رجال و مشاهیر اصفهان(الاصفهان)

پدیدآور: جناب، علی

تاریخ وفات پدیدآور: 1309 ه. ش

تدوین و تصحیح: پور عصار، رضوان

موضوع: فرهنگ نامه محلی

زبان: فارسی

تعداد جلد: 1

ناشر: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان

مکان چاپ: ایران- اصفهان

سال چاپ: 1385 ه. ش

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص5

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 5

فهرست مطالب و اسامی رجال و مشاهیر اصفهان

سخن ستاد نکوداشت 31

پیش‌گفتار 33

مقدمه 37

شیوه تصحیح این تألیف 43

شرح حال مؤلف به قلم آن مرحوم 49

حاج محمّد جعفرآباده‌ای 59

آتش (شاعر) 59

آذر بیگدلی (شاعر) 59

آزاد حبشی 61

آشفته 62

آفرین 62

آقا احمد (1224- قرن 13) 62

آقا تقی (شاعر) 63

آقا خان 64

آقا مجتهد 68

آقا محمّد شیخ زین الدّین 68

آقا محمّد صادق 69

آقا نجات علی 69

آمنه 69

آمیرزا حسن آمیرزا ابراهیم 70

آیتی (شاعر) 71

ابدال (شاعر) 71

ابراهیم بن عیسی 71

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 6

ابو القاسم اسماعیل بن علی بن الحسین 72

اسعد ابو الفتوح عجلی 72

ابو ایّوب سلیمان بن داود 72

ابو بکر محمّد بن داود ظاهری 73

ابو بکر اصفهانی 73

ابو علی حسین بن سینا 73

ابی بکر بن فورك 75

ابو علی ابن مسکویه 75

ابن منده الادیب محمّد و خانواده او 77

یحیی ابن منده 77

عبد الرحمن ابن منده حافظ 78

ابو الشرف 79

ابو العباس 79

عبد الواحد ابو الغریب 79

ابو الفرج (صاحب اغانی) 79

ابو دلف قاسم بن عیسی بن معقل عجلی 83

ابو مسلم معروف مروزی 88

ابو المظفّر محمّد ابی وردی اصفهانی المعاوی 98

اثرم فابجانی (خوابجانی) 98

احمد بن محمّد حافظ سلفی 99

احمد بن علویّه کرّانی اصفهانی 99

احمد بن یعقوب برزویه 100

فرید الدّین احول 100

ادیب الدوله 101

آقا محمّد مهدی ارباب 101

پلویی ملّا محمّد صادق اردستانی 102

پیر جمال اردستانی 103

پیر مرتضی علی اردستانی 104

میرزا محمّد سعید اردستانی (فدا) 104

ملّا علی اکبر اژه‌ای 105

اسعد بن عبد القاهر 105

اسماعیل بن محمّد بن فضل طلحی تیمی 105

اسیر 106

اسیری 106

اشراق فریدنی (شاعر) 107

میرزا زین العابدین اشرف الکتاب 107

جمال الدّین جواد اصفهانی 107

درویش حسینعلی اصفهانی 110

آخوند ملّا حیدر اصفهانی 110

آقا محمّد رضای اصفهانی 110

میرزا نصر الله خان اصفهانی 110

میرزا محمّد اصفهانی (ناصر علی) 111

میر عبد الباقی اصفهانی 111

آخوند ملّا علی‌محمد اصفهانی (استاد ریاضی) 112

عبد المؤمن اصفهانی 113

میر یحیی محی الدّین اصفهانی 113

محمّد شمس الدّین اصولی اصفهانی 114

اظهر تبریزی 114

میرزا حسن خان اعوری 114

میرزا حسین خان اعوری‌زاده 116

افسر 118

افشان 119

افطس حسن 119

میرزا عبد الله افندی رجالی 119

اکبر (شاعر) 120

الحافظ ابو موسی محمّد بن ابی بکر اصفهانی 121

الفت میرزا کاظم 121

- میرزا محمّد تقی الماسی (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها) 122

- حاج میرزا حسن امام جمعه (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها). 122

- میرزا زین العابدین امام جمعه (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها). 122

- میر سیّد محمّد امام جمعه (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها). 122

- میر محمّد مهدی امام جمعه (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها). 122

امامزاده احمد (ع) 122

امامزاده اسماعیل دیباج 123

محمّد محسن امامی 123

محمّد رضا امامی اصفهانی 123

علینقی امامی اصفهانی 124

امامی هروی 125

امیربك (شاعر) 125

امین (شاعر) 126

انجم (شاعر) 126

انصاری 126

ربیع خان انصاری (بهار) 129

انیس (شاعر) 131

اوجی (شاعر) 131

اوحدی 131

شیخ ابو اسحاق اینجو 133

میرزا ید الله خان بابادی بختیاری و میرزا پرویز خان بابادی بختیاری 134

بابا شاه اصفهانی 137

میرزا حسین باقر خان سراج الملك خراسکانی 138

شیخ رجب برسی 140

حاج سیّد علی بروجردی 141

بصیر 141

بقای خطاط 141

بندار بن عبد الحمید کرجی اصفهانی 142

آ محمّد باقر بهبهانی 143

بهجت (شاعر) 144

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 9

حاج میرزا نصر الله بهشتی واعظ [ملك المتكلمين] 144

بهمن لنجانی 151

آقا محمّد بیدآبادی 151

حاج محمّد جواد بیدآبادی 153

حاج سیّد اسد الله فقیه بیدآبادی 153

بابا حسن بیدآبادی 157

بهار 157

بیخود (شاعر) 158

بابا رکن الدّین بیضاوی 158

بینوا (شاعر) 159

المعموری البیهقی المنجّم 160

پادری 160

محمّد رضا پاشا (شاعر) 161

میر محمّد هادی پاقلعه 161

پرتو، میرزا علی رضا 161

پروانه 163

میرزا ابو تراب پونه اصفهانی 163

پیر حاجات 163

تأثیر (شاعر) 163

تاراج (شاعر) 164

علاء بیك تبریزی 164

میرزا حسن تخت پولادی 166

حاجی صادق تخت پولادی 166

خواجه حبیب الله ترکه (شاعر) 167

خواجه افضل الدّین محمّد ترکه 167

خواجه صائن الدّین علی ترکه (معاصر شاه نعمت الله) 168

تسلیم 169

ملا حسین تفلیسی 169

میرزا عبد الغفّار تویسرکانی 170

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 10

ثابت علی قهفرّخی 170

ثاقب اصفهانی 170

ابراهیم ثقفی 170

میرزا حسین خان ثمر انصاری 171

بدر الدّین جاجرمی 173

عبد الرّحمن جامی (شاعر عارف) 174

آ سیّد جمال جبل عاملی واعظ 174

میر محمّد مهدی جرقویه‌ای خلیفه سلطانی 179

سید نعمت الله جزایری 179

ملّا عبد الکریم جزی 180

عبد الرّحیم جزیری اصفهانی 182

میرزا فتح الله جلالی 182

میرزا ابو الحسن جلوه زواره‌ای 182

جمال الدّین عبد الرزاق 186

جناب 187

جنّتی (شاعر) 188

ام ابراهیم فاطمه جوزدانیه 188

ابراهیم جوهری 189

جهانگیرخان [قشقایی] 189

جیحون 191

آقا حسین جیلانی 191

میرزا محمّد باقر چهارسوقی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 192

آ میرزا محمّد هاشم چهارسوقی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 192

میرزا حسن چینی 192

حاج آقا منیر 192

حاج میر معصوم (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها) 193

حافظ بن مردویه 193

حافظ ابو نعیم 193

حجاب 195

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 11

شیخ حسین حرّ عاملی 195

شیخ محمّد علی حزین 195

حسابی (شاعر) 197

حسرت (شاعر) 197

حسن بن محمّد دارکی اصفهانی 198

حسین بن احمد بن شبیه الاصفهانی 198

حسین تریاکی 198

حسین علی شاه 200

ملّا رجب علی حکیم 202

حاج میرزا محمّد باقر حکیم‌باشی 202

ملا اسماعیل حکیم بسطامی 203

حاج ملّا اسماعیل حکیم دربکوشکی 205

میرزا محمّد حسین حکیم سلمانی (حکیم‌باشی) 205

حلمی 206

ملا احمد حمّامی 206

حمزه اصفهانی (مورّخ) 206

حممه دوسی صحابی 207

میرزا ابو القاسم خاتون‌آبادی (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها) 208

میرزا عبد الحسین خاتون‌آبادی (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها). 208

میر عماد خاتون‌آبادی (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها). 208

میر محمّد اسماعیل خاتون‌آبادی (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها). 208

میر محمّد حسین خاتون‌آبادی (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها). 208

میر محمّد صالح خاتون‌آبادی (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها). 208

کمال الدّین خاتونی 208

خاتمی (شاعر اصفهانی) 209

خادم 209

خاموش 209

خجسته‌ها؛ زن‌های راویه اصفهانیه 210

ملّا عبد الجواد خراسانی 210

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 12

آشیخ محمّد خراسانی 212

ملّا محمّد جعفر خراسانی 212

حاج سیّد یوسف خراسانی 213

باقر خان خراسگانی (پادشاه دو روز و نصف اصفهان) 213

امید میرزا محمّد خان خراسگانی 215

خرد (شاعر) 216

خرّم (شاعر) 216

خرّم لنبانی 217

ملّا جعفری خروس‌باز 217

آسیّد محمّد باقر خطاط 218

ابو تراب خطاط اصفهانی 218

قاضی ابو طالب خلافی اصفهانی 219

سیّد حسین خلیفه سلطان 219

غیاث الدّین خلیلی 220

خواجو ابو العطایا 221

ملا اسماعیل خواجویی 222

خواجه جلال (شاعر) 223

حسن خواجه نظام الملك 224

آقا جمال خوانساری 233

آقا حسین فقیه حکیم ادیب خوانساری 234

آقا سیّد حسین خوانساری 237

میرزا ابو القاسم خوانساری 237

میرزا محمّد رضا خوزانی 237

ملا محمّد باقر خوشنویس 238

آ غلامعلی خوشنویس 238

آقا محمّد باقر خوشنویس 238

میرزا محمّد علی خوشنویس (سلطان الکتاب) 238

آقا عبد الحسن خوشنویس 239

خیال اصفهانی 239

ابو القاسم عبد العزیز دارکی اصفهانی 239

داعی (شاعر) 240

دامی (شاعر) 240

دانش (شاعر) 241

داود اصفهانی 242

حاج میرزا بدیع درب امامی 242

میرزا محمّد علی درب امامی خوشنویس 243

آسیّد محمّد باقر درچه‌ای 243

درویش عبدی مولوی بخارایی 244

دریای چهارمحالی 244

میرزا ابو الفتح خان دهقان (شاعر سامانی) 245

حاج سیّد احمد دهکردی (عارف نوربخش) 247

سیّد ابو القاسم دهکردی اصفهانی (معروف به نجفی) 248

میرزا طاهر دیباچه‌نگار شعری 249

ملّا حسن دیلمانی 250

امیر عضد الدوله دیلمی 250

ذبیحی 251

ذوقی اردستانی 252

راضی (شاعر) 252

حسین راغب اصفهانی ادیب (صاحب محاضرات) 253

رامیان 253

راهب 254

رجایی 254

مولا عنایت الله رجالی 254

حاج سیّد محمّد باقر رشتی [شفتی] 255

رشحه 262

رضی (شاعر) 263

رفیق 263

میرزا سلیمان رکن الملك 264

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 14

ابو علی رودباری 267

حاجی میرزا احمد روضه‌خوان 269

آمحمّد صادق روشن‌علی 269

محمّد شریف الدّین رویدشتی 270

حمیده رویدشتیه 270

فاطمه رویدشتیه 270

آشیخ مرتضی ریزی 271

رهی 271

محمّد ابراهیم رهی (شاعر) 271

آقا محمّد حسن زرگر اصفهانی 272

زرگر اصفهانی 273

آقا هاشم زرگر اصفهانی 274

ملّا علی زوّاره‌ای 274

حاج میرزا علی نقی زنجانی 274

اسماعیل زنجیرساز 274

مهدی قلی خان زنگنه 275

نجف قلی خان زنگنه‌ای 275

کمال الدّین زیاد اصفهانی 275

زیانی 276

زینت (شاعر) 276

ابراهیم ساغر 277

ساکت اصفهانی 277

سالك خوشنویس (شاعر) 277

سالم 278

ملّا محمّد باقر سبزواری (ابن محمّد مؤمن) 278

حاجی سیّد محمّد باقر سبط رشتی 284

سپهری زوّاره‌ای 285

احمد عبد الخلیل سجزی (سگزی) 285

سحاب 285

سخای (شاعر) 286

حاجی ملا هادی سده‌ای 286

رضا قلی خان سراج الملك 288

سراج حکاك 288

سرحدی قهفرّخی 289

میرزا حسین خان سررشته‌دار 290

میرزا محمد علی خان سروش (شاعر) 291

حاج سیّد محمّد سعید 292

سکّاکی 292

سلطان آقا 293

سلمان فارسی 294

میرزا سلمان (شاعر) 298

سیف الدوله سلطان محمّد میرزای قاجار 298

سید حسین بن حسن جبل عاملی 300

ابو ایوب شاذکونی 301

شاه شجاع آل مظفر 301

شاه‌طهماسب صفوی 301

شاه‌عبّاس صفوی (پایتخت خود را اصفهان قرار داد) 302

شاه‌عبّاس ثانی 303

شاهکی رنانی 303

شاه نظر شاه رضایی 304

شجاع الدّین محمود 304

سیّد حسین شجره 304

سیّد شجره واعظ 307

شعله حکیم الهی 308

شفایی 308

شرف الدّین شفروه (شاعر) 309

حاج میرزا یحیی شفیعی (بیدآبادی) 310

مهدی بیك شقاقی 312

شکر 313

آقا محمّد هاشم شکسته‌نویس 313

شکیب اصفهانی 314

شکیبی 314

میرزا سیّد محمّد شمس الادباء 315

شمیم 315

شورا (شاعر) 316

آ سیّد شفیع شوشتری 316

آ سیّد محمّد شوشتری 317

ملّا حسن علی شوشتری 317

ملا عبد الله شوشتری (عز الدّین بن الحسین) 318

میرزا حسن خان شوکت 321

شوکتی 321

شهاب 321

شهاب (شاعر اصفهانی) 322

میرزا محمّد مهدی شهرستانی 323

حاج میرزا محمّد حسین شهرستانی 323

میرزا هادی شهرستانی 323

آ میر سیّد محمّد شهشهانی 324

میرزا مهدی شهید مشهدی 325

شیخ علی شهیدی 325

شیخ زین الدّین شهیدی 326

شیخ حسین شهیدی 326

شهیدی بختیاری 326

شیخ ابو مسعود 327

شیخ زین الدّین بن عین علی خوانساری 328

میرزا حسن شیخ الاسلام 329

میرزا رحیم بن شیخ مرتضی شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری) 329

میرزا رحیم بن میرزا عبد الله شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری) 329

حاج میرزا علی اکبر شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری) 329

میرزا عبد المطلب شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری) 329

میرزا قاضی شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری) 329

میرزا مرتضی شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری) 329

شیخ بهایی 329

شیخ حسن بن زین الدّین 336

شیخ زاهد گیلانی ثانی 336

آ محمّد علی شیدا 337

میرزا حیدر علی شیروانی 337

مولی میرزا محمّد شیروانی اصولی 338

صائب تبریزی (میرزا محمّد علی) 339

صابر علی شاه نصرآبادی جرقویه‌ای 340

صاحب بن عبّاد 340

صادقای گاو 353

صاعدیه 353

صافی (شاعر) 354

صالح بن امام احمد بن حنبل (قاضی اصفهان) 354

آقا محمّد حسن صامت علی 355

ملّا صادق صباغ 356

صبوح 356

حاج محمّد حسین خان صدر اصفهانی 356

حاج محمّد باقر خان صدر 359

سیّد میرزا حبیب الله صدر عاملی 360

ابو سهل الصعلوکی عجلی (متکلّم محدّث) 360

صفا 361

صفایی 362

حاج میرزا حسن صفی‌علی شاه 362

صفی 363

صوفی 364

صهبا 364

ضمیری 364

ضیا 366

ضیای اصفهانی 366

میر سیّد حسن طالقانی (حکیم عارف) 367

شیخ خلیل الله طالقانی 367

درویش عبد المجید طالقانی 367

حاجی میرزا کاظم طاوس 369

طاهر 370

ابو الحسن محمّد طباطبایی (شاعر) 370

عماد الدّین طبری (مصنف مشهور) 371

میرزا رضا طبیب گل‌سرخی 371

منصور طبیب (شاعر) 371

میرزا زین العابدین طبیب 372

میرزا عبد الباقی طبیب اصفهانی 372

میرزا عبد الباقی طبیب (شاعر کلانتر) 372

آخوند مسیحا طبیب (شاعر) 373

طرب نایینی اصفهانی 374

شیخ حسین طریحی 375

مؤید الدّین حسین طغرایی 376

سلطان طغرل سلجوقی 377

طلعت 378

طبرانی سلیمان (صاحب معاجم) 378

طبری 379

ابو سلیمان داود ظاهری 379

ظریف (شاعر اصفهانی) 382

خواجه عبد الله ظهیر الدّین 382

ظهیر الدّین (شاعر) 383

عارض اصفهانی (شاعر) 383

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 19

میرزا محمّد تقی (شاعر المتخلص به عارف) 384

عاشق 384

سیّد میرزا علی رضا عاملی (شیخ الاسلام اصفهان) 385

سید حیدر عاملی 386

آقا صدر الدّین عاملی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 386

عامی 386

عبّاس قلی میرزا 387

بدیع الزمان عباسی 387

عبد الله بن شاکر معدانی 388

عبد الله بن محمّد شیخ نجم الدّین اصفهانی 388

عبد الباقی دانشمند تبریزی 388

عبد الجبّار و درویش عبدی 391

عذری 391

عرفان 392

عشرتی 393

عقیلی 394

علی بن حمزه 394

علی بن سهل اصفهانی 394

علی بن محمّد قاسانی 396

علی رضا عباسی 396

علی فرنگی 399

عمان میرزا نور الله 399

عنایت 400

میرزا جواد عنقا 400

غازی قلندر 401

غالب 401

غیرت 402

مولی محمّد فاضل سراب 402

فاضل هندی (فقیه ادیب حکیم) 404

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 20

فانی (شاعر) 405

فتحی 405

فروغ الدّین اصفهانی (شاعر) 405

فروغی (شاعر منجّم) 406

میرزا محمّد علی خان فروغی 407

میرزا محمّد حسین ذکاء الملك فروغی 408

فرهنگ (شاعر) 408

فریب (شاعر) اصفهانی 409

فریبی 410

ملّا صالح فریدنی 410

حاج سیّد محمّد فریدنی 411

آمیرزا عبد المجید فریدنی (مدرّس و فقیه) 415

آخوند ملّا محمّد باقر فشارکی 415

آسیّد محمّد فشارکی 416

آقا رضی فقیه خوانساری 418

شیخ ابو طالب فقیه گیلانی 418

فکری 418

میرزا عبد الحسین فیض علی شاه 419

میرزا طاهر قایینی (منجّم و ریاضی‌دان) 419

قاسم بن محمّد دیمرتی اصفهانی (محدّث) 420

قاسمی 420

شیخ جعفر قاضی شیخ الاسلام 420

قاضی فضل الله روزبهان بن فضل الله اصفهانی 421

میرزا ابراهیم قاضی ماربینی خوزانی 421

قتیبه بن مهران آزادانی 422

قرینی 422

قطره 422

آمحمّد رضا قمشه‌ای 423

میرزا نصر الله قمشه‌ای (حکیم) 423

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 21

آقا میر محمّد علی قنّاد 424

سیّد قاسم قهپایه‌ای رجالی 424

احمد کاتب 425

ابو عبد الله عماد کاتب (صاحب خریده) 425

آخوند ملّا محمّد کاشانی (فقیه حکیم) 427

ملّا محمّد جواد کاظمینی (صاحب شرح جواد) 428

سیّد درویش کافی نجف‌آبادی 429

شیخ زین الدّین عبد السّلام کاموس 431

کامی (شاعر) 431

کاوه یا گاوه اصفهانی فریدنی 431

آمیر محمّد صادق کتابفروش 443

آقا سیّد علی کتابفروش 443

حاج سیّد محمّد کتابفروش 444

حاجی محمّد ابراهیم کرباسی (کلباسی) 444

آقا سیّد علی کربلایی 450

آسیّد محمّد کربلایی اصولی 451

کربلایی عنایت ظریف 452

سید حسین عز الدّین کرکی 455

شیخ حسین کرکی حکیم ادیب طبیب اخباری 455

آقا محمّد علی کرمانشاهی 455

ملّا حسین کرمانی 456

کلامی 456

کمال الدّین اسماعیل 457

حاجی محمّد حسن کمپانی 460

شیخ علی نقی کمره‌ای 461

میرزا محمّد کوزه‌کنانی 461

ملا علی کوساری اصفهانی خطّاط 462

ملا ابو القاسم گلپایگانی 462

استاد رجبعلی گلزار 462

گلستانه‌ها 465

میرزا علاء الدّین گلستانه 465

میرزا علی اکبر گلستانه 466

گوهرشاد 466

آقا محمّد مهدی گیلانی 467

مولا شیخ عنایت الله گیلانی 467

حسن لذگه (لغده) ابو علی 467

لطیف (شاعر) 468

رفیع الدّین لنبانی 468

میرزا محمّد باقر لنبانی 469

لیث بن سعد فهمی 469

ملا [محمد] صالح مازندرانی 469[1]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص22

ملا محمّد صالح مازندرانی جودهباره‌ای 472

آقا محمّد علی مازندرانی نجفی 472

میرزا محمّد مانی (شاعر) 472

مایل (شاعر) 473

ملا هاشم مبارکه [ای] 473

آقا هادی مترجم 474

شمس الدّین ابو الثناء محمود متفنن کبیر 475

ابراهیم متوکلی 475

مجد الدّین همگر شیرازی 476

خانواده مجلسی 476

ملّا محمّد تقی مجلسی 478

ملّا محمّد باقر مجلسی 479

آقا سیّد حسین مجمر اردستانی 485

---

[1] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

مجیر الدّین بیلقانی 486

میرزا اسد الله خان محاسب‌زاده 488

محراب بیك 488

شیخ عبد الحسین محلاتی 489

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 23

محمّد بن سلیمان بن عبد الله 489

محمّد بن عبد الله بن مملك ابو عبد الله 489

محمّد بن معمر حافظ قرشی اصفهانی 489

محمّد بن یعقوب ناصح 490

محمّد بن یوسف بن سعدان 490

محمّد مهدی بن حبیب الله 491

محمود بن جریر 491

مدامی (شاعر) 491

آسیّد حسن مدرّس اسفه [ای] 491

آمیر محمّد تقی مدرّس 492

میر سیّد حسن مدرّس محله نوی میر محمّد صادقی 492

میر سیّد حسن مدنی 494

میرزا ابو الحسن مدیسه‌ای اصفهانی 495

آقا محمد علی مذهب اصفهانی 496

احمد امام مرذوقی 496

مرشد 496

میرزا محمّد اسماعیل مرشد 497

مرشدی زوّاره‌ای 497

مژدك 498

احمد عزیز الدّین مستوفی 499

مسرور 500

میرزا مسکین (شاعر) 500

مشتاق 501

میرزا محمّد ملقب به مشتاق علیشاه 501

مشرب 502

مشرف اصفهانی 502

میرزا حبیب الله خان مشیر الملك انصاری 503

حاج میرزا باقر خان مشیر الملك (فاطمی نایینی) 508

مصاحب نایینی 514

مظفر بن احمد طبیب 514

مظلوم 515

حاج شیخ محمّد باقر معاصر (ذیل خانواده نجفی‌ها) 515

مفلح 516

ملّا ابو الحسن الشریف الفقیه العاملی 516

صادق ملّا رجب 516

ملّا محراب 517

ملّا محمّد حسین ملّا ولی الله 518

ملّا محمّد زمان تبریزی 520

ملّا هادی بی‌دین 521

محمّد میربهاء الدّین 522

ملولی 523

میر محمّد صادق منجم 523

میرزا احمد منجم‌باشی اصفهانی 523

میرزا محمّد حسن منجم‌باشی و سلسله ایشان 524

میرزا عبد الوهاب منجّم‌باشی 525

شیخ علی منشار 525

منشی 526

خواجه جلال منشی (شاعر) 526

امیر نظام الدّین عبد الحیّ منشی اصفهانی 527

میرزا محمّد رضا منشی الممالك 527

منظر (شاعر کلانتری) 527

موحّد 528

شیخ محمّد علی مؤذّن 528

موسی بن عبد الملك اصفهانی 529

مولی 529

مونس (شاعر) 529

حسن مهابادی افضل الدّین 530

مهجور (شاعر) 530

مهری عرب 530

میر ابراهیم 531

میر ابو صالح 532

میرداماد 532

میررشیدا 536

میرزا ابراهیم بن خلیفه سلطان 536

میرزا ابو طالب (صاحب حاشیه سیوطی) 536

میرزا اشتها 537

میرزا باقر (شاعر) 539

میرزا جواد شاعر (چهارمحالی) 540

میرزا حسن بن دوست محمّد 540

میرزا حسن بن ملّا علی نوری 541

میرزا شاه حسین 541

میرزا قاضی شیخ الاسلام 542

میرزا قشمشم 542

میرزا قوام الدّین محمّد بن محمّد مهدی الحسینی السیفی القزوینی 543

میرزا محمّد علی بن میرزا مظفّر 544

میرزا نورا 545

میرزا هادی 546

میر سیّد رضا (شاعر) 546

میر شاه قوام الدّین 546

میرصبری 546

میر عبد الرّزاق 547

میر عبد المجید 547

میر عماد قزوینی ملقّب به عماد الملك 548

میر فاضل هندی 556

میر ابو القاسم فندرسکی حسین موسوی 557

میر محمّد میرلوحی 561

میر محمّد صادق 562

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 26

میر محمّد باقر میر محمّد صادقی 562

میر محمّد امین 562

میر محمّد علی 562

شیخ لطف الله میسی 563

ملّا حسن نایینی 565

میرزا محمّد علی نایینی خوشنویس 566

میرزا رفیعا نایینی (متکلم حکیم) 566

ناصرخسرو علوی 567

ناصر (عارف شاعر) 568

ناصر عرب 569

ناصری 569

میرزا صادق ناطق (شاعر) 569

نامی 570

میرزا مهدی نایب الصدر 571

نایب جعفر ورزشکار 571

نجات 571

حاجی ملّا عبد الرحیم نجف‌آبادی 572

آمیرزا محمّد حسن نجفی 572

حاج سیّد اسماعیل صدر نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 573

- حاج شیخ اسماعیل نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 573

- شیخ جعفر نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 573

- آقا جلال نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 573

- حاجی آقا جمال نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 573

- حاج میرزا عبد الحسین نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 573

- حاج شیخ کمال الدّین نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 573

- شیخ محمّد تقی آقا نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 573

- شیخ محمّد حسین نجفی صاحب فصول (ذیل خانواده نجفی‌ها) 573

- شیخ محمّد الرضا نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 574

- حاجی شیخ محمّد علی نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 574

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 27

- حاج شیخ مهدی نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 574

- حاج شیخ نور الله نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها) 574

محمود نجم الدّین اصفهانی 574

حاج میرزا عبد الغفّار نجم الدوله 574

میرزا محمود خان نجم الملك 577

ابو المعالی نحاس اصفهانی 577

ندیم 578

سیّد بدران نسّابه 578

سیّد عبد الوهاب (نشاط) 578

نشاط آقا محمّد 580

نشاطی گرجی اصفهانی 580

نصیب 581

محمّد نصیر الدّین ثانی 582

نظام اصفهانی 582

آقا محمّد حسن نقاش زرگر اصفهانی 583

آقا شریعت حاج شیخ فتح الله نمازی 583

میرزا محمّد صادق نمازی 584

میرزا باقر نواب (حکیم مفسر) 584

ملّا محمّد علی نور علی شاه 584

نوری 589

ملّا علی نوری 590

نیاز شاعر جوشقانی 592

نیازی 592

نیکی 593

واحد 593

حاج سیّد حسن واعظ کاشی 594

وامق (شاعر) 596

آمحمّد کاظم واله 596

واله 598

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 28

واهب 599

وحشت بختیاری 600

ملّا حسن وحید دستگردی 600

وفاء 602

سیّد احمد هاتف (شاعر) 602

هبت الله بن حسین اصفهانی 603

هبت الله بن داود 604

امیر خلیل هراتی خطاط 604

حاج میرزا حسین نایب الصدر (ذیل خانواده هرندی‌ها) 605

بدیع الزمان هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها) 605

عبد الباقی هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها) 605

میرزا عبد الحسین هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها) 605

میرزا عبد العلی هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها) 605

حاجی ملّا عبد الله هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها) 605

حاج محمّد حسین نایب الصدر (ذیل خانواده هرندی‌ها) 605

آقا محمّد باقر هزارجریبی حکیم 605

آقا محمّد علی هزارجریبی 605

همای شیرازی 606

همیون (شاعر فریدنی اصفهانی) 607

یاری اصفهانی (شاعر) 608

مولانا شرف الدّین علی یزدی معمّایی 609

شیخ علی یزدی مدرّس 611

یعقوب ترکمان آق‌قوینلو 612

سلسله خاتون‌آبادی‌ها 613

سلسله امام جمعه‌های اصفهان 639

سلسله امام جمعه‌های تهران 639

سلسله تکمه‌دوزهای چهارسوق علی قلی آقا 640

سلسلة النسب مجلسی‌ها 641

نجفی‌ها 661

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 29

خانواده شیخ محمّد تقی (خانواده من) 661

فرزندان حاج شیخ محمّد تقی 673

خانواده هرندی‌ها 684

«شجره‌نامه خانواده هرندی‌ها» 688

تعلیقات 690

فهرست نام‌ها 751

فهرست مکانها 780

فهرست کتابها 791

فهرست منابع و مآخذ (مورد استفاده مصحح) 793

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 31

سخن ستاد نکوداشت

شهر اصفهان از معتبرترین شهرهای جهان اسلام است که جایگاه ویژه و شهرت خاصی دارد. این شهر را از دیرباز نصف جهان گفته‌اند. این نام نه تنها به دلیل زیبایی‌های طبیعی، که زاینده‌رود به شهر هدیه کرده است، بلکه به علت آثار هنری و نقش سیاسی، اقتصادی و فرهنگی‌اش به آن اطلاق شده است.

این اقلیم زادگاه خلاقیت‌ها و اندیشه‌های بلندی است که سالیان دراز درخشیده و در عرصه‌ی تمدن ایران و اسلام نقش بزرگی آفریده است. این شهر را از دیرباز مهد هنر و ساکنان آن را مردمانی هنرپرور دانسته‌اند که به هوشمندی، ذکاوت و هنرمندی شهره‌ی آفاق بوده‌اند. وجود مراکز بزرگ علمی همچون نظامیه و حوزه‌های علمیه، فعالیت‌های هزاران هنرمند در 85 رشته از صنایع دستی، وجود شش هزار اثر تاریخی و مذهبی، که برخی از آنها در فهرست آثار تاریخی جهان به ثبت رسیده است، و صدها جاذبه‌ی گردشگری و ثبت اصفهان به‌عنوان هفتمین قطب گردشگری جهان موجب شده است که این شهر بر تارك تمدن بشری بدرخشد. درخشش اصفهان در ادوار مختلف تاریخ ایران و اسلام بر هیچکس پوشیده نیست.

نزدیك‌ترین شاهد این مدعا، نقش این شهر در پیروزی انقلاب اسلامی و در دوران دفاع مقدس است.

در این خطه‌ی تابناك عالمان و اندیشمندان بزرگی ظهور نموده‌اند که سهم برجسته‌ای در تمدن اسلام و ایران برعهده داشته‌اند. در زمره‌ی این بزرگان می‌توان از راغب اصفهانی، ابو الفرج اصفهانی، ابو نعیم اصفهانی، صاحب بن عباد، علامه محمد باقر مجلسی، شیخ بهائی، آقا حسین و آقا جمال خوانساری، صائب و غیره نام برد.

انتخاب اصفهان به‌عنوان پایتخت فرهنگی جهان اسلام در سال 2006 م از سوی چهارمین نشست وزرای فرهنگ کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی، تأیید دیگری بر شکوه و اعتبار فرهنگ و هنر این شهر در دوران اسلامی است. این فرصت را باید به نیکویی دریافت و از آن در مسیر معرفی و اعتلای فرهنگ اصفهان و ایران اسلامی و تعامل هوشمندانه با جهان معاصر بهره برد.

ستاد نکوداشت اصفهان، پایتخت فرهنگی جهان اسلام با همکاری مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل بر آن است با انتشار آثار گوناگون زمینه‌ی بهره‌گیری پژوهشگران و علاقه‌مندان را از مطالعات مربوط به اصفهان فراهم نماید تا از این راه زوایای پیدا و

پنهان این شهر را به نمایش درآورد. امید است که مرکز با چاپ این آثار زمینه‌ای را فراهم کند که علاقه‌مندان و پژوهشگران تا اندازه‌ای پاسخ پرسش‌های خویش را پیرامون اصفهان به دست آورند و بدین‌ترتیب، با هویت فرهنگی این شهر بیشتر و بهتر آشنا گردند.

ستاد نکوداشت اصفهان پایتخت فرهنگی جهان اسلام

پیش‌گفتار

شهر تاریخی اصفهان از گذشته‌های دور جزو مراکز علمی و فرهنگی ایران بشمار می‌آمده است. حوزه علمی این شهر به رشته یا رشته‌های خاص محدود نبوده و زمینه‌های مختلف علوم عقلی و نقلی را شامل می‌شده است.

دانشمندان نامداری در علوم گوناگون در اصفهان می‌زیسته‌اند که موجب شده است از قرن سوم هجری کتاب‌های متعددی در مورد آنها نوشته شود یا بخش قابل توجهی از کتاب‌هایی که درباره تاریخ اصفهان به تحریر درمی‌آمد به آنان اختصاص داده شود. مهمترین این آثار متعلق به سده‌های چهارم به بعد است. در بین آنها کتاب" ذکر اخبار اصفهان" تألیف حافظ ابو نعیم (درگذشته به سال 430 ه- ق) از اهمیت بسیاری برخوردار است. در یکی دو قرن اخیر نیز کتاب‌های متعددی درباره مشاهیر و رجال اصفهان نگاشته شده است که از آن جمله می‌توان به" تذکرة القبور" مرحوم آخوند ملا عبد الکریم جزی اصفهانی،" تاریخ مقابر اصفهان" سید عبد الحجة بلاغی،" رجال اصفهان" مرحوم سید مصلح الدّین مهدوی و" تاریخ اصفهان" مرحوم جلال الدّین همایی اشاره کرد.

از آثار مهمی که در آغاز قرن حاضر نوشته شده و تاکنون به صورت خطی بوده است، کتاب" رجال و مشاهیر اصفهان" تألیف مرحوم میر سید علی جناب است که با توجه به ویژگی‌های این اثر، چاپ آن ضروری به نظر می‌رسید مؤلف

این کتاب فردی آگاه به تاریخ و رجال و مشاهیر اصفهان بوده است. بیشتر آثار مکتوب او مربوط به اصفهان است و می‌توان گفت از اصفهان‌شناسانی است که اطلاعات وی درباره این شهر منحصربه‌فرد بوده است. در این کتاب اطلاعاتی راجع به مشاهیر و رجال اصفهان آمده است که در آثار دیگر نمی‌توان یافت و همین امر، ضرورت چاپ این اثر را دوچندان می‌کند. این اطلاعات از دو جهت قابل اهمیت است: اول اینکه نام و شرح حال برخی از دانشمندانی که در این اثر آمده است، در آثار دیگر وجود ندارد و دیگر آنکه برخی از مطالبی که پیرامون شماری از رجال آمده است، در آثار دیگر یافت نمی‌شود و نویسنده این اطلاعات را از منابع شفاهی یا منابع کتبی متعددی که در اختیار داشته، برداشت نموده است. این اثر با زحمات چندین‌ساله محقق و کارشناس پژوهشی مرکز، سرکار خانم رضوان پورعصار تدوین و تصحیح شده است که لازم است از تلاش ایشان تقدیر و تشکر گردد.

با وجود محاسن این اثر نقدهایی بر آن وارد است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

بعضی از اشخاصی را که شرح حال آنان در این کتاب آمده است، نمی‌توان جزو مصادیق مشاهیر به شمار آورد؛ مانند ملا جعفر خروس‌باز و میرزا قشمشم.

در بیان احوال برخی از مشاهیر و دانشمندان بیشتر تکیه بر حرف‌های عوامانه مشهور در بین مردم شده و به جنبه‌های علمی، فرهنگی و مذهبی آنها کمتر اشارت رفته است.

مواردی نیز به برخی از مشاهیر و علما دینی و دانشمندان نسبت داده شده است که جای تأمل و بررسی دارد و نشر آنها تنها به منظور حفظ امانت بوده است و دلیل تأیید نظر نویسنده نمی‌باشد.

انتشار این اثر با سال نکوداشت اصفهان پایتخت فرهنگی جهان اسلام مقارن شده است که می‌توان گفت تعداد بسیار مفاخر و مشاهیر فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و مذهبی اصفهان، این اثر را شهره آفاق و نگین ایران و جهان اسلام کرده و موجب شده است که به‌عنوان پایتخت فرهنگی جهان اسلام برگزیده شود. انتشار این کتاب پس از فراز و نشیب‌های بسیار سرانجام با حمایت

و سرمایه ستاد نکوداشت اصفهان پایتخت فرهنگی جهان اسلام، توسط مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل جامه عمل به خود پوشانید.

در پایان لازم است از همه عزیزانی که در انتشار این اثر سهیم بوده‌اند تشکر و قدردانی شود:

جناب آقای سید مرتضی بختیاری استاندار و رئیس ستاد نکوداشت اصفهان، جناب آقای دکتر سید مرتضی سقائیان‌نژاد شهردار اصفهان و دبیر ستاد نکوداشت اصفهان، جناب آقای علی قاسم‌زاده مدیرعامل سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان و مسئول دبیرخانه ستاد نکوداشت اصفهان، جناب آقای سید مسعود حسین میرزایی مسئول هماهنگی و ارتباطات دبیرخانه ستاد نکوداشت اصفهان.

همکاران مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل:

جناب آقای محمد حسین ریاحی مسئول پژوهشی مرکز، جناب آقای علیرضا مساح مسئول اجرایی مرکز، جناب آقای دکتر حسین مسجدی ویراستار متن، سرکار خانم شهناز خواجه نمونه‌خوان متن و جناب آقای مرتضی جنتیان ناظر فنی و مدیر چاپ مجموعه.

محققان و اساتید بزرگواری که متن را مطالعه و داوری نمودند و در این‌باره دیدگاه‌ها و نظریه‌های اصلاحی ارائه دادند:

حضرت حجة الاسلام و المسلمین رسول جعفریان، حضرت حجة الاسلام و

المسلمین هادی نجفی، حضرت حجة الاسلام و المسلمین سید احمد سجادی، جناب آقای دکتر اصغر منتظر القائم، جناب آقای رحیم قاسمی و جناب آقای غلامرضا نصر اللهی.

دکتر محمد علی چلونگر مدیر مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل اسفندماه 1385

مقدمه

«تاریخ شریف‌ترین علمی است که بشر بدان پرداخته است.»

زمانی که برای نخستین بار عبارت فوق را از زبان اندیشمندی بزرگ، در میان جمعی با صدای بلند می‌خواندم، شاید تا بدین اندازه به شرافت این علم پی نبرده بودم. لیك امروز پس از غوطه‌ور شدن در دریای مواج تاریخ و بالاخص به دنبال آشنا شدن با این گنجینه ارزشمند، بدین باور رسیده‌ام که شریف‌تر از علم تاریخ، عالمانی بوده و هستند که در راه پرداختن به این مهم، آیینه ذهن را از تمامی پیش‌داوری‌ها غبارروبی کرده و با فکری سیال و توانا، پا به جولانگاه پرپیچ پرپیچوتاب تاریخ نهاده و با همتی استوار به بررسی لایه به لایه انبار غنی اندوخته‌های بشریت پرداخته و با برداشتی بدیع و نو به بازتاب احوال گذشتگان می‌پردازند.

که البتّه این خود سخنی دیگر است.

در میان این بزرگواران، کسانی که از بین شاخه‌های متعدد درخت کهنسال علم تاریخ، بخش رجال و مشاهیر آن را برگزیده‌اند، در واقع به یکی از متراکم‌ترین، پیچیده‌ترین و در عین حال پردردسرترین آن‌ها دست یازیده‌اند.

اینانی که به خود جرأت داده و در این وادی دست به قلم شده‌اند، خطرات بسیاری را بر جان و دل پذیرا گشته‌اند و هستند عزیزانی که با بینشی فوق‌العاده و وجدانی بیدار، به کنکاش در زوایای پیدا و ناپیدای شخصیت اجتماعی، فرهنگی و سیاسی پیشینیان خود پرداخته تا تصویری شفاف را در برابر دیدگان خوانندگان هشیار، منعکس سازند.

پرواضح است که این مهم تنها از عهده افرادی نادر که به دور از هرگونه تعصب، کج‌اندیشی و از همه مهمتر، قضاوت‌های نابجا، به شناخت نزدیك به واقعیت، از شخصیتهای مورد نظر خویش می‌رسند، قابل برآمدن می‌باشد. و این در حالی است که گاه با سیر در گفته‌ها و نوشتارهای مختلف در خصوص اشخاص بر نام و جلوه شخصیتهای تاریخی بسیار تکیه می‌شود تا جایی که کار به غلوّ و شخصیت‌پرستی کشیده و یا عمدا به دست فراموشی سپرده می‌شوند.

لیکن کمتر اتفاق افتاده که به تجزیه و تحلیل عاری از احساس آن چهره‌ها پرداخته شده و خصوصیات، امتیازات و خلاقیت‌های خاص آن‌ها مورد ارزیابی قرار گیرد، چه، تحلیل اگر با قضاوت ارزشی و دیدگاهی همراه نباشد، به تحریف می‌انجامد و این راهی است که مکرر پیموده شده است.

نباید از نظر دور داشت که یکی از اهداف عمده مبحث شخصیت‌شناسی در علم تاریخ، حفظ، پرورش و تقویت حافظه تاریخی به‌عنوان یکی از عناصر اصلی تشکیل‌دهنده هویت هر ملتی است تا با تمسك بدان، به حل مشکلات و معضلاتی که با آن‌ها دست‌به‌گریبان است پرداخته و با نگاه به گذشته، ریشه‌های آن‌ها را یافته و علل و عوامل به وجود آمدنشان را بشناسد. چه در غیر این صورت اگر حلقه ارتباط فکری میان دو نسل برقرار نشود، مبادله تجارب و اطلاعات و دانش‌ها ناممکن گردیده و حتی واقعیت‌های تاریخی به‌گونه‌ای دیگر جلوه‌گر شد، و در نتیجه باور و اندیشه سیاسی و اطلاعات تاریخی متأخر به علت عدم دسترسی به منابع کافی و مطمئن اطلاعاتی و یا به دلیل مخدوش شدن چهره‌های پویا و اصیل در تزلزل و تردید قرار خواهد گرفت. طبیعی است که در چنین حالتی نسلی بدون حافظه تاریخی شکل گرفته و دیگر نمی‌تواند بر بستر محکمی از اندوخته‌ها و تجربیات پای گذاشته و سریع‌تر و استوارتر به‌سوی آینده درخشان گام نهد.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 39

و شاید اغراق نباشد اگر ادعا نماییم که مؤلف کتاب «رجال و مشاهیر» نیز با تکیه بر موارد فوق به خلق این اثر گرانبها پرداخته تا راهگشای توانمندی برای شیفتگان طریق از بودن تا شدن باشد.

جای دارد که با معرفی اجمالی از مؤلف این اثر، خوانندگان گرامی را با دورنمایی کلی از شخصیت وجودی آن بزرگ‌مرد عرصه فرهنگ ایران آشنا سازیم.

لازم به توضیح می‌باشد که شرح حال شیوا و بسیار جالبی به قلم مرحوم میر سیّد علی جناب و به خط ایشان در اختیار اینجانب قرار گرفت که پس از بازنگری و ایجاد ارتباط زمانی میان مطالب و مرتب نمودن آن، به دنبال این مقدمه درج گردیده که برای آشنایی بیشتر در خصوص زندگانی آن شخصیت بزرگوار بدان نوشتار ارجاع می‌دهیم.

مرحوم میر سیّد علی جناب، بنا بر آنچه خود در شرح احوال خویش آورده، در ذیحجه سال 1287 در اصفهان متولد گردیده و پس از طی مراحل مختلف زندگانی و کسب علم، از محضر اساتید مختلف- از مکتبدار گرفته تا محضر بزرگانی همچون آخوند ملا مهدی افشه‌جانی، آقا میرزا محمّد باقر، جهانگیرخان قشقایی، آقا میرزا شیخ محمّد خان و ...- و علی‌رغم مرارت‌ها و مشکلات زندگانی، با انگیزه‌ای قوی، ذهنی توانا و عزمی راسخ، درگیر پاره‌ای از فعالیتهای اجتماعی می‌گردد، به‌گونه‌ای که بخش مهمی از سال‌های عمر آن مرحوم، با یکی از درخشان‌ترین دوران‌های حیات سیاسی- اجتماعی ایران یعنی عصر مشروطیت و حشر و نشر با بسیاری از رجال و بزرگان آن زمان سپری می‌شود که حاصل آن، ارائه آثار نفیس فرهنگی و انتشار روزنامه‌ای تحت عنوان" الجناب" به مدیریت ایشان می‌باشد. مرحوم صدر هاشمی مؤلف تاریخ جراید و مجلات در خصوص این نشریه می‌نویسد:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 40

[2]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص40

---

[2] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

«الجناب، یکی از روزنامه‌های قدیمی است که در اصفهان به مدیریت حاج میر سیّد علی جناب تأسیس و هفته‌ای یك‌مرتبه در هشت صفحه به قطع 23 در 46 سانتیمتر با چاپ سنگی و خط نستعلیق منتشر شده است. شماره اول روزنامه الجناب در شهر شوال 1324 قمری انتشار یافته ...

الجناب در هر شماره در ضمن دو سطر که در زیر عنوان روزنامه چاپ شده، بدین قسم معرفی شده است:

روزنامه‌ای است ملی، کاشف از ناهت ملت نجیبه و باحث از اخبار علوم و منافع راجحه به ملت و متشکر از عنایت ایصال اخبار و فصول و مواد علمیه مقتضیه با آزادی از ادراج این «روزنامه هفتگی» در عنوان قید شده است.

از ملاحظه دو سطر فوق بر خوانندگان معلوم می‌گردد که مدیر روزنامه تا چه اندازه ساعی بوده است که عبارات را پیچیده و مشکل بنویسد و در حقیقت معانی را فدای الفاظ بنماید و جای تعجب است که طرز نگارش در مندرجات و مطالب روزنامه نیز به کار رفته و شاید ازاین‌جهت روزنامه الجناب در میان جراید فارسی بی‌نظیر و یا اقل کم، کم‌نظیر است. چنانچه اسم روزنامه الجناب، نیز تازگی دارد یعنی مصدر کردن (جناب) با الف و لام عربی.

و گویا که مرحوم حاج میر سیّد علی جناب علاقه شدیدی به استعمال الف و لام داشته، چه نام کتاب وی نیز «الاصفهان» است.

از روزنامه الجناب نگارنده تا نمره نهم آن مورخ 29 ذی‌حجه 1324

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 41

قمری که پهلوی این تاریخ (عدل مظفر) چاپ شده در دست دارد.»[3]

و اما والاترین تلاش مرحوم میر سیّد علی جناب، تالیف اثر ارزشمند مجموعه" الاصفهان" است که چنانچه خوانندگان عزیز نیز مستحضر می‌باشند، تنها بخش نخست که در واقع مقدمه‌ای است بر کل اثر، در زمان مؤلف چاپ گردیده، بقیه آثار را به صورت اوراق و دست‌نوشته‌هایی، بازماندگان ایشان نگهداری می‌کرده‌اند. تا بالاخره پس از گذشت حدود هفتاد سال، با همت فرزندزاده گرامی آن مرحوم، جناب آقای مهندس سیّد علی جناب، بخش‌هایی از این مجموعه در اختیار نگارنده این سطور قرار گرفت.

مجموعه الاصفهان شامل مجلدات چندی است که تعدادی از آن‌ها از جمله همین مجلد" رجال و مشاهیر" در اختیار نگارنده قرار گرفته و به صورتی که در پیش روست، آماده چاپ و انتشار گردیده است.

میزان جدیت و علاقه وافر آن مرحوم نسبت به انجام امور فرهنگی را همین بس که برای تهیه کتب و مآخذ مورد نیازش، بسیاری از املاك خویش را به فروش رسانید تا از وجه آن قادر به انجام این مهم گردد.

مرحوم میر سیّد علی جناب را اولاد چندی بود که تعدادی از ایشان در قید حیات می‌باشند و بعضا به تبعیت از پدر بزرگوار خویش، در راه تعالی و پیشرفت فرهنگ ایران گام‌های بلندی برداشته‌اند که از آن جمله از همت والای دختر بزرگ ایشان در ایجاد مدرسه دخترانه‌ای می‌توان یاد کرد که با توجّه به شرایط خاص اصفهان در آن عصر، خود اقدامی بزرگ به شمار می‌آمده است.

همچنین از جناب آقای دکتر کمال الدّین جناب، فیزیك‌دان برجسته و استاد دانشگاه و صاحب تألیفات می‌توان نام برد، خدایشان موفق دارد.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 42

در خاتمه لازم به توضیح است که آن محقّق گرامی، پس از طی حدود شصت و دو سال زندگانی پرتلاش، و خلق آثاری گرانبها، در اثر ابتلا به بیماری یرقان در 29 اسفندماه سال 1309 دار فانی را وداع گفته و در امامزاده عبد الله به خاك سپرده شد، غفران و مرحمت الهی شامل حال او باد.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 43

شیوه تصحیح این تألیف:

---

[3] (*) ر. ك صدر هاشمی، محمّد: تاریخ جراید و مجلات ایران، ج اول، خوارزمی، ص 7- 245.

در اوایل پاییز سال 1372، مجموعه دست‌نوشته‌های محقّق ارجمند مرحوم میر سیّد علی جناب، جهت تدوین و تصحیح در اختیار اینجانب قرار گرفت.

در خصوص نحوه تصحیح آن‌ها، پیشنهادات متفاوتی مطرح گردید.

بارزترین آن‌ها این بود که با مبنا قرار دادن شرح احوال رجال و مشاهیر مرحوم جناب، در خصوص يك‌يك شخصیتها، تحقیقات جامع و کاملی انجام گیرد، کلیه منابع و مآخذ بررسی گردد و در نهایت، طی ارزیابی بیشتر، در پانویس و در ذیل هر عنوان مندرج شود، به‌گونه‌ای که جای هیچ‌گونه شبهه و ابهامی در خصوص اشخاص ذکر شده باقی نماند و با این اوصاف، دایرةالمعارف کاملی از فهرست رجال و مشاهیر آن زمان اصفهان حاصل آید.

لیکن از آنجایی که رجال و مشاهیر مرحوم جناب، خود در حکم منبع و مأخذی بسیار نفیس می‌باشد به‌ویژه بخش مهمی از آنکه درباره رجال هم‌عصر مؤلف، تعدادی از شخصیتهای تاریخی، خانواده‌های برجسته اصفهانی و نسب‌نامه آنان است. جای دارد که به صورت يك منبع و مأخذ نیز تدوین و تصحیح گردد.

البتّه چنانچه پیش‌تر نیز اشارت رفت، از آثار مرحوم میر سیّد علی جناب، تنها کتاب" الاصفهان" که در واقع مقدمه سایر مجلدات بوده و در زمان مؤلف چاپ سنگی گردیده، سایر آثار وی که شامل بخش‌های متعدد و در حکم زیرمجموعه‌های" الاصفهان" است، تماما به صورت اوراق و دست‌نوشته‌هایی

است که قبل از انجام هرگونه اقدامی در جهت تصحیح و تحشیه، نیاز به تدوین و تنظیم دارد.

پس از پاره‌ای ارزیابی‌ها، جهت تحقق بخشیدن به اهداف مورد نظر، بازنویسی اصل متون در مرتبه نخست اهمیت قرار گرفت. البتّه بخش قابل توجهی از این اثر را، به صورت مرتب، منشی مرحوم جناب، به رشته تحریر کشیده بود، لیکن چنان‌که از صفحه‌بندی آن‌ها برمی‌آید، مؤلف کتاب پس از بازنگری مجدد، مطالب جدیدی را به خط خود و به صورت حاشیه در اطراف اوراق به رشته تحریر درآورده بود که گنجاندن آن‌ها در اصل متن بعضا باعث ایجاد شکاف در رشته کلام می‌شد، که حتی المقدور در میان مطالب اصلی گنجانده و در سایر موارد نیز با ذکر کلمه" مؤلف" در پانویس یا تعلیقات درج گردید. بنابراین کلیه توضیحات حاشیه‌ای مرحوم میر سید علی جناب اعم از آن‌هایی که در پاورقی‌ها آورده شده و چه بخشی که در تعلیقات درج گردیده، با قید کلمه‌ی «مؤلف» نسبت به توضیحات و حواشی مصحح تمیز داده شده است.

مورد دیگر آن بود که بخش‌های بعدی این اثر با فواصل زمانی و نامرتب تحویل اینجانب شد که این امر نیز نه تنها باعث به درازا کشیده شدن زمان تصحیح، بلکه عمدتا به دلیل تکرار برخی مطالب، عدم هماهنگی محتوا با عنوان و جابه‌جایی و ناخوانا بودن کلمات، صرف زمانی مضاعف و صبر بسیار را جهت پیوند مطالب جدید با آنچه از قبل تنظیم و تدوین گردیده بود، می‌طلبید.

نکته دیگر آنکه در اصل اوراق، رجال عموما برحسب نام کوچکشان فهرست شده بودند که این خود باعث ایجاد مشکلاتی در مراجعات می‌شد، لذا عناوین کلیه شخصیت‌ها براساس نام اشهر آن‌ها مرتب گردید.

و اما در خصوص محتوای مطالب این اثر، ذکر چند نکته لازم می‌نماید.

نخست آنکه مرحوم میر سیّد علی جناب با بسیاری از شخصیت‌های برجسته هم

عصر، از نزدیك آشنا بوده و با آن‌ها حشر و نشر داشته ازاین‌رو هرآنچه که در شرح احوال ایشان از قلم نغز و توانای او تراوش نموده و بر اوراق جاری گشته در حد خود منحصربه‌فرد می‌باشد که شاید بتوان ادعا نمود که در کمتر اثری بتوان نظیر آن را یافت.

شیوه نگارش مؤلف در این اثر بدان‌گونه بوده است که به نام منابع مورد استناد خویش در داخل متن کتاب اشاره نموده است، لذا به دو دلیل اساسی، نخست جهت برطرف نمودن پاره‌ای اشکالات و ناخوانی‌ها و ثانیا، برای ذکر آدرس دقیق مطالب مورد استفاده مؤلف در پانویس‌ها، مراجعه بدانها ضروری می‌نمود تا بدین‌طریق شیوه نگارش معمول زمان مؤلف و عدم ذکر آدرس دقیق مطالب اخذ شده به سبك نوشتاری رایج در این زمان برگردانده شده و بر اعتبار و صحت محتوای اثر افزوده گردد. البتّه این روش در مورد شخصیت‌های متقدم از دوران مؤلف که شرح احوال آن‌ها را عینا و یا به صورت خلاصه شده از پاره‌ای کتب

تذکره و منابع ذکر نموده، کاربرد بیشتری دربرداشته است. همچنین مآخذی نیز بوده‌اند که لازم می‌نمود جهت تکمیل برخی مطالب و ایراد پاره‌ای توضیحات، بدانها مراجعه گردد، آن‌ها نیز در پاورقی‌ها مشخص شده‌اند.

مشخصه دیگر این تألیف، دیدگاه، نگرش و تحلیل خاص مؤلف آن است که نه تنها به تمجید و ستایش افراطی از رجال و مشاهیر نپرداخته، بلکه به دور از هرگونه تعصب و حب و بغض، اعمال و کردار ایشان را مورد ارزیابی قرار داده و در خصوص بسیاری، به‌ویژه شخصیت‌های تاریخی معاصر خویش به ابراز نظر پرداخته است.

نگارنده این سطور، برحسب وظیفه، کمال مساعی خویش را در حفظ امانت به کار بسته و کلیه مطالب را بدون هیچگونه دخل و تصرفی، عینا بازنویسی نموده و چنانچه نیاز به افزودن کلمه و یا حتی حرفی بوده، مشخص

نموده است.

به لحاظ زیاد بودن عناوین، تحلیل افکار و آثار بزرگان متقدم از دوران مؤلف، اعم از فیلسوف، فقیه، مورخ، شاعر، هنرمند، خطاط و ... کمتر مورد ارزیابی عمیق صاحب اثر قرار گرفته که البتّه این امر، نقصی است فراگیر که اصولا هر تذکره‌نویسی با آن دست‌به‌گریبان بوده و هست. لیکن چنان‌که پیش‌تر از این نیز اشارت رفت، اهمیت اصلی و ویژه این تألیف، دربرداشتن شرح حال بزرگان معاصر با مؤلف، و دیدگاه‌های ایشان در خصوص هرکدام و نظر او درباره خانواده‌های معروف اصفهان در آن عصر است که به رشته تحریر کشیده شده است و در سایر موارد به همان توضیحات تذکره‌نویسان بسنده شده است. البتّه در خصوص نظریات مؤلف راجع به پاره‌ای شخصیت‌ها، یك نکته را نباید از نظر دور داشت که این نظریات عموما با تکیه بر اسناد و منابع موجود زمان آن مرحوم ابراز گردیده و کمتر جای شك و شبهه باقی گذاشته، لذا دقت و تعمق بیشتری را از جانب خوانندگان محترم می‌طلبد.

نکته بسیار مهمی دیگری که نباید از نظر خوانندگان گرامی پوشیده بماند، توضیحاتی است که در خصوص خانواده‌های مندرج در بخش پایانی کتاب، مدون گردیده است که از خلال آن‌ها می‌توان به دورنمای روشنی از تاریخ اصفهان دوره ناصری و قبل از آن تا پایان عصر قاجار دست‌یافت.

عزیزانی که با امر تصحیح و تحشیه نسخ خطی آشنایی دارند، خود واقفند که گاه تصحیح یك اثر بسی دشوارتر از تألیف می‌شود. زیرا مصحح، موظف به پیگیری و دنباله‌روی بی‌وقفه قلم مؤلف بوده و در تمامی پیچ‌وخم‌های راه، در جستجوی گره‌گشایی از رموز، ابهامات و ناخوانی‌ها با تکیه بر منابع و مآخذ می‌باشد. و این در حالی است که مؤلف، متعهد و مسئول در قبال مؤلفات خویش است و مصحح، مقید است که در ضمن احیای آن اثر، از هرگونه سهو و

اشتباهی پرهیز نموده و با رعایت کامل اصول و موازین امانت‌داری، به تصحیح آن بپردازد. مسأله مهم دیگر آن است که مؤلف محترم مطابق با شیوه نوشتاری زمان خویش، از قواعد خاصی در نوشتن پیروی نموده که در حال حاضر دیگر صحیح نمی‌باشد. مثلا در بسیاری موارد از واژه" خوا" به جای" خا" استفاده کرده مانند:" برخواست" به جای" برخاست" و یا در بسیاری از اشعار، کلمه" چه" به جای" چو" آمده و بسیاری موارد مشابه دیگر که به لحاظ املایی و یا رعایت اصول نگارش و انشا محل اشکال می‌باشد که در هنگام تدوین نوشته‌جات آن مرحوم، این اشکالات برطرف گردیده و مصحح نیازی به ذکر موارد مذکور در پاورقی‌ها ندیده است.

و اما در خاتمه کلام ذکر نکاتی دیگر را نیز ضروری می‌داند. به‌طوری که خوانندگان گرامی ملاحظه خواهند فرمود: برخی از شرح‌حال‌ها به قلم صاحبان عناوین، به رشته تحریر درآمده و بنا به درخواست مرحوم جناب برای ایشان ارسال گردیده که این خود از جمله ویژگی‌های دیگر این اثر و از دلایل ارزشمند بودن آن است.

ثانیا در خصوص سلسله نسب خانواده‌هایی که در بخش پایانی تدوین گشته، نیز متذکر می‌شود که این شجره‌نامه‌ها را نیز بنا بر درخواست مرحوم جناب، یکی از افراد همان خانواده تنظیم و در اختیار مؤلف قرار گرفته است.

خانواده هرندی‌ها ناقص است و تلاش و پی‌گیری جهت تکمیل آن نیز با عدم موفقیت روبرو شد. البتّه شجره‌نامه ناقصی از این خانواده به دست آمد که آن نیز ناقص بود، لیکن به نظر رسید درج همان مقدار در پایان کتاب، چندان خالی از فایده نباشد.

فهرست اعلام شامل سه بخش، نام اشخاص، نام جایها، و عناوین منابع و مآخذ می‌باشد. لازم به توضیح است که منابع و مآخذ براساس عناوین آن‌ها به

صورت الفبایی و با ذکر نام مؤلف مرتب گردیده است. به نظر می‌رسد این شیوه در خصوص فهرست از بسیاری جوانب برای محققین و پژوهشگران مفید فایده افتد. نکته دیگر آنکه این فهرست، شامل کلیه منابعی است که به نحوی، اسمی از آن‌ها در این کتاب آمده، اعم از منابعی که مؤلف از آن‌ها استفاده کرده و مصحح نیز به آن‌ها مراجعه نموده باشد و یا امکان دسترسی بدانها وجود نداشته است و هم سایر منابعی که صرفا جهت تکمیل و تحشیه مورد استفاده قرار گرفته است.

در پایان جای دارد، ضمن تشکر از جناب آقای مهندس سیّد علی جناب، نواده گرامی آن مرحوم که لطف فرموده و آثار ایشان را در اختیار اینجانب قرار دادند، کمال تشکر و قدردانی را دارم. از جناب آقای قاسم مدیرعامل محترم سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری و نیز جناب آقای دکتر چلونگر مدیریت محترم مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل که سهم بسزایی را در جهت احیای یکی از میراث بسیار ارزشمند و گرانبهای فرهنگی شهر اصفهان برعهده داشته‌اند تشکر و سپاس صمیمانه نموده و اذعان نمایم که براثر سعی و تلاش بی‌وقفه این دو عزیز، بالاخره مرحله چاپ و انتشار این کتاب پشت سر گذارده و در سایه عنایات باری‌تعالی به زیور طبع آراسته گردید.

همچنین از جناب آقای محمد علی نریمانی که در طول این سال‌ها با متانت و بردباری بسیار، زحمت تایپ و غلطگیریهای مکرر این کتاب را بر دوش کشیدند سپاسگزاری نموده، سلامتی و توفیق روزافزون همه این گرامیان را از درگاه ایزد منان خواهانم و در خاتمه از حضور گرامی تمام خوانندگان فرزانه، استدعا دارد که اشکالات و نواقص را بر این بنده کمترین معبود یکتا ببخشایند و با ابراز نظریات و انتقادات مشفقانه و ارشادهای راهگشا، مرا در رفع کاستی‌ها یاری فرمایند.

رضوان پورعصار

تابستان 1385

شرح حال مؤلف به قلم آن مرحوم

«در اصفهان، ذیحجه سال 1287 متولد شده است. اوقات طفولیت که کاملا تحت نظر بود، در مکتب‌خانه گذارده شد. به سبب وجهه‌ای که مکتب‌دار- اسمش جان جان بگم بود- نزد زن‌ها داشت از اینکه حروف را از مخارج ادا می‌ساخت و ادعیه و ختم زیادی برای حاجات زن‌ها یاد می‌دا [ده] است. به همین علت اشتغال به دعا، کمتر توجهی به شاگردان داشت که قریب پنجاه طفل ذکور و اناث بودند. در اینجا چند کلمه را که ابتدای کتاب الفباء نوشته بودند و همه روز و همه‌وقت در مکتب مکرر، همه می‌خواندند، او هم حفظ نمود. این کلمات عبارت بود از:" هو الفتاح العلیم؛

اول کارها به نام خدا　　بس مبارك بود چو فرّ هما

بعد از مدتی که پدر از او امتحان کرد و معلوم شد نتیجه‌ای از این مکتب نمی‌برد، او را به مکتب‌دار مردانه‌ای سپرد [که] اسمش میرزا محمّد علی خوش‌نویس بود.

معمولا مکتب‌دار، صبح را در زورخانه ورزش می‌رفت و بعد از آن می‌آمد به مکتب‌خانه، ناشتایی مفصلی می‌کرد و مشغول می‌شد به کتابت پاره‌ای ادعیه و حرزها روی کاغذ پوست آهو جهت تعارف دادن به اعیان و گرفتن انعام.

نزدیك ظهر که خسته می‌شد چون در منزل بزرگی که داشت بعضی تجّار، کیسه‌گیری تنباکو می‌کردند و جهت این کار عمله زیاد داشت، می‌رفت به سرکشی کار آن‌ها تا عصر وقت رفتن بازار، جهت محاسبه با تجّار.

اطفال در این مکتب‌خانه مانند سابق می‌بایست هرکدام چند نفر را تعلیم و مواظبت کنند و دروس خود را هم [از] شاگردان اسبق از خود تحصیل کنند.

در اين مكتب‌خانه، كتاب الفبايى كه متضمن حروف مقطعه با صداى زير و زبر و غيره [باشد] بود و كتاب" پنجل هم" كه متضمن چند سوره كوچك قرآن بود به‌طور خواندن و نوشتن، چند سرمشق معين را ياد گرفت. اين وقت هشت‌سالگى طفره‌اى پيش آمد از مسافرت به شيراز و فوت پدر و مراجعت به اصفهان كه مدتى طول كشيد.

وقتى كه آقا محمّد مهدى ارباب از هند تيغ خش‌زنى خشخاش را با دستور گرفتن شيره تريالك بعد از خش‌زنى كه تا آن‌وقت معمول اصفهان نبود سوقات آورد- طريقه قديمه اين‌طور بود كه گرز خشخاش و برگ آن را مى‌پختند و آب آن را صاف‌كرده مى‌جوشاندند تا غليظ گردد و تريالك همان بود. بعضى هم وقت استعمال، چند دانه گرز را مى‌پختند و آب آن را استعمال مى‌كردند- زراعت تريالك بسيار قليل، در سمت سميرم و غيره مى‌شده است و ساير بلوك هيچ اطلاعى از زرع آن نداشته‌اند.

مير محمّد حسين گرگ يراق[4] با تجّار نيلفروش احمدآبادى تشكيل مؤسسه‌اى را مى‌نمايد به رياست آقا محمّد مهدى ارباب [و] جهت تشويق زارعين و ترويج زرع خشخاش به اين‌طور مقرر مى‌دارند كه هر زارعى تريالك كشت كند از قرار هر جريبى پنج تومان اعتبار استقراض از اين مؤسسه مى‌داشته و مى‌گرفته است. و پس از [به] دست آمدن محصول تريالك هريك من [شش كيلو] هفت- هشت تومان از او مى‌خريده‌اند. در مدتى قليل ترقى فوق‌العاده‌اى در اين محصول پيدا مى‌شود و اين سرمايه و مساعدت، از مير محمّد حسين مى‌شود. مير محمّد حسين معتقد بوده است كه تاجر نمى‌بايست ملك و زراعت داشته باشد.

در سال هزار و دويست و شصت از عيال او، مير محمّد باقر تولّد مى‌شود.

اوايل عمر، مير محمّد باقر به‌طور معموله عموم تاجرزادگان آن‌وقت، مشغول تحصيل علوم ادبى و فقه اصول مى‌گردد در مدرسه جده بزرگ، و به سبب بودن چند فيلسوف و رياضى‌دان در آن مدرسه، مخفيانه نزد آن‌ها هم تحصيل مى‌كند؛ كاملا از تحصيلات مير محمّد باقر اطّلاعى ندارم، زيرا سن مؤلف در زمان او [در ايام] طفوليت بود.

[در سال هزار و] دويست و هشتاد كه مير محمّد حسين فوت شده است، علاوه بر تجارت شخصى متكفل و وكيل كارهاى خريدوفروش چند كمپانى بزرگ مى‌شود. نظر به اينكه تجّار اروپايى تا آن تاريخ در اصفهان تجارتخانه مستقلى نداشتند، اغلب كارهاى آن‌ها با او بوده است. قانون گمرك آن‌وقت نسبت به اجناس تجارتخانه فقط يك صدى پنج در سرحد بوده است كه مى‌داده‌اند و جنس آن‌ها در تمام خاك ايران جواز داشته است كه ديگر چيزى نمى‌پرداخته‌اند هرجا مى‌رفته است. ليكن تجّار داخله در گمرك سرحد يك فقره صدى دو و نيم مى‌داده‌اند، از آنجا هم به هر شهرى مى‌رسيده است باز صدى دو و نيم ديگر مى‌داده‌اند حتى اگر پنج يا چهار شتر نقل و انتقال مى‌يافته است. از اين بابت تجّار داخله با خارجه نمى‌توانسته‌اند رقابت كنند و ناچار مى‌شده‌اند با آن‌ها بست و بندى بگذارند و مال‌التجاره خود را به اسم وكالت از آن‌ها وارد سازند. تا [اينكه] يكى از تجّار اصفهان، تجّار كمپانى و لنديزى را تشويق مى‌كند به تأسيس تجارتخانه‌اى در اصفهان- در حدود هزار و دويست و نود- زيرا خارجى‌ها تا آن زمان از سكونت در داخله مملكت پرهيز داشته‌اند و تجّار داخله از اين حيث فايده بسيارى مى‌برده‌اند و تجّار داخله هم از اين راه و هم از اينكه تجّار خارجه از سكونت در داخله مملكت پرهيز داشته‌اند، استفاده

كلّى مى‌كرده‌اند. تا در حدود هزار و دويست و نود، يك نفر تاجر اصفهانى[5]، كمپانى و لنديزى را تشويق مى‌كند به تأسيس تجارتخانه در اصفهان و به همين سبب، آن تاجر را مردم،" ولنديزى" مى‌گويند. به فاصله كمى چندين تجارتخانه خارجه به اصفهان مى‌آيد و رشته اغلب تجارتخانه‌ها از دست اصفهانى‌ها گرفته مى‌شود و جزيى رمقى كه جهت تجارت اصفهان باقى مى‌ماند، در هزار و سيصد و هفت به سبب تأسيس بانك شاهى كاملا قطع مى‌شود.

[مير محمّد باقر] چند فقره مسافرت به خارج مى‌كند و افكار تازه‌اى پيدا مى‌كند، [به‌طورى] كه مصمم مى‌شود از اصفهان قطع علاقه كند. قبل از حركت دادن خانواده كه دو فرزند و يك مادر بوديم، براى انتخاب محل مهاجرت كه مناسب كسب خود و تعليم و تربيت اولادش باشد، از ايران بيرون رفت. اتفاقا طوفان دريا او را مريض كرد و اطباى فرنگى صلاح ديده بودند كه به داخله ايران معاودت كند تا اصلاح مزاج او بشود، موقتا به شيراز آمد و خانواده خود را هم به آنجا جلب كرد تا آنكه در شوال هزار و دويست و نود و هفت در شيراز فوت [و جنازه وى] حمل به مشهد نجف گرديد.

---

[4] (*) مير محمّد حسين گرگ يراق، جدّ پدرى مرحوم جناب بوده است.
[5] (*) منظور از اين تاجر اصفهانى، مير محمّد باقر، پدر مرحوم جناب است.

دو فرزند از او، یکی میر سیّد محمّد جناب، ولادت او در رجب هزار و دویست و هشتاد و پنج و دیگر میر سیّد علی جناب (مؤلف) متولد در اواخر ذیحجه هزار و دویست و هشتاد و هفت، باقی ماند.

همان روز حاکم شیراز، فرهاد میرزا معتمد الدوله تمام متروکات او را توقیف کرد و روز بعد قریب یك‌صد صندوق تریاك تیاری‌شده[6]، موجودی در منزل را به‌عنوان اینکه حاج ابو القاسم بوشهری، مدعی به جناب می‌باشد، ضبط

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 53

کرد و حمل به بوشهر ساخت و روز دیگر فرستاد درب حجره تجارتی را با انبارها باز کردند، به اسم اینکه می‌خواهند ثبت تخلفات بکنند. اولا موقع فوت پدر، دفاتر و نوشته‌جات او که مایه ثروت تجّار می‌باشد مفقود گردید، بعد هم به موجب رسم معمول که اموال صغار را می‌بایست بزرگان و از ما بهتران ضبط کنند، در موضوع اموال تخلفات، اختلافی شدید میانه اعاظم پیدا شد، زیرا بعضی می‌خواستند متوفّی را در مقابل دعوای هر مدعی بریء الذمه سازند، چنانچه- حکومت شیراز همان روز 28 شوال 1298 یك‌صد صندوق تیاری‌شده موجود را به‌عنوان اینکه حاج ابو القاسم بوشهری ادعا دارد- یك وجهی که نسبت به سایر اموال جزیی بوده، ضبط و حمل بوشهر ساخت، یا برای احتمال اینکه بر ذمه متوفّی باشد مبلغی را ضبط می‌کردند تا یقین کنند به برائت ذمه او؛ بعضی هم به عنوان اینکه حقوق الهی بر ذمه متوفّی باشد، مبلغی را ضبط می‌کردند؛ بعضی [را] هم به‌عنوان اینکه صغیر، قابل نگاهداری مال خود نیست مبلغی به‌طور قرض بردند که بعد از رشد، مسترد سازند.

خلاصه با وجودی که حاج میرزا کریم که ملتفت همه پیش‌آمدها بود و شبانه [و] مخفیانه قریب هزار تومان که در منزل موجود بود حمل به منزل خود ساخت و چند سال بعد باز به متولیان امور صغیر رسانید که شاید محفوظ باشد از دستبرد، لیکن آن هم شد به این‌طور که پس از چندین سال که این مبلغ را در صندوق‌های آهنی در منزل خود متولیان ضبط کرده بودند، موقعی که صغیر بزرگ شده بود و جهت مخارج سفر مکه و غیره ناچار بود از آن وجه بردارد. وقتی درب صندوق‌ها را باز نمودند غیر از چند کیسه که در آن‌ها یك‌صد و چند تومان قران مسکوك امیر شیر علیخانی افغانی بود- قبل از این تاریخ قران‌های افغانی در ایران رایج بود و در این مدت چند سال، هر قرانی یك‌صد دینار کسر پیدا کرده بود و رواج نداشت- چیزی دیگری باقی نبود.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 54

متولیان مدعی شدند که از اثر معجز یك حدیث چنین شده است و موضوع حدیث این است که هرگاه خمس مبلغی اندوخته را کسی ندهد، خداوند جن و ملك را مأمور می‌کند به قدر آن خمس زکات آن وجه [را] بردارند و چون صغیر حقوق را نداده است، آن‌ها بردارند. و در جواب اعتراض از اینکه چرا باقی را نبرده‌اند، اظهار داشتند، بقیه سکّه سنّی و کافر بوده است، پرهیز کردند.

خلاصه رندان حق‌پرست، طوری چپاول کردند که چند ماه بعد در اصفهان، دو نفر صغیر، مریض شده بودند و غذا و دوای آن‌ها را فضل الهی از غیر متروکات پدر آن‌ها که در دست بزرگان بود از راه‌های غیبی می‌رسانید تا بعد از مدتی، چون این وضع در شهر مطرح مجالس شده بود، متولیان و متصرفین، انجمن تشکیل دادند و محض حفظ صورت، مختصر یومیّه مقرر کردند [تا] به صغار برسانند، تا بعد از مراجعت از سفر عربستان که دیگر صغار کبیر بودند و قرض زیادی از آن مسافرت حاصل کرده بودند، خواستند مستقیما در امور خود دخالت کنند.

پس از آن به مناسبت اینکه خالوهای او اهل علم بودند و کفیل امور او بودند، شخص مقدس فاضلی، آخوند ملا مهدی افشه‌جانی، را مراقب تربیت او کردند. این معلم بعد از مختصر تدریس فارسی او را مشغول کرد به تحصیل نحو و صرف عربی تا آنکه مغنی و شرح شمسیه را خواند مشغولش ساخت به معالم و قوانین و مختصر ریاضی و فقه و غیره. و به سبب آنکه معلم جهت تحصیل مسافرت به نجف کرد، مجبور شد که در خارج منزل تحصیل کند. در مدرسه شاهزاده‌ها حجره‌ای گرفت و نزد خالوی خود فقه خارج و نزد آقا میرزا محمّد باقر، کتب طب از موجز و شرح نفیسی در شرح اسباب تا قانون شیخ [را] تحصیل می‌کرد.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 55

نظر به اینکه فقه بدون اصول نمی‌شد، چندی را مشغول شد نزد آقا میرزا حسن آقا میرزا ابراهیم به مباحثه فوائد و اصول خارج، و نزد جهانگیر خان، عرفان و اسفار و غیره تحصیل کند. در این احوال که صدای علوم جدید بلند شده بود. ضمنا نزد آقا میرزا شیخ محمّد خان دکتر، تحصیل فیزیك و جغرافی کرد. علی خان ناظم العلوم آن‌وقت در اصفهان بود و جهت بعضی، ترجمه و تدریس هیئت جدید می‌کرد. قدری هم به توسط آن ترجمه‌ها و جزوه‌های شاگردان علی خان مستفید شد.

---

[6] (**)- تیار کردن: آماده و مهیا کردن، حاضر کردن ر. ك لغتنامه دهخدا ج 5.

وقتی خود مؤلف تحصیل می‌کرد از روی کتاب‌های او [میر محمّد باقر، پدر مؤلف]، اتفاقا چند حاشیه از میر محمّد باقر ملاحظه شد، از قبیل یادداشت یا توضیح عبارت مشکلی بر کتاب اسفار و شرح لمعه و قوانین و ترسیم یك نیمکرهء فلکی با دوایر و چند ستاره در افق اصفهان. دیگر یك انبار اسباب از او مخلف شده بود که چون متولیان امور مؤلف که صغیر بود نمی‌دانستند برای چیست، درهم و برهم مانند کثافات منزل مهمل گذارده بودند. تا وقتی مؤلف برحسب اتفاق در آن اطاق تاریك بدهوای کثیف، چیزی را جستجو می‌کرد، بعد از دیدن اصطلاحات طبیعی و ریاضی قدیم و جدید و غیره، یك دستگاه چرخ الماس عالی که صنعت اصفهان بود و حالیّه در مدرسه متوسطه است، دو دستگاه عکاسی که شاید قبل از این در اصفهان نیاورده بودند و پیه زیادی با سایر لوازم چراغ الکتریکی و چراغ‌های بزرگ و کوچك. تعجب اینجاست که یك طرف آن انبار، چند صندوق قندیل بلور که با پیه روشن می‌کرده است جهت میهمانی و جشن، چنانچه معمول آن زمان بوده است و هنوز چراغ‌های نفطی و لامپ را نمی‌شناخته‌اند، گذارده بود مجاور اسباب الکتریك و هنوز هم بقیه نمونه آن‌ها هست. و اسطرلاب ممتاز که تماما دلالت داشت [بر این] که یك نفر تاجرزاده که فقط صبح، وقت، جهت تحصیل داشته و بعد مشغول کاسبی می‌شده، در مدت

کم می‌بایست زحمت زیادی کشیده باشد تا با این‌گونه علوم و صنایع مربوط و مصطلح شده باشد.

[و اما] شاگردان ناظم العلوم سرمایه علمی زیاد چون نداشتند و به خود ناظم العلوم دسترسی نداشتند در بعضی مطالب مشکله یا عبارات مبهمه، یك ماه و دو ماه معطل می‌شدند تا بالاخره به توسط یك نفر از آشنایان حاج میرزا عبد الغفار نجم الدوله مطلب خود را جهت نجم الدوله می‌نوشت و نجم الدوله یا شخصا جواب را توضیح می‌نوشت یا به توسط آقا میرزا سلیمان خان معلم ریاضیات دار الفنون می‌نوشت.

در این اوقات نجم الدوله نسخه قانون ناصری را با رساله مثلثات کروی که قدری از این رساله به خط خود نجم الدوله و باقی به خط آقا میرزا سلیمان خان می‌باشد جهت مساعدت فرستاد. تحریر اقلیدس [و] مقاله دویم زیج الغ بیك را در همین اوقات نزد حاج ملا هادی سده‌ای ساکن مدرسه درب کوشك تحصیل نمود.

با آنکه حاجی ملّا هادی کلیتا از تدریس ریاضیات و غیره خودداری می‌کرد و لیکن جهت دعاگو [مؤلف] به این‌طور که ابتدا، مسأله را سؤال کنم ایشان جواب مطالب را بیان می‌کردند که خلاف التزام نشده باشد، حتی علوم مخفیه مانند رمل و جفر و اعداد و غیره را به‌طور بیان موضوع و فایده و مسایل واضح ساختند که بطلان آن‌ها مدلل باشد و نیز جغرافیا و کیفیت سطح دوایر کروی را ایشان بیان نمودند، لیکن معتقد بودند که هرکس مدعی باشد به وجود امریکا و ینگی‌دنیا، کافر است زیرا مدعی شده است که از این طرف زمین به آن طرف می‌توان رفت، در حالتی که کوه قاف با آن وصف و عظمت دور این طرف زمین را گرفته است و کسی نمی‌تواند از آن عبور کند.

در سال 1309 [قمری] به حجاز مشرف شد و [هنگام] مراجعت در نجف

چند مسأله از اصول را در محضر آخوند ملّا محمّد کاظم [یزدی] دید و نوشت و هم در نجف نزد حاج سرهنگ- فرزند سپهدار که اوایل سلطنت ناصری در اصفهان حکومت و در بلوای بزرگ طرفیت داشت- تحصیل پاره‌ای از شعب ریاضی را نمود. در [سال‌های] 1312، 1313، 1314 [قمری] در طهران، زبان فرانسه و معارف و نقشه‌کشی و مصاحبت با پاره‌ای از احزاب و ملل متنوعه جهت استکشاف امتیاز آن‌ها.

[و اما] سبب اینکه میر سیّد علی جناب اصفهانی،" سپاهان‌نامه" [- الاصفهان] را فراهم ساخت:

وقت سحری در حمّام ملك‌آباد طهران، جوانی با حالت خراب و لحنی شورانگیز این شعر را می‌خواند:

رسیدم بر لب آب صفاهان　　نشستم گریه بسیار کردم

که هرکس می‌شنید منقلب می‌گشت، مخصوصا کسی که در اصفاهان علاقه قلبی داشت، چنانچه افتد و خوانی، و در تعقیب آن حالت همیشه مایل بود بهانه بجوید و از اصفهان گفتگویی کند تا پس از چندین سال متذکر شد که صورت اصفهان را نقل کند روی یك صفحه و هرجا شود برد و هرکس بتواند دید، و اقدام نمود به برداشتن نقشه شهر، ابتدا از گلدسته مسجد جمعه، گلدسته

مسجد شاه را قراول گرفت و امتداد زاویه آن با امتداد[7] ... به گلدسته مسجد بیدآباد معین ساخت. بعد از آن رفت در صحرای دامنه کوه صفه از بالای برج هزار جریب محلی که نوك گلدسته مسجد شاه با نوك گلدسته مسجد جمعه در یك خط واقع بود معلوم کرد و از آنجا روی امتداد خطی که با خط و اصل دو گلدسته، زاویه مکمل زاویه اول را احداث کرد، [آنگاه] فاصله به فاصله بیرق گذارد تا رسید

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 58

مقابل دروازه شهر نو فرحآباد، بالای تپه‌ای که امتداد بیرق‌ها با خطی که گلدسته مسجد بیدآباد دیده می‌شد زاویه‌ای مساوی زاویه اول پیدا کرد و بیرق آخر را نصب نمود، معلوم است که امتداد و فاصله بیرق اول تا این بیرق آخر مساوی و موازی می‌شود با خط واصل میان گلدسته مسجد جمعه و بیدآباد، این خط قریب یك‌هزار و هشتصد متر است. این خط را به چهل و پنج سانتی‌متر کوچك کرد و روی صفحه گذارد و یك سر آن مسجد جمعه و سر دیگر مسجد بیدآباد نوشته [شد].

از دو طرف این خط، دو زاویه که بعضی گلدسته‌های مسجدها و عمارات مرتفع با این داشتند معلوم می‌کرد و زاویه سیم را هم محض امتحان از خود آن نقطه را روی صفحه معین کرد. و با این دقت محیط شهر و نقاط مهمه شهر را روی کاغذ آورد و شروع کرد به مساحت خیابانها و کوچه‌ها و پیچ‌ها. در این وقت از ملاحظه پاره‌ای احصائیه‌های مهم که در کنار نقشه شهرها مثل نقشه[8] ...

قدیم و شهر کهنه طهران ثبت است، در نظر گرفت که احصائیه مساجد و مدارس و حمّام‌ها و کاروانسراهای اصفهان را با مساحت و تاریخ بنا در رساله مختصری ثبت و ضمیمه نقشه سازد و با تأیید و تفضّل الهی مشغول گشت در تاریخ شوال 1342 [قمری]، درحالی‌که نمی‌دانست اسم شهر را با سین یا صاد باید نوشت و هیچ‌گونه اسبابی نداشت غیر از اطمینان به اینکه اقدام و استقامت را خداوند یگانه راه چاره قرار داده است. و اینك مطابق فهرست، قریب هشتاد هزار کتابت حاضر گشته و هیچیکی از فقرات آن را نمی‌توان تمام داشت، زیرا چنانچه هرکدام در اول امر تصادفا به خاطر می‌رسید و مورد تحقیق می‌شد مکمل آن‌ها هم اتفاقی شده است و شاید بشود».

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 59

حاج محمّد جعفرآباده‌ای 1

نزد آسیّد محمّد مجاهد و حاجی کرباسی و سیّد رشتی تحصیل کرده اجازه داشت. مسجد او 2 در اصفهان در محلّه نیم‌آورد معروف است. جمعیّت نماز با عنوانی داشته بعضی از کتب مختصره را مانند" الفیه" و" قانون چه" و" زبده" شیخ و" مختصر نافع" و" تهذیب" 3 تفتازانی و" تجرید" خواجه و مختصر تلخیص حفظ داشته 4. گویند که چون تحت الشعاع سیّد رشتی واقع شد شهرتی نکرد، در شوخی و حاضرجوابی تالی آقا جمال خوانساری او را شمرده‌اند، و مراتب زهد و وارستگی او بیشتر از مراتب علمیه او جالب توجّه بوده است. با دستگیری خلق در سال هزار و دویست و هشتاد وفات کرد، در تخت پولاد در تکیه‌ای که به اسم اوست مدفون شد.

آتش (شاعر)

از متأخرین" مجمع الفصحاء" است. از اوست:

در گردن دیگری میفکن دستی که به خون من خضاب است

اصلش از حلّه، در فریدن اصفهان توطّن جسته. منصب نایب الصدری داشته. در مراتب الهی و طب و طبیعی بهره وافی داشته. متّصف به اخلاق حمیده بوده [است][9].

آذر بیگدلی (شاعر)

---

[7] (*) در اصل ناخوانا
[8] (*) در اصل ناخوانا
[9] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 140.

5 مدّتی واله و نکهت تخلّص می‌کرده بعد آذر را انتخاب نمود. اسمش لطف‌علی بیك 6 پسر آقا خان. تولّدش در اصفهان در سنه هزار و صد و سی و چهار

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 60

هجری آخرین سال سلطنت صفویه. به سبب انقلابات خانواده او به قم کوچیدند. در موقع جلوس نادر که پدر او به حکومت لار و بنادر فارس معیّن شد به خاك فارس حرکت کردند. و پس از دو سال و وفات پدر با عمّ خود حاج محمّد بیك از مرز عراق به حجاز رفته و مراجعت به عراق نمود و یك سال بعد از آن به مشهد رفته، مقارن مراجعت نادر از فتح هندوستان و عزیمت او به تسخیر لگزیه آذر [به] همراهی اردوی نادری از راه مازندران به آذربایجان رفت.

از آنجا مراجعت به عراق و ساکن موطن خود اصفهان گردید. پس از قتل نادر شاه مدّتی را در خدمت علی شاه و ابراهیم شاه و شاه اسماعیل و شاه سلیمان به خدمات دیوانی گذرانید.

در اثنای تغییرات این ایّام دچار صدمات طاقت‌فرسایی گردیده که در نتیجه آن نه از خدمت دیوانی بلکه از زندگانی دنیایی صرف‌نظر نموده در کسوت فقر و درویشی داخل شد. و در این اثنا ملاقات جماعتی از بزرگان برایش دست داد و دارای طبع موزونی چون بود، با مناسبت وضع حال به گفتن شعر مایل گردید و فنون شعر را از میر سیّد علی مشتاق آموخت.

دیوانی داشته مشتمل بر هفت هزار بیت که در غارت اصفهان به یغما رفته و پس از سوختگی دماغ از این سبب، خاطر خود را به جمع آتشکده پرداخت و در مدّت یك قرن به نام کریم خان وکیل، کتاب آتشکده را تمام ساخت. وفات او در سنه هزار و صد و نود و پنج هجری بوده [است].

در ابتدای ملاحظه کتاب آتشکده و انتخاباتی که آذر از اشعار شعرا نموده در صورتی که به‌طور کلی این اشعار، پایین‌تر از مقام صاحبان اوست توهّم می‌شود که در این‌طور انتخاب تعمّدی داشته و توهین آن‌ها را می‌خواسته، لیکن پس از دیدن منتخباتی که از اشعار خود نموده مخصوصا دو شعر اولیه آن‌ها که نوشته:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 61

خداوندا دری از جود بگشای — رهی کان بایدم بنمود بنمای

از آن در سوی خود کش محملم را — از آن ره کوی خود کن منزلم را

معلوم می‌گردد که بکلّی از سلیقه و طبع شعر عاری بوده و اگر کلمات موزونی این شخص که ایلیّت بر مزاجش غلبه داشته از او سر زده در اثر معاشرت با بزرگان سخن بوده. از اوست:

کنون که لقمه جوین است و خرقه پشمین است — به من از این چه رسید و مرا از آن چه گشاد

که من نبودم و بودند شهدنوش، آباء — که من نباشم و باشند حله‌پوش، اولاد

***

مرا که با سر مخمور شد مقام به قم — مرا که با لب تشنه رهم به کوفه فتاد

چه سود از اینکه سبیل است باده در شیراز — چه سود از اینکه روان است دجله در بغداد

آزاد حبشی

نامش الماس و مملوك میرزا سیّد محمّد سحاب. چون طبعی موزون داشت و آثار ذوق از وجودش سر زد، فتحعلی شاه او را خریده و آزاد نمود و به قدر احتیاج برایش مقرری ساخت[10]. از اوست:

سرود عاشقی مشنو ز مرغی — که از دامش هوای آشیان است

غم عشقش مباد آن بیدلی را — که فریادش ز جور دل‌ستان است

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 62

11

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص62

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 62

آشفته

مردی است آگاه، با اصحاب ذوق و عرفان در صحبت و معاشرت همراز و همراه. اغلب موزونانش در مناقب ائمه طاهرین (ع) و [ی] از معاصرین ناصر الدّین شاه [بوده است] از اوست در مطارحه 7 با غزل خواجه گفته است:

از ازل قبله صاحب‌نظران روی تو بود — عارفان را همه محراب دل، ابه روی تو بود

دام دل‌های پریشان و بلای جان‌ها — سنبل پرشکن و نرگس جادوی تو بود

آفرین

اسمش زین العابدین، اهل اصفهان، وفات او در سنه هزار و صد و بیست و پنج[12]، از اوست:

ز کشتیم خبری نیست این‌قدر دانم — که تخته پاره چندی به ساحل افتاده است

آقا احمد (1224- قرن 13)

---

[10] (*) مجمع الفصحاء ج 2، ب 1، ص 136.

[11] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

[12] (*) مجمع الفصحا، ج 2، ب 1، ص 165.

فرزند آقا محمّد علی کرمانشاهی فرزند آقا [محمّد] باقر اصفهانی بهبهانی.

مؤلّف مرآة الاحوال شرحی راجع به خانواده خود می‌نویسد خلاصه اینکه:

وقتی آقا محمّد علی فرزند آقا محمّد باقر بهبهانی از کرمانشاه می‌خواسته است عبور کند اهالی کرمانشاه و مخصوصا الله قلی خان زنگنه حکمران کرمانشاه که سابقه بر مراتب فضل و علم او داشته‌اند در مقام خواهش برمی‌آیند

که او را نگاه دارند و او تحاشی می‌کرده است.

بالاخره جمعیّت و حکومت، از آقا باقر درخواست می‌کنند که قدغن کند آقا محمّد علی در آنجا توقف کند و می‌کند و می‌شود. آقا محمّد علی صبیّه اللّه‌وردی بیك را در آنجا تزویج می‌کند. آقا احمد فرزند آقا محمّد علی از این صبیّه به وجود می‌آید.

اللّه‌وردی بیك فرزند مهدی قلی بیك بیگدلی است از امرای نادر شاه که مأمور تعمیر صحن و تذهیب قبه نجف شد از طرف نادر شاه. اسم او در کتیبه سردرب جلوی صحن نوشته شده است. در" آتشکده" آذر بیگدلی می‌نویسد:

مهدی قلی بیك خالوزاده فقیر می‌باشد و تذهیب و تعمیر آنجا و تذهیب گنبد کربلا برحسب امر نادر شاه به اهتمام او مقرر شد. و او از امرای نادر شاه و مأمور تعمیر صحن و قبه نجف اشرف از طرف نادر شاه شده است. و اسم او در کتیبه سردرب طوس نوشته شده [است] آقا احمد پسر آقا محمّد علی از این صبیه است.

آقا تقی (شاعر)

فرزند آقا ملك معروف، در عهد جهانگیر پادشاه به هند رفت در خدمت شاهزاده پرویز بوده است[13]. مشهور است به میر شاه، در عهد دولت ابراهیم قطب شاه وکیل الدوله بوده، بعد از سفر بیت الله فوت شده 8. از اوست:

لطف با غیر غایتی دارد — جور با ما نهایتی دارد

گوش بر حرف معی تا چند — هرکه بینی حکایتی دارد

آقا خان

تولّد آقای محاسب الدوله آقا خان سنه هزار و دویست و هفتاد و چهار.

فرزند حسین قلی خان فرزند میرزا محمّد خان فرزند بیگلر خان که تمام در اداره کشیك خانه سلطنتی بودند. ابتدا در مدرسه شیخ عبد الحسین تحصیل نموده بعد وارد مدرسه دار الفنون می‌گردند. نشان نقره علمی و بعد مطلّای آن و بعد طلای علمی شیر و خورشید و بعد رقم سرهنگی نظامی. پنجاه تومان اضافه مواجب و بعد سرتیپ به مناسبت ترجمه تاریخ مصر؛ و بعد میرپنج و محاسب الدوله.

اسلاف او در انقلاب سلطنت دچار زحمات شدند بنابراین میرزا آقا خان را از طفولیت به تحصیل گذاشتند. تا سن دوازده‌سالگی در مدرسه شیخ عبد الحسین طهران و بعد در مدرسه دار الفنون به تحصیل مشغول بود. پس از فراغت از درس‌های ابتدایی، رئیس مدرسه از اولیای او سؤال می‌کند که او را وارد کدام شعبه از تحصیل بنمایند. این‌طور هم معمول بوده است که اولیای محصّلین انتخاب تحصیلات بعد از ابتدایی را می‌کرده‌اند و اغلب یا نظام یا طب را داوطلب می‌شده‌اند و یا زبان فرانسه، و شعبه مهندسی و ریاضی و انگلیسی در آن‌وقت کمتر محصّل داشته و کلاس آن‌ها خلوت بود.

---

[13] (*) آتشکده، ج 3، ص 928.

اولیا هم اختیار انتخاب را با مدرسه می‌گذارند و مدرسه او را به شعبه مهندس و انگلیسی که خلوت بود وارد می‌سازند و برحسب امتحانات خوبی که می‌داده است در چندین مرتبه دارای نشان‌های متعدد می‌شود از قبیل نشان نقره علمی و بعد مطلّای آن و بعد شیر و خورشید طلا که مدرسه جهت تشویق می‌داده است.

و به‌علاوه سالی دوازده تومان که به عموم محصّلین جهت تشویق مواجب داده می‌شده است، سالیانه هم یك‌صد و پنجاه تومان مواجب از مدرسه دارا می‌گردد.

محصّلین ریاضیات عالی مدرسه که شاگردان مخصوص حاجی نجم الدوله بودند و عدّه آن‌ها نسبت به سایر محصّلین[14] کمتر بود یکی از آن‌ها همین میرزا آقا خان بوده است. کلاس‌های پایین‌تر ریاضی را چهار نفر از شاگردان سابق مدرسه تدریس می‌کردند و به سبب آنکه کفایت الحساب نجم الدوله تازه از طبع خارج شده بوده است بعد برای ترویج درس گفتن از روی [آن‌ها]، آن‌ها را جزو دستور کلاس‌های ریاضی می‌خواستند بکنند و این چهار نفر معلّمین ریاضی[15] قبول نکرده بودند و استعفا می‌دهند و چهار نفر دیگر به جای آن‌ها معین می‌گردند که یکی از آن‌ها آقا میرزا آقا خان است و از این تاریخ جزو معلّمین مدرسه دار الفنون می‌شود.

در این اوقات ناصر الدّین شاه به خیال استخراج معادن ایران می‌افتد و چند نفر برای انجام این کار از انگلیسی‌ها استخدام می‌کند که از جمله آن‌ها شیندلر باشد و به تقریبی با میرزا آقا خان آمیزش پیدا می‌کند و از وزارت علوم و رئیس مدرسه تقاضا می‌نماید که آمیرزا آقا خان را به اداره استخراج معادن بسپارد و از این به بعد داخل اداره استخراج معادن می‌گردد و از مدرسه خارج می‌شود. قبل از خارج شدن از مدرسه، ناصر الدّین شاه کتاب تاریخ مصر را به رئیس مدرسه دار الفنون می‌دهد که ترجمه شود، ترجمه این کتاب را رئیس مدرسه دار الفنون محوّل به آمیرزا آقا خان می‌سازد که با داشتن اصطلاحات سیاسی و مطالب مشکله خوب از عهده ترجمه آن برمی‌آید. وقتی ترجمه را به توسط امین السلطان برای شاه می‌برد سالی یك‌صد تومان مواجب علاوه بر حقوق سابقه با منصب سرهنگی به او داده می‌شود.

برحسب اتّفاق موقعی که در اداره معدن کار می‌نماید تأسیس بانك شاهنشاهی در ایران می‌شود که باز شیندلر معروف 9 در آنجا دخالت داشته.

هنگام تأسیس شعبه بانك شاهنشاهی در اصفهان شیندلر با میرزا آقا خان متفقا در سال 7- 1306 ه. ق به اصفهان آمده تأسیس بانك را کرده و پس از چند ماه متفقا معاودت به طهران می‌کنند. تا اینکه در شعبه بانك اصفهان اتّفاقاتی به روز می‌کند و مطالبات زیادی جهت بانك پیدا می‌شود که وصول آن‌ها مشکل بوده و بانك محتاج می‌شود به یك نفر مأمور که از طرف دولت جهت وصول این مطالبات به اصفهان روانه شود و از طرف دیگر این مأمور دولت می‌بایست سابقه به اوضاع بانك که اداره تجارتی است داشته باشد و در وصول مطالبات خارج از حدود کسب و تجارت اقدامی نکند که باعث انزجار گردد با جهات دیگر؛ از طرف دولت با معرفی بانك، آقا میرزا آقا خان به این سمت، معین و به اصفهان فرستاده می‌شود- حدود سنه 1313- در این ضمن که مشغول جمع‌آوری مطالبات می‌گردد به سبب احتیاج بانك به یك نفر نویسنده مطلع که از عهده وظایف مخصوصه هم می‌تواند برآید و هم انگلیسی‌دان و امتحان شده و مطمئن باشد آمیرزا آقا خان را جهت امورات بانك اصفهان معین می‌سازد. در اوایل توقف اصفهان با ملاحظات چندی به لقب محاسب الدوله و منصب سرتیپی نایل می‌گردد.

در ایّام بودن در بانك، نظامنامه‌ای جهت اجزای بانك مقرر می‌گردد که از جمله مواد آن این بود: هریك از اجزای بانك می‌تواند صدی پنج از حقوق خود را ماهیانه در بانك بگذارد که در وقت انفصال از بانك آن مبلغ را با فرع ماهیانه دریافت دارد.

و در سال هزار و سیصد و چهل و یك، به سبب علّت مزاج و خستگی از کار، از اشتغال به کارهای بانك استعفا می‌دهد و در مقابل زحمات و درستی

مدّت شغل، بانك هم یك وجهی به علاوه ذخیره سابق به او هدیه داده خارج می‌گردد. زمانی که در بانك مشغول بوده عهده‌دار بعضی از مشاغل خارجی هم می‌شده که از جمله آن‌ها تأسیس و اداره ساختن دو مدرسه علمیّه و ایتام است که هنوز مشغول و

---

[14] (*) در اصل تحصیلات

[15] (**) در اصل" و معلّمین این چهار نفر ریاضی".

برقرار است، دیگر تأسیس انجمن مرکزی است و ریاست آن در اوایل مشروطیت که در اصفهان انجمن‌های متعدّد تأسیس شده بود و از هر انجمنی دو نفر عضو در این انجمن، عضویت داشتند از برای متحد ساختن انجمن‌ها با یکدیگر. در خارج از مدرسه هم گاهگاهی با مساعدت وقت تدریس ریاضیات عالی از مثلثات و جبر و مقابله و غیره می‌کرد.

در سال[16] ریاست معارف اصفهان با او شد و همه‌ساله موقع امتحانات از امتحانات ابتدایی تا امتحانات سال ششم متوسطه رئیس هیئت ممتحنه و ممتحن خصوصی نیز بود.

در سال چون رئیس و امین وظایف اصفهان نتوانسته بود از عهده وصول و ایصال حقوقات برآید و مبلغ عمده خسارت به ارباب وظایف و دولت وارد شده بود به تقریبی محاسب الدوله دو سال در این کار مباشرت نمود.

دیگر موقعی که محمّد علی شاه ریاست ایل بختیاری را از صمصام السلطنه گردانید به سردار ظفر، و سردار ظفر به بختیاری ورود کرد جهت تقویت خیالات محمّد علی میرزا بر ضد مشروطیت و صمصام السلطنه هم با ضرغام السلطنه متحد شد و خواست تقویت مشروطیت کند بر ضد سردار ظفر و اقبال الدوله حاکم اصفهان و به کلّی از کیفیت اقدام به این کار بی‌خبر بود و محاسب الدوله هم با ضرغام السلطنه در مسلك درویشی و فقر همسلك بود و هم معروف بود به درستی و اطّلاع بر امور سیاسی، ناچار حضرات بختیاری در این خصوص از او

کسب تکلیف می‌کردند و او ایشان را راهنمایی می‌کرد، حتّی بعد از ورود به اصفهان مساعدت مالی هم به آن‌ها کرد و هم اقدامات بعد آن‌ها، به مشورت او می‌شد.

دیگر انجمن ولایتی اصفهان که بعد از آمدن بختیاری به اصفهان تأسیس شد و حاج شیخ نور الله نجفی ریاست آن را داشت، بعد از چندی ریاست آن انجمن را آمیرزا آقا خان عهده‌دار گردید.

دیگر انجمن نظار جهت انتخابات وکلای دارالشوری به ریاست او بوده.

دیگر ریاست انجمن معارف که برای رسیدگی عایدات ملی و مخارج معارفی منعقد شده بود با او بود. دیگر ریاست بلدیه در هزار و سیصد و چهل و پنج و بعد ریاست کمسیون بلدیه با او شد.

آقا مجتهد

ذیل خانواده نجفی‌ها

آقا محمّد شیخ زین الدّین

فرزند شیخ زین الدّین است، که طایفه بزرگی حالیّه از اولاد او در اصفهان به شیخ زین الدّینی معروف هستند. آقا محمّد شیخ زین الدّین از بزرگان فقها (1160- 1190) بوده‌اند و وقتی هم به سبب سستی کار خاتون‌آبادی‌ها، [سمت] امام جمعه [گی] را به موجب نوشته تذکره، اولاد مجلسی دارا شدند. حاج محمّد حسین، حسین علی شاه، نواده شیخ زین الدّین، تحصیل فقه نزد خالوی خود، آقا محمّد نمود.

آقا محمّد صادق

سیّدی پاك‌اعتقاد. نزد ملّا محمّد صادق اردستانی که فیلسوف زمان و سلیمان اوان بوده، تحصیل حکمت و تربیت اخلاق کرده. زمان نادر شاه، رضا قلی میرزا او را شکنجه زیادی نموده پس از شفا یافتن به ارض اقدس رفته در مراجعت در طهران وفات نموده. گاهی شعر هم می‌گفته، از اوست:

به غیر قاصد آن یار بی‌وفا که نیامد — دگر ز دوری او بر سرم چه‌ها که نیامد

---

[16] (*) در اصل جاافتاده است.

***

ما غافل و عمر گذرانی است که رفت | دزدان به کمین کاروانی است که رفت

دردا که اجل رسید اینك که رسید | افسوس که عمر رفت، این است که رفت

و نیز:

راه مسافران خودی عین منزل است | دریا برای قافله موج، ساحل است

آقا نجات‌علی

نصرآبادی جرقویه اصفهانی، از مریدان صابر علی. به سبب ریاضاتش معروف بوده و در سنه هزار و دویست و هشتاد و شش وفات یافت.

آمنه

دختر ملّا محمّد تقی مجلسی و زوجه ملّا محمّد صالح مازندرانی است.

در کتب رجال او را اهل علم و فضل شمرده‌اند. حواشی بر شرح لمعه نوشته است که بعضی امضا آمنه را مساهله و غفلت کرده" منه" خوانده‌اند. در صورتی که

شرح لمعه حاشیه منه (از شهید) ندارد.

آمیرزا حسن آمیرزا ابراهیم

پدر او به محرری در مسجد نو بازار اشتغال داشت. آمیرزا حسن نزد حاجی میرزا حبیب الله رشتی و دیگر علمای نجف تحصیل کرده بود. در اصفهان تدریس اصول و فقه خارج می‌کرد، در نهی از منکر بی‌اختیار بود و شب‌بیداری را مواظبت داشت، در محله در دشت، نزدیك مسجد جمعه منزل داشت و امامت می‌کرد.

غالبا به سبب نهی از منکراتی که از بستگان حاجی میرزا هاشم امامجمعه صادر می‌شد باعث تغیّر امامجمعه بود، مخصوصا در موضوع چند مسجد که یهودی‌ها و غیره به‌عنوان خرید از امامجمعه تصرف کرده و از صورت مسجدیّت انداخته بودند، آمیرزا حسن کوشش نمود و آن‌ها را مسترد داشت. از آن جمله مسجدی بود که کهنه‌چین‌ها تصرف داشتند، و آمیرزا حسن در مذاکره با امامجمعه و مقام استرداد آن‌ها مشغول بود که شاید بتواند امامجمعه را راضی کند و مسجد را برگرداند، که ناگهان حاجی میرزا هاشم امامجمعه، شب ششم ماه رمضان به‌طور فجأة وفات کرد. همان روز برحسب حکم آمیرزا حسن جمعیّت زیادی از مردم به آنجا رفتند و مسجد را از دست کهنه‌چین‌ها گرفتند. در اثر اظهار ارادت متمولین از تجّار و سایر طبقات در آن‌روز در خراب کردن آثار موجوده و بنای مسجد، کوششی به عمل آمد که لیالی احیاء همان ماه رمضان در شبستان آن، مسجد جدید البناء با آجر و گچ به پا داشته شد. و نام آن را مسجد سلام گذاردند.

و چندین مدرسه را هم او در زمان حیات از تصرف امامجمعه خارج ساخت، و چندین شرابخانه را مانند جوی آب روان ساخت. وفات او در سال هزار و سیصد و بیست و چهار واقع شد.

آيتى (شاعر)

گويند اوقات خود را به مكتب‌دارى مى‌گذرانيد چنانچه [صاحب] آتشكده [گويد] خط نستعليق را هم خوب مى‌نوشته. اواخر صفويه و اوايل [دوران] نادر [شاه مى‌زيسته است].

همين شعر از او ديده شده:

ميان ما و سگ يار فرق بسيار است چرا كه ما سگ اوييم و او سگ يار است[17]

ابدال (شاعر)

اوّل حال در اصفهان عطّارى مى‌كرده. آخر الامر گرفتار فقر و مرض عشق مى‌شود تا در تبريز هم مدّتى سر و پابرهنه مى‌گشته. بالاخره از معاصى تائب مى‌شود.[18]

همين يك شعر از او ديده شده:

گبران همه گرد من چو خويشان من گبر توام ميان ايشان

ابراهيم بن عيسى

اصفهانى، از تربيت‌يافتگان معروف كرخى است. وفات او دويست و چهل و هفت.

ابو القاسم اسماعيل بن على بن الحسين

اصلا اهل نيشابور و در اصفهان سكونت داشته، از ارباب اسناد حديث است. وفات او در سنه پانصد و پنجاه و يك و متجاوز از يك‌صد سال عمر داشته [است].

اسعد ابو الفتوح عجلى

فقيه شافعى و واعظ معروف اصفهان، در مرتبه علم و زهد و ترك دنيا شهرتى داشت و گذران خود را به كسب صحافى مى‌نمود. در شهر اصفهان كه وطن او بود. و نزد امّ ابراهيم فاطمه دختر عبد الله جوزدانيه[19] سماع حديث نمود، و هم نزد جماعت ديگرى از علماى مثل حافظ ابو القاسم اسماعيل و غانم جلودى و احمد و غيره. در سنه پانصد و پنجاه و هفت به بغداد رفته، نزد علماى آنجا مخصوصا ابو الفتح معروف به ابن بسطى سماع حديث نمود، و باز مراجعت به اصفهان كرده متبحّر در علوم و شهرت يافت. تصنيفات زيادى كرد كه از آن جمله است: شرح مشكلات و جيز و وسيط غزالى و غيره.

در زمان خود اعتماد اهل اصفهان در فتوى به او بوده، در سنه ششصد وفات كرده و چون از بزرگان مشايخ صوفيه بوده است، مقبره او شهرتى داشته، تا زمان صاحب روضات الجنات كه چنين نوشته 10 [است].

---

[17] (*)- آتشكده ج 3، ص 922.
[18] (**) همان‌جا، ص 922.
[19] (*) جوزدان از دهات ماربين.(مؤلف)

ابو ایّوب سلیمان بن داود

اسم او سلیمان بن داود سنقری از اهل اصفهان بوده، از معاریف رجال حدیث است. از او روایت می‌نمایند قاسم کاسولا و حسن سماغه. بعضی از

ارباب حدیث او را ثقه نوشته‌اند.

ابو بکر محمّد بن داود ظاهری

پس از فوت ابو سلیمان داود، فرزند او به جای او نشست. و در فنون ادبیّه و علم، محسود اقران بود. از معاریف آن زمان، مناظره با او را افتخار خود می‌دانستند و شهرت علمی در زمان خود پیدا کرده بود، تألیفاتی در ادبیات و غیره داشته. وفات او دویست و نود و هفت، بعد از چهل و دو سال عمر بوده [است].

ابو بکر اصفهانی

از سلسله مشایخ بزرگ طیفوریه است، قریب دویست سال بعد از ابو یزید بسطامی.

ابو علی حسین بن سینا

اهل بخارا بوده و در بلاد و شهرهای مختلف جهت تحصیل علم و شغل سکونت نمود. نوشته‌اند که به سبب خدمتی که به امیر نوح سامانی کرده بود اجازه یافت که در کتابخانه او آزادانه رفت و آمد کند. این کتابخانه دارای کتاب‌های بسیار بی‌مثل و مانند بوده، ابو علی اغلب آن کتاب‌ها را استنساخ کرده اتّفاقا پس از مدّتی آن کتابخانه به سبب مجهولی آتش گرفت و همه کتاب‌ها سوخت. چون بو علی سینا پس از این، تألیفات زیادی را منتشر ساخت متهم شد به اینکه کتابخانه را او آتش زده تا مطالب دیگران را به اسم خود منتشر سازد.

در ضمن گردش بلاد در اصفهان به خدمت ابو جعفر علاء الدوله کاکویه رسید، و حکمت علایی را به اسم او تألیف نمود 11. ابن اثیر می‌نویسد در ضمن

وقایع چهارصد و بیست و هشت که در این سال ابن سینا در اصفهان وفات نمود. و باز می‌نویسد چون ابو جعفر فاسد العقیدة بود، ابو علی سینا در شهر اصفهان که متعلق به ابو جعفر بود کتب فلسفه خود را تألیف نمود 12، زیرا کتب او مشتمل است بر الحادنویسی بر ضد شرایع اسلام که در غیر سایه علا الدوله برای او ممکن نبود نوشتن آن‌ها. 13

اگرچه ابن اثیر به‌طور توهین این جمله را نوشته، لیکن حقیقتا از مفاخر اصفهان می‌توان شمرد که تألیفات ابن سینا در آنجا نوشته شده باشد. از ابن سینا دو قصیده معروف است یکی در نفس و دیگری در ذکر تجربیات خود او، که هر دو جالب توجّه ارباب دانش می‌باشد، و مطلع اول این است:

هبطت الیك من المحلّ الارفع ورقاء ذات تعزّز و تمنّع

و مطلع دیگری:

بدأت بسم الله فی نظم حسن اذکر ما جرّبت فی طول الزمن

و پنجاه و هشت سال مدّت زندگانی او بوده است. و بسیاری از عمر خود را در آوارگی و فلاکت گذرانده، [است].

ابو علی در دیباچه‌ی دانشنامه نوشته که مشتمل بر منطق و طبیعی و هندسه و غیره است:" اما بعد فرمان بزرگ خداوند ما ملك عدل مؤید منصور عضد الدّین علاء الدوله کاکویه فخر الملك و تاج الائمه ابو جعفر محمّد بن وشمنیر (وشمنیر) وشمنیر از مولی امیر المؤمنین زندگانیش در ازدیاد و بخت پیروز دبادهیش بر افزون آمد به من بنده و خادم درگاه وی که یافته‌ام اندر خدمت وی همه گام‌های خویش از ایمنی و بزرگی و شکوه و کفایت او پرداختن به علم .....

از اوست:

دل گرچه در این بادیه بسیار شتافت یك موی ندانست ولی موی شکافت

اندر دل من هزار خورشید بتافت آخر به کمال ذرّه‌ای راه نیافت

ابی بکر بن فورك

محمّد بن فورك از متکلمین اصولی و ادیب نحوی است و واعظ معروفی است و از علمای معروف اصفهان است، مدّتی را در عراق اقامت و تدریس داشت پس از آن متوجّه ری گردید. اهل نیشابور آمدن او را به ری شنیدند به التماس او را جلب به نیشابور کردند و در آنجا خانه و مدرسه برای او ساختند. و زمانی را در آنجا نشر علوم داد، جماعتی از فقها به برکت او مستفیض شدند، تألیفات او در اصول دین و فقه و معانی قرآن قریب به صد مصنّف رسید.

وقتی او را به غزنه دعوت کردند و در آنجا مناظراتی نموده، با کرامیّه 14 ضدّیت‌ها داشته. هنگام مراجعت به نیشابور مسموم شد [و] وفات نمود، در سنه چهارصد و شش.

ابو علی ابن مسکویه

ابو علی احمد بن محمّد بن یعقوب ابن مسکویه، اصلا اهل ری بوده و در اصفهان سکونت و وفات نموده. صاحب معجم الادباء[20] نوشته است که مسکویه مجوسی بوده است و اسلام اختیار نموده، و علوم اوایل را نیکو می‌دانسته و کتاب" تجارب الامم" را با سایر کتب دیگر تألیف کرده، و نیز نوشته است که مخزن کتب ابن عمید سپرده به او بوده که او را خازن گفته‌اند.

از معاریف حکما بلکه می‌توان گفت در مرتبه جامعیّت اخلاق و حکمت شخص اول بوده است در این دور؛ روزگار خود را در مصاحبت وزرای بزرگ

مانند مهلبی وزیر معز الدوله و ابن عمید وزیر رکن الدوله و فرزند او ابو الفتح خان، و سلاطینی نامور که مشیّد مذهب شیعه بوده چون عضد الدوله و صمصام الدوله بسر برد. تألیفات او در حکمت و معارف و سیاسات و فنون مختلفه با آنکه بسیار بوده است مختصری از آن‌ها امروز دیده می‌شود، چون:

" طهارت العروق" و" تجارب الامم" و" فوز سعادت"، که باز مراتب دانش و علوّ مقام او از آن‌ها ظاهر می‌گردد 15.

---

[20] (*) معجم الادباء، ج 1 ص 220.

برای مقایسه مراتب این ابو علی فیلسوف با ابو علی ابن سینا فیلسوف، حکایتی معروف است که تفوّق اخلاقی و استادی ابن مسکویه بر ابن سینا ظاهر می‌گردد: در کتب تواریخ می‌نویسند که ابن سینا وقتی به مجلس درس ابن مسکویه حاضر شد و به‌طور امتحان جوزی مقابل ابن مسکویه انداخت و از مساحت او پرسید، در جواب او، ابن مسکویه چند ورق که مشتمل بر کیفیت تهذیب و اخلاق بود جلو او گذارد و گفت با این‌ها اخلاق خود را از رذایل پاك ساز تا بعد جواب تو را بگویم. این حرکت کودکانه ابن سینا نزد آن مرد کامل کهنسال کاشف است از اینکه در مرتبه شاگردی ابن مسکویه بوده است.[21].

سال وفات او پس از آنکه مورخین اختلاف زیادی در او نوشته‌اند، نزدیك‌تر به حقیقت را سنه چهارصد و بیست دانسته‌اند. و مسلما از معمرین بوده است، مقبره او را تا نزدیك به این تاریخ هزار و سیصد و چهل و سه که عبارت باشد از زمان صاحب روضات الجنات که تقریبا شصت سال قبل باشد نوشته‌اند در محله خواجو موجود است و معروف، لکن امروزه اثری از او باقی نیست.

از میرداماد حکایت شده که ابن مسکویه شیعه اهل بیت بوده و استدلال

کرده به عبارت او در بحث شجاعت از کتاب طهارت العروق، از اینکه گفته گوش دار کلام امام اجل سلام الله علیه را که صادر شده است از حقیقت شجاعت جهت اصحابش:

«انکم ان لم تقتلوا تموتوا و الذی نفس ابن ابی طالب بیده لالف ضربه بالسیف علی الراس اهون من میتته علی الفراش».

ابن منده[22] الادیب محمّد و خانواده او

ابو عبد الله محمّد بن یحیی بن منده حافظ مشهور صاحب کتاب «تاریخ اصفهان» یکی از حفاظ ثقه، خانواده او بزرگ و جماعتی از علمای از این خانواده بیرون آمدند. حافظ منده در سنه سیصد و یك وفات نمود.

یحیی ابن منده

ابو زکریّا یحیی بن عبد الوهاب از اولاد منده از حافظین حدیث مشهور است و یکی از مبرّزین اصحاب حدیث است. نسب او را این‌طور به ابن منده رسانیده‌اند: ابو زکریّا یحیی بن ابی عمر و عبد الوهاب بن ابی عبد الله محمّد بن ابی محمّد اسحاق بن ابی یعقوب محمّد بن یحیی ابن منده.

مورخین این نسب را محض جلالت قدر به این‌طور تعبیر کرده‌اند که ابو زکریا محدّث بن محدّث بن محدّث بن محدّث بن محدّث بن محدّث که اول آن‌ها همین یحیی و آخر آن‌ها یحیی ابن منده است، که هر شش نفر اهل علم و حدیث بوده‌اند. امتیازاتی از انواع فضائل علم و ادب جهت خود و جماعتی از شیوخ

اصفهانیین ابتکار و برقرار کرده بود. خانواده ابن منده که سال‌های[23] دراز دارای بزرگان فقه و حدیث بوده‌اند به این یحیی خاتمه یافت، و دیگر اهل علمی مانند آن در این خانواده نیست.

وفات او در سنه پانصد و دوازده در اصفهان که نیز مولد او بوده در چهارصد و سی و چهار. بلاد بسیاری را جهت اخذ حدیث از مشایخ آنجاها گردش نموده و تاریخی جهت اصفهان تصنیف نموده علاوه بر کتب دیگر، و نزد 16 پدر خود ابا عمر و عموهای خود ابو الحسن و ابو القاسم استماع حدیث نموده، ابتدای این خانواده از یحیی ابن منده جدّ ششم این یحیی شروع شد و خاتمه آن‌ها به این یحیی اتّفاق افتاده که مشهور آفاق بوده، و ابو عمر و عبد الوهاب حافظ و فاضل معروفی است. وفات او را ابن اثیر در حوادث چهارصد و هفتاد و پنج نوشته [است].

عبد الرحمن ابن منده حافظ

یکی دیگر از خانواده ابن منده می‌باشد، از این قرار: عبد الرحمن بن محمّد بن اسحاق بن محمّد بن یحیی بن منده اصفهانی.

---

[21] (*) مجالس المؤمنین، ج 2، ص 190
[22] (*) به فتح میم و سکون نون.
[23] (*)- قریب دو سده.(مؤلف)

این ابو القاسم عبد الرحمن فرزند ابی عبد الله از حافظین مشهور و بزرگان علمای معروف بوده، تصانیف بسیاری داشته است که از آن جمله «تاریخ اصفهان» است.

طایفه‌ای داشته از اهل اصفهان که در اعتقادات، خود را منصوب به او می‌کرده بودند و معروف بوده‌اند به عبد الرّحمانیه. در سنه چهارصد و هفتاد وفات نمود.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 79

ابو الشرف

از علمای زمان مجلسی است که مجلسی از او روایت می‌کند.

ابو العباس

احمد بن محمّد بن علی اصفهانی، راوی از نجم الدّین رازی، که او از نجم الدّین کبری روایت می‌کند و هم از خود نجم الدّین کبری روایت کرده [است].

عبد الواحد ابو الغریب

اصفهانی، منصوب به مذهب حلولیّه، وفاتش در سنه سیصد و بیست و دو. با شیخ ابو عبد الله خفیف دوستی داشتی. وقتی در شیراز او را عارضه پیدا شد وصیّت کرد مرا در گورستان گبران دفن کنید، پرسیدند چرا؟ جواب گفت: که از خدا خواسته بودم که اگر مرا نزد تو قدری هست مرا در طرسوس مرگ رسان، و حال می‌فهمم که چون اینجا بمیرم مرا نزد خدا قدری نیست. اتّفاقا پس از چندی صحّت یافت و به طرسوس شتافت، و در آنجا دیدندش که هر دو ران وی آماس کرده بود و می‌شکافت و چرك و خون از وی بسیار می‌رفت. حالتش پرسیدند جواب داد که حالتم را می‌بینید لیکن هیچ نگفته‌ام که مسنّی الضّر- ظاهرا تعریض به حضرت ایوب می‌نماید- که صبر خود را پیش از او می‌داند.

ابو الفرج (صاحب اغانی)

علی بن الحسین بن محمّد بن احمد بن الهیثم بن عبد الرحمن بن مروان بن عبد الله بن محمّد بن مروان بن حکم اموی کاتب اصفهانی.

صاحب" مجالس المؤمنین" از بسیاری از مورخین مانند یافعی و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 80

ابن خلّکان و ابن کثیر شامی و دیگران ذکر می‌کند که آن‌ها به سبب اشعار نیك و آثار بزرگی ابو الفرج، در ذکر او احترام و تعظیم و در آخر مبالغه از مدح و اظهار حسرت و تأسف کرده‌اند بر اینکه شیعه بوده است.

از نسل بنی امیّه، شیعه و دوستدار آل ابی طالب پیدا شدن مسأله شگفتی است.[24] معروف است که صاحب بن عباد، حمل بسی بار کتاب در سفر می‌کرد، چون کتاب «اغانی» را دید دیگر چیزی غیر از او برنداشت.

تولّدش در سنه دویست و هشتاد و چهار هجری، و وفاتش در سال سیصد و پنجاه و شش هجری است.

اهل رجال که آن را از علمای شیعه شمرده‌اند نیز تعجب می‌کنند که از نسل مروان اموی آخر ملوك بنی امیّه، شیعه باشد. معروفیت او به سبب کتاب اغانی شده است، که در فن خود و جامعیت فنون نظیر ندارد، هرچند در علوم متفرقه کتب بسیار تألیف کرده است. نسخه اغانی را جهت سیف الدوله حمدان فرستاد، هزار دینار به او جایزه فرستاد و عذرخواهی می‌کرد. به وزیر مهلبی 17 هم که حقیقتا مربی اهل علم بوده ملازمت داشته. سبب عمده موافقت ابو الفرج با مهلبی ظاهرا همان رسم مهلبی بوده است بر معاشرت فضلا و باطنا اینکه هر دو نفر- ابو الفرج و مهلبی- در تشیع و ترویج آن مذهب همسلك و ...[25] بوده‌اند.[26]

---

[24] (*) با ملاحظه آنکه مخدوم او مهلبی و مخدوم مخدوم او معز الدوله فرزند رکن الدوله از مروّجین و حامی‌های شیعه و تشیع بوده، جای تعجب نیست.(مؤلف)

[25] (**)- نتوانستم بخوانم

ابو الفرج درك صحبت بسیاری از دانشمندان را کرد تا در علم تاریخ و نسب و کتابت و شعر و اغانی و سیر و احادیث مسنده، در زمان خود بی‌نظیر

گردید.

پسر ناصر الدوله ابو تغلب کتاب اغانی را مشتری شد، از برای او به ده هزار درهم خریداری کردند، وقتی کتاب را دید اظهار نمود به فروشنده کتاب ظلم شده است چه حق او ده هزار دینار بوده [است].

ابو الفرج غالبا چرکین بوده، لباس‌های او شسته نمی‌شد تا از شدّت چرك مندرس و تباه می‌گردید. وضع کثافت غالبا اسباب نفرت اشخاص بوده که با او معاشرت می‌کردند، بعضی مانند وزیر مهلبی که در امر ظرافت افراط می‌نموده، چنانچه گویند بر سر سفره در طرف راستش غلامی می‌ایستاده با سی قاشق از بلور و غلام دیگر در طرف چپ، هروقت وزیر مهلبی با قاشق بلورین غذایی تناول می‌کرده قاشق را به غلام دست چپ می‌داد و قاشق جدیدی جهت تناول لقمه دیگر می‌گرفته و پس از تناول لقمه باز به غلام می‌داده که مبادا قاشقی را که در دهان کرده در ظرف خوراك فروبرد یا دومرتبه در دهن کند. با این وضع مواظبت به نظافت و پاکیزگی، با ابو الفرج که نهایت کثافت داشته و مراقبتی از خود نمی‌کرده، چنانچه از دهن او لقمه نیمجویده در ظرف خوراك می‌افتاد و اعتنایی نمی‌کرد، فقط وزیر مهلبی در چنین حالتی ظرف او را امر می‌کرد از سر سفره بردارند و ظرف دیگری از همان خوراك جلو او گذارند، محض مراتب دانش ابو الفرج، وزیر تحمل کثافت او را می‌نمود و چون نظیر این‌گونه مکرر در سر سفره مهلبی واقع شد، مقرر کرد دو سفره جهت او بگسترانند یکی عمومی و دیگر مخصوص. بااین‌حال احترام که مهلبی از ابو الفرج داشت باز ابو الفرج عادت خود را که بدگویی بود در حق مهلبی مرعی می‌داشت و مهلبی را هجو کرده است.

این ابو الفرج اصفهانی غیر از ابو الفرج کاتب رازی است که انشای دیوان عضد الدوله دیلمی به عهده او بود، و در اسم و کنیه و نسب و شأن و مسلك و

مقام با یکدیگر کمال مشارکت را دارند.

از صابی روایت کرده‌اند که وقتی با ابو علی انباری و دیگری جهت ملاقات و تحقیق حال ابو الفرج به منزل او رفتیم نزدیك درب منزل او غلامی روانه کردیم که اجازه ورود تحصیل کند، وقتی غلام در را کوبید و می‌بایست برحسب رسم، گربه ابو الفرج که اسم او" یقق" بود عقب در فریاد کند و بعد از او خود ابو الفرج یا غلامش برای گشودن در بیایند. هیچکدام صدایی نکردند تا اینکه کوبیدن در مکرر شد و از داخل خانه صدایی کردند تأمل کنید، و پس از آن شخص ابو الفرج در را گشود و دست او آلودگی داشت که تصوّر نمودیم مشغول خوراك بوده است. ابو الفرج سبب دیر آمدن خود را و آلودگی دست را این‌طور اظهار کرد که یقق را حالت قولنجی عارض شده بود و مشغول حقنه او بودم. ما از شنیدن این کیفیت و دیدن این حالت با خود گفتیم که دیگر بیش از این تحقیق لازم نیست.

از غرایب حالات او باز" معجم الادباء" یاقوت حموی از تنوخی روایت می‌کند که چون ابو الفرج عادت به پرخوری داشت، هروقت سنگینی در شکم خود احساس می‌نمود پنج درم فلفل خریده می‌سایید و کفلمه می‌کرد.[27]

و باز حکایت از صحبت‌های ابو الفرج، مهلبی در حالت مستی ذکر کرده که معلوم می‌شود که یکی از مزاح‌های بزرگان آن عصر ردوبدل کردن فحش بوده، مانند پاره‌ای از ظرفای امروزه.!

ابو الفرج حکایت کرده که در مدّت پنجاه سال کتاب اغانی را نوشتم، و اولین نسخه که استنساخ شد برای سیف الدوله فرستادم.

ابو دلف[28] قاسم بن عیسی بن معقل عجلی

---

[26] (***) ر. ك: مجالس المؤمنین، ج 1، ص 560

[27] (*) ر. ك: معجم الادباء، ج 2، ص 754.

[28] (*) به ضم دال و فتح لام.

پس از فوت پدر، شهر کرج را که از بناهای عیسی بوده به اتمام رسانید 18.

از جمله سرداران امین عباسی بود، پس از شکست امین در کرج گوشه‌نشین شد، سرداران مأمون او را دعوت به بیعت مأمون کردند نپذیرفت و گفت بیعت امین را بی‌دلیل نمی‌شکنم، تا وقتی که مأمون او را خواست و کمال وحشت را حاصل نمود، خویشانش به او گفتند در منزل خود تو آرام باش، ماها در حفظ تو جان خود را نثار خواهیم کرد. ابو دلف راضی به زحمت کسان خود نشده جان خود را به خطر انداخته نزد مأمون رفت، اتفاقا مأمون او را عفو کرد. مدتی ملازم معتصم و الواثق بود. فرزند او، دلف وقتی در مجلسی اظهار عداوت علی علیه السلام را نمود و گفت حدیثی که از پیغمبر روایت شده که دشمن علی (ع) اولاد زنا یا حیض می‌باشد، من مسلّم ندارم چه پدرم در حفظ حرم خود نهایت کوشش می‌کند و با این وصف من که طینتی پاك دارم دشمن علی (ع) هستم، ابو دلف که این صحبت‌ها را در خارج شنید وارد گشته تصدیق حدیث را نمود و حکایتی گفت، که با مادر دلف در وقتی که خریده بودم و هنوز استبراء نشده نزدیك شدم.

ابن خلکان نوشته که یکی از سرداران مأمون بوده است و پس از مأمون نزد معتصم بوده [است].

عکوك[29] شاعر معروف، ابو دلف را در اشعار خود بسیار مدح نمود تا بالاخره هم مأمون عباسی به سبب این دو بیت که در مدح ابو دلف گفته حسادت برده حکم نمود که او را بگیرند، بیچاره به هرجایی می‌گریخت مأمورین از دنبال

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 84

او بودند تا در شام دستگیرش ساختند، وقتی که نزد مأمون رسید به او پرخاش کرد که آیا در این شعر که گفته:

کل من فی الارض من عرب	بین بادیه الی حضره
مستعیر منه مکرمه	یکتسیها یوم مفتخره

آیا من هم از او کسب افتخار می‌کنم؟

عکوك عذرخواهی نمود که مقام خلافت بالاتر از امثال و اقران ابو دلف است، و عذرخواهی زیادی نمود که خداوند شماها را به خود اختصاص داده از میانه بندگان و قرآن در خانواده شما نازل شده.

مأمون گفت تو احدی را استثنا نکرده لیکن به این شعر خون تو را نمی‌ریزم، بلکه به شعر دیگر تو در مدح ابو دلف کفر تو ثابت می‌گردد و خون تو هدر می‌شود که می‌گویی:

انت الذی تنزل الایّام منزلها	و تنقل الدهر من حال الی حال
و ما مددت مدی طرف الی احد	الا قضیت بارزاق و آجال

و این خداست و بس.

حکم داد که زبان او را از قفایش درآوردند، در سال دویست و سیزده.

و در ترجمه ابو مسلم نوشته شده که از تربیت‌یافتگان جدّ ابو دلف بوده و مباشرت املاك آن‌ها را در سمت فریدن داشته، و بالاخره هم به سبب ارتباط با این خانواده که بر ضد آل امیّه تبلیغات داشتند درك ابراهیم امام را نمود و رسید به آنجا که رسید.

---

[29] (**) به فتح عین و کاف و تشدید واو.(مؤلف)

اولاد ابو دلف سال‌ها در اصفهان سلطنت داشتند مانند: عبد العزیز، عمر عبد العزیز، احمد عبد العزیز و غیره که در حوادث مهمّه اصفهان حالات آن‌ها ذکر شده [است]. و نیز مانند ابو نصر علی بن هبة الله ماکولا صاحب کتاب" اکمال" در تتّبع اسمای اعلام مشتبه که در فضل مشهور بوده‌اند از اولاد او هستند، چنانچه

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 85

مراتب علمیّه خود ابو دلف مشهور و معروف است که در فنون مختلفه تألیفات داشته، مانند: کتاب" سیاست الملوك"،" کتاب سلاح"،" کتاب صید" و غیر ذلك. و ادبا و فضلا از او استفاده می‌کردند، و در مرتبه سخاوت مشهور بوده و شعرا مانند ابی تمام طایی و [ابو] بکر بن نطاح بسیار قصاید در مدح او گفته‌اند.

چنانچه آخری گفته:

یا طالبا للکیمیا و علمه مدح ابن عیسی الکیمیاء الاعظم

خود ابو دلف اشعار را یقه داشته است.

و شجاعت ابو دلف نیز متضمن حکایاتی است، ابن خلّکان می‌نویسد که چون ابو دلف در مرض موتش بستری شده بود و کسی را اجازه ورود بر او نمی‌دادند، روزی برحسب اتّفاق از دربان خود سؤال نمود از اشخاصی که درب خانه او می‌باشند، دربان جواب داد که جماعتی از اشراف هاشمیین خراسان چندین روز است که درب خانه منتظر اجازه هستند، ابو دلف نشست و اشراف را طلبید و از آن‌ها سؤال نمود سبب آمدن آن‌ها را، در جواب اظهار داشتند که چون روزگار بر ما سخت شده بود و سخاوت تو را شنیدیم به اینجا آمدیم.

ابو دلف خزانه‌دار خود را امر داد تا صندوقی حاضر ساخت و بیست کیسه که هریك دارای هزار دینار بود بیرون آورده به آن‌ها تسلیم کرد، که هریك دارای دو کیسه شدند، بعد از آن مخارج سفر آن‌ها را هم تا خراسان بالتّمام پرداخت و سفارش نمود تا ورود منزل خودتان این کیسه‌ها را باز نسازید تا در آنجا به مصرف احتیاجات شما برسد، و در مقابل از هریك شما خواهش می‌کنم به خط خودتان بنویسید که فلان بن فلان ... تا منتهی کنید به علی بن ابی طالب (ع) با ذکر جده خود فاطمه بنت رسول الله (ص)، و پس از آن بنویسید که یا رسول الله ما را سختی روزگار و تنگی معاش از وطن مألوف بسوی ابو دلف عجلی کشانید و او هریك از ما را دو هزار دینار بخشش نمود محض احترام تو و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 86

تحصیل رضایتت و امید به شفاعتت.

مکتوبات را چون هریك نوشته و تسلیم او نمودند به متولی امیر کفن و دفن خود سفارش داد تا اوراق را در کفن او گذارند.

ابو دلف گفته است که اگر کسی در تشیّع غلوّ نداشته باشد ولدزنا خواهد بود. مأمون عباسی ابو دلف را وقتی به شام تبعید نموده است، چنانچه مافروخی اشعار ابو دلف را در آن‌وقت که اظهار اشتیاق به وطن خود اصفهان داشته است درج کرده [است.]

ابو دلف عجلی از طائفه بنی تیم بوده است، جماعتی از طایفه بنی تیم به اصفهان آمده در تیران مجاور شهر منزل داشتند که بنای اصلی مسجد جمعه از آن‌هاست. قسمت دیگری که عجلی‌ها بودند کرج را ساختند و در آنجا سکونت کردند که خانواده ابو دلف باشند. و دسته‌ای از بنی تیم در بغداد بوده‌اند.[30]

ابو دلف بنای شهر کرج را تمام ساخت که پدر او تأسیس نموده بود و محل سکونت خود قرار داد. کرج از مضافات اصفهان بوده است، چنانچه بندار ادیب را تصریح نموده‌اند که توطن در کرج اصفهان داشته [است].[31]

---

[30] (*)" وفیات الاعیان"، حالات ابو مسلم، ص 144.
[31] (**) حسین بن احمد بن آوای: ترجمه محاسن اصفهان، ص 5- 44.

ابو دلف ابتدای امر از سردارهای امین بود، پس از شکست امین، مأمون او را خوصات و نزد او رفت، وقتی هم او را به همین جرم تبعید به شام کرد.

ابو دلف علاوه بر زمان خلافت امین و مأمون در زمان معتصم هم امارت و سرداری داشته [است].

با مراتب شجاعت و حکومت و ریاستی که دارا بوده، با اهل علم و ادب بسیار معاشرت و مجالست داشته، و خود او ادیبی فاضل و موسیقی‌دانی کامل

بوده. وقتی ابو دلف به صید و شکار رفته بود جماعتی از بهادران کرد که در ولایت او قطع طریق می‌نمودند با او تصادف کردند، بر آن‌ها حمله نموده نیزه خود را به پشت یکی زد که از سینه او بیرون رفته به پشت دیگری که جلو او می‌رفت جا گرفته هر دو از اسب به زیر افتادند. ابو بکر بن نطّاح در این باب گفته:

قالوا و ینظم فارسین بطعنه یوم الهیاج و ما تراه کلیلا

و نیز از یافعی روایت کرده، احمد بن ابی صلاح با وجود کراهت منظر گرفتار فقر شد زوجه او روزی به او گفت فضل و ادب را قدری نمانده، شمشیر و نیزه خود را بردار و همراه مردم به غزا برو شاید از غنیمت چیزی بیاوری، احمد در جواب او اشعاری گفته که از جمله آن‌ها این بود.

ظننت ان نزال القرن من خلق و انّ قلبی فی جنبی ابی دولف[32]

چون این اشعار به ابو دلف رسید هزار دینار جهت او فرستاد.

روزی ابو دلف نزد مأمون رفت، مأمون به او گفت آیا شاعر تو را ستوده است به این اشعار که: انما الدنیا ابو دلف (الخ)

جواب گفت این را نشنیدم ولی مقصود شاعر از این شعر که گفته است:

ابو دلف یا اکذب الناس کلهم (الخ) مرا قصد نمود. مأمون را این حسن جواب خوش آمد و نیز از تذکره ابن معتز نقل [شده] که ابو بکر بن نطّاح قصیده در مدح ابو دلف گفته بر او خواند که از جمله اشعارش این بود:

و من یفتقر منا یصل بحسامه و من یفتقر من سائر الناس یسأل

ابو دلف به او گفت، شیوه طلب و سؤال با این شعر منافات دارد، ابو بکر خجل شد و گفت اگر از اسبان و نیزه‌ها و شمشیرهای تو، من داشتم صدق سخن

بر تو ظاهر می‌کردم. ابو دلف آنچه را خواست از اسب و اسلحه به او داد با پانصد دینار و گفت: برو افتخار خود را ظاهر کن. ابو بکر از مجلس بیرون آمده راه همدان پیش گرفت در راه دید مالی برای خزانه ابو دلف می‌برند و جمعی سوار با آن مال

---

[32] (*) آیا تصوّر می‌کنی زدوخورد با دم شمشیر از عادات من می‌باشد بااین‌که قلب من است که میانه دو پهلوی ابو دلف باشد.(مؤلف)

همراه می‌باشند، بر آن جماعت حمله کرد بعضی را کشت و بعضی را هزیمت داد و آن مال را ربود، خبر چون به ابو دلف رسید خندید و گفت ما او را بر سر این کار داشتیم.

و نیز از تاریخ ابن کثیر نوشته که ابو نصر بن ماکولا صاحب کتاب" اکمال" از اولاد ابو دلف بود و قاضی جلال الدّین قزوینی خطیب دمشق خود را از اولاد ابو دلف می‌دانسته [است].

و نیز از تذکره ابن معتز نقل کرده که قرقور نام جوانی شجاع در اصفهان و ولایتی که در تحت حکومت ابو دولف بود قطع طریق می‌نمود و هر مرتبه مالی عظیم را که به خزانه ابو دولف می‌بردند گرفته و سپاهیان ابو دلف را که همراه آن مال بودند کشته بود، و به سبب آنکه در جایی قرار نمی‌گرفت و جابجا می‌شد گرفتاری آن مشکل شده و ابو دلف در آن کار حیران مانده، تا روزی ابو دلف به شکار رفته در عقب جانوری دویده از لشکر خود دور ماند، در آن اثنا قرقور از دور پیدا شد ابو دلف دانست که روی گرداندن از او مشکل است ناچار بر قرقور حمله کرد و فریاد نمود که از کمین بیرون آیید. قرقور را گمان وجود کمك برای ابو دلف ترسناك ساخت روی به گریز نهاد، و ابو دلف از عقب او دویده نیزه بر پشتش زد که از سینه‌اش به درآمد، سرش را بریده به کرج آورد که از اعمال او بود. از این حکایت نیز مکشوف می‌شود که کرج از مضافات اصفهان است.

ابو مسلم معروف مروزی

اسم او عبد الرحمن فرزند مسلم یا عثمان خراسانی. نابغه سیاست بود.

سلطنت را از آل امیّه به بنی عباس منتقل ساخت. بعضی او را ابراهیم پسر عثمان نوشته‌اند از احفاد بوزرجمهر بختکانی فارسی؛ ابراهیم امام به او امر نمود که اسم خود را- ابراهیم- تبدیل کن به عبد الرحمن.

پدر او مسلم یا عثمان از اهل مرو و بلوکی بوده است که آن را فندین[33] می‌گفتند از دهکده که آن را سنجرد می‌نامیدند. در نسخه‌ی ابن خلّکان بدل فندین، فریدن نوشته شده و فریدن نام بلوکی است در اصفهان که یکی از دهات آن سنجرد به کسر سین و جیم می‌باشد، و در نزدیکی سنجرد آثار خراب‌های بسیاری است که اهالی فریدن آن را کرج به کسر کاف می‌نامند. و این سه لغت فریدن و سنجرد و کرج معلوم می‌شود از متعلقات اصفهان بوده است، و نسبت دادن فریدن و سنجرد را معین به دهات مرو دادن ابن خلّکان در حالات ابو مسلم شاید سهو شده باشد، مثل اینکه صاحب معجم البلدان کاشان را که وقتی جزو دهات اصفهان بوده و مافروخی آن را از بلوکات اطراف اصفهان نوشته، و بعد هم مستقل گشته و جداگانه به اسم شهری نزدیك قم ذکر او را کرده‌اند توهّم نموده می‌نویسد: کاشان اسم دو محلی است یکی از دهات اصفهان است و دیگری شهری است نزدیك قم. و مافروخی مفضل بن سعد در کتاب محاسن اصفهان که قرب عهد او به ابو مسلم، بیش از ابن خلّکان است می‌نویسد: در تعداد اشخاص اصفهان و ابو مسلم صاحب الدعوة نابغة من نوابغ بعض ... تسمّی فاتق بفناء الکرج من ولد.[34]

مسلم، مالك این قریه و چند دهکده دیگر بوده، و گاهی گوسفند و مواشی به کوفه برده تجارت می‌کردند. وقتی از عامل آنجا- مرو- بلوك فندین را مقاطعه

نمود بالتمام و از عهده مال المقاطعه برنیامد، عامل محل مأمور فرستاد که او را به دیوان جلب نماید، مسلم هراسناك شده کنیزکی" وشیکه" نامی را که از کوفه همراه آورده بود و حامله بود با خود برداشت و عازم آذربایجان گردید. در اثنای راه در بلوك فاتق خود را به عیسی بن معقل بن عمیر، جدّ ابو دلف عجلی رسانید.

چندی را نزد او اقامت نمود، اتّفاقا شبی را خوابی دید که برای بول نشسته است و آتشی از احلیل او خارج شده به آسمان بلند گشت و افق را گرفته زمین را روشن ساخت و در سمت شرق به زمین فرود آمد. خواب خود را برای عیسی حکایت کرد، عیسی [گفت] تصوّر می‌کنم که جاریه تو به غلامی آبستن باشد.

مسلم جاریه خود را نزد عیسی سپرده رهسپار آذربایجان شد و در آنجا وفات نمود. ابو مسلم در خانه عیسی متولد [شده] و نشو و نما یافت. چون به حدّ جوانی رسید با اولاد عیسی به مکتب رفتند و دارای کمالات گشتند که ابی مسلم در مرتبه ادبیت و فطانت مشار الیه و مورد توجّه همه‌کس گشته بود. ابن خلّکان در شرح حال ابو دلف نوشته که عیسی پدر او بنای کرج به فتحین را

---

[33] (*)- وفیات الاعیان، ص 145.
[34] (**) مفضل بن سعد مافروخی: محاسن اصفهان، ص 32.

گذارد و ابی دلف تمام ساخت.[35] و محل آن را میانه همدان و اصفهان معین می‌کند مانند صاحب قاموس. ولی برحسب مؤیداتی که در شرح حال ابو دلف ذکر شده 19 این محل جزو اصفهان بود، چنانچه مافروخی هم نوشته که ابو مسلم وقتی با یکی از محدثین، فاتحین اسلام را ذکر می‌نمود از او سؤال کرد وطن من اصفهان را کی فتح کرد؟ جواب داد: عبادله، که مقصود سه نفر عبد الله حاضرین فتح اصفهان بود. از این جمله و اینکه خانواده ابو دلف در خاك اصفهان سکونت داشته‌اند، و ابو مسلم تولّد و نشو نماء در خانه آن‌ها نمود و آن مشابهت لغات فریدن و سنجرد و کرج در سه محلّ متصل به هم در اصفهان و جمله‌ای که بعد ذکر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 91

36

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص91

می‌شود تأیید می‌نماید که ابو مسلم اهل فریدن اصفهان بوده است.

وقتی عیسی و ادریس، ابو مسلم را برای ضبط غلّه دهات خود مأمور می‌سازند پس از چندی به سبب آنکه خراجی برعهده آن‌ها بود و نمی‌پرداخته‌اند، حاکم اصفهان به والی عراقین که خالد بن عبد الله بوده است از آن‌ها شکایت می‌کند. خالد از کوفه مأمور مخصوص روانه می‌کند آن دو نفر را گرفته به کوفه می‌برند و محبوس می‌سازند. ابو مسلم که از گرفتاری آن‌ها مطّلع می‌شود غلّه‌جات را فروخته قیمت آن را بار می‌کند و به کوفه می‌برد برای عیسی و ادریس. عیسی بن معقل چون از آمدن او مطّلع می‌شود به او دستور می‌دهد که در خانه شخصی او واقعه میان طایفه بنی عجل منزل سازد و گاهگاهی نزد عیسی رفته لوازم زندگی او را در مجلس تدارك کند.

در این اوقات جماعتی از نقباء که مأمور تبلیغ بودند از طرف امام محمّد فرزند علی نبیره عباس بن عبد المطلب با عده‌ای از شیعیان خراسانی به کوفه ورود می‌کنند و در مجلس با عیسی و ادریس مراوده پیدا می‌کنند و در این میانه ابو مسلم را ملاقات می‌نمایند که در علم و ادب و وفور عقل و کیاست انگشت‌نما و معروف بوده است. میانه ابو مسلم و آن‌ها دوستی و یك‌جهتی حاصل شد از کیفیت تبلیغ و دعوت آن‌ها، ابو مسلم مطّلع می‌گردد.

در این اثنا عیسی و ادریس از مجلس فرار می‌نمایند و ابو مسلم از تعهد پرستاری آن‌ها فارغ می‌شود. از خان‌های بنی عجل جدا شده با خراسانی‌ها پیوند نموده متفقا به مکّه می‌روند. نقبای [خراسان]، ابو مسلم را خدمت ابراهیم فرزند امام محمّد می‌رسانند با بیست هزار دینار و دویست هزار درهم، ابراهیم از مراتب کمال و عقل ابو مسلم خرسند شده او را نزد خود به خدمت در سفر و حضر مخصوص می‌سازد.

پس از چندی نقبای خراسان از ابراهیم امام درخواست می‌کنند که یك نفر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 92

را به همراه آن‌ها به خراسان روانه کند تا در امر دعوت و دیگر کارها قیام و اقدام نماید. ابراهیم امام اظهار می‌دارد که همه حالات این اصفهانی را امتحان کرده‌ام و او را شایسته این کار دیده‌ام، و او را روانه خراسان کرده مأمور به دعوت و تبلیغ می‌سازد.

وقایع ابو مسلم در خراسان و اقدامات او در وقتی که بنی امیّه خواب بودند در کتب تواریخ مفصّل ذکر شده. مختصری از وضعیت خلقا و خلقا [او] از حیث ذات و صفات این‌طور بوده:

ابتدای دعوت ابو مسلم را بعضی از مورخین از هیجده‌سالگی نوشته‌اند و بعضی دیگر از سی و سه‌سالگی، جمع میانه این دو روایت را این‌طور می‌توان کرد که در اول ورود ابو مسلم به خدمت آل عباس در سن هیجده‌سالگی شده و پس از مدّتی که به خراسان می‌رفته و مراجعت نزد امام می‌کرده به طول انجامیده باشد تا هنگام استقلال بامر، در سن سی و سه‌سالگی شده باشد.

---

[35] (*) وفیات الاعیان، ص 147.

[36] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

20 زیرا ابن خلّکان نوشته پس از آنکه ابو مسلم مأمور به خراسان شد در خراسان سلیمان بن کثیر بن الخزاعی از طرف ابراهیم امام دعوت می‌نمود و ابو مسلم میانه ابراهیم و سلیمان رفت و آمد می‌کرد.

ابو مسلم در این مدّت که دعوت می‌نمود اسمی از امام ظاهر نمی‌ساخت و همیشه مردم را دعوت می‌کرد به یکی از اهل بیت نبوت، این تدبیر ابو مسلم در پنهان داشتن اسم امام ازآن‌جهت بوده که مروان بن محمّد اجمالا خبر شده بود که دعوت به اسم یك شخصی در خراسان منتشر شده و همی‌خواست آن را بشناسد تا او را تلف کند، و ابو مسلم اسم او را ظاهر نکرده بود تا وقتی که مروان فهمید و ابراهیم را احضار کرده در حبس انداخت و هلاك نمود به اینکه او را در خیکی پر از نوره فروبرد و سر آن را بست تا هلاك شد در سال 132. ابو مسلم دعوت را برای ابو العباس عبد الله ملقّب به سفّاح برادر ابراهیم از این تاریخ

شروع نمود.

ابو مسلم کوتاه‌قد و گندمگون و نیکوصورت و خوش‌آب‌ورنگ با چشم‌های سیاه جبهه گشاد، ریش نیکو و بلند مو، کوتاه ساق، صدای هموار فصاحت عربی و فارسی بوده، خوش‌صحبت و شعر بسیاری روایت می‌کرده، امور را نیك می‌دانسته هیچگاه خنده و مزاح نکرد مگر در وقت لزوم، صورت بهم نمی‌کشید در هیچ حال، اخبار فتوحات بزرگ برایش می‌رسید اثر خرسندی از او ظاهر نمی‌شد.

حادثه‌های عظیمی بر او وارد می‌گشت و محزون دیده نمی‌شد خشمناك بود و حرکتی نمی‌نمود، نزد زنان بغیر از سالی یك‌بار نمی‌رفت و می‌گفت این کار دیوانگی است، سالی یك‌بار برای انسان دیوانگی کافی است. نسبت به حرم از هرکسی غیرتمندتر بود، احدی داخل قصر او نمی‌شد جز شخص او، از برای قصر سوراخی بود که احتیاجات آن‌ها را از آن سوراخ نزد اهل حرم می‌انداختند.

شب عروسی بر مادیانی عروس را سوار کردند و پس از سواری او، آن حیوان را امر کرد کشتند و زین او را آتش زدند که مردی بر او سوار نشود. نقل از مدائنی.

از او پرسیدند شجاع‌ترین مردم کیست جواب گفت: هر طایفه در وقت اقبال داشتن دولت از هرکسی طمعش کمتر بود و اطعامش بیشتر.

وقتی به حج رفت از طرف او در میانه حاج جار کشیدند و قدغن کردند که احدی طبخ طعام نکند، و به قدر کفایت تمام اردو و کسانی که همراه او بودند خوراك از خوردنی و نوشیدنی حاضر می‌ساخت. در رفتن و مراجعت، اعرابی که در بین راه او بودند از واهمه آنچه شنیده بودند که، ابو مسلم بسیار خونریزی می‌کند از کنار راه تماما گریخته بودند و هیچکس از آن‌ها در منازل دیده نمی‌شد.

گفته‌اند که ابو مسلم شش‌صد هزار نفر را با شکنجه تلف ساخت، از بزرگی پرسیدند ابو مسلم بهتر بود یا حجاج، جواب گفت: نمی‌توانم کسی را بگویم که

ابو مسلم بهتر از او بود، ولی حجاج بدتر از ابو مسلم بود. ابن خلّکان می‌نویسد که ابو مسلم چندین برادر دیگر داشت که از جمله آن‌ها یسار، جدّ علی بن حمزه بن عماره بن حمزة بن یسار اصفهانی است. این نیز مؤیّدی است بر اینکه ابو مسلم و برادرانش اهل اصفهان بوده‌اند.

و در ذیل همین قضیه نقل می‌کند که اهالی شهر جی اصفهان او را اصفهانی می‌دانند، و نوشته در دهکده ماوانه از بلوك فایق تولّد شده و اهل شهر جی اصفهان دعوی می‌کنند که در اصفهان است.

ابو مسلم اظهار دعوت آل عباس را کرد در مرو، و والی خراسان نصر بن سیار لیثی بود از طرف مروان آخر خلفای بنی امیّه در سال یك‌صد و بیست و نه هجرت، و جمعیتی که با او بود پنجاه نفر می‌شد.

نصر بن سیار برای مروان واقعه را نوشت که چون هنوز ابو مسلم استحکامی پیدا نکرده هرگاه مختصر مساعدتی از طرف خلافت به من بشود او را دفع خواهم داد، ولی اگر قدرت گرفت هیچکس از عهده او برنیاید.

مروان این مراسله را بی‌جواب گذارد و ابو مسلم روز به روز قوّت می‌گرفت، تا مرتبه‌ی دوم باز نصر به مروان خبر داد که کار ابو مسلم سخت شده لیکن اگر کمك بفرستی هنوز می‌توانم او را چاره کنم. در جواب این مکتوب مروان اظهار داشت که تو در آنجا اوضاع را مشاهده می‌کنی و اطّلاعاتی به دست می‌آوری که من ملتفت آن‌ها نیستم، هرطور صلاح می‌دانی شخصا اقدام نما.

نصر بعد از ملاحظه این جواب به یاران خود گفت مروان ما را از فرستادن کمك مأیوس نمود و مکتوب سوم را به او نوشت. بعد از نرسیدن جواب و استحکام امر ابو مسلم، نصر از خراسان گریخت به طرف عراق و در بین راه بدرود زندگانی کرد.

ابو مسلم در نیشابور علی کرمانی را کشت و بر تخت ریاست قرار گرفت و

امارت او را مسلّم شد و صفحه خراسان برایش صاف گردید.

ابو مسلم اردویی برای طرفیت مروان از خراسان فرستاد و سفاح در کوفه مستظهر گشته ظاهر شد و بیعت خلافت از مردم گرفت در ربیع الاول صد و سی و دو.

قشون خراسان تعقیب از مروان نموده تا او را در خاك مصر مقتول ساختند و سرش را در عراق و خراسان گردانیدند.

از ابو مسلم پرسیدند به چه وسیله‌ای بر بنی امیّه غلبه نمودی، جواب گفت به اینکه هیچ‌وقت کار امروز را به فردا نینداختم.

از مروان پرسیدند چه شد که به این ذلّت افتادی، جواب داد بی‌اعتنایی به نوشته‌جات نصر بن سیار در خراسان که از من مختصر کمکی خواست.

اغلب این اشعار را می‌خواند:

ادركت بالحزم و الكتمان ما عجزت — عنه ملوك بنى مروان اذ حسدوا[37]

ما زلت اسمى مليا[38] فى ديار هم — و القوم فى ملكهم[39] بالشام قد رقدوا

حتّى ضربتهم[40] بالسيف فانتبهوا — عن نومة لم ينمها بعدهم احدوا

و من رعى غنما فى ارض مسبعه — فنام عنها تولّى رعيها الاسد

سفّاح به خلافت استقلال یافت با روزگاری فارغ و ابو مسلم را بسیار احترام می‌گذاشت برای تدابیر و اقداماتش تا در سنه صد و سی و شش به علّت آبله درگذشت.

منصور دوانیقی برادر سفّاح جای او نشست در ذیحجه صد و سی و شش در مکّه. قضایا و امور بسیاری از ابو مسلم که مغرور بود به خدمات خود، به خانواده عباس به روز کرد، منصور هم که خود را در امر خلافت مستقل می‌دانست کارهای ابو مسلم به نظرش خودسرانه می‌آمد و از او رنجیده‌خاطر شد.

---

[37] (*) در اصل: حشدوا
[38] (**) در اصل: كحجدى
[39] (***) در اصل: غفلته
[40] (****) در اصل ترقتهم

تا اینکه مصمم شد به کشتن ابو مسلم، لیکن مدّتی را به تردید گذرانید که با کسی مشورت بکند در این کار، یا به استبداد، عزم خود را مجری دارد.

روزی اتّفاقا خیالات خود را و تردیدش را برای مسلم بن قتیبه اظهار داشت، مسلم همین‌قدر جرئت کرد و این آیه را خواند: «لَوْ كانَ فِيهِما آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتا»، منصور به او سفارش نمود که این سرّ را پنهان دارد و دیگر از او اظهاری نشد. ابو مسلم در این وقت به حج رفته بود هنگام مراجعت در حیره منزل کرد 21. منصور در رومیه مدائن بود ابو مسلم نزد منصور رفت در رومیّه شهر مدائن از بناهای کسری و احترامات زیادی دید و به خرگاه خود معاودت کرد و روزهای دیگر مکرر نزد منصور می‌رفت و منصور به او دلتنگی می‌کرد از کارها.

تا روزی که ابو مسلم برای ملاقات منصور آمده بود و منصور غایب بود، گفتند که مشغول وضوی نماز می‌باشد و ابو مسلم زیر ایوان منتظر نشست. منصور جماعتی را در پشت تخت خود مخفی ساخت و به آن‌ها دستور داد که مادام با ابو مسلم شکایت و دلتنگی می‌کنم پنهان باشید و همین‌که دست‌ها را به یکدیگر کوفتم بر سر او بریزید و گردنش را جدا سازید.

بر روی تخت قرار گرفت و ابو مسلم را اجازه ورود داد، در وقت صحبت

شکایت و عتاب را بسیار کرد تا ابو مسلم در جواب او اظهار داشت پس از این کوشش‌ها، پس از این اقدامات، پس از این استقرار خلافت در خانواده شما شایسته نیست که این‌طور مرا مورد خشم خود قرار دهی. منصور برآشفت و گفت همه این کارها به بخت و اقبال ماها شد که اگر کنیزك سیاهی به جای تو بود همین کارها از او ظاهر شده بود. تویی که در نوشتجاتت اسمت را مقدم بر اسم من می‌نویسی، تویی که عمه مرا خیال کرده‌ای تزویج کنی، تو گمان کرده‌ای که از اولاد عباس هستی. ابو مسلم زمینه مطلب به دستش آمده دست منصور را گرفته می‌فشرد و بوسه می‌داد و عذرخواهی می‌کرد تا بتواند به این تدبیر از این دام بیرون افتد و آنچه باید کرد بکند. ولی منصور بیدارتر از این بود که چنین مار زخم‌خورده‌ای را در این هنگام رها سازد، آخر کلامی را که به او گفت به خود نفرین نمود اگر او را هلاك نسازم، و دست‌ها را به یکدیگر کوفت که جماعت روی ابو مسلم ریختند و منصور فریاد می‌زد و دشنام می‌داد که زودتر او را خلاص سازید.

ابو مسلم اولین ضربتی که به او رسید به منصور رو کرد که مرا نگاه‌دار برای دفع دشمنان خود. منصور جوابش گفت با حیات تو هیچ دیگر مرا امید زندگی نیست و کدام دشمن از برای من سخت‌تر از تو است. پنجشنبه پنج روز به آخر شعبان مانده در سال صد و سی و هفت این واقعه اتّفاق افتاد.

پس از کشته شدن ابو مسلم جسد او را در گلیمی پیچیدند و گذاشتند، یکی از اعیان دولت بی‌خبر در آن‌وقت وارد شد منصور از او پرسید که عقیده تو در خصوص کار من با ابو مسلم چیست؟ جواب داد که اگر مویی از سر ابو مسلم به دست تو افتاد فوری او را هلاك کن هلاك کن! هلاك کن! منصور گفت: اطاعت امر شما را کرده‌ام این است کشته او در میان گلیم افتاده. به منصور گفت: امروز را تو بایست روز اول خلافت خود حساب نمایی.

ابو المظفّر محمّد ابی وردی اصفهانی المعاوی

از اولاد معاویه الاصغر، از احفاد ابی سفیان اموی است. ادیب شاعری است معروف، مورخین او را به علم انساب خبیرتر از هرکس شمرده‌اند، حافظین ثقات از او روایت کرده‌اند و گفته‌اند در علوم عدیده وحید زمان خود بوده. خود را معاوی می‌نوشته [است].

ابن منده در تاریخ اصفهان او را از جمله علمای اصفهان و فخر الرؤساء و افضل الدوله و متصرّف در فنون علم و عارف به انساب عرب و وحید عصر نوشته، در اشعار خود مضامین و معانی [ای] را ایراد نموده که شعرای اوایل از او عاجز بودند. کتب بسیاری از تالیفات او نوشته‌اند در تاریخ و انساب و لغت و غیره. نوشته‌اند که اشراف، ممالك سلجوقیه را به او واگذارند و نزد سلطان ابی شجاع محمّد بن ملك‌شاه حاضرش ساختند، در وقتی که سلطان بر سریر ملك بود، ابو المظفّر ناگهان لرزه بر اندامش افتاده بر زمین خورد و وفات نمود در سال پانصد و هفت. و نیز نوشته است که در سنه پانصد و هفت مسموما در اصفهان وفات نمود.

ابو المظفر دارای کبر و عزت نفسی بوده که در نماز از خدا این‌طور خواهش می‌نموده:" اللّهم ملّکنی مشارق الارض و مغاربها".

وقتی ورقه‌ای به خلیفه المستنصر بالله نوشته بود برحسب معمول خود که معاوی امضا داشته بالای ورقه نوشته بود:" الخادم المعاوی"، خلیفه را این جمله خوش نیامده میم آن را حك ساخته ورقه را به‌سوی او عودت داد که خوانده می‌شده:" الخادم العاوی".

اثرم فابجانی (خوابجانی)

که در روزگار خود شهر به شهر گردش می‌نموده جهت تحصیل لغات و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 99

تصحیح اشعار از اشخاص دانشمند جهت ضبط، فابجان برحسب عادت تعریب معلوم می‌شود که باوجان باشد.

احمد بن محمّد حافظ سلفی

ابو طاهر احمد بن محمّد از اولاد ابراهیم سلفی ابراهیم که دارای لب دو شقه بوده است عجم او را سه‌لبه می‌گفتند و در تعریب سلفی شده [است].

لقب حافظ صدر الدّین است از اشخاصی است که حفظ حدیث بسیار نموده، مذهب شافعی داشته بزرگان و مشایخ حدیث را ملاقات کرده، در اطراف بلاد در طلب حدیث و فقه سیر و گردش‌ها کرده تا وقتی به اسکندریه رسید و اقامت جست. از اطراف، طلاب علم نزد او مجتمع شدند و ابو الحسن علی بن سلار وزیر ظافر عبیدی جهت او مدرسه در اسکندریه بنا نمود که در آنجا تدریس می‌کرد. جماعت بسیاری از او اجازه روایت حدیث گرفتند.

در اصفهان سنه چهارصد و هفتاد و کسری متولد شده، و در اسکندریه سنه پانصد و هفتاد و شش وفات نمود.

احمد بن علویّه کرّانی اصفهانی

دارای کتاب[41] ... بوده و منادمت احمد از آل ابی دولف عجلی را داشته. از مشایخ صدوق است و دعای عدیله را در منتهی المقال نوشته که از منشآت اوست، و دارای رسایلی است، و هم قصیده‌ای داشت [بالغ] بر هزار قافیه سین.

وقتی ابی حاتم سجستانی این قصیده را دید تعجّب نموده به اهل بصره خطاب

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 100

کرده که اهل اصفهان بر شما تفوّق یافتند، و در این زمان است که مورخین می‌نویسند اصفهان منزلگاه بزرگان اهل علم و ادب بوده [است].

احمد بن یعقوب برزویه

از علمای قرن چهارم بوده در اصفهان که بسیاری از بزرگان از علمای اصفهان، از او در آن زمان استفاده و اخذ روایت می‌نموده‌اند، و ابن شاذان یکی از روات اوست، و این قرن درخشان، بهترین ایّام اصفهان بوده است از حیث علوم و عمران.

احمد ناصح نیز از علمای همین قرن بوده که نزد ابن منده از بزرگان اهل دانش اصفهان اخذ علم کرده، وفاتش سنه سیصد و چهل و چندی.

فرید الدّین احول

صاحب" آتشکده"[42] نوشته از جمله شعرای معزّز اصفهان بوده است، بعضی او را فرزند امامی هروی دانسته و پاره‌ای هم از اقران او دانسته‌اند. از اوست:

---

[41] (*) در اصل ناخوانا

[42] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 6- 970

پیوستن دوستان بسی آسان است دشوار گسستن است و آخر آن است

مدّاح اتابك سعد بن زنگی و سلسله صاعدیه بوده [است].

و از اوست:

ای نهاده بر دلم زان لعل شکربار شکر خوبی را شکر زان لعل شکربار بار

جان شیرین در تنم ای خسرو خوبان رسد گر بیابم بر در آن لعل شکربار بار

غمزه عیّار تو بر جان من آمیخت تیغ رحم کن بر من، مشو با غمزه عیّار بار

ادیب الدوله

اسم او محمّد حسین خان، از اهل اصفهان بوده و در طهران جهت تحصیلات متوطّن شده، کارآزمودگی و پاکدامنی و لیاقت او سبب شد که نظامت مدرسه دار الفنون در اوایل به او مفوّض شود، و چون سال‌های دراز متصدی ناظمی مدرسه دار الفنون بوده و در تربیت محصّلین آن مدرسه که اغلب از دانشمندان بزرگ ایران شدند نام نیکی پیدا کرد و سال‌هایی دراز با احترامی بالاتر از مقام خود در طهران زندگی نمود. وفات او در هزار و سیصد و ده و چند [بوده است].

آقا محمّد مهدی ارباب

در اوایل عمر و جوانی، تجارت می‌کرده است، برای همین کار هم به هندوستان می‌رود. در هندوستان آثار علوم اروپایی او را جذب می‌نماید و به هوس می‌افتد، به این مناسبت به جای تحصیل پول، سرمایه خود را هم مصروف می‌کند و دانش اندوخته می‌سازد. پس از چهارده سال مراجعت به اصفهان می‌نماید و چند فقره ره‌آورد به اصفهان می‌آورد، یکی قالب جهت نقش قلمکار که در هندوستان می‌ساختند، بود. و به این سرمشق، قلمکارسازی در اصفهان رواج یافت و سرآمد صنایع دیگر شد که چندین هزار نفر عمله روزانه از این کار منتفع می‌گشتند، و از صادرات مهم بود تا حدود سنه هزار و سیصد و ده که

ناگهانی منسوخ شد.

دیگر طرز خش زدن گرز خشخاش با تیغ مخصوص را در اصفهان تعلیم نمود، و تشویق رعایا را کرد به زراعت تریاك با مساعدت سیّد جناب جدّ مؤلّف و بعضی دیگر از تجّار، به این‌طور که هر رعیتی تریاك کشت کند در مقابل هر جریب مبلغی اعتبار معین نمودند، داشته باشد و همان قدر به او قرض بدهند و در عوض تریاك از او می‌خریدند. و بنابراین به عوض تریاك‌کاری مختصری که در سمیرم می‌شد و شیره آن را از جوشاندن گرز و برگ استخراج می‌کردند، در تمام بلوك زراعت تریاك و خش زدن شایع شد.

دیگر نشر دادن قول به حرکت زمین بود، که به واسطه ظاهر الصلاح بودن جرأت نمود و گفت و از تکفیر محفوظ بود. و عمده دلیل مقبول او این بود که توجیه اختلاف حرکات سیّارات از رجعت و استقامت و غیره با اصل حرکت زمین ساده‌تر و خالی از اشکال است، نسبت به اصل تردید و اصل خارج مرکز سابقین، نه از روی زاویه توکو و عدول نور بر ادله.

در تعقیب سقوطی که بر او وارد شد بر زمین خورد و چهارده سال مریض و غیر قادر بر حرکت در بستر افتاد، و تکفّل مخارج او را فرزندش فروغی می‌کرد. اواخر رساله‌ای به اسم" نصف جهان [فی تعریف الاصفهان]" در حالات و تاریخ اصفهان نوشته، وفاتش بعد از سنه 1310 بعد از عمر طویل.

پلویی ملّا محمّد صادق اردستانی

در عصر خود شخص اول حکما و جامع المعقول و المنقول بوده و فضلای آن عصر افتخار به حضور در مجلس او می‌نموده‌اند، از عرفا و اهل ریاضت بوده [است].

شاه سلطان حسین صفوی پس از اذیّت و آزار بسیار، از اصفهان حکم به

اخراجش نمود. به سبب آنکه از صوفیه بود، مجلسی حکم به تبعید او کرده [بود].

در سنه هزار و صد و سی و چهار بدرود زندگانی نمود، گویند ملّا زعفرانی مراد محمود غلجایی افغان مکرر می‌گفته ما هروقت قصد آمدن ایران می‌کردیم در عالم واقعه شیری مانع می‌شد تا شبی دیدم که آن شیر از اصفهان بیرون رفت، فورا سوار شدیم آمدیم تحقیق نمودیم همان شب بوده که مولانا را از شهر بیرون بردند.

بالاخره در نزدیك رودخانه منزل ساخت در کنار پل حسن بیك در راه تخت پولاد قبر اوست، و چون معروف است که هرکس سر قبر او فاتحه بخواند شام به خوردن پلو موفق می‌شود، آن را قبر پلویی می‌گویند.

و در جنب قبر او میرزا محمّد سعید اردستانی متخلّص به فدا، که نیز شخص عالم بوده مدفون است. تعبیر دیگر آنکه قبر او که نزدیك پل بوده پلی گفته شد و در اثر کثرت استعمال پلویی گشته. اولاد و احفاد او در یزد و غیره هستند.

پیر جمال اردستانی

صاحب تصانیف از نظم و نثر می‌باشد، در هشتصد و هفتاد و نه وفات یافته، مقبره او در جوشقان[43] اردستان معروف است، و اولاد او در آن بلوك به درویشی و شاعری هنوز معروف هستند.

پیر جمال الدّین محمّد مرید پیر علی اردستانی است، نزد او تحصیل مراتب معنوی نموده، در ولایات سیاحت کرده، صاحب چندین هزار بیت است.

گویند پس از شیخ عطار در نظم و مثنویات کسی از اهل حال با وی برابر نیست.

از اوست: 22

آنچه من بینم اگر خلق جهان دیدی یقین — روز و شب همچون فلك سرگشته و جویاستی

زاهد امروز ار بدیدی چشم پرآشوب دوست — کی در آن پژمردگی‌ها وعده فرداستی

ایضا:

هر دل و هر همتی مسکن و جاییش هست — زاغ به سرگین پرد، باز بر شهریار

---

[43] (*) در اصل جشوقان.

ایضا:

هر دلی کو نیست دایم دردناك نیست واصل، نیست داخل، نیست پاك

پیر مرتضی علی اردستانی

منصوب است به اولاد انوشیروان، مقبره او در محله قهوه از محلات اردستان معروف است و زیارتگاه و محل تیمّن و تبرّك اهالی است. از عرفای بزرگ شمرده می‌شود، خانواده او در اردستان معروف هستند.

میرزا محمّد سعید اردستانی (فدا)

از متأخرین" مجمع الفصحاء" اسمش میرزا محمّد سعید از اجلّه سادات حسینی اردستان و از احفاد حکیم الملك بانی مدرسه نیم‌آورد.

محمّد شاه با وی توجّه داشته؛ مدفن او جنب پل خواجو و قبر ملّا صادق اردستانی معروف به پلوئی است. از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 105

ما را که جا به کنج قفس خوش بود چه غم گر باغبان به باد دهد آشیان ما

و نیز:

کوثر که جنّت راست. چو اشکی است کاندر آرزو گاه خرام قد او از چشم طوبی ریخته

ملّا علی اکبر اژه‌ای

فرزند محمّد باقر از اهل اژه رویدشت که اجه گفته می‌شود. مراتب معقول و منقول را نزد اساتید بزرگ تحصیل کرده، اهل منبر و موعظه و تدریس حکمت و فقه بوده، دارای مرتبه قناعت و زهد، در مسجد علی امامت می‌کرده [است].

تألیفاتی در انواع عبادات و نوافل دارد. وفاتش در سنه هزار و دویست و سی و دو، امامت مسجد علی میدان کهنه هنوز در اولاد او باقی است.[44]

اسعد بن عبد القاهر

محقّق فاضلی است. از مشایخ: محقّق طوسی و شیخ میثم بحرانی و سیّد ابن طاوس از او بسیار نقل و روایت می‌کنند، مانند کفعمی. از مصنفات او، و- شیخ الوفاء در شرح دعای صنمی قریش مشهور است و کتب دیگر.

اسماعیل بن محمّد بن فضل طلحی تیمی

---

[44] (*) ر. ك:" تذكره القبور"، ص 7- 26.

از اکابر علمای رجال و صاحب کتاب" سیر سلف" که در فنّ خود معروف است می‌باشد.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 106

خانواده او متّصل می‌گردد به طلحه، شفیق زبیر و از طایفه بنی تیم که در تیران اصفهان سکونت داشتند و بنای اولیه مسجد جامع عتیق منصوب به این طایفه تیم است.

اسیر

اسمش میرزا جلال از او است[45]

بس‌که می‌ترسم از جدایی‌ها — می‌گریزم از آشنایی‌ها

اسیری

پدر او زمان نادر شاه صاحب جمع زرگرخانه بوده، از شغل پدری دست برداشته پا در دائره فقر گذارده. آقا حسین خان نام داشته، اوقاتش را به خدمتگزاری فقرا مصروف داشته و به صحبت عرفا مشعوف بوده. درویشی است صاحب کمال، مثنوی به طرز بوستان شیخ سعدی قریب ده هزار بیت نظم کرده از اوست:

گرفتم اینکه گشایند پای‌بسته ما — چه می‌کنند به بال‌وپر شکسته ما

گواه اینکه نه رند و نه زاهدیم، بس است — پیاله تهی و سبحه گسسته ما

ایضا:

نیکو به زن گفت دهقان ده — که نانی به ایتام همسایه ده

که چون ما نمانیم ز انعام ما — گرسنه نمانند ایتام ما23

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 107

اشراق فریدنی (شاعر)

نامش میرزا عبد الرزاق، فرزند حاج سیّد محمّد فریدنی. از شعرای زمان ناصر الدّین شاه. به اندازه قابلیت تحصیل کمالات کرده، مدّتی را در اصفهان و طهران سرخیل قلاشان بود، دعوی همه علوم را می‌نمود حتّی شمشیرزنی، عاقبت به هندوستان رفت و هندو شد. چندی را در شیراز، قبل از آن در منزل صاحب مجمع الفصحاء می‌زیسته.[46] از اوست:

از خدا برگشتگان را کار چندان سخت نیست — سخت کار ما بود، کاز ما خدا برگشته است

---

[45] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 923.
[46] (*) ر. ك." مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 134".

و نیز:

چون شاخ خشك نی ثمر ستم نه سایه‌ای آتش به من زنید که در خورد آتشم

میرزا زین العابدین اشرف الکتاب

در خط نسخ طوری خوش نوشت که حقیقتا مایه افتخار زمان خود شد، و قرآن‌های خط او را مبلغ‌های گزافی هدیه می‌گذارند. تخته زیارت‌نامه‌ای جهت یکی از امامزاده‌های اصفهان نوشته و در آخر می‌گوید که متجاوز از یك‌صد سال تاکنون از عمرم رفته و از برکت قرآن‌نویسی محتاج به عینك نیستم. وفات او در سال هزار و دویست و نود و شش واقع گردید.

جمال الدّین جواد اصفهانی

ابو جعفر محمّد بن علی بن ابی منصور وزیر صاحب موصل بوده، جدّ او

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 108

ابو منصور، یوزچران ملك‌شاه بوده. فرزند او علی چون تعلّم آداب نمود دارای همّت عالی شد و شهرت یافت دارای مناصب بلندی گردیده با بزرگان وصلت نمود. وقتی که جمال الدّین را پیدا کرد همّت خود را بر تأدیب و تهذیب او مصروف داشت تا در خدمت سلطان محمود سلجوقی تقرّب یافت و در تکالیف خود به روز لیاقت داد.

وقتی اتابك زنگی والی موصل شد جمال الدّین را همراه خود برد و ولایت نصیبین و جاهای دیگر را به او واگذارد، بعد از مشاهده لیاقت و کفایت او امورات خود را طوری به او واگذارد که بالاتر از او نمی‌شد و او را وزیر خود نمود.

جمال الدّین دارای اخلاق نیك و حسن محاضره بوده، در زمان اتابك زنگی کرم و جودی از او ظاهر نبود، همین‌که اتابك را در قلعه جعبر کشتند بعضی از قشون عازم قتل وزیر و نهب اموال او شدند، جماعتی از امرا او را حمایت نموده به موصل نزد سیف الدّین غازی بن اتابك بردند و باز دارای وزارت شد. در این وقت جمال الدّین جود و کرم خود را ظاهر ساخت و در بذل اموال مبالغه نمود، به حدّی که جواد علم او شد. جماعتی از شعرا، مدّاح او بودند.

از آثار جمیله او اجرای آب به عرفات است و پله‌های جبل را ساخت و سور مدینه را بنا گذارد، تعمیر خرابی‌های مسجد مدینه را کرد، همه‌ساله اموال و لباس بسیاری جهت فقرا و واماندگان مکّه حمل می‌کرد، و مدّت یك سال کفایت آن‌ها را می‌داد، دفتر مرسوماتی داشت به اسم ارباب حاجت که نزد او می‌آمدند، انواع خیرات از او به روز نمود.

وقتی در موصل قحطی شد و او با مردم مواسات نمود که برای او هیچ باقی نماد در صورتی که عشر غله بلاد تیول او بوده برحسب عادت وزرای سلجوقیه. مباشر او حکایت می‌کند که روزی وارد بر او شدم لباس به من داد که

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 109

بفروشم و به مصرف فقرا برسانم، وکیل به او گفته غیر از این لباس برای تو باقی نمانده اگر بفروشی شاید برای تبدیل کردن لباس محتاج گردی و حاضر نباشد، جمال الدّین در جواب گفته از این وقت سخت که می‌بینی دیگر وقتی بهتر پیدا نخواهم کرد از برای احسان، ولی لباس را همه‌وقت می‌توان پیدا کرد.

حکایات عجیبی در موضوع سخاوت از او نقل شده[47]. با حالت عزت می‌زیست تا مخدوم او قاضی نیز وفات کرد و برادرش قطب الدّین مودود به جای او نشست و تیول جمال الدّین را بسیار دید، ازاین‌جهت او را گرفته حبس کرد و در حبس وفات نمود. در سنه پانصد و پنجاه و نه، در تشیع جنازه او از ناله فقرا و ایتام و ارامل 24 هنگامه بر پا شده بود، و از موصل به مکه و از مکه به مدینه جنازه او را حمل نمودند و در هرجایی عزاداریهای فوق‌العاده جهت او بر پا شد.

[47] (*) مسجدی هم در میدان کهنه اصفهان با کاشی عالی به اسم او هنوز می‌باشد.(مؤلف)

فرزند او جلال الدّین نیز از اهل علم و ادب و سخاوت و ممدوح شعرا بوده، کتابی به اسم او نوشته شده که جواهر و لئالی از املای مولوی جلالی است.

معلوم می‌شود که در این تاریخ- قرن ششم- محض احترام مقدّم بر اسم اشخاص لفظ مولوی 25 گذارده می‌شده و پس از مدّتی به جای مولوی، مولا گذاشته شده، مانند قرن یازدهم. چنانچه صاحب ریاض العلماء تعبیر از علمای آن عصر را به مولا نموده، پس از آن از زمان مجلسی به بعد مولا تبدیل به ملّا شده 26. مثل اینکه سلاطین ایران را در ایّام ملك‌شاهیه به سلطان تعبیر می‌کرده‌اند، و در زمان تاتار به همان لفظ خان که مستعمل آن‌ها بوده، و امیر تیمور لفظ امیر را برای خود انتخاب کرد. اخلاف او به میرزادگی و میرزا که در اول اسم خود قرار دادند، و قبل از آن‌ها آل مظفر لفظ شاه در جلو اسم خود استعمال کرده بودند. صفویه هم تقلید دو دسته سابقه را نموده غیر از سلاطین را

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 110

از طایفه خود به میرزا در آخر اسم معرّفی کردند و سلاطین را با لفظ شاه جلو اسم معرفی کردند، و قاجاریه متابعت نادر را نموده شاه و میرزا را بعد از ذکر اسم قرار دادند.

درویش حسینعلی اصفهانی

برحسب خواهش تیمور شاه بن احمد خان افغان از سیّد معصوم علی شاه، درویش را به کابل فرستادند و پس از بیست و دو سال اقامت آنجا در سنه هزار و دویست و شانزده در پیشاور از این عالم ارتحال نمود. از اهالی گورتان اصفهان بوده و دارای جمال و آواز دلکش بوده [است].

آخوند ملّا حیدر اصفهانی

تحصیل علوم شرعیّه را نزد میر سیّد حسن مدرّس کرده، فلسفه و علوم عقلیه را نزد آخوند ملّا ولی الله دیده، و طب و طبیعیات را از آخوند ملّا عبد الجواد خراسانی گرفته. کتب متداوله زمان خود را در فنون مختلف تدریس می‌کرده، وفات او در سال هزار و دویست و هشتاد و هشت واقع شد.

آقا محمّد رضای اصفهانی

از طرف منوّر علی شاه مأمور تبلیغ احکام طریقتی در ایران شده بود و پس از رسیدن به خفر، شخصی در بین نماز، چماق به پهلوی وی زد، وفات کرد.

میرزا نصر الله خان اصفهانی

صاحب «تاریخ ترکتازان هند» که به زبان دری در هندوستان تألیف نموده، 27 و در آنجا به تعلیم زبان فارسی شهرت داشته، در سنه هزار و سیصد و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 111

هشت وفات یافته. در هندوستان لقب دولتیار جنگ یافته بود. از مریدین رحمت علی شاه بوده و غزلیاتی در مدح او سروده، از اوست:

یك جلوه‌ای نمودی، جان‌ها اسیر کردی — یك جلوه دگر کن، آزاد کن روان‌ها

صاحب‌دلان خموشند در عشق تو و لیکن — ما داستان عشقت گفتیم باز به آن‌ها

میرزا محمّد اصفهانی (ناصر علی)

ملقّب به ناصر علی شاه مشهور به گلکار، از ملازمین کریم خان زند بوده و بعد مرید نور علی شاه گردید و به فقر مشرف شد. بیرون شهرستان به‌طور عریان روزگار می‌گذرانیده تنها با یك شلوار اکتفا کرده بود، و دائما در حال جذبه بود و به‌نظر عوام دیوانه می‌آمد، کرامات بسیاری به او نسبت داده شده از آن جمله میر افضل هندی که خود مدعی علوم غریبه بوده با ناصر علی مباحثه کرده و کار آن‌ها به مباهله کشیده و در خاتمه میر افضل وفات یافته، از مناجات او است: الهی هر بلایی که درویشان را است مرا مبتلا کن تا ایشان تو را آسوده‌خاطر یاد کنند.

حاج محمّد حسین ملقّب به حسین علی شاه نماز بر او گذارده. از اوست:

خراباتی که رندان را مقام است　　برو صوفی که خامان را حرام است

میر عبد الباقی اصفهانی

از سادات اصفهان بوده، به انواع فضائل و کمالات گوناگون در میان اقران امتیازی داشته. شاه اسماعیل صفوی در قزوین اوصاف او را شنید از اصفهان او را طلبید و به اشفاقات شاهانه خرسند ساخت. وقتی شاه اسماعیل شنید که از جمله هنرهای میر عبد الباقی طبّاخی است و انواع اطعمه را در نهایت نیکویی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 112

می‌سازد او را گفت برای ما طبخی پسندیده حاضر ساز، میر عبد الباقی به آشپزخانه شاهی رفت و نوعی از پختن مهیا کرده در مایده شاه گذاشت، چون شاه اسماعیل آن را میل کرد به میر عبد الباقی گفت این طعام بسیار نیکو بود و مقبول طبع ما شد، میر عبد الباقی که طبع شعر نیز داشت برای تخلّص خود همان کلمه مقبول را انتخاب نمود چنانچه گفته:

به مقبولی کسی را دست‌رس نیست　　قبول خاطر اندر دست کس نیست28

آخوند ملّا علی‌محمد اصفهانی (استاد ریاضی)

معروف است به استخراج تقویم که سال‌ها مخصوص خاندان او بوده [است].

[در] سفری که شاهزاده علی قلی میرزا وزیر علوم به اصفهان آمده و در محله نو منزل داشته، برای تعلیم اولاد خود یك نفر آخوند می‌طلبند، به مناسبت همسایگی، آخوند ملّا علی محمّد را نزد او می‌برند، بر مراتب علمیه آخوند چون مطّلع می‌گردد دیگر از مفارقت او خودداری نکرده به طهرانش می‌برد، و چون که مدرسه دار الفنون به سرپرستی شاهزاده اداره می‌شده مساعدت آخوند را در این کار مغتنم می‌شمارد.

آخوند که هم او را به‌طور استحقاق غیاث الدّین جمشید ثانی گفتند در فنون ریاضی بی‌نظیر بود، و اختراعات فکریه او اگر مصادف با انتشار ریاضیات اروپایی در ایران نمی‌شد محیر العقول بود.

چنانچه وقتی جداول لگاریتم موضوعه آخوند که بر مبنای هفت بوده است یکی از معلّمین ریاضی اروپایی مدرسه دار الفنون دیده بود، گفته بود از روی تعجّب که غیر از اختلاف مبنایی که این جدول با سایر جداول دارد هیچکس تصدیق نمی‌کند که آخوند توانسته‌اند چنین جدولی بنویسند. وفات او در

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 113

سال هزار و دویست و نود و سه واقع شد.[48]

[48] (*) ر. ك: المآثر و الآثار، ص 199.

عبد المؤمن اصفهانی

فرزند صفی الدّین اصفهانی، از مفاخر قرن هفتم بوده، در فنون و علوم متنوعه فحلی بی‌همتا به شمار می‌رفته، در فنّ کتابت به درجه‌ای خوش می‌نوشت که هرکس خط او را می‌دید، خط ابن ایّوب می‌پنداشت. چون‌که در آغاز جوانی از اصفهان به بغداد رفته نزد ابن ایّوب استفاده کرده بود تا خطّش ترقّی نموده به وطن خود اصفهان برگردید.

عبد المؤمن اصفهانی در فن موسیقی بی‌بدیل گشته و شبانه‌روز جمعی محض استفاده از سر انگشتان هنر و مسرت توأمش کسب افاده می‌کردند و در منزلش جمعی از فضلا و بزرگان شهر همواره حاضر بودند تا در سنه ششصد و چهل و شش وفات یافت.[49]

میر یحیی محی الدّین اصفهانی

انواع کمالات و حسن خط را دارا بود. از شاگردان میر عماد و خواهرزاده او بود. هفت قلم را که نسخ و ثلث، محقّق، ریحان، توقیع، رقاع و تعلیق باشد نیکو می‌نوشت و نستعلیق را خوب و شبیه میر می‌نوشت.

وقتی شاه‌عباس از میر عماد، شاگردی خواست که در حسن کتابت و املا و انشا و بلاغت کامل باشد، میر عماد میر یحیی را معرّفی نمود، شاه‌عباس میر یحیی را بخواست و نوشتن کتاب کافی محمّد بن یعقوب کلینی را به او محوّل

نمود پس از اتمام کتاب، حسن خط و صحّت کتابت او را به انعامات وافره بنواخت.

پس از اشفاقات شاهانه میر یحیی بیش‌ازپیش در اکتساب علوم و حسن خط بکوشید تا عاقبت پس از میر عماد، خطّش از تمامی خوشنویسان برتری یافت و از شاه لقب میر ثانی گرفت تا در سنه هزار و چهل درگذشت.

محمّد شمس الدّین اصولی اصفهانی

در اصفهان سنه ششصد و شانزده متولد شده. مورخین شام از او نوشته‌اند که وارد شام شد و با علمای آنجا مناظره‌ای نمود بر همه فایق آمد، در ادبیّت و اصول فقه وحید زمان خود بوده، وفات او در ششصد و هفتاد و هشت.

اظهر تبریزی

ملقّب به استاد استادان، از افاضل زمان بوده، نزد حکیم جعفر مدّت‌ها به کسب کمالات پرداخت. در تعلیم خط شهرتی یافت و سال‌ها در اصفهان گذراند. وفاتش سنه هشتصد و هشتاد.

میرزا حسن خان اعوری

میرزا حسن خان اعوری فرزند محمّد حسین در سال 1264 شمسی در طهران متولد شده، در سن نه‌سالگی پدرش وفات یافته و شغل پدر خود را که استخدام بوده است در دست گرفت. تا اینکه در سال 1287 در سن 24 سالگی برای معالجه چشم به اصفهان مسافرت نمود و به واسطه بعضی پیش‌آمدها ساکن اصفهان شده و عیالی برای خویش اختیار نمود و مشغول مدّاحی ائمه اطهار (ع) گردید: از اوست: غزل

کسی که گفت چو مه طلعت نکوی تو را — ندیده است مگر آفتاب روی تو را

سیاه‌روزتر از شام هجر و بخت من است — دلی که خواست پریشان شکنج موی تو را

نموده هرکه به محراب ابه روی تو نماز — ز طوف کعبه دهد امتیاز کوی تو را

---

[49] (**) پیدایش خط و خطاطان، ص 207.

ز خاك تیره کشد سر دوباره عظم زمیم | نفس نفس شنود گر ز باد، بوی تو را
به حسن و خلق و لطافت چو حور و غلمانی | مگر فرشته رحمت سرشته، خوی تو را
ز جام عشق تو آن‌کس که جرعه‌ای نوشید | کشد به دوش ز جان هم چو من، سبوی تو را
برای آنکه پریشان شوند چون مویت | کنم به مجمع عشّاق، گفتگوی تو را
تو در دل منی و ای عجب که من هردم | کنم ز هر خرابات، جستجوی تو را
به آرزوی وصال تو اعوری جان داد | به خاك برده از آن روی آرزوی تو را

ایضا

به نگاه روی آن مه فلك ار، بهشت ما را | دگر آرزو نباشد به گل بهشت ما را
صنما به خاك کویت شیردل مقیم و ترسم | ز حرم همی‌کشاند به‌سوی کنشت ما را

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 116

سزد ار به آستان تو دهم جان به حسرت | که چنین ز کلك قدرت شده سرنوشت ما را
بجز از گیاه مهرت ندمد ز مزرع دل | بکن ای سحاب رحمت گذری بکشت ما را
چه به‌طور دل تجلی کند آفتاب رویت | نبود به‌هیچ‌رویی غم خوب و زشت ما را
من و کوی می‌فروشان اگر آسمان گذارد | سر خم بود سلامت کند ار که خشت ما را
اگر از گل بهشتش به سرشت دست قدرت | ز گل محبت او به ازل سرشت ما را
به بهشت اعوری را دگر احتیاج نبود | که فضای کوی جانان شده چون بهشت ما را

میرزا حسین خان اعوری‌زاده

در سال 1291 متولد شده موسوم به میرزا حسین خان اعوری‌زاده، از سن هفت‌سالگی مشغول تحصیل شده تا اینکه در سال 1303 شمسی به اخذ تصدیق‌نامه شش‌ساله ابتدایی نایل گردید و در سال 1306 به گرفتن سیکل دوره اول متوسطه با رتبه اولیه موفق شد. حالیّه هم به تحصیلات دوره دوم متوسطه مشغول است و این غزل و قطعه ذیل را در سن شانزده‌سالگی سروده است:

عنکبوتی به کرم ابریشم | گفت من در عمل ز تو پیشم
مستعد باشی همچو من در کار | که به آنی تنم هزاران تار

کرم پیله چنین جوابش داد | مزن از کار بی‌نتیجه تو داد
گرچه سستی به کار من باشد | محکم و سخت تار من باشد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 117

تار تو، سست و کار تو سخت است | راستی این نشان بدبخت است
گر تو را هست کار محکم و کم | به که کار زیاد و نامحکم
عنکبوت است و کرم پیله و تار | مثل ما و اجنبی در کار

***

تا آشنا به زلف نمودی تو شانه را | در زیر بار عشق تو دادیم شانه را
چون مرغ در هوای تو پرواز می‌کنم | چینم اگر ز خوشه وصل تو دانه را
همچون سمندر از تف آهم مگر شبی | آتش زند ز عشق تو این آشیانه را
مجنون شدم ز جادوی چشم فسانگرت | ای لیلی زمانه بنه این فسانه را
اطراف مهر روی تو بگرفته مشك ناب | یا ماه کرده هاله به شب گرد خانه را
بهر طوف کعبه کوی تو از صفا | بوسند گلرخان، حجر آستانه را
ای بار بد ز خسرو و شیرین مکن تو شور | مجنون‌صفت ز لیلی من خوان ترانه را
هرکس که نوشد آب حیات از لبان تو | بیند چو خضر زندگی جاودانه را
ترسم دلی که مخزن مهر و وفای تو است | سازی به تیر غمزه هدف آن نشانه را

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 118

افسر

میرزا عبد الرحیم افسر 29 از خوشنویسان نستعلیق اواخر ناصر الدّین شاه در اصفهان بود و اغلب بلکه همه خوش‌نویسان امروزه اصفهان از شاگردان او هستند که نزد او تعلیم گرفته‌اند، شعر هم می‌گفته و افسر تخلّص داشته. در سنه هزار و سیصد و پنج وفات نموده [است].

از اوست در مدیحه سیّد جناب پدر مؤلّف:

گرچه انسان نتوان گفت مرا لیك، تو را همچو انسان به سزا، بنده احسانم من

و نیز از همین قطعه:

فرفر بینی با تق‌تق سینه گویی مرد خرّاطم یا مسگر کاشانم من

اگرچه در نوشتن نستعلیق شیوه شیرینی اختراع کرد لیکن گاهی مانند میر عماد قزوینی قطعه می‌نوشت به همان شیوه با امضای میر عماد از روی قطعات و نوشته‌جات میر عماد و کسی دیگر نمی‌توانست امتیاز قطعه میر را با قطعه افسر بدهد.

مکرر محض امتیاز این کار را کرده بود و قطعه میر را از کسی عاریه گرفته بود نظیر آن را نوشته و مسترد داشته بود بدون آنکه تمیز بدهد. حتّی وقتی هم می‌گفت و پهلوی یکدیگر می‌گذاشتند تمیز ما بین آن‌ها را کسی نمی‌داد.

حالت گوشه‌نشینی داشت، خانواده او از سلف و خلف در مراتب شعر و شاعری استاد بوده و هستند. مسکین پدر او و منعم فرزندش معروف و مسلّم در استادی بوده و می‌باشند و خود او نیز.

و در مطارحه غزل خواجه گفته است:

دوش بر گردن من سلسله از موی تو بود دلم آشفته‌تر از موی تو بر روی تو بود

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 119

همه‌شب، دیده من روشنی از روی تو داشت همه دم، دست من اندر شکن موی تو بود

افشان

اسمش میرزا عبد الله، اصلش از فروشان ماربین اصفهان، فرزند آمحمّد صادق متخلّص به پریشان. از اوست در مدح معتمد الدوله:

ای منتظم از رأفت تو شهر بلوك مرهون تو شیخ و شاب در حسن سلوك

مملوك تو گشت هرکه گردید آزاد آزاد کسی شد که تو را شد مملوك

افطس حسن

ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها

میرزا عبد الله افندی رجالی

فرزند عیسی اصفهانی تبریزی است، در ایّام حج با شریف مکّه منافرتی حاصل کرده جهت شکایت به قسطنطنیه رفت تا در نتیجه اقامت قسطنطنیه شریف را معزول می‌سازد، به سبب این طول اقامت قسطنطنیه مشهور به افندی گشت.

افندی از مخصوصین مصاحبین مجلسی ثانی است بلکه تألیف مطالب رجالیّه مجلسی عموما منصوب به اوست، علاوه بر آنکه مجلّدات چندی از بحار را پس از فوت مجلسی، میرزا عبد الله جمع و مبیضّه ساخته. زحمات او در بسیار شدن تألیفات مجلسی معروف است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 120

میرزا عبد الله سیاحت بسیاری در اطراف بلاد داخله ایران و خارج ایران از هندوستان و عثمانی و غیره کرده، شخص متبع با حافظه بوده است، به هر شهری که رفته است اهتمام در ملاحظه کتب گوناگون ندیده خود را داشته، و در این باب بصیرت زیادی حاصل کرده، یکی از علمای[50] زمان او نوشته:

چندین کتاب در خانواده ما بود که به سبب اسقاط شدن اول و آخر نه مؤلف او معلوم بود و نه مقدار افتاده اوراق آن‌ها، تا وقتی به‌نظر میرزا عبد الله افندی رسانیدیم آن‌ها را، و او به‌طور احاطه اسم مؤلف و مقدار ساقط شده هریك را مشخص نمود.

میرزا عبد الله در احوالات رجال و علما اطّلاع کاملی داشته و کتاب «ریاض العلماء» او در این باب شاهد تتبّع اوست، نزد بسیاری از علما تحصیل کرده و اجازه یافته و تعبیر از هریك به کلمه می‌کند که کاملا مقامات آن را می‌نمایاند، مثلا از مجلسی تعبیر به استاد استناد می‌نماید، و از ملّا محمّد باقر سبزواری به استاد فاضل، و از آقا حسین خوانساری استاد محقّق، و از مولا میرزا شیروانی به استاد علّامه. وفات او در حدود هزار و صد و سی قبل از فتنه افغان بود.

اکبر (شاعر)

اسمش میرزا علی اکبر از سادات حسینی، اجدادش زمان صفویه به اصفهان آمده‌اند، سیّدی عزیز، قانع [و] زراعت شیم بوده از اوست:[51]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 121

پرسی گرم ز دیده، بود بی‌تو غرق خون از حال دل مپرس که گفتم کنایتی30

الحافظ ابو موسی محمّد بن ابی بکر اصفهانی

از اولاد ابی عیسی اصفهانی مدینی است، از مشاهیر حفاظ است و امام عصر خود بوده در حفظ 31. و در حدیث و علوم متعلقه به حدیث تألیفات مفیده کرده. مدتی از اصفهان در طلب حدیث مسافرت نمود و باز عود به اصفهان کرد.

ولادت او سنه پانصد و یك در اصفهان، وفاتش در سنه پانصد و هشتاد و یك نیز در اصفهان.

ابن خلّکان در وجه معروفیّت او به مدینی نوشته که به سبب نسبت به مدینه اصفهان است، و از سمعانی نقل کرده که این نسبت به چند مدینه داده شده، اول مدینه رسول (ص)، دوم مدینه مرو، سوّم مدینه نیشابور، چهارم مدینه اصفهان، پنجم مدینه مبارك به قزوین .... از اینجا تأیید می‌شود آنچه در اول کتاب الاصفهان[52] مأخوذ از سکه ضرب صد و نود و نه نوشته شده که وقتی در پهلوی جی بنیان این شهر نو گردید اسم آن را عرب‌ها مدینه الاصفهان گذاردند.

---

[50] (*) سیّد عبد الله شوشتری(مؤلف)
[51] (**) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 139.
[52] (*) میر سیّد علی جناب. الاصفهان، چاپ سنگی، ص 7.

الفت میرزا کاظم

از اهل نور بوده به اصفهان آمده مهاجرت و متوطّن می‌شود، شعر را سهل می‌گفته، در زمان ناصر الدّین شاه حیات داشته و وفات کرد. در مطارحه با خواجه گوید:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 122

53

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص122

کارم امروز بس آشفته‌تر از موی تو بود — در کفم دوش مگر حلقه گیسوی تو بود

جوی خون دوش روان داشتم از دیده مگر — دل سرگشته به یاد قد دلجوی تو بود

- میرزا محمّد تقی الماسی (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها)

- حاج میرزا حسن امامجمعه (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها).

- میرزا زین العابدین امامجمعه (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها).

- میر سیّد محمّد امامجمعه (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها).

- میر محمّد مهدی امامجمعه (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها).

امامزاده احمد (ع)

او را فرزند سیّد علی پسر سیّد باقر از اولاد حضرت باقر (ع) نوشته‌اند، مقبره سیّد علی در خارج شهر کاشان به اسم پشت مشهد و مشهد قالی[54] شوران می‌باشد که در هر سال روز معیّن جهت شستن قالی معموری که در آنجاست تیمنا و تبرکا ازدحام می‌کنند. 32

مقبره امامزاده سیّد احمد حالیّه در اصفهان معروف است که در زمان پانصد و سی و هشت تعمیرات شایانی جهت او شده و تاکنون مشهور مانده است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 123

امامزاده اسماعیل دیباج

در تخته زیارتش او را اسماعیل بن ابراهیم بن حسن بن حسن (ع) نوشته‌اند، و ملّا محمّد تقی مجلسی در شرح شیخیه فقیه به مناسبت مدفن ملّا عبد الله شوشتری می‌نویسد که او اسماعیل بن زید بن حسن (ع) است، در تواریخ و انساب جهت زید بن حسن فرزندی به اسم اسماعیل نوشته نشده است.

محمّد محسن امامی

---

[53] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

[54] (*) قالی، معرّب شالی.(مؤلف)

از مفاخر اصفهان در عهد صفویه بود، در تحصیل خطّ نزد میرزا ابو تراب شاگرد میر عماد زحمات بی‌پایان کشیده تا به اوج اشتهار رسید، در نوشتن خط ثلث جلی دستش قوی شد. نزد شاه سلیمان صفوی و شاه سلطان حسین که سلطنت صفویه به عدم لیاقت آن پادشاه انقراض یافت تقرّب داشت، بیشتر کتیبه‌های مقامات مقدسه را او نگاشته مانند: مسجد شاه سلیمان متّصل به مسجد شاه اصفهان، در محراب او کتیبه نوشته است:" کتبه محمّد محسن الامامی هزار و هفتاد و پنج". این محمّد محسن پدر علینقی امام است.[55]

محمّد رضا امامی اصفهانی

امام خطّاطان اغلب و خوشنویسان، در حسن خط ثلث جلی، ثانی علی رضا عباسی به شمار می‌رفت. این کاتب قوی‌دست توانا در بیشتر کتیبه‌های مسجد شاه اصفهان و سایر مساجد بزرگ و کوچك اصفهان، خطّش با کمال زیبایی در کاشی‌های معرّق قیمتی و کاشی‌های آجری یافت می‌شود. در مسجد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 124

شاه اصفهان در محراب بیرون دست چپ نگاشته است:" کتبه محمّد رضا الامامی الاصفهانی سنه هزار و هفتاد و هفت". و از تواریخ کتیبه‌های آن برآید محمّد رضا الامامی نسبت به سایر خوشنویسان معاصر خویش عمر طولانی نموده، زیرا در درب مسجد شاه‌عباس که پس از اتمام مسجد شیخ لطف الله که در سنه 1012 تمام شده، خطّ او موجود و بدون تاریخ است نوشته است که:" کتبه محمّد رضا الامامی"، تا آنجایی که در بیرون محراب نوشته:" کتبه محمّد رضا الامامی سنه هزار و هفتاد و هفت".

از این قرار شصت سال کتابت کتیبه‌ها را آن هم به خطّ ثلث جلی می‌نموده و بهترین یادگاری از برای ابنای وطن قدرناشناس 33 خود نموده.[56] در مسجد شیخ لطف الله در محراب به خطّ نستعلیق نوشته است:" عمل حقیر فقیر محتاج رحمت خدا. محمّد رضا بن استاد حسین بنّای اصفهانی هزار و هیجده".

این محمّد رضا الامامی معلوم می‌شود میر عماد و علی رضا عباسی و عبد الباقی و محمّد صالح را که همه از مشاهیر خوشنویسان بوده [اند] درك کرده، چنانچه از فیض اشفاقات شاهانه شاه‌عباس و شاه صفی و شاه‌عباس ثانی و شاه سلیمان محروم نگشته و در بیشتر معابد و مساجد و مدارس و کاروانسراها و عمارات سلطنتی این ملوك کتیبه‌های ثلث جلی نگاشته چهره‌نما. وفات محمّد رضا امامی هزار و هشتاد و چند بوده [است].

علینقی امامی اصفهانی

فرزند محمّد محسن امامی، ابتدا نزد پدر تعلیم خطّ گرفت تا در استادی اشتهار یافت و خطّ ثلث جلی را نیکو نوشت و به امر شاه سلطان حسین صفوی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 125

خطوط مدرسه چهارباغ اصفهان را او نوشته، در ایوان مدرسه می‌نویسد:" کتبه علینقی الامامی سنه هزار و صد و نوزده"، و در جای دیگر نوشته:" کتبه ابن محمّد محسن الامامی علینقی اصفهانی هزار و صد پانزده".

امامی هروی

مدّاح اتابکان فارس و معاصر شیخ سعدی در اصفهان بوده و [در همان جا] وفات کرده، از علمای بزرگ شمرده شده است و در فن شعر استاد بوده از اوست:

ترك من پوشد ز آتش پرنیان بر روی آب ماه را بندد ز سنبل سایبان بر آفتاب

و ایضا:

---

[55] (*) ر. ك. پیدایش خط و خطاطان، ص 227.
[56] (*) ر. ك. پیدایش خطّ و خطّاطان، ص 8- 217.

بنگر که پر ز خنجر الماس و جوشن است | طرف چمن که بود پر از حلّه و حلی
بستان شد از حریف خریف آن‌چنان خراب | کش خار گلبنی کند و زاغ بلبلی

امیربك (شاعر)

در شهر اصفهان شغل قصابی داشته و خود می‌گفته که در خواب شعر به زبانم جاری شده از اوست:

روزی به شب برم به صد اندوه سینه‌سوز | شب را سحر کنم به امید کدام روز

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 126

امین (شاعر)

مولدش در نصرآباد ماربین، به اکثر کمالات مربوط و در صنایع شعری ماهر بوده است چنانچه در این شعر دارد، که هر مصرعش متضمن یك جوهر و یك سلاح و یك گل و یك[57] ... و یك روز است.

پوشید پری ز گل زره ز آتش زر | دی باد به لؤلؤ ثمن زد خنجر
آب یاقوت خورده لاله است امروز | فردا خاك است نرگس نیم سپر

انجم (شاعر)

از ساکنان دار السلطنه اصفهان و مشرق طلوع کوکب وجودش همین فرخنده آسمانست، از کسبه بازار، ولی در کسب فضائل طالب و بی‌قرار است این غزل از اوست:

سرو نورسته شبیه قد دلجوی تو بود | بر سرش ماهی اگر همچو مه روی تو بود
مجلس ما شده چون روی تو روشن امشب | روز بی‌روی تو گر تیره‌تر از موی تو بود

انصاری

میرزا موسی متخلّص به انصاری، پیری است روشن‌ضمیر، سن 75 سال، تولّد در سنه 1273 هجری در سلسله حلیله انصار اولاد جابر بن عبد الله، به عالم معارف خدمت‌ها نموده، در علم اشیاء و سیاق و استیفا مهارتی تام دارد، تالیفات و مطبوعات کلاسی از قبیل انشاء جدید و قواعد سیاقی و املاء و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 127

[57] (*) در اصل ناخوانا، اما به قرینه بایستی به‌معنای جواهر باشد.

خلاصه اللغة عربی و غیره از معزی الیه معروف است. از ممتحنین رسمی مدارس و معارف است، حال به واسطه کبر سن و ضعف باصره معتکف و منزوی خانه است، گاهی به حوزه انجمن شعرا و ادبا درآید و غزلی سرآید اگرچه از چند بیت میزان طمع شاعر معلوم نمی‌شود.

ولی به واسطه تذکار این غزل از تراوش طمع مشار الیه درج شد که یادگاری از او در عالم ادب و کمال باقی بماند:

مرغ دل بر سر کوی تو هوایی دارد — به هوای تو به سر، فرّ همایی دارد

خال در گوشه چشم تو چو دلسوختگان — بر در میکده محراب دعایی دارد

مطرب بابنوا تاره عشاق بزد — بندبندم چو نی از ناله نوایی دارد

می‌رود براثر ناقه لیلی، مجنون — تا که این قافله آهنگ درآیی دارد

قرن‌ها بگذرد از قصه فرهاد و هنوز — کوه اندر غمش از ناله، صدایی دارد

همه عمر نبردم به کسی رشك و حسد — خبر را به کسی که سر بر کف پایی دارد

دل درویش نه بشکن که بسازنده دلی است — ژنده‌پوشی که به تن کهنه قبایی دارد

تا به کی سعی نمایی به خراب دل ما — آخر این خانه ویرانه، خدایی دارد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 128

بنده عاطفت شاه به نجف، انصاری — که به خاك در او، چشم رجایی دارد

استقبال از غزل صوفی قمی (شاطر عباس) که مطلع آن این است:

دو چشم مست تو هریك کشند ناز از هم — نمی‌کنند دو دوست، احتراز از هم

نسیم صبح، لب غنچه کرد باز از هم — ز لوح سینه نمایند کشف راز از هم

بریخت از سر هر حلقه صد هزاران دل — چو کرد حلقه زنجیر زلف، باز از هم

به سحر و دلبری و ناز و لطف و عشوه‌گری — تمام عضو تو دارند، امتیاز از هم

چو نوك خامه فروبسته لب، بگفت سخن — ولی سخن، لب او را نکرد، باز از هم

ندانما که ز می تاس یا که تاس از می — کدام‌یکشان باشند سرافراز از هم

به زهد خشك به تردامنان ریا مفروش — نمی‌کشند خجالت، دو بی‌نماز از هم

کجاست صحبت یاران پاك‌دل، ز نفاق — که روز سختی باشند دلنواز از هم

رسد چو عشق به حدّ کمال، انصاری | کشند عاشق و معشوق هر دو ناز از هم

ربیع‌خان انصاری (بهار)

آقای بهار از جوانان تحصیل کرده آل انصار و دارای خصایص بی‌شمار.

اسم ایشان آمیرزا ربیع‌خان، نام فامیلی انصاری، فرزند برومند آقای علی محمّد خان انصاری.

ولادتش 25 شهر ذی‌حجه 1318 هجری در اصفهان دست داده. تحصیلات جدیده را در اصفهان در مدارس عالیه کرده تا تصدیق‌نامه دوره سال سیم متوسطه را گرفته به سن 16 سالگی داخل استخدام ادارات دولتی شده. به سن 22 سالگی به مسافرت جنوب رفته، شش سال است در کرمانشاهان به سمت منشی اولی قونسول‌خانه دولت انگلیس منصوب و برقرار و دارای چهار زبان خارجه، و جوانی است تربیت شده و منشی‌ای است زبردست و فاضل.

از سنین 15 سالگی طبعا مایل به نظم و قصیده‌سرایی و غزل‌سرایی بود.

و اشعاری از او موجود است و به مناسبت اسمش که ربیع است تخلّص بهار گرفت و به علاوه کمالات و فضائل، به اشعار هم خیلی شایق و مایل بود. برای نمونه دو غزل و سه رباعی که از اثر افکار ایشان است نوشته می‌شود ولی عجالتا به واسطه فقدان انجمن ادبی در شهر کرمانشاه و کثرت مشاغل اداری از سخن‌سرایی منظومه خودداری نموده [است].

ولی لدی الاقتضا هم از سرودن اشعار و آثار ادبی به کلّی متارکه نکرده‌اند و آثار ادبی ایشان نظما و نثرا نزد اهل فضل و ادب بسیار و معارف جوانان کرمانشاه وجود ایشان را محترم و قدرشان را مغتنم می‌شمارند.

خورشید اگر ز چهره آن مه خبر شود | راه مدار گم کند و دربه‌در شود

خود پرده برفکن ز رخ ای یار، همچو جان | ترسم که آب دیده من پرده‌در شود

برخیز ساقیا بده آن آب آتشین | تا آنکه خاك بر سر بوك و مگر شود

سرو از خجالتش سر خود افکند به زیر | گر سوی باغ قامت او جلوه‌گر شود

رانم چو بر زبان صفت قند لعل او | گویی دهان من همه پر از شکر شود

از اشك چشم در غم هجران آن صنم | ترسم کنار خویش چو بحر خزر شود

پیدا از امر اوست وجود و عدم همی | بر حکم او مطیع قضا و قدر شود

غمگین مباش از غم هجرش بهار، از آنك | روز وصال او، غم عالم بدر شود

***

ای که هردم به جگر می‌زنی از مژگان تیر | چه شود گر ببرم من ز لب لعلت تیر
آن بت ماه جبین پرده برافکند ز رخ | تا که از مهر فروزان ببرد یکسره تیر
زلف پرچینش خوشبوی‌تر از نافه چین | چشم مخمورش برده است همه رتبه تیر
آن‌چنان عشق رخش کرده مرا سرگردان | که دوعالم شده پیش نظرم تیره و تیر
ای سیه‌زلف صنوبر قد من، رحمی کن | که از آن موی میانت شده‌ام همچون تیر

ترك خونریز تو غارتگر صد قافله دل | جعد مشکین تو بر جان محبّان چون تیر
تیر مژگان تو بر جان بهار، ای مه نو | آن‌چنان کرد که خورشید به برف اندر تیر

انیس (شاعر)

اسمش محمّد صادق، به خوش‌خویی معروف و به معامله و تجارت مشغول بوده[58] از اوست:

آیا که ره آمدنش زد که نیامد | صد چشم به ره بر سر هر رهگذری داشت

اوجی (شاعر)

اهل نطنز بوده است، در زمان شاه‌عباس اول در هرات نزد حسین خان شاملو خدمت می‌کرده از اوست:[59]

قابل ماتم نیم اما به رغم آسمان | گر همه از گریه شادی است چشمی تر کنید

اوحدی

در تاریخ گزیده او را اوحدی مطلق نوشته[60]، و در نفحات اوحدی

---

[58] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 139.
[59] (**) ر. ك. آتشکده ج 3، ص 926.
[60] (***) ر. ك. تاریخ گزیده: ص 718.

اصفهانی نوشته، و در تذکره دولت شاه، اوحد الدّین مراغه‌ای نوشته، و اسم او را هیچکدام ننوشته‌اند، در نفحات نوشته که شنیدم وی از اصحاب اوحد الدّین کرمانی است و بدین نسبت او را اوحدی گویند. دیوانی دارد در غایت لطافت مثنوی موسوم به جام جم و بر وزن حدیقه سنایی که به موجب این شعر در هفتصد و سی و سه اختتام یافته است:

چون ز تاریخ برگرفتم فال — هفتصد رفته بود و سی و سه سال

و نیز گفته:

اوحدی شصت سال سختی دید — تا شبی روی نیك‌بختی دید

سال‌ها چون فلك بسر گشتم — تا فلكوار دیده‌ور گشتم

تا دل من به دوست پیوسته است — سورها کرد سرّ من بسته است

تاریخ وفات او در مراغه تبریز در سنه هفتصد و سی و هشت بوده بعضی نوشته‌اند که چون جام جم را تمام ساخت، در یك ماه چهارصد نسخه از او استکتاب شد.

در اصفهان رساله معروف به دهنامه جهت خواجه ضیاء الدّین بن خواجه اصیل الدّین بن خواجه نصیر الدّین طوسی نوشته، معاصر سلطان ابو سعید خاتم چنگیزیان بوده. اقوال دیگری در وفات و قبر و حالات او نوشته‌اند که متناقض می‌نماید، به مناسبت ارتباط او با خواجه نصیر الدّین، قاضی شوشتری او را شیعه دانسته، از اوست:

کمتر ز مار و مور شمار آن گروه را — کز بهر مور و مار تن خویش پرورند

گرگ اجل یکایك از این گلّه می‌برند — وین گلّه را نگر که چه آسوده می‌چرند

این شعر که چون مثل سایر معروف است در اشعار شیخ سعدی نیز دیده

شده. و نیز:

خاکساران جهان را به حقارت منگر — تو چه دانی که در این گرد سواری باشد

و نیز:

ای آمده گریان تو و خندان همه‌کس — از آمدن تو گشته شادان همه‌کس

امروز چنان باش که فردا چو روی — خندان تو برون روی و گریان همه‌کس

در تذکره دولت شاهی است که تمام قرآن را در چهار رکعت نماز خفتن ختم می‌کرده [است].

شیخ ابو اسحاق اینجو

فرزند شاه محمود است، وکیل خالصه‌جات سلاطین مغول بوده که به ترکی این منصب را اینجو نامند، ارپا خان او را کشته با امیر شیخ ابو اسحاق به شیراز آمده، اصل ایشان هروی و از نسل خواجه عبد الله انصاری می‌باشد.

بعد از وفات ابو سعید بهادر چنگیزی که هرکسی به هوای سلطنت بلند شد، امیر مسعود شاه اینجو برادر بزرگـتر امیر ابو اسحاق بر مملکت فارس سلطنت یافت و امیر شیخ ابو اسحاق به یزد رفت، حاکم یزد امیر مبارز الدّین محمّد پدر شاه شجاع از او مهمان‌داری و پذیرایی نموده روانه کرمانش ساخت، بار دیگر به یزد مراجعت کرده خواست یزد را تسخیر نماید. با امیر محمّد جنگ‌ها نموده تا یزد را تصرف نمود.

پس از آنکه امیر، پسر حسین سلطنت یافت در سنه هفتصد و چهل و دو، اصفهان را به امیر شیخ ابو اسحاق واگذار نمود و بعد از مدّتی که امیر حسین

مغلوب گردید شیخ ابو اسحاق فارس را هم ضمیمه مملکت خود ساخت و روزگاری دراز با امیر مبارز الدّین مبارزت‌ها نموده تا پس از چهارده سال سلطنت در اصفهان محصور شد، و شاه سلطان او را اسیر کرده به امیر مبارز الدّین تسلیم نمود، و در هفتصد و پنجاه و هفت به قتل رسید. مردی فاضل و شاعری ماهر بوده. از اوست:

افسوس که مرغ عمر را دانه نماند — امید به هیچ خویش و بیگانه نماند

دردا و دریغا که در این مدّت عمر — از هرچه بگفتیم جز افسانه نماند

و نیز:

با چرخ ستیزه‌کار، مستیز و برو — با گردش دهر، در میاویز و برو

یك کاسه زهر است که مرگش خوانند — خوش درکش و جرعه در جهان ریز و برو

میرزا ید الله خان بابادی بختیاری و میرزا پرویز خان بابادی بختیاری

میرزا ید الله خان بابادی بختیاری تخلّص او ناظم، تولّد او در سنه 1292 به کمال صوری و معنوی آراسته، غالب عمر در خدمت حاجی علی قلی خان سردار اسعد و حاجی خسرو خان سردار ظفر منشی بوده. موقع گرفتن طهران و خلع محمّد علی میرزای قاجار از سلطنت و برافراشتن لوای مشروطیت در ایران از منشیان حضور و ملتزمین رکاب و یك نفر از سلحشوران بختیاری بوده، دست ارادت به ذیل اعتصام شیخ الموحدین و برهان المحققین و زبده السالکین آقای آقا میر عباس اصفهانی داده و طریقت حضرت قطب الاقطاب شاه نعمت الله ولی را پیموده غالب اوقات همّ خود را مصروف شعرگویی می‌نموده و این چند شعر را از او تیمنا و تبرکا در این کتاب مستطاب درج می‌نماییم. از

اوست:

یکی دنیا یکی عقبی پسندد | یکی زشت و یکی زیبا پسندد
من از دنیا و عقبی هر دو بیزار | پسندم آنچه را مولا پسندد

و له ایضا

به قتلم یار آن شب کرد آهنگ | سرش خالی ز صلح و دل، پر از جنگ
ز آه آتشین منهم به قلبش | زدم تیری، دریغا، خورد بر سنگ

و له ایضا:

مکان اهل دل دیر مغانست | دل ناظم مقیم آن مکانست
پس از مرگ ار مزارم از تو پرسند | بگو در سینه‌های عارفانست

و له ایضا:

بسی کردم تفحص در ره یار | که آیا ره کجا آن شاه دارد
عنان تابی اندیشه به دل گفت | که بر دل‌های خونین راه دارد

و له ایضا:

شنیدستم که روزی میرداماد | بهایی را بگفت ای پیر استاد
خدا گویی که پیش از ما سوا بود | نبد چون ما سوا پس حق کجا بود
جوابش داد پس شیخ بهایی | که ای کشّاف راز کبریایی
تو دانی جسم و جان هستند همرأی | بگو در جسم جان دارد کجا جای
نه جان از جسم انسانست مستور | نه دید جان به کس دادند دستور
نشد ناظم ز سرّ حق کس آگاه | بود پوینده این راه گمراه
خرد بر کنه ذات او برد پی | اگر موری نماید قلزمی طی

و له ایضا:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 136

الهی گرچه عارف هست آگاه | برد کی در حریم اقدست راه
تمام دست اهل کشف و اسرار | بود از دامن درك تو کوتاه

*** «مرحوم حاجی میرزا پرویز خان بابادی بختیاری»

تولّد او در طهران در سنه 1230، مدّت ده سال در مدارس طهران تحصیلات عربی و فارسی و غیره می‌نمود، منشی مرحوم حسینقلی خان ایلخانی بختیاری بوده. شاعری بود زبردست، عارفی بود خداپرست، عابدی بود ساجد، عارفی بود موحّد. اغلب عمر در خدمت ایلخانی استمرار وقت می‌نمود. اشعار غزل و قصاید از آن بزرگوار در بختیاری فراوان خوانده می‌شود.

وفات او در سنه 1301 در خانه مکّه معظمه روی داد. این غزل از فکر بکر ایشانست که تیمنا نگاشته می‌شود.

به جانم هر زمان ای آتش غم، شعله‌ور گردی | بکوشش هرچه خواهم کم نمایم، بیشتر گردی
اگر اعجاز پیغمبر نه‌ای، ای عارض دلبر | چرا پس هر زمان از زلف خود شق‌القمر گردی
نشیمن گشته‌ای ای کشور دل، لشکر غم را | از این لشکر همی‌دون عاقبت زیر و زبر گردی
رها شد از سیه‌بختی ز دستم دامن وصلش | اگر خواهی چنین یاری کنی، ای بخت برگردی
روا نبود که گر بینی ز شیرین، تلخ گفتاری | روی پرویز چون خسرو خریدار شکر گردی

خدمت ذی‌شرافت جناب مستطاب فضائل و محامد آداب یگانه ادیب

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 137

دانشمند و یکتا ادیب فرهمند آقای حاج میرزا سیّد علی جناب دامت افاضاته العالی با کمال توقیر و احترام عرض می‌نماید اگرچه از شدّت درد چشم، روحم خسته و دستم بسته و کلکم شکسته بود، ولی لاجرم اطاعت اوامر مطاعه را لازم بل واجب دانسته، جزیی اشعار ناقابل خود را با مختصری از شرح حالات خود فقیر و شرذمه از حالات مرحوم مبرور حاجی میرزا پرویز خان طاب ثراه که رئیس کلیه ایل و طایفه بابادی و عموزاده پدر فقیر بود با یك غزل ناتمام نوشته تقدیم حضور مبارك داشته، ولی متمنی است که مقرر فرمایند در کتاب مبارك آن جناب مندرج فرمایند. وقتی که سامان رفتم ان‌شاءالله تعالی تیکه‌های خوب برجسته از حرکات و وضعیات و عمارات بختیاری و سایر شعرای آن محوّطه پیدا کرده با قلم صحیحی نوشته تقدیم حضور مبارك خواهم نمود. در خاتمه مراتب ارادت را تجدید و مراسم اخلاص را تقدیم و رجوع فرمایشات را انتظار دارد.

" فقیر ید الله ناظم بابادی بختیاری"

بابا شاه اصفهانی

ملقّب به رئیس الرؤساء، از فحول دانشمندان و خوشنویسان بود. باباشاه مدّتی نزد آقا میر علی هراتی تلمّذ خط نمود، صاحب رساله قبطیّه نوشته: در سنه نهصد و نود و پنج در شهر اصفهان به خدمت باباشاه رسیدم و او را با عنفوان جوانی و حسن جمال فوق‌العاده و با کمال دیدم و از حسن خط او در بحر حیرت فرو رفتم، کسی را در آن‌وقت در نیکویی خطّ در اصفهان به پایه او ندیدم.

باباشاه برای قوانین خط، رسایلی تألیف و نظم ساخته که از اوست:

از واضع خط نسخ تعلیق — بشنو سخنی ز روی تحقیق

بالای الف سه نقطه باید — اما به همان قلم که باید

یك نقطه بس است گردن با — شش نقطه درازی تن با

در سنه هزار و دوازده در مشهد وفات نمود[61].

میرزا حسین باقر خان سراج الملك خراسکانی

اوّل کسی که در اصفهان کالسکه سوار شد.

فرزند میرزا محمّد خان و از احفاد باقر خان خراسکانی است. در ابتدای عمر نهایت تنگدستی را داشته، با حالت فقر در تحصیل علم سیاق کوشش می‌کند و سرآمد اقران خود می‌گردد. تا موقع حکومت حسام السلطنه و صاحب دیوان اهمیّت پیدا کرده امر مالیه اصفهان کاملا به عهده او واگذار می‌شود.

نظر به اینکه وصول مالیات در تحت اصول محکمه نبوده اغلب در عمل مالیاتی کسر می‌آوردند و مدّتی را دچار سیاست مطالبه باقی مالیات بودند. مثلی است سایر از برای این میرزا که شش ماه برنج صدری می‌خورد و شش ماه چوب.

با این سیاست‌هایی که در چنین مواقع به او می‌شده خیلی غریب است که باز در سال نو به همان کار استقبال می‌نموده. یکی از مجازات‌های او این بوده است که در بالاخانه سردرب خورشید که کاملا آفتاب در آنجا می‌تابیده او را حبس می‌ساختند در تابستان و روزنه‌های اتاق را می‌بستند، منقلی پر از آتش جلو او می‌گذاردند و پوستینی بر دوشش می‌انداختند و متوالیا کاسه‌های آب هندوانه بخوردش می‌دادند در حالتی که مجرای بول او را با ریسمان‌های سخت بسته بودند در تحت این مشقت و سختی او را نگاه می‌داشتند تا مبلغی که از او

می‌خواستند از او وصول شود.

محض توهین به میرزا حسین در یکی از این مواقع میرزا محمّد فرزند او را که در جرگه اعیان بود و مجلّل و باشکوه و خدم همیشه در شهر حرکت چمی کرد، واژگونه روی خر برهنه سوار کرده بودند و در بازار می‌گردانیدند و حرکات وقیحانه نسبت به او می‌کردند.

---

[61] (*) پیدایش خط و خطاطان، ص 141.

بالاخره در حکومت ناظم الملك که در اصفهان تعدّیات فوق‌العاده عبرت‌انگیزی می‌کرد میرزا حسین گرفتار شکنجه‌های او شد و با تدبیرهای زیادی خود را خلاص ساخته با یك قاطر مرکوبی خود، سه‌شبه در حالتی که روزها را مختفی بوده از اصفهان به طهران رفت با مختصر توشه از نان خشك و کمی جو که همراه خود برد.

موقع فرار خواسته بود حرکت خود را پنهان سازد، پیش‌بینی کرده بود که به‌طور معمول و عادت از طرف امام‌جمعه و شیخ الاسلام و محمّد کریم خان سرتیپ سده، از برای او در خصوص چه مسایلی چند رقعه خواهد آمد جواب‌های آن‌ها را نوشته در پاکت گذارده بود و به کسانش می‌سپارد که وقتی از امام‌جمعه یا فلان، رقعه آوردند ضبط کنید که ملتفت نشوند رفتن من را و پاکت جوابیه را به هریك علی‌حده بدهید. تا ورود به طهران از رفتن او کسی ملتفت نمی‌شود، و از آنجا می‌رود به خراسان نزد حسام السلطنه مدّتی را می‌ماند. پس از آمدن حسام السلطنه به طهران به‌وسیله حسام السلطنه حکومت و مالیات اصفهان را مستقلا دارا می‌شود.

در ابتدای حکومت ظل السلطان در اصفهان که میرزا حسین تمکین از حاکم جوان بی‌تجربه نمی‌کرده است، حاکم جوان هم اول او را از شغل خود منفصل می‌سازد و پس از آن حکومت گلپایگان را به او می‌دهد که از خود دورش کند، و پس از چندی در حکومت گلپایگان وفات می‌کند.

از سابقه تبعید او و لاحقه اعمال ظل السلطان با خانواده او و وفات ناگهانی میرزا حسین در گلپایگان مقارن رسیدن یك نفر از بستگان ظل السلطان در منزل میرزا حسین، اغلب را عقیده بر این است که میرزا حسین مسموم شده باشد.

بعد از وفات میرزا حسین، اولاد و خانواده او مدّتی گرفتار مطالبه بقایای مالیاتی بودند، تا وقتی که هرچه ممکن بود به این اسم از آن‌ها گرفته شد و مختصر علاقه‌ای که پس از آن برای آن‌ها باقی مانده بود از برای آن‌ها مدعی‌تراشی شد، و در نتیجه برای اصلاح کار، حکومت آن‌ها را به قیمت مختصری قباله کرد و تصرّف نمود، که خانواده میرزا حسین معروف به سراج‌الملکی‌ها می‌گویند آن قیمت مختصر را هم به ما ندادند.

این خانواده جمعیّت زیادی می‌باشد که در اصفهان معروف هستند و آثار شکنجه‌ها و فشارهای مستبدانه هنوز در صورت آن‌ها هویدا است.

شیخ رجب برسی

از اهل عراق عرب و قریه برس به ضمّ باء نزدیك حلّه بوده است، در علم اعداد و طلسمات و ذکر و ورد و شرح اسماء حسنی مقام استادی دارد.

تألیفات هم در مناقب ائمه اثنا عشر (ع) نوشته است، پاره‌ای علما نسبت به او بدبین و او را ملحد و غالی دانسته‌اند.

به‌هرحال در مقام خود مشار الیه به بنان می‌باشد و جمعی به او اظهار تبعیت نموده‌اند، معلوم نیست چه سبب شده است و در چه وقت آمده است به اصفهان که حالیّه مقبره او در اردستان یکی از دهات اصفهان معروف است، تاریخ تألیفاتش حدود هشتصد بوده است، وفاتش معین نیست.

حاج سیّد علی بروجردی

از علمای معروف، امامت مسجد در کوشك را داشته که هنوز- سنه 1343 هجری قمری- با اولاد اوست. وفاتش در سنه هزار و سیصد و شش واقع گردید.

بصیر

اسمش محمّد ابراهیم، از کدخدازادگان سیچان (لنجان) من قراء اصفهان، گاهی شعر می‌گفته. از اوست:

منّت خدای را که سپهر ستیزکار بگرفت بر مدار دل دوستان مدار

غمّازی نسیم صبا کرد آنکه شد | راز نهان خاك به یکباره آشکار
اطلال و ربع قیمت کاخ خورنق[62] است | اوراق راع باغ ارم راست یادگار

بقای خطاط

آسیّد محمّد متخلّص به بقاء و ملقّب به اشرف الکتّاب خطّ نسخ را بسیار خوش می‌نوشته، اشخاصی که قرآن به خط وی داشتند با دیگران افتخار می‌کردند، در سنه هزار و سیصد و شش حیات داشته و مقیم طهران بوده. مدح شاه و وزیر را می‌سروده و با خطّ خوش خود نوشته، تذهیب و تزیین کرده به آن‌ها هدیه می‌داده؛ در عوض مدد معاشی استمرارا به او می‌رسیده، در مطارحه با

غزل خواجه گفته است:

سنبلی دوش هم‌آغوش گل روی تو بود | دل گمان کرد که مشك است ولی موی تو بود
دیدمت دوش چه دیدن که ز سر تا قدمم | همه بدچشم که محو رخ نیکوی تو بود

بندار بن عبد الحمید کرجی اصفهانی

لغوی معروف است که آن را ابن لره نیز گویند، ظاهرا این کرج که ابتدای وطن ابن لره بوده در اصفهان همان کرج از بناهای خانواده ابی دولف است، و امروز آن را کرج گویند در فریدن.

پس از مدّتی توطّن کرج اصفهان، به عراق مهاجرت نمود. در عراق چون ارباب فضل بسیار بودند، مقامات عالیه ابن لره نزد آن‌ها معلوم و ظاهر گردید، در آنجا علم را از قاسم بن سلام گرفته و ابن کیسان از او اخذ نموده، هفتصد قصیده در حفظ داشته که مطلع تمام آن‌ها بانت سعاد بوده است.

مبرّد گوید وقتی سامرّه رسیدم در زمان متوکل با بندار بن لره عقد برادری بستم. بندار بن لره یگانه زمان خود بوده در روایت دیوان اشعار عرب، تا اینکه نوشته‌اند اشعار شعرای جاهلیت و اسلام را به غیر از کمی آن‌ها بالتمام حفظ داشت، صحیح‌تر از همه مردم لغات عرب را می‌شناخت، همه هفته بر متوکل وارد می‌شد و متوکل در محضر او نحویین را مجتمع می‌ساخت. اتفاقا به سبب توصیفی که بندار از من نزد متوکل نموده بود، من را هم در آن مجلس اجازه ورود دادند، متوکل را عادت بر این بود که چون از اخبار و انساب خوشی داشت، اول حکایت یا خبری را روایت می‌کرد و حاضرین را امتحان می‌نمود به مطالب غریبی که در آن جمله واقع بود. در آن‌روز مسأله سؤال کرد و مرا و بندار

را مهلت داد که جواب او را حاضر کنیم، هنگام بیرون آمدن بندار به من گفت، اگر بخت تو مساعدت کند، جواب سؤال متوکل را حاضر ساخته به او برسان، و این کار را به عهده من گذارد. من شب را به زیر و زبر کردن دفاتر گذرانیدم تا به این خبر و مسأله رسیدم آن را حفظ نموده اوّل صبح به اتّفاق بندار نزد متوکل رفتیم، همین‌که گفتم متوکل پسندید و مرا مقرّب ساخت، و به دربان خود سپرد که پس از این هروقت خواسته باشم بتوانم به مجلس او وارد شوم، از این راه نعمت فراوانی به من رسید که از برکت بندار لره[63] بود.

---

[62] (*) در اصل خبرنق
[63] (*) ظاهرا بندار مخفف بنکدار فارسی است، و اشخاصی که این اسم را دارند از جهت آنکه متاع‌های تجارتی را فراوان خریدوفروش می‌کنند این‌طور نامیده می‌شوند.(مؤلف)

آمحمّد باقر بهبهانی

فرزند ملّا محمّد اکمل، میانه علمای متأخرین بعد از آمحمّد باقر هزارجریبی، او را آقای مطلق گفته‌اند. خانواده آن‌ها که اهل اصفهان بودند، خود آقا هم در اصفهان در سنه یك‌هزار و صد و هفده متولّد شده، تحصیل معقول را نزد والد خود کرده و در ایّام عمر هم تدریس آن را می‌نموده، به موجب شرحی است که از او در" مرآة الاحوال" نوشته [شده است].

پس از فوت پدر و ظهور فتنه افغان در اصفهان مهاجرت به عراق نموده نزد آسیّد صدر الدّین قمی تحصیل منقول کرد، سلیقه او مخالف سلیقه آسیّد صدر الدّین گردید که دارای مسلك اخباری بود، و ترویج از مسلك اصولیین نمود، و این مسلك را در آنجا که تا آن‌وقت مهجور بود[64] و غالبا طریقه اخباریه را داشتند ترویج و معمول داشت؛ نظر به همین نکته او را مروّج و مجدّد مائه

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 144

ثانی عشر شمردند. به امور دنیویه و اموال آن خود را آلوده نساخته بود، چنانچه نوشته‌اند تمیز مسکوکات مختلف را نمی‌داده است، چون به تقریبی چندین سال به بهبهان رفته است و در آنجا عیال گرفته معروف به بهبهانی شده، پس از آن مجددا رهسپار عراق گشته و تا آخر عمر در همان‌جا متوقف می‌گردد، تا در سنه هزار و دویست و پنج وفات کرده.

تألیفات زیاد او از حواشی و رسائل مختلف و شروح، نزدیك به شصت جلد می‌شود. معروف است که صاحب ترجمه به سبب زیادتی سن طوری تاریك و تارك شده بوده است که مسایل مبتلا به را از سیّد بحر العلوم تقلید می‌کرده [است]. 34

بهجت (شاعر)

اسمش میرزا محمّد باقر، از اعیان اصفهان از خانواده فضل و علم، خط نستعلیق را نیکو می‌نوشت. زمان محمّد شاه نزد او رفته مدّاحی کرده انعامی یافته.

در مدح معتمد الدوله حاکم اصفهان گفته:

چون خواست به خلق حق‌تعالی مددی — انگیخت ز انبیای مرسل احدی

آری نتوان ز حادثات ایمن بود — از لطف خدا تا نبود معتمدی

حاج میرزا نصر الله بهشتی واعظ [ملك المتکلمین]

حاج میرزا نصر الله بهشتی فرزند میرزا محسن فرزند حاج میرزا مهدی شعرباف که از زهّاد معروف اصفهان بوده در حدود هزار و دویست و هفتاد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 145

متولّد شده. و نیز گفته‌اند جهت خلق جدّ او، بهشتی[65] نامیده شده‌اند.

در سنّ طفولیت پدر او فوت می‌شود و مادر او به وسیله کارهای زنانه مخارج او را متکفّل می‌شود و او را به تحصیل می‌گذارد و پس از چندی به اصرار مادر به شغل روضه‌خوانی به‌طور پای منبری مشغول می‌شود، و در این اثنای مسافرت به مازندران می‌کند و چون در مازندران روضه‌خوان نادرا پیدا می‌شود در آنجا اهمیّتی پیدا می‌کند و منبری می‌شود، و پس از دو سال معاودت به طهران می‌کند و اصفهان می‌آید دو سال هم در اصفهان متوقّف می‌گردد با حالت گمنامی و فقر، پس از آن به رشت

---

[64] (**) به اندازه‌ای که کتب فقها و اصولیین را با دستمال برمی‌داشتند.(مؤلف)

[65] (*) مؤلّف: میرزا محسن روزی در مجلس آقای حاج سیّد اسد الله بیدآبادی قرائت قرآن را که شغل او بوده است به‌طوری دلپسند و خوب می‌نماید که حاج سیّد اسد الله به او می‌گوید مجلس ما را بهشت کردی و نشر این خبر بتدریج سبب می‌شود که این عائله را بهشتی گویند.

می‌رود، و در این مسافرت مداخل عمده می‌کند تا در مراجعت استطاعت ازدواج و تعمیر منزل خود را پیدا می‌نماید و پس از ازدواج عازم مکّه می‌شود[66]، و بعد از رسیدن به بمبایی موسم گذشته بود در آنجا متوقّف می‌شود.[67]

در منابر برخلاف مسلك و اوضاع آقایان محلاتی بیاناتی می‌نماید که آقایان بر مخالفت و ضدیّت با او اقدام نموده طوری می‌سازند که حکومت بمبایی او را تبعید می‌کند به سمت ایران، و از آنجا بنای شهرت او می‌شود، خصوصا بعضی از روزنامه‌ها مانند حبل المتین در مدح و ستایش او شرحی انتشار می‌دهند. بعد از مراجعت به اصفهان نزد ملّا صالح فریدنی و غیره تحصیل فلسفه نموده با داشتن فضائل علمی خصوص تدریس و تدرّس فلسفه نمودن و داشتن سحر بیان منبر اصفهان منحصر به او شد.

حسّ رقابت بعضی از روضه‌خوان‌ها او را وادار می‌سازد بر بدگویی و

تحریکات بر شکست او، در این اوقات مسافرتی از برای او پیش می‌آید که به اتّفاق علاء الدوله حکمران وقت خوزستان به سمت خوزستان می‌رود رجب 1314. اخلاق او با وضع علاء الدوله کاملا مخالفت داشته، زیرا بهشتی معتاد بوده است به نطق‌های آزادی‌خواهی و علاء الدوله خود را مکلّف می‌دانسته است به رفتار مستبدانه بلکه سفّاکانه؛ چنانچه شنیده شد روزی که اردوی علاء الدوله وارد خاك خوزستان شد ابتدائا علاء الدوله اظهار تأسف کرده از اینکه موقعی نیافته است برای کشتار کردن، در هنگام ورود، و بعد از آن به کسان خود دستور می‌دهد که یك نفر مجرم به دست بیاورند که از کشتن او هیبت خود را در نظر اهل خوزستان به روز داده باشد.

کسان او بعد از تفحّص یك نفری را گرفتار نموده نزد او می‌آورند، موقعی بوده است که مشغول نماز بوده و نمی‌توانسته است تکلّم کند ازاین‌جهت به طور اشاره با دست زیر گلوی خود می‌کشد یعنی سر مقصّر را ببرند، پس از فراغت از نماز و مراجعت بستگان او از انجام مأموریت معلوم می‌گردد که مأمورین در ضمن تفحّص کسی را به دست نیاورده بودند مگر یك نفر شبان که مشغول چرانیدن گوسفندان بوده، محض اطاعت همان را آورده بودند و برای تهدید اهل خوزستان و ابراز هیبت علاء الدوله شبان کشته شد.

اصطکاك این دو خلق متضادّ منجر به تفرقه میانه آن‌ها شد، و اتّفاقا در این وقت طایفه‌ای از اعراب جعب هم از فشار مأمورین حکومت به پرخاش و یاغیگری افتاده بودند و مدّت زیادی علاء الدوله و اردوی دولتی با آن‌ها زدوخورد داشت تا در نتیجه علاء الدوله معزول شد.

علاء الدوله، حاجی بهشتی را در این کار دخیل دانسته در مقام کینه‌جویی او برآمد، تا اتّفاقا وقتی که در اصفهان و غیره انقلاباتی بر پا شده بود به اسم بابیه و حاجی بهشتی قبلا در شیراز بود و علاء الدوله در شیراز حکومت داشت،

علاء الدوله حربه متداوله آن‌روز را که متهم ساختن مردم به بابیّت بود به روی حاجی بهشتی کشید و قدرتی یافته او را تحت الحفظ با چند نفر دیگر به دست سواران خود داده از شیراز به طهران ارسال داشت، حاجی بهشتی در بین راه مأمورین خود را راضی ساخته منفردا و پنهانی وارد اصفهان شد به خیال آنکه متنفذین اصفهان با او ضدّیت نمی‌کنند و می‌تواند در اینجا زیست کند.

برخلاف، وقت هنگامه و غوغای اصفهان بود و حکومت و امام‌جمعه و آقای نجفی علنا او را تهدید نمودند. علّت تهدید ظل السلطان هم باز سابقه داشت، مانند قضیه علاء الدوله، که علاوه بر آنکه در منابر بر ضد استبداد و رفتار بی‌باکانه متنفذین حرف می‌زد، در تألیف و طبع کتاب" رؤیای صادقه" که مراتب به سرتاپا نمای اعمال شنیعه متنفذین اصفهان بود و اسمی از مؤلّف او در او مندرج نبود در هزار و نهصد و کسری مسیحی در پطرزبورغ (لنین‌گراد) به طبع رسیده بود و در اصفهان و طهران منتشر شده بود. چندین نفر را بزرگان اصفهان که ذکر آن‌ها در کتاب شده بود طرف سوءظن خود قرار دادند و با هریك از آن‌ها، انواع دسیسه به کار بردند و از همه مراتب، آن‌ها را انداختند.

از جمله آن‌ها حاجی بهشتی بود، در این وقت انقلاب هدف تیر قدرت و غرض آن‌ها واقع گردیده ناچار از شهر خارج شده چندین ماه را در مهدی‌آباد از بلوك «دهحق» که یکی از دهات چندفرسخی شهر و متعلق به خود او بود مخفی شد و در این مدّت امیدوار بود که مخالفین خود را راضی کرده معاودت به اصفهان نماید.

---

[66] (**) و(**) در اصل: شد
[67] (**) و(**) در اصل: شد

بعد از مأیوس شدن از رضایت آن‌ها به سمت طهران حرکت کرد، وقتی رسید به طهران که فجائع اصفهان و یزد، خیالات عامه اهل ایران و مخصوصا طهران را منقلب ساخته بود، و نگرانی که برای هرکسی در سلب آسایش و عدم امنیت مالی و جانی پیدا شده بود، عامه خیالات را متوجّه نموده بود به پیدا کردن

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 148

وسائل تأمینه، مخصوصا آسیّد جمال واعظ جبل عاملی هم که در اثر همین غوغای اصفهان به طهران رفته بود و در مسجد شاه طهران نطق‌های مؤثری در این موضوع می‌کرد، زمینه تدارك شده بود که، رسیدن حاجی بهشتی و نطق‌های او در طهران باعث شهرت زیادی شد برای او در طهران و با بزرگان و رجال و اشخاص کارکن طهران روابط خصوصی پیدا کرد.

از آن جمله با پسر مظفر الدّین شاه، سالار الدوله مرافقت پیدا کرد. در وقت حکمرانی کردستان به همراه او کردستان می‌رود، عین الدوله که در آن‌وقت صدارت ایران را داشته به سبب اینکه شاهزاده حکمران کردستان جوان و بی‌تجربه بود اصلاح کارهای مهم او را از حاجی بهشتی می‌خواسته که شخص عاقل شمرده می‌شده است و شاهزاده از او تمکین داشته، این قضیه هم مزید شهرت او و توجّه درباریان به او می‌گردد هنگام مراجعت او به طهران از اشخاص برجسته و معروف و مربوط با درباریان بوده [است].

در این اثنا، صدای مشروطیت و هیجان ملی در پایتخت بلند شده بود که حاجی در خلال این احوال به سبب اینکه برجسته‌ترین اشخاص بود که از طبقه اهل منبر تهوّر نمود و علانیه در منابر و محافل بر تهییج ملّت سخن‌سرایی کرد و با استبداد محمّد علی میرزا مقاومت نمود و تشریح مظالم مستبدّانه درباریان و بزرگان پایتخت و ولایات را از احکام و اهل علم، می‌ایستاد و با بیان مخصوص خود که مصداق" انّ من البیان لسحرا" بود واضح می‌نمود، در اواخر روی منبر نشستن را ترك کرده بود، و همه جا پای منبر ایستاده حرف می‌زد و نطق می‌کرد.

بعضی انجمن‌ها تأسیس کرد جهت جلوگیری و دفاع از دسیسه‌های مستبدین که نیرنگ‌ها می‌ساختند برای برهم زدن مجلس و مشروطیت. در دوره تقنینیّه اوّلیه با آنکه عضویّت در مجلس نداشت عامل مؤثری بود در وضعیت و رفتار مجلس. و طوری شده بود که محمّد علی میرزا و بعضی دیگر از متنفذین او

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 149

را مانع خیالات خود دانسته و در مقام رفع و دفع بودند، این بود که جماعتی هم از جوانان روشن‌دماغ غالبا اوقات خود را صرف محافظت او می‌ساختند گاه مسلح و گاه بی‌اسلحه. بالاخره در جریان کلیّه امور مهمّه مملکت از سیاسات و غیره مدخلیّت پیدا کرده بود.

دفعه اولی که محمّد علی میرزا بنای ضدیّت را با مجلس گذارد. حاجی بهشتی با رفقای آذربایجانی مردم را بیدار داشته و اطراف مجلس را گرفتند و کشف حقایق شد و محمّد علی میرزا شکست خورد و قرآن مهر کرده با نظام السلطنه به مجلس فرستاد. لیکن در دفعه دوم و کودتا، قبلا به توسط متنفذین در مشروطه‌طلب‌ها از اهل علم، نفوذ بهشتی و رفقایش را علیل ساخت و مردم را خواب کرد تا در وقت حمله به مجلس اطراف خلوت بود، این شد که حاجی را دستگیر کرد و چون می‌دانست که اگر قدری معطّل شود بهشتی را خلاص می‌کنند مجال نداد و او را مقتول ساخت، در تاریخ هزار و سیصد و بیست و هفت در کودتای معروف ایران که همان سلطنت قاجاریه را منقرض ساخت.

یکی از مقرب‌الخاقان‌های محمّد علی میرزا نقل نمود که وقتی شنیدم بهشتی را دستگیر کردند به عزم استخلاص او در محلی که او و سایرین را توقیف نموده بودند وارد شدم و فقط جای همان یکی را خالی دیدم، از پسر او که همراه پدر دستگیر شده بود، آمیرزا محمّد علی پرسیدم پدرت کجاست؟

گفت: از طرف شاه آمدند و او را بردند، موقع بردن او، من اظهار گریه و ناله کردم، مرا تسلیت داد که اندوه مخور و تصوّر کن که چند سال دیگر من زنده ماندم و چند خروار دیگر برنج هم خوردم و ضایع ساختم، بالاخره چون بایست مرد، با این نام نیك مردن امروز بهتر است از آن زندگانی.

ناقل حکایت گفت: در اثنای صحبت ملتفت محل نشستن بهشتی شدم و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 150

خون زیادی دیدم در اثر صدماتی که مأمورین به او زده بودند، که هرگاه محمّد علی میرزا هم او را در آن‌وقت نمی‌کشت حیات مستقری برای او نمانده بود. در موقعی که برای کشته شدن در حضور محمّد علی میرزا ایستاده بوده است به او اظهار می‌کند که از کشتن من رفع مخالف برای تو نخواهد شد بلکه به عدد هر قطره خون من مخالف‌ها برای تو پیدا خواهد شد.

بلی راستی همین است، هنگامی که وضعیّات یك مملکت یا یك ملّت در تحت فشار می‌افتد و افکار عموم یك‌جهت متوجّه رفع و دفع آن فشار می‌شود، همه مهیّای اظهار و جستن علاج می‌باشند، موقعی که مانند بهشتی یك نفر فریاد خود را مطابق مقاصد عامه بلند کرد عموما متوجّه او می‌گردند و او را در مرحله اول کافی می‌دانند و ازاین‌رو سایرین که قوّه نطق را دارا هستند ساکت می‌مانند.

لیکن اگر ناگهان مانند بهشتی مفقود گردید عدّه زیادی به جای او همان آواز را بلند می‌نمایند. و همین‌طور شد که به محض کشته شدن آن یك نفر عدّه زیادی در اطراف، هیاهویی بر پا کردند که ممکن نشد جلوگیری از آن‌ها، تا رسید کار به جایی که رسید تا انقراض قاجاریه.

در عالم سیاست مصداق این قضیه از حد احصاء خارج است خواه از اشخاص عالی‌مرتبت و خواه از غیر آن طبقه، پس با صرف‌نظر از بلندی و پستی و مشابهت اشخاص یکی معاویه می‌شود که متوجّه و ملتفت این قضیه بود و ادعاهای عرب شمرده شد و یزید از این نکته غفلت کرد و واقعه طف را فتح و نصرت خود تصوّر نمود، در صورتی که اشخاصی که پس از آن واقعه لوای مخالفت به یزید و دعوت به خود را بلند ساختند ممکن نبود با وجود حضرت ابی عبد الله هم هیچ‌کدام خروج نمایند و حقیقتا همان عمل شنیع یزید و رفع مانع خانواده و سلطنت بنی امیّه را منقرض ساخت.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 151

بهمن لنجانی

آخوند ملّا علی المتخلّص بهمن و الملقّب، بهمن علی، شعر را خوب می‌گفته، از مریدان رحمت علی شاه بوده و در ماه صفر هزار و سیصد و ده وفات یافته و در طهران در امامزاده شاه عبد العظیم پایین مزار سعادت علی شاه مدفون شده از اوست:

تا فرونشویی دل، از غبار امکانی — کی جمال بنماید بر تو حسن سلطانی

یار نازنین من، چون به عزّ و ناز آید — عاشق ار نبازد جان، باشد از گران‌جانی

در طلب صدف‌آسا، خود ز خویش خالی کن — تا دلت کند پردرّ، فیض ابر نیسانی

عشق و عافیت باهم، جمع کی تواند شد — گر جمال جان خواهی، بگذر از تن آسانی

آقا محمّد بیدآبادی

معقول را نزد ملّا محمّد اسماعیل خواجویی تحصیل نموده، و منقول را از میرزا محمّد تقی الماسی از احفاد مجلسی گرفته و استاد و مربّی ملّا محراب جیلانی و ملّا علی نوری و حاجی کرباسی بوده، و دارای خط خوش هم بوده، از بزرگان عرفا و حکما این اواخر بوده با آقا [محمّد] باقر بهبهانی معاصر شده، در اصفهان از مدرسین معروف شده جماعتی از علما را تربیت کرده با بیانات خود، و ورع را نشر داده [است].

میرزا ابو القاسم خاتون‌آبادی مدرّس از شاگردان اوست، حاجی کلباسی را از بدایت حال تربیت می‌کرده که از پدر او وصایت داشته، حتّی سرمشق و تعلیم

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 152

حاجی را در خطنویسی شخصا عهده‌دار می‌شده، از جمله سرمشق‌هایی که به خطّ خوش جهت او نوشته این شعر است:

پس از بلوغ، حاجی را امر کرد به رفتن حج با تقلید از غیر آمحمّد. حاجی وقتی روی منبر توصیف مقام زهد او را می‌نموده حکایت کرده، در یکی از سال‌های سخت اصفهان مدّت شش ماه، شب و روز آمحمّد با عیالات خود به خوردن زردك اکتفا نمود.

و باز برحسب عادت نسبت موهومات به علمای شیعه، در" روضات الجنات" نوشته که آمحمّد، طلایی می‌ساخته برحسب قواعد علم کیمیا و چون او را با طلاهای مغشوش ممزوج می‌ساخته‌اند آن‌ها را نیز اصلاح می‌کرده [است].

آقا محمّد از معاشرت و ملاقات بزرگان استنکاف داشته و گاهی بر الاغ‌های بارکش برهنه جهت قطع مسافات بعیده سوار می‌شده [است].

آقا محمّد نماز جمعه را واجب عینی می‌دانسته و در شهر اصفهان [چون] سادات امامیّه دارای شغل امامت جمعه بوده‌اند نمی‌توانسته است اقامه جمعه کند، هر جمعه به قریه رنان می‌رفته و در آنجا اقامه جمعه می‌کرده.

در سال هزار و صد و نود و هفت هجری وفات نموده، مقبره او در تخت فولاد معروف و محلّ تبرك است. مقبره پدر او نزدیك او واقع است که از جیلان به اصفهان آمده در اینجا دارای این فرزند می‌شود. آقا محمّد برحسب خوابی که دیده و معتقد به جلالت قدر میر معصوم خاتون‌آبادی شده، وصیت کرده است عقب او دفن شود. آقا محمّد از اشخاصی است که نفی اجتهاد می‌کرده [است].

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 153

حاج محمّد جواد بیدآبادی

تحمّل زحمتی در تحصیل عربیّت و علوم نکرده بود، و مجاهدات خود را مقصور به عبادات می‌داشت، در مقام ارشاد و طریق راهنمایی مریدان منتسب بود به سلسله شاه نعمت‌اللّهی بوسیله‌ی استاد غلامرضای شیشه‌گر و چند نفر دیگر از بزرگان، مانند آخوند فتحعلی سلطان‌آبادی متوطن سامرّه و آخوند ملا حسینقلی و حاجی ملا علی، حاجی میرزا خلیل معروف و غیرهم. با آنکه حدود یك‌صد سال عمر کرده بود باز به نوافل و مستحبات مراقبت داشت، ترکه پدری خود را در مصارف خود و انفاقات تمام کرد و پس از آن معاش او به وسیله‌ی هدایا و نذورات می‌گذشت.

اشخاصی که جهت استفاده نزد ایشان می‌رفتند عمده نصیحت و موعظه حاجی در مواظبت به نوافل و مستحبات را دریافت می‌نمودند و مخصوصا تأکید به غسل جمعه و دوام طهارت و شب‌بیداری و نماز اوّل وقت و نافله شب و انگشتر عقیق و توسّل به حضرت حجت (ع) بوده [است].

سفرهای متعددی به مکّه و مدینه رفته بود، گاهی هم در مکّه در مصاحبت شریف مکّه چندین ماه توقّف داشت. بسیار اشخاص بودند که در وقت مسافرت یا مرض، به توسط ایشان خود را می‌خریدند به یك مبلغی از یك تومان الی ده تومان برحسب مکنت که آن سفر با مرض بر آن‌ها بی‌خطر گردد.

رفتار همه در مجلس او مؤدّبانه بود، بیشتر مجالس او به خواندن کتب ادعیه و اخبار سنن و مستحبات می‌گذشت، در اواخر عمر به عتبات رفته در همان‌جا در سال هزار و سیصد و چهل و چهار وفات کرد.

حاج سیّد اسد الله فقیه بیدآبادی

فرزند ششم از هشت فرزند حاج سیّد محمّد باقر رشتی بیدآبادی است،

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 154

ولادت او در سنه هزار و دویست و بیست و هشت. سال‌ها در نجف اشرف نزد شیخ محمّد حسن صاحب جواهر الکلام که اصل او از اصفهان بوده تحصیل کرد و همچنین نزد شیخ مرتضی انصاری صاحب جواهر علاوه بر اینکه کتبا و شفاها به صاحب عنوان اجازه داده بود، مردم ایران را نیز ترغیب می‌کرده است به متابعت او در امور شرعیّه، لیکن خود حاجی سیّد اسد الله از

قضاوت و فتوی اجتناب داشته و این وصف باعث زیادتی ارادت مردم به او شده بود، پدر او در وصف او مبالغه داشته حتّی او را از حیث قوّت نظر، بر فخر المحققین ترجیح می‌داد. 35.

مردم اصفهان نسبت به او بیشتر اظهار ارادت و اقتدا در جماعت داشته تا پدر او، به سبب آنکه در امور قضائیه و محاکمات و پاره‌ای از کارها دخالت نمی‌کرده است و احتراز داشته برعکس پدر خود، مخصوصا در موضوع گفتگو و ادعایی که امین الدوله فرزند صدر اصفهانی بر حاج سیّد محمّد باقر داشت و در ایّام حیات او فیصله نیافته بود، و همچنین ورثه حاجی غفور قزوینی نیز دعوی امانتی نزد سیّد داشتند مانند امین الدوله، پس از فوت حاج سیّد محمّد باقر، اولاد او تصمیم گرفتند یك نفر از میانه خود انتخاب نموده سایرین تابع رأی او گردند.

معتمد الدوله منوچهر خان حاکم وقت در اصفهان آن‌ها را دلالت نمود به انتخاب حاج سیّد اسد الله، زیرا مردم بیشتر به او توجّه داشته چه او از حیث علم و تقوی مقدّم بر سایرین بود، برادران او اظهار انتخاب او را وقتی به او نمودند، او جواب گفته بود تا فصل دعوای مدعیان سیّد پدرمان نشود قبول نخواهم کرد، ناچار ورثه اختیار تامه به حاج سیّد اسد الله دادند و حاج سیّد اسد الله، امین الدوله را به مبلغ نود هزار تومان و ورثه حاجی غفور را به چهل هزار تومان ترضیه کرد، این قضیه بیشتر از هر چیزی سبب اقبال مردم به او شد و شهرت کرد.

در ایّام توقف نجف، موقعی حاج سیّد محمّد باقر اصرار بلیغی به عودت

او به اصفهان کرد، اتّفاقا در آن اوان معاودت او به اصفهان حاج سیّد محمّد باقر وفات نموده جانشین او شد.

حاج سیّد اسد الله به شدّت از معاشرت و دخالت در امور استنکاف داشت با آنکه در آن موقع استبداد مردم کمال احتیاج را به مقامات این قبیل اشخاص داشته، و مواقعی اتّفاق می‌افتد که دخالت در کار بخصوصی بر هر فریضه ترجیح دارد.

جمعیّت نماز حاج سیّد اسد الله را اشخاصی که دیده بودند حکایت کردند که مکرر مسجد مملوّ شده بود و از مسجد به خارج مسجد سرایت کرده. کسبه دکان‌های بازار بیدآباد در دکان‌های خود اقتدا می‌کردند و از بازار هم تجاوز نموده به سر مادی و پشت باروی دروازه نو می‌رسیده است.

اثر بزرگی او تعمیر مجرای آبی 36 است که عضد الدوله دیلمی از فرات جدا کرده بود و در جهت نجف آورده بود و سال‌ها بود خراب شده بود.

حاج سیّد اسد الله بعضی اوقات از ورود زن‌ها در جماعت مسجد به سبب زیادتی ازدحام و پرهیز از اتّفاقات سوء، قدغن می‌کرده است، با این وصف جمعیّت مردان تنها به این حد می‌رسیده، یغمای جندقی در این موضوع این رباعی را گفته:

در مسجد سیّد نبود زن را راه	لیکن هستند امردان دلخواه
این سیّد و این سلیقه از هم دور است	لا حول و لا قوه إلّا بالله

از تألیفات او شرحی است بر شرایع 37، فکر روشنی داشته که بعضی نسبت عرفان‌مآبی به او داده‌اند شعر هم می‌گفته خط نستعلیق را هم خوب می‌نوشته، کتیبه دور مقبره سیّد از خط اوست.

در اثر حالت عزلت دوستی، ملتزم شده بود که اگر عقد نکاح اجرا نماید چهل تومان به سادات فقرا بدهد و ازاین‌جهت یا دعوت نمی‌شد یا اتّفاقا اگر

کسی می‌خواست از او دعوت کند چهل تومان خسارت او را ابتدا می‌پرداخت.

سهام الدوله رئیس افواج اصفهان مدّتی زحمت کشیده و حکم تخفیف سرباز املاك و علاقجات حاج سیّد اسد الله و منسوبان او را که زیاد بوده است بدون اطّلاع او صادر می‌کند، وقتی که حکم و فرمان او را نزد سیّد می‌برد به تصوّر اینکه سیّد از او اظهار امتنان خواهد کرد، برعکس، سیّد به عذر اینکه اگر از من گرفته نشود تحمیل بر دیگران و از ضعفا خواهد گرفته شد فرمان را ردّ می‌کند. وفات او در سنه هزار و دویست و نود است در کرند، هنگام مسافرت به عتبات.

یکی از صدماتی که در ایّام حیات به او وارد شده در موقع بلوای نواب‌ها و میرزا عبد الحسین مستوفی در اصفهان بود، این بلوا در مسجد جمعه طلوع نمود و میر سیّد محمّد امام‌جمعه، نواب‌ها را از خود دفع کرد و آن‌ها ناچار ملتجی به آقا میرزا زین العابدین برادر حاج سیّد اسد الله شدند، حاج سیّد اسد الله اوایل از این داستان فرار نموده تا عراق هم رفت و لیکن اولیای امور به تصوّر اینکه وجود او در اصفهان باعث اطفای نائره خواهد شد عودتش دادند. در اواخر بلوا که هم اهالی پس از هشت نه ماه زدوخورد خسته شده بودند و هم از استعداد زیادی که دولت برای اصفهان تدارك کرده بود متوحّش بودند، و در مجلس غلامحسین خان سپهدار با حضور اعیان و ارباب حل و عقد اصفهان قرار داد، چنین می‌شود که حاج سیّد اسد الله اشخاص ذی‌دخل در این بلوا را به همراه خود به پایتخت ببرد و عذرخواهی کند، حاج سیّد اسد الله قبول نموده با جمعیّتی از چندصد نفر بزرگان و کسبه و اهل علم حرکت می‌کند، هنگام ورود به مورچه‌خورت شاهزاده کیکاوس میرزا با توپخانه و جمعیّت بر سر آن‌ها می‌ریزند و همراهیان فرار می‌نمایند، حاج سیّد اسد الله در این وقت گرفتار آزار

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 157

و اذیت کیکاوس میرزا می‌شود تا اندازه‌ای که او را تهدید به قتل هم می‌نماید.[68] اهمیت مقام و موقع حاج سیّد اسد الله در تاریخ طوری بوده است که وفات 38 او را ناصر الدّین شاه در ضمن سفرنامه فرنگستان از وقایع مهمه که تلگرافا به او خبر رسیده می‌نویسد.

بابا حسن بیدآبادی

از معلّمین ورزشکاری و کشتی و طرف ارادت مردم بوده، در آن زمان- سلطنت عبّاس اوّل- شهرتی داشته که هنوز که سنه هزار و سیصد و چهل و سه می‌باشد، محل باغ و عمارت او در ابتدا در میانه درب کوشك و بیدآباد به اسم جوب بابا حسن معروف است.

جوان‌هایی که زور و قابلیّت داشتند او در منزل خود می‌برده و تعلیم فنون کشتی‌گیری به آن‌ها می‌کرده، آن‌ها پس از ترقّی و تکمیل و تصدیق بابا حسن جزو پهلوانان حضور شاهی منسلك می‌شدند.

بابا حسن علاوه بر کمالات صوری و ظاهری دارای مقامات دیگر عرفانی بوده است که هم او را مرشد می‌دانسته‌اند و هم کرامات و خوارق عادات به او نسبت می‌دادند، چنانچه شاردن در سفرنامه خود بعضی از آن‌ها را نوشته. بابا حسن اگرچه شغل پینه‌دوزی داشته لیکن دارای عمارت باغ و وضع اعیانیتی بوده که منشاء آن را نیز از خوارق عادات نوشته‌اند.

بهار

اسمش محمّد علی اهل اصفهان، حرفتش تذهیب، دارای محاسن صفات

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 158

در قصیده‌سرایی بود. در مدح معتمد الدوله گفته:

علی الصباح چو گردید جرم مهر عیان	درآمد از درم آن ترك همی خندان
هزار دسته سنبل نهاده بر نسرین	هزار رشته لؤلؤ نهفته بر مرجان
نهاده توده عنبر فراز بدر منیر	نمود دی به شوشتر طراز سرو روان

[68] (*) در این خصوص بنگرید به: مکارم الآثار ج 3، ص 837.

بیخود (شاعر)

نامش زین العابدین از شعرا و اصفهانی بوده[69]- متأخرین" مجمع الفصحاء"- از اوست:

خوشا کز مرگ من آگه آن جفاجو را به این تقریب گردانند خرّم خاطر او را

بابا رکن الدّین بیضاوی

مسعود بن عبد الله بیضاوی است. در عرفان و مراتب علمیّه تمجید بسیاری از او شده، مخصوصا ملّا محمّد تقی مجلسی و شیخ بهایی تمجیدی از او نموده‌اند، و نیز متأخر از آن‌ها حاجی کلباسی تعظیم و احترامی از او نموده. از تألیفات او کتاب" شرح فصوص الحکم" را نوشته‌اند.

بعضی از ارباب رجال به مناسبت آنکه گنبد او ترك ترك است و می‌گویند موافق گنبد علما تسنّن بوده با تأیید به نوشتن فصوص الحکم محیی الدّین سنّی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 159

بلکه به قول آن‌ها زندیق است، بابا رکن الدّین را سنّی پنداشته‌اند، لیکن بر سنگ لوح قبر او شرحی نوشته که از آن جمله است هذه قبر حجه الاولیاء و العارفین قطب الاوتاد و الوالهین برهان الاتقیاء و الصالحین ..... کهف الموحدین و المحققین السالك مسالك ائمه المعصومین و .... رکن الشریعة و الطریقة و الحقیقة بابا رکن الدّین مسعود بن عبد الله بیضاوی.

از این جمله نیز مستفاد می‌شود که اهل علم و حکمت و تحقیق در علوم شرعیّه و عرفان بوده است[70]، لیکن آنچه معروف است جلالت قدر او در علم و عرفان می‌باشد، در سنه هفتصد و شصت و نه وفات نموده برحسب تاریخ سنگ لوح او که موجود است.

بینوا (شاعر)

اسمش میرزا داود فرزند میرزا مهدی حسنی طوسی اصفهانی، از مشاهیر فضلا و معاریف علمای عصر بوده[71] از اشعار فارسی او است:

ای کاش که از خاك دمیدن نگذارند آن گل که برد بادش و چیدن نگذارند

و نیز

چشم بیمار تو شد باعث بیماری دل باز دارم من از آن چشم، پرستاری دل

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 160

المعموری البیهقی المنجّم

---

[69] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 182.
[70] (*)- و نیز صریح است« السالك و المسالك ائمه المعصومین» بر اینکه شیعه اثنی عشری بوده است.(مؤلف)
[71] (**) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 182.

محمّد بن احمد المعموری البیهقی حکیمی است متبحّر در ریاضیات و او را قرین بنی موسی نوشته‌اند، صاحب" تاریخ الحکماء" نظیر کتب او را مخروطات بی‌سابقه دانسته، عمر خیام تقدم او را در علوم تصدیق نموده به مناسبت رصدی که ملك‌شاه در اصفهان امر نمود بنا سازند بیهقی منتقل به اصفهان گردید، هنگامی که باطنیه را در اصفهان می‌سوزاندند و سلطان محمّد سلجوقی در این کار کوشش داشت، اتّفاقا بیهقی تسییر درجه طالع خود را متّصل به نحس مشاهده کرد و وحشتی حاصل نمود که از دولت‌سرای سلطان گریخت در خانه یکی از دوستانش مختفی شده با حالت اندوهناك در زاویه افتاده بود، ناگاه یکی از باطنیه را می‌کشیدند برای سوزاندن از پهلوی این خانه و زن‌ها و بچّه‌ها از اطراف هجوم آورده بودند برای تماشا، زنی که بر پشت‌بام این خانه برآمده بود نظرش بر بیهقی افتاد که با حالت پژمردگی در زاویه‌خانه خود را پنهان ساخته بود. زن از این حالت تصوّر نمود که این شخص هم باطنی است، غوغا برداشت مردم را صدا زد که در اینجا یك نفر پنهان شده است، عامّه هجوم آوردند و او را گرفته مقتول ساختند و کشته او را از خانه بیرون کشیدند، بستگان سلطان چون او را دیدند شناختند و عامه را سرزنش و ملامت نمودند ولی نه ملامت فایده بخشید و نه پرهیز، قضا را دور کرد.[72]

پادری

هانری مارتن نصرانی است، در اوایل دولت قاجاریه به اصفهان آمد و اوقات خود را مصروف مباحثه با علما می‌داشت در ردّ اسلام و اثبات نصرانیّت،

73

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص161

و به قدری در این باب کوشش نموده که به صورت یك حادثه و فتنه بزرگی ظاهر شده بود، و در این باب تألیفی هم منتشر ساخته که حاج محمّد حسین شیخ زین الدّین و حاج ملّا احمد نراقی و حاج ملّا رضای همدانی و آخوند ملا علی نوری در ردّ کلمات او تألیفاتی نموده منتشر ساختند.

محمّد رضا پاشا (شاعر)

از تبریزیانی است که به محلّه عباس‌آباد اصفهان کوچیدند، مدّتی را در مصر گذرانیده و منصب پاشایی یافته، بعد از معزول شدن در تکیه[74] مجاور وفات یافت.

میر محمّد هادی پاقلعه

ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها

پرتو، میرزا علی رضا

از اهالی لنجان اصفهان، در نوشتن نسخ استاد بوده، در شعر پرتو تخلّص داشت در اواخر [زمان] ناصر الدّین شاه وفات کرد و معروف بود به میرزا آقاجان.

غالبا مدیحه جهت ناصر الدّین شاه و وزرای او می‌گفت و با خط خوش نسخ خود می‌نوشت، موافق سلیقه خود تذهیب و تزئین می‌نمود و به‌طور ارمغان به طهران می‌برد به آن‌ها هدیه می‌داد در مقابل آن‌ها، از برایش مدد معاش و مستمری سالیانه مقرر کرده بودند که با اجرت دسترنج خود از کتابت گذران می‌نمود. در مدرسه نوریّه حجره داشت که روزها منزل او بود و شب‌ها به خانه

---

[72] (*) ر. ك: تاریخ الحکماء، ذیل همین عنوان.

[73] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

[74] (*) در اصل، بالای تکیه کلمه‌ای ظاهرا به صورت عدد نوشته شده که نتوانستم بخوانم.

می‌رفت. از اوست:

چنان در پای خم افتاده دیدم مست، پرتو را | که روز حشر هم نتواند از میخانه برخیزد

و نیز:

بس دلیران قوی‌پنجه که در مقتل عشق | پیش شمشیر محبت سپر انداخته‌اند

و نیز

بحیرتم که چه کیفیتی است در چشمش | که از نگاه، به مغزم پراکند افیون

و نیز:

اگه عقلِ منم بزگر از این کار | كُ کار عاشقی کاریست دشخار
تو كُ فقا گلی بَلکی كُ بی‌تِر | بِ شد گفتم نشین با هر خس و خار
هالا هوچی كُ هوچی ای رفیقه | كُ اهل کوچه دون هستن وِل‌انگار
لَبی مَرتابی اول شب یادِد هَس | كُ نَیزاشتم لگد بعلند اشیار
آسیّد اربای مَم یُمِش کمك کرد | كُ طِبَش در غِزِل بندیس هموار
تو میرایی كُ من دوسّی تو هسّم | اگِ نه من و چه با مشتی بی‌یار

در مطارحه با غزل خواجه گفته است:

ای که آشفتگی ما همه از موی تو بود | دل ما بود که زنجیری گیسوی تو بود
دوش از دوش تو آویخته آن حلقه زلف | تا میان تو که باریك‌تر از موی تو بود

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 163

پروانه

اسمش میرزا محمّد حسین، اصلش از باغ بهادران لنجان از بلوکات اصفهان. جوانی است باشور. از اوست:

روی تو آیینه صنع تو است | از نظر مردم خودبین مپوش

طرّه طرّار تو روز ازل | گشت مرا راه زن عقل و هوش

میرزا ابو تراب پونه اصفهانی

میرزا ابو تراب پونه فرزند حاجی میرزا حسن طبیب کرمانی است و او از اولاد ملا نفیس صاحب شرح نفیس و شرح اسباب است در مذهب شیخیه رکنیه از اسانید و ساکن پونه یا پوده اصفهان بوده [است].

برادر او میرزا علی اکبر خان ناظم الاطباء می‌باشد که کتاب معروف پزشکی از تألیفات اوست و از اساتید اطبّا به طرز جدید بوده. زمانی را در اصفهان زیست داشت در اواسط عمر، لیکن اواخر عمر در طهران به طبابت حضور اشتغال داشت، او و منسوبانش به نفیسی معرفی می‌شوند.

پیر حاجات

مقبره او در لنجان در دهکده‌ای به همین اسم معروف است و موقوفاتی هم برای مخارج آن‌ها موجود. اسم سلسله‌ای هم از صوفیه می‌باشد.

تأثیر (شاعر)

اسمش میرزا محمّد حسن، اجداد او را شاه‌عباس از تبریز کوچانیده در اصفهان در محله عباس‌آباد که خود بنا نهاد مسکن داد. میرزای مذکور زمان سلطان حسین به خدمات دیوانی رسید و صاحب دیوان است. از اوست از

آتشکده[75]:

مایل تو را به غیر نخواهم وگرنه من | بیزارم از کسی که دلش مایل تو نیست

هر شکوه‌ای که بشنید آن هم شکایتی شد | یك شکوه کردم از وی آخر حکایتی شد

تاراج (شاعر)

اسمش آقا محمّد حسین، شغلش مقواسازی، به دست‌رنج کسب معاش می‌کرده، طبع موزونی داشته غزل می‌گوید. ده هزار بیت دیوان دارد از اوست.[76]

تیر تو ز بس بنشست، ای سخت کمان بر دل | جای مژه‌ام از چشم سر برزده پیکان‌ها

---

[75] (*) ر. ك: آتشکده، ج 3، ص 927.
[76] (**) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 185.

و نیز:

جای اشك از مژه، ای دیده اگر خون بفشانی | این نه آبی است کزان آتش ما را بنشانی

علاء بیك تبریزی

ملقّب به جمال الملك، به وفور کمالات عدیده امتیاز داشت و در فنون لغات عرب و آیات ادب بحری بوده [است].

شاه‌طهماسب اول صفوی کمالات او را شنید او را خواست و تشویقش کرد و مقرر داشت تا کتیبه‌های مقام صاحب الزّمان و مسجد جامع را در تبریز به

خطّ جلی نگاشت، پس از آن الواحی که به جهت تخفیف باج و خراج از جانب شاه‌طهماسب مقرر گردیده بود او نوشت و حجّاران نقر نمودند و ملازمان شاه به شهرهای بزرگ ایران فرستادند. و در مواضع[77] مهمه نصب کردند چنانچه در اصفهان و سایر شهرها هنوز آن لوحه‌ها در مساجد منصوب و باقی است. در مسجد جامع اصفهان سنگ لوحی به طول سه متر و عرض یك متر موجود است که بینندگان و تماشاچیان اهل خبرت و بصیرت از مشاهده آن حیرت می‌نمایند، در ایوان صفه صاحب منصوب است.

در قبرستان تخت فولاد بعضی سنگ‌های قبور بزرگان به خطّ او موجود است، در کتابخانه اسلامبول قرآنی به خط او می‌باشد، علاء بیك اشعار نیکو دارد از اوست:

مرا خدای جهان، از همه جهان داده است | خطی، چگونه خطی به ز لعل رمّانی

سپهر و اختر و ارکان، چو من دگر نارند | به دور خویش دبیری و نه سخندانی

به دست خویش در این شعر خوب خاطر من | بریخته است مرا نیست بر تو تاوانی

چو من دبیر نبوده به هر دیار کنون | به هیچ جای نباشد چو من سخندانی

مباد خالی تا کردن است در او باهم | ز طوق و داغ تو هرگز، زنیّ و مردانی

میرزا حسن تخت پولادی

سال‌ها در تکیه مادر شاهزاده تخت پولاد معتکف بود و بیشتر اعیان شهر به او توجّه داشتند. ایّام هفته برای تنفس و گردش به تخت پولاد می‌رفتند وارد بر او می‌شدند و هرکسی به مناسبت مایحتاجی زیادتر از مصرف خود همراه می‌برد که با او نیاز نماید، به این سبب اغلب ضروریّات را در پس اتاق خود حاضر داشت که اگر اتّفاقا میهمانی از این قبیل اشخاص بر او وارد می‌شد محتاج تدارك از خارج نبود و هرچه را میهمان میل می‌کرد نزد او حاضر می‌گذاشت، این قضیه را کرامتی از او تصوّر کرده بودند و جماعتی سر تسلیم پیش او خم داشتند و شهرت یافته بود.

وفاتش قبل از مشروطیت ایران بوده است.

---

[77] (*) در اصل، مواقع.

حاجی صادق تخت پولادی

به سبب آنکه عمر خود را در تخت پولاد در یکی از حجرات تکیه مادر شاهزاده بسر برد او را تخته پولادی گفتند.

با آنکه عامی و بی‌سواد بود مردم نسبت به او ارادت می‌ورزیدند و در منزل او غالبا چندین نفر ارباب حاجت مقام داشتند مخصوصا جهت رفع امراض و دیگر آفات، نباتی به او می‌دادند تا دعایی بخواند و به نبات بدمد، خوردن این نبات را مؤثر می‌دانستند. در سال هزار و دویست و نود و یك وفات کرد و در همان‌جا مدفون شد.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 167

خواجه حبیب الله ترکه (شاعر)

به زیور علم و صلاح آراسته بوده است پدر خواجه افضل الدّین.[78]

خواجه افضل الدّین محمّد ترکه

از" عمده الطالب" و حاشیه آن منقول از بیهقی چنان برمی‌آید که در زمان سلطان محمّد الجایتو، عبّاد بن احمد بن اسماعیل از سادات گلستانه حسنی قضاوت اصفهان را داشته، و در همان اوان سنه هفتصد و بیست و چهار هجری صدر الدّین محمّد بن محمّد شهیر به ترکه از سبزوار با اهل‌وعیال به اصفهان آمد، و یحیی فرزند عبّاد مذکور، زینب دختر صدر الدّین را به زنی گرفت و از او عبّاد متولد شد که از علمای اصفهان بوده و بعد از سنه هفتصد و نود وفات کرد.

و چون تا اوان دولت صفویه نوشته‌اند که قضات اصفهان از سلسله ترکه بوده‌اند، تصوّر می‌شود که آغاز قضاوت اصفهان در این سلسله، از عهد آمدن این صدر الدّین به اصفهان و وصلت با این سادات بوده، و از جمله ایشان است.

خواجه افضل الدّین صاحب عنوان، محمد بن حبیب الله که در" روضة الصفا" در ضمن بزرگان آخر صفویه نوشته که خواجه افضل الدّین محمّد ترکه اصفهانی از نسل قضات ترکه اصفهان بوده و فضلی بی‌کران داشته [است].

در عهد شاه‌طهماسب قاضی عسکر شد و بعد به اصفهان رفته به امور شرعیّه و قضاوت آن ولایت که همیشه در سلسله ترکیّه بود اشتغال داشت. آخر ترك کرده و به مشهد مقدس رفته مجاور شد و در اواخر عمر به عراق آمده درگذشت.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 168

خواجه صائن الدّین علی ترکه (معاصر شاه نعمت الله)

علاوه بر مراتب عرفان در حکمت نیز مهارت داشته و تألیفاتی نموده، مانند:" شرح فصوص الحکم"، و" شرح قصیده ابن فارض". در زمان شاهرخ شاه علمای هرات مجادله تمام نمودند بر کفر خواجه به استثنای رکن الدّین خوافی صاحب شرح شمسیه که چیزی ننوشت، شاهرخ شاه او را به هرات طلبید جهت محاکمه تا در همان‌جا در هشتصد و سی وفات نمود.

خواجه صائن الدّین موقعی که قاضی یزد بود محسود واقع گردید و بعضی عبارات تألیفات او را دست‌آویز کردند و نزد شاهرخ شاه از او سعایت نمودند.

معلوم می‌شود که خواجه را در آن‌وقت علاوه بر مراتب علمی و عرفان، در منصب دنیویه و شهرت ظاهره مقامی رفیع بوده، صاحب ریاض العارفین[79] در روضه دوم، او را معاصر با ابن فارض 39 نوشته و هر دو را تربیت یافته سیّد حسین اخلاطی گفته، 40 و نیز وفات ابن فارض را در سنه 636 نوشته است و در روضات از کشکول وفات او را سنه 626 نقل کرده. در صورتی که زمان شاهرخ بوده، دویست سال اشتباه تاریخ می‌شود. و طرایق[80] پیروی ابن فارض را به شهاب سهروردی منصوب دانسته و صائن الدّین را به سه واسطه متّصل به شهاب کرده است 41. از اوست:

اگرچه طاعت این شیخگان سالوس است — که جوش ولوله از جان انس و جان انداخت

---

[78] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 939.
[79] (*)- ریاض العارفین: ص 375
[80] (**) طرائق الحقائق ج 2، ص 356

ولی به کعبه گر جبرئیل طاعتشان به منجنیق تواند بر آسمان انداخت

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 169

تسلیم 42

میرزا حسن تسلیم از شعرای نامی اصفهان اوایل [زمان] ناصر الدّین شاه بود که در" مرآة البلدان" اسمی از او برده [شده] است. 43

ملا حسین تفلیسی

معاصر آمحمّد بیدآبادی است، و از تفلیس به اصفهان جهت تحصیل و تهذیب مهاجرت نمود، از حیث علم و ریاضت و وارستگی هم با او همسلك بوده است.

سبب شهرت او در اصفهان عقیده‌ای است که خواص و عوام نسبت به قبر او ظاهر می‌سازند، که هرکسی حاجتی داشته باشد زیر بقعه او برای هدیه به او یا قرآنی بخواند در چند هفته متوالی، یا اینکه آش یا مطبوخ دیگری در همان‌جا بپزد و اطعام کنند، باعث انجام مقصد او گردد، غالبا در بقعه او طبّاخی می‌کنند.

از کارهای مخصوصه او جهت کسر قوه شهوت خوردن نان با آب اسفرزه یا آب اسفرزه تنها بوده است به‌طور دوام. وقتی غذایی جهت او آوردند پس از خوردن تحقیق می‌نماید از محل تحصیل آن غذا تا معلوم می‌شود که از قماربازی و به‌طور غیر مشروع تحصیل شده بوده، فورا قی می‌کند آن را و می‌گوید چون از خوردن آن صفای قلبم کدورت یافت فهمیدم که حرام بوده [است].[81]

گویند اوایل حال که در تفلیس بوده مذهب زردشتی داشته وقتی به اصفهان می‌آید مسلمان می‌گردد. وفات او در سال هزار و صد و نود و دو واقع شد، قبرش در قبرستان آب‌بخشان معروف است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 170

میرزا عبد الغفّار تویسرکانی

از شاگردان حاجی ملّا حسینعلی تویسرکانی بوده، عمده شهرت او به سبب ازدحام جماعت او بوده، بااین‌که مسجد او مملو می‌گردید تمام آن‌ها اهل عمامه بودند چه از سلسله طلاب و چه از طبقه تجّار، لیکن مدّت کمی در اواخر عمر او جمعیّت مسجد به وضع غریبی به حدّ اقلیّت رسید و مسببش این شده که در فنون معقول و عرفان همدستی داشت. در سنه هزار و سیصد و نوزده وفات یافت.

ثابت علی قهفرّخی

اسم او میرزا علی، مرید صاحب" بستان السیاحه" حاج میرزا زین العابدین شروانی است، شعر هم می‌گفته از آن جمله اسامی مشایخ سلسله نعمت‌اللهیه را نظم نموده در هشتاد و هفت بیت به این ترتیب:

بنده درگاه سلطان ولی چاکر اهل صفا ثابت علی

چون رخ از هر دوجهان برتافتم این لقب از پیر کامل یافتم

[81] (*) تذکره القبور، ص 79.

ثاقب اصفهانی

در اواخر [دوران] فتحعلی شاه و زمان محمّد شاه منصب قاضی عسکری داشته، شعر را هم نیکو گفته، در مدح معتمد الدوله حاکم اصفهان.

گردد به فرّ دولت او نامور جبان | ساید به خاك درگه او آسمان جبین

قهرش به دفع آمده چون زاده زران | عدلش بگرد گیتی چون باره زرین

ابراهیم ثقفی

اصلا اهل کوفه بوده، یکی از اجداد او از طرف امیر المؤمنین (ع) حکومت

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 171

کوفه داشته که حضرت مجتبی (ع) به او توسّل جسته در روز ساباط.

در ابتدا زیدی بوده پس از آن امامی گشته و در این موضوع که مناقب ائمه آل علی باشد با مثالب مخالفین آن‌ها، کتابی وضع نمود که در نظر اهالی کوفه که وطن او بوده کار بزرگی آمده و او را نصیحت می‌کردند که کتاب را از کوفه خارج نسازد، لیکن او جهت خودنمایی پس از اینکه تحقیق نمود از شهرهایی که اهل آنجا بر ضدّیت شیعه سخت‌تر و معروف‌تر هستند و معلوم کرد که اهل اصفهان در این خصوص شهرتی دارند، متوجّه اصفهان شد و کتاب خود را در آنجا تدریس کرد.

علمای قم[82]، مانند برقی و دیگر معاریف از قم به نزد او آمدند و خواستار شدند که این کار را موقوف سازد و در قم سکونت نماید، امّا او نپذیرفت و در همان‌جا اقامت داشت تا حدود سنه 283 وفات نمود. در شرح حال او قریب پنجاه مجلد کتاب از تألیفات او معروف است که آن‌ها متضمن تاریخ و حوادث و تفسیر و حکم و آداب می‌باشد. معروف آن‌ها کتاب" غارات"[83] است.

میرزا حسین خان ثمر انصاری

زاده میرزا محمّد علی مستوفی وزیر مؤید الدوله طهماسب میرزا، از خانواده میرزا سلمان جابری انصاری وزیر سلطان محمّد صفوی، فرزند مقامی میرزا حبیب الله خان مشیر الملك انصاری. تولّدش در سال هزار و دویست و هشتاد و چهار در اصفهان، نیاکانش که مرجع امور دولتی بودند در زمان شاه‌عبّاس از شیراز به اصفهان پایتخت ایران مهاجرت و در آنجا سکنی گزیدند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 172

در سن یازده‌سالگی در مدرسه همایونی واقع در هشت‌بهشت چهارباغ که از تأسیسات ظل السلطان و به ریاست علی خان ناظم العلوم بود مشغول تحصیل [زبان] فرانسه و ریاضیات و تاکتیك نظامی شد.

این مدرسه برحسب اتفاق دارای مزایا و ترقیاتی گردید، در مدّت عمر کم خود که بیش از سه سال نبود، ولی نظریاتی که برای مؤسس پیش آمد در تعقیب آنکه از طرف دولت تحمّل مصارف آن نشد و اولیای محصّلین هم قبول مساعدت به او را نکردند که منجر به انحلال گردید.

شاگردان، بعضی به مدرسه دار الفنون طهران منتقل شدند، مانند صاحب ترجمه، و بالاخره به درجه سرتیپی و آجودانی حضور ظل السلطان و پاره‌ای کارهای دیگر منصوب گردید.

در زمان مشروطه ریاست عدلیه خوزستان را یافت بعد از استعفا و مراجعت به اصفهان به اشاره سردار اسعد بختیاری ترجمه تاریخ شرق اقصی و جنگ ژاپون و روس را مشغول شد.

---

[82] (*) در اصل قوم

[83] (**)- ر. ك: الذریعة. ج 16، ص 1.

و از تألیفات او منظومه" رعنا و زیبا" طبع و نشر یافت. معروفیت او به سبب طبع شعر و معاشرت با ادبا شد و از شعرای معروف اصفهان محسوب گردیده از اشعار اوست:

زدی به غمزه یکی تیر و جان به دل دادم — نهم به دیده اگر تیر دیگرم بزنی

چنین به حکم تو گردن نهاده‌ام چو قلم — که سر نپیچم اگر گردنم به تیغ زنی

و نیز:

خم گشته بیستون و از حسرت همی نظر — در زیر پا به کشته فرهاد می‌کند

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 173

و نیز:

دل به شکنج زلف تو رفت و خبر نشد از او — مرغ به شب، ولی کند گم ره آشیانه را

و نیز:

تا لب چشمه حیوان لبت در ره دل — خطری هیچ به‌جز چاه زنخدان تو نیست

و نیز:

گریزد صید وحشی هرکجا صیاد را بیند — دل من نیست صیدی کز پی صیاد برخیزد

بدر الدّین جاجرمی

اصلا اهل خراسان و در اصفهان نشو و نما یافته، خواجه شمس الدّین صاحب دیوان بر او التفاتی داشته، در مراتب شاعری شاگرد مجد الدّین همگر شیرازی است، در گفتن شعر 44 ظریفه التزام می‌سپرده. از اوست:

دنیا چو محیط است و کف خواجه نقط — پیوسته به گرد نقطه می‌گردد خط

پرورده او که و مِه و دون و وسط — دولت ندهد خدای کس را به غلط

این رباعی را در مدح خواجه شمس الدّین صاحب دیوان گفته، صاحب دیوان هم نظما حواله سیصد برّه به او صله داده و نوشته:

سیصد برّه سفید چون بیضه بط | کو را ز سیاهی نبود هیچ نقط
از گلّه خاص ما نه از جای غلط | چوپان بدهد به دست دارنده خط

عبد الرّحمن جامی (شاعر عارف)

فرزند نظام الدّین احمد، اهل [در] دشت از محلات اصفهان، برحسب حوادث اصفهان به دیار جام مسافرت کرده به قضاوت و فتوی مشغول شده و رقم خود را در نوشته‌جات دشتی می‌کرده، و مولی عبد الرّحمن نور الدّین را در سال هشتصد و هفده در ولایت جام پیدا کرده، ملا عبد الرّحمن پس از تکمیل ادبیّت و عربیت به سمرقند رفته ریاضیات را کامل نمود و در تصوّف با مشایخ نقشبندیّه مربوط شد.

در سنه هشتصد و نود و هشت وفات کرده. مؤلفات او مانند شرح جامی بر کافیه و نفحات معروف است، و خود او نیز از طراز اول شعرا و عرفا و نویسندگان معروف است. از اوست:

گر در دل تو گل گذرد، گل باشی | ور بلبل بی‌قرار، بلبل باشی
تو جزوی، حق، کل است گر روزی چند | اندیشه گل پیشه کنی، گل باشی

و نیز:

خوش آنکه وارهاند، ما را ز ما زمانی | روشن‌ضمیر پیری یا خوب‌رو جوانی

آسیّد جمال جبل عاملی واعظ

فرزند آسیّد جعفر بن آسیّد صالح جبل عاملی. آسیّد صالح در جبل عامل متوطّن بوده و اولاد زیادی داشته، در یکی از وقایع ما بین سنّی و شیعه، آن‌ها متفرق می‌گردند.

یکی از اولاد آسیّد صالح، سیّد صدر الدّین جبل عاملی است که [به] نجف

آمده داماد شیخ جعفر شده، و وقتی داماد دیگر شیخ جعفر، شیخ محمّد تقی سرسلسله نجفی‌های اصفهان به اصفهان آمد، آن هم به اصفهان آمد متوطّن شد.[84]

سیّد جعفر برادر سیّد صدر الدّین پس از مهاجرت از جبل عامل به اطراف ایران و هندوستان گردش می‌کرده و از علمای آن‌وقت بوده است.

---

[84] (*) ر. ك: شرح حال شیخ محمد تقی نجفی از همین تألیف.

در همدان ازدواج می‌کند و آسیّد جمال در آنجا متولّد می‌گردد. سیّد جعفر که در حین گردش وفات می‌نماید مادر سیّد جمال از او تکفّل می‌کرده تا به سنّ رشد می‌رسد و مسافرت به طهران می‌کند، در تعقیب سیره خانواده خود که اهل علم بوده‌اند مدّتی را در مدرسه مادر شاه واقعه در ارگ طهران و زمانی را در مدرسه صدر طهران تحصیل می‌نماید.

بعد از آنکه در معقول و ادبیات و منقول دارای قوه می‌شود از طهران به اصفهان آمده وارد منزل سیّد ابو جعفر پسر صدر الدّین جبل عاملی می‌گردد، و پس از آنکه مشغول وعظ و منبر می‌شود منزل جداگانه پیدا کرده متأهل می‌شود و از این وقت شروع به تدریس می‌کند و جمعی فضلا در محضر او حاضر می‌گردند.

جهت تحصیل معاش ضمنا منبری هم می‌رود، لیکن تحصیل معاش بالاخره او را از تدریس و عنوان مدرسی بیرون آورده تسلیم منبر می‌کند.

منبرهای او چون نوعا متضمن شرح خطبه‌های نهج البلاغة و اخباری که متضمن اخلاق است می‌بوده و این‌طور منبر با سلیقه اهل اصفهان موافقت داشته در اندك وقتی ترقّی فوق‌العاده می‌کند.

اتّفاقا در اصفهان کتاب رمانی که در پطرزبورغ طبع شده بود، منتشر می‌شود به اسم رؤیای صادقه، خلاصه مضمون او اینکه عرصه روز قیامت بر پا

شده و شخصی ایستاده تماشای رستاخیز را می‌کند. در اثنای واقعه خطاب می‌رسد فلان شخص و بهمان آدم که یکی‌یکی اسم می‌برد حاضر کنید و از آن‌ها سؤال می‌شود چرا فلان کار را کردی و آن شخص متعذّر و شرمسار می‌گردد.

جماعتی از معاریف زمان ظل السلطان طرف سؤال و جواب با مصدر جلال می‌شوند و ضمنا تقصیراتی که متهم و منصوب به آن بوده‌اند در السنه و افواه عامه مردم اصفهان به تفضیل ذکر شده است در آن کتاب رمان.

پس از انتشار این کتاب ظل السلطان در مقام تحقیق مباشرین تألیف و طبع کتاب برآمد و برحسب ظاهر دلیلی که مباشرین تألیف را معین کند پیدا نکردند.

ولی چون آسیّد جمال غالبا این شعر قاآنی:

لا حول بخوانید که شد اهریمن از چاه تعویذ بگویید که غولك بدرآمد

ورد زبان داشت و بسیار استعمال می‌کرد و در این کتاب رمان موقعی را که نوشته ظل السلطان سوار کالسکه در صحرای قیامت حاضر شد و درب کالسکه باز شد و بیرون آمد برای سؤال و جواب، قاآنی از صف شعرای اهل محشر خارج شد و این شعر را خواند، از اینجا حدس زدند که یکی از مباشرین سیّد جمال بوده است و به مناسبت این اشعار سعدی:" تن آدمی عزیز است به جان آدمیت" این اشعار سعدی که حاج میرزا نصر الله بهشتی واعظ اغلب سر منبر می‌خواند او را هم یك شریك دانستند که شاید به توسط او در روسیه طبع شده، و دیگری شیخ احمد مجد الاسلام کرمانی را هم شریك آن‌ها دانستند چون این چند نفر اغلب ایّام معاشرت داشتند.

اطرافیان ظل السلطان خصوص بعضی که با این اشخاص نقار و کدورت داشتند بیشتر تهمت را نسبت به آن‌ها مسلّم داشته و مطلب را بزرگ جلوه دادند، تا اینکه مصادر امور تا آن‌وقت در مقام ضدیّت و ایذای حضرات برآمدند، تا

موقعی که در اصفهان انقلابی واقع شد بر ضد طایفه متجدّده و این تهمت، حربه برّنده بود در آن‌وقت برای نابود ساختن هرکسی.

حاج میرزا هاشم امام‌جمعه در آن‌وقت کمال اقتدار را داشت و با ظل السلطان در انجام مقاصد یکدیگر مسابقه داشتند موقع را وسیله قرار داد و تعقیب از سیّد جمال و سایرین کرد که ناچار همه آن‌ها از اصفهان به طهران مهاجرت کردند.

سیّد جمال در طهران اهمیت فوق‌العاده‌ای حاصل نمود مخصوصا در اوایل مشروطیت ایران که در منابر مردم را تهییج می‌نمود بر ضدّیت استبداد و با رفیق قدیم خود حاج میرزا نصر الله بهشتی واعظ در این موضوع مسابقه داشتند.

فوق‌العاده طرف تمایل عامه اهل طهران شده بودند و به‌قدری که اشخاص خواص و روشنفکر طهران متمایل به حاجی بهشتی بودند و از نطق و بیانات او استفاده می‌کردند، همان قدر عامه طهران خصوص اهل بازار از سیّد جمال تبرك و تیمّن می‌جستند خواه از منابر او و خواه از دعاهای نوشته که از او می‌گرفتند.

حتّی روزنامه‌ای به اسم او" الجمال" و حاوی کلمات او در آن‌وقت طهران طبع و منتشر می‌شد. بسیاری از زن‌های بی‌سواد محض تیمّن تك‌نمره‌های آن روزنامه را می‌خریدند و تعویذ بازوی اطفال خود می‌ساختند.

بیشتر اوقات زیاد مانده ناهار و شام او را برای شفای مریض می‌بردند.

بالاخره در کودتای محمّد علی میرزا که مجلس را به توپ بست با آنکه اهل اندرون و حرم او فوق‌العاده به سیّد افتاد و سیّد اظهار ارادت می‌کردند، حتّی خود محمّد علی میرزا هم هفته‌ای یکی دو شب به‌عنوان روضه‌خوانی با او می‌گذرانید در این موقع به خیال انتقام از سیّد با لباس مبدّل از طهران گریخت، نزدیك همدان که رسیده بود چون با حکومت آن‌وقت همدان مظفر الملك پسر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 178

ملّاباشی[85] ظل السلطان که چندی هم قبلا خوانسالار ظل السلطان در اصفهان بود سابقه خصوصیت و دوستی از اصفهان و طهران داشت، تصوّر کرده بود که در این موقع بیچارگی مظفر الملك حفظ حقوق سابقه را کرده از او پذیرایی می‌نماید، از خارج شهر همدان شرح پریشانی خود را به او پیغام داد مظفر الملك در جواب، از او دعوت به شهر می‌کند، هنگام ورود نزد مظفر الملك، مظفر الملك تلگرافی به محمّد علی میرزا کرده کسب تکلیف می‌کند او هم امر به اعدام می‌دهد.

وقتی که مظفر الملك میهمان خود را در شهر همدان خواست علانیه به قتل برساند، مردم شهر به سبب سیادت و وضعیت سیّد، هیجانی کرده مانع از وقوع این شنیعه در شهر شدند، مظفر الملك او را از شهر بیرون برد و در خارج شهر اعدام نمود. سنّ او در این وقت که سنه 1326 بوده است کمتر از پنجاه می‌شده که ولادت او در هزار و دویست و هشتاد بوده باشد.

میرزا محمّد علی 45 فرزند او که در آن‌وقت برلن تحصیل می‌کرد و دیگر نمی‌توانست آن‌وقت را به طهران معاودت کند در همان‌جا قصد توطّن کرده با یکی از خانم‌های باعلم برلن ازدواج نمود، و بالاخره به سمت انشای سفارت ایران در برلن متوقّف گردید.

کتاب" گنج شایگان" 46 از آثار قلمیه او راجع به محصولات و تجارت ایران منطبعه برلن متداول و کتاب نفیسی است در مقام خود. بعضی گویند که خانم او هم در تألیف کتاب شرکت داشته [است].

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 179

میر محمّد مهدی جرقویه‌ای خلیفه سلطانی

از اعیان اصفهان شمرده می‌شده، موقعی که رحمت علی شاه جهت سرکشی اهل سلسله خود در سنه هزار و دویست و شصت به اصفهان آمده در جرقویه با صابر علی از بابت اینکه مقدّر است یك عیالی از سادات این ولایت نصیب او گردد گفتگو می‌نماید و به تصویب صابر علی، صبیّه آمیرزا مهدی صاحب‌ترجمه را که در آن‌وقت به سبب علاقه ملکی در نصرآباد جرقویه ساکن بوده بر صابر علی معرفی می‌کنند و تزویج می‌نماید، حاج نایب الصدر شیرازی صاحب طرایق را از عیال رحمت علی شاه پیدا نمود.

سید نعمت الله جزایری

از اهل جزایر[86] واقعه کنار شط العرب بوده، در طفولیت به هوس تحصیل می‌افتد، چون خانواده او راضی نبودند به‌طور فرار می‌آید به شیراز، هنگام ورود به شهر جهت پیدا کردن مدرسه منصوریه محل سکونت اهل ولایتش دو کلمه را تدارك می‌کند، یکی مدرسه منصوریه و دیگری، می‌خواهیم که یکی از این دو را خود او حفظ داشته و دیگری را رفیق او. به هرکس می‌رسیده‌اند

---

[85] (*) ملّاباشی از اهل آذربایجان و مترجم کتاب" الف لیله و لیله" از عربی به فارسی است.(مؤلف)
[86] (*) بلوك بزرگی است در خوزستان.

این‌طور پرسش می‌کنند تا می‌رسند به آنجا و منزل می‌گیرند. به سبب فقری که داشته‌اند یکی از بزرگان شیراز از آن‌ها دعوت کرده است که روز جهت ناهار به منزل من بیایید و می‌رفته‌اند و همه خوراك شبانه‌روز آن‌ها منحصر بوده است به همین ناهار.

اتّفاقا اگر روزی دیر می‌رفته‌اند و موقع گذشته، بایست تا فردا به همان حالت صبر کنند. برای مطالعه شب یا با ماهتاب کار می‌کرده است یا در بعضی مساجد که چراغ بیت الخلاء آن تا صبح روشن بوده می‌رفته و ایستاده مطالعه می‌کرده

است.

پس از مدّتی به این وضع تحصیل می‌آید اصفهان، و در اینجا مجلسی بر حال او اطّلاع می‌یابد و وسائل زندگانیش فراهم می‌شود. تحصیلات معقول و منقول را نزد میرزا رفیعا نایینی و آقا حسین خوانساری و ملّا محمّد باقر سبزواری و غیره می‌نماید.

نزد مجلسی که می‌رود از میانه هزار نفر شاگردان خود او را انتخاب می‌کند جهت عضو مجلس تألیف، که در آن مجلس شبانه قریب چهل نفر فضلا حاضر می‌شده‌اند در خانه مجلسی و مشغول کار بوده‌اند و هروقت مسأله مشکلی پیدا می‌شده است میانه مجلس تألیف مطرح می‌گشته و حل می‌شده، چنانچه سیّد نعمت الله در کتاب" انوار نعمانیه" خود نوشته، مخصوصا در شرح حدیث: و لو علم الناس ثواب زیارة الحسین نصف الشعبان- ذکور الرجال علی[87] ... که در مجلس حالت نعاسی داشتم که مرا بیدار کردند، دیدم در این خصوص بحث می‌کنند ... و تألیفات بسیاری در حدیث و فقه و غیره نمود.

بعد از وفات مجلسی از اصفهان می‌رود شوشتر مشغول ملّایی می‌شود، تا در سنه هزار و صد و دوازده وفات می‌کند. از احفاد او در شوشتر و اصفهان خانواده چندی حالیّه می‌باشد که از سیّد به بعد همه در سلك علماند.

ملّا عبد الکریم جزی

قدری تحصیلات او در عتبات شده بود و قسمت عمده آن نزد آمیر محمّد صادق کتاب‌فروش و آمیرزا محمّد حسن نجفی بوده، در اواخر عمده قضاوت شرعیّه اصفهان منحصر به او شده بود به سبب آنکه وارسته و بی‌تکلّف بود. بسیار

دعوت به میهمانی از او می‌شد و همه را اجابت می‌نمود که ندرتا در منزل خود که یکی از حجرات مدرسه نیم‌آورد بود ناهار یا شامی صرف می‌کرد. اتّفاقا اگر منزل خود غذایی می‌خورد چون فراغت تدارك آن را نداشت به مختصر ماحضری و لو نان خالی بیات شده بود قناعت می‌کرد.

در موقع مرافعه به منزل مدعی یا مدعی علیه بی‌مضایقه به مهمانی می‌رفت و به همین سبب ملاطفت که نسبت به دوطرف ظاهر می‌ساخت غالبا خشم آن‌ها را فرومی‌نشانید و کار را به اصلاح می‌گذرانید. با وجود آنکه مهام قضایای اختلافی اصفهان و اطراف به اقدامات او فیصله یافت و هم از بابت وجوهات و موقوفات مبلغ گزافی در سال به توسط او صرف می‌شد، هنگام وفات غیر از چند جلد کتاب از او ترکه نماند.

تدریس فقه و اصول او همه‌وقت با اهمیّت و پرجمعیّت بود، ضمنا ملتزم بود که رساله" نجات العباد" را محض انتفاع عامّه همه‌روزه تدریس نماید و این کار در نظرها اهمیّتی داشت، چنانچه جمعیتی هم از این راه استفاده می‌کردند.

خوش‌صحبتی و اخلاق نیك او در معاشرت با همه طبقات خصوص عوام که همیشه مجلس خود را به اشعار و حکایات مضحك به طرب می‌آورد بیش از هر چیزی جلب قلوب می‌ساخت.

وفات او که در سال هزار و سیصد و سی و نه واقع شد و مکشوف گردید که با مقدمات سابقه متروکات نگذارده بیشتر از ایّام حیات، اهالی اصفهان را به او ارادتمند ساخت. مقبره او در تخت پولاد در تکیه کازرونی[88] است.

---

[87] (*) در اصل ناخوانا
[88] (*) در اصل تکیه کازرانی

عبد الرّحیم جزیری اصفهانی

از معاصرین علی نقی و تربیت‌یافتگان شاه سلطان حسین می‌باشد، انواع کمالات را داشته با حسن خط ثلث جلی خطوط مدرسه چهارباغ اصفهان را که آخرین بنای سلاطین صفویه بوده او نگاشته، درب مدرسه چهارباغ اصفهان توقیع نموده:" کتبه عبد الرحیم الجزیری هزار و صد و بیست و دو". برخی تواریخ مدرسه چهارباغ را تا دخول افغانان به اصفهان که سنه هزار و صد و سی و چهار باشد- چهره‌نما، نوشته دیده‌ام و خاتم بناهای صفویه در اصفهان به همان سال بوده است.

در حین محاصره اصفهان باز خوشنویسان به یاد ایّام خوش گذشته و آرزوی عودت آن ایّام قطعات می‌نوشتند مانند قطعه‌ای که عکس او را چهره‌نما گرفته در همان تاریخ[89].

میرزا فتح الله جلالی

فرزند میرزا عبد الرحیم افسر، خط نستعلیق را خوش می‌نوشته و شعر را نیکو می‌گفته، وفات او در هزار و سیصد و سی و شش.

میرزا ابو الحسن جلوه زواره‌ای

فرزند سیّد محمّد طباطبایی است که او در طبابت و شعر مهارت داشته، مظهر تخلّص می‌کرده. 47 در اول حال از راه قندهار به حیدرآباد سند رفت، میرزا ابراهیم شاه وزیر میر غلام علی خان دختر خود را به او تزویج کرد که خواهر میرزا اسماعیل شاه بود.

در نزد میرزا غلام علی خان منزلتی یافته، وقتی به سفارت هندوستان و کلکته نزد فرمانفرمای هند او را می‌فرستنده سرجان ملکم انگلیسی در تاریخ ایران کیفیت ملاقات خود را با او و استعلام احوال صفویه از او و نوشتن رساله‌ای در جواب ملکم را نوشته است. می‌توان او را مجدد حکمت مشاء قرن خود دانست.

پس از مراجعت از سفارت به سعایت بعضی، میر غلام علی خان از او بی‌میل شده، سیّد مظهر ترك حیدرآباد و عیال و خانه نموده، متوجه احمدآباد گجرات شد و در آنجا به تجارت مشغول گردیده قوامی یافت.

میر غلام علی خان پس از چندی افترائات بدخواهان او را کشف نموده در مقام اعتذار و جلب او برآمد ولی سیّد قبول نکرد و جواب‌های خشن نوشت.

میرزا ابو الحسن در احمدآباد گجرات در ذیقعده هزار و دویست و سی و هشت متولد شده پس از چندی اسبابی فراهم می‌آید که والد او از احمدآباد به بمبئی می‌آید و چندی در آنجا توقّف می‌کند تا اینکه برادر او که شخص فاضل و دانایی بوده با سایر اقارب مکتوبی به او می‌نویسند و معایب توقف هندوستان و محاسن مراجعت ایران را گوشزد او می‌نمایند.

به این سبب پس از سی و شش سال توقّف هندوستان و سند، به وطن خود که زواره اردستان باشد مراجعت می‌کند و هم در خود شهر اصفهان خانه و علاقه‌ای مهیا می‌سازد که گاهی در زواره و گاهی در اصفهان زندگی می‌کند.

میرزا ابو الحسن در ورود به اصفهان هفت‌ساله بوده و پس از شش هفت سال دیگر پدر او وفات می‌کند. با [شیوع] ناخوشی وبا در زوّاره، میرزا ابو الحسن به سبب صغر سن و نداشتن پرستار، اندوخته پدر را تلف می‌کند و به پریشانی می‌رسد.

به سبب آنکه این سلسله از قدیم اهل علم بوده‌اند مانند میرزا رفیع الدّین

محمّد معروف به نایینی که صاحب رسائل شیخ عاملی او را از مشایخ اجازه خود می‌شمارد و میرزا رفیع صاحب تصانیفی است مانند" حواشی اصول کافی".

---

[89] (*) پیدایش خط و خطاطان، ص 208.

تذکر به احوال این گذشتگان[90] از پدران و خویشان با وصف پریشانی، میرزا ابو الحسن را به شوق تحصیل علم وادار می‌سازد که به اصفهان آمده در مدرسه کاسه‌گران حجره گرفته مشغول می‌شود. وقتی از تحصیلات مقدمات فارغ می‌شود میل به علوم عقلیّه از فنون الهی و طبیعی و ریاضی در او پیدا می‌شود و اوقات خود را صرف آن می‌سازد تا آنکه از استادان حاضره دیگر چندان استفاده‌ای نمی‌کند، ناچار ترك تعلّم کرده مشغول مطالعه و تدریس می‌شود.

مدّتی در اصفهان به همین وضع اشتغال داشته تا از تهی‌دستی از طرفی و عیب‌جویی‌هایی که در محیط او وفور داشته، با تعرّض بی‌سبب امام‌جمعه‌ها که این شخص در تحت اقتدار آن‌ها بوده و آن‌ها به سبب استفاده در حقیقت، و در صورت وانمود نمودن به عوام که نسبت به او افاده می‌کنند به روز حسد در آن‌ها، و دیگر و اخلاق و اعمال زشت و جابرانه آن‌ها نسبت به همه‌کس خصوص این مرد جلیل، و توهین‌هایی که وارد می‌ساختند بر همه، و با این وصف خود را لازم‌الاطاعه و مستحق تکریم و احترام می‌دانستند، بدون سبب سیّد مزبور مجبور به مهاجرت از اصفهان و اقامت طهران می‌گردد، و برحسب عادت دیرینه در سکونت مدرسه، در مدرسه دارالشفاء منزل می‌کند و همه‌وقت خود را صرف مطالعه و مباحثه همان علوم می‌کند، که خود او در شرح حال خود که این کلمات کلیتا از آن اتخاذ شده اقرار می‌نماید که لغو و بی‌فایده بوده است. ریاست تدریس حکمت مشایی و کلمات ابن سینا به او انحصار داشت.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 185

و هم می‌گوید چون تصنیف تازه مشکل بلکه غیرممکن بود چیز مستقلی ننوشتم غیر از حواشی بر حکمت متعالیه و اسفار، به واسطه قناعت فطری هیچگاه از کسی تقاضایی نکرده. گاهی هم شعر می‌گفته و این قصیده از اوست، قصیده:

خویش بنشناسی ای فروشده در تن — تن بهل این غفلت دراز، پراکن

چند نمایی که تو منی، بنه این ریو — هی تن خاکی که نیستی تو همی من

گر تو منی چون به رفق و قاعده گاهی — از چه منم اندر آن زمان خوش روشن؟

وقتی اگر جان فسرده گردد نالان — از قبل رنج تن خلاف مبر ظن

زان که گهی افتد آنکه پژمان گردد — مرد ز ویرانی سرای نشیمن

چرخ به دست قضا فلاخن گردان — خلق بدو در میان سنگ فلاخن

دلت در این غمکده نگردد شادان — خواه به گلشن خرام و خواه به گلخن

مهبط احجار این فلاخن نیلی — کس بنداند به غیر ایزد ذو المن

گردون چون هاون است کو به حوادث — نرم شدم اندرین مطبق هاون

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 186

ذرّه‌ای از مهر این جهان سر راه است — رمزی از این دان حدیث عیسی و سوزن

باطنت ار تیره ظاهری عملت هیچ — گند بغل را چه سود عنبر و لادن

دامن تو قدسیان به لابه بگیرند — گر تو بر این خاکیان کشانی دامن

---

[90] (*) در اصل ناخوانا

بالاخره در همان مدرسه دارالشفاء تا آخر ایّام حیات که سال هزار و سیصد و چهارده باشد زیست نمود و ایّام مرض را در خانه صدر العلماء گذرانید و درگذشت.

جمال الدّین عبد الرزاق

اسمش محمد، پدر کمال الدّین [اسماعیل و] در عرفان و شعر سمت استادی و محترم است نزد آن‌ها، با خاقانی معاصر بوده زمان محمّد خوارزم 48 شاه.

در فنون و معارف و ادب استاد معروف است، مراسلات نظم و نثر او با خاقانی زینت‌افزای اوراق است، فرزند او کمال الدّین اسماعیل است که او هم از اساتید شمرده شده. از اوست: 49

گویند صبر کن که شود خون ز صبر، مشك — آری شود ولیك ز خون جگر شود

تو را ز مشرق پیری دمید صبح، مخسب — که خواب تیره نماید چو صبح شد روشن

شب جوانی ناگاه روز پیری شد50 — که دید زنگی به رومی آبستن

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 187

اگر سلامت جویی حقیقت ای مسکین — مساز در بن دندان اژدها مسکن

حیات دنیا خواب است و مرگ، بیداری — ز کان حکمت محض است این بلندسخن

هرآن‌که بیش خورد کم زید به معنی، از آنك — چراغ کشته شود چون بشد ز حدّ روغن

میان جامه، دلی زنده گر نداری پس — به نام، خواه کفن‌خوان و خواه پیراهن

ز بهر دنیا چندین عناکری نکند — که می نیرزد این مرده خود بدین شیون

اگر نباشی مردم، دد و ستور نباش — و گر فرشته نباشی مباش اهریمن

مباش غرّه بدین گنده پیر دنیا، زانك — هزار شوهر کشت و هنوز بکر این زن

بمیر پیش‌تر از مرگ تا رسی جایی — که مرگ نیز نیاردت گشت پیرامن

و نیز در وصف اصفهان گفته:

این چه شهر است سراسر آشوب — این چه قومند تمامی تلبیس

با چنین شهر سقی الله دوزخ — با چنین قوم عفا الله ابلیس

جناب

اسمش میرزا فتح الله، اصلش از خوزان ماربین اصفهان، نسبش به امیر نجم ثانی می‌رسد. در جوانی به هندوستان رفته و پس از تحصیل مکنت به

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 188

اصفهان مراجعت نموده، در زمان شاه‌طهماسب [دوم] کلانتر اصفهان شده، در دولت نادری با میرزا رحیم اشتهاردی و میرزا کاظم اصفهانی میان ری و کاشان در صحرای نمك حسب الحکم شاه قهار شهید شد. 51 از اوست:

ز کار بسته‌ام از هیچ ره گشادی نیست — مگر دمی که غمت را کند شمار انگشت

به تلخ‌کامی ایّام شاد باش و مزن — به شهد کاسه هر سفله زینهار انگشت

اگر به لب زنم از دست آن نگار انگشت — شود چو غنچه ز خون دلم نگار انگشت

برآید از رگ من ناله گر بخارم تن — بدان مثابه که مطرب زند به تار انگشت

جنّتی (شاعر)

اسمش زین الدّین، مولدش قریه جز اصفهان. از اوست[91]:

تمام عمر اگر در کوهساران — جفای برف بینی، جور باران

کشی در هر نَفَس، صد گونه خواری — ز چنگال عقابان شکاری

بسی بهتر که در تخت زراندود — دمی محکوم حکم دیگری بود52

ام ابراهیم فاطمه جوزدانیه

دختر عبید الله جوزدانی است و جماعتی از علما از او روایت کرده‌اند مانند اسعد ابو الفتوح منتجب الدّین عجلی متوفی سنه ششصد هجری.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 189

ابراهیم جوهری

نامش میرزا محمّد ابراهیم شاگرد ملّا محمّد تقی قزوینی وقتی به آهنگ سیاحت به اصفهان آمده در آنجا عیال اختیار می‌کند و مراجعت به قزوین می‌نماید. مدّتی نمی‌گذرد باز به هوای اصفهان حرکت می‌کند، این مرتبه وارد بر سیّد محمّد باقر رشتی می‌شود، بقیه ایّام توقف در اصفهان را سیّد از او پذیرایی می‌نماید.

در گفتن مرثیه و نظم و نثر مشهور است و کسب او هم همین بوده است.

اولاد دختری او هنوز در اصفهان هستند. کتابی از او معروف 53 است به اسم «جوهری» مبتدیان روضه‌خوان‌ها بسیار از او استفاده می‌کنند مقبره‌اش در آب‌بخشان معروف است، وفات او در سنه هزار و دویست و پنجاه و سه.

---

[91] (*) ر. ك: آتشکده، ج 3، ص 939.

جهانگیرخان [قشقایی]

از ایلات فارس و طایفه درەشوری قشقایی است، در اوایل عمر نزد خالوی خود که از کیخاهای همگین بودەاند منشیگری داشته، به شیراز هم مسافرت نموده ولی بەعنوان تحصیل نبوده. چنانچه ابتدای آمدن به اصفهان هم این عظمت را نداشته و برای شغل دیگری آمده بود. بعد از توقّف در اصفهان عازم بر تحصیل میشود و ترقّیات میکند، تحصیل فقه را نزد حاجی شیخ محمد باقر و میرزا محمّد حسن نجفی کرده است، معقول را نزد حاجی ملّا اسماعیل دربکوشکی ریاضیات را [نزد ملّا حیدر صباغ لنجانی فراگرفت].

بالاخره در مدرسه صدر از ابتدا منزل داشته و لباس اوّلیه خود را که کلاه پوست بلند و با زلف و پشتگوشی قشقایی مانند و کفش ارسی و قبای بلند بود تا آخر تغییر نداد، در همان مدرسه صدر تا آخر عمر بەطور تجرّد زیست نمود، امامت جماعت هم در آنجا میکرد. جاذبه حسن اخلاق او مزید جمعیّت نماز او

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 190

شده بود، در ماه رمضان هزار و سیصد و بیست و هشت در همان مدرسه صدر وفات نمود و با آنکه ماه صیام بود تمام دکانین شهر بسته شد و عماری او را به سر دست با ازدحام غریبی [به] تخت فولاد بردند.[92] محل مخصوصی دفن شد که معروف است.

تدریس اسفار و شرح کبیر و شرح لمعه و قوانین میکرد، شرح منظومه را هم چندین مرتبه تدریس کرده بوده ایّام تعطیل کلماتی از نهج البلاغة عنوان میکرد و معارف و اخلاق میگفت و همچنین فارسی هیئت و خلاصه الحساب و سی فصل را تدریس مینمود، در امر معاشرت و حسن خلق، ممدوح هرکسی که با او ملاقات میکرده بود، مغنی و مطوّل را هم اوایل بسیار تدریس کرده بود، جمعیّت شاگردان او بسیار میشد در هر درسی غیر از اسفار که سه چهار نفر بیشتر نمیشد. 54

با آنکه از حیث معاش در عسرت بود لیکن بەسبب عفّت و استغنا، اغلب او را متموّل تصوّر مینمودند. در سواری و تیراندازی مهارتی داشت، حتّی نشانه زدن با دست از پرتاب کردن سنگ و غیره نیز مهارتی داشت. چنانچه وقتی تیغه چاقوی کوچکی را میانه ناخن انگشت وسط و باطن شصت جا داده و پای گنجشکی را که قبلا نشان کرده بود، در پرتاب کردن تیغه چاقو زد و انداخت.

در انقلابات اخیر ایران که شجاعتی از علما به مطابعت حاج شیخ فضل الله نوری و محافظت اصول قدیمه بر ضد مشروطیت و مجلس دارالشوری اقدامات و هیجانات داشتند، جهانگیرخان فقط در ذکر معایب مشروطیت اطاله سخن مینمود.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 191

جیحون

دریای ضمیرش به جواهر معانی مکنون و صدف طبعش به درهای فضائل مشحونست. جوانی است از اهل ادب و از سلسله سادات والانسبت؛ از اوست در مطارحه با غزل خواجه حافظ:

ای خوش آن شب که مرا جای به پهلوی تو بود — اندر آغوش من آن دم، سخن بوی تو بود

بعد از آن بستر دیباش، مغیلان باشد — هرکه او را شبکی جای به پهلوی تو بود

آقا حسین جیلانی

معروف است به لنبانی، مسجد لنبان محل ریاست و تدریس او بوده، در حکمت و عرفان و فقه و حدیث مهارتی داشته، فنون مختلف را تدریس میکرده، محضر درس او اهمیتی داشته است، در اصفهان در فنون مختلف تألیفات دارد و مشهور است، مشهورتر از همه تألیفات او" شرح صحیفه" است که نظر به اهمیّت آن به او معروف شده و او را میگویند آقا حسین شارح

---

[92] (*) که برای کس دیگری این ایّام چنین وضعی اتّفاق نیفتاده.(مؤلف)

صحیفه، اسلوب آن شرح مانند تحصیل مجمع البیان است، اول چند فقره از صحیفه را می‌نویسد بعد لغات، بعد اعراب، بعد بیان و شرح می‌کند.

این شرح را وقتی سیّد علی خان که هم شارح صحیفه نامیده می‌شود ملاحظه نمود او را لعنت فرستاد و گفت مطالب شرح صحیفه مرا سرقت کرده.

مسجد لنبان محض نماز و تدریس او محلی است که عوام ازآنجا تبرك جسته و معروف است و مورخین نوشته‌اند که حضرت مجتبی زمان خلیفه ثانی وقتی از اصفهان عبور کرد به طرف جرجان در این محل نماز گزارد. وفات او در رمضان 1129.
55

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 192

میرزا محمّد باقر چهارسوقی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

آمیرزا محمّد هاشم چهارسوقی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

میرزا حسن چینی

معروف به مولانا، از مدرسین حکمت بوده در زمان محمّد شاه قاجار.

حاج آقا منیر

اصلا اهل بروجرد و متوطّن اصفهان، فرزند آقا جمال بروجردی که پس از میرزا حسینعلی بها، از طرف میرزا علی پسر بزرگ او تبلیغ و تکذیب عبّاس افندی را می‌کرد.

حاج آقا منیر موقعی که مخالفت عقیده پدر را با خود فهمید، خود مباشر شد و مادر خود را بدون طلاق، شوهر داد و همواره او را لعنت می‌نمود.

نواده آخوند ملا علی بروجردی داماد میرزای قمی بود، نزد حاجی شیخ محمّد باقر نجفی علوم شرعیّه را تحصیل کرده و نزد آمیرزا نصر الله قمشه‌ای درس معقول خوانده، ادبیت را نیکو حاضر بود، در مدرسه صدر تدریس می‌کرد و می‌گفت از بیش از هزار نفر اجازه روایتی دارم، رجال را خصوص از طبقه متاخرین و علما و احوالات آن‌ها استحضار کاملی داشت و صحبت مجلسی او، ادبیات و قصص علما بود.

عوام به استخاره‌های او عقیدتی داشتند که یومیّه استخاره‌نامه‌های زیادی را با تفضیل اینکه مطلب از چه قبیل است و فعل آنچه اثراتی دارد جواب می‌نوشت و در مقابل مبلغی می‌گرفت از چند شاهی تا چند تومان به اختلاف مواقع. در امر قضاوت مورد طعنه مدعی و مدعا علیه می‌گردید، و هر دو از او مکدّر می‌شدند. وفات او در سال هزار و سیصد و چهل و دو. [بوده است]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 193

حاج میر معصوم (ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها)

حافظ بن مردویه

ابی بکر بن مردویه از حافظین مشهور و دارای مسند است.

حافظ ابو نعیم

احمد بن عبد الله، لفظ ابو نعیم در [مورد] بسیاری از رجال استعمال شده و بیشتر به فتح نون است، و در خصوص این شخص به تصغیر تصریح کرده‌اند.

لفظ حافظ در اصطلاح ارباب درایت و حدیث جهت کسی استعمال می‌شود که یك‌صد هزار حدیث با اسناد حفظ داشته باشد. چنانچه هم کسی سیصد هزار حدیث با اسناد حفظ می‌داشته او را حجت می‌گفتند، و حافظ کل احادیث مدوّنه را حاکم می‌گفته‌اند.

حافظ در اصطلاح ارباب قرائت بر کسی استعمال می‌شود که تمام قرآن را به ده قرائت حفظ داشته باشد. به احسن تجوید، یا به هفت قرائت و یا اقلا به یك قرائت به‌طور صحیح حفظ داشته باشد.[93]

شاید حافظ شاعر شیرازی معروف، به همین مناسبت که حافظ قرآن بوده او را حافظ گفته‌اند چنانچه خود او هم گفته:

عشقت رسد بفریاد گر خود بسان حافظ　　قرآن زبر بخوانی با چارده روایت

برحسب آنچه از خود ابو نعیم حکایت کرده‌اند، یکی از اجداد او مهران غلام عبد الله بن معاویه سبط جعفر طیّار که در اصفهان سلطنت نموده- صد و بیست و هفت، و این مهران اول شخص از اجداد اوست که مسلمان شد.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 194

و دیگر از اجداد او، محمّد بن یوسف بناء است که از بزرگان اهل تصوّف بوده و مقبره او که در محله خواجو است با کمال شکوه و شوکت و گنبد و صحن زیارتگاه و مورد تعظیم می‌بود، تا در همین قرن اخیر یکی از علما[94] حکم نمود خراب ساختند، و آجرهای او در بنای مسجدی صرف نمودند. و محله اطراف او به همان اسم شیخ یوسف حالیّه خوانده می‌شود.

زمانی که شاردن فرانسوی به اصفهان آمده این مقبره را به اسم شیخ سبناء مخفف شیخ یوسف بناء با احترام نوشته است، 56 چنانچه مقبره خود حافظ را نیز با وضع بنا و کیفیت. توسلات اهالی به آن مقبره به‌طور احترام ذکر کرده نزدیك مقبره شیخ ابو المسعود واقعه در محله درب شیخ.

زمان کمی پس از شاردن بوده است که میر لوحی یکی از علمای اصفهان به مناسبت دشمنی با مجلسی و توهین به او به‌سبب اینکه جدّ ملّا محمّد تقی مجلسی بوده است حکم به خراب کردن او می‌دهد، و مریدانش خراب می‌کنند چون‌که متهم به تسنّن بوده است.

مقبره حافظ در قبرستان آب‌بخشان نزدیك راهی که به سمت سر قبر آقا می‌رود در کنار جاده‌ای که معبر جاده که فاصله میانه قبر او و غسالخانه کهنه [بوده] واقع شده است، مقابل یك ستون آجری که مسجد بوده و متعلق به بقعه حافظ و حالیّه ستون متعلق به غسالخانه کهنه است و فاصله میان آن ستون و قبر تقریبا ده ذرع است.

ابو نعیم از سلیمان طبرانی و غیره روایت می‌کند. مجملا ابو نعیم در فن روایت و تاریخ اهمیّت داشته و پس از هفتاد و هفت سال زندگانی در چهارصد و سی وفات نموده و بعضی هم عمر او را نود و چهار سال گفته‌اند. از تألیفات او

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 195

کتابی است در موضوع اصفهان و خصوص اشخاص معروف آن.

حجاب

اسمش میرزا ابو تراب از سادات تبریزی، در عبّاس‌آباد اصفهان ساکن شده به مراتب علمی مربوط بوده. وفات او در سنه یك‌هزار و صد و پنجاه و هفت از اوست:

زین پیش، گردون در شیر من خون　　می‌کرد و اکنون در باده‌ام آب

شیخ حسین حرّ عاملی

---

[93] (*) ر. ك: روضات الجنات، ذیل عنوان احمد بن سعید معروف به ابن عقده، ج 1، ص 208

[94] (*)- حاج شیخ محمّد باقر نجفی.(مؤلف)

از طرف مادر حفید شهید ثانی است، از جبل عامل به اصفهان آمده شیخ بهایی او را در منزل خود پذیرفته و نزد او تحصیل نمود تا وفات شیخ.

شیخ محمّد علی حزین

اصلا اهل گیلان، از اولاد شیخ ابراهیم معروف به شیخ زاهد گیلانی است که مراد و مرشد شیخ صفی سرسلسله صفویه بوده است.

در اصفهان سنه یك‌هزار و صد و سه متولد شده، و در همان شهر نزد علمای آن عصر تحصیلات معقول و منقول کرده، مانند ملّا محمّد صادق اردستانی و آقا هادی مترجم و میرزا کمال فسایی و غیرهم، و در موقع فتنه افغان با آنکه وضع محصور شدن شهر و اتّفاقات ناگوار لازمه آن کاملا بر امثال این اشخاص روشن و واضح بوده است چنانچه خود او نوشته، باز در امر فرار و مهاجرت تعلّل و مسامحه کرده‌اند، تا اینکه اموال آن‌ها به غارت رفت و با کمال فقر و پریشانی و وضع ناگوار جانی به سلامت رهانیدند، پس از فرار نیز دچار خیال محالی شده که بلکه بتواند علاجی جهت اعاده سلطنت صفویه بنماید از

شدّت فرط محبّتی که به آن خانواده داشت. 57

به این‌طور که جهت دفع فتنه افغان و رفع نادر شاه به هندوستان رفته که از پادشاهان بابری استمداد کند، در مقابل کمك‌هایی که خانواده صفویه سابقا به آن خانواده کرده بودند.

متأسفانه وقتی به هندوستان رفت و دید اوضاع دربار سلاطین بابریه که گرفتار اغراض امرا شده بود و اغتشاشش شبیه دربار صفویه بود پشیمان گردید.

لیکن توهّمی که از نادر شاه پیدا کرده بود مانع از مراجعت او شد، و در بنارس سکونت نمود، در هزار و صد و هشتاد و یك وفات کرد. 58

مقبره او خارج شهر بنارس شب‌های دوشنبه و پنجشنبه محل ازدحام زوّار می‌شود. دارای کمالاتی بوده، خطوط را نیکو می‌نوشته، سیاحت آذربایجان و خراسان و عراق و فارس و غیره را کرده. در لارستان زمان اغتشاش ایران و سلطنت افغان چندی زیست نموده تا موقعی که اهالی لار بر حاکم خود شورش کردند و با مساعدت کلانتر که از دوستان شیخ محمّد حزین بود حاکم را کشتند.

متعاقب آن والی فارس قشونی برای تنبیه اهل لار فرستاد و در نتیجه اغلبی از اهالی لار مهاجرت نمودند، شیخ محمّد علی هم که در این وقت با آن‌ها دوست بود ناچار به مهاجرت شده به بندرعبّاس رفت و در آنجا هم توقف برای او ممکن نشده ترك ایران را گفت و در دهلی توطّن اختیار کرد. اشعار او همه نوع دیده شده از آن جمله است:

با هرچه بود انس، جای تو همان است — هر چیز هوای تو، خدای تو همان است

و نیز:

از صحبت صوفی‌منشان سوخت دماغم — ای باده‌پرستان ره میخانه کدام است

و نیز:

نومیدی عاشقان قدیم است | مخصوص به روزگار من نیست

اول شعری که را که نسبت به خود داده است این است:

صید از حرم کشد خم جعد بلند تو | فریاد از تطاول مشکین کمند تو

شد رشك طور از آمدنت کوی عاشقان | بنشین که باد خورده جان‌ها سپند تو

مشکل شده است کار دل از عشق و خوشدلم | شاید رسد به خاطر مشکل‌پسند تو

حسابی (شاعر)

اسمش میرزا سلیمان و از اهل نطنز دارای کمالات ظاهری خاصه فنّ موسیقی، کتابی در تذکره نوشته. از اوست:[95]

چه خوش است از تو خشمی که به روی ناز باشد | که به عجز چون درآیم در صلح باز باشد

و نیز:

به خانه‌اش روم و این کنم بهانه خویش | که مست بودم، کردم گمان خانه خویش

حسرت (شاعر)

اسمش علیخان، وزیر محمّد رضا میرزا متخلّص به افسر حکمران گیلان.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 198

جوانی نیکوشمایل و خصایص بود. از اوست:[96]

ما در رهش ز پای فتادیم و دیگرند | آنان که گفته‌اند به منزل رسیده‌ایم

حسن بن محمّد دارکی اصفهانی

از فقها و محدثین قرن چهارم در اصفهان بوده است، و جدّ مادری عبد العزیز دارکی، استاد اوست.

---

[95] (*) ر. ك: آتشکده، ج 3، ص 1- 940.
[96] (*) مجمع الفصحاء ج 2، ب 1، ص 208.

حسین بن احمد بن شبیه الاصفهانی

اصل او اهل اصفهان، و دلیل بر شرافت و فضل او، مکتوبی است از حضرت باقر (ع) به او خطاب می‌فرمایند که تو از برای خود نظیری نخواهی یافت و از بابت دختران خود انتظار کفوی برای خود نکش.

حسین تریاکی

در ایّام جوانی او که لوله کردن تریاك معمول تریاك‌مال‌های اصفهان نبود و اوایل نوغان، تریاك‌مال‌های یزدی جهت این کار به اصفهان می‌آمدند و زود مراجعت می‌کردند و غالبا مردم محتاج به لوله مالیدن بودند، این شخص به این شغل می‌پرداخت و هم تریاك لوله را می‌فروخت به این سبب شهرت به تریاکی 59 کرده درب قیصریه مدّتی دکّان تریاك‌فروشی داشت، بعد به سبب خوش‌صحبتی و گفتن شعر اغلب مردم میل به صحبت او می‌کردند و جهت تفریح به منازل خود دعوتش می‌کردند، و بالاخره از کاسبی و کار دست کشیده تمام وقت خود را صرف معاشرت می‌نموده، و کم‌کم صحبت‌های اهل عرفان را

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 199

در مجالس می‌نموده و دعاوی بلندی هم نسبت به خود پیدا کرده و خود را مصلح بشر پنداشت، و از معجزاتی که برای خود معیّن نموده بود یکی این بود که حب‌های درشت آتش زغال را در دهن می‌گذارد و می‌جوید تا خورد می‌شد و منتفی می‌گشت بیرون می‌انداخت، دیگر آنکه شاخه‌های پرخار گل‌سرخی را از پایین به بالا که طرف تیزی خارها واقع است با دو انگشت خود که به شاخه می‌کشید تمام خارها را می‌سترد و به دستش آسیبی نمی‌رسید، اغلب این کار را برای پیوند زدن 60 گل‌های سرخ می‌کرد و چون پیوندهایی که او زده بود نوعا گرفته بود این را معجز سیّم خود می‌دانست. در وقت صحبت و دعوی ابتداء فقط اطّلاع بر علوم مختلفه را- با نداشتن سواد- می‌کرد و بعد مرشد می‌شد، و بعد بالاتر شعر هم می‌گفت و دودی تخلّص داشت. از اوست که در حالت احتضار با نهایت ضعف، که نویسنده- [میر سید علی جناب]- با زحمت گوش خود را در دهان او گرفته بود و شنیده و می‌نوشته:

ز یك تجلّی جانان ز قید جان رستم — غنی شدم به نگاهی اگر تهی‌دستم

میان ما و تو زاهد بس است این برهان — تو دستگیر هوا، من به عشق پای‌بستم

ز من مپرس که مست و خراب از چه شدی — از او بپرس که داد این پیاله بر دستم

ز عشق و بادهپرستی چرا کناره کنم — در این دوروزه غنیمت بود که تا هستم

به یك مشاهده دادم بدو جهان، سه طلاق — ز قید چهار عناصر چو عارفان جستم

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 200

ز پنج حس و از این شش جهات و هفت حجیم — به هشت جنّت وحدت ز صدق پیوستم

ز نه رواق ده و دو امام برحق را — شفیع دودی و اصحاب حال دانستم

چند نفسی پس از انشای این اشعار برآورد و دم درکشید. وقتی از شور مستی در شب، درب منزل یکی از علما رفته بود و قال و قیل زیادی کرده، صاحب منزل او را به خانه برده شام صحیحی به او داده تا صبح نگاهش داشته صبح او را اوّل، حد زده و بعد به ملاحظات چند عبایی به او انعام می‌کند.

باز شب دیگر این معامله واقع می‌شود، پس از این دو شب مکرر درب منزل علما رفته بود. ولی طرف اعتنا واقع نمی‌شد. در بلواهای میانه مستبدین و مشروطه‌طلبان اشعار مناسبی گفته که یکی از آن‌هاست این شعر:

دیدی که چسان خوردند اندر گه خود غوطه یك دسته ز استبداد یك سلسله مشروطه

حسینعلی شاه

حاج محمّد حسین، امام مسجد شاه، معروف به شیخ زین الدینی[97] است.

جدّ مادری او فقاهت را نزد آقا محمّد خالوی خود، و طریقت را از سیّد معصومعلی شاه دکنی داشت. حسینعلی شاه لقب داشت.

سیّد دکنی به او توصیه نموده که برای حفظ ظاهر در حجره‌ای از مدارس اصفهان منزل کند و به تدریس و امامت جماعت اشتغال نماید، و در موعظه خود مردم را هدایت نماید.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 201

حاج محمّد حسین در میانه علما دارای مقام بلندی بوده است و سیّد معصومعلی شاه محض حفظ مرتبه او و توجّه عامه به او، او را نهی کرده بوده است که علانیه به محل و تکیه آن‌ها، یعنی خود سیّد و سایر دراویش مراوده نکند، حسینعلی شاه هم همواره از ملاقات درویشان، ظاهری اجتناب می‌کرده [است]. منزل او در مدرسه علی‌قلی آقا، کنار چارسو علی‌قلی [آقا] بوده است. در آنجا منزل و امانت جماعت و موعظه داشته است و نیز در مسجد شاه امانت می‌کرده [است].

وقتی به او گفتند چرا عیالت را طلاق نمی‌دهی، جواب می‌دهد اگر او را رها کنم به سبب زشت‌خویی کسی او را نمی‌گیرد، او جوان است و به سبب شهوت کارش به فساد می‌کشد، محض حفظ او، تحمّل ناملایمات او را می‌کنم.

خود او گفته هفت سال دائما به ذکر قلبی متوجّه بودم و کسی به من گمان درویش نکرد.

و سبب معاشرت و مسافرت خود را با سیّد دکنی می‌گفته است که بعضی ادعیه و اجازت که او داشته است خواستم بگیرم و گرفتم، با درویشان صوری هرگز معاشرت نداشت، نورعلی شاه او را نایب خود گردانید هرچه مریدان نزد او می‌آوردند به مستحقین می‌رسانید و معاش خود را با منافع دو دستگاه شعربافی موروثی پدری اداره می‌کرد، یکی از ریاضات او معاشرت منکوحه بدخوی او بود که اغلب با مادر حاجی جنگ و نزاع داشته [است].

وقتی دو نفر از شاگردان فاضل ملّا علی نوری به خدمت حسینعلی شاه در پذیرایی، واردین بر او مفاخرت نمودند. 61 ملّا علی نوری از این واقعه دل‌شکسته شد به خیال لجاج به او افتاد، از میرزای قمی استفتاء کرد که حضرات معتقدند به تصویر شخص مرشد هنگام عبادت، و جواب صادره میرزا در این موضوع را با جواب سایرین دست‌آویز نموده به‌وسیله حاجی محمّد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 202

حسین خان مروی به فتحعلی شاه وانمود ساختند. با آنکه علمای حقّه، این طایفه را جایز القتل می‌دانند در باطن داعیه سلطنت هم دارند، تا اینکه او مأموری فرستاد و حاجی محمّد حسین را نزد خود حاضر ساخت، هنگام حضور عقیده فتحعلی شاه نسبت به او تغییر کرده فتحعلی شاه به او گفت چنانچه به صورت عالمی و ظاهر الصلاح می‌نمایی از معاشرت اشخاص بدنام احتراز کن و به مسجد رفته موعظه نما و او را مرخص ساخت.

حاجی محمّد حسین پس از آنکه معصومعلی شاه را در رودخانه قراسو غرق ساخته بودند و نور علی شاه جانشین او را هم خلیفه کرده، وفات یافت.

رضاعلی شاه که قطب بود نیز پس از یك‌صد و چهل سال عمر ارتحال یافته بود.

---

[97] (*) شیخ زین الدّین جدّ مادری او.(مؤلف)

ریاست سلسله نعمت اللهی منحصر به حاجی محمّد حسین اصفهانی شد که ریاست صوری و معنوی داشت تا بالاخره در سنه هزار و دویست و سی و چهار در کربلا وفات کرد و در زاویه مسجد سیّد کاظم رشتی بیرون دروازه باب النجف مدفون شد.

ملّا رجب علی حکیم

اصفهانی، از حکما و عرفای زمان شاه‌عبّاس ثانی است که وی را زیاد تعظیم می‌نموده است.

حاج میرزا محمّد باقر حکیم‌باشی

در بدایت عمر نزد والد خود آخوند ملا عبد الجواد خراسانی با نهایت تهی دستی تحصیل طب و طبیعیّات و غیره را نموده و فقه را هم به درس حاجی شیخ محمّد باقر نجفی و آمیر صادق کتاب‌فروش حاضر می‌شده: پس از رحلت پدر ناچار به طبابت اشتغال نمود و در ضمن هم تدریس قانون شیخ و دیگر کتب

طبیّه قدیم را می‌کرد. با آنکه در علوم شرعیّه دارای ملکه اجتهاد شده بود به‌سبب همین اشتغالات تدریس و مباحثه آن را ترك نموده بود، جهت تحصیل معاش در جوانی اغلب به چهارمحال به معالجه خوانین می‌پرداخت، تا اینکه ظل السلطان او را به حکیم‌باشی‌گری عیالات خود انتخاب نمود. به سبب این مرابطه با حکومت و تصادف با موقع خرید خالصجات دارای مکنتی و از اعیان و ملاکین اصفهان شمرده می‌شد، این گرفتاری مکنت دیگر مجال تدریس بلکه طبابت هم به او نمی‌داد.

در ابتدای مشروطیت و تأسیس انجمن‌های ولایتی به عضویت انجمن اصفهان منتخب بود. در فنّ حساب و تدریس هیئت و فیزیك مصطلح بود، در انشا مهارتی داشت چنانچه هرگاه از او مراسله‌ای تقاضا می‌کردند که مثلا به عنوان دعوت کسی بنویسد و مشتمل بر بیست یا سی کلمه 62 مختلف، بدون درنگ و تطویل از آخر مکتوب شروع می‌نمود و به ابتدای مکتوب خاتمه می‌داد، بدون آنکه جمله زاید یا غیر مأنوسی استعمال کند.

اشعار و قصاید فارسی و عربی به‌قدری حفظ داشت که در اصفهان نظیر نداشت. وفات او در سال هزار و سیصد و بیست و هفت. [بوده است].

ملا اسماعیل حکیم بسطامی

مولد خود را فندرسك می‌گفته معروف به بسطامی بوده، در سبزوار و قزوین نزد حاجی ملّا هادی سبزواری حکیم معروف و دیگران تحصیل می‌کرده پس از آنکه ترقّی حاصل می‌کند به اصفهان می‌آید، در اوایل ورود به موجب حکایتی که او کرده امام‌جمعه اصفهان تکلیف به منبر رفتن و موعظه نمودن به او می‌کند، به سبب حیا و عدم انس به این‌گونه امور و توهّم اینکه شاید بالای منبر مطالب را فراموش کند، عنوان مطالب را کف دست خود نوشته که یادآور او

باشد. اتّفاقا بالای منبر و روبرو شدن با مردم او را غافل می‌سازد حتّی از یادداشت‌های خود، و چندین مرتبه مردم را به صلوات فرستادن مشغول می‌کند.

و در این اثنا هم دست خود را برای پاك کردن عرق به صورت خود می‌کشد، تا یکی از پای منبر صدا می‌کند اگر مطلب را فراموش کرده‌اید پایین آمدن از منبر را که فراموش نکرده‌اید، شیخ با حالت شرمندگی از منبر به زیر آمده با شتاب راه منزل خود را می‌گیرد، در اثنای راه یك نفر به او می‌رسد که کفش‌های فراموش‌شده‌اش را آورده بود.

مجملا از معاشرت گریزان بوده، در مسجد شاه منزل داشته در محضر حاج شیخ محمد باقر نجفی حاضر می‌شده، پس از فوت حاج شیخ محمّد باقر این مقدار معاشرت هم از او ترك می‌شود و فقط چند نفر مخصوص را به‌عنوان تحصیل حکمت و تهذیب اخلاق گاهی به منزل خود راه می‌داده [است].

بدن او مبتلا به سودای سختی بوده که سال‌های دراز با تنگدستی و فقر این ابتلا مزید شداید او می‌شده، در عین همین حالت عبادات و احیای شب را ترك نمی‌کرده، شدّت عسرت او اغلب اشخاص را نسبت به او به رقّت می‌آورده، لیکن از کمتر کسی قبول احسان می‌کرده، تا وقتی ظل السلطان ابراهیم خلیل‌خان نوکر مخصوص خود را با یك مبلغ پولی نزد او می‌فرستد، ابراهیم خلیل‌خان چون می‌دانسته که او را به منزل خود راه نخواهد داد به وسیله مخصوصین مریدان او چند روزی معطّل می‌شود تا او

راضی شده درب اتاق را به رویش باز می‌سازد، در اثنایی [که] ابراهیم خلیل‌خان با او ملاقات و تفقّدی می‌کند پولی را که همراه داشته ابراز می‌کند، شیخ همین‌که پول را دید از حامل پول استفسار اسمش را می‌نماید و او می‌گوید ابراهیم خلیل‌خان، از شنیدن این اسم شیخ بی‌اندازه منقلب می‌گردد و بعد می‌گوید مرا آسوده ساختی زیرا زمانی قبل از اینکه روزها به گرسنگی گذرانیده بودم مرا خواب برد و خوابی دیدم که

آمدن امروز تو را با خاتمه کار خود قرین فهمیدم، ابراهیم خلیل‌خان پول‌ها را گذارده و رفت و چند دقیقه پس از آن حالت شیخ سخت‌تر شد تا روز سوم در وقتی که مکرر این کلمه را می‌گفته:" خود کرده را تدبیر نیست" و گاهی هم" لا یمکن الفرار من حکومتك"، وفات نمود. و برحسب وصیتی که کرده بود در تکیه میر، هموطنی خود مدفون می‌شود.

زمستان و تابستان هیچ‌وقت در اتاق او آتش روشن نشد از عجز و فقر خود او می‌گفته مصائب من زیادتر از ایوب پیغمبر شده [است]. 63

حاج ملّا اسماعیل حکیم دربکوشکی

اغلب اشخاصی که در این اواخر در اصفهان تحصیل حکمت نموده‌اند از شاگردان او هستند، مانند جهانگیرخان، آقای آسیّد ابو القاسم دهکردی و غیره، وقت تدریس او نوعا قبل از فجر بوده است که پس از فراغت از تدریس هنوز فجر طالع نشده بود و غالبا شب بیدار بوده است، وفات او حدود هزار و سیصد و چهار بوده است.

میرزا محمّد حسین حکیم سلمانی (حکیمباشی)

میرزا محمّد حسین به سبب فتنه افغان در اصفهان مهاجرت به فارس نمود، لیکن بعضی از این خانواده در اصفهان متوقّف شدند، از این دسته تشکیل خانواده کلانتران اصفهان شد.

حلمی

شاعر اصفهانی از اوست:[98]

نخواهم سایه افتد بر زمین از نخل بالایش — که پندارم ز پا افتاده‌ای افتاده در پایش

ملا احمد حمّامی

حمّامی حمّام شاهزاده‌ها و آدم پاك‌دامنی بوده، مسافت زیادی را با دست طی می‌نموده، در صورتی که پاهای او راست به طرف هوا بود. دوازده امام خواجه نصیر را زیر سنگ زورخانه با حالت گریه می‌خوانده است. در حالتی که خود سنگ‌های او را ندرتا کسی می‌توانسته بلند کند تا چه رسد به حالت تضرع چنین مدّتی زیر چنین سنگی بغلتد. از ورزشکاران معروف اصفهان زمان ناصر الدّین شاه که تربیت کشتی‌گیر می‌شد بوده است و در فنون کشتی‌گیری بر اشخاص پهلوان آن عصر تفوّق داشته چنانچه یکی از معاریف کشتی‌گیرهای پایتخت وقتی جهت کشتی گرفتن با او به اصفهان آمد هنگامی که مشغول کشتی بود، او را خاك می‌کند و امر می‌دهد پنجره زورخانه را که بالای دیوار نصب بوده باز کنند و با یك دست پشت گردن او را با دست دیگر لیفه تنکه او را گرفته و مانند گنجشك او را بلند می‌کند و از وسط گود او را پرتاب می‌کند در باغی که پایین پنجره پشت زورخانه واقع بوده [است].

حمزه اصفهانی (مورّخ)

از اهل اصفهان بوده والد او حسن مؤذن بوده است در اصفهان. تولّد حمزه

---

[98] (*) ر. ك: آتشکده، ج 3، ص 941.

بن حسن در سنه دويست و هفتاد هجرى است تقريبا، و در زمان شيخوخت خود حادثه عظيمه‌اى را حكايت مى‌كند كه در اصفهان سنه دويست و نود و يك واقع گشته از اينكه غلّه‌ها را موقع حصاد، جلو افتاده بود و سرماى عظيمى به آن‌ها رسيد كه تمام را فاسد ساخت. وقتى غلّه‌ها حصاد شدند تماما پوك و تهى بودند و هيچ دانه نداشتند.

حمزه نزد عبدان جباليقى تلمّذ و تحصيل نموده كه در سنه سيصد و نه وفات نموده است. حمزه چندين مرتبه به بغداد مسافرت نموده و در سنه سيصد و هشت در آنجا بوده است كه حكايت ملاقات خود را با يكى از علماى يهود متبحّر در تاريخ روزگار طايفه خود مى‌نويسد.

و در سنه دويست و بيست و سه، مرتبه سيّم بوده است در بغداد، ليكن در اين سال يا اوّل سال بعد در مسقط الرأس خود اصفهان بوده است كه حكايت قحطى بزرگ آن سال را در اصفهان مشاهده نموده، و ظاهرا اواخر روزگار خود در اصفهان مى‌زيسته، و نيز سنه سيصد و پنجاه را در اصفهان بوده 64، قبل از سنه سيصد و شصت وفات كرده است.

كتاب" تاريخ اصفهان" را نوشته، و كتاب" تاريخ سنى الملوك الارض و الانبياء" از تأليفات اوست، و كتاب" كبار البشر" و كتاب" الامثال على افعل". 65

حممه دوسى صحابى

يكى از اصحاب پيغمبر است كه در زمان عمر به اصفهان آمده و در اصفهان وفات نمود، و مقبره او مدّت چندين قرن محلّ زيارت بوده كه طبرانى را نوشته‌اند در جوار او مدفون ساختند. طرف دروازه طوقچى به سمت [شاه] مير حمزه مقبره‌ايست مى‌گويند اولين آورنده قرآن به اصفهان بوده است و مناسب مى‌باشد نسبت دادن اين قبر به اين صحابى.

ميرزا ابو القاسم خاتون‌آبادى (ذيل خانواده خاتون‌آبادى‌ها)

ميرزا عبد الحسين خاتون‌آبادى (ذيل خانواده خاتون‌آبادى‌ها).

مير عماد خاتون‌آبادى (ذيل خانواده خاتون‌آبادى‌ها).

مير محمّد اسماعيل خاتون‌آبادى (ذيل خانواده خاتون‌آبادى‌ها).

مير محمّد حسين خاتون‌آبادى (ذيل خانواده خاتون‌آبادى‌ها).

مير محمّد صالح خاتون‌آبادى (ذيل خانواده خاتون‌آبادى‌ها).

كمال الدّين خاتونى

ملازمت تركان خواجه زوجه ملك شاه را داشته، در بدايت عمر درك دولت ديالمه را كرده،" مناقب الشعراء" و" تاريخ سلاجقه" از اوست. و نيز از اوست:

نه يارى كه روزى وفايى نمايد — نه صبرى كه با هيچ سختى برآيد

نه چشمى كه روى هدايت ببيند — نه عقلى كه راه هدايت نمايد

نه مردى كه با هيچ دردى بسازد — نه جهدى كه با هيچ عهدى بپايد

نه نجمى كه سعدى بود زو توقع — نه نحسى كه كارى از او برگشايد

چه مفهوم شد مرد را اين معانى — سزد گر به كوى قناعت گرايد

نگوید، نجوید، نبیند، نپوید نخواهد، نرنجد، نکاهد، نگاید

و ایضا:

می بتازد به بخل مجد الملك چون به گاورس گرسنه قمری

گر همه قمیّان چو تو باشند قم رفیقا و بر همه قم، ری

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 209

خاتمی (شاعر اصفهانی)

از اوست: 66

به قربانت شوم، شب‌های هجران بر دلم مگذر که این دریای آتش، دوست از دشمن نمی‌داند

خادم

اسمش باباقاسم، همشیره‌زاده میرنجات، مدّتی خادم‌باشی مسجد جامع عباسی بوده، در اواخر زمان نادری وفات یافت. از اوست:

به من دشوار شد آخر ره میخانه پیمودن به این پیری به کوی می‌فروشم خانه بایستی[99]

خاموش

شرح حال حقیر 67 از این قرار است که نه لایق تقریر و نه قابل تحریر است:

المسمّی به زین العابدین، المتخلّص به خاموش، الملقّب به مقصود علی، سنین عمر به شصت و پنج، اشتغال یومیه خدمت به معارف، عدم تعلق واحد و مجرد.

ما آینه روی سفیدیم و سیاه در آینه هرکسی به خود کرده نگاه

غزل:

[99] (*) ر. ك: مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 247.

دردی‌کشان گوشه میخانه‌ایم ما | سرمست چشم ساقی و پیمانه‌ایم ما

دست تعلق از همه عالم کشیده‌ایم | مبهوت و محو طلعت جانانه‌ایم ما

تا آشنای دوست شدیم، از جهانیان | بستیم چشم و از همه بیگانه‌ایم ما

تا مست گشته‌ایم از آن چشم دل‌فریب | شب تا سحر به ناله مستانه‌ایم ما

مجنون صفت به وادی حیرانی خودیم | خلقی گمان برند که فرزانه‌ایم ما

سنگی هنوز نامده بر سر ز کودکان | پی گوییا نبرده که دیوانه‌ایم ما

چون جغد سر به جیب تفکّر نهاده‌ایم | نه فکر آب و نه به غم دانه‌ایم ما

این افتخار بس‌که نداریم حرص و آز | هرچند بی‌علایق و بی‌خانه‌ایم ما

تا کس به سرّ ما نبرد پی در این جهان | خاموش همچو گنج به ویرانه‌ایم ما

خجسته‌ها؛ زن‌های راویه اصفهانیه

صاحب قاموس نوشته جماعتی از اهل روایت به این اسم در اصفهان بوده‌اند.

ملّا عبد الجواد خراسانی

شخصی وارسته و در بالاخانه سردرب مدرسه شاهزاده‌ها ساکن بود، اگر

چه در علوم شرعیّه از فقه و اصول و غیره دارای مرتبه اجتهاد بود و در فنون ریاضی و ادبیّت به استادی مسلّم، لیکن عمده تدریس او در طبّ می‌شد که اساتید اطبای قرن اخیر شاگردان او بودند، و خود او با مقام بلندی که در طبّ داشت هیچ‌وقت معالجه نمی‌کرد در مواقع لزوم به یکی از شاگردان خود ارجاع معالجه می‌نمود.

وقتی مریضی را که از شدّت ضعف در سبدی خوابانیده بودند نزد او می‌آورند و از او تقاضا می‌کنند که چون سیّد مریض را نمی‌توان بالا کشید آخوند او را درب مدرسه معاینه نمایید. آخوند خراسانی پس از معاینه معالجه او را به کسی حوالت نکرد و آن‌ها را جواب گفت، پس از مراجعت در حجره پرستاران مریض سراسیمه نزد او آمدند که چون سیّد را زیر طاق بازار مجاور مدرسه می‌بردیم ناگهان پاره آجری که از سقف جدا شد روی استخوان سینه او خورد استخوان را شکست حالیّه خون با چرك زیادی از محلّ زخم جاری است.

آخوند از این خبر اظهار مسرّت کرد و گفت میانه ریه و ضلع مجاور او مقداری زیاد چرك جمع شده و ورم بزرگی داشت که به ریه او فشار می‌داد و به غیر از شکستن استخوان و بیرون آوردن چرك چاره‌ای نبود، و این کار هم بدون خطر میسّر نمی‌شد که من جواب گفتم و این معالجه بر سبیل اتّفاق واقع شده (فاعتبر)! مریض هم پس از چندی شفا یافت.

وفات او در سال هزار و دویست و هشتاد و یك واقع شد،" مات الجواد" و" مات العلم و العمل" ماده تاریخ اوست.

آخوند ملّا عبد الجواد در ابتدای جوانی به سبب نامساعدت‌هایی که از خانواده خود دید به‌طور تعرّض از مشهد خراسان به اصفهان آمده و در مدرسه شاهزاده‌ها منزل ساخته سال‌ها مشغول تدریس شد. علمای مبرزی از شاگردان او در اصفهان پیدا شدند چه در حکمت چه فقه و مخصوصا طب که می‌توان

گفت طبقات اطبای طب قدیم، دوره اخیر در اصفهان و غیره همه از شاگردان او بودند.

بعد از مدّتی توقّف اصفهان در محله چهارسوق علی‌قلی آقا دارای خانه شد و تشکیل خانواده داد و هفته‌ای دو شب تعطیل پنج‌شنبه و جمعه به سرپرستی خانواده خود می‌پرداخت، خانواده او در اصفهان کثرت و جمعیّتی پیدا کرده‌اند و دارای اشخاص بزرگی شدند، مانند حاج میرزا محمّد باقر که دارای عنوان مخصوص است. طبقه اعیان از علمای آن زمان در حکمت و فقه و طب مرسوم شده بوده است که نزد او تحصیل می‌کردند.

آشیخ محمّد خراسانی

از اهل جنابد خراسان، پس از تحصیل مقدمات به اصفهان آمده در مدرسه صدر متوطن گردید، نزد جهانگیرخان [قشقایی] و غیره تکمیل تحصیلات خود را در معقول و منقول نمود، بعد از فوت جهانگیرخان و آقاخوند ملّا محمّد کاشی که در مدرسه صدر تدریس حکمت می‌کردند، تدریس حکمت منحصر به او شد که هنوز شرح منظومه و غیره را تدریس می‌کند، گاهی هم شرح نفیسی و شرح اسباب طب و شرح لمعه و قوانین از فقه و اصول و تحریر اقلیدس و فارسی هیئت و شرح چغمینی از ریاضی و بعضی کتب ادبیّه مانند مقامات حریری را که محفوظ دارد، نیز تدریس می‌نماید. در سن چهل و چندسالگی اکنون سنه 1348 قمری مشغول افاده است.

ملّا محمّد جعفر خراسانی

فرزند محمّد طاهر خراسانی، در اصفهان متوطن بوده، ولادتش در سنه هزار و هشتاد. در علم رجال سرآمد اقران شد و کتب عدیده در رجال تألیف

نمود، خود او می‌نویسد شرح حال خود را با تاریخ ولادت و تاریخ وفات در کتاب تباشیر نوشته‌ام. و امری است غریب، علمایی که بعد از فتنه افغان در اصفهان شهرت یافتند مانند ملا اسماعیل خواجویی در فنّ درایت از شاگردان اویند، خود او از تلامذه مولا محمّد سراب بوده.

حاج سیّد یوسف خراسانی

از علمای معروف بوده، امامت مسجد جارچی و مسجد حاجی رضا را داشته و برای اخلافش هنوز باقی‌مانده است، وفات او در سال هزار و دویست و پنجاه و شش واقع شد. 68

باقر خان خراسگانی (پادشاه دو روز و نصف اصفهان)

فرزند آقا کاظم صفار بود، آ کاظم به مناسبت شغل خود زندگانی کاسبانه داشت. اتّفاقا وقتی عیال او که حامله بود برای ریختن علیق به آخور چهارپایان در طویله رفت، در آن اثنا حالت وضع حمل برایش پیدا شد و نتوانست بیرون بیاید ناچار پای آخور به زمین نشسته دست‌ها را لب آخور گرفته بود و می‌کشید که به خود فشاری وارد آورد، لب آخور طاقت نیاورده فروریخت و مبلغ زیادی مسکوکات طلا از زیر آن پیدا شد.

آکاظم بعد از مراجعت و اطّلاع از قضیه مبلغی از این مسکوکات را همراه برداشته بهانه و سفر کربلا می‌کند و در بغداد آن‌ها را تبدیل به مسکوك رایج کرده با مقداری مال‌التجاره معاودت به وطن می‌نماید، این‌طور رفت و آمد را چندین مرتبه تکرار می‌دهد و وانمود می‌کند که این مسافرت برای تجارت و پیله‌وری است و هر مرتبه که مراجعت می‌کند مقداری ملك و علاقه خریداری می‌نماید و از اعیان متموّلین محسوب می‌شود.

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان) ؛ ص214

فرزند او باقر خان به اقتضای سنّ جوانی و دارایی ثروت، روزها را به گردش و شکار کردن مشغول می‌شود و در این اثنا رفقایی پیدا می‌کند از قبیل شکارچی و تفنگدار. پس از فوت پدر که آزادی او بیشتر می‌شود رفقای تفنگچی خود را هم زیادتر می‌سازد، و با این مقدمه در محل خود و حوالی آن تسلط و استیلایی پیدا می‌کند با یك شهرتی که در نتیجه آن حکومت اصفهان اوّل ضابطی همان محل را به باقر خان واگذار می‌کند، و بعد از به روز لیاقت ضابطی چهار بلوك‌جی و کرارج و براآن و رویدشت تفویض به او می‌شود.

بالاخره زمان علی‌مردان خان زند به حکومت اصفهان نایل می‌شود و به حکومت باقی می‌ماند تا بعد از وفات علی‌مردان خان هم که آقا محمّد خان قاجار اصفهان را تصرف می‌کند او را از طرف خود به حکومت اصفهان برقرار می‌سازند.

این ایّام که اصفهان محلّ انقلاب و تاخت‌وتاز دو دسته اردوی گرسنه زندیه و قاجار بود و هرکس برای خود چاره‌ای می‌اندیشید. در یکی از مواقع که آقا محمّد خان از اصفهان به طرف طهران می‌رود و جعفر خان عازم اصفهان می‌شود، باقر خان هم مغرور به جمعیّت تفنگچی خود شده دعوی سلطنت می‌نماید و اثاثیه خود را برداشته از منزل خود نقل مکان به تالار طویله می‌نماید و به اسم خود سکّه می‌زند، که ناگهان خبر ورود جعفر خان زند را می‌شنود، دو روز و نصف از سلطنت او گذشته بود که جعفر خان وارد اصفهان می‌شود و باقر خان در قلعه تبرك متحصن می‌شود. 69

چندین ماه بعد از محاصره قلعه به فکر تدبیر افتادند و مستحفظین درب قلعه را که از خوانین کوزکلانی بودند با خود رام کردند و شرط شد که جهت آن‌ها به قدری پول طلا از پایین حصار جهت آن‌ها بدهند که خود آن‌ها قانع گردند، محاصرین هم چون مطمئن بودند که بعد از گشوده شدن قلعه هرچه در

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 215

آنجا باشد متعلق به خودشان خواهد شد شرط را قبول کردند. هر قدر از بالای دیوار قلعه، مستحفظین دلو با طناب پایین نمودند محاصرین پول در آن ریختند و بالا کشیدند تا وقتی که اظهار کفایت کردند و در را گشودند، باقر خان که در حمّام بود از قضیه باخبر شده با یك پسر و غلام خود گریخت، در یك فرسخی شهر نزدیك محلی معروف به رباط محمّد علی خان دستگیر شد، جعفر خان در همان‌جا به غلامش حکم می‌کند تا باقر خان و پسرش را می‌کشد و بعد هم خود غلام را می‌کشد و هر سه پهلوی یکدیگر در کنار جاده مدفون می‌شوند.

سنگ لوحی روی قبر باقر خان در این اواخر دیده شده بود که بر سنگ حجاری شده بود که اینجا قبر باقر خان خراسگانی است که به دست غلام خود سرش بریده شد.

پس از این واقعه آقا محمّد خان باز به اصفهان آمد و جعفر خان زند برحسب عادت دیرینه خود فرار نمود بالاخره در شیراز کشته شد. آقا محمّد خان، محمّد حسین خان پسر باقر خان را به حکومت اصفهان برقرار نمود و مدّتی حکومت اصفهان با او بوده بعد از وفات محمد حسین خان، از خانواده باقر خان، شخص معروفی نبود تا زمان ناصر الدّین شاه که میرزا محمّد خان متخلّص به امید، اولاد باقر خان خراسگانی، پس از مدّتی مهاجرت به کابل، به موجب آنچه صاحب مجمع الفصحا نوشته پدرش در فتنه زندیه کشته گشت.

امید میرزا محمّد خان خراسگانی

اسمش میرزا محمّد خان، فرزند باقر خان خراسگانی معروف و پدرش در فتنه زندیه کشته گشت. برادرش زمان آمحمّد خان قاجار حکومت اصفهان داشت. میرزا محمّد خان بعد از حکومت برادر با لباس تجارت به سیاحت افغانستان رفته در مراجعت، جزو دربار ناصر الدّین شاه شد از اوست:

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 216

---

[100] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

گفتم از دل برود چون ز مقابل برود غافل از آنکه چو رفت، از پی او دل برود

و نیز:

شیوه شمع، رخ افروختن و سوختن است ما به این خوش که به فکر پر پروانه ماست

خرد (شاعر)

نامش میرزا علی‌مردان خان، در اصفهان به کسب کمالات متداوله پرداخت، بیانش بر قدح و مدح بوده، اهاجی رکیکه می‌گفته، عاقبت توبه کرد، در هزار و صد و نود و هشت در نخجوان درگذشت.[101] از اوست:

تکاور چون به هر میدان دهد جولان به کف چوگان شود جرم زمین غلطان چو گو در پیش چوگانش

بدان‌سان کز شهاب احسان گدایان را طمع باشد بود چشم کرم دائم شهان را از گدایانش

خرّم (شاعر)

اسمش میرزا هاشم، از معاریف اعیان اصفهان بوده گاهی غزلی می‌سروده.[102] از اوست:

بر زبان، نام تو دائم بایدم بردن، ولی رشك نگذارد که از دل بر زبان آرم، تو را

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 217

و نیز:

دلم را در غمت کردم ز هر ویرانه ویران‌تر چو دیدم دوست می‌دارد دلت، دل‌های ویران را

خرّم لنبانی

اسمش کربلایی عباسعلی، از لرهای جوزانی اصفهان از نژاد بختیاری‌هایی که به اصفهان کوچانده شدند.

ملّا جعفری خروس‌باز

---

[101] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 248.
[102] (**) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 245.

جانمازدار حاجی میرزا حسن امام‌جمعه بوده است، محاضرات او در اصفهان ضرب المثل است، شهرتی زاید بر مقام خود پیدا نمود.

وقتی میانه مریدان دو نفر امام مسجد حکیم نزاع می‌شود به خیال می‌افتند که مسجد را دو قسمت کنند و محل امامت هریك جدا افتد، ملّا جعفری رحل و قرآن و اسباب فاتحه‌خوانی در مسجد تدارك می‌کند و جمعی را دور خود برای عزاداری حاضر می‌سازد، یکی از بزرگان وقت خبر می‌شود و از او می‌پرسد برای که فاتحه می‌گیری، جواب گفته بود از قراری که خانه خدا را این دو نفر میانه خود قسمت نموده‌اند معلوم می‌شود صاحب‌خانه مرده است من هم فاتحه او را می‌خواهم بپا دارم!

وقتی دیگر مشغول پهن کردن جانماز بود، قدری اسباب قمار مانند قاپ و آس و غیره از بغل او روی جانماز می‌افتد، آقای پیش‌نماز به او تغیّر می‌کند که جنس آلت قمار در مسجد آورده، جواب می‌دهد چگونه شما همراه خود آلت زنا در مسجد آورده‌اید، معلوم می‌شود که عیبی ندارد.!

وقتی دیگر آقای پیش‌نماز را خواهش نمود برای خواستگاری جهت او

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 218

به خانه شخص حاجی تاجر متموّلی برود، خبر آمدن آقا را به حاجی داد و تدارك پذیرایی مفصّلی دیده شد، پس از آمدن آقا، حاجی علّت آمدن را پرسش نمود، آقا اظهار نمود برای خواستگاری فرزند شما جهت ملا جعفری آمده‌ایم، حاجی گفت که من غیر از یك پسر اولاد دیگری ندارم و اگر داشتم مضایقه نمی‌کردم، ملّا جعفری به آقا عرض می‌کند که همان پسر را شما عقد کنید اگر خدا خواست می‌تواند از او هم اولاد مرحمت کند!

روزی قمار زیادی باخته بود [با] حالت پریشان و فلاکت به طرف منزل خود می‌آمده و در اثنای [راه] تصادف می‌کند با یك گدایی که دست و پا و چشم نداشته و تکدّی می‌کرده، ملّا جعفری از پریشانی که داشته کلمات کفرآمیز می‌گفته، شخص گدا که کلمات کفر او را می‌شنود. توبیخ و سرزنش از او می‌نماید، ملّا جعفری در جواب به او می‌گویند ازبس‌که خدا تو را خوب خلق کرده حمایتش را هم می‌کنی!

آسیّد محمّد باقر خطاط

که خط نسخ را نیکو می‌نوشت و لقب صدر الکتّابی داشت، مثنوی مرغوبی که دارای کشف الابیات و به اسم علاء الدوله معروف است و ممتاز می‌باشد نسبت به سایر مثنوی‌های خطی و چاپی، از آثار قلمی صاحب عنوان است. وفات او زمان ناصر الدّین شاه واقع شد. 70

ابو تراب خطاط اصفهانی

میرزا ابو تراب اصفهانی خوشنویس از شاگردان میر بوده، رئیس الخطاطین لقب داشته، نسبت به میر اظهار ارادت می‌کرده و همیشه خدمتگزاری او را می‌نمود، از بزرگـزادگان و توانگران اصفهان می‌باشد. در راه میر، مال

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 219

بسیاری صرف کرد. بعد از کشته شدن میر به سبب ارادتی که با او داشت. جسد قطعه‌قطعه او را جرأت نموده جمع و دفن نمود؛ در صورتی که سایر بستگان میر عماد از خوف شاه‌عبّاس مختفی بودند. در مرثیه میر گفته است:

دهر پرفتنه و پرمشغله و پرغوغاست شرح این ماتم و این سوگ، کرا خود یاراست

میرزا ابو تراب مخترع خط شکسته نستعلیق است.[103]

قاضی ابو طالب خلافی اصفهانی

[103] (*) پیدایش خط و خطاطان، ص 123.

ابو طالب محمود بن علی بن ابی طالب تمیمی اصفهانی. دارای طریقه مخصوص در خلاف شده، فقه را نزد محمّد بن یحیی تکمیل کرده و شاهد بر فضیلت او در علم خلاف تعلیقه است از او که امتیاز او را بر نظر او ظاهر می‌سازد، خلق کثیری نزد او تحصیل کردند و از علمای مشهور شدند. و در امر وعظ ید طولایی داشته و سال‌ها در اصفهان خطیب بوده تا در سال پانصد و هشتاد و پنج وفات می‌کند.

سیّد حسین خلیفه سلطان

فرزند میرزا رفیع الدّین محمّد بن امیر شجاع الدّین محمود است، نسب او به میر قوام الدّین معروف به میر بزرگ از سلاطین مازندران می‌رسیده، خود او هم از اهل آمل مازندران بوده [است].

مراتب فضل و لیاقت او سبب شد که [شاه] عبّاس اوّل، دختر خود را به او تزویج کرد و پنج سال وزارت و صدر العلمایی ایران را، او و پدرش دارا بودند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 220

زمان [شاه] صفی دو سال وزارت کرد و به سبب کدورتی که [شاه] صفی از او حاصل نمود او را به قم تبعید نمود و چشم اولادش را میل کشید، بازپس از مدّتی به اصفهان احضار شد تا در زمان [شاه] عبّاس ثانی باز هشت سال متجاوز، دارای منصب وزارت و لقب اعتماد الدوله گردید. گاهی شعر هم می‌گفته از اوست:

حسن تو فزون است به گردت گردم — یا درد تو کش به خون دل پروردم

بی‌دردی باشد ار بگویم حسنت — بی‌انصافی است گر بگویم دردم

خلیفه سلطان تعلیقاتی بر کتب فقیهه و اصولیه نوشته است، مانند شرح لمعه و معالم که به امضای سلطان شناخته می‌شود.

افعال او باعث طعن او شده، چه بعضی از اهل خبر اجتناب نکردن او را از کارهای شیطان نسبت به او داده‌اند. در سنه هزار و شصت و چهار وفات کرد، موقوفاتی مختلف گذاشت جهت اولادش، اخلاف او گرچه هنوز بسیار هستند ولی از فضائل و مکنت عاری هستند.

غیاث الدّین خلیلی

اهل اصفهان بوده و دارای هنرهای گوناگون، شاه‌طهماسب مراتب کمالات او را دریافت، نوازشاتی از او نمود، او را در کتابخانه خود جای داد، به نگاشتن قرآن مشغول گردید، قرآنی در نهایت زیبایی با تذهیب‌کاری از جانب شاه‌طهماسب برای سلطان مراد خان سوّم- سلطان عثمانی- نگاشت، تاریخش نهصد و هشتاد و سه بوده، حالیّه بر سر قبر ابو ایّوب انصاری در اسلامبول می‌باشد. و قرآن دیگری به خط او بر سر مقبره مراد پاشا صدر اعظم عثمانی است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 221

خواجو ابو العطایا

محمود بن علی، از بزرگ‌زادگان کرمان بوده، و در بدایت امر شغل استیفاء داشته و از مدّاحان سلطان ابو سعید خان ترك است، پس از آن حالت تجرّد پیدا کرده جمعی از مشایخ را ملاقات نموده و مرید شیخ رکن الدّین علاء الدوله سمنانی شد.

از شعرای معروف است، بلکه از اساتید شعر و کلمات او را حجت خود قرار می‌دهند و هم او را نخل‌بند شعرا می‌گویند و همواره سیاحت کرده وفاتش در سنه 742.

مقبره او را بعضی در شیراز نوشته‌اند، لیکن در اصفهان محل قبر او معروف بلکه یکی از محلات اصفهان [را] که سابقا باغ‌کاران نامیده می‌شده به مناسبت مدفن او خواجو نامیدند، در پشت حمّام چهارباغ صدری سمت امامزاده باقر محل دفن اوست.

از اوست:

همه را گل به دست و ما را خار | همه را بهره گنج و ما را مار
یار در پیش و ما قرین فراغ[104] | باده در جام و ما انیس خمار
یار دیدار می‌نماید لیك | دیده‌ای نیست در خور دیدار

و نیز:

مکن به چشم حقارت نظر به مردم زانك | ز خوار کردن مردم، شوند مردم خوار

ایضا:

تا تلخی هجران نکشد خسرو پرویز | قدر لب شیرین شکر بار نداند

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 222

دیوانی دارد زیاده بر بیست هزار بیت.

ملا اسماعیل خواجویی

از علما و عرفای معروف زمان خود و بعد از خود بوده که معاریف علما و حکمای زمان بعد، نسبت اسنادشان با اوست، مانند ملّا مهدی نراقی کاشانی و آقا محمّد بیدآبادی و میرزا ابو القاسم مدرّس خاتون‌آبادی و ملّا محراب حکیم و غیر از این‌ها از بزرگان علما و حکما.

ملّا اسماعیل خواجویی خط را خوب می‌نوشته و علاوه بر مراتب علمیّه و مکارم ظاهره دارای مقامات روحانی بوده که معاصرین او نسبت به او اظهار ارادت داشتند، حتّی نادر شاه که حالت تصلّب او معلوم است باز به آخوند ملّا اسماعیل خواجویی ارادت می‌ورزیده و به احترام او قیام می‌کرده، حتّی محلّه خواجو و بستگان او را از تحمیلات خود که یکی از اسباب خرابی آخری اصفهان شد معاف می‌داشته [است].[105]

در منشاء احترامات نادر [شاه] از او معروف است یك حکایتی که وقتی مردم از آخوند به اصرار خواهش کردند که پیش نادر شاه توسّط کند و رفع تعدّیات او را بنماید، آخوند بدون مضایقه بااین‌که در آن‌وقت شهرتی نداشت، خصوص در دربار، برخاست و به منزل نادر رفت و اتّفاقا هیچ کجا از او جلوگیری نشد تا وارد بر شخص نادر [شاه] شد و نادر هم در ملاقات او از جای خود بلند شده بود و به او احترام زیادی کرد و توسطات او را پذیرفت، وقتی که آخوند از منزل نادر خارج شد از اطرافیان خود سؤال می‌کند که چرا آخوند را راه دادی که بر من وارد شود، گویند میرزا مهدی خان جواب داده بود به همان سبب

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 223

---

[104] (*) در اصل فراق
[105] (*) ر. ك: تذکره القبور، ص 9- 38.

که شخص شما از او استقبال و احترام کردید، نادر [شاه] زیاد اظهار حیرت می‌کرده است از هیبتی که از آخوند به او و اطرافیانش اثر کرده بود.

موقعی هم نادر [شاه] به منزل او رفته و با او غذا خورده است که فقط نان و ماست بوده، پس از صرف ناهار از آخوند ظرف ماستی می‌خواهد آخوند به عذر اینکه شیر گاو ما فردا سهم شریك ماست و ما حق نداریم تا پس‌فردا، فرستادن کاسه ماست را جهت نادر، موکول به دو روز بعد می‌نماید.

نظیر این قضیه، قضایای دیگری از کرامات آخوند یا اخلاق او در افواه مشهور است، بالاجمال تفصیل حالات آخوند که نزد کی تحصیل نموده و غیره، منضبط نیست، و عمده سبب کمی شهرت او تصادف اوست با زمان انقلابات اواخر صفویه به بعد، و مسلّما مراتب او از هر حیث بیشتر از معاریف آن دوره بوده است، وفات او در سنه 1173 و قبر او نزدیك مقبره فاضل هندی در وسط سایر قبور، بدون تکیه و آثار بزرگی، واقع است. تألیفات او در فقه و رجال و کلام و عرفان و غیره بسیار می‌باشد.

خواجه جلال (شاعر)

از اهل ورکان از قرای جوشقان است، فرزند خواجه شهاب الدّین است.

در فن نظم از ظهیر فاریابی تربیت یافته و مدّاح سلاطین اتابکیه و از شعرای حضور قزل ارسلان بوده، در شعرشناسی و خوش‌صحبتی مسلّم اهل زمان خود است مانند صنعت انشا و تحریر عبارات خوب او، مدّتی در تبریز ساکن شده و ازآنجا به خراسان خدمت شیخ نجم الدّین کبری رسیده، سالك طریق فقر و ارادت او گشته. از اوست:

کمند زلف چو بر بام آسمان فکنی — ستاره را به زمین‌بوس خویش باز آری

و نیز از اوست:

سمن بران گلستان، گل‌رخان چمن — به روی غنچه به صد چشم می‌کنند نگاه

به چشم عبرت صنع خدا ببین و بگو — زهی بدائع او لا اله إلّا الله

حسن خواجه نظام الملك

علی بن اسحاق پدر او- گرچه میان مورخین اختلاف شده به‌موجب آنچه در حبیب السیر نوشته در اینکه پدر خواجه نظام الملك حسن را، علی اسم بوده یا محمّد نامیده می‌شده، لیکن مسلّما علی بوده به سبب آنکه در کتیبه گنبد مسجد جمعه که روی مدرس و صفه صاحب اسماعیل بن عبّاد زمان ملك‌شاه به امر خواجه بنا شده است نوشته است: امر ... العبد الفقیر الی رحمت الله الحسن بن علی الاسحاق).

از ضبّاط و عمّال دیوان سلجوقیان بوده، و حسن در بلخ پس از آنکه پدر، او را به انواع علوم و فنون تربیت داد و خصوصا نزد امام موفق نیشابوری تکمیل تحصیلات خود را نمود در معیت خیّام و صبّاح در ضمن گردش و از جایی به جایی رفتن فنّ سیاق را کامل ساخت، و نزد علی بن شاذان که متولی امور دیوان آنجا بوده برای ضبط محاسبات و نوشته‌جات او مستخدم گردید.

علی بن شاذان هرچند گاهی که احساس می‌کرد حسن دارای سرمایه‌ای شده می‌گفت حسن فربه شده است و بهانه‌ای می‌آورد و او را لخت می‌ساخت، حسن را این وضع ناگوار آمده نزد داود سلجوقی معروف به چغر بیك سرسلسله سلجوقیان گریخته از روزگار خود شکایت کرد، داود وضع او را پسندیده به آلب ارسلان محمّد، فرزند خود سپردش.

علی بن شاذان شخصی را نزد داود فرستاد که از نبودن حسن در امورات دیوانی بلخ اختلال پیدا شده و درخواست او را نمود، داود که مرتبه لیاقت او را فهمید و نصیحت حسن را برای خدمت به فرزند خود لازم دید، از قبول درخواست ابن شاذان استنکاف کرد، و به آلب ارسلان محمّد توصیه نمود که با رأی حسن مخالفت ننماید و به او نظر پدری داشته باشد.

خواجه حکایت کرده که وقتی محصّلان مرا از جایی به جایی می‌بردند بر اسب لاغر بدرفتاری سوار بودم و نهایت پریشانی را داشتم، ناگاه سواری بر اسب فربه راهوار رسید و گفت حسن می‌خواهی اسب خود را با اسبت بدل کنم، گفتم چه جای تمسخر و استهزا است، جوان پیاده شد و مرا بر اسب خود سوار کرده بر اسبم نشست و رفت، چون کسی او را نمی‌شناخت من و موکلانم متعجّب شدیم. و هم گوید قبل از وزارت آلب ارسلان، روزی آلب ارسلان را سفری پیش آمد مرا هم به ملازمت خود امر کرد، در حالتی که لوازم سفر نداشتم و متحیّر ماندم وضو ساخته در مسجدی که درب سرایم بود رفتم و به درگاه کریم بنده‌نواز نیاز بردم، ناگاه نابینایی به مسجد درآمد و پرسید کیست در مسجد؟ من جواب ندادم، نابینا برای اطمینان اطراف مسجد را با عصا گردید و جستجو کرد کسی را نیافته به محراب رفت زمین را شکافت، کوزه‌ای مملوّ از مسکوك بیرون آورد قدری با آن‌ها بازی کرد و چند درم دیگر بر آن‌ها افزوده باز در زمین پنهان ساخت و از مسجد بیرون شد. من زرها را برداشته تدارك خود را نمودم و به سفر رفتیم، در ایّام وزارت، روزی نابینا را در بازار دیدم از او پرسیدم زرهای گم‌کرده را پیدا کردی؟ نابینا دست انداخت به دامن من و گفت از روزی که زرها مفقود شده بود تا به حال به کسی ابراز نکرده بودم اکنون دانستم کیفیت حال چیست، من چندین برابر زرها را به او بازداده با یکی از متملکات خود.

وقتی آلب ارسلان به سلطنت رسید حسن در وزارت او مدّت ده سال

برقرار بود، پس از وفات آلب ارسلان و ظهور اختلاف میان فرزندان او به تدبیرات حسن که امرا و اعیان مملکت را به طرف ملك شاه مایل ساخت و ملك‌شاه در سلطنت استقلال یافت، حسن یعنی خواجه نظام الملك متولی مطلق در امور مملکت گردید، و در اثر قلم او که تیزتر از شمشیر ملك‌شاه بود از آخر گرجستان و ماوراءالنهر تا آخر شام و حدود آفریقا، سلطنت ملك شاه سلجوقی امتداد گرفت، و غیر از کرسی سلطنت و امر شکار برای ملك‌شاه باقی نمانده بود. حتّی المقتدی خلیفه، طوری با نظام الملك به ادب سلوك کرد که برای دیگری میسّر نشد، بیست سال تمام این وضع تعیّنات خواجه دوام داشت.

خواجه نظام الملك به مذهب شافعیه بوده است با اهالی محله دریه- دشت و توابع، و ملك‌شاه تابع ابو حنیفه بوده با اهالی محله جوده‌باره و کوشك و کاران و توابع. از این راه، اصحاب امامین، گاهی در فشار تعقیب مذهب آقا و نوکر می‌افتادند.

خواجه نظام الملك برای نیکو ساختن اخلاق خود همیشه مواظبت داشته، و مستند می‌ساخته است به خوابی که دیده بوده است که اخلاق زشت مجسّم شده بودند به صورت‌های مهیب متعفن و او را آزار می‌کردند، تا مجسّمات اخلاق نیکو با صورت‌های زیبا و بوهای معطّر به فریاد او رسیده می‌بخشد.

اغلب در مجلس خود از فقهای شافعیه و بزرگان صوفیه پذیرایی می‌کرد، و ارادت خود را به صوفیه می‌گفته است. کرامتی بوده که از شخص صوفی به ظهور رسیده، از اینکه وقتی من در خدمت یکی از امرا بودم شخص صوفی با من تصادف نمود و به من گفت حسن خدمت کسی را اختیار کن که تو را فایده‌ای بخشد نه آنکه سگ‌ها پاره‌اش سازند. اتّفاقا شب را امیر برحسب عادت شراب بسیاری استعمال کرده و بی‌خردانه رفتار می‌نماید، در صورتی که او را چند سگ شریر دریده بودند سگ‌ها او را نشناخته مورد حمله می‌سازند و پاره

پاره‌اش می‌کنند. فردا من معنی کلام صوفی را که نفهمیده بودم فهمیدم و از آن روز مصمّم به خدمتگزاری این طایفه شدم، به این مناسبت مدرسه و خانقاه چندی بنا گذارد که نظامیه بغداد با موقوفات فراوان و نظامیه اصفهان بالاخره خوابگاه و مخدوم او و فرزندانش شد، معروف است. خواجه نظام الملك اول کسی است که بنای مدرسه جهت فقها گذارد در اسلام، و پس از آن رواج یافت.

خواجه نظام الملك هروقت صدای اذان را می‌شنید کارها را گذاشته به عبادت می‌پرداخت، وقتی امام الحرمین و ابو القاسم قشیری بر او وارد می‌شدند به آن‌ها نهایت احترام را می‌گذارد و بر مسند وزارت می‌نشانید.

خواجه را با مقام وزارت وارستگی بود که هم استماع حدیث می‌کرد و آن را املا می‌نمود و می‌خواست در زمره محدثین شمرده شود، چنانچه در مراتب او نوشته‌اند که [در] یازده‌سالگی از حفظ قرآن فارغ شد؛ که بیشتر حافظ قرآن، کسانی را می‌گفتند که تمام قرآن را با ده قرائت حفظ داشته باشند.

خواجه را در مقام حساب و استیفای امور دیوان بهره وافی نبوده، چنانچه از دو قضیه‌ای که میانه او و حسن صباح در حضور ملكشاه به وقوع انجامید کشف حقیقت می‌گردد، یکی موقعی که ملكشاه در حلب بود پانصد من سنگ رخام که از او ظرف می‌سازند دستور داد تا به اصفهان بیاورند. دو نفر مکاری که یکی شش شتر داشت و دیگری چهار شتر و هرکدام نیز پانصد من رخام خاصه خود داشتند، آن سنگ‌های سلطانی را به اصفهان آوردند، ملكشاه در مقابل این خدمت هزار دینار انعام داد. خواجه، صاحب شش شتر را به ششصد دینار قسمت داد و چهارصد دینار به صاحب چهار شتر داد. حسن صباح که در این وقت حاضر بود به ملكشاه رسانید که خواجه حق یکی از مکاریان را به دیگری داده و ظلم نموده است، ملكشاه، مجلسی ساخت که در آنجا حسن صبّاح بیان مسأله را کند. در آن مجلس حسن صبّاح بیاناتی کرد ولی توضیحات ابتداییه

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 228

حسن صبّاح را خواجه و سایرین ملتفت نشدند تا ملكشاه به او گفت بیانی واضح‌تر نما که همه‌کس بفهمد، حسن در جواب گفت مجموع رخام هزار و پانصد من بر ده شتر حمل شده هریك صد و پنجاه من می‌شود پس صاحب شش شتر که نهصد من آورده است پانصد من خاصه خود اوست و چهارصد من محمولات سلطان؛ و مکاری چهار شتری که ششصد من حمل داشته پانصد من خاصه خود فقط یك‌صد من از سلطان را حمل نموده و بنابراین هشتصد دینار به مکاری اوّل باید برسد نه ششصد، و مکاری دوم مستحق دویست دینار است نه چهارصد. مسلّم است اثر این پیش‌آمد تنزل دادن مقام علمی خواجه نظام الملك می‌شود در نظر ملكشاه.

و دیگر حکایتی است که ملكشاه وقتی صورت محاسبات کلیه مملکت را از خواجه خواست و خواجه دو سال مهلت طلبید، حسن صباح که در مجلس حاضر بود اظهار داشت که چهل روزه حاضر می‌سازم، خواجه که می‌دانست که حسن از عهده قول خود برمی‌آید در مقام برآمد که شکستی به او وارد آورد. یکی از غلامان خود را دستور داد که تا با غلام حسن آمیزشی حاصل نماید، غلام خواجه به دستور مقرر، غلام حسن را به تلطّف و مهربانی فریفته خود ساخت و روز موعود باز برحسب دستور خواجه درب عمارت ملكشاه ایستاده همین‌که غلام حسن دفترهای جمع و خرج را آورده منتظر بود که در موقع به حضور رساند، غلام خواجه خود را به دفترها رسانید و آن‌ها را برمی‌داشت و می‌گذارد و به اطمینانی که غلام حسن داشت به دوستی او، او را ممانعت نکرد تا به ناگاه دفتر را از دست خود رها ساخت و اوراق متفرق شد و از ترتیب بیفتاد و خواجه به مقصود رسید، زیرا وقتی حسن دفتر را در جلو ملكشاه حاضر کرد هر سؤالی ملكشاه از او می‌نمود به سبب برهم خوردن اوراق دفتر مدّتی حسن به دست و پا می‌افتاد که پیدا کند، ازاین‌رو خلق ملكشاه تنگ گردید، و خواجه نظام الملك

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 229

موقعی یافته تمسخر نمود که کار دوساله را در ظرف چهل روز انجام دادن بهتر از این نمی‌شود. این انفعال که در اینجا برای صبّاح پیدا شد 71 با سایر وقایعی که میانه نظام الملك و صبّاح در اثر اختلاف مذهب به روز نمود، حسن صبّاح را وادار به انتقام ساخت تا کرد آنچه کرد.

خواجه نظام الملك برای خودنمایی و وانمود ساختن وسعت مملکت ملكشاه مضایقت نداشت که اجرت ملّاحان و عمله در رود جیحون را که اردو و اثقال و احمال ملكشاه را از یك طرف رود به طرف دیگر رود نقل داده بودند، به عامل حلب حواله دهد. یا اینکه فرستاده قیصر روم را نزد ملكشاه در اصفهان در وقت عزیمت ترکستان اجازه حضور ندهد تا روز ورود ملكشاه به سمرقند که همه جا از اصفهان تا سمرقند به وعده ملاقات نزدیك، آن بیچاره را کشید و برد.

وقتی که ملكشاه به سلطنت رسید طفلی بود هیجده‌ساله، به سعی و کوشش خواجه نظام الملك که دستوری بود سالخورد و معلوم است که در این صورت نظر خواجه به او در حقیقت نظر فرزندی می‌شود، ملكشاه هم در امورات از او تمکین می‌کند و همه کارها تفویض به رای خواجه شده بود. تا اینکه ملكشاه به جوانی رسید. محارم و اطرافیان آن هم نیز هریك به خیال سروری افتادند و ملكشاه را در خلوت از خواجه می‌رنجانیدند، مخصوصا ترکان خاتون زوجه ملكشاه که می‌خواست محمود پسر خود را ولیعهد سازد، و خواجه نظام الملك برکیارق را شایسته ولایتعهد می‌دانست و نزد ملكشاه از او تمجید می‌کرد؛ بنابراین ترکان خاتون در خلوت اغلب نزد ملكشاه غیبت خواجه را می‌کرد و می‌گفت نظام الملك دوازده پسر دارد- یکی فخر الملك دیگری مؤید الملك عبد الله بن نظام الملك و دیگری عز الملك ابو عبد الله حسین و دیگری عماد الملك ابو القاسم بن نظام الملك و دیگر مرزبان فیروز بن

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 230

نظام الملك و دیگر جمال الملك منصور بن نظام الملك- و منافع مملکت را میانه ایشان تقسیم کرده دیگر برای بستگان تو چیزی باقی نگذارد.

وقتی هم سلطان ملكشاه یکی از بزرگان امرای خود را به شحنگی مرو فرستاد، حاکم مرو، حفید خواجه با او اختلافی حاصل نموده او را سیاست کرد و مدّتی محبوس ساخت، پس از آنکه از حبس خلاص شد نزد سلطان آمده شکایت کرد.

و از اتّفاقات ناگوار که میانه ملكشاه و نظام الملك واقع شد واقعه جمال الملك است:

ملكشاه را مسخره‌ای بود معروف به جعفرك که نزد ملكشاه در خلوت‌ها تقلید نظام الملك را بیرون می‌آورد، این قضیه را جمال الملك وقتی که والی بلخ و توابع او بود شنیده نتوانست تحمّل کند، با عجله به سمت پایتخت- اصفهان- که این هنگام ملكشاه و نظام الملك در آنجا بودند، منزل‌ها را به هم پیچیده ورود نمود. فخر الملك و مؤید الملك برادرهایش جهت استقبال بیرون آمدند، در وقت ملاقات با آن‌ها خشونت آغازید جهت اغماض از حرکات جعفرك از کارهایی که شنیده بود.

موقعی که به حضور ملكشاه رفت، جعفرك را دید بالای سر سلطان ایستاده او را راند و گفت مانند تو مسخره شایسته ایستادن این مقام و خندیدن در حضور پادشاه نیستی در میان این جماعت، و از منزل سلطان خارج شد و حکم داد جعفرك را دستگیر نمودند و زبانش را از پشت سر بیرون کشیدند او را هلاك ساخت [ند].

پس از این واقعه، با ملكشاه و پدر به سمت خراسان عزیمت نمودند و در نیشابور مدّتی اقامت داشتند. هنگام مراجعت به اصفهان نظام الملك پیش‌تر روانه پایتخت شد، ملكشاه، عمید خراسانی را حاضر ساخته به او گفت کدام

یك نزد تو محبوب‌تر است، آیا سر خودت یا سر جمال الملك. جواب داد خود را بیش از او دوست دارم، ملكشاه به او دستور داد و گفت اگر تدبیری در کشتن او نکنی قطعا تو را خواهم کشت.

عمید با خادم جمال الملك که مخصوص خدمتش بود، دوستی انداخت و در سرّ به او حالی نمود که حفظ مقام و مرسوم شماها موکول است به تدبیری که در نتیجه جمال الملك کشته شود، چه سلطان اراده کرده است که او را دستگیر کرده هلاك سازد، و هرگاه شما او را پنهانی به قتل رسانید صلاح شما خواهد بود، چه، اگر سلطان او را ظاهرا هلاك سازد ناچار شماها را هم پراکنده خواهد ساخت.

خادم را گمان رسید که این دستور صحت دارد و کوزه فقاع جمال الملك را مسموم ساخت، تا وقتی که جمال الملك فقاع ساخت، خادم همان کوزه را پیش او آورد تناول کرده بدرود زندگانی گفت.

ملكشاه بعد از اطّلاع از واقعه با شتاب حرکت نمود تا به نظام الملك رسید و او را از وفات منصور مطّلع ساخته تعزیت گفت که من فرزند تو هستم و تو از هرکسی شایسته‌تری از صبر و شکیبایی کردن در چنین موقع. تدریجا این‌طور وقایع باعث خشم ملكشاه گردید، و هرگاه مخلصین خواجه، این قضایا را جهت خواجه حکایت می‌کردند تا چاره‌جویی نماید، خواجه با اطمینان اینکه مؤسس سلطنت ملكشاه بوده است، نه جلوگیری از دسایس و نه عذرخواهی و علاج کار می‌نمود؛ تا اینکه کم‌کم رشته الفت میانه ملكشاه و خواجه بریده شد و ملكشاه برای خواجه پیغام فرستاد اگر تو را در مملکت شرکتی است بازگو و الّا بی‌حکم و فرمان ما، چرا اولاد خود را در ولایات حکومت و استقلال داده‌ای؟ و اگر ترك این مسلك ننمایی دستار از سر، و دوات از پیش تو حکم می‌کنم بردارند. خواجه در جواب گفت دستار و دوات من را با تاج و تخت تو

کارپرداز قضا به یکدیگر مربوط ساخته، هرگاه دوات و دستار مرا آسیبی رسد بی‌درنگ تاج و تخت تو را هم آسیبی خواهد رسید.

این حکایت را رسولان شرم کردند به‌طوری که خواجه گفت به ملكشاه برسانند، لیکن ملكشاه که تفرس به این قضیه را قبلا داشت یك نفر را مخصوصا و محرمانه همراه رسولان گماشته بود که اگر آن‌ها چیزی را پنهان دارند از دو طرف، او واضح سازد؛ پس از مراجعت، رسولان پرده‌پوشی از کلمات خواجه نمودند، جاسوس ملكشاه حضورا پرده از روی کار برداشت و خواجه و ملكشاه از این تاریخ از هم جدا افتادند، و ملكشاه، خواجه را در اصفهان تنها گذارده به بغداد مسافرت نمود، خواجه پس از حرکت ملكشاه روانه بغداد گردید.

روزی در نزدیکی نهاوند برای افطار به خرگاه خود می‌رفت، جوانی ناشناس به‌سوی او شتافت و فریاد تظلّم برداشت، خواجه به تصوّر اینکه عریضه دارد ایستاد و غلامان را قدغن کرد از او جلوگیری نکنند، تا جوان رسید و کاردی در قلب خواجه فرو کرد که در همان‌جا درگذشت، و اردوی ملكشاه در آن‌وقت نزدیك خرگاه خواجه بود به‌طوری به هم خورد که ملكشاه شخصا به میان اردو آمد و آشوب را ساکت ساخت، رمضان چهارصد و هشتاد و پنج.

بستگان خواجه، قاتل را همان‌جا به قصاص رسانیدند، جسد او را به اصفهان حمل نمودند.

محرّك قتل خواجه، بعضی ملاحده را گفتند، جمعی خود ملك‌شاه را گویند زیرا از طول مدّت وزارت خواجه خسته شده [بود]. جماعتی هم ابو الغنائم را گفتند که منفعت این قتل که جانشینی خواجه بود نصیب او گردید و هم غلامان خواجه، وقتی به او دست یافتند به قصاص خواجه او را قطعه‌قطعه ساختند. جنازه خواجه را در مدرسه او در اصفهان دفن نمودند که حالیّه هم محلّ

قبر او در محله دال‌بتی- دار البطیخ- در پاچنار آنجا معروف است.

آقا جمال خوانساری

فرزند آقا حسین، خوانساری الاصل است، در اصفهان نشو و نما یافته در آنجا پهلوی پدر مدفون گشت. آقا جمال بعد از وفات پدرش در اصفهان دارای ریاست مهم تدریس گردید، در فنون مختلفه اصول و فقه و حکمت و ادبیات مهارتی داشته، مجلس درس او در آن‌وقت از جمعیّت منحصربه‌فرد بوده است و به این سبب بیشتر فضلای آن زمان از برکت [او] ترقّی حاصل نمودند.

آقا جمال با مراتب علمی و متانت رأی که داشته با فصاحت بیان و خوش‌محاوره هم بوده و به این سبب محاورات و صحبت‌های شیرین او هنوز میانه مردم اصفهان معروف است.

از اثرات طبع مزّاح و فکر بلند او تألیف کتابی است به اسم" کلثوم‌ننه"، که عادت و اخلاق فاسده متعارفه میان زن‌ها را در آن کتاب ذکر می‌کند، و اسم چهار نفر زن را به‌عنوان علمای اربعه در آنجا نوشته و هر عادتی را به‌عنوان اینکه فتوای فلان است می‌نویسد و اختلافی که در عادات میانه زن‌ها بوده است به عنوان اختلاف فتوای آن علمای اربعه نوشته [است].

اسامی علمایی که دارای فتوا هستند در آن کتاب کلثوم‌ننه از این قرار است: خاله‌جان آقا، دِدِ بزم‌آرا، کلثوم‌ننه، باجی یاسمن و غیره.

آقا جمال و برادر او آقا رضی الدّین محمّد نزد ملا محمّد باقر سبزواری و آقا حسین خوانساری تحصیل کرده‌اند و از فضلا آن‌وقت اجازه روایت گرفته‌اند، تألیفات 72 او مانند:" شرح مفتاح الفلاح" و" شرح مختصر الاصول[106]" و حواشی بر

اکثر کتب فقه مانند:" شرح لمعه" و" حکمت و شفاء" و" اشارات" و غیره می‌باشد. میانه آقا جمال با ملّا محمّد باقر مجلسی مناظرات و طعن و دق‌ها بوده است، و همچنین با فاضل شیروانی صاحب حاشیه معالم.

آقا جمال در سنه هزار و صد و بیست و پنج وفات کرده است و در تکیه معروف به آقا حسین خوانساری در تخته پولاد اصفهان مدفون است.

آقا حسین فقیه حکیم ادیب خوانساری

فرزند جمال الدّین محمّد خوانساری، ابتدای ورود به اصفهان[107] در مدرسه خواجه ملك 73 واقعه در میدان شاه، جنب مدرسه شیخ لطف الله که آن مدرسه از بناهای قبل از صفویه بوده منزل می‌کند و تحصیل می‌نماید با نهایت فقر، که در زمستان از نداشتن آتش با لحاف پاره که بر دوش می‌گرفته و دور اطاق می‌چرخیده خود را گرم می‌کرده است.

علوم شرعیه را نزد ملا محمّد تقی مجلسی تحصیل می‌کرده تا به مجلس درس سبزواری[108] وارد می‌شود، سبزواری او را پسندیده و در بالاخانه سردرب خانه خود منزل می‌دهد.[109] و خواهر خود را نیز تزویج به او می‌نماید.

---

106 (*) در اصل: شرح مختصر اصول
107 (*) قبل از بلوغ.(مؤلف)
108 (**) ملا محمد باقر سبزواری
109 (***) هنوز این بالاخانه به سردرب خانه شیخ الاسلام باقی است.(مؤلف)

موقعی شاه سلیمان به منزل سبزواری می‌آمده قبلا به آقا حسین توصیه می‌شود که هنگام ورود شاه، تدریس و همهمه طلّاب را موقوف سازید؛ آقا حسین اطاعت نکرده همهمه طلّاب، سبزواری را خجل می‌سازد نزد شاه و از او مکدّر می‌گردد، آقا حسین همین‌که حسّ کدورت می‌کند، در خانه جداگانه در

محله دیگری سکونت می‌کند.

آقا حسین شهامت و تهوّر مخصوصی داشته چنانچه وقتی به منزل شاه سلیمان می‌رود و شاه خرقه جواهردوزی دربرداشته به‌طور تفنّن دست زیر خرقه او می‌کند و ترویج می‌نماید، پس از خروج ازآنجا شاه خرقه را برای او می‌فرستد و عذرخواهی از قابل نبودن می‌نماید.

آقا حسین تألیفات زیادی داشته، از آن جمله شرحی است که بر دروس شهید مسمّی به" مشارق الشموس" برحسب تقاضای عبّاس دویم. در مقابل یك مبلغ معتد به شروع به تألیف نمود، و چون پس از شرح دوصفحه‌ای از آنکه بالغ بر هیجده هزار بیت می‌شد عبّاس فوت شد و تألیف متروك ماند، وقتی از او پرسیدند که چرا آن را تمام نمی‌کنی جواب گفت مؤلّف آن شاه بود و رفت.[110]

و دیگر از تألیفات منصوب به او کتابی است مطابق مسلك فقها در ذکر خلافیات، که مشتمل بر عادات و رسوم زنانه و موهومات و خرافات رایجه، با اختلاف‌نظری که در کیفیت آن‌ها است از قول چند نفر زن، مانند: کلثوم‌ننه و دِدِ بزم‌آرا و غیرهما، و کتاب به اسم کلثوم‌ننه معروف است از ملاحت کتاب می‌توان کشف خاطر مزاح آقا حسین را نمود. 74

در حکمت و کلام و تفسیر و ترجمه صحیفه، به سبب آنکه نزد بسیاری از اشخاص تحصیل و شاگردی کرده بوده است گاهی به‌طور مزاح می‌گفته است من شاگرد بشر هستم. و همچنین شاگرد زیادی هم داشته چون دو فرزندش آقا جمال و آقا رضی و میر محمّد صالح خاتون‌آبادی که شرح اشارات و شفاء و شرح مختصر اصول و شرح لمعه را بیست سال نزد او می‌خوانده است و ملّا میرزا شیروانی، و شیخ جعفر قاضی، و سیّد جزایری و ملّا محمّد سراب و

ملا علی رضای شیرازی مشهور به تجلّی شاعر که شعر را نیکو می‌گفته. 75 دیگر از شاگردان آقا حسین، میرزا فخر الدّین خراسانی حکیم است.

عمده تحصیل آقا حسین نزد ملّا محمّد تقی مجلسی و میر ابو القاسم فندرسکی و ملا حیدر خوانساری بوده. از آقا حسین مزاح‌های بسیاری حکایت شده، گویند روزی شخصی از او پرسید که آیا راست است در وطن شما خوانسار به خرس می‌گویند صاحب عنوان، جواب گفت: بلی یا صاحب. روزی با صاحب ذخیره در کوچه‌ای می‌گذشته است شخصی را می‌بینند که لاشه خرسی را روی الاغی انداخته می‌برد، صاحب ذخیره از روی مزاح اشاره‌ای به خرس می‌کند در حالتی که می‌خندد و نگاهش به آقا حسین بوده [می‌گوید:] در اصفهان معروف است که چون در خوانسار خرس زیاد می‌باشد خوانساری‌ها با خرس نسبت دارند، آقا حسین بالفور می‌گوید حمد خدای را که مرده‌های ما را به دوش زندگان شما حمل نمود.[111]

در" ریاض العارفین" نوشته که آقا حسین خوانساری، شاه سلیمان را به قاعده امامیّه که: مجتهد نایب امام است و سلطان نایب مجتهد، به نیابت خود بر تخت نشانید، چنان‌که شاه سلطان حسین را ملّا محمّد باقر مجلسی نایب مناب خود کرده چون پدر و فرزندش.

آقا حسین شعر هم گفته، مانند این معمّا به اسم خیام:

چیزی نمانده در ره دین شیخ ساده را — جز گوشه ردا که کند صاف باده را

و نیز به اسم بشیر:

---

[110] (*)« قصص العلماء»، ص 165.

[111] (*) مثلی است که خراسانی‌ها مانند خر می‌باشند.(مؤلف)

ای شیخ تو از شب، چه دیدی آخر | چون پشت دوتا شود چه می‌آید از آن

در سنه هزار و نود و نه وفات نمود، در تخت پولاد مدفون شد،

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 237

شاه سلیمان برای او بقعه عالی بنا کرد که هنوز باقی است. از شاگردان سیّد علاء الدّین حسین خلیفه سلطان بوده [است] و از اشعار اوست:

ای باد صبا طرب‌فزا می‌آیی | از طوف کدامین کف پا می‌آیی

از کوی که برخاسته‌ای راست بگو | ای گرد به چشمم، آشنا می‌آیی

آقا سیّد حسین خوانساری

در اواسط قرن دوازده هجری قمری بوده است، فرزند آقا سیّد جعفر خوانساری است، از مشاهیر علما بوده است که میرزای قمی و بحر العلوم نجفی از او اجازه دارند، اخلاف او در خوانسار صاحب اقتدارات و شهرت فضیلت گشتند، بعضی از آن‌ها به اصفهان آمدند و در محله چهارسو [ق]، حالیّه جمعیّت زیاد می‌باشند.

میرزا ابو القاسم خوانساری

ذیل خانواده نجفی‌ها

میرزا محمّد رضا خوزانی

نواده ملا محسن شیرازی است که در فارس مدرسه و کتابخانه‌ای موقوفه به یادگار گذاشته، میرزا محمّد رضا در خوزان اصفهان سکونت داشته، علوم شرعیّه را نزد میر سیّد محمّد شهشهانی و حاجی شیخ محمّد باقر نجفی اصفهانی تحصیل کرده، با سرعت قلمی که در کتابت داشته که هرروزی هزار بیت کتابت می‌نوشته، خط نسخ را با این وصف خیلی خوب می‌نوشته، و نوشته‌اند که چهارصد جلد قرآن کتابت نموده و تا سال هزار و سیصد و شش نیز حیات داشته [است].

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 238

ملا محمّد باقر خوشنویس

خط نسخ را با قلم خفی پاکیزه می‌نوشته، در اواخر زمان ناصر الدّین شاه وفات کرد.

آغلامعلی خوشنویس

سرآمد نسخ‌نویسان ایران در زمان خود بوده، نوشته‌اند که از حنجره خود صدایی خارج می‌ساخت و به توسط انگشتان خود که به گلو می‌زد آن صدا را حرکت می‌داد که صوت مطبوعی از آن شنیده می‌شده است، در سال هزار و دویست و شصت و نه وفات کرد.

آقا محمّد باقر خوشنویس

خط نستعلیق را خوش می‌نوشته چندی هم نزد سنگلاخ خراسانی هنگامی که به اصفهان آمده بوده است مشق کرده، از اساتید خوشنویسان اصفهان [بوده] است.

میرزا محمّد علی خوشنویس (سلطان الکتاب)

خط نسخ را بسیار خوش می‌نوشته، مخصوصا هنری داشت در شبیه‌نویسی، چنانچه وقتی یکی از بزرگان چند جزوه قرآن به دست آورده بود از خطوط بسیار اعلای قدیم با کاغذی بسیار ممتاز، برای تمام ساختن کتابت آن قرآن، به همه‌کس مراجعه کرده و مأیوس شد تا نوبت به این شخص رسید و معلوم نمود که از عهده برمی‌آید. او را به طهران دعوت نمود و پس از کوشش فراوان کاغذی هم مطابق اصل قرآن به دست آوردند، و این شخص قرآن را تمام ساخت، لیکن اندازه صفحات کاغذ را بزرگـتر از صفحه اصل قرار داده و

می‌گفت اگر این تغییر را نمی‌دادم ممکن نبود کسی بتواند تمیز دهد که این را تازه نوشته‌اند.

با آنکه معمّر بود دست او هم رعشه داشت، هنگام نوشتن دست او مانند آهن و فولاد قرار می‌گرفت. وفات او در زمان سلطنت مظفر الدّین شاه واقع شد.

آقا عبد الحسن خوشنویس

خط شکسته را بسیار خوش نوشته، و در اوایل [زمان] ناصر الدّین شاه وفات کرد.

خیال اصفهانی

اسمش میرزا غیاث الدّین محمّد، 76 خلف میرزا صدرا فرزند میر محمّد باقر داماد و داماد آقا جمال خوانساری. علاوه [بر] کسب علوم معقول و منقول دارای خصال پسندیده بوده، در فتنه افغان در اصفهان درگذشته [است].

از اوست:

از ازل تا به ابد بینش هر بینایی — همه یك بینش و در پرده مینایی توست

جز تماشای جمال تو تماشایی نیست — هرکه حیران جمالی است، تماشایی توست

ابو القاسم عبد العزیز دارکی اصفهانی

فرزند عبد الله بن محمّد دارکی،[112] پدر او در زمان خود محدث اصفهان

بود، و ابو القاسم از بزرگان فقهای شافعیه، از اصفهان به نیشابور مهاجرت کرد در سیصد و پنجاه و سه، چند سال تدریس فقه کرده ازآنجا منتقل به بغداد شد و تا حین وفات در آنجا زیست. فقه را از ابی اسحاق مروزی گرفته چنانچه ابو حامد اصفهانی از دارکی، عامه شیوخ بغداد بلکه آفاق از او تحصیل فقه نمودند، در مدرسه یا مسجد الح بن احمد در بغداد تدریس می‌نمود و هم حلقه داشت برای فتوی و نظر، تدریس بغداد به او منتهی شد.

متّهم به اعتزال بود و گاهی برخلاف مذهب حنفی و شافعی فتوی می‌داد، وفات او در سیصد و هفتاد و پنج پس از چند سال زندگانی بود.

داعی (شاعر)

---

112 (*) دارك یکی از دهات قهاب اصفهان است.(مؤلف)

اسمش ملا میرك، ولد ملا ضمیری. اوّل محرومی و بعد داعی تخلّص کرده. در حالت داشتن هوش شعر نمی‌توانسته انشا کند و بدخو بوده، لیکن پس از استعمال تریاك شعر می‌گفته است.

از اوست:[113]

زخم کاری است مرا وقت شهیدی خوش باد — که تواند دوسه گام از پی قاتل برود

و نیز:

ز رشك غیر به جان آمدم نمی‌دانم — که از برت به کدامین بهانه برخیزم

دامی (شاعر)

اسمش ملّا عبد الواسع، فرزند ملا کلب علی همدانی است. در اصفهان

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 241

متولّد شده و تربیت‌یافته، اکثر علوم را دیده، در حکمت و ریاضی مهارت داشته، شوخی‌هایی که دون مرتبه او بوده از او سر می‌زده. در سنه یك هزار و صد و هفتاد و سه، در سن بیست و هفت‌سالگی وفات یافت. رفیقی شاعر، تاریخ وفاتش را گفته. (بنومیدی ز دنیا رفت عبد الواسع دامی).

به علت شرب زیاد و جوانی، مزاحگویی بر مزاجش غالب بوده [است].

از اوست:

دیگرانت نگرانند و من دل‌نگران — نتوانم نگرم بر تو ز بیم دگران

و نیز:

به دیر و کعبه دعوی تمامی مشنو از یاران — که نه مستند مستان و نه هشیارند هشیاران

و این شعر مثل سائر از اوست:

حال هیچ آشنا نمی‌پرسی — یا همی حال ما نمی‌پرسی[114]

---

113 (*) ر. ك: آتشکده، ج 3، ص 941.
114 (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 290.

دانش (شاعر)

اسمش آقا محمّد علی مشهور به آقابزرگ بود، از معاریف نجبای اصفهان و خواجه جواد بوده [است].[115]

از اوست:

باز از شکایتی ز من آزرده شد دلش ما را به حال خود نگذارد زبان ما

و نیز:

نمردم تا شد از زخم دگر آزرده آن بازو نمی‌دانم چه خواهد خواست عذر قاتل ما را

داود اصفهانی

فرزند میرزا عبد الله متخلّص به عشق، به اسم خود داود تخلّص کرده [است]. سلسله ایشان در ایران معروفند. سلاطین صفویه با آن‌ها مواصلت‌ها کرده، میرزا داود انواع کمالات داشته و داماد شاه سلیمان شده، مدّت مدیدی بر تولیت مشهد مستقر بوده، سلطان حسین صفوی به او تکلیف وزارت نمود قبول نکرد تا در خراسان وفات کرد. از اوست:[116]

بی‌تو از شعله آه دل دیوانه ما سیل دودی شد و برخاست ز ویرانه ما

حاج میرزا بدیع درب امامی

از شاگردان میر محمّد شهشهانی بوده، بااین‌که آمیر سیّد محمّد نسبت اجتهاد به کسی نمی‌داد روی منبر اظهار کرده بود که یك نفر مجتهد است خود من و حاج میرزا بدیع، نصف مجتهد است، و در نجف شیخ مرتضی نامی- انصاری- می‌گویند می‌باشد ولی نزد من تحصیل نکرده [است].

با کمال فقری که داشت ظرافت و پاکیزگی و استغنای او، فقرش را پنهان کرده بود، در دو مسجد، در نیم‌آورد نماز می‌گزارد و شب‌های تعطیل هم بر منبر موعظه‌ای می‌نمود به‌طور خیلی ساده و عامیانه مسائل و مطالب علمی می‌گفت.

روی منبر و خارج شوخی‌های بامزه‌ای می‌کرد، جمعیّت او از خواص و عوام

بسیار بود حتّی از محلات دوردست، از تاریخ و اشعار بسیار گفتگو می‌کرد، تدریس شرح لمعه و قوانین او در مدرسه نیم‌آورد اهمیّتی داشت.

---

115 (**) همان‌جا: ص 290.
116 (*) ر. ك: آتشکده، ج 3، ص 941.

از حاجی شیخ محمّد باقر و حاجی ملا حسین علی نیز مجاز بود. وفات او در سال هزار و سیصد و هیجده واقع شد.

میرزا محمّد علی درب امامی خوشنویس

خط نسخ را خوش می‌نوشته، از اساتید بوده عمده امتیاز او خوش‌نویسی با سرعت قلم بود که می‌گویند هر ماهی یك جلد قرآن تمام می‌ساخت، وفات او در سنه هزار و سیصد و اند، [اتفاق افتاده است].

آسیّد محمّد باقر درچه‌ای

از فرزندان میرلوحی 77 معروف بوده، تولّدش در هزار و دویست و شصت و چهار در قریه درچه لنجان اصفهان واقع شد. بعد از ملاحظه سطح کتب علی الرسم زمان خود مسافرت به نجف اشرف می‌کند و در آنجا در مجلس درس حاجی میرزا حبیب الله رشتی حاضر می‌شود، و چندین سال تقریرات ایشان را نوشته پس از تحصیل اجازه به اصفهان مراجعت می‌کند، در مسجد نو اصفهان تدریس فقه و اصول می‌نماید. نظر بر اینکه جزوه‌های جامعی داشته و مطالب میرزای استاد را کاملا ضبط کرده بیان می‌کرد، اهل فضل آن زمان بیشتر به درس او حاضر می‌شدند و استفاده می‌نمودند و تقریرات او را مجددا جزوه می‌ساختند. اشخاصی که حالیّه در اصفهان محصّل و مجاز می‌باشند اغلب شاگردان او هستند.

در سنه هزار و سیصد و چهل و دو شبی در حمّام درچه ناگهان وفات نمود، تشییع جنازه او را از درچه تا تخت پولاد با ازدحام و جمعیّت فوق‌العاده به

عمل آوردند. 78

درویش عبدی مولوی بخارایی

اصفهان را مسکن خود قرار داده، نزد میر تعلیم مشق خط گرفت، از اساتید خوش‌نویسان است.

دریای چهارمحالی

اسمش لطف الله[117] فرزند میرزا عبد الوهاب متخلّص به قطره، از بدو جوانی شعر گفتی و مدّاحی کردی[118].

از اوست:

شاهی که بر رکابش داد اشکبوس، بوس	شاهی که در عنانش شد ار دوان دوان
نشگفت کز سیاست بأسش به کوهسار	نشگفت کز مهابت بیمش به نیستان
بر پشت شیر شرزه نهد گور خوابگاه	در چشم مار گرزه نهد صعوه آشیان

و نیز در مدح معتمد الدوله گفته:

شاد باش ای ملك اصفاهان به فضل ذوالجلال	از ورود موکب فرخنده فرخنده فال

---

117 (*) در مکارم الآثار نام وی نصر الله ضبط گردیده.
118 (**) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 290.

هست مشهور اينكه اصفاهان بود نيمجهان يك جهان گشته كنون از يمن جان بی‌همال

ميرزا ابو الفتح خان دهقان (شاعر سامانی)

از دهقان‌زادگان سامان، به هوس تحصيل افتاده در يكی از مدارس اصفهان با همان لباس خانوادگی طلبه شد، وضع صورت و لباس و اخلاق و رفتار او طوری بود كه اغلب اشخاصی كه از شنيدن اشعارش مايل به ملاقات او بودند بدون استثنا در وقت ديدن او كلمه" تسمع بالمعيدی خير من ان تراه" را می‌گفتند.

و اگر كسی او را می‌ديد و بعد اشعارش را می‌شنيد بسيار مشكل بود باور كند كه گوينده اشعار، اين شخص باشد به سبب آنكه حركات كودكانه و ابلهانه او، او را يكی از ديوانگان می‌نمايانده، مخصوصا حالت زشت و پليدی هم داشت مثل اينكه موقع خوردن چايی كثافت فنجان و نعلبكی خود را عوض اينكه بشويد با زبان پاك می‌نمود.

وقتی در مسجدی ايستاده بود متحيّرانه، سبب تحيّر را از او پرسيدند، جواب گفت: درختی كه وسط اين حصير سبز شده بسيار قديم به نظر می‌آيد، چگونه حصير با اين حالت نوی در اين مدّت باقی‌مانده در صورتی كه حصير را همان وقت زير درخت بافته بودند.

حكايات كارهای يوميه او در زمان خود او نقل مجالس و باعث تفريح اهل ادب بود كه قلم نسيان روی حكايات ملا نصر الدّين كشيده بود.

برخلاف اشعار او نيز جالب توجّه و تفريح صاحبان دانش و ادب بوده و

هست، وفات او در سال هزار و سيصد و بيست و يك.[119] از آن جمله است در كتاب «الف ليله و ليله» كه دختری تاری می‌نوازد:

تار را آن‌چنان بزد چالاك كه نكيسا كفن دريد به خاك

دود از گور باربد برشد چشم اسحاق موصلی تر شد

اين غزل را به پرده زابل خواند در تار خوش‌تر از بلبل

برده از من دو چيز صبر و قرار طرّه تار و تار طرّه يار

ای خوشا عاشقان ديوانه كه بدرّند جامه مستانه

های‌وهويی كنند چون مستان همچو پيلان به ياد هندستان

ای خوشا های‌وهو كشيدن‌ها ای خوشا پيرهن دريدن‌ها

ای حريفان كنيد تدبيری من ديوانه را به زنجيری

دل به زنجير زلف بنديدم مست و ديوانه‌تر پسنديدم

---

[119] (*) ظريفی گفته: با داس اجل كشت درو حاصل دهقان.(مؤلف)

و از کتاب «شکرستان» اوست:

بخت من برگشته‌تر از لشکر مژگان اوست | حالتم سرگشته‌تر از طرّه پیچان اوست
گر ز بادام صنوبر قامتان سرو قد | اشك شوری می‌چکد از پسته خندان اوست
خون ما را جای می، گردون کند در شیشه‌ای | کرده پیمانه ما را چنین پیمان اوست

و نیز از اوست:

روی تو برفروخته، رنگ شراب ناب را | شیشه و جام سوخته، ساخته آتش آب را

بر دل زخمدار من، زد نمك آن شکردهن | هردم از این نمك زدن خون بچکد کباب را
ترك کمان کشیده‌ام، برد دل رمیده‌ام | کبك دری ندیده‌ام صید کند عقاب را

حاج سیّد احمد دهکردی (عارف نوربخش)

فرزند آقا سیّد محمّد باقر دهکردی است، و سلسله خود را حاج سیّد احمد متّصل به سیّد محمّد نوربخش می‌دانست، برحسب آنچه از مشایخ عرفای زمان خود شنیده بود، لیکن برادر او آقا سیّد ابو القاسم دهکردی که از علمای طراز اوّل حالیّه- 1343 ه ق- اصفهان است این قضیه را تصدیق ندارد.

و آنچه معروف است از اولاد سیّد بازار که مقبره او در بازار شوشتر معروف می‌باشد هستند و هم او را سیّد پرهیزگار می‌گویند.

در اوایل تکلیف حدود هزار و سیصد هجری از مسقط الرأس خود که دهکرد بود به اصفهان آمده و در مدرسه صدر ساکن و مشغول تحصیل علوم ظاهره گردید.

خالوی او ملّا حسن سکوت علی شاه که از بزرگان عرفا بود سبب شد که حاج سیّد احمد با این سلسله مربوط گردید، و تا مدّت زمانی که در مدرسه متوقف بود تحصیل علوم ظاهره را توأم ساخته بود با سلوك طریقت و تهذیب اخلاق تا اینکه تیغ علی شاه آمد اصفهان، و از آن‌وقت در سلسله خاکساریه دارای تاج و تخت گردید و پس از آن چندین سال مسافرت‌های متعدّد به‌طور پیاده و بی‌علاقه به اتّفاق چند نفری از مریدان خود نمود، مانند: عراق، ترکستان، سمرقند، حجاز و غیره.

یکی از مریدان صمیمی او ضرغام السلطنه بختیاری فرزند رضا قلی خان

ایل‌بیگی برادر حسین قلی خان ایل‌خانی[120] بختیاری بود که در هیجان ملی اصفهان بر ضد محمّد علی میرزا جهت استرداد مشروطیت در هزار و سیصد و بیست و هفت، قائد بزرگ و عامل برجسته بود.

اقدام ضرغام السلطنه و پیش‌قدمی او نسبت به سایر بختیاری‌ها در این کار مهم، برحسب تصویب و مقتضای رأی مرشد او حاج سیّد احمد دهکردی واقع شد، شخص حاجی سیّد احمد در این نهضت ملی و مسافرت طهران با اردوی بختیاری همراه بود، پس از انجام این کار حاج سیّد احمد مراجعت به اصفهان کرده و در منزل خود در محله درب کوشك تأسیس خانقاهی نمود که اغلب جماعتی از سلسله خاکساریه و غیره آنجا مجتمع بودند و تا سنه یك‌هزار و سیصد و سی و نه در همین خانقاه به سر می‌برد، در این سال رحلت نموده و در همان خانقاه برحسب وصیت خود او مدفون شده، مقبره او هنوز محل اجتماع مریدان اوست.

سیّد ابو القاسم دهکردی اصفهانی (معروف به نجفی)

از طراز اوّل علمای امروزه اصفهان. مسقط الرأس او قصبه دهکرد قاعده چهارمحال، در سن دوازده‌سالگی جهت تحصیل به مدرسه صدر اصفهان وارد شده سنه هزار و دویست و هشتاد و چهار هجری نزد برادر بزرگـتر خود آقا سیّد محمّد جواد مقدمات ادبیات را تحصیل کرد، و پس از مدّتی از آقا میرزا محمّد حسن نجفی و ملا محمّد باقر فشارکی استفاده نموده در سن بیست و پنج‌سالگی اجازه اجتهاد گرفته، در سی‌سالگی عازم عتبات و تکمیل مراتب علمیّه شده در سامره نزد میرزا محمّد حسن شیرازی مشغول می‌گردد، و بعد ازآنجا در نجف

از حاج میرزا حبیب الله رشتی استفاده فقه و اصول می‌کند.

در آن‌وقت محضر میرزای رشتی مشتمل بر هشتصد نفر محصّل بوده از علما و فضلا- این میرزای رشتی و میرزای شیرازی هر دو از شاگردان شیخ مرتضی انصاری بوده‌اند.

پس از شش هفت سال دارای اجازه و قوه اجتهاد مطلق شده به اصفهان عودت می‌کند و در مدرسه صدر به تدریس فقه و اصول و تفسیر و حدیث و رجال مشغول می‌گردد، و سال‌هاست که در امور شرعیه به‌جز اقامه جماعت در شهر رمضان منبر وعظ و نقل احادیث، داخل در هیچ کاری نمی‌شود. 79 حاجی کلباسی وقتی اجراء صیغه نکاحیه والده او را نموده در سجل قباله نوشته:

بسم الله الرحمن الرحیم، اسأل الله تعالی البرکة و کثرة النسل و اولاد الصالح.

هنگام وفات والده او به موجب نقل خود او دارای چهل و دو نفر اولاد بوده است، اولاد بلاواسطه السیّد محمّد جواد، السیّد ابو القاسم، السیّد محمّد، (السیّد محمود)، السیّد احمد ملقّب به نوربخش که پنج نفر بودند و یك دختر که اعقاب هریك نیز بسیار و باقی است.

میرزا طاهر دیباچه‌نگار شعری[121]

از نژاد شیخ زاهد گیلانی است، قاضی‌گری اصفهان از اوایل دولت قاجاریه به خاندان او اختصاص یافته، شعر هم می‌گفته با تخلّص شعری، در سنه هزار و دویست و هفتاد وفات کرد پس از چهل و شش سال زندگی.

از اوست:

ابر به صحرا سپر گزید ز دریا — گنج گهر برد و برگشاد به صحرا

---

[120] (*) در اصل: ئیل.
[121] (*) در اصل: شعرای

چرخ مشعبد نگر که کرد به یکدم | خرقه سنجاب کوه کرته 80 دیبا
خاك معطر چنان ز سبزه که گویی | توده عنبر است صرف عنبر سارا
باغ نگر بر نشیب کوه که بینی | روضه مینو به زیر گنبد مینا

و نیز:

یك مناجاتیم امروز چو دمساز نشد | گو خرابات که تا با همه گردم دمساز
خوردن باده مجاز است و حقیقت مجهول | باده در ده که برم پی به حقیقت ز مجاز[122]

ملّا حسن دیلمانی

ملّا حسن دیلمانی، مردی حکیم و فقیه و ادیب بود و در مسجد شاه‌عبّاس تدریس می‌کرد. در حکمت و عرفان مهارتی داشته، در انواع علوم تدریس داشته. چون مسلك صوفیه را داشته است اغلب از کلمات آن‌ها را که مورد طعن بوده است در نظر علمای ظاهر، توجیه و اصلاح می‌کرده. در اواخر عمر مبتلا به خبط دماغ گردید. وفاتش در سنه هزار و نود و چهار [بوده است].

سیّد جعفر کبیر خوانساری، جدّ آمیرزا محمّد باقر چهارسوقی صاحب روضات، از نواده‌های دختری اوست.

امیر عضد الدوله دیلمی

شرح حالاتش در حوادث تاریخ مسطور است، در انواع فضائل و حسن خط و سرودن شعر سرآمد پادشاهان بود. مدّتی تعلیم خط از حسن فصیح برادر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 251

ابن مقله وزیر بیاموخت و از زمره خوشنویسان گشت. سلطنت روی خوشنویسی او پرده کشیده، در نثر و نظم تتبّعات خاصی داشته، وقتی به مجیب ادیب که یکی از فضلای عصر بود این عبارت را نوشته است: عزّك غرّك فصار قصار، ذلك ذلّك، فاحش فاحش، فعلّك فعلك، تهدا بهذا، مجیب در جواب نوشت غلا قدری نسبت علی قدری.[123]

اگرچه این مقاله به حضرت امیر و معاویه داده شده ولی ادبای زمان استبعاد می‌نمایند زیرا دامن بی‌آلایش امور کار وارستگی پاك‌تر از پیرایه به این خودنمایی‌های بلوایی است. عضد الدوله چون در اصفهان متولّد شده 81 و در اینجا تربیت یافته از اهل اصفهان نوشته شد. 82

ذبیحی

اسمش اسماعیل میرزا، سلسله نسب خود را به نادر شاه افشار و خلیفه سلطان می‌رساند. شعر هم می‌گفته، در مدح معتمد الدوله گفته:

بلبل اندر باغ، شور عشق گل از سر گرفت | عشرت و شادی دگر بر توده عنبر گرفت
ژاله گویی جام می‌پیمود بر اطفال باغ | کین چنین مخموری اینك دیده عبهر گرفت

---

[122] (*) ر. ك: مجمع الفصحا، ج 2، ب 2، ص 763.
[123] (*) پیدایش خط و خطاطان، ص 136.

جعفر برمك چو جود از خان دین‌پرور بدید | مهتری از سر نهاد و کهتری از سرگرفت
چون خرد در کنه اخلاق تو در دریای فکر | گشت غوّاص و شنا در بحر پهناور گرفت

خسته شد در بحر فکرت، سر برون آورد و گفت | مرغ روحم عاجز آمد بس‌که بال‌وپر گرفت

ذوقی اردستانی

اهل اردستان، به علی شاه مشهور بوده، در اصفهان گیوه‌دوزی می‌کرد، تحصیلی نکرده ذوقی داشته، مردی درویش و با حکیم شفایی معاصر بوده. از اوست:[124]

نه شکوفه‌ای نه برگی نه ثمر نه سایه دارم | همه حیرتم که دهقان به چه کار کاشت ما را

ایضا:

چگونه کعبه نپوشد لباس هاشمیان | که خال همچو دلش در مقابل افتاده است

ایضا:

از خود برون نرفتم و آوردمش به دست | ممنون همتم که مرا دربه‌در نکرد

ایضا:

از جنون عشق زنجیری که در پای من است | چشم‌ها بگشوده و حیران سودای من است

راضی (شاعر)

اسمش زمانای نقّاش، ابتدا انور تخلّص می‌کرد و بعد راضی شده. از

---

[124] (*) ر. ك: آتشکده، ج 3، ص 942.

اوست:[125]

قصد قتلم گر کنی بدنامی‌ای خواهی کشید　　زان که تا خنجر برآری انتظارم می‌کشد

حسین راغب اصفهانی ادیب (صاحب محاضرات)

ابو القاسم حسین بن محمّد بن مفضّل بن محمّد معروف به راغب اصفهانی، صاحب تصنیفات و تألیفات بسیار و از بزرگان ادب به شمار است. در اوایل قرن پنجم هجری قمری بوده است. وفاتش به موجب آنچه از" اخبار الشبر" نقش شده است سنه پانصد و شصت و پنج، قبل از زمخشری بوده است. در علوم مختلفه کلام، حکمت، لغت و تفسیر و اخلاق و نوادر حکایات به عربی و فارسی تألیفات زیادی دارد که معروف‌تر آن‌ها «محاضرات» است، بدایت تشیع را پاره‌ای به او نسبت داده‌اند.

عمده شهرت او به سبب تألیفات ظریفانه اوست، مقبره او در سده ماربین اصفهان مشهور است.

رامیان

اسمش میرزا محمّد علی از اطبای اصفهان بوده، خلف میرزا عبد الله طبیب است و نزد برادر خود میرزا نصیر طبیب معروف، تحصیل طب نموده. شعر هم می‌گفته. از اوست:

صبح است و فصل گل، می و یارانم آرزوست　　دیدار یار و صحبت یارانم آرزوست

راهب

اسمش میرزا جعفر طباطبایی، از طرف پدر اولاد میرزا رفیع نایینی و از جانب مادر، خلیفه سلطانی. با پاکدامنی و حسن اخلاق به همه فنون نظم مربوط بوده از اوست:

آسوده‌خاطران آن چمن را چه آگهی　　از ناله‌ای که مرغ گرفتار می‌کند

و نیز:

آمد به سر رحم پس از مردن من　　تا دیده نخفت بخت بیدار نشد

وفاتش سنه هزار و صد و شصت و شش بوده.

رجایی

---

[125] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 942.

اسمش خواجه سیف الدّین محمود، از اولاد کمال الدّین اسماعیل است.[126]

از اوست:

صنوبر قد من که نازش بود بر	بر او بسته‌ام دل چو بار صنوبر
مگر مرغ روح خلیل است بلبل	که هرچند گلبن برافرازد آذر
از آن سوختن هیچ پروا ندارد	زهی رتبه عشق الله اکبر

مولا عنایت الله رجالی

فرزند شرف الدّین علی قهپایه‌ای اصفهانی، زکی الدّین لقب داشته و او را نجفی می‌گفته‌اند. صاحب کتاب «مجمع الرجال» می‌باشد، در علم رجال و ترتیب کتب آن زحمتی کشیده. نزد محقّق اردبیلی و شیخ بهایی و ملّا عبد الله شوشتری تحصیل کرده. به امر شاه‌عبّاس اوّل مدّتی را در قهپایه سکونت داشته با این

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 255

واسطه منصوب به آنجا شده [است].

حاج سیّد محمّد باقر رشتی (شفتی)

معروف به حجة الاسلام یا سیّد رشتی یا سیّد بیدآبادی، اصلا اهل یکی از دهات گیلان (شفت). تولّد او در سنه هزار و صد و هشتاد و یك [اتفاق افتاده است]. 83

خانواده او معروف به اهل علم نیستند. در هزار و صد و نود و هفت جهت تحصیل به عراق می‌رود و در آنجا نزد سیّد بحر العلوم و آسیّد محسن کاظمینی تحصیل نموده از عراق به ایران در سنه هزار و دویست و شانزده می‌آید و در قم به سبب یك واقعه مشهور می‌گردد، از این قرار که در حالت عبور بازار، شخص قصّابی برای رفیقش نقل خوشگذرانی خود را می‌نموده که در ضمن آن اقرار به معصیتی می‌کند که موجب قتل بوده، اتّفاقا سیّد شنیده و او را مقتول می‌سازد.

مردم اطراف او را می‌گیرند و نزد میرزای قمی می‌برند. میرزا علّت قتل را سؤال از او می‌کند در جواب اظهار اجتهاد و لزوم اجرای حدود را از برای خود می‌نماید. مختصرا سؤال و جوابی که به‌طور امتحان، میرزا از او می‌نماید تصدیق او را می‌کند و مردم را خاموش می‌سازد. این حکایت از قراری است که یکی از منسوبان نزدیك او حکایت نموده، [است].

مجملا سیّد در قم نزد میرزا آمده و چند ماهی را هم استفاده نموده تا از میرزا مجاز می‌گردد، و در قم به سبب‌های مختلف که گفته و نوشته شده عازم توطّن اصفهان می‌شود، یکی اینکه ارادت به سیّد نجف‌آبادی معروف به درویش کافی که هم شیخ محمّد تقی نجفی را به اصفهان جلب نموده است این را هم به اصفهان آورده. دیگر آنکه میرزای قمی به سبب خالی بودن اصفهان او را الزام به آمدن اصفهان می‌کند، دیگر آنکه در موقع تحصیل در نجف که با

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 256

حاجی محمّد ابراهیم کلباسی مرافقت داشته‌اند، به سبب انس او به اصفهان می‌آید، به‌هرحال در سنه هزار و دویست و هفده وارد اصفهان شده، با کمال تنگدستی در مدرسه چهارباغ منزل می‌نماید و مجلس درس آراسته‌ای پیدا می‌کند. تا اینکه روزی خادم مدرسه به او اظهار می‌نماید که توطّن شما در این مدرسه بعضی را دل‌تنگ نموده به من امر کرده‌اند که شما را خارج کنم.

سیّد بی‌تأمّل یك کتاب و یك بقچه که تمام دارایی او بوده است برداشته بیرون می‌آید. پس از آن در مدرسه شاهزاده‌ها ساکن می‌گردد. حکایتی که از سخاوت جبلّی او نقل می‌کنند: زن فقیره‌ای درب حجره او به تکدّی می‌آید.

---

[126] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 943.

کتابی را که منحصرا داشته به آن زن عطا می‌کند، در وقت بیرون رفتن زن از مدرسه، حاجی محمّد ابراهیم کلباسی که به دیدن سیّد می‌آمده است با او تصادف می‌کند و کتاب را از او خریده وارد اتاق سیّد می‌شود، جهت سیّد خرید خود را حکایت می‌کند و سیّد عطا نمودن کتاب را به او می‌گوید. حاجی کلباسی کتاب را هدیه می‌دهد به سیّد. چندی بعد سیّد را به امامت مسجد حاجی طالب واقعه در دروازه نو انتخاب می‌کند، و در همان محله جهت او منزلی فراهم می‌سازند تا شبی را در مراجعت از مسجد با جمعی که همراه عروس می‌رفتند و تنبك می‌زدند تصادف می‌کند، سیّد تنبك آن‌ها را می‌شکند. جماعت چون این را نامبارك می‌دانسته‌اند سیّد را گرفته می‌برند به خانه در اطاقی حبس می‌سازند.

روز بعد خبر به امام‌جمعه می‌رسد او می‌فرستد حاجی را مطّلع می‌کند. حاجی در مقام استخلاص سیّد و رفع توهین از او اقداماتی می‌کند. 84

بعد از اینجا سیّد را به مسجد میرزا باقر واقع در بیدآباد به امامت منصوب می‌سازند. وقتی سیّد به سبب کسالت و تغییر آب‌وهوا چند روزی در سمت کرون و فریدن می‌رود، در مراجعت او حاجی کلباسی، می‌فرستد در بازار جار می‌زنند که امروز ظهر مطلب لازمی است، مردم در مسجد حکیم حاضر شوند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 257

در میانه دو نماز ظهر و عصر حاجی منبر می‌رود و اظهار می‌دارد با شرح مفصّلی از توصیف سیّد، که تصوّر کنید شخص حضرت موسی الکاظم (ع) فردا وارد اصفهان می‌خواهد بشود و از او استقبال کنید. فردا مردم شهر با ازدحام بسیار، سیّد را استقبال می‌نمایند و سیّد دارای شهرت و مورد توجّه عامه می‌شود.

صاحب «قصص العلماء»[127] راجع به تحصیل مکنت سیّد نوشته است که شخصی از اهل گیلان اوصاف سیّد را با حالت تنگدستی او شنیده بود، مبلغی جهت سیّد ارسال می‌دارد که هرطور صلاح بدانید این پول را سرمایه کرده منافع آن را در معاش خود صرف کنید. سیّد هم از این وقت شروع می‌کند به بیع شرط نمودن املاك، از این راه قدری ثروت تحصیل می‌نماید.

غیر از اینکه صاحب «قصص العلماء» نوشته، می‌گویند نسبت به پاره‌ای از املاك هم نظر مجهول المالکی داشته و آن‌ها را به‌عنوان ولایت (عامه) شرعیّه، یا خود تصرّف کرده یا به دیگران واگذار ساخته، مثل آنکه قریب بیست پارچه ملك از حسن علی میرزا پسر فتحعلی شاه بیع شرط کرده و بالاخره ضبط می‌کند.

چنانچه وقتی حسن علی میرزا مغضوب شد و او را نابینا کرده بودند به سیّد رشتی اظهار می‌کند که وقتی چشم داشتم مرا نان می‌دادی امروز برای احسان مناسب‌تر است، سیّد هم چندین پارچه از آن املاك را باز به او واگذار می‌کند.

علاوه بر این از بابت وجوهات و هدیه و امانت و غیره همیشه نزد سیّد پول فراوانی موجود بوده است، چنانچه گویند معماری که مباشر بنایی مسجد بوده است در ابتدای امر که سیّد نقشه مسجد و طرح بنّایی را به او دستور می‌دهد متحیّر می‌گردد، سیّد برای رفع تحیّر او یك محلی را که پول زیاد در آنجا موجود بوده است به او می‌نمایاند که شخص بنّا تعجب خود را از بسیاری آن

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 258

پول مکرر حکایت می‌کرده [است].

در این مسافرت هم حکایات عجیبی از او معروف است. در هزار و دویست و سی و یك یا سی و دو، به مکّه و حج می‌رود.

در هزار و دویست و چهل و پنج شروع به بنّایی مسجد می‌کند و چندین سال طول کشیده است، که در پنجاه و پنج، ایوان جلو گنبد کاشی شده است و بعضی دیگر از کاشی‌کاری و بنایی‌هایی آن، زمان فرزند اوسط او حاجی سیّد اسد الله که جانشین پدر بوده است تمام می‌شود، و قدری دیگر زمان حاجی سیّد جعفر فرزند کوچك‌تر سیّد رشتی. آخرین تزئینات او با ساعتی که در آنجا نصب است زمان حاج سیّد محمّد باقر فرزند حاجی سیّد اسد الله واقع شده است. 85

زمین مسجد یك قسمت باغ و قسمتی قبرستان بوده است، چنانچه هنوز مقبره حاج سیّد محمّد سعید در چهل‌ستون آنجا واقع است، که قریب[128] سال قبل از بنای مسجد وصیت می‌کند به اولاد خود که مرا در شاه‌نشین ارسی منزل خود دفن کنید. به او می‌گویند اینجا چون قبرستان و محل مناسبی نیست اذن بدهید در محل دیگر دفن نماییم، جواب می‌گوید عن‌قریب این محل مسجد می‌شود و مناسبت پیدا می‌کند. لذا او را دفن می‌نمایند و آن محل قبرستان می‌شود و بعدا مسجد. اهالی اطراف مسجد از قبر او تبرك جسته

---

[127] (*)« قصص العلماء»، ص 141.
[128] (*) در اصل جاافتادگی دارد.

برای حاجات خود شمع و نذورات سر قبر او می‌برند که فعلا در چهل‌ستون مسجد واقع است و اولاد او در اصفهان می‌باشند. 86

صورت مخارج بنّایی مسجد که اواخر عمر سیّد نوشته شده و بوده است با وصف اجرت عمله هفت شاهی، و بنّا سه عباسی، بالغ بر نود و پنج هزار تومان

می‌باشد.

سخاوت سیّد معروف است، بخشش‌های چندین هزار تومانی مکرر می‌کرده، مخصوصا وقتی که حسّ احتیاج طرف را می‌نموده [است].

در نزدیك عید نوروزی که برحسب مرسوم از برای بسیاری نقد و جنس جهت خرج عید می‌فرستاده است، از برای جماعتی مخارج عید ارسال داشت، واسطه ارسال نقل نموده هر پولی یا جنسی که از برای کسی فرستاد خواه کم یا زیاد وقت مراجعت سؤال از کیفیت رساندن نمی‌کرد، مگر وقتی مبلغ پانصد اشرفی از برای سیّد صدر الدّین جبل عاملی با مقداری پارچه فرستاده در مراجعت پرسید که سیّد صدر الدّین چه گفت؟ گفتم سیّد دشنام بسیاری به شما داد، سیّد رشتی متأثر شد و گفت معلوم می‌شود قرض و خرج او بسیار بوده و مدّتی منتظر بوده است که در این موقع از برای او به قدر احتیاج می‌فرستم و چون کمتر بوده متغیر گردیده، پانصد اشرفی دیگر مجددا ارسال داشت.

شخصی طلبه حکایت کرده است که وقتی نزد حاجی کلباسی رفتم و اظهار تنگدستی نمودم حاجی سؤال کرد چه مبلغ معینا ماهیانه از برای شما از خانواده شما می‌رسد، من شرم نمودم که بگویم هیچ نمی‌رسد، جواب گفتم چند قرانی بیشتر نمی‌رسد. حاجی، آمحمّد ربیع مباشر خود را خواست و از او تحقیق کرد مخارج یك نفر طلبه که با نان و سرکه شیره گذران کند با چراغ در ماه چند می‌شود، و پس از تحقیق معلوم شد دوسه قران بر مبلغی که من گفته‌ام اگر علاوه شود کفایت می‌کند، و حاجی به من اطمینان دادند که این تفاوت را با محمّد ربیع می‌گویم همه‌ماهه به شما برساند تا زمانی که در مدرسه من تحصیل می‌کنی.[129]

این قضیه فوق‌العاده مرا متأثر ساخته نزد سیّد رشتی رفتم و حقیقت مطلب

130

را مفصلا با حالت انقلاب و تأثر بیان کردم، سیّد پس از شنیدن اظهارات من یك دست خانه کافی با چندصد اشرفی نقد جهت تدارك اثاثیه و احتیاج خانه و گرفتن عیال در همان مجلس به من داد، و پس از آن غیر از آنچه در عیدها و مواقع مختلف به من عطا می‌کرد، ماهیانه سی تومان هم مستمرا قرارداد کرده بود به من عطا می‌کرد. 87

خلاصه بخشش‌های مشهور سیّد رشتی بسیار می‌باشد، و روی‌همرفته در این کار از هر نظری باشد فوق‌العاده و اعجوبه بوده شد.

وقتی که محمّد شاه به اصفهان آمده است جهت دستگیری اشرار 88 بلکه به سبب مخالفتی که مسلك حاجی میرزا آغاسی مرشد و وزیر اعظم او، با مسلك علمای ظاهری داشته، از مبرزین علما هم به موجب دستور او می‌خواستند توهین کرده باشند نسبت به سیّد رشتی، اظهار می‌نماید که ده روز در اصفهان قصد اقامت دارم و مهمان شما هستیم و از جهت مخارج ده هزار تومان از سیّد می‌گیرد. بعد از ده روز عنوان دیگری اظهار می‌کند که از جهت تدارك اسلحه ده هزار تومان لازم دارم، این مرتبه سیّد به حالت پرخاش و استنکاف جواب می‌دهد که اگر ضیافت بود بس است و اگر هم سیاست بود بس است و نمی‌دهد.

---

[129] (*) مقصود مدرسه فخیمه معروف به مدرسه حاجی است.(مؤلف)

[130] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

دیگر از خصال او حالت تهجّد و تضرّعات او بوده است که می‌گویند و نوشته‌اند مکرر نماز صبح را با وضو مغرب و عشاء به‌جا آورده، تضرّع او مخصوصا در مجلس روضه‌خوانی طوری صدادار و بلند بوده است که صدای آن را در قبرستان آب‌بخشان شخصی مدعی شد شنیدم، که به خط مستقیم قریب هفتصد ذرع می‌شود.

دیگر مسأله اجرای حدود او بوده است که مهمترین عبادات خود آن را می‌دانسته، حتّی وقتی جهت استسقا جمعیّت از شهر به منزل او رفته بودند که به اتّفاق بروند در مسجد مصلّی تخت پولاد، سیّد مردم را به بهانه‌ای متفرق می‌کند

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 261

و یك نفر سارق که در آن‌وقت محکوم به بریده شدن دست بوده است حاضر می‌سازد و با قلم و مرکّب حدّ بریدن را روی دست سارق معین کرده به مباشر این قبیل امور خود حکم می‌کند تا می‌برد، اتّفاقا در آن نزدیکی هم باران می‌آید و موافق می‌شود با عقیده سیّد که اجرای حدود باعث نزول رحمت است.

حدود و تعزیرات تازیانه او بسیار است و عده اشخاصی که به حکم او به سبب قصاص لواط یا زنا یا غیره مقتول شده‌اند یا به دست خود او یا به دست دیگری، کمتر از هفتاد ننوشته‌اند، لیکن یکی از علمای معاصر خود او تا یك‌صد و بیست هم نوشته است.

با وصف این اعیانیّت و مکنت، وضع لباس او بی‌تکلّف بوده است، عمامه او به‌قدری مندرس بوده است که اثر اندراس ظاهر می‌شده است، شال او عبای نجفی مندرس بوده است، به جای عبا لباده آستین گشادی را می‌پوشیده است که از این وضع، عرفان‌مآبی او ظاهر می‌گردد، و تأیید ارادت او را به سیّد درویش کافی نجف‌آبادی می‌کند.

نسبت به حاجی کرباسی بسیار فروتنی می‌کرده، نسبت به علمای اصفهان اظهار عطوفت زیادی داشته، که اغلب آن‌ها را خانه مسکونی از خود داده است، در محلات مختلف شهر نسبت به امام‌جمعه و حکومت وقت کاملا ضدیت می‌ورزید، حتّی نسبت می‌دهند که به سبب معارضه حکومت و دربار طهران سیّد و حاجی متفقا گرفتار حرکات ناملایم آن‌ها شده بودند.

با وجود مقامات علمی که داشته مجلس درس مهمی از او شنیده نشده و ننوشته‌اند، بلکه برعکس بعضی نوشته‌اند که در اصفهان تا آمدن شیخ محمّد تقی ایوانکی رونقی نداشته [است].

در سال هزار و دویست و شصت وفات کرد، و تاریخ «نورغابا» است.

جهت فرزند او حاج سیّد اسد الله که در سنه هزار و دویست و نود وفات نموده

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 262

گفته‌اند «غاب النور».

سیّد رشتی دارای هشت پسر بوده و چند دختر. دو نفر از آن‌ها، آسیّد هاشم و آسیّد ابو القاسم در ایّام حیات سیّد وفات کردند و در قوّت نفس سیّد، بعضی این حکایت را دلیل گرفته‌اند که شخصا امورات تجهیزیه آن‌ها را مانند تکفین با دست خود کرده است. و پس از سیّد. شش نفر مخلّف شدند، آقا میر محمّد مهدی، آمیرزا زین العابدین، حاج سیّد محمد علی، حاج سیّد اسد الله، آسیّد مؤمن و حاج سیّد جعفر.

رشحه

از متأخرین" مجمع الفصحاء"[131] است، طبعی موزون داشته نزد آمحمّد کاظم واله کسب کمال نموده. 89 از اوست:

وام گیرد همه از جود کفش، ابر بهار	مشك ساید همه از خلق خوشش باد شمال
بذل دریوزه او بیش ز گنج قارون	خرج هرروزه او بیش ز دخل چیپال90
منکسر شد ز چه از معدلتش پای ستم	منقطع شد ز چه از مملکتش دست زوال

[131] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 330.

رضی (شاعر)

از شعرای اصفهان است.[132]

از اوست:

به جان آمد دلم از ناصبوری نصیب جان دوری باد، دوری

و نیز:

شد زین دوسه روز رنجش تو از من، دل روزگار خالی

رفیق

اسمش ملا حسین، 91 از شعرای اصفهان، میر عبد اللطیف خان شوشتری مؤلّف تحفة العالم نوشته که در ابتدای حال با آنکه کسب سبزی‌فروشی داشت در مجالس شعرا و اهل سخن مراوده می‌نمود، و به تدریج صاحب طبع موزون و مهارت در فنون بدیع خاصه طرد و عکس گردید، بیشتر به‌طور روزنامه سخن‌سرایی کرده، مولد و وطن او اصفهان بود ولی در شیراز هم به دفعات سکونت نموده بود. وفات او در سنه 1212 [بوده]، از اوست:

پریشان خاطرم کردند روزی که آن زلف پریشان آفریدند

مرا روزی گریبان چاك کردند که آن چاك گریبان آفریدند

***

روزگاری بود امیدم اینکه یارم می‌کشد وه که اکنون حسرت آن روزگارم می‌کشد

توارد در این مضمون با مدامی دارد که گفته:

---

[132] (*) آتشکده، ج 3، ص 943.

انتظاری داشتم کامروز یارم می‌کشد وه که پیدا نیست یار و انتظارم می‌کشد

ولی معنا، شعر مدامی کامل‌تر است.

میرزا سلیمان رکن الملك

فرزند محمّد کاظم، از اولاد خلف بیك شیرازی سفره‌چی و خوانسالار شاه‌عبّاس اوّل که در اصفهان مسجدی در محله درب کوشك از بناهای او موجود است، و اسمش خلف بیك سفره‌چی در کتیبه سردرب آن مسجد مرقوم می‌باشد، عوام آن را تصحیف کرده مسجد سرخی می‌گویند.

و نیز املاك موقوفه‌ای در اصفهان مانند وصف قمشه و غیره از آثار او هنوز باقی است، و اولاد او که در بعضی دهات اصفهان متفرق می‌باشند دخالت می‌کنند.

این میرزا سلیمان خان که زاییده و پاییده شیراز است در ابتدا در شیراز مأموریت‌های مختصر دیوانی داشته چون قنسول‌گری جزیره بحرین، زمان حکومت اوّلیه ظلّ السلطان در شیراز سنه هزار و دویست و هشتاد و یك منصب منشی‌گری او را دارا شده تا موقعی که در مرتبه سیّم حکومت ظل السلطان در اصفهان، از محمّد علی خان و جعفر قلی خان کارهایی سرزد که باعث بلوای اصفهان گردید و آن‌ها را معزول ساختند، و برعکس به سبب استنکافی که میرزا سلیمان خان از نوشتن یك حکم قتل در حضور ظل السلطان نمود و هر قدر ظل السلطان به نوشتن اصرار کرد، قبول نکرد و سلامت نفس او ظاهر گردید، نیابت حکومت خود را به او واگذاشت و رئیس دیوان خانه عدلیه شد.

بسیار سلامت نفس داشت، به سیاست کسی راضی نمی‌شد، نسبت به طبقات مردم خصوص علما فروتنی می‌کرد، ولی چون خط را خوب می‌نوشت

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 265

و شعر هم بسیار حفظ داشت و هم خود را در ادبیّت از همه‌کس بالاتر می‌دانست و در مجالس حتّی در موقع حکمرانی مشغول به خواندن اشعار و مفاخر خود بود، با آنکه در آن‌وقت از همهمه و فریاد و افغان متظلّمین که در جلو او ایستاده بودند، هنگامه‌ای بر پا بود که صدای خود او به زحمت شنیده می‌شد، و گاهی بود که دیگر صدای او را همنشینان او نمی‌شنیدند به فراش پیشخدمت حکم می‌داد که جمعیّت را با پشت کلّه و کتك از اطراف او متفرق سازند تا به آسودگی تعریف تفنگ دهن‌پری که از میراث به او رسیده بود، جهت حاضرین بنماید، یا وصف شمشیری که داشت بکند یا چاقوی قلم‌تراشی را که در قلمدان او بود بیرون آورده هنرهای او را بشمارد به مناسبت هریك هم اشعاری از خودش و دیگران بخواند، و اگر باز هنگامه متظلّمین از صاحبان مال دزد برده یا اولیای کسانی که کشته شده‌اند و غیره غیره بلند می‌شد به همان ترتیب سابق مجلس را ساکت می‌کردند.

ترتیب امنیت و نظم شهر را به عهده یك نفر داروغه و چند کدخدا محوّل داشته بود که می‌گفتند داروغه ماهیانه مبلغ سی تومان به نایب الحکومه تقدیم می‌داشت و این شهرت، سبب بدگمانی و بدگویی مردم، نسبت به نایب الحکومه شده بود که می‌گفتند دزدهای شهر ماهیانه می‌دهند، و بالاتر گاهی نسبت می‌دادند که زیدی شب اموالش را دزد برد، روز وقتی جهت تظلّم به منزل نایب الحکومه رفت، قالیچه قیمتی خود را زیر پای نایب الحکومه دید.

شدّت سلامت نفس او طوری بود که اگر همین نسبت‌ها را حضورا به او می‌گفتند نسبت به گوینده تغیّری نداشت؛ شب‌ها جهت گردش شهر و اطّلاع از چگونگی امنیت با یك نفر دیگر تا نصفه شب سواره حرکت می‌کرد، مردم بدگو برای این همحمل دیگری می‌گفتند که جهت شهوترانی در خانه‌های بعضی از زن‌ها در شب سوار می‌شود. در نتیجه آن سلامت و این گردش حتّی گفتند که

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 266

شبی را در خانه متّصل به مسجد جمعه رفته بود یکی از نوکرهای امامجمعه مطّلع می‌شود به آنجا می‌رود و از او صد اشرفی تعارف می‌گیرد، درصورتی‌که خود او در جنایات بزرگ و موردهای بسیار مهم به مبلغ مختصری جریمه که گاهی چند قران بیش نبود قناعت داشت.

با این قناعتی که در گرفتن جریمه‌ها داشت در اثر زندگانی و معیشت با اقتصاد او که یقینا مخارج خانه یك نفر بازاری بیش از او بود یك ترکه مهمی از خود مخلّف نگذارد، بااین‌که، ارباب او هم بهره‌مند از فضائل او می‌گردید.

سیاست‌های او که فقط در گفتن بود، عملی نمی‌شد. همه‌کس می‌دانست و ضرب المثل بود که او می‌گوید" به ارواح پدرم سرت را می‌برم، از شهر بیرونت می‌کنم، صدتا چوبت می‌زنم"، مقصود از این جمله این است که سیاست‌های او بااین‌که فقط گفتنی بود باز آن هم در اوّل به آن سختی گفته می‌شد،" سر بریدن" و بعد ملایم‌تر،" بیرون کردن از شهر" و بعد اکتفا" به چوب"، آن هم بالاخره بخشوده می‌شد، آن هم در مقابل یك وجه مختصری.

اغلب در جواب شکایات، به الفاظ تعجّب‌آمیز انکار وقوع آن را می‌کرد و به شکایات خاتمه می‌داد، مثلا اگر مردی شکایت می‌کرد که فلان ایزد خواستی دیشب به زور با من فلان کار شنیع را کرد به کلمه" سگ کیست" یعنی در حکومت من کسی را جرأت این‌گونه کارها نیست، مطلب تمام می‌شد.

از آثار او مسجدی است در ابتدای قبرستان تخت پولاد، عالی و پرعمارت که در لیالی متبرکه و غیره آنجا محل احیا و اجتماع مؤمنین است.

چندین مرتبه قرآن به‌طور مرغوب طبع نمود، مجانا بذل نمود، و همچنین" زاد المعاد"، و کتاب" صحیفه سجادیه" و کتاب" جامع عباسی" و غیره و غیره. در سنه هزار و سیصد و سی و یك، پس از چند سال خانه‌نشینی و حج گذاردن وفات کرد.

و پس از او معروف شد که اموال خود را جهت صرف خیرات وقف ساخته، چون‌که خلفی از خود نگذارده بود، خلف تخلّص می‌کرده [است].

ابو علی رودباری

اسم او احمد بن محمّد بن ابو القاسم، رودبار نام جایی است که رود بسیار داشته باشد و چندجا به این اسم نامیده می‌شود، یکی زیتون رودبار از توابع گیلان، دیگر رودبار طهران، و دیگر رودبار کرمان و برحسب آنچه صاحب فرهنگ ناصری و صاحب طرایق و" بستان السیاحه" [نوشته‌اند]، یکی هم رودبار اصفهان نوشته‌اند که در کنار زاینده‌رود واقع است.

در اصل ابو علی که از کجاست اختلاف شده است، بعضی مانند صاحب فرهنگ ناصری و بستان السیاحه آن را اهل اصفهان دانسته‌اند، پاره دیگر مانند آنچه صاحب طرایق از نفحات جامی و تذکره عطّار نقل می‌کنند چنانچه نشو و نمای او در بغداد بوده اصل او هم از بغداد است.

لیکن از تعداد رودبارها که هیچ‌کدام، از توابع و مضافات بغداد نیستند، ولی در توابع و مضافات اصفهان یك رودبار شمرده شده و قول سومی دیده نشده که غیر از اصفهانی و بغدادی باشد، می‌توان نتیجه گرفت که اهل رودبار اصفهان بوده و چون نشو و نمای او در بغداد شده به آنجا منصوب گردیده [است].

ابو علی را در نفحات از ابنای رؤسا و وزرا نوشته و نسب [او] را منتهی به کسری دانسته [است].

روزی جنید در مسجد جامع سخن می‌گفته، ابو علی را بر مجلس جنید گذر می‌افتد، هنگامی که جنید با مردی سخن می‌گفته و خطاب به او می‌کرده که اسمع یا هذا، ابو علی می‌پندارد که او را خطاب می‌کند می‌ایستد و گوش می‌کند،

کلام جنید در دل وی جای گرفته اثر می‌کند، از تمام مقامات ظاهریه که داشته می‌گذرد. (هکذا تصنع المواعظ البالغة باهلها).

ابو علی در علم ادب، ثعلب را شاگردی کرده و در حدیث ابراهیم الحربی را، و در فقه ابو العباس بن سریج را و در معارف و توحید شیخ جنید را.

ابو علی استاد شیخ ابو علی کاتب و شیخ ابو القاسم نصرآبادی و ابو عبد الله بن عطاء رودباری است.

شیخ ابو علی کاتب، هروقت نام شیخ ابو علی رودباری را بردی سیّدنا گفتی تا آنکه شاگردان وی حسد بردند و گفتند چرا وی را سیّد خود می‌گویی، جواب گفت او از شریعت به طریقت آمد و ما از حقیقت به شریعت می‌آییم.

ابو علی رودباری را صاحبان تذکره به‌طور مبالغه توصیف نموده‌اند، و شعر هم می‌گفته از اوست:

من لم یکن بك فانیا عن حظّه — و عن الهوی و الانس بالاحباب

او تیمّته صبابة جمعت له — ما کان مفترقا من الاسباب

فکانه بین المراتب قائم — لمنال حظ او جزیل ثواب

و نیز گفته: اضیق السجون معاشرة الاضداد.

و نیز: علامت اعراض خالق از خلق، مشغول ساختن اوست به کارهای بی‌فایده. وفات او در سنه سیصد و بیست و دو، و صاحب بستان السیاحه نوشته[133] ابو علی از مشایخ سلسله علیه از رودبار اصفهان است. فقیر امسال به زیارت آن بزرگوار موفق شده و آن قریه که مدفون است مشهور به ده بو علی است.

صاحب" فرهنگ ناصری" نوشته، شیخ ابو علی رودباری از مشایخ

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 269

معروف است، مدّتی به یقین قطعی نمی‌دانستم از کدام رودبار است و پس از تحقیق از رودبار اصفهان و در ده بو علی مدفون می‌باشد.

تصوّر می‌شود قریه ابو علی کنار زاینده‌رود بابا شیخ علی باشد که در لنجان اصفهان است.

حاجی میرزا احمد روضه‌خوان

به سبب حسن صوت[134] مشهور ایران و محسود همکاران خود گشت.

وفاتش زمان ناصر الدّین شاه واقع گردید.

آمحمّد صادق روشن علی

از اولاد ملّا محمّد صادق اردستانی معروف به پلوی است، ترجمه او در مجمع الفصحاء می‌باشد، از اینکه مدّتی را در دار الطباعه مؤلّف [مجمع الفصحاء]- هدایت- مشغول صحافی بوده است. در سال هزار و سیصد و پنج وفات نموده.

در شعر روشن تخلّص می‌کرده، مرید سعادت علی شاه طاوس العرفاست. از اوست:

طی طریق عشق به نیروی گام نیست — این راه را هرآن‌که به کنجی نشست، رفت

و تاریخ وفات مرشد خود را این‌طور گفته:

---

133 (*) حاج زین العابدین شیروانی:« بستان السیاحه»، ص 298.
134 (*) در اصل: صورت

علی و رحمت و سعادت را جمع کن سال رحلتش می‌دان

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 270

محمّد شریف الدّین رویدشتی

فرزند شمس الدّین محمّد رویدشتی، از اهل اژه رویدشت اصفهان، برحسب معمول آن زمان که در آخر هر اسمی برای احترام، الف زیاد می‌کرده‌اند مانند علیا، میرزا رفیعا و غیره، این هم معروف بوده است به مولا شریفا. مجلسی دوم از او اجازه گرفته و خود او نزد شیخ بهایی تحصیل نموده و اجازه گرفته [است].

حمیده رویدشتیه

صبیه محمّد شریف رویدشتیه بوده، توصیف او را از حیث اینکه معلمه زنان زمان خود بوده با پرهیزکاری و داشتن علم حدیث و رجال، نوشتن حواشی بر کتب حدیث مانند استبصار و تهذیب در کتب رجال نوشته‌اند.

وفات او در سنه هزار و هشتاد و هفت، [بوده است]. وی نزد پدر خود تحصیل کرده، تعلیقات زیادی هم بر کتب احادیث دارد.[135]

فاطمه رویدشتیه

صبیه حمیده رویدشتیه است. اسم پدر او در کتب رجال به‌نظر نرسیده.

پس از مادر خود در اصفهان تعلیم به زنان می‌داده است. مراتب فضل و تقوی و اطّلاعات او را ارباب رجال توصیف نموده‌اند. از خانواده سادات خلیفه سلطانی بوده است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 271

آشیخ مرتضی ریزی

اوّل کسی است که فرائد شیخ [انصاری] را در اصفهان درس گفت، و از علمای معروف و اهل منبر بوده. اجتماع مردم در پای منبر او معروف است، و اصلا از اهل ریز 92 دهات لنجان اصفهان است، وفاتش در سنه هزار و سیصد و بیست و نه [است]. شب‌های جمعه و دعای کمیل در تخته‌فولاد را، او ترویج نمود.

بااین‌که طرف ارادت عامه مردم اصفهان بود، کمتر معاشرت می‌نمود و بی‌خبر از اوضاع روزگار، چنانچه سال‌های متمادی از تأسیس مدارس جدیده اصفهان، به سبب نفرین کردن و گریه روی منبر، با اشخاصی که در مقام این‌گونه امور باشند، بود، و می‌گفت که مردم اصفهان می‌بایست به امورات اخروی خود مواظبت داشته باشند، فرنگی‌ها لوازم زندگی آن‌ها را ساخته جهت آن‌ها می‌آورند. وقتی در اصفهان پنیر از قرار دهنار (چهل مثقال) صد دینار شده بود، روی منبر مردم را از خوردن پنیر منع کرد و حکم حرمت خوردن پنیر را داد.

رهی

آقا محمّد علی 93 از شعرا و ادیب‌زادگان اصفهان است، از اوست:

گردد قضای طاعت یك‌عمر گر ز خُم یك اربعین به میکده می در سبو کنم

---

[135] (*) ریاض العلماء، ج 5، ص 404.

محمّد ابراهیم رهی (شاعر)

از متأخرین" مجمع الفصحاء" است، دارای طبع موزون و ذوق سلیم بوده، از شغل قصابی که کسب معاش می‌کرده نفرت کرده و مصاحب رفیق اصفهانی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 272

گشته تخلّص از او گرفت. در سنه هزار و دویست و بیست و شش وفات نمود.[136] از اوست:

بهر سفر گذاشتم زین چوبه پشت بادپا — آمد و دامنم گرفت آن صنم از ره وفا

نرگس دل‌نواز او کرد به گریه آشتی — غنچه عشوه‌ساز او گشته بلا به آشنا

کز وطنی چو اصفهان وز صنمی چو من چمان — کس نرود به صد زیان، کس نبُرد به صد جفا

آقا محمّد حسن زرگر اصفهانی

از مست علی شاه ذکر و تربیت‌یافته و اربعینیات زیادی بسرآورده تا تکمیل شد. از رحمت علی شاه اجازه دستگیری گرفته، فقرای خراسان سپرده به او گردیدند، در حدود هزار و دویست و هشتاد وفات نمود، به شغل زرگری با استغنای طبع درویشی [اشتغال] داشت.

در مدح معتمد الدوله گفته است:

اگر بنوازی از مهر و اگر بگذاری از کینم — به دل خشنود از آن وز جان خرسند از اینم

تویی شیرین و من فرهاد و در کوی وفا آخر — برآرد تیشه جورت دمار از جان شیرینم

و نیز از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 273

خواستم تا نکشم رنج شب هجران را — روز وصل تو به پای تو سپردم جان را

من که در حکم توام از چه کنی آزادم — خواجه آزاد کند بنده نافرمان را

به خدنگی زدی و جان سپارم تا حشر — اگر از سینه من برنکنی پیکان را

ننگم از سلطنت آید به گداییّ درش — زان که این مرتبه زرگر نبود سلطان را

و نیز:

---

[136] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 322.

هرکه خرّم ز جهان نیست، جهان خرّم از اوست | هرکه بگذشت ز عالم، همه عالم از اوست

آدمی راست شرافت ز ملك بیش ولیك | این شرافت که تو بینی همه با آدم از اوست

و نیز از اوست:

از قد تو ای بلندقامت | کوته شده قصه قیامت

تا در ره عشق تو نشستم | برخاستم از ره سلامت

زرگر اصفهانی

اسمش شیخ نجیب الدّین رضا، ارادت به شیخ محمّد علی مؤذن خراسانی از مشایخ سلسله ذهبیه داشته، خود او هم از مشایخ آن سلسله است. نقل شده هفت دیوان در حقایق داشته، و امّی بوده. وفاتش در سنه هزار و هشتاد و پنج در اصفهان بوده از اوست:

شمع و چراغ همه، روشن از اوست | بوی خوش هر گل و گلشن از اوست

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 274

کنه کمالش عری از عقل‌ها است | قرب وصالش بری از نقل‌ها است94

آقا هاشم زرگر اصفهانی

در خط نسخ استاد بوده، مشهور بوده. نواده او میرزا عبد الوهاب متخلّص به مجرم صاحب طرایق بوده و در مدرسه دار الفنون تعلیم زبان فرانسه می‌کرده است.

ملّا علی زوّاره‌ای

صاحب تفسیر فارسی است، از شاگرد [ان] بزرگ شیخ علی کرکی است و از اهل تصوّف است، و ملا فتح الله کاشی نویسنده تفسیر معروف" منهج الصادقین" از شاگردان ملا علی است، و کتب بسیاری را به فارسی ترجمه کرده است. و در این قرن که اوایل دولت صفویه بود ترجمه و تألیف کتب اخبار به فارسی شروع شده [بود].

حاج میرزا علی نقی زنجانی

از علمای معروف اصفهان بوده، در مسجد خیاطها 95 که به اسم او معروف است امامت داشته، و از فرزندان او حاجی میرزا ابو القاسم و غیره. امامت آن مسجد را دارند. حاج میرزا علی نقی در سال هزار و دویست و پنجاه و هشت وفات کرد.

اسماعیل زنجیرساز

به مناسبت اینکه هفت لای زنجیر را با دست پاره می‌کرده معروف است.

از ورزشکارهای معروف اصفهان است در اواخر زمان ناصر الدّین شاه.

مهدی قلی خان زنگنه

ذیل خانواده نجفی‌ها

نجف قلی خان زنگنه‌ای

فرزند بزرگ علی بیك زنگنه، امیر آخور شاه صفی صفوی [بوده] است. شیخ علی خان وزیر و شاهرخ خان برادران کوچکتر او هستند. در دولت شاه‌عبّاس مکانتی بزرگ حاصل نمود. وقتی او را در قلعه الموت محبوس کردند، در دولت شاه سلیمان ایالت مرو یافته با اوزبکیه جنگ‌ها کرده. در اصفهان سکونت داشته، این شعر از اوست:[137]

ای دل از راه فنا چند مکدّر گردی　　بیش از این نیست رهی کامده‌ای برگردی

کمال الدّین زیاد اصفهانی

از شعرای معروف و از فحول علما و حکمای [زمان خود برتری داشته و همت بر انزوا و عزلت می‌گماشته، همه اهل تذکره او را توصیف نموده و به فضائل ستوده‌اند. از اوست][138]:

همت بر گوشه‌نشینی گماشته. ارباب تذکره او را توصیف نموده‌اند. از اشعار اوست:

این عرصه که گفت خوش جهانی است؟　　خاکش بر سر که خاکدانی است

عاقل به خدا اگر گزیند　　گردی که فراز او دخانی است

در لاله نگر دو چشم عبرت　　کان عارض خوب نوجوانی است

رنگ رخ زرد عاشقان است　　هرجای که رنگ زعفرانی است

بر گلبن اگر گلی بخندد　　بگری که لب شکربیانی است

از خاك، بنفشه‌ای که روید　　می‌دان که کلاله جوانی است

---

137 (*) ر. ك. مجمع الفصحاء ج 1، ص 126.
138 (**) ریاض العارفین، ص 394.

زیانی

برادر میرزا عنایت الله اصفهانی و فرزند میرزا محمّد علی ابراهیم قاضی عسکر زمان نادر شاه در اصفهان. اسمش میرزا ابو القاسم. شاعری باهوش بوده. زمان کریم خان وزارت کرمان را داشته [است].

از اوست:

در سینه‌ام آه سرکشی بود، چه شد؟ در دل داغی ز مهوشی بود، چه شد؟

طور دلم از تجلّی عشق تهی است در وادی ایمن آتشی بود، چه شد؟

زینت (شاعر)

اسمش سیّد حسین است، از اوست:[139]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 277

گر وعده دوزخ است و گر خلد، شاد باش بیرون نمی‌برند تو را از دیار دوست

ابراهیم ساغر

بسیار ظریف و با لباس‌های پاکیزه می‌گشت. خط نسخ را خوش می‌نوشت و در شعر ساغر تخلّص داشت. در سنه هزار و سیصد و دو وفات کرد.[140]

ساکت اصفهانی

اسمش میرزا محمّد حسن، از فقرای صفی‌علی‌شاهی، سن شریفش هفتاد و در ایّام شباب مشغول تجارت بود و چون عمرش از چهل گذشت دست از کار کشیده و گوشه‌نشینی اختیار کرده و دیوانی دارد قریب بیست هزار شعر از قصاید و غزل و حکایت مثنوی در مصیبت خامس آل عبا و رباعیات.

سالك خوشنویس (شاعر)

اسمش میرزا محمّد حسین، از متأخرین" مجمع الفصحاء"، در خوش‌نویسی و اخلاق حمیده مشهور بوده، شعر هم می‌گفته[141] از اوست:

گر طرّه و جزعت ز ره حیله و دستان باهم نبودشان سر جنگ و دل پیکار

این از چه همی‌باشد با ناوك خونریز وان از چه همی‌گردد با عقرب جرّار

---

[139] (*) آتشکده، ج 3، ص 945.
[140] (*) المآثر و الآثار، ص 216.
[141] (**) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 460.

سالم

اسمش میرزا محمّد علی، از احفاد خلیفه سلطان است، دارای کمالات بوده و شعر می‌گفته. از اوست:

وقت دل خوش که خبر داشت به کوی تو ز کار او بجا ماند و من از بی‌خبری بستم بار

ملّا محمّد باقر سبزواری (ابن محمّد مؤمن)

نشو و نمای او در سبزوار شده، پس از فوت پدر مسافرت به اصفهان [کرده و] در آنجا اقامت می‌نماید. شاه‌عبّاس ثانی با او توجّهی داشته، خانواده او سبب این توجّه را معرّفی فیض از او می‌دانند. شاه‌عبّاس امامت جمعه و جماعت و منصب شیخ الاسلامی را به او مفوّض داشت. با طفره کمی که به سبب مجلسی دوم و خانواده او در شیخ الاسلامی و خانواده او حاصل شد، هنوز در آن خانواده شیخ الاسلامی دوام دارد.

سید خلیفه سلطان به سبب محبّتی که با او داشت تدریس مدرسه ملّا عبد الله شوشتری صاحب مدرسه را از پسر ملّا عبد الله که متخصص در امر مدرسه و تدریس آنجا بود گرفته و با وصف اولویّت خانواده شوشتری، به سبزواری داد.

از تألیفات او کتاب ذخیره [المعاد، از اول کتاب طهارت] تا آخر حج در هشتاد هزار بیت و گویند غالب الفاظ او از مدارك گرفته شده به‌طور مطابقه، و کتاب کفایه در سی هزار بیت و رساله‌ای در عینیّت نماز جمعه که شاگرد او ملا علی رضا ردّ او را نوشته [است].

تحصیلات او نزد شیخ بهایی شده و هم از او روایت می‌نماید و از کتب مفیده او" روضة الانوار [عباسی]" است در آداب ملوك.

یکی از شاگردان بزرگ او، آقا حسین خوانساری است که شوهرخواهر او هم بوده [است].

در خانواده او معروف است که در همین محله‌ای که امروز معروف به باغ همایون است، زمان عبّاس دویم به همین اسم باغی بوده و عبّاس برای سبزواری وسط این باغ عمارت و تالاری بنا گذارده که هنوز اصل عمارت به همان وضع باقی است.[142]

از غرایب اتّفاقات اینکه در این عمارت درگاه مانندی است از قدیم بسیار طولانی و تاریك، و به سبب همین تاریکی هیچ‌وقت مورد استفاده نشده، چندی قبل از تاریخ تألیف کتاب" الاصفهان" یکی از مستخدمین آن عمارت که به خیال تنظیف و خالی نمودن آن درگاه، به آنجا رفته مقدار زیادی کاغذ بیرون ریخته، پس از مراجعه به آن نوشته‌جات معلوم گردید که تمام آن‌ها مسوّدات و نوشتجاتی بوده است که سبزواری در زمان حیات خود و سکونت در آن اتاق مجاور درگاه به آنجا می‌ریخته، و هنوز تا این تاریخ بدون حادثه‌ای باقی‌مانده، در ضمن آن‌ها دوسه رساله‌ای تمام مبیضه شده نیز بوده است.

آقا حسین خوانساری را که از شاگردان مبرّز او بوده به سبب انس، و اینکه می‌خواسته است اغلب با او باشد خواهر خود را به او تزویج می‌نماید و در بالاخانه‌ای که سردرب همین عمارت واقع است او را منزل می‌دهد، تا وقتی شاه به دیدن سبزواری می‌آید، سبزواری از آقا حسین تقاضا می‌کند که چون هنگام تدریس شما محصلین و شاگردان زیاد فریاد می‌زنند، محض احترام شاه هنگام ورود او قدری ملایم صحبت نمایید. آقا حسین به این تقاضا وقعی نگذارده و در آن‌وقت، مانند همه روز فریادها بلند می‌شود، سبزواری از این مطلب

آزرده‌خاطر می‌گردد و پس از آن آقا حسین از اینجا خارج می‌شود و میانه آن‌ها به کدورت می‌رسد که چندین رساله در ردّ فتوای یکدیگر، هرکدام نوشته‌اند.

---

[142] (*) اگرچه باغ مزبور خانه‌ای شده است و از آن اثری نیست.(مؤلف)

چنانچه شیخ علی شهیدی صاحب حاشیه شرح لمعه شرحی می‌نویسد که: من وقتی از بلاد خود به ایران آمدم، در ایران امور غریبه‌ای مشاهده نمودم. از علما که برای هوای نفسانی تغییر فتوا می‌دادند و فتوای باطل آن‌ها را اگر کسی با براهین قطعیّه می‌خواست تغییر دهد نمی‌پذیرفتند. از آن جمله سبزواری را موضوع قرار می‌دهد به اینکه، محض میل عوام به‌سوی او، مسأله غناء را طوری تفصیل داده است که غناء را منحصر ساخته به آنچه در مجالس شرب و طرب واقع شود، و سابق بر آن کسانی که استماع غناء صوفیّه را می‌نمودند فتوای به فسق آن‌ها می‌داده است. و نیز نماز جمعه را در دو مکان که فاصله آن‌ها کمتر از فرسنگ باشد در وقتی که امامت جمعه، با دیگری بوده است تجویز کرده است، و پس از آنکه امامت جمعه به او واگذار می‌شود می‌نویسد حرام است. و کسانی که اقتدای به او نکنند چون واجب عینی است آن‌ها را فاسق می‌شمارد.

و باز شیخ علی می‌گوید که سبزواری، قرائت قرآن را خوب نمی‌دانسته و همچنین نماز را غلط می‌خوانده است. زیرا تکبیر افتتاحیه نماز را به نصب الله در" الله اکبر" می‌گفته است، و ذکر می‌نماید که تجوید حروف را نمی‌دانسته است به‌طوری که فاتحة الکتاب را مغلوط می‌خوانده است بااین‌که مدّعی بوده است تجوید را در مکّه تعلیم گرفته. و دیگر آنکه میم محمّد را در تشهد نماز مانند عوام به فتحه می‌گفته است و کلمه" و الفتح" را بعد از" اذا جاء نصر الله" بدون واو می‌خوانده است. و وقتی در نماز جنازه زنی حاضر بودم می‌گفت" امتك" بفتح تا و نزل بك بدون تاء و لا نعلم منه، و ان کان محسنا و ان کان سیئا، و وقتی در مجلس عقد نکاح شنیدم که می‌خواند" زوجت موکلتی فاطما" با الف.

و مهمتر از همه این است که مشهور است که او قایل به قدم عالم بوده زیراکه

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 281

می‌گفته آنچه بین دفتین شفای شیخ الرئیس موجود است حق است و رواست و از جمله مطالب شفا قدم عالم است.

و دیگر صیغه صلحی را که مصالح به خانه‌ای بوده، در صیغه این‌طور ذکر نموده صالحت موکلتك البیت المعلوم، بدون اینکه علی را مقدّم بر بیت بنماید.

و پس از این مطاعن فتاوی نادره او را از قبیل مخالفت او با مشهور در اصالت طهارت و عدم وجوب غسل به وطی غلام به غیر انزال و عدم نجاست اهل کتاب، و متولد از دو کافر و عدم نجاست خمر می‌نویسد. و هم اینکه قایل بوده است به تحقیق غروب به استتار قرص، و عدم وجوب خمس زمان غیبت، و عدم مفطریّت غبار غلیظ.

حقیقتا مستعبد می‌نماید از دو نفر عالم مبرّز که چنین نسبت‌هایی را در رساله مخصوصی جمع می‌نمایند!

بعد از سبزواری شیخ الاسلامی به میرزا علی رضا جبل عاملی می‌رسد، و علی الظاهر بعد از فوت او شیخ الاسلامی به آقا حسین [خوانساری] مفوّض شده است، زیراکه در سال وفات او که 1098 ه ق می‌باشد می‌نویسد که منصب شیخ الاسلامی به ملا محمّد باقر مجلسی واگذار شده است. بعد از آقا حسین به ملا محمّد باقر مجلسی رسید که شرح حال او و همچنین آقا حسین جداگانه نوشته شده، و پس از فوت مجلسی که در 1110 ه ق واقع شده است به فاصله یك سال و نیم به شیخ جعفر قاضی منصب شیخ الاسلامی واگذار می‌شود به مناسبت دامادی شیخ الاسلام اسبق که آقا حسین باشد.

و پس از فوت شیخ جعفر قاضی، منصب امامت جمعه و شیخ الاسلامی متّفقا در خانواده داماد مجلسی تا ایّام نادر دوام می‌نماید، که شرح اسامی آن‌ها در

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 282

ضمن خانواده امام‌جمعه اصفهان نوشته شده [است].[143]

زمان نادر [شاه] نواده سبزواری، میرزا رحیم که از اهل علم و لیاقت بوده از اصفهان مسافرت می‌نماید به قزوین به اردوی نادر و در آنجا از نادر درخواست منصب شیخ الاسلامی می‌نماید، نادر جواب می‌دهد که اعتقاد من بر این است دو منصب به یك نفر دادن خلاف است، و کسانی که سابقا منصب امامت جمعه و شیخ الاسلامی را باهم داشته‌اند، اشتباه بوده است، منصب امامت جمعه در همان خانواده بایستی باقی باشد و منصب شیخ الاسلامی به خانواده شما برگردد.

و منصب شیخ الاسلامی به میرزا رحیم داده شد، درصورتی‌که پدر او آقا محمّد جعفر فرزند سبزواری به این منصب نرسیده بود. قبر او جنب گنبد حکیم معروف و زیارتگاه است.

---

143 (*) ر. ك. شرح حال خاتون‌آبادی‌ها. از همین کتاب.

و همچنین فرزند دیگر او آقا هادی هم که در زمان خود سبزواری فوت شده بود و شوهر یکی از زن‌های خانواده صفویه بوده است به منصب شیخ الاسلامی نرسیده از عیال این آقا هادی چند فقره املاك موقوفه بر اولاد باقی است که میانه آن‌ها هنوز تقسیم می‌شود.

بعد از میرزا رحیم فرزند او میرزا عبد المطلب که زمان پدر فوت شده بود به شیخ الاسلامی هم نرسیده بود، فرزند او آمیرزا مرتضی که از اهل علم بوده است شیخ الاسلام می‌شود. 96

بعد [از] او آمیرزا رحیم فرزند او شیخ الاسلام می‌شود، بعد از آمیرزا عبد الله فرزند او به شیخ الاسلامی می‌رسد، بعد از آمیرزا رحیم فرزند او شیخ الاسلام می‌شود. 97

و بعد از آمیرزا حسن فرزند دیگر آمیرزا رحیم، حاج میرزا علی اکبر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 283

شیخ الاسلام می‌شود که هنوز سنه 1343 قمری باقی است.

در این سلسله عالم، معروف ظاهرا همان شخص اوّل بوده، دو نفر دیگر را هم که اشاره شد از اهل علم و فقاهت بوده‌اند، لیکن سایرین دارای آن مقام نشده‌اند.

از خصایص منصب شیخ الاسلامی این خانواده این بوده است که آنچه طلاق در اصفهان داده می‌شده است در محضر شیخ الاسلام بوده است، شیخ الاسلام هر زمان تا زمان میرزا عبد الله که این خصوصیت باقی بوده است هفته‌ای دو روز معین کرده بوده است، و از عدول شهر در مجلس او حاضر می‌شده‌اند و در آنجا طلاق واقع می‌شده است، این احتیاط ظاهرا انحصار طلاق در محضر مخصوص و مجمع عدول، از زمان شاه‌عبّاس ثانی شروع شده است.

برای پرهیز از اینکه طلاق صوری بی‌حقیقت واقع نشود که اسباب بی‌برکتی و خشك‌سالی و آفات دیگر معتقد بوده‌اند می‌شود، چه زنی که حقیقتا طلاق داده نشود و شوهر کند معصیت زنا را دارا خواهد شد با آثار آن.

بعد از میرزا عبد الله که میرزا رحیم به امر دیوان‌خانه و عضویت آن از طرف علما مشغول شد دیگر معلوم می‌شود اعتنایی به این مسأله نمی‌داده است که شخص قاضی آن‌وقت[144] ...

این منصب اختصاصی طلاق گفتن در محضر خود را با اجرای عقد نکاح از سلطنت وقت که ناصر الدّین شاه بود فرمانی صادر نمود لیکن از خانواده شیخ الاسلامی خارج شد و جای دیگری مقرر نگردید.

وفات سبزواری در سنه هزار و نود و جنازه او حمل به مشهد شد و مقبره او در آنجا معروف است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 284

حاجی سیّد محمّد باقر سبط رشتی

اوّل ادیب زمان خود در اصفهان [بود]. فرزند حاج سیّد اسد الله بیدآبادی است. هنگام فوت پدر، با مادر خود در سفر عتبات همراه بودند، پس از اینکه در کرند حاج سیّد اسد الله وفات کرد مادرش او را به نجف برد و چون خانواده مادری او در نجف و اطراف نجف سکونت داشتند در همان‌جا متوقف شدند، و عمر خود را به تحصیل می‌گذرانید که کسالت قلبی بر او عارض شده تحصیلات او را متوقف ساخت. تا عموهای او در اصفهان بودند و ریاست و امامت مسجد را داشتند او ملاحظه می‌کرد و به اصفهان نمی‌آمد.

پس از فوت آخرین عموهای خود- حاج سیّد جعفر- و درخواست اهالی بیدآباد، حاج سیّد محمّد باقر به وطن خود مراجعت نمود و امامت مسجد بیدآباد را دارا شد. در اوایل ورود، مجلس درسی هم برقرار ساخت، لیکن چون درس‌های خارج در آن تاریخ یا به سبب مهارت مدرّس رونق داشت یا به سبب ماهیانه‌ای که به محصلین آن محضر می‌رسید، اما چون محضر حاج سیّد محمّد باقر فاقد هر دو شرط بود، رونق و دوامی نگرفت.

---

144 (*) در اصل ناقص است.

حاج سیّد محمّد باقر بسیار باحیا و کم‌صحبت و کم‌معاشرت بود، در فنون ادبیه به تصدیق اشخاص مسلّم، در نجف و اصفهان برتر از همه بود. خط را هم خوب می‌نوشت، اشعار عربی زیاد حفظ داشت و خوب می‌گفت. چندین مسأله فقهی را مانند رضاع، منظوم ساخته [است].

حاج سیّد محمّد باقر به سبب اختلاف خانوادگی با بنی اعمام خود، مجال ترقّی و تحصیل شهرتی نیافت، بلکه همه‌وقت در حالت مدافعه بود.

تعمیرات زیادی در مسجد سیّد نمود، ضریح فولادی مطلّای بسیار عالی صنعت اساتید اصفهان برای قبر حاج سیّد محمّد باقر، جدّ خود تمام ساخت و نصب کرد، ساعت بزرگی که چند محله اصفهان را زنگ او خبردار می‌کند بالای

مسجد سیّد برقرار ساخت. تا در سنه هزار و سیصد و سی و سه در اصفهان وفات کرد و قبر او در داخل همان ضریح واقع شد.

سپهری زوّاره‌ای

از اهل زوّاره اردستان اصفهان است 98 و در شهر ... سکونت داشته از اوست:[145]

ز خضر، عمر فزون است عشق‌بازان را اگر ز عمر شمارند روز هجران را

احمد عبد الخلیل سجزی (سگزی)

از مشاهیر علمای ریاضی و نجوم بوده، در قرن چهارم هجری، کتاب جامع شاهی در علم و نجوم و اختیارات تألیف اوست، در شیراز زمان عضد الدوله دیلمی ساکن بوده است.

سحاب

میرزا سیّد محمّد فرزند سیّد احمد هاتف از خانواده طبابت بوده. شعر را هم خوب می‌گفته است و به این مناسبت فتحعلی شاه او را به ملازمت خود و منصب داروغگی دفتر انتخاب می‌کند، دیوان اشعار او در دست است، 99 در هزار و دویست و بیست دو وفات نمود 100. از اوست:

دانی چه اثر داشت دعای سحر ما این بود که نگذاشت به عالم اثر ما

و نیز:

بگشای پای ما که کمند وفای ما محکم‌تر است از همه بندی به پای ما

سخای (شاعر)

---

[145] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 946.

نامش محمّد زمان خان فرزند حاج محمّد حسین خان صدراعظم اصفهانی، از متأخرین" مجمع الفصحاء" بوده، چندی حکومت یزد را داشته گاهی غزلی می‌سروده.[146] از اوست:

کند ز هول قیامت، حدیث، واعظ شهرم مرا که بی‌رخ تو، هر شبی است روز قیامت

و نیز:

هرجا حکایتی شود از کشتگان عشق ای راویان دهر ز ما هم حکایتی

حاجی ملا هادی سده‌ای

از اهل سده ماربین اصفهان، به شهر آمده ابتدا در مدارس بیدآباد سکونت و تحصیل می‌کند، بعد از تکمیل، جهت دوری از معاشرت طلّاب و جمعیّت منتقل می‌شود به مدرسه درب کوشك. گاهی تدریس شرح لمعه و قوانین و ادبیات و خلاصه الحساب و فارسی هیئت می‌کند، لیکن بالاخره آن را هم جهت مزاحمت طلّاب به وقت و حالت او با نداشتن فایده ترك می‌نماید و کاملا گوشه‌گیری اتّخاذ می‌کند و به غیر از چند نفر اشخاص صالح به حالش کسی را به منزلش راه نمی‌داد و منزل کسی نمی‌رفت.

با وجود نهایت فقری که داشت از سده بعضی آشنایانش قدری نان جهت او می‌آوردند، گذران او فقط همین بود که چند لقمه ظهر و قدری شب از این

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 287

نان‌های خشك کلفت تنها می‌خورد و دائما مشغول اکتساب علم و عبادت بود.

زمان خود در فهم عبارت منحصر بود، هر عبارت مشکل و لغز و معمایی را نگاه می‌کرد، فوری حل می‌کرد.

در علم فقه و اصول سطح و ادبیات و ریاضیات متداوله آن زمان، حتّی زیج، استاد مسلّم بود. اصطلاحات علم جفر و رمل و کیمیا و طلسمات و اعداد را خوب حاضر بود و معتقد هم بود و کار هم می‌کرد، مثل اینکه اشخاص مصروع را نزد او می‌آوردند، اورادی می‌خواند وجوبی[147] زمین و میز و شیشه کوچکی که قبلا حاضر کرده بود و به ترتیب مخصوصی سر او را با موم مسدود می‌ساخت و می‌گفت جنّی که مریض را اذیّت می‌کرد در این شیشه حبس کردم و اغلب مریض به قوه خیال، شفا می‌یافت.

ایّامی که مؤلّف، زیج الغ بیك تحصیل می‌کرد نزد او، وقتی کتاب نقشه جغرافیایی همراه داشت، اتفاقا حاج ملا هادی او را دید و از کیفیت آن پرسید؛ مؤلّف، اوراق کتاب را باز کرد نشان بدهد، اتفاقا نقشه امریك نموده شد، همین‌که عنوان مطلب شد که مملکتی است تازه کشف شده مقاطر با این طرف زمین، حاج ملا هادی مثل شخصی که حس صاعقه بکند برآشفت و به جوش‌وخروش آمد و نزدیك بود مؤلّف را هم از پیش خود براند، به استناد اینکه من معتقد هستم دور این سطح زمین که مسکن ما می‌باشد کوهی است به اسم قاف از انواع جواهرات، و بسیار مرتفع و سرمای زیاد که احدی از بشر را امکان عبور از آن نیست، و رفتن به امریك چون مستلزم عبور از این کوه می‌باشد و محال و کفر است، پس ادعای رفتن به آنجا هم کفر است!

حاج ملا هادی در مقام ساختن اکسیر بود خیلی محرمانه، بنابراین اواخر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 288

---

[146] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 401.
[147] (*) در اصل نامفهوم بود.

ایّام از شهر مهاجرت نمود به چهارمحال در خانه شخص طلبه‌ای معروف به ملا مرتضی قلی نام، که او نیز بسیار متصلب 101 بود منزل نمود و نزدیك وفاتش قدری فلزات صبغ شده به او داده بود که ببرد در بغداد به اهل سنّت بفروشد 102 و خرج بعد از فوت او را بنماید. وفات حاج ملا هادی سنه 1310- 1320 بوده است.

رضا قلی خان سراج الملك

ایروانی، از اعیان دولت، پیشکار ظل السلطان تا آخر حکومت اصفهان او، در طهران زیست داشت و منزلش خانقاه درویشان بود، طریق سلوك را از خدمت سعادت علی شاه پیموده و تکمیل طریقت را به توسط حاجی ملّا سلطان علی گونابادی نمود.

جمعی از درویشان را همواره در منزل خود پذیرایی می‌کرد، در بنای خیرات ساعی بود چنانچه، میخانه [ای] که در نزدیکی منزل او بود به زحمت خریداری کرد و مسجدی بنا ساخت مصداق این شعر:

ببین کرامت میخانه مرا ای شیخ — که چون خراب کنی خانه خدا گردد

در خیابان چراغبرق طهران نزدیك سرچشمه هنوز مسجد به اسم او باقی است.

سراج حکاك

در حکاکی استاد بوده و دارای اخلاق نیك بود، از اوست:

از ضعف به هرجا که نشستیم وطن شد — از گریه به هر سو که گذشتیم چمن شد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 289

سرحدی قهفرّخی

[از اوست]:

سرو بالایی هوای کاج کرد — دین و دل از عاشقان تاراج کرد

چون قدم زد بر پل زاینده‌رود — پل به پای او سر تسلیم سود

از قفایش چشم‌ها دارد هنوز — وز غمش پشت دوتا دارد هنوز

از قدوم آن گلستان امید — گشت پرگل دامن بابا سعید

کوه اشترجان به پابوسش دوید — گاو پیسه بر سر راهش کشید

تنگ جوزانش به بر بگرفت تنگ — گاو پیسه از فراغش[148] گشت سنگ

از قدوم خویش آن زیبا پسر — بی[149]... را داد می جان دگر

---

[148] (*) در اصل فراقش
[149] (**) در اصل: ناخوانا

مژده وصلش به گوش رخ رسید | رخ ز شادی سر به کیوان برکشید
همچو آه از سینه بالا رفت زود | زان طرف از رخ چو اشك آمد فرود

یك‌دو شب را میهمان بنده شد | جسم و جان از دیدنش فرخنده شد
قهفرخ از مقدم او زنده شد | یك‌دو روزی میهمان بنده شد
بوریایی زیر پایش فرش شد | آفرین از آن زمین تا عرش شد
بر رخش چشم جهان‌بین خیره | گشت از خراجی باج بگرفت و گذشت
تنگ ورکش ور کشش پیموده شد | از جفای کشمکش آسوده شد
آفتابی بود و با فرّ و شکوه | وقت شامی رفت اندر پشت کوه

میرزا حسین خان سررشته‌دار

اصفهانی، از مریدان بلاواسطه رحمت علی شاه، از مستوفیان و سررشته‌داران اصفهان بود. با کمال مهارت خطّ نستعلیق را خوش می‌نوشته مخصوصا خطّ کتیبه درشت را، به جای قلم، کاغذ را لوله بزرگ می‌کرد و چون قلم، چیده می‌نوشت. عشق مفرطی به جمع خطوط کهنه و کتب عرفا داشت. در احتراز از دروغ مواظبت مخصوصی داشت. بیداری سحر را ترك نمی‌کرد. به اوقات نماز و اوراد مواظبت داشت. حقوق واجبه را در آخر هر سال حساب می‌کرد و یك‌دفعه به کسی که او را ولی وقت می‌دانست می‌رسانید.

ابتدای عمر پس از پدر، دچار نادانی و به هوای نفس، اموال خود را تلف ساخت. در وقت تنگدستی هوس دینداری پیدا کرد، هرکه را می‌شنید چون او را

می‌دید نمی‌پسندید، تا آنکه به همین خیال سفر کرمان کرد در شهر کرمان نیز مأیوس گردید. ازآنجا رهسپار ماهان شد در بقعه شاه نعمت الله انقلابی برایش ظاهر شد که از حال رفت، چنانچه خود او نقل کرده و در آن حال با رحمت علی شاه ملاقات می‌کند دست ارادت داده توبه و تلقین می‌کرد. در سال هزار و سیصد و بیست وفات کرد.

میرزا محمد علی خان سروش (شاعر)

اصلش از سده اصفهان از متأخرین" مجمع الفصحاء"، 103 به روزگار جوانی در شهر اصفهان تحصیل کمالات می‌کرده و با طبع موزونی که داشت به شاعری رغبت نموده به مداحی بزرگان اصفهان می‌پرداخت، بعد از آن بنای مسافرت را گذارد بیشتر بلاد ایران را گردیده عاقبت در تبریز متوقف شد، و قهرمان میرزا فرزند نایب‌السلطنه، او را متنعّم و موظّف کرد.

در تبریز به مداحی حکمران [آذربایجان] و محمّد خان زنگنه‌ای پیشکار آذربایجان می‌گذرانید تا به توسط محمّد محسن میرزا، سبط فتحعلی شاه به دربار ناصر الدّین میرزا ولیعهد دولت راه یافت.

در موقع جلوس ناصر الدّین شاه به سلطنت از مخصوصین او بود، و در ایّام اعیاد تهنیت‌گوی بود، و این کار تهنیت‌سرایی اعیاد اختصاص به او یافت و ملقّب به شمس الشعراء شد، صاحب ضیاع و عقار و مکنت بسیار گردید، و تتبع طرز شعرای قدیم را نمود، مانند فرخی و معزی و غیرهم. و علاوه بر قصیده‌گویی چندی هم به گفتن مثنوی پرداخت و غزوات اولیه اسلام را منظوم نمود. در سنه هزار و دویست و هشتاد و پنج درگذشت.

از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 292

ازبس‌که پر از چین بود آن زلف شبه رنگ — کرده است به رخساره تو جای نگه تنگ

من بنده آن عارض و آن لب که تو گویی — گل داده به دو بوی و می داده بدو رنگ

از عنبر و از مشك به ده گام رود بوی — بوی سر زلف تو رود تا به دو فرسنگ

حاج سیّد محمّد سعید

مقبره حاج سیّد محمّد سعید در چهل‌ستون مسجد سیّد واقع است، که قریب[150] سال قبل از بنای مسجد وصیّت می‌کند به اولاد خود که مرا در شاه‌نشین ارسی منزل خود دفن کنید، به او می‌گویند اینجا چون قبرستان و محل مناسبی نیست اذن بدهید در محل دیگر دفن نماییم، جواب می‌گوید عن‌قریب این محل مسجد می‌شود و مناسبت پیدا می‌کند. لذا او را دفن می‌نمایند و آن محل قبرستان و بعدا مسجد می‌شود. اهالی اطراف مسجد از قبر او تبرك جسته برای حاجات خود شمع و نذورات سر قبر او می‌برند که فعلا در چهل‌ستون مسجد واقع است.

سکّاکی

نزدیك تخت فولاد مقبره‌ای است معروف به اسم سکّاکی، و همچنین در محله شهشهان خانه‌ای است که در آن آثار کهنگی می‌باشد[151] و منصوب است به

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 293

سکّاکی. از قراری که می‌گویند اهل علم و ریاضت بوده، ولی حالات و تاریخ او جایی به دست نیامده که مطابق شود.

سلطان آقا

دختر کیخسرو شاه فرزند شاه محمود اینجو، برادرزاده شیخ ابو اسحاق اینجو می‌باشد. کیخسرو شاه در شیراز چندی استقلال داشت و با برادر خود ستیز کرده بالاخره برادرش ملك مسعود شاه او را شکست داده، دستگیر نمود و در آن حالت وفات یافت. شاه محمود اینجو پدر شیخ ابو اسحاق و کیخسرو، او را سلطان ابو سعید مدّتی در قلعه تبرك اصفهان محبوس داشت، سلطان آقا یا آقا سلطان یا خان سلطان خاتون به شاه محمود برادر شاه شجاع پسر امیر مبارز الدّین از آل مظفر تزویج شده بود، در شهامت و شجاعت و خیرات دوستی او در کتب تواریخ ابنیه عتیقه اصفهان هنوز آثار مهمی باقی است.

از جمله وقایع او در وقتی است که شاه محمود سلطنت فارس را داشت و شاه شجاع برادر او اردویی کشیده بود که فارس را مسخر سازد، شاه محمود در خارج شهر با برادر خود و یا اردوی خود مشغول زدوخورد بود و دروازه‌های شهر شیراز بسته بود، سلطان آقا اردویی را که در شهر مشغول حصارداری بودند مواظبت نمود- در تاریخ 765 و شبانه‌روز بر سر برجها و باره‌ها به آن‌ها سرکشی می‌نمود. پس از آن ما بین دو برادر، شاه شجاع و شاه محمود موافقت حاصل شد و مصالحه کردند و سلطنت اصفهان مختص شاه محمود گردید، یعنی تبرعا شاه شجاع [به] برادر خود ترحّم نموده اصفهان را به او واگذار کرد و مقرّ سلطنت شاه شجاع در شیراز.

---

150 (*) در اصل جاافتادگی دارد.
151 (**) منزل آمحمّد تقی صحاف.

خان خاتون با شجاعت خیرات دوست، محض کینه‌جویی و قصاص عموی خود شیخ ابو اسحاق اینجو، از خانواده امیر مبارز الدّین آل مظفر که

می‌دانست دشمنی باعث اضمحلال این خانواده خواهد شد، همواره شاه شجاع [را] محرمانه با مراسلات فتنه‌انگیز تحریك و دعوت می‌نمود [به] جنگ کردن با شاه، بعد از مکرر شدن اردوکشی شاه شجاع برای اصفهان و دفع شدن به اظهار الحاح و تضرع شاه محمود، شاه محمود بالاخره در تاریخ هفتصد و شصت و نه، هنگامی که شاه شجاع تدارك اردو نموده بود و بهانه‌جویی برای حمله به اصفهان می‌کرد، زوجه خود را که علاوه بر مراتب کاردانی و کفایت، جمال مطبوعی هم داشت به قتل رسانید و برای برادر خود نوشت که ماده فساد را از میان برداشتم، یقینی است که دیگر از این خیال آسوده خواهد شد.

از جمله آثار خیریه او در اصفهان کاشی‌کاری‌های سطح دیوارهای داخله مسجد جامع عتیق اصفهان است که ستون زیر مناره چپ صفه صاحب با خط نستعلیق بدون تاریخ به اسم او موشّح و مزیّن است، و کتیبه سردر پله‌دار مقابل کوچه ساووجیان بازار، از آثار اوست با خط کوفی و کاشی معرق از جنس کاشی صحن، دارای تاریخ است- هفتصد و شصت- در مجاور مقبره او در محله دردشت معروف به دو مناره درب دشت، تکیه و عمارات تابعه آن، زمان میر سیّد محمّد، امامجمعه اصفهان خراب شده و جزو کوچه و خانه‌های اطراف گشته، در مقابل مختصر فایده که به امامجمعه می‌رسیده است. و حالیّه فقط گنبد مقبره او با دو مناره مجاور از سردرب تکیه و عمارات تابعه باقی است.

سلمان فارسی

در نفس الرّحمن فی احوال السلمان تألیف حاج میرزا حسین نوری از منابع معتبره حالات سلمان ضبط شده [است]: سلمان حکایت کرده که مرد فارسی بودم از اهل اصفهان از قریه‌ای که آن را" جی"- به فتح جیم و تشدید یاء- [می‌نامیده‌اند] و پدرم 104 دهقان زمین خود بود.

روزی سلمان در محلی عبور می‌کند که طایفه‌ای از نصاری در آنجا عبادت می‌کرده‌اند، از دیانت آن‌ها جویا شده میل به پیروی آن‌ها پیدا می‌کند. 105

پدر او، او را ممنوع از مراوده آن‌ها می‌سازد، سلمان به عزم آنکه خود را به مرکز نصرانیّت رسانیده و آزادانه پیروی آن مذهب را کند، به سمت شام مسافرت می‌کند.

در شام می‌شنود که شخصی در حجاز ظاهر شده که [مسلك او] مخالف مسلك سایرین می‌باشد، برای تحقیق از مسلك او عزیمت حجاز می‌نماید، در بین راه اعراب به قافله آن‌ها ریخته و غافله را چاپیده و سلمان را اسیر می‌سازند بعضی از طایفه کلب که مالك سلمان بوده او را به حجاز برده می‌فروشند به شخصی یهودی از اهل وادی القری. 106

در زمانی که با شخص حضرت ختمی‌مرتبت ملاقات می‌کند، او را اهل علم و حکمت می‌بیند، با او در طریقه اظهار دعوت مشورت می‌کنند که از چه اشخاصی شروع شود به دعوت، در جواب می‌گوید اهل مکّه را شناخته‌ام، پسر ابی قحافه به سبب آنکه در میانه آن‌ها معروف به تعبیر نمودن خواب می‌باشد و عرب آن را علم غیب می‌داند و به علاوه عرب نزد او خواندن را می‌آموزند، و مسایل خود را از او می‌پرسند و تواریخ را می‌داند، اگر شخص اوّل باشد که مسلمان شود شهرتی پیدا خواهد شد میانه صحرانشینان، پس شروع دعوت را از او بنما تا رفع استیحاش سایرین بشود.

بعد از بعثت که اعراب خدمت پیغمبر (ص) مراوده پیدا کردند و سلمان 107 را با مراتب شهرتی که در علم و فضل و تاریخ و اخبار نزد اعراب داشت، می‌دیدند خدمت پیغمبر محرمیتی دارد و انس پیغمبر را با او مشاهده می‌کردند، نسبت دادند که مبنای فرمایشات پیغمبر کلمات سلمان می‌باشد، و آیه لِسانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ و الخ اعتراض بر همین قضیه است که ظاهر می‌سازد سلمان

در مراتب علمیه فایق بوده است.

چنانچه از مشورت گذشته هم معلوم می‌گردد در سیاست مقام رفیعی داشته [است]. و نیز یکی از علامات فایق بودن آن بر سایرین، عقیده‌ای است که از او ظاهر شد در غزوه احزاب، که اهل مکّه تمام طوایف عرب را بر ضدیّت و ستیز با حضرت پیغمبر دعوت نمودند و تماما یك‌جهت به طرف مدینه حمله آوردند. و سکنه مدینه که تاب هجوم یك‌دفعه‌ای آن‌ها را در خود نمی‌دیدند مضطرب و پریشان‌احوال شدند. سلمان اظهار عقیده کرد که دور شهر را خندقی حفر کنید تا مانع یورش اجتماعی آن‌ها باشد و مبارزه را به‌طور تن با تن قرار دهید.

ابو سفیان که همه تدبیرات خود را در اثر حفر خندق دید بی‌اثر شد، گفت این تدبیر را عرب نمی‌دانستند. وقتی عمل کندن خندق را حضرت پیغمبر (ص) در میان قبایل مسلمین تقسیم فرمود و هر دسته مخصوص به حفر قسمتی شدند، سلمان که از قبایل عرب نبود تنها افتاد، هریك از قبایل برای استفاده از قوه بدنی او و هم اینکه این شخص عاقل معاونت روحی هم از آن‌ها خواهد نمود، می‌خواستند او را داخل قبیله خود سازند و به هر دسته ملحق می‌شد بی‌تناسب می‌آمد، حضرت ختمی‌مرتبت او را به دسته خود ملحق کرده فرمود: السلمان منا اهل البیت، که نزد مسلمانان این کلمه پیش از هر چیزی باعث تفضّل سلمان است.

پس از وفات پیغمبر و بیعت نمودن مسلمین با ابو بکر و بیعت کردن حضرت امیر (ع) با او، سلمان را جهت بیعت گرفتن خواستند، استنکاف نمود از بیعت با دست راست و با دست چپ بیعت کرده گفت به زبان پارسی: ای اصحاب محمّد (ص) کردید و نکردید، و حق مرده ببردید.

عمر در زمان خلافت خود سلمان را والی مدائن ساخت و تا زمان خلافت

امام علی (ع) برقرار بود. سلمان سالی پنج هزار (ظاهرا درهم) از بیت المال سهم داشته و می‌گرفته ولی به صدقه می‌داده است.

و معاشش را با کسب از صنعت یدی می‌گذرانیده. حتّی هنگام امیر مدائن بودن هم زنبیل می‌بافت و معاش می‌گذرانید، چون به او اعتراض کردند جواب داد، دوست می‌دارم با کسب دست خود گذران کنم.

عمر در زمان خلافت خود قدغن نموده بود که مجاهدین و اشخاص برجسته دارای ملك و علاقه نباشند، و معاش آن‌ها را منحصر نموده بود به بیت المال، و این کار را در پیشرفت محاربات مهم دانسته بود، و این کار سلمان برای پیشرفت مسلمین سرمشقی بهتر بود.

سلمان را عبایی بود که در وقت خواب قدری از آن را فرش ساخته و باقی را بالاپوش می‌کرد. در خانه سلمان غیر از قرآن و شمشیری چیز دیگر یافت نمی‌شد، وقتی حریقی واقع شد و مردم برای خلاص ساختن اثاثیه خود را از سوختن در زحمت بودند، سلمان اثاثیه خود را برداشته از شهر خارج شد، و به طعنه به سایرین گفت: شخص سبك‌بار نجات می‌یابد!

وقتی میهمانی به او رسید، نان خشکیده‌ای را با آب خیسانده جلو مهمانش گذارد، مهمان قدری نمك با سرکه از او تقاضا کرد، سلمان ظرف آبخوری خود را به گرو گذارده نمك و سرکه حاضر نمود، شخص مهمان پس از فراغت از خوراك خدا را شکر نمود بر اینکه دارای صفت قناعت می‌باشد.

سلمان اظهار داشت اگر قناعت کرده بودی ظرف من به گرو نمی‌رفت!

سلمان زمان خلافت علی (ع) در سنه سی و شش هجری در مدائن وفات کرد. و در بلوك [معروف] به قیاذاة طرف شرقی دجله یك مرحله فاصله تا بغداد مدفون گردید. 108

مقبره او معروف است، و در ایّام شعبان موسم زیارت او است که از

اطراف در آنجا جمعیّت و ازدحام غریبی می‌شود و بازارها و لوازم زندگی مفصلا ترتیب داده می‌شود برای همان موقع.

از احفاد سلمان، ضیاء الدّین خجندی است، صاحب شرحی بر فصول [فخر الدّین] رازی. در بخارا متکفل امور شرعیه بود.

در هرات سنه 622 وفات کرد، شعر را خوب می‌گفته، به مناسبت نسبش فارسی تخلص داشته. و هم از احفاد سلمان، شمس الدّین محمّد شاعر معروف است متخلص به سوزنی از شعرای سمرقند. اواخر عمر مصاحبت حکیم سنایی را داشته در اشعار خود که اظهار توبه از گفتن هزل و منکرات می‌کند، گفته است:

به زهد سلمان اندر رسان مرا ملکا چو یافتم ز پدر کز نژاد سلمانم

در سمرقند پس از هشتاد سال عمر، سنه 569 وفات کرد.

میرزا سلمان (شاعر)

از اولاد جابر انصاری، اخلاف او در اصفهان به طایفه انصاری معروف.

زمان سلطان محمّد [خدابنده] صفوی به وزارت رسید، و در همان اوقات به تیغ قزلباشیه، رشته حیاتش قطع شد.[152]

از اوست:

بی‌قدرترم، گرچه وفادارترم آزرده‌ترم، گرچه کم‌آزارترم

آن کو زویم عزیزتر نیست کسی سبحان الله به چشم او خوارترم

سیف الدوله سلطان محمّد میرزای قاجار

سال‌ها در اصفهان حکومت و زیست داشته. فرزند فتحعلی شاه قاجار

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 299

است. در سنه هزار و دویست و بیست و هفت متولّد شده، مادرش از گرجی‌زادگان صفویه و اهل اصفهان است [بوده]، در سنّ طفولیّت فتحعلی شاه خواستار او شد به طهران برده تربیت نموده نکاحش کرد و ملقّب به تاج الدوله و بانوی بانویان حرم او شد.

در سنه هزار و دویست و چهل که فتحعلی شاه مسافرت اصفهان کرده سیف الدوله را همراه خود برده به حکومت آنجا برقرار نمود.

سیف الدوله قریب ده سال در اصفهان حکومت کرد، غالبا با علما و عرفا و شعرا مانند حاج محمّد حسن نایینی و حاج سیّد محمّد تقی کاشانی و حاج زین العابدین شیروانی و ملّا کرم‌علی اصفهانی و امثال آنان صحبت و معاشرت داشته و چندین نفر از بزرگان ایران مصدر کارهای او بودند، مانند محمّد رضا خان فراهانی و محمّد قلی خان پسر آصف الدوله و محمّد مهدی خان شحنه که از شیراز رنجیده قاصد طهران بود و در ورود [به] اصفهان نزد شاهزاده متوقف شد.

در سال هزار و دویست و پنجاه که فتحعلی شاه در اصفهان وفات نمود و محمّد میرزا به سلطنت رسید، سیف الدوله از اصفهان به طهران رفته ملازم محمّد شاه شد. پس از چندی عزیمت زیارت عتبات و ملاقات والده خود تاج الدوله، به نجف و کربلا رفته متوقف شد. بعد از مدّتی میل به سیاحت نموده، و در سنه هزار و دویست و هفتاد و نه از راه گیلان و شیروان به اسلامبول و اسکندریه و مصر و مکّه رفته پس از مسافرت شامات و حمص و حلب و دیار بکر و موصل به بغداد آمده پس از سالی توقّف به قصد زیارت مشهد در طهران متوقف شد.

در ایّام مسافرت و سیاحت به تألیف نظم و نثر می‌پرداخته، مانند" تحفة الحرمین" و" سیف الرسائل". قریب بیست هزار بیت غزلیات و قطعات و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 300

---

[152] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 946.

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان) ؛ ص300

غيره دارد.

بسيارى از غزليات سيف الدوله را حاجى محمّد اسماعيل طهرانى كه مايل به ثبت و ضبط غزليات ميرزا ابو الحسن يغماى جندقى بوده، سهوا به اسم يغما ضبط نموده، چنانچه يغما در حين حيات به ملا حسن اصفهانى نوشته كه حاج محمّد اسماعيل طهرانى هرچه هرجا ديده يا شنيده بدون تحقيق جمع كرده، و آنچه از او خواستار شدند كه آن روزنامه رسوايى را بازستانند همه كوشش از شنفتن گران دارد. ديوان يغما را بعد از فوتش چاپ كردند و اشعار سيف الدوله را كه سلطان تخلّص داشته، به دو معنى يغما كردند.

گويند ديوان ميرزا حبيب قاآنى شيرازى هم كه بعد از او جمع و چاپ شده، شعر وصال شيرازى و ميرزا محمّد على رازى و روشن اصفهانى در آن مخلوط شده، از اشعار سيف الدوله است.

جز يك نظر بدو نتوانم از آنكه نيست　　امكان بازگشتن از آن رخ نگاه را

و نيز:

خطبه دختر رز مى‌طلبى هوش بباز　　اين عروسى است كه نقد خردش كابين است

و نيز:

مگو كه خال و خط و زلف كاكلش[154]　　جدا جدا همه در ملك خويش پادشهند

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 301

سيد حسين بن حسن جبل عاملى

از علماى جبل عامل است كه به اصفهان مهاجرت و در آنجا سكونت نمود.

ابو ايوب شاذكونى

اسم او سليمان بن داود مِنقرى، اهل اصفهان بوده و از معاريف رجال حديث است. از او روايت مى‌نمايد قاسم كاسولا و حسن سماغه بعضى از ارباب حديث او را ثقه نوشته‌اند.

شاه شجاع آل مظفر

---

[153] جناب، على، رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگى تفريحى شهردارى اصفهان - ايران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

[154] (*) در اصل ناخوانا.

فرزند امیر مبارز الدّین، علاوه سلطنت شیراز، مدّتی هم در اصفهان حکومت و اقامت داشته. بر سایر خانواده آل مظفر برتری جسته، گاهی شعر هم می‌سروده. از اوست:

یك‌چند طریق رهروان گیرم پیش — از ناز و نعیم، یاد نارم کم‌وبیش

مردانه در این راه بپویم پس‌وپیش — شاید که رسم به آرزوی دل خویش

شاه‌طهماسب صفوی

فرزند شاه اسماعیل، در یکی از دهات اصفهان- شاه‌آباد لنجان- متولّد شده که به اسم او شاه‌آباد نامیده شد. در یازده‌سالگی به سلطنت رسید، اوزبکیه را شکست داده از جیحون گذرانید. با پادشاهان روم و گرجستان جنگها کرده، شیروانات را گرفته سلاطین هند و ترکستان و روم با وی معاهدت و مصادقت حاصل نمودند. یك‌صد و چهارده هزار سپاه داشت با بیست و چهار هزار اسب و استر جهت سفر، در بیست‌سالگی از جمیع معاصی توبه کرد، مدّت عمرش شصت و چهار سال، مدّت سلطنت او پنجاه و چند سال که کمتر کسی را میسّر شده، در سنه نهصد و هشتاد و چهار رحلت کرده، دارای کمالاتی بوده گاهی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 302

شعر می‌گفته 109. از اوست:

اصفهان جنتی است پرنعمت — هرچه در وی گمان بری شاید

همه چیزش نکو است الا آنك — اصفهانی در او نمی‌باید

و نیز:

سگ کاشی به از اکابر قم — با وجودی که سگ به از کاشی

و نیز:

ز تبریزی به‌جز هیزی نبینی — همان بهتر که تبریزی نبینی

و نیز:

یك‌چند پی زمرّد سوده شدیم — یك‌چند به یاقوت تر آلوده شدیم

آلودگی‌یی بود به هر رنگ که بود — شستیم به آب توبه، آسوده شدیم110

شاه‌عبّاس صفوی (پایتخت خود را اصفهان قرار داد)

پادشاهی است معروف، گزارشات ایّام او در حوادث مهمه این کتاب ذکر شده، فرزند سلطان محمّد است. در سنه نهصد و نود و پنج به هیجده‌سالگی به سلطنت جلوس نمود و شیرازه گسیخته مملکت ایران را منظم ساخت، وزیر خود مرشد قلی خان را که شاه‌نشان شده بود به قتل رسانید، خراسان را از اوزبکیه بگرفت با عثمانیه مصالحه کرد، حاج محمّد خان والی خوارزم را دست نشانیده مستقل خود گردانید، نور محمّد خان والی مرو را بگرفت، پیاده از اصفهان به زیارت مشهد رفت، دارایی خود را وقف ائمه نمود، ارمنیه را تسخیر نمود، گرجستان را غارت کرد، عراق عرب را متصرف شد. در هزار و سی و هشت وفات نمود، گاهی شعر می‌گفته از اوست:

هرکس برای خود سر زلفی گرفته است — زنجیر از آن کم است که دیوانه پر شده است

و نیز:

نه ز هر شمع و گلم چون بلبل و پروانه داغ — یك چراغم داغ دارد یك گلم در خون کشید

شاه‌عبّاس ثانی

در سال یك هزار و پنجاه و دو، بعد از شاه صفی به نه‌سالگی پادشاه شد، قندهار را از قشون هندوستان استرداد نمود، علما را تقویت کرده به تألیفات و تفسیرات مأمور ساخت، درویشان را محترم داشت. تکیه فیض را در اصفهان جهت ایشان ساخت، [عمارت] اشرف و فرح‌آباد مازندران را محل خوشگذرانی خود کرده بود.

در سنه هزار و هفتاد و هفت، پس از چهل و پنج سال سلطنت در دامغان وفات یافت و مدفون قم گردید. گاهی شعر می‌گفته، از اوست:

به یاد قامتی در پای سروی گریه سرکردم — چو گلبن، برگ برگش را به خون دیده، تر کردم

شاهکی رنانی

اهل رنان ماربین اصفهان بوده، از اوست:[155]

عشقی داریم و سینه سوزانی — دردی داریم و دیده گریانی

عشقی و چه عشق، عشق عالم‌سوزی — دردی و چه درد، درد بی‌درمانی

---

[155] (*) آتشکده، ج 3، ص 947.

شاه نظر شاه رضایی

از معاریف محلّ خود بوده، اولاد او هنوز مانند خود او تولیت شاه‌رضای قمشه و موقوفات او را دارند. وقتی به هندوستان رفته و پس از مراجعت به فاحشه‌ای موسومه به خوش‌نقش، متعلّق می‌گردد و در نتیجه به فقر مبتلا و از دنیا می‌گذرد، این رباعی از او مشهور السنه و افواه است. چون مثل سایر:

یا ما سر خصم را بکوبیم به سنگ — یا او تن ما، ز دار سازد آونگ

القصه در این سراچه پرنیرنگ — یك مرده به نام، به ز صد زنده به ننگ

شجاع الدّین محمود

از اعاظم سادات اصفهان، برادرزاده خلیفه اسد الله متولی مشهد رضا (ع).

از اوست:[156]

نیست رشکم گرچه می‌بینند در رویش بسی — کان چه من می‌بینم از رویش نمی‌بیند کسی

سیّد حسین شجره

اظهار شده است از حال خود شرحی بنویسم ولی از قلم شرمسارم، چون در حیات خود چیز قابل ذکری ندارم، اما از الطاف ایزدی مأیوس نیستم و امیدوارم توفیق کرامت فرماید تا بتوانم خط وافری از دانش و معرفت حاصل کنم. و من الله توفیق ... در اینجا تاریخ تولّد خود را با شغل حاضر و چند شعر

می‌نویسم.

این بنده سیّد حسین شجره فرزند آقای آقا سیّد عبد الرّسول شجره متخلص به بزمی، در ذیحجه 1318 در اصفهان متولّد و از سن هفت‌سالگی شروع به تحصیل نمودم، و پس از مدّتی تحصیل در مدارس جدیده و دروس خارجی، در خود میل مفرطی به ادبیات مشاهده کردم، و به تعقیب شغل مربوطه به فنّ ادب پرداختم. و تدریس آن را نیز شغل خویش قرار دادم و ضمنا یکی دو مسافرت به طرف یزد و قشقایی و بختیاری موفّق شدم و آنجا هم از رشته خود خارج نشدم، اینك در اصفهان به تعلیم و تعلّم اشتغال دارم و گاه‌گاهی اشعاری در طبعم تراوش نموده است. از این قرار است:

مرد خرد را بلند خواست چو یزدان — پشت قوی سازدش به قوّت ایمان

قوّت ایمان و عزم راسخ آنگاه — فکری از انوار معرفت شده تابان

عزت نفس و ثبات و همّت عالی — خاطری از پرتو نشاط فروزان

جمع شده چون‌که این فضائل در نفس — چرخش چون سرپیچد از خط فرمان

سستی و ضعف اراده است که سازد — مرد جبان را بر حادثات هراسان

---

[156] (*) همان، ص 947.

ور نه چسان چرخ را رسد که نماید | مرد قوی را ضعیف و سربه‌گریبان
چرخ چه باشد به‌جز مداری موهوم | ز اختر سیاره گرد شمس نمایان

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 306

این خط موهوم چون مؤثر باشد | در همه کائنات و عالم امکان
گویی اگر خود ستاره است مؤثر | هست مرین قول را فراوان برهان
گفته منجّم ز مشتری است سعادت | نیز نحوست همیشه همره کیوان
کشمکش و جنگهاست جمله ز مریخ | زهره بود همعنان عیسی به کیهان
گویم کاین گفته‌های لوح بقایاست | مانده از اساطیر اولیه در اذهان
روزی گر زیر ابر تیره اوهام | نیك نگردیده مهر علم درخشان
روزی کز فرط جهل و ضعف مشاعر | برد بشر سرفکنده پیش خدایان
بود ز نیرنگ‌های سحر و طلسمات | مغز بشر در فشار بابل و کلدان
تا که نگردی زبون دمدمه این | تا که نگردی اسیر وسوسه آن
فاش بگویم بدون دغدغه ریب | نیست اثر جز ز فکر حضرت انسان
خالی سازی چو مغز خویش از اوهام | دید توانی یقین حقایق عریان

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 307

انسان باشد گزیده گوی خلقت | کش به کرامت بستود خالق سبحان
نیست سزاوار قدر دلی که نماید | خویش گرفتار ترّهات پریشان

«حسین شجره، 16/ 4/ 1307- 19 محرم 1347»

سیّد شجره واعظ

اسم او آسیّد محمّد حسین، گویند که چون شجره‌نامه‌ای در سلسله نسب خود داشته، ازاین‌جهت او را سیّد شجره گویند.

آسیّد حسین، واعظی بود بسیار ساده‌لوح و ظریف. مردم محض تبرك و تیمّن او را دعوت به روضه‌خوانی می‌نمودند، نظر به اینکه ساده‌لوح بود مردم اصفهان حکایات ظریف و ملیحی بسیار نسبت به او می‌دادند، که حقیقتا از طرفی ارادت مردم به او ظاهر می‌شد و از طرفی مرتبه ظرافت و ساده‌لوحی او، از جمله معروف بود که وقتی سیّد با شتاب تمام وارد منزل خود شده و فرش‌های قالیچه که پهن بود برچیده در جاهای مضبوط می‌گذاشت، خانواده او که علّت این کار را پرسیدند جواب داد در بازار شنیدم شخصی زمین خورده است و قالیچه‌اش دررفته است، برای اینکه اگر زمین بخورم قالیچه‌ام در نرود آن‌ها را مضبوط می‌نمایم!

و دیگر روزی با ارّه از در خانه وارد شد درخت بیدی که در باغچه او بود مشغول بریدن شد، علّت را که از او پرسیدند جواب گفت در خانه شخصی بودم شکایت می‌کرد از اینکه بید بعضی لباس‌ها و فرش‌های آن‌ها را خورده، ازاین‌جهت او را می‌برم و بیرون می‌اندازم که فرش‌ها و لباس‌هایمان محفوظ بماند! خلاصه اینکه چند سال ایّام حیات آسیّد محمّد حسین اخبار راست یا دروغ از او

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 308

زینت مجالس اصفهان بود.

وفاتش اوایل سنه سده چهاردهم؛ سنه 1300 و اند. و باز معروف است که وقتی سیّد شجره تنبان خود را که خواسته بود بپوشد دو پا را در یك پاچه 111 کرده بود، پس از آن می‌خواست حرکت کند، تنگی پاچه مانع حرکت دادن پاها بود، نشسته بود و شکایت از علّت پا می‌کرده بود، تا عیالاتش دور او جمع شده، پس از تحقیق و کندن شلوار برایش معلوم ساختند که پاهایش علیل نشده. وقتی دیگر شب تابستان روی پشت‌بام خوابیده بود و عیال خود را سرزنش می‌کرد که چرا نردبان را از پای سقف برنداشتی و اگر برداشته بود پشه‌های حیاط نمی‌توانستند بالا بیایند!

شعله حکیم الهی

اسمش سیّد محمّد، از سادات فاضل اصفهان در مراتب حکمت طبیعی و الهی باکمال بوده، چندی به امر طبابت مشغول شده، شعر هم به طریقه متقدمین می‌گفته،[157] معاصر با آذر بیگدلی بوده. از اوست:

به هنگام هیجا چو او کرد وادی — ز گیتی شود مهر تابنده غارب

چه غم لشکرت را که طالع بودشان — هلال ظفر از نعال مراکب

شفایی

اسمش حکیم شرف الدّین حسن، میرداماد او را تمجید نموده، دارای کلمات و حکمت علمی و عملی بوده و طبابت هم می‌کرده. قصاید و غزلیات به رشته نظم کشیده، مثنوی او را که معروف به «نمکدان حقیقت» است از غایت

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 309

لطف، بعضی نسبت به حکیم سنایی داده‌اند. از اوست:

از ردّ و قبول دگرانش چه تفاوت — آن بنده که در چشم خریدار درآمد

ایضا:

---

[157] (*) مجمع الفصحاء، ج 5، ب 2، ص 562.

این کعبه و آن مسجد آدینه طلب کرد		ره سوی تو آن برد که در سینه طلب کرد

ایضا:

زان در توفیق نگشایند بر رویت که تو		از همه کاری چو درمانی، توکّل می‌کنی

و گفته‌اند که مراتب فضل او را طبابت و طبابت او را شاعری مستور نموده [بود].[158]

شرف الدّین شفروه (شاعر)

[شرف الدّین] فضل الله از اقران و اقربای جمال الدّین عبد الرزاق و صاحب کتاب" اطباق الذهب" است مقابل" اطواق الذهب" زمخشری، که بر کمالات او شاهد است. صاحب" ریاض العارفین"[159] نوشته او را شفروه من مضافات اصفهان که آن را پزوه نیز گویند، لیکن ظاهر تعبیر از شفروه به کفروه رویدشت به مناسبت تعریب اولی باشد تا پزوه. زمان اتابك شیرگیر ملك‌الشعراء 112 شد. از اوست:

اگر رحمت الّا به طاعت نبخشی		پس این بیع خوانند، جود و عطا کو؟

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 310

اگر دربها، زهد خواهی، ندارم		و گر بی‌بها می‌دهی، بهر ما کو؟

حاج میرزا یحیی شفیعی (بیدآبادی)

مرحوم آقای حاج میرزا یحیی- طیب الله [رمسه]- از اعاظم فقها مجتهدین و از اجلّه علمای اصولیین و متکلّمین اصفهان و در مراتب زهد و تقوی بی‌نظیر بودند. تولّد ایشان در سنه هزار و دویست و پنجاه بوده و از خانواده‌ای محترم، که اغلب از ارباب اهل‌قلم و مستوفیان دیوان بودند. مرحوم والدش حاج میرزا شفیع که از بزرگان ارباب ثروت و مکنت اصفهان محسوب و اولاد ذکورش منحصر به ایشان بوده، چون دید که از منصب و شغل استیفا منصرف، [است] ایشان را به تحصیل علوم دینیّه منعطف ساخت، و ایشان نظر به شوق فطری و استعداد ذاتی در اندك زمان مقدمات عربیت [را] از نحو و صرف و منطق و معانی بیان به سرحد کمال رسانیدند. و خط نسخ و تعلیق را که در آن زمان رواجی داشت تکمیل یافت، و از لغات عربیه و فارسیه احاطه تامّه یافتند، و بعد از فراغ از سطوح فقهیّه مثل شرح لمعه و قوانین، خدمت مرحوم آقای آقا میر سیّد محمّد شهشهانی، در مجلس درس خارج مرحوم آقای آقا میر سیّد حسن مدرس تلمّذ می‌نمودند.

ثم بعدا در حدود سن بیست‌سالگی قبل از تأهل از برای تکمیل مراتب علمیه و اجتهاد عازم عتبات عرش درجات شدند، و تکمیل علم اصول را خدمت مرحوم حجت الاسلام آقای ایروانی اعلی الله مقامه نمودند، و زیاده از ده مجلّد به خطّ خودشان که فعلا موجود است، تقریرات درس اصول آن مرحوم را از مباحث الفاظ و ادله عقلیه مرقوم داشتند. و علم فقه و حدیث را در خدمت مرحوم حجت الاسلام آخوند ملا لطف الله مازندرانی تلمّذ نمودند، و قریب پنج

---

158 (*) همان، ج 2، ب 1، ص 40.
159 (**) ریاض العارفین، ص 365.

سال از اواخر عمر مرحوم شيخ انصارى اعلى الله مقامه كه باقى بود، حاضر درس آن مرحوم مى‌شدند و پاره‌اى از مسايل غامضه فقه را كه محل امتحان و مزال اقدام علما است از ادله مستنبطه به‌طور اجتهاد نويسانيده و پس از ده سال بامر والدش مراجعت به اصفهان نموده و متأهل شده، و پس از شش ماه مجددا مراجعت به نجف اشرف نموده و مجددا پنج سال ديگر از جهت تكميل مراتب قوه اجتهاديه توقّف مى‌نمايد. تا بالاخره از مرحومين سابق الذكر آقاى ايروانى و آقاى مازندرانى مجاز مى‌شوند و مراجعت به وطن مألوف نموده كه مقارن مى‌شود با فوت والد ماجدش. پس از آن مجلس تدريس مهمّى تأسيس نموده كه اغلب از طلّاب محصلين فاضل آن عصر در حوزه درس ايشان حاضر و استفاده‌هاى علمى مى‌كردند، و اوّل كسى كه در اصفهان فرائد مرحوم شيخ انصارى را تدريس نمودند جناب ايشان بودند.

مراتب بذل و سخاوت و بسط يد ايشان فوق‌العاده مهم بود. چنانچه قسمت مهم دارايى پدر را كه به ارث به ايشان رسيده بود در مدّت عمر خود به ارحام فقير از سلسله خود و به طلّاب محصلين از اهل علم و مستحقين از اهل محل بذل و بخشش نمود. در اين اواخر عمر كه نتيجه علم و عمل است، اختيار عزلت بر شهرت نموده و مشغول عبادات و طاعت الهى از واجبات و مستحبات، و تارك مكروهات، و قرائت دعوات بودند، و غالبا اوقات خود را صرف مطالعه تفسير و اخبار اهل بيت مى‌نمودند.

در سنه هزار و سيصد و سه با اهل البيت به عتبه‌بوسى حضرت ثامن الائمه عليه السلام مشرف شدند، و قريب يك سال مشغول زيارت و عبادت و مطالعه اخبار بودند. در آنجا هم از جناب حجة الاسلام آقاى آقا ميرزا عبد الرحيم بروجردى مجاز و مخاطب به خطاب" يا يحيى خذ الكتاب" شدند. بعد از مراجعت از مشهد مقدس بيشتر از پيش‌تر عروج به مقامات عاليه تقوى نمودند و

بر مراتب زهد و انعزال از خلق و توجّه به خالق افزودند. و شايق و مايل به تأليف و تصنيف گرديدند، و در فنّ تحرير و تأليف مهارت فوق‌العاده داشتند.

علاوه بر تقريرات اصول و فقه كه در ايّام تحصيل تأليف نموده، مصنّفات ديگر از آن مرحوم كه بعضى از مسوده و مبيضه رسيده و متفرق و بدون ترتيب است، ولى مهمترين تأليف ايشان، كتابى است موسوم به" روح الايمان" در فضيلت عترت بر قرآن كه ردّ بر جناب آخوند ملا اسماعيل خواجويى است، و نيز كتابى در خراج و مقاسمه و طريق اثبات مشروعيت ماليات را مرقوم نموده‌اند. و رساله عربى در تفسير" لا حول و لا قوه الّا بالله"، و تحقيق مسأله جبر و تفويض.

فوت آن مرحوم شب جمعه دوم شهر جمادى الاولى سنه هزار و سيصد و بيست و پنج بوده، و مقبره آن مرحوم در تخت پولاد در تكيه خادم الشرعية حاج آقا مجلسى، سمت قبلى است. رحمة الله عليه رحمة واسعة.

چون حضرت مستطاب عالى آقاى حاج مير سيّد على جناب دامت بقاء العالى از اين عبد ذليل اقل، الحاج محمّد هاشم الشفيعى درخواست نمودند مختصر شرح حالى از مرحوم والد اعلى الله مقامه معروض دارد. امتثالا لامره العالى تقديم داشتم فى 24 شهر شعبان المعظم 1345.

مهدى بيك شقاقى

از متأخرين" مجمع الفصحاء"، مدّت‌ها در بلاد ايران سياحت كرده و بزرگان را مدّاحى نمود با هر ساده، باده خوردى. مردم را به هجا آزردى. بى‌مبالايتى‌هاى آن شاعر خراب خراباتى مشهور است.

مدتى را در اصفهان سكونت داشته و همان‌جا وفات كرده. سنه هزار و دويست و چهارده. مقبره او در درب امام معروف است.

وقتى را شخصى از دوستانش براى اداى شهادت، او را همراه برد، در وقت حضور نزد شخص قاضى، از او پرسيدند چرا شارب خود را بلند گذارده‌اى؟ گفت: براى آنكه اگر در شراب دردى باشد با او صاف كنم. پرسيدند مگر شراب استعمال مى‌كنى؟ جواب داد: هروقت به كشيدن چرس موفق نشوم.

پس از سلسله‌اى از اين قبيل سؤال و جواب، علّت بى‌باكى او را در اين گفتار پرسيدند، گفت: تا آنكه كسى طمع در شهادت من نكند و اين‌طور پول- دست خود را باز نموده، پول‌ها را ظاهر ساخت- به من ندهد، جهت اداى شهادت دروغ.

از اوست:

قد و روی و لب و بناگوشت | هست نزدیك صاحبان نظر
جلوه سرو دامن گلزار | نشئه باده و طلوع سحر

شِکَر

یکی از زن‌های معروف اصفهان است که در حسن، شهره آفاق شده و خسرو پرویز شیفته او گردیده از مدائن جهت دیدار او به اصفهان آمد، پس از اطّلاع بر پاکدامنی و عفّت او محاسن او را پسندیده، او را تزویج کرد.

آقا محمّد هاشم شکسته‌نویس

اصفهانی، از مریدان صابر علی، قطعات شکسته او را اهل خبره با قطعات درویش امتیاز نمی‌دهند. آقا محمّد هاشم در محلّه چهارسوی اصفهان منزل داشت، خطّ شکسته را خوب می‌نوشت، به‌طوری که در اواسط عمر، خطّ او را با قطعات با خطّ درویش عبد المجید اهل خبره تفاوت نمی‌دادند.

از صابر علی و دیگر بزرگان این سلسله کسب فضائل کرده بود. هشت

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 314

سال در شیراز نزد رحمت علی شاه زیسته و ریاضات بسیار سخت تحمّل کرد و دارای مقامات شد. حکایات فقرا را به‌طور موعظه ادا می‌کرد.

می‌گفت، تا کسی انسان کامل را ندیده هیچ ندیده. کلمات نیکو از او نقل شده. در سنه هزار و سیصد و پنج طهران بوده، هنگام مراجعت به اصفهان در راه ناخوش شده در اصفهان وفات می‌کند. مدّت العمر، عیال اختیار نکرد و مجرد زیست.

شکیب اصفهانی

اسمش میرزا محمّد علی، تحصیل کمالات متداوله نموده، خطّ شکسته را خوب می‌نوشته، از شعرای اواسط قاجاریه است. 113
از اوست:

منعم از صورت زیبای بتان گر نکند | چه کند زاهد بیچاره که صورت‌بین است

و نیز:

رشته بر پا و سررشته به دست صیاد | هم گرفتارم و هم طرفه شکاری دارم

شکیبی

در حالت جوانی دعوی پیری و امیری داشته و در عاقبت از هر دو گذشت. از اوست:[160]

شب‌های هجر را گذراندیم و زنده‌ایم ما را به سخت‌جانی خود این گمان نبود

این شعر از امثال سایر است، وفات او در یك هزار و سیزده.

میرزا سیّد محمّد شمس الادباء

از متأخرین" مجمع الفصحاء"[161] فرزند حاج سیّد رضی لاریجانی که از حکما و عرفا و زهّاد معروف بوده. در سنه هزار و دویست و پنجاه و سه در اصفهان تولّد یافته، تا اوایل جوانی در اصفهان تربیت شده، پس از آن مهاجرت به طهران نموده داماد حکیم الهی گردیده و به توجّهات او دارای کمالات صوری و معنوی گشت.

در دربار ناصر الدّین شاه رتبه عالی پیدا نمود. قصاید عربی و فارسی زیادی انشا کرده. از اوست:

دو شوخ نرگست ای ترك، روز و شب مستند دو ساحرند و مشعبد که هر دو همدستند

دو رستمند کمانشان به پشت و تیر به پیش برای خستن دل‌ها بسی قوی‌دستند

به باغ حسن، چو سروت به دلبری برخاست به جای خویش صنوبرقدانش بنشستند

شمیم

اسمش میرزا محمّد حسین، فرزند میرزا عبد الکریم، اجداد او از شیراز به اصفهان مهاجرت نموده و او در اصفهان تولّد یافته، تحصیل مراتب علمی را کرده، خط شکسته را خوب نوشته، در زمان نادر شاه به منصب قضاوت عسکر

رسید و چندی هم کلانتر آنجا شده و در اثنای کلانتری به حکم نادر شاه مقتول گردیده، در سنه 1156. از اوست:

ز سوز عشق تو آن را که نیمه جانی هست چو شمع تا نفس آخرش زبانی هست

شورا (شاعر)

از متأخرین مجمع الفصحاء، اسمش میرزا احمد فرزند آقا محمّد هاشم نسخ‌نویس، دارای خط خوش و صاحب نظم بوده، چندی به وزارت امام قلی میرزا فرزند محمّد ولی میرزا گذرانیده[162]. از اوست:

---

[160] (*) ر. ك: آتشکده، ج 3 ص 954

[161] (*) ر. ك: مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 3- 462.

[162] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 537.

به من از اینکه سر خشم و میل و کین دارد | یقین که مهر و وفای مرا یقین دارد
همه به مرگ رقیب ار بود نمی‌خواهم | زمانه خاطر شاد تو را غمین دارد

آسیّد شفیع شوشتری

از اولاد سیّد نعمت الله جزایری است، این‌طور: فرزند آسیّد محمّد بن سیّد عبد الکریم بن سیّد محمّد جواد بن سیّد نور الدّین بن سیّد نعمت الله جزایری. در بدایت حال مادرش وفات کرد، پدر او عیال می‌گیرد که با سیّد شفیع ناسازگار بوده و سیّد را پریشان می‌داشته؛ سیّد اضطرارا مهاجرت به اصفهان می‌کند، مدّتی را در مدرسه می‌گذراند. بعد سیّد بیدآبادی مانند سایر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 317

علما، جهت او خانه می‌خرد به او می‌دهد. زیرا سیّد بیدآبادی[163] نوع علمای زمان خود را خانه داده است. سیّد شفیع از شاگردان حاجی کرباسی و سیّد بیدآبادی بود، و روزگار او با کمال تنگدستی گذشته است و تألیفاتی در فقه 114 و رجال کرده است.

وفات او در سنه 1274 پس از شصت و سه سال زندگانی، قبر او تکیه آحسین خوانساری، اولاد او خانواده بزرگی در محله شهشهان دارند. اغلب اهل علم و پریشان‌روزگار و خیلی ساده‌لوح، در فقه و رجال، متتبّع بوده [است].

آسیّد محمّد شوشتری

فرزند آسیّد شفیع، مانند پدر، آسیّد شفیع شوشتری در فقه و رجال تتبّع و تدریس داشته. اوقاتش به گوشه‌نشینی و وارستگی گذشت. در سنه هزار و سیصد و بیست و دو وفات نمود.

ملّا حسن علی شوشتری

فرزند ملّا عبد الله شوشتری است، مجلسی و جمعی دیگر از علما از او اجازه گرفته‌اند. رساله‌ای در حرمت نماز جمعه برخلاف عقیده ملّا عبد الله که قایل به وجوب عینی بوده نوشته است، و نیز رساله در مناسك حج.

پدرش را با او علاقه محبّت زیادی بود، اتّفاقا مرضی او را روی داد که حواس پدر را پریشان ساخته بود، والد او در مسجد در وقت امامت سوره منافقین را در نماز قرائت کرد تا رسید به آیه (یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُلْهِکُمْ أَمْوالُکُمْ وَ

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 318

لا أَوْلادُکُمْ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ)[164]، آیه را مکرر قرائت نمود، پس از قرائت نماز، سبب تکرار آیه را گفته بود که چون به کلمه اولاد رسیدم متذکر علاقه خود با فرزند خود شدم متنبّه گشته با نفس خود مجاهدت نمودم و آیه را تکرار می‌کردم جهت تنبّه، تا آنکه فرزند خود را چون لاشه مرده در جلو خود به نظر آوردم و از تکرار آیه منصرف شدم. 115

ملا عبد الله شوشتری (عز الدّین بن الحسین)

اصلا اهل شوشتر بوده مهاجرت به نجف کرد، از مقدّس اردبیلی استفاده نموده منتقل به اصفهان شد.

ملا عبد الله علاوه بر مراتب منقول، در علم معقول و مراتب ورع و پرهیزکاری و وارستگی از تملّق سلاطین و مراوده با آن‌ها که معمول علمای آن زمان بوده است شهرت داشته، به همین سبب نسبت می‌دهند و معروف است که وقتی شاه‌عبّاس خواست اطراف میدان نقش‌جهان را چهار بازار بیندازد، محتاج شد به خراب کردن عمارات و دکاکین بسیاری از مردم، و ملا عبد الله اعتراض به این حرکت کرد و بالاخره به این سبب و اسباب دیگر از همین قبیل که، سایر علما محض خوش‌آمد شاه یا ساکت بودند یا با او همراهی می‌کردند، شاه‌عبّاس از ملا عبد الله رنجیده‌خاطر شد به اندازه‌ای که ملّا عبد الله ترسناك شد و به مشهد

---

[163] (*) همان سید محمد باقر رشتی(شفتی)
[164] (*) سوره منافقین آیه 9

رضوی رفت در عمارت حرم محترم اقامت نمود، بعد از مدّتی که شاه‌عبّاس به زیارت مشهد رفت او را ملاقات نموده راضیش ساخت که باز به اصفهان مراجعت کرد.

شاه‌عبّاس یك مدرسه بزرگ که هنوز باقی است به اسم ملا عبد الله، جهت

او در اصفهان بنا گذارد و محلّ تدریس او بود. مدرسه دیگری هم در جنب مسجد شیخ لطف الله برای ملا عبد الله ساخت، و ملا عبد الله تدریس او را به عهده شیخ لطف الله میسی واگذار کرد، لیکن امروز- سنه 1343 قمری- اثری از آن مدرسه باقی نیست.

قبل از آمدن ملا عبد الله به اصفهان نوشته‌اند، که کلیه طلبه به پنجاه نفر نمی‌رسید، بعد از آمدن ملا عبد الله و شهرت مجلس درس او با مراتب علم و تقوایش باعث شد که طلّاب از اطراف به اصفهان آمدند، و عدّه آن‌ها در زمان ملا عبد الله به هزار نفر رسیده بود.

ظاهرا علمایی که قبل از آمدن ملا عبد الله در اصفهان بودند مانند شیخ بهایی و میر محمّد باقر داماد و غیرهما، به سبب مراوده دربار سلطنت گرفتار کارها و امورات دیگری بودند که مجال نداشتند از برای تدریس، تشکیل حوزه‌ای دهند، و اگر درسی می‌گفته‌اند به‌طور خصوصی بوده است.

ملّا عبد الله را شاه‌عبّاس فوق‌العاده احترام و تعظیم می‌کرده است، و او شاه را ترغیب کرد که کلیّه املاك خود را وقف چهارده معصوم نماید.

ملا عبد الله همه روزهای سال را روزه می‌گرفت و شب‌ها بیدار بود، خود او در وقت نصیحت و اندرز دادن به فرزندش اظهار داشته که وقتی مشایخ من در جبل عامل مرا مأمور نمودند که عمل به فتوا و رأی خود کنم،- از آن به بعد- دیگر هیچ‌وقت مرتکب امر مباح بلکه مندوبی نشده‌ام تاکنون، حتّی خوردن و آشامیدن و خوابیدن و نکاح را. (امر غریبی است)!

وقتی صاحب مدارك به نجف می‌رود که ملّا عبد الله هم در آنجا بوده، با همه علما مراوده می‌نماید غیر از ملا عبد الله، علّتش را گفته بوده است که چون ملّا عبد الله اعتماد به اخبار آحاد نمی‌کند نزد من مبدع شمرده می‌شود، و پیغمبر از مراوده با مبدع نهی نموده.

مولا عبد الله از احتیاط آنکه ناخن‌هایش دراز نشود کراهت داشته باشد، همه روز می‌چیده. مولا عبد الله از حیث مأکول و ملبوس در نهایت قناعت می‌گذرانده. یك پارچه عمامه را به چهارده شاهی خریده بود و چهارده سال با او گذرانید.

ملّا محمّد تقی مجلسی حکایت کرده که به همراهی او وقتی به دیدن شیخ ابو البرکات واعظ مسجد جمعه رفتیم که معمّر بود و قریب صدسال عمر داشت، شیخ ابو البرکات بعد از قدری صحبت با ملّا عبد الله به او گفت که من از شیخ علی محقّق بی‌واسطه اجازه دارم و به تو هم این اجازه روایت را می‌دهم، پس از آن ظرف شربتی دستور داد برای ملّا عبد الله آوردند، ملّا عبد الله از دیدن شربت تعجّب کرد و گفت تاکنون تصوّر نمی‌کردم که غیر از مریض، کسی شربت بیاشامد.

باز ملّا محمّد تقی بعد از مدح و ستایش بسیاری از ملا عبد الله، می‌گوید که من اکثر کتب عقلیه و نقلیه را نزد او خوانده‌ام و اجازه روایت همه کتب را به من داد و بااین‌که معتقد بود امروز[165] به سبب شهرت و تواتر کتب اربعه نسبت به محدثین ثلاث[166] دیگر کسی محتاج به اجازه آن‌ها نیست. در دهه اول محرم هزار و بیست و یك وفات نمود، و نماز او را من خواندم با قریب یك‌صد هزار نفر جمعیّت و چنین اجتماعی را کسی خاطر نداشت. در مزار اسماعیل بن 116 زید بن حسن، ابتدا او را دفن نمودند، و بعد از یك سال جسد او را بیرون آوردند در حالتی که هیچ تغییری نکرده بود و حمل به کربلا نمودند. و هم گفته است که

---

165 (*) زمان ملّا محمّد تقی مجلسی.(مؤلف)
166 (**) شیخ طوسی، ابن بابویه، کلینی.(مؤلف)

می‌توان گفت انتشار فقه و حدیث از ملا عبد الله شد.[167]

سیّد داماد با ملا عبد الله مشاجره داشته و مراسلات فحّاشانه به او نوشته، ولی در ایّام مرض سیّد داماد به اتّفاق شیخ لطف الله [میسی] که او نیز با ملا عبد الله مشاجره داشته به عیادتش رفتند و ترضیه حاصل نمودند. 117

میرزا حسن خان شوکت

اهل اصفهان و متوطن طهران گردیده بود و در سفارت عثمانی منشی اول بود، در نوشتن نظم و نثر و گفتن شعر مهارتی داشت.

تاریخ پطر کبیر از منشآت اوست، محاورات خوش او باعث گرمی مجالس بود، در ایّام مظفر الدّین شاه وفات کرد. 118

شوکتی

اسمش محمّد ابراهیم. در پیری، حالت جوانان داشت. چنانچه وقتی در هند با پسری خواست درآمیزد، پسر او را از پای درآورد. از اوست:

شمع و گل و پروانه و بلبل همه جمعند — ای دوست بیا رحم به تنهایی ما کن

شهاب

اسمش محمّد طاهر از اهل اصفهان، در جوانی به تحصیل کمالات پرداخته خط نسخ را نیکو نوشته. در مدح معتمد الدوله [گوید]:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 322

بست زنجیر عدالت نوشروان — وین ندانم که نشان بود همین یا تزویر

اینك از عدل تو ظلم و ستم و فتنه شدند — دست‌وپابسته به زندان ابد، بی‌زنجیر

شهاب (شاعر اصفهانی)

نامش میرزا نصر الله، از متأخرین" مجمع الفصحاء"[168] و اجدادش 119 همه از فاضلان آگاه به منصب قضاوت عسکر مقرب درگاه سلاطین. کمالات متداوله را به قدر امکان کسب کرده، در هزار و دویست و پنجاه و چهار به طهران رفته در مجلس حاج میرزا آغاسی بار یافته مدایحی سروده و دارای وظیفه شد. لقب تاج الشعرایی به او دادند و در وجه مقرری ملکی تیول گرفت. در سلطنت ناصر الدّین شاه گاهی به طهران رفته مدحی گفته انعامی گرفته معاشی می‌گذرانید.

از اوست:

ترك گردون را چو تاب پنجه اقبال اوست — بخت کیخسرو بتابد پنجه افراسیاب

جان ز پولاد ار بود یا تن ز آهن خصم را — کاهد از تاب برندش چو قصب از آفتاب

---

[167] (*) ملّا عبد الله زمانی هم در مسجد جمعه تدریس می‌نمود.(مؤلف)
[168] (*) مجمع الفصحاء ج 2، ب 1، ص 476.

باد رجاهش کرا سوی فلك روی امید　　خشك‌مغز آن‌کس که از دریا رود سوی سراب

و نیز در مدح معتمد الدوله منوچهر خان حاکم اصفهان گفته:

ای لعل و رخ تو شکر و شیر　　دندانت چو در شکر تباشیر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 323

در حسرت شیر و شکر تو　　تن چون شکرم گداخت در شیر

میرزا محمّد مهدی شهرستانی

از سلسله سادات مرعشیه که سادات خلیفه سلطان نیز از این سلسله هستند و هم در مازندران زمانی حکمرانی کرده‌اند، صاحب مآثر و الآثار در ذکر نسب حاج میرزا محمّد حسین شهرستانی، یادآور می‌شود به اینکه حاج میرزا حسین و آمیرزا محمّد مهدی شهرستانی افتخار این سلسله هستند.

میرزا محمّد مهدی از شیخ یوسف بحرانی[169] روایت کرده و از علمای متأخرین، آسیّد جعفر جدّ صاحب روضات از او روایت داشته. وفات او در سنه هزار و دویست و شانزده.

حاج میرزا محمّد حسین شهرستانی

از خانواده علم و منصوب به شهرستان اصفهان. سال‌ها در عتبه حسینی (ع) ریاست تدریس و امامت را دارا بود. نسبت به احکام او، اولیای دولت ایران نظر احترامی داشتند. حسن معاشرت و سلوك پسندیده او هرکسی را مجذوب می‌ساخت. در هزار و سیصد و پانزده وفات نمود. اخلاف او در کربلا جمعیّت زیادی می‌باشند در طبقه بزرگان سادات علما، و مشهور هستند به شهرستانی‌ها.

میرزا هادی شهرستانی

خلف میرزا رفیع الدّین محمّد که صدر ممالك محروسه بوده، در اوایل

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 324

حال احتساب ممالك با او بوده، آخر الامر به هندوستان رفته مناصب بلند یافته.

از اوست:

روزی خود می‌خورد، هرکه در این عالم است　　واسطه شو، خوش‌نماست مفت، کرم داشتن

---

[169] (*) در اصل: بحرینی

آمیر سیّد محمّد شهشهانی

در مسجد ذو الفقار امامت می‌کرد و همیشه اوقات شبانه‌روز را صرف مطالعه و تألیف می‌نموده و معاشرت با کسی نداشت. به این سبب خود را اعلم اهل زمان تصوّر می‌نمود، بلکه معتقد بوده است که غیر از شاگردان محضر او، اهل علمی نیست، چنانچه وقتی هلال عید شوال به اشکال دیده شده بود و عده قلیلی که دیده بودند، نزد حاج شیخ محمّد باقر [نجفی] شهادت داده بودند و ثابت شده بود، و حکومت اصفهان هم برحسب حکم او عید گرفته بود، مردم هم متابعت و افطار کردند. به این سبب، و هم اینکه اهل اصفهان غیر از او دیگری را هم مجتهد و متتبّع می‌دانند فوق‌العاده متأثر شده بود. روی منبر می‌رود و به کسانی که عید گرفته‌اند و افطار کرده‌اند مخصوصا حکومت اصفهان را نفرین می‌کند، و اظهار می‌دارد که یك نفر و نصفی مجتهد بیشتر نیست یکی منم و نصفی، حاج میرزا بدیع شاگرد من.

تحصیل او نزد حاجی کلباسی شده است. کتاب‌های ملکی خود را وقف کرده، و جهت مخارج و نشر استنساخ کتاب‌های تألیفیه خود مختصر ملکی که داشته است وقف نموده و تحاشی داشته از اینکه کتاب‌های او را طبع نمایند. 120 مقبره او در ابتدای قبرستان تخت پولاد در تکیه‌ای که به اسم خود اوست در وسط گنبدی که بالای او ساخته شده معروف است. 121

میرزا مهدی شهید مشهدی

در مستدرك و یکی از شماره‌های سال اول مجله" المرشد" او را اصفهانی نوشته‌اند، و نیز در این اوراق در حرف" ب" در شرح بینوای طوسی اصفهانی که از" مجمع الفصحاء" نقل شده، این بینوا فرزند همین میرزا مهدی است و شرح حال او در جلد دوّم مطلع الشمس و فردوس التواریخ و مستدرك و غیره نوشته شده. همچنین بواسطه اقدام او در کشته شدن نادر میرزای افشار و فتح نمودن قشون فتحعلی شاه شهر مشهد را در دولت قاجاریه، عنوان و اهمیّتی دارد. و کیفیت شهادت او در این فتح در تواریخ قاجاریه چون ناسخ [التواریخ] و روضة الصفا و منتظم ناصری و غیره نوشته و اجمال حال او اینکه: در سنه 1152 متولّد شده و نزد آقا محمّد باقر بهبهانی و آقا محمّد بیدآبادی و دیگران تحصیل کرده و شهرت و عنوانی به هم رسانیده تا امامجمعه مشهد گردید. در آنجا ریاست و متبوعیّتی پیدا کرد، به‌طوری که در قضیه مرقومه، روی مردم خراسان را از نادر میرزا برگردانید تا خود نیز در همین وقعه در سنه 1218 در مشهد کشته شد.

اعقاب او به ریاست علمیّه و امامجمعگی مشهد تاکنون برقرارند، و خانواده‌ای بزرگ از ایشان تشکیل یافته [است].

شیخ علی شهیدی

فرزند شیخ محمّد، سبط شهید ثانی، از علمای جبل عامل بوده که به اصفهان مهاجرت نمودند. در اصفهان ترقیات عالی پیدا کرد، از اهل علم و زهد شمرده می‌شد. پس از نود سال عمر و شکستگی در یك هزار و صد و سه وفات نمود. کتاب" درّ المنظوم و درّ المنثور" او مشهور است. دارای کتب عدیده دیگری است که از آن جمله رساله‌ای ردّ بر کسانی است که غناء را مباح دانسته‌اند، و غرض او ملّا محمّد باقر سبزواری است. در موضوع اعتراض بر سبزواری

کلمات مفصّلی دارد که مجملا در شرح حال سبزواری شیخ الاسلام اصفهان نوشته شده. فیض کاشانی رساله او را در غناء رد کرده و تعبیر از او به هضم رابع می‌کرده است، به مناسبت اینکه اولاد چهارم شهید بوده است و اسفار عدیده‌ای هم نموده است.

شیخ زین الدّین شهیدی

فرزند شیخ علی شهیدی، از علمای جبل عامل که به اصفهان مهاجرت نموده در قرن یازدهم هجرت.

شیخ حسین شهیدی

فرزند شیخ علی شهیدی است که از جبل عامل به اصفهان مهاجرت و سکونت نمود و از علمای معروف آن عصر است.

شهیدی بختیاری

از متأخرین" مجمع الفصحاء".[170] جوانی بود از الوار بختیاری. به یاری بخت صاحب طبع بلند شد. از خدمت ارباب دانش، کسب آدمیّت کرده و به سیاحت به طهران رفته مدّاحی می‌کرده. از اوست:

چمن باز از شکوفه، پر ز مروارید غلطان شد — گلستان سربه‌سر از گل، پر از لعل بدخشان شد

زمستان رفت و آمد نوبهار و ماه نیسان شد — همه گیتی چو مینو شد، همه مینو گلستان شد

ز غم سوسن شد آزاد و رها از بند هجران شد — که در وصف نگارین ده‌زبان گشت و ثناخوان شد

شیخ ابو مسعود

ابن فرات رازی صاحب عنوان در اصفهان دارای مقبره معروفی است که محله اطراف او به همین اسم- چهارسوق درب شیخ- نامیده می‌شود.

این شخص از علما و عرفا و روات اخباری بزرگ ری در زمان خود بوده.

وقتی را به عزم [حجّ، از] اصفهان عبور می‌کند که در اصفهان نسبت به خانواده رسالت علنا دشمنی می‌کرده‌اند، در نظر شیخ، رفع این عادت زشت از اهالی اصفهان مقدّم بر رفت حج آمد و اقامت نمود. شیخ که اهل منبر بوده گفتگوی خود را بر سر منبر منحصر می‌سازد تا چند ماه به ذکر اخبار و فضائل یکی از اصحاب حضرت پیغمبر (ص) به این‌طور که یکی از صحابه پیغمبر (ص) را خداوند در قرآن چندجا ستوده و آیه إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ و غیره را تفسیر و بیان می‌کند بدون تشخیص اسم، و بعد اخبار و حکایاتی از حضرت پیغمبر (ص) نسبت به همان شخص صحابه و بعد حکایات محبت‌آمیزی از ابو بکر و بعد از عمر و بعد از عثمان و بعد از سایر اصحاب تا شش ماه ذکر می‌نماید بدون آنکه تصریح به اسم نموده باشد، و هروقت مردم اسم آن شخص را از او خواستند از تعیین طفره می‌زد، تا حرص مردم به شنیدن اسم آن شخص صاحب فضائل زیاد شد و شیخ اطمینان حاصل نمود اسم حضرت امیر علی علیه السلام را ظاهر ساخت، که مردم در آن‌وقت اظهار ندامت از گذشته خود کردند و به تدریج مردم اصفهان را از آن حالت برگردانید.

از حالات حیاتیه این مرد بزرگ بیش از این شنیده نشده و لیکن احترامات مردم نسبت به مقبره او طوری بوده [که] تا این اواخر روزهای پنجشنبه و جمعه

موقع ازدحام زائرین قبر بوده. از ابتدای قبرستان" قبله دعا" تا خود تکیه او که مسافت زیادی است برای رفع حوائج و لوازم معاش زائرین بساطها گسترده می‌شده به اقسام امتعه و ضروریّات در آنجا فروش می‌رفته، تا زمانی که سیّد صدر الدّین جبل عاملی در همسایگی تکیه او دارای منزل می‌شود.

به‌عنوان اینکه صاحب این قبر از اهل سنّت است و می‌بایست از احترامات مردم نسبت به قبر او جلوگیری کرد، و علاج را منحصر می‌داند به خراب کردن تکیه و بقعه و عمارت متعلقه به آن مقبره و غارت شدن اثاثیه آن.

روزی جماعتی از علمای اصفهان را به منزل خود دعوت می‌کند تا ازدحام زیادی در منزل او حاضر می‌شود، آن‌وقت حکم اجرای مقصود خود را در حضور سایر علما به عامه مردم اظهار می‌کند و به فاصله کمی غرض او از خرابی و غارت انجام

---

[170] (*) مجمع الفصحاء، ج 5، ص 531.

می‌گیرد. هنوز یك كتیبه سردرب گنبد و بقعه آنجا كه در زمان یعقوب بیك آق‌قوینلو ساخته شده بوده است باقی است، و از كاشی‌كاری‌های معرّق ممتازی است كه در قرن نهم در اصفهان می‌ساخته‌اند. و ازاین‌قرار است 122.

موقوفاتی در قمشه برای این بقعه می‌گویند هست كه جماعتی آن را در صدد تصرف و استملاك هستند.

شیخ زین الدّین بن عین علی خوانساری

اسم او در اجازات علما مكرّر دیده شده، و مناقب الفضلای میر محمّد حسین خاتون‌آبادی در اجازه او نوشته شده، اولاد او در اصفهان طایفه‌ای تشكیل داده‌اند به اسم شیخ زین الدینی، 123 كه از جمله معاریف آن‌ها حاج محمّد حسین شیخ زین الدّین امام مسجد شاه و ملقّب به حسین علی شاه می‌باشد كه از بزرگان است. مقبره او در آبخشان [واقع است].

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 329

میرزا حسن شیخ الاسلام

میرزا رحیم بن شیخ مرتضی شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری)

میرزا رحیم بن میرزا عبد الله شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری)

حاج میرزا علی اكبر شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری)

میرزا عبد المطلب شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری)

میرزا قاضی شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری)

میرزا مرتضی شیخ الاسلام (ذیل محمّد باقر سبزواری)

شیخ بهایی

شیخ بهاء الدّین محمّد بن حسین بن عبد الصمد حارثی منصوب به جدّش حارث همدانی، از اصحاب امیر مؤمنان (ع) در بعلبك در سنه نهصد و پنجاه و سه متولّد می‌شود. پس از هفت سال شیخ حسین والد او، او را به ایران می‌آورد و نزد پدر تحصیل می‌كند، حتّی بعضی دعوی می‌كنند كه آنچه تفحّص كردیم در كتب اجازات، اجازه روایت احادیث امامیه شیخ را از غیر شیخ حسین نیافتیم، لیكن صحیح بخاری را به سلسله‌ای روایت می‌كند كه همه آن‌ها با خود محمّد بن مسلم بخاری صاحب كتاب، دوازده محمّد هستند.

نظر به اینكه وسائل تحصیل از كتاب و غیره در قدیم[171] سخت بوده است، غالبا می‌بایست یك نفر معلّم بخواند و جماعت شاگرد گوش كنند یا بنویسند، ضمنا اگر اختلاف عبارتی جایی احتمال می‌رفته است، طوری كه استاد نقل كند قبول كنند. بعد هم كه بالنسبه وسائل تحصیل بیشتر شده بوده است، این كار را محض تیمّن می‌كرده‌اند، و این نوع تحصیل اخذ و روایه بوده است. هرگاه

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 330

شاگرد خوب می‌فهمیده است اذن و اجازه به او می‌دادند كه او هم جهت دیگران بخواند، و این كار نسبت به همه علوم نقلیه و عقلیه مجری بوده است، لیكن وسعت اسباب تحصیل امروز و بسیاری دانایان و دانش این ترتیب را از میان برداشت.

خانواده شیخ در جبل عامل شام سكونت داشته‌اند و مردم متعبّد و فقیر بوده‌اند، برخلاف خانواده رفیق او «میر» كه از اعیان و اشراف بودند در استرآباد.

شیخ بهایی حكومت خانواده خود را از عبادت و فقر ذكر می‌كرده است.

---

[171] (*) در اوایل اسلام به سبب كمیابی كتاب.(مؤلف)

صاحب" حدایق المقربین" با اظهار تأسف از اینکه چون والدش او را به بلاد عجم آورد تمام ملکات و صفاتی که خانواده او دارا بوده‌اند از او سلب شد، و شعر حافظ را می‌خوانده است: من ملك بودم و ... زمان طهماسب والدش با جمیع اتباع او را به اصفهان می‌آورد و قزوین دار السلطنه و محلّ شاه بوده است.

شیخ زین الدّین علی عاملی معروف به منشاری که از شاگردان علی کرکی بود و از هندوستان کتابخانه بسیار مهمی به اصفهان آورده بود و داشت، شخصا هم صاحب اهمیّت شده بود- در آن‌وقت شیخ الاسلام اصفهان بوده، و شیخ حسین، همشهری خود را اولا از شام به اصفهان می‌کشد بعد ترتیب وسائل می‌کند، تا اینکه شاه‌طهماسب او را به قزوین می‌طلبد و منصب شیخ الاسلامی آنجا را هم واگذار به او می‌کند، بعد هم شیخ منشار دختر خود را به شیخ بهایی تزویج می‌کند، و به این مناسبت هم پس از فوت شیخ منشار، منصب شیخ الاسلامی او به شیخ بهایی می‌رسد به‌طور ارث با واسطه و هفت سال در آنجا با داشتن والد او منصب شیخ الاسلامی را می‌مانند، بعد از آن به شیخ الاسلامی مشهد خراسان منصوب می‌شود آنجا هم چندی توقّف می‌کنند.

و چون اهل شام بوده‌اند و معاشر و مأنوس با اهل سنّت و جماعت بوده‌اند، هرات هم آن‌وقت دارای اهمیّت بوده است و اهل آنجا اهل سنّت

بوده‌اند و سیاست، وجود یك نفر شیخ الاسلام که واقعا با شیعه باشد و ظاهرا با اهالی سنّت مأنوس باشد در آنجا لازم داشته‌اند، والد شیخ را ارسال به هرات می‌کنند و چند قریه از هرات به‌طور تیول به او واگذار می‌کنند، تا پس از هشت سال مراجعت به قزوین می‌کنند و اذن می‌خواهند از شاه جهت رفتن حج، شاه شیخ بهایی را اجازه نمی‌دهد و در قزوین به شغل پدر مشغولش می‌دارد، و والدش می‌رود به حج و در مراجعت به بحرین توقّف می‌کند و همان‌جا فوت می‌شود و مکتوبی جهت شیخ بهایی می‌نویسد. خلاصه آنکه: اگر طالب دنیا هستی در هندوستان توقّف کن، و اگر آخرت را می‌طلبی بیا نزد من، و اگر نه دنیا و نه آخرت را می‌خواهی همان‌جا متوقّف باش. این وقت[172] شیخ بهایی را قریب بیست و چند سال می‌بود، چه هفت‌سالگی به عجم آمد، سه سال اصفهان مانده، هفت سال قزوین و هشت سال هرات، که مرتبه افاضت می‌نشیند. 124

این حالت طولی نداشته، چه گویند بعد از ریاست داشتن در قزوین مایل به حج و سیاحت و گردش می‌شود و سی سال مدّت مسافرت او بوده است، در حجاز و شام و عراق و هرات و غیره. پس از آن در اصفهان متوطّن می‌شود که زمان سلطنت شاه‌عبّاس بوده است، و معروف است منزل او نزدیك طوقچی و شهشهان بوده، و هنوز در مدرسه باباقاسم- واقعه در جنب مقبره باباقاسم- حجره‌ای است معروف به توحید خانه شیخ بهایی، که مواقع مخصوصه فکر و ذکر خود را آنجا به جامی آورده است، و در تکیه بابا رکن الدّین هنوز گنبدی است معروف به چله‌خانه شیخ بهایی، که گویند در آنجا اعمال ریاضات و اربعین به سر می‌آورده است. 125 و هم در مجلس شاه‌عبّاس، کرسی مخصوصی داشته است که روی کرسی می‌نشسته و کارهای مهم شرعیّه را از قبیل موقوفات و فتاوی

انجام می‌داده است. در سفر و حضر ملازم مجلس بوده است. در سفری که شاه، پیاده از اصفهان به مشهد رفته است، شیخ نیز همراه او بوده است و مشغول تدریس. و از مشهد باز به هرات می‌رود و مراجعت به اصفهان می‌کند و همه جا تدریس را مشغول بوده است، خصوص کتب مؤلفه خود را به موجب نقل صاحب روضات از سیّد حسین کرکی.

تألیفات شیخ

خلاصه الحساب، حبل المتین، مشرق الشمسین، فوائد صمدیه، تهذیب البیان، زبده، شروح ادعیه، صباح، رویت هلال، رساله استحباب سوره، اثناء عشریات در طهارت، صلوه، صوم، زکوه، حج، جامع عباسی، قصر صلوه در اماکن متبرکه، شرح اثناعشریه، مفتاح الفلاح، کشکول، شرح اربعین حدیث، سوانح، سفر حجاز- معروف به نان و حلوا-، تشریح الافلاك، اسطرلاب، دو رساله فارسی و عربی و غیره.

کلیه رسائل شیخ به‌طور اختصار است و ازاین‌جهت محصلین مبتدی آن‌ها را می‌خواندند، تا نزدیك به این زمان هم اغلب آن‌ها معمول بوده و حالیه، متروك شده است.

در خصوص بعضی از کتب شیخ بهایی کلماتی است، مثلا کتاب کشکول چون غیر از سوانح سفر حجاز، و اشعار فارسیه و چند لغز، طوری حاوی مطالب شرح صفدی بر لامیه العجم است، که گویا اوراق صفد برابر هم ریخته و کشکول نامیده است. و دیگر

---

[172] (*) که دارای ریاست علمیه دار السلطنه می‌گردد.(مؤلف)

کتاب خلاصة الحساب، علاوه بر مشابهت تامّه که با حساب فاضل اعرج نیشابوری دارد، در مساحت کره و استخراج جذر، سهوی دارد که گویا نویسنده عبارت، ملتفت معنی نبوده است. دیگر بحر الحساب که شیخ جواد شارح خلاصه و زبده نوشته خارج نشده است، لیکن چون شیخ مصمّم نوشتن

او بوده است، مطلب را به او احاله داده. و دیگر مجلّدات را که نیز می‌گویند از قوّه به فعل خارج نگشته؛ و کتاب شرح اربعین که شمسة القلاده کتب او است، سیّد عز الدّین کرکی شاگردش نوشته، به امداد من تألیف شد. در غایت جوده و نهایت حسن است، و در نظر سیّد کرکی ممتازترین کتب شیخ است. و هم می‌نویسد که بسیار مایل به تصوّف بود و در مباحثه منصف بود، خود شیخ می‌گوید وقتی در شام بودم اظهار می‌کردم که دارای طریقه شافعیه هستم.

شیخ بهاء الدّین در عرفان و تصوّف کلمات نظم و نثر بسیاری دارد که معلوم می‌شود اهل آن‌ها بوده 126، در سلسله نوربخشیه هم شجره او را صاحب" طرائق الحقائق" ذکر کرده که نثر صریح است بر تصوّف او. سیّد جزایری و صاحب" حدایق" با آنکه مدعی برائت او هستند ولی تبرا آن‌ها به خوبی، تصوّف او را ثابت می‌کند. ملّا محمّد باقر مجلسی به همین سبب به او نظر تحقیر داشته [است].

مدّت چندین سال شیخ به سیاحت گذرانید، که صاحب سلامه مدّت آن را سی سال نوشته، به این مضمون که پس از حصول ریاست و شیخ الاسلامی برای او رغبت در فقر و سیاحت پیدا کرده مناصب را ترك کرده به سیاحت پرداخت.

طالوی ابو المعالی در حالات او نوشته در بلاد گردش نمود تا به مصر رسید، و در مدّت اقامت به مصر با استاد محمّد بکری ملاقات می‌نمود و ازآنجا به قدس شریف رفته، و نقل نموده‌اند از مقدسی که شخص با مهابتی به بیت المقدس وارد شد، در فنای حرم منزل کرد و لباس سیاحین را دربرداشت. از معاشرت اجتناب می‌کرد، و پس از مدّتی که از حال او اطّلاع یافتیم معلوم شد محمّد بهاء الدّین همدانی حارثی است. و ازآنجا به قصد شام حرکت کرد در دمشق به محله ضراب منزل گزید، و در مجلسی، با حسن بورینی که از بزرگان علمای آنجا بود، مجتمع شده. بورینی در ورود به مجلس صاحب ترجمه را با

هیئت سیاحی در صدر مجلس نشسته دید، به او اعتنا نکرد و پس از صحبت‌های دقیق مشکلی در تفسیر، بورینی جلو او بر سرپا ایستاده و گفت: شناختم بهاء الدّین حارثی هستی زیرا کسی غیر از او لایق این بیانات نیست. دیگری می‌نویسد که در حلب وارد شد و برای مخفی ساختن خود تغییر صورت داده در شکل مرد درویشی بود، و مذاکرات علمیه او را با شیخ عمر، بزرگ علما حلب نوشته، که در آخر شیخ بهاء الدّین گفته است من سنّی هستم و صحابه را دوست دارم و لکن چاره ندارم از اظهار تشیّع، زیرا سلطان ما شیعه است و عالم سنّی را هلاك می‌سازد، غیر از این‌ها در طرایق نقل کرد.

صاحب روضات نیز از شیخ حکایت کرده که در شام بودم خود را شافعی می‌نمایاندم. از خلاصه جمله‌های مفرده سابق مکشوف می‌گردد اولا شیخ متصوّف و وارسته سال‌ها گذرانده، و دیگر آنکه در همه جا اظهار محبت و غلو نسبت به اهل بیت علیهم السلام داشته، و با این حال گاهی گفته است که من شیعه هستم و به‌طور تقیّه اظهار تسنّن می‌کنم، و گاهی گفته است سنّی هستم و از روی تقیّه و خوف پادشاه عجم اظهار تشیّع می‌نمایم. و از طرفی اجازه روایت اخبار شیعه را بعضی نسبت می‌دهند که فقط از پدر خود داشته، در صورتی که صاحب روضات استاد اجازه غیر امامیّه او را به لفظ جماعة می‌نویسد.

از روی انصاف اگر دقت در حالت وارستگی این شخص بشود، معلوم می‌گردد که واقعا مبرّا از آلایش به تعصّب رفض و غلو می‌بوده است.

سیّد نعمت الله جزایری به مناسبت این حکایت که، سیّد مرتضی هروقت از قبر ابی اسحاق صابی عبور می‌کرده است بااین‌که ملحد بوده است، جهت تعظیم مراتب علم او پیاده می‌شده است و رد می‌شده است، می‌گوید شیخ بهایی هم بسیار صوفیه را در مؤلفاتش تعظیم می‌کند، چنانچه نسبت به حلاج می‌گوید:

روا باشد انا الحق از درختی چرا نبود روا از نیك‌بختی؟

و به این سبب هریك از طوایف مسلمین او را منصوب به خود می‌دانستند، مانند سایر طوایف از صوفیه و غیره. حتّی شیخ عمر که از علمای بصره است، می‌گفت شیخ، اهل مذهب ما است و از شاه عجم تقیّه می‌کند که خود را رافضی می‌خواند.

از شیخ عبد الله بن حاجی صالح نقل می‌کنند که بر شیخ بهایی طعنه می‌زده است که دارای عقاید ضعیفه بوده است، مثل اینکه وقتی مکلّف در پیدا کردن دلیل، کوشش نمود هرچند خطا کند رستگار می‌شود.

این‌ها همه از طرفی، و از طرف دیگر معاشرت با شاهی مقتدر که اعدام اهل سنت را حیات سلطنت خود می‌دانسته و همه مذاهب را محترم باقی گذارده است، و تألیف و تدریس احکام مذهب امامیّه، کدام را می‌شود تقیّه نام گذارد بماند به نظر و قضاوت مطّلعین، و آیا می‌شود مرتبه او را بالاتر از تعصب شیعه و سنّی دانست؟

لیکن شخصی که در ممالك مختلف با بزرگان مذاهب و ملل و السنه مختلفه معاشر و مأنوس شود و رسومات و عادات آن‌ها را بفهمد و هریك را سزاوار خود احترام کند و نسبت به همه نیك‌بین باشد، اگر در قرن بیستم می‌بود بسیار از مفاسد تمدن و اجتماع را اصلاح می‌توانست بنماید و بزرگ مصلحی می‌شد.

در سنه هزار و سی در اصفهان فوت می‌شود 127، چنانچه ملّا محمّد تقی مجلسی نوشته است در مشیخه شرح اول من لا یحضر [ه الفقیه]؛ و قبل از دفن، [نقل] به مشهد می‌شود و آنجا در خانه خود شیخ که اکنون مزار اوست مدفون می‌شود، و هم می‌نویسد شش ماه قبل از فوتش به اتّفاق در تکیه بابا رکن الدّین بودیم، ناگهانی حالت شیخ متغیّر شد. از ماها پرسید آنچه من شنیدم شماها شنیدید؟ گفتیم و او مشغول گریه و زاری شد. بعد از اصرار در سؤال که چه شنیدید، گفت خبر دادند که مهیای مرگ باش. پس از شش ماه فوت شد. و من

مشرف شدم به نماز او با جمیع طلبه و بسیار از مردم که قریب پنجاه هزار بودند.

معروف است درویشی که منکر مبدا و معاد بود، وقتی کنار زاینده‌رود منزل کرده بود. شیخ او را ملاقات و صحبت می‌کند، درویش در اثنای صحبت خرقه خود را دور می‌کند و بدنی خیلی لاغر نشان می‌دهد و می‌گوید، من همه چیز را غیر از مرگ منکر هستم و با این حالت شما می‌گویید همه را معتقد هستید و آن است حالتان، مستفاد می‌شود که همین بوده است. 128

اولاد و احفاد او در گلپایگان و اصفهان جماعتی هستند که خود را منسوب به او می‌دارند از آن جمله گلشن شاعر گلپایگانی و حاجی ملّا علی گلپایگانی از علما و شعرا. آنجا می‌باشند، در اصفهان طایفه‌ای به اسم شیخ‌ها می‌باشند که منسوب به شیخ بهایی هستند و در محله یزدآباد سکونت دارند غیر از طایفه شیخ‌های بیدآباد که منسوب به شیخ زاهد گیلانی می‌باشند [هستند].

شیخ حسن بن زین الدّین

از احفاد شهید ثانی از علمای معروف اصفهان بوده است، در قرن یازدهم هجری نزد عموی خود شیخ علی شهیدی تحصیل نموده [است].

شیخ زاهد گیلانی ثانی

اصل او به شیخ زاهد گیلانی اول رئیس و بزرگ سلسله صفویه منتهی می‌گردد، این شیخ در بدایت حال شاگرد آخوند ملا علی نوری بوده بعد از تکمیل حکمت به تهذیب اخلاق می‌پردازد، بالاخره در سلك مریدان حسن علی شاه به فقر می‌رسد، و بعد از چند سال به سمت خلافت از طرف حسین علی شاه منصوب می‌شود و مأمور هدایت خلق می‌گردد.

سلسله مشایخ بیدآباد از اولاد شیخ زاهد گیلانی و قاضی اصفهان همیشه

از این سلسله بوده است. 129 در کاظمین سنه 1222 وفات نمود، گاهی شعر هم می‌گفته. از اوست:

عمری به در مدرسه‌ها بنشستیم — با اهل ریا و کبر و کین پیوستیم

از یك نظر عاشق رندی آخر — هم از خود و هم ز غیر خود وارستیم

آمحمّد علی شیدا

از شعرای نامی اصفهان زمان آقا محمّد خان قاجار بوده که در منتظم ناصری او را اسم برده، وفات او سنه هزار و دویست و چهارده [بوده است]. از کثرت استعمال افیون اغلب در نعاس بود و به همین سبب از مجالس بزرگان محروم شد. 130 در اواخر [عمر] میرزا حسین وزیر فراهانی به او انعام و اکرام زیادی نموده. از اوست:

از تو مهجورم و در عالم اندیشه، دلم — هر نفس با تو سؤالی و جوابی دارد

غیر را سر چو به زانوی تفکّر نگرم — سوزم از غم که مبادا به خیال تو بود

میرزا حیدر علی شیروانی

فرزند ملا میرزا شیروانی و نواده مجلسی اوّل، به نجف رفته است و در آنجا مریدان داشته که آن‌ها را حیدری می‌گفته‌اند. ضدیّت بسیار به اهل سنّت داشته که آن‌ها را به منزل خود دعوت می‌کرده است به مهمانی، و شب آن‌ها را با دست لرزان از پیری با ...[173] هلاك می‌کرده است. مریدانش روزه می‌گرفته‌اند و جهت افطار به حلال از دکّان و خانه اهل سنّت دزدی می‌کرده‌اند و به آن افطار می‌کرده‌اند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 338

مولی میرزا محمّد شیروانی اصولی

فرزند مولی حسن شیروانی است. در اصفهان سکونت داشته. صاحب دو حاشیه فارسی و عربی بر" معالم الاصول" است. از فضلای اواخر دولت صفویه بوده. شاه سلیمان با او عنایات مخصوصه داشته. پس از فوت او، ملّا محمّد باقر مجلسی مورد توجّه شاه سلیمان شده [است].

در فنّ مناظره و جدل، مهارتش از سایرین بیش بوده، چنانچه نوشته‌اند در وقت مباحثه مطالب را از طرف خود می‌گرفته و با همان طرف و همان حربه جدل می‌کرده [است].

در اصول و کلام تألیفات بسیاری از او نوشته‌اند، در" ریاض العلماء" از [قول] صاحب" روضات" نقل کرده: پس از آنکه شاه سلیمان، مولی میرزا را از نجف طلبید و در اصفهان او را متوطن ساخت، مولی میرزا تألیفاتی که قبل از او نوشته بود، اوایل آن‌ها را تغییر داده به اسم شاه سلیمان نوشت.

در استقامت او در امر جدل نیز روضات نوشته که، وقتی نماز بر جنازه زنی می‌گذارد اتّفاقا این جمله را ادا ساخت:" و انت خیر منزول بها" و بعض از حاضرین به او اعتراض نمودند که ضمیر تأنیث اینجا مورد ندارد چه به ذات احدیّت برمی‌گردد، مولی میرزا غیظ نموده رساله در تصحیح تعبیر خود نوشت.

از میرزا عبد الحسین خاتون‌آبادی صاحب کتاب وقایع السنین در فیض القدسی نقل نموده که وفات وحید زمان سیّد مرتضی و شیخ مفید و شیخ طوسی عصر خود، در مطالب امامت، و خواجه نصیر عصر در مطالب هیئت و هندسه و ریاضی و غیره. آقا خواند مولی میرزا شیروانی رمضان هزار و نود و هشت پس از یك سال و نصف مرض در اسافل بدن و صعوبت ناخوشی و اشتداد او که مایه زیادتی صبر و تحمّل او می‌شد و از طبقات مختلفه مردم تفقّد می‌کرد واقع شد، بعد از شصت و پنج سال زندگانی.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 339

---

173 (*) نتوانستم بخوانم احتمالا باید نیزه باشد.

از این جمله مستفاد می‌شود که چون مولی میرزا مدّتی از کار برکنار بوده، قبل از وفاتش شاه سلیمان به مدّت چند ماه ریاست را محوّل به ملّا محمّد باقر مجلسی ساخته. صاحب ریاض العلماء تعبیر از او را به استادنا العلّامة می‌کرده.

داماد مجلسی اول است.

صائب تبریزی (میرزا محمّد علی)

اجداد او از اهل تبریز بوده‌اند. به حکم شاه‌عبّاس اول، در محله عبّاس‌آباد اصفهان متوطّن شدند. دیوان شعر او قریب صد هزار بیت است و در آنجا به تذهیب می‌پرداخت. از گویندگان معتبر شعر دوره صفوی بوده. در سخن‌سرایی طرزی خاص داشته است. اسمش میرزا محمّد علی، در عبّاس‌آباد اصفهان تولّد یافت.[174] پس از تکمیل تحصیلات به مسافرت پرداخت و به دهلی و هند سفر کرد. در خدمت نجبای هند منزلت یافت، پس از چندی توقّف در هند به ایران بازگشت. صائب در اصفهان نزد شاه‌عبّاس ثانی آمد. ولی نزد شاه سلیمان جانشین آن، منزلت سابق را ندید. وفاتش در سنه 1088 [بوده است]. از اوست:

ایمنی جستم ز ویرانی ندانستم که چرخ — گنج خواهد خواست جای تاج از ملك خراب

و نیز:

چون صبح فیض صحبت روشن‌دلان دمی است — اما دمی که باعث احیای عالمی است

در هیچ پرده نیست نباشد نوای تو — عالم پر است از تو و خالی است جای تو

و نیز:

مرا به روز قیامت غمی که هست این است — که روی مردم عالم دوباره باید دید

و نیز از اوست:

خموش باش و نظر کن به طوطیان، صائب — که جز قفس، چه تمتّع ز گفتگو بستند

صابر علی شاه نصرآبادی جرقویه‌ای

به توسط صاحب بستان السیاحه مرید مجذوب علی شاه شد. در سلسله نعمت‌اللهیه ریاضات و مجاهدات تحمّل نمود. دارای حسن معاشرت شد و هم از رحمت علی شاه تکمیل یافت و مأمور به ارشاد شد. در سنه هزار و دویست و شصت و هشت در نصرآباد وفات نمود. مقبره او معروف است. از ادیب الدوله ناظم دار الفنون که شخص آراسته باوقاری بود، در طرایق نقل نموده که وقتی در اصفهان در مجلسی، درویشی را نشسته دیدم که شاربش ریخته و بسیار شده بود، با خود اندیشه نمودم که چرا شاربش را نگرفته، درویش روی به دیگری کرد و گفت: شاربی که چیدن او مستحب است، چیدن موهای گودی لب است.

---

[174] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 44.

از این احاطه و اطلاع او، در خدمتش کوچك شدم. نامش را پرسیدم، گفتند صابر علی شاه است.

صاحب بن عبّاد[175]

ابو القاسم اسماعیل بن عبّاد بن عبّاس بن عبّاد طالقانی، صاحب

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 341

" معجم الادباء" از ثعالبی حکایت کرده که این طالقان از دهات اصفهان است.[176]

شهرت به اینکه اهل طالقان قزوین است شاید به این مناسبت بوده که اسلاف او منصوب به آنجا هستند. بعضی از مورخین مولد او را مردّد میانه استخر و طالقان نوشته‌اند. این تردید هم مؤیدی است بر اینکه طالقان اصفهان باشد زیرا با استخر نزدیك، و مناسب‌تر است به تردید، تا طالقان قزوین.

عبّاد پدر او، امین لقب داشته و از اهل طالقان قزوین بوده که غیر از طالقان خراسان است. وزارت رکن الدوله را هم می‌کرده، در سیصد و سی و چهار وفات نموده.

عبّاس جدّ صاحب نیز وزارت داشته. از صاحب نقل شده که شعر مرا به صد هزار قصیده فارسی و عربی مدح و ستایش کردند و از هیچکدام به قدر دوبیتی ابو سعید رستمی اصفهانی خشنود نشدم که گفته است:

ورث الوزارة کابرا عن کابر	موصوله الاسناد بالاسناد
یروی عن العباس عبّاد وزا	رته و اسماعیل عن عبّاد[177]

ولادت صاحب سنه 326 هجری. [بوده است] افتخار به آباء، صاحب را از هر چیزی خوش‌تر می‌آمده، اسماعیل را به دو وجه نوشته‌اند ملقّب به صاحب شد، 131 یکی آنکه دائما مصاحبت ابن عمید را داشته و جهت افتخار در مصاحبت او خود را صاحب خواند و شهرت یافت. دیگر چنانکه پدرش عبّاد خدمت و وزارت رکن الدوله را داشته اسماعیل نیز در طفولیت با آقازاده خود مؤید الدوله آمیزش و مصاحبت می‌نموده و در مصاحبت مؤید الدوله نشو و نما یافته. هنگام سلطنت مؤید الدوله هم به وزارت او نایل گشت. به سبب این طول آمیزش در

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 342

178

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص342

حالات مختلف با مؤید الدوله، مؤید الدوله او را صاحب می‌گفت. و پس از صاحب اسماعیل، وزرای دیگر را نیز صاحب خطاب کردند.

---

175 (*) عبّاد به فتح عین و تشدید با.(مؤلف)
176 (*) ر. ك: معجم الادباء، ج 1، ص 296
177 (**) در مورد شعر: ر. ك. فوائد الرضویه، ج 1، ص 45.
178 جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

علم حدیث را نزد پدرخوانده و علم ادب را نزد شاگردان احمد بن ابی عبد الله برقی 132 تحصیل نموده است، و نزد استاد استناد و وزیر اعظم امام ابی الفضل محمّد بن الحسن القمی معروف به ابن عمید ادب و حکمت و نجوم و ترسل و املاء را آموخت و بیشتر در خدمت او بود.

صاحب بن عبّاد مذهب تشیّع داشته و در ترویج این مذهب به اندازه‌ای مجّد بوده است که امامیّه به او نسبت داده می‌شده‌اند و در این خصوص حکایتی نوشتند که وقتی به مردی از اهل اصفهان برخورد که شخصی با زن او زنا می‌نماید، تازیانه برداشته زن را سیاست می‌کرد بر آن کار زشت. ضعیفه فریاد می‌کشید و عذر می‌خواست از تقصیر خود و آن را اسناد می‌داد به قضا و قدر، شوهر او به او گفت: دشمن خدا! زنا می‌دهی و عذری بزرگ‌تر از گناه می‌آوری؟

همین‌که زن این را از شوهر شنید، فریاد کشید که روزگارت سیاه، مذهب تسنّن را ترك کردی و به مذهب ابن عبّاد گرویدی؟ مرد از گفته پشیمان شد و تازیانه را از دست گذاشته از زن خود عذرخواهی می‌کرد و می‌گفت بلی خطا کرده‌ام.

حقیقتا تو سنّی پاکی هستی. علما و بزرگان زمان صاحب از او ستایش‌ها می‌نمودند مخصوصا علمای شیعه و معاریف آن‌ها، تعظیم زیادی از صاحب کرده‌اند که معلوم می‌شود هم شیعه و هم تکیه‌گاه شیعیان بوده چنانچه سیّد رضی از او ستایش‌ها کرده و پس از وفاتش مرثیه‌ها سروده [است].

و نیز شیخ صدوق که از بزرگان قمیین است، جهت هدیه به محضر او کتاب موسوم به «عیون اخبار الرضا» را تألیف کرده. در اوّل، او اشعار می‌دارد که چون دو قصیده از صاحب بن عبّاد- با ذکری بسیار جمیل از او- در تسلیم به حضرت رضا (ع) من ملاحظه کردم این کتاب را جهت کتابخانه او تألیف نمودم،

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 343

چه محترم‌تر از علوم اهل بیت که تعلّق خاطر به او دارد نیافتم، با دوستی که او به آن خانواده دارد و معتقد به امامت آنها و مشهور به اکرام و احسان نسبت به ذرّیه و شیعیان آن‌هاست، خواستم که در مقابل انعام‌های او به من، خدمت [ی] جهت او کرده باشی زیرا احسان او به من زیاد است ....

شیخ صدوق در اینجا و جاهای دیگر مبالغه زیادی در مدح و دعا بر صاحب می‌کند محض آنکه شیعه بوده و از شیعیان دستگیری داشته [است].

دیگران نیز در این باب تفصیلاتی نوشته‌اند مانند سیّد رضی و صدوق و برادر او و ابن طاوس و مجلسیین و صاحب مجالس المؤمنین که معلوم می‌سازد نه تنها صاحب، شیعه بوده بلکه پشتیبانی علمای شیعه در آن زمان به صاحب و مقامات عالیه او بوده، که با مخالفت دربار خلافت با این مذهب باز می‌توانسته‌اند علمای شیعه در آن تاریخ خودنمایی کنند و دارای ریاست باشند. صاحب را در ستایش آل ابی طالب نظم و نثر بسیاری می‌باشد، گویا الزام داشته در این باب غلو کند.

صاحب بن عبّاد با ابو الحسین علی بن حسین اطروش از سادات حسینی که رئیس همدان و اهل علم و فضل بوده و سادات گلستانه اصفهان که احفاد او بوده‌اند مواصلت نموده و دختر خود را به او داده و به این وصلت مباهات و مفاخرت‌ها می‌کرده، چنان‌که اشعار زیادی در این خصوص گفته و خدا را حمد کرده بر اینکه اولاد رسول الله از خانواده او پیدا شده، ولی برخلاف همه علما و مشایخ آن روزگار که مفتخر به تقرّب صاحب بن عبّاد بوده‌اند حسین اطروش، می‌گفته به پسر خود که داماد صاحب بود، هیچ عیبی در خانواده خود ندیدم غیر از مواصلت تو با صاحب و این سخن را از کمال جلالت قدر خود می‌گفت و خویشاوندی صاحب را وقعی نمی‌نهاد.

علّت اینکه صاحب توانست ترویج تشیّع کند و علمای شیعه ظاهر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 344

شدند، قدرت سلطنت عضد الدوله بود که در جنب او دستگاه خلافت قطره‌ای بود در جنب دریا، و عضد الدوله اهتمامی در ترویج مذهب شیعه داشت، چنانچه مدفن حضرت علی (ع) را ظاهر نمود و گنبد و سقف و بارگاهی برای آن قرار داد. وقتی مؤید الدوله فرزند رکن الدوله به سلطنت رسید، ابو الفتح بن عمید وزیر رکن الدوله به وزارت او باقی ماند تا اینکه عضد الدوله سوءظنی به ابن عمید پیدا کرد، به سبب آنکه در بغداد با بختیار رابطه پیدا کرده بود و املاکی خریده بود، به خیال کناره‌گیری از خدمت عضد الدوله و مؤید الدوله و سکونت بغداد با آنکه اسرار آن‌ها را کاملا می‌دانست.

عضد الدوله به مؤید الدوله حکم داد تا آن را گرفته محبوس سازد، در زیر شکنجه اندوخته‌هایی که او و پدرش در زمان وزارت پیدا کرده‌اند دریافت کند.

ابن خلّکان و بعضی دیگر نوشته‌اند که میانه ابن عمید استادزاده با صاحب بن عبّاد خشونت و نفرتی پیدا شد و صاحب در خلوت، نزد مؤید الدوله کلماتی گفت تا او را وادار ساخت ابن عمید را مأخوذ و تحت شکنجه درآرد.

باری ابن عمید در تحت شکنجه می‌زیست تا آنکه از شدّت زجر و صدمه از حیات خود مأیوس شد، جیب جبه خود را پاره ساخته صورت ذخیره و اندوخته‌های خود و پدرش که با علامت در آن ورقه ثبت بود بیرون آورده به آتش سوزانید و به مباشر شکنجه خود گفت: حالا مأموریت خود را انجام بده که پس از این دیناری از اموال ما به آقای تو نخواهد رسید و زیر شکنجه هلاك شد.

صاحب بن عبّاد پس از او به وزارت مؤید الدوله برقرار شد و با سابقه آمیزشی که با مؤید الدوله داشت مقام رفیعی حاصل نمود که همه بزرگان و امرا مملکت طوعا [او] قهرا مطیع و منقاد او گشتند، تا پس از وفات مؤید الدوله در ری و معین نبودن شخصی جهت جانشینی او، همین‌که امرا، مجلس مشاوره تشکیل دادند در منزل صاحب برای تعیین جانشین، و چندی قبل از وفات

مؤيد الدوله، عضد الدوله برادر عظيم‌الشأنش فخر الدوله را با تدابير سياسى طورى مغلوب ساخته بود كه ناچار فخر الدوله به قابوس وشمگير پناهنده شده بود و عضد الدوله، كليه رى و ممالك فخر الدوله را به مؤيد الدوله واگذارده بود.

اين هنگام صاحب اظهار داشت كه چون فخر الدوله قبلا اين ولايات را داشته و از خانواده سلطنت مى‌باشد و آثار جلالت در اوست، او را معين مى‌كنم. در نتيجه اين اقدام معلوم بود كه فخر الدوله مفلوك متوارى، اگر به سلطنت رسد قدر صاحب را خواهد نگاه داشت. لا بد صاحب هم قبل از اين مجلس باطنا اصحاب رأى را با خود متّفق كرده بود. امرا هم پذيرفته فخر الدوله را طلبيدند و ملك را تسليم او كردند.

صاحب براى امتحان صحّت حدس خود از اينكه فخر الدوله تابع اراده او خواهد شد، ابتداى امر نزد فخر الدوله از تصدّى وزارت اعتذار جست، ولى فخر الدوله ظاهر داشت كه سلطنت من با وزارت تو توأم خواهد بود. بلكه در حقيقت فخر الدوله علاوه بر صورت وزارت، باطن امر سلطنت را به دست صاحب گذاشت.

با اين مقدمه، امر وزارت صاحب بن عبّاد بالاتر از ديگران بود چه ابناى ملوك و امرا و سرداران و بزرگان مملكت، مانند اولاد مؤيد الدوله، فرزند عز الدوله، منوچهر بن قابوس وشمگير، فولاد بن مانادر، نصر بن حسن بن فيروزان خالەزاده فخر الدوله، ابو العباس برادر او، كيات بن القسم بن فيروزان، حيدر بن وحسوذان، كيخسرو بن مرزبان بن سلار، حسبان بن نوح بن وحسوذان و شيردل بن سلار بن شيردل كه هريك از اين‌ها رجال بزرگ تاريخ عصر بودند و تيولاتى داشتند، از پنجاه هزار دينار الى بيست هزار دينار عايدى با صدها سوار مى‌آمدند درب خانه صاحب و با اتباع خود سواره مى‌ايستادند، چشم‌ها را به زير انداخته هيچ‌كس را جرأت حرف زدن با ديگرى نبود تا وقتى كه يك نفر از

نايب‌هاى حاجب‌هاى صاحب از خانه بيرون آيد و به يكى از آن‌ها اجازه ورود دهد و سايرين را مرخص سازد. كسى كه اجازه ورود حاصل نموده بود تصوّر مى‌كرد به همه آرزوهاى خود رسيده، از خشنودى كه از اين شرف و افتخار حاصل نموده بود، وقتى به خانه وارد مى‌شد و اجازه دخول مجلس مى‌يافت و صاحب را مى‌ديد، زمين را مى‌بوسيد و بلند شده باز زمين را مى‌بوسيد تا سه چهار مرتبه كه نزديك صاحب مى‌رسيد و اجازه نشستن مى‌گرفت، اگر لايق جلوس بود مقصد خود را از خدمت او انجام داده باز زمين را چندين مرتبه بوسيده بيرون مى‌رفت.

صاحب بن عبّاد براى احدى برنخاست و نه اشاره به برخاستن نمود، هيچ‌كس همچنين توقّع احترامى را از صاحب نداشت؛ وقتى در حيمره بود كه شخص زاهدى از معتزله بر او وارد شد براى او قيام نمود و پس از رفتنش اظهار داشت كه مدّت بيست سال بود براى كسى چنين

قیامی نکرده بودم، این احترامات فقط به سبب زهد او بوده است، و الّا اهل علم بسیار بر او وارد می‌شدند.

بزرگان مملکت وقتی یکی از کوچك‌ترین خدّام او را می‌دیدند به لرزه می‌افتادند تا معلوم شود چه‌کاری با او دارد.

وقتی زنی از فولاد بن مانادر نزد ابن عبّاد شکایت کرد که با من نزاع می‌نماید. ابن عبّاد فقط روی خود را گردانید و به پولاد نگاه کرد که از عقب او به فاصله کمی سواره حرکت می‌کرد و در این خصوص حرفی نزد، لیکن فولاد را لرزه به اندام اوفتاد و قدرت حرکت نداشت تا ابن عبّاد ازآنجا گذشت و فولاد کسی را فرستاده زن را راضی کرد.

اغلب حاجب‌های ابن عبّاد در اصطبل خود بیش از سیصد اسب و چهارپا بسته بودند. مستمری که سالیانه صاحب بن عبّاد برای اهل علم و زوّار و غربا

معین کرده بود بیش از یك‌صد هزار دینار بود.

هیجده سال وزارت فخر الدوله را داشت و فتوحاتی جهت او کرد که ده‌یك آن را برادر و پدر فخر الدوله نایل نشدند. صاحب بن عبّاد با داشتن دستگاه وزارت هیچ‌وقت فارغ از افاده و استفاده نمی‌شد و وقتی هم عازم شد که املای حدیث کند، روزی را از منزل خود خارج شد با طیلسان و داشتن تحت الحنك در لباس اهل علم، و اظهار نمود که چون شما همه، مقام مرا در علم می‌دانید و آنچه را انفاق نموده‌ام تاکنون از اموال موروثی پدرم و جدّم بوده، با این وصف ممکن است مظلمه برعهده من باشد. اینك خدا را و شما را گواه می‌گیرم که از هر گناهی توبه نمودم. پس از آن، خانه را به اسم بیت التوبه [معین] نمود و تا یك هفته در آنجا معتکف شد، بعد از بیرون آمدن، از فقها نوشته بر صحت توبه خود گرفت و در مجلس املا حضور به هم رسانید. جمعیّت زیادی جهت گرفتن املاء در محضر او حاضر می‌شدند یك نفر املاء را از صاحب گرفته با صدای بلند به دیگری می‌رسانید، اشخاصی که در بین این دو نفر بودند ضبط می‌نمودند. بعد شخص دوم به صدای بلند به شخص سیّم می‌رسانید تا جمعیّت دیگری او را ضبط می‌نمودند، به همین ترتیب تا هفت نفر از بسیاری جمعیّت عده املا رسانندگان به هفت نفر می‌رسید.

معروف از فنّ ادبی صاحب، التزام به مسجّع گفتن و احتراز از تلفّظ حرف راء است. هروقت کلام مسجّعی می‌گفته، عقب او نفس‌های دراز با باد دماغ و حرکت دادن سر و بازی با سبیل به‌طور عجب از او ظاهر می‌شده. صاحب بن عبّاد بسیار فحّاش بوده، اگر کسی او را مدح و ستایش می‌کرده، به او اظهار محبّت می‌نمود، و الّا نهایت دشمنی را ظاهر می‌ساخت. چنانچه نسبت به فیلسوف مقدّس احمد بن مسکویه به همین سبب عداوت می‌ورزید.

خصایص چندی اسباب شهرت صاحب شد، یکی کفایت و لیاقت او در

اداره کردن امور لشکری و کشوری بود که سلاطین آرزوی مانند او را داشتند.

حتّی وقتی برحسب نقل از ابو الحسین فارسی نحوی- نوح بن منصور سامانی به طمع بردن او افتاد و محرمانه با او مکاتبه کرد، تقاضای حضور او را جهت تصدّی وزارت خود کرد. صاحب بن عبّاد عذرهای چندی اظهار داشت. از آن جمله این بود که انتقال من مستلزم مصارف فوق‌العاده است، مثل اینکه چهارصد شتر برای حمل کتابخانه متن‌های خود لازم دارم.

و در اسفار خود همین مقدار کتاب همراه خود حمل می‌ساخته، 133 و دیگر از خصایص او اجتماع علما و ماهرین فنون مختلفه در محضر او بوده است به‌عنوان منادمت. از برای ذکر اسامی و حالات ندمای صاحب، در کتب تواریخ و رجال عنوان مخصوصی مقرر بوده است. از جمله ندمای او: 1- ابو الحسین سلامی 2- ابو طالب مامونی 3- ابو الحسن بندیهی 4- ابو سعید رستمی اصفهانی 5- ابو الحسن جرجانی 6- ابو القاسم بن ابو العلاء 7- ابو العباس خبّی 8- ابو محمّد عبد الله بن حسین خازن اصفهانی چون تولیت کتابخانه صاحب به عهده او بوده معروف به خازن گشته 9- سیّد ابو هاشم علوی 10- ابو الحسن جوهری 11- ابن منجّم 12- ابن بابك 13- ابن قاسانی 14- بدیع الزمان همدانی معروف [به] صاحب مقامات 15- ابو علی حسن بن قاسم رازی 16- اسماعیل شاشی 17- ابو العلاء اسدی 18- ابو الحسن الغویری 19- ابو دولف خزرجی 20- ابو حفض شهرزوری 21- ابو معمر اسماعیلی 22- ابو فیاض طبری 23- ابو بکر خوارزمی خواهرزاده محمّد بن جریر طبری صاحب تاریخ معروف.

نوشته‌اند که وقتی خوارزمی از شام عازم محضر صاحب شده، درب منزل او رسید استجازه کرد، صاحب در جواب گفته بود، ملزم هستم هر ادیبی را که بیست هزار شعر عربی حفظ داشته باشد به منادمت بپذیرم. ابو بکر به دربان گفت بپرس آیا از اشعار مردان یا اشعار زنان خواسته‌ای؟ این خبر را که دربان به

صاحب داد به فراست او را شناخته گفت بگو تو ابو بکر خوارزمی هستی، و اجازه ورود داد.

مجلس صاحب بن عبّاد مرکز دانشمندان عصر بوده است که هرکس مایه علمی داشته با هر وسیله می‌شده در آنجا حاضر می‌گشته و افتخار خود می‌دانسته. صاحب بن عبّاد، خانه و عمارت عالی در اصفهان بنا گذارده بود، همین‌که در آنجا رفت و منزل کرد شعراء و دانشمندان در مدح آن عمارت قصایدی گفته‌اند و بعضی از علمای ادب، در کتب خود آن قصاید را ضبط کرده‌اند، مانند ثعالبی و غیره.

در حقیقت مسابقه بوده است میان بزرگان ادب، که هریك به‌قدر قوه خود جواهر دانش خود را به رشته نظم درآورده. کلمات کوتاه و مسجّع صاحب و محاضرات او که هرکدام جامع فنونی است از بدیع، زینت تمام کتب ادبیه شده.

کتاب" محیط اللغة" یکی از آثار بزرگ صاحب است. مانند مزیدی حلّی و ابو اسحاق صابی و ابن سکّره و ابن نباته و جمعی دیگر صاحب را در تألیف کتاب‌ها و رساله‌های مخصوصه مداحی نموده‌اند.

دیگر از خصایص او سخاوت است که متن‌ها برای خلعت و لباس دادن به اشخاص مختلف مخصوصا به علویه، اداره و دستگاه مفصلی ترتیب داده بوده است.

یکی از اهل خبر نوشته است وقتی به آن اداره رسیدم که مراجعه به محاسبات آن می‌شد، دیدم از جنس عمامه خز هشتصد و بیست طاقه در آن چند روزه زمستان به سادات خلعت بخشیده است. صاحب نقل کرده که عصر روزی از ماه رمضان، منزل ابن عمید بودم و از اهل علم در آنجا جماعتی حاضر بودند برای مناظره و مباحثه، همین‌که موقع افطار رسید، جماعت بدون افطار نمودن از منزل او خارج شدند، این واقعه در نظر من بسیار قبیح آمد. به این سبب نوشته‌اند

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 350

که هیچ‌وقت صاحب در ایّام وزارت خود کسانی که را که عصر رمضان به منزل او داخل می‌شدند نمی‌گذارد قبل از افطار کردن بیرون روند. برای افطار روزهای ماه رمضان اغلب هزار نفر در منزل او افطار می‌کردند، بخشش‌های او در ماه رمضان معادل تمام سال بوده. گویند یکی از بزرگان مقداری کتاب جهت او هدیه فرستاد، صاحب، یك جلد آن را ضبط نمود و باقی را مسترد داشته به او شعری نوشت، مضمونش اینکه: من همیشه گفته‌ام بگیر و هیچ‌وقت نگفته‌ام بده.

از صاحب[179] ... روایت کرده‌اند که در وقت طفولیّت، صاحب هر روز می‌خواست به مسجد رود جهت قرائت، مادر او یك دینار و یك درهم به او می‌داد که در راه صدقه دهد، هنگامی که بزرگ شد به فراش‌های خود قدغن نموده بود که همه‌شب زیر رختخواب او یك دینار و یك درهم بگذارند که صبح برداشته صدقه دهد و این عادت فراموش نشود، مدّت‌ها به این وضع می‌گذشت، تا شبی فرّاش، فراموش کرده بود گذاشتن دینار و درهم را. هنگام بیدار شدن و ادای نماز، صاحب دینار و درهم را نیافت، از این قضیه تحیّر نموده برای کفاره حکم داد به فرّاش‌ها که آنچه در آنجا از فرش موجود است برچینند و بیرون برده به اوّل فقیری که ملاقات می‌کنند بدهند. اتّفاقا به سیّد نابینایی برخوردند که بر دست زنی تکیه داده بود، گفتند قبول کن این‌ها را و بگیر، پرسید چیست؟ جواب دادند تشك و مخدّه دیباجی است. سیّد از شنیدن این کلمه بی‌هوش افتاد، صاحب را از حال او خبردار ساختند، امر داد تا سیّد را آوردند و معالجه کرده و به هوش آمد، از او پرسید سبب این حالت تو چه بود؟ سیّد جواب داد که اگر مرا تصدیق نمی‌کنید از این زن سؤال کنید و شرح قضیه را گفت

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 351

که من از خانواده بزرگی هستم، دختری از این زن داشتم، مردی او را خواستار شده به او تزویج کردم و دو سال است از فاضل قوّت خود جهازیّه برای او تدارك می‌نمایم، شب گذشته این زن به من اظهار داشت که تشك و چند مخده دیباج از برای دختر تدارك کن، به او گفتم مرا قدرت این کار نیست و میانه ماها به خشونت گذشت، تا به او گفتم دست مرا گرفته از خانه

---

[179] (*) در اصل ناخوانا

بیرون ببر تا ببینم چه پیش می‌آید و همین‌که این جماعت مژده این مقصود دادند مرا این حالت دست داد.

صاحب به او گفت اکنون تشك و مخده‌های دیباج را لوازم دیگری بایست، و جهاز شایسته آن تشك و مخده‌ها برایش خریداری کرده و هم شوهر دختر را حاضر نمود و انعام شایانی نیز به او داد.

از مسافرت هروقت مراجعت می‌کرد و نزدیك به شهر اصفهان می‌رسید توقّف می‌نمود و به اطرافیان خود اظهار می‌داشت مطالب خود را از من در اینجا بخواهید، آن‌ها را انجام داده وارد شهر می‌شد و تصوّر می‌کرد که دخول شهر اصفهان باعث بخل و امساك در او می‌گردد. دیگر از خصایص صاحب مراتب علمیه اوست که تألیفات او و شهادت مورخین گواه او می‌باشند.

در محرّم سیصد و چهار در ری خبر وفات مادر صاحب را در اصفهان به او دادند، مجلس تعزیه گرفت و سه روز نشسته بود، فخر الدوله جهت تسلیت به آنجا رفت و نشست و اظهار تألم نمود.

اشخاصی مانند منوچهر بن قابوس ملك جبل، و فولاد بن مانادر از ملوك دیلم، پای برهنه بر او وارد شدند و زمین بوسیدند. در ربیع الاول سیصد و هشتاد و چهار، دختر ابو الفضل بن داعی را جهت سبط خود، عبّاد بن حسین خواستگاری کرد و زر و سیم بسیار انفاق نمود. فخر الدوله در این وقت صد طبق زیادتر زر از جان‌نثار فرستاد.

در اطاقی که درازتر از پنجاه زارع بود سفره می‌گستراند. محلّ تدریس او

در صفه بوده است، در مسجد جمعه اصفهان که هنوز به اسم صفه صاحب معروف است. منزل صاحب بن عبّاد در اصفهان در محله دردشت[180] بوده و اکنون (- 1343 ه ق) آنجا را دروازه طوقچی می‌نامند.

روزها را هنگام بیرون رفتن و مراجعت کردن به منزل، قدری در کریاس 134 خانه می‌نشسته است تا ارباب حاجت و کسانی که در منزل او راه نداشتند مطالب خود را در آنجا به او اظهار نمایند و انجام دهد، این عمل را مایه فوز خود می‌دانسته است، که نزدیك وفاتش در ری وصیت می‌کند که بعد از وفات جنازه او را به اصفهان حمل کرده در همان کریاس خانه دفن نمایند، به امید رحمت الهی از خیرات او در آنجا. همین مقبره او، حالیّه معروف است، که در همان محل کریاس 135 واقع شده در سنه سیصد و هشتاد و پنج در ری وفات کرد. در تشیع جنازه او ازدحام غریبی شد، مخدوم او فخر الدوله با سایر سرداران در تشیع حاضر بودند و با لباس عزا از جلو جنازه حرکت می‌کردند.

---

[180] (*) در اصل: محله دری.

وقتی جنازه او را از منزلش بیرون آوردند به یك‌مرتبه تمام مردم فریاد و صیحه کشیدند و به خاك افتاده زمین را بوسیدند، جنازه او را به مصلّی منتقل ساخته و محض احترام به سقف آویزان نمودند و بعد منتقل به اصفهان شد.[181]

از آثار صاحب در اصفهان بنای مسجد و مناره بوده است معروف به مسجد جورجیر، و اهمیّت ارتفاع مناره آن به‌قدری مورد توجّه بوده که مافرّوخی آن را یکی از محاسن و امتیازات اصفهان شمرده در تاریخ خود. در حدود سنه هزار و شصت هجری خرابی به آن مسجد رسیده بود و حکیم داود در آن خرابه، تأسیس مسجد وسیعی کرده است که حالیّه (سنه 1343 قمری)

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 353

معروف است به مسجد حکیم و قریب هفت هزار متر مربع مقطع آن می‌شود.

سردرب مسجد جورجیر بالای سردرب مسجد حکیم در طرف سادات با بعضی دیگر از آثار آن مسجد قدیم در کناره مسجد حکیم هنوز باقی است و مشاهده می‌شود.

صادقای گاو

خادم مسجد جمعه اصفهان بوده است،[182] از اوست:

ای صادق آن کسان که طریق تو می‌روند	ایشان خرند و خر، روش گاوش آرزوست
گیرم که خر کند تن خود را به شکل گاو	کو شاخ بهر دشمن و کو شیر بهر دوست

صاعدیه 136

طایفه‌ای بوده‌اند از اعیان و بزرگان اصفهان. هنوز تفضیل آن‌ها دیده نشده، همین‌قدر است که آذر بیگدلی در آتشکده و شرح حال کمال الدّین اسماعیل و جمال الدّین عبد الرزاق نوشته است که مداح خانواده صاعدیه بوده‌اند و آن‌ها را شعرای دیگر هم مداحی می‌کرده‌اند که دلیل بزرگی و بخشش آن‌ها است.

حتّی حزین[183] در حالات میرزا سیّد رضا حسینی که خواسته است اهمیّت خانواده آن‌ها را بنویسد، متمسّك می‌شود به این شعر که در زمان او گفته شده:

---

[181] (**) در این خصوص ر. ك. فوائد الرضویه، ج 1، ص 50.
[182] (*) آتشکده، ج 3، ص 956.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 354

ظاهر می‌شود که تا آن‌وقت هم بزرگواری این خانواده ضرب المثل و مشهور بوده.

صافی (شاعر)

از متأخرین" مجمع الفصحاء" و همچنین از شعرای معاصر آذر است.

اسمش میرزا جعفر از سادات نجیب اصفهان بوده و جوانی آراسته. در شاعری شهرت داشته غالب اوقات، غزل‌سرایی می‌نموده. در اواسط حال به قصد رستگاری، معجزات و محاربات حضرت پیغمبر (ص) و حضرت امیر (ع) را منظوم ساخته، ده سال اوقات صرف آن کرد 137 پس از هفتاد سال زندگی در سنه هزار و دویست و نوزده وفات کرده در تکیه میر مدفون شده از اوست:

نهادم شبی جام را لب‌به‌لب به گوشم لب جام گفت ای عجب

از این پیش یك‌چند در بزم کی تو پیمانه بودی و من صاف‌می

منم جام و اینك تو می‌خواره‌ای برو فکر خود کن که بیچاره‌ای

و نیز:

دردا که دوای درد پنهانی ما افسوس که چاره پریشانی ما

در عهده جمعی است که پنداشته‌اند آبادی خویش را ز ویرانی ما

این رباعی صافی چون مثل در افواه سایر است.

صالح بن امام احمد بن حنبل (قاضی اصفهان)

183 (**) حزین لاهیجی

تولیت قضای اصفهان به عهده او بود. تا وفات نمود در سنه دویست و شصت و شش، و شصت و سه سال زندگی. از او روایت کرده‌اند که با امام احمد بن حنبل- پدر خود- روزی گفت که مردم ما را به دوستی یزید نسبت می‌دهند. امام احمد جواب گفت آیا یزید را کسی که ایمان به خدا داشته

باشد دوست می‌دارد و استدلالی برای مسأله کرد که یزید کافر بود و جایز اللعن است.

و باز حکایت دیگری نسبت به او داده‌اند و استکشاف کرده‌اند که این خانواده نسبت به آل ابی طالب دوستی و با دشمنان آن‌ها دشمنی داشتند.

آقا محمّد حسن صامت علی

لقب طریقتی او صامت علی. چندی را در خراسان دستگیری نموده از جانب منوّر علی شاه. وقتی را هم در مراجعت از زیارت عتبات برحسب خواهش اهالی کرمانشاهان و نواحی آن در آنجا متوقف شده، تا اینکه منوّر علی شاه به طهران آمده و مخالفتی میانه سلسله نعمت‌اللهیّه طهران بروز کرده بود، مقارن فوت طاوس العرفاء که بعضی از اشخاص در طهران پس از آنکه مدّت‌ها از طرف منوّر علی شاه رسیدگی به امور فقرا می‌نمودند خود داعیه پیدا کرده، دم از مقابلی با او زدند. در این وقت منوّر علی شاه که از سفر خراسان مراجعت می‌کرد و در طهران، این اتّفاق برای او افتاده بود، صامت علی را از کرمانشاهان احضار به طهران و در قبال مخالفین خود جانشینش ساخت. مدّتی را بعد در طهران سکونت نمود و از طرف منوّر علی شاه انجام وظایف را می‌نمود، تا در هزار و دویست و نود و هفت بعد از سه چهار سال خدمت وفات یافت. به همین سبب در طهران بلکه ایران آن‌وقت شهرتی داشت.

این شعر [او] که چون مثل سایر معروف است در اشعار شیخ سعدی نیز دیده شده:

خاکساران جهان را به حقارت منگر — تو چه دانی که در این گرد، سواری باشد

و نیز:

امروز چنان [باش] که فردا چو روی — خندان تو برون روی و گریان همه‌کس

ملّا صادق صباغ

از شاگردان حاجی کلباسی بوده. در ریاضیات و علوم متفرقه همدستی داشته. شخص بذله‌گوی شوخی [بوده] است. در اوایل [سلطنت] ناصر الدّین شاه وفات کرد.

صبوح

اسمش میرزا محمّد علی از نجبای اصفهان. دارای ذهن تندی بوده و دستش به اکثر صنایع آشنایی داشته، مخصوصا چهارتار را خوب می‌زده از اوست:

پایی نه که چون آهی از شوق ز جا خیزم
دستی نه که چون خیزم، بر دامنت آویزم

حاج محمّد حسین خان صدر اصفهانی

برحسب آنچه معروف است و همچنین از شعر ملك‌الشعراء مستفاد می‌گردد:" از کاه‌کشی به کهکشان شد." در ابتدای امر و جوانی حالت عسرت و تنگدستی داشته به‌قدری که مادر او جهت تزویج خواهرزاده خود به او در یك موقع مناسب و لازمی در نظر آنکه نمی‌خواست عروسی را از آن‌وقت عقب بیفتد، با زحمت زیاد، چهارده تومان به استقراض مهیّا می‌سازد، به حاجی محمّد حسین می‌دهد تا جهت فردا که عید بوده است، لوازم عروسی را از بازار

تدارك نماید. دراثنای راه بازار، از درب خانه‌ای عبور می‌کند که درب آنجا زنی با کمال التهاب، گریه و زاری می‌نموده. به سبب تأثری که حاصل می‌نماید در مقام تحقیق از سبب گریه او برمی‌آید، زن بیچاره می‌گوید پسری دارم عاشق دختر همسایه گشته و از برای مخارج عروسی خود چهارده تومان از من می‌خواهد. به سبب عدم قدرت آن پول امروز رفته است از خانه بیرون، یا خود را تلف سازد و یا از این شهر مهاجرت کند، و چون دسترس به تدارك وجه عروسی ندارم و خوف تلف فرزندم می‌رود، به این حال رسیده‌ام حاج محمّد حسین خان که فوق‌العاده متأثر شده بود، از عروسی خود صرف‌نظر نموده، پول‌های خود را به آن ضعیفه می‌دهد.

پس از این حرکت از شرمندگی از مادر به خانه نرفته، در مسجد می‌گذارند. تا چندین شب که مادرش فهمیده و از تقصیر او گذشته و او را به خانه می‌طلبد.

خود او می‌گفته است که ابتدا ترقیات را خداوند برای من از این وقت و از این کار مرحمت فرمود. 138

در میدان کهنه اصفهان دکّان علّافی داشته است، به‌طوری که معمول است رعیّت‌هایی که به شهر می‌آیند برای خریدوفروش، اسباب خود را به امثال این دکان‌های میدان، امانت می‌گذارند تا موقع مراجعت به دهکده خود.

گویند وقتی یکی از رعیّت‌های برخوار که درب این دکّان مراوده داشت مال هنگفتی کشف نموده و به تنهایی نمی‌توانسته است آن را مصرف نماید، با حاج محمّد حسین مشورت نمود. حاج محمّد حسین به او اظهار نمود هرچه بتوانی در بارهای خود مختفی ساز و به دکّان من بیاور تا از برای تو، پول رواج تدارك کنم. شخص رعیّت هم قبول نمود و با حاج محمّد حسین قرار شرکتی گذاشت. حاج محمّد حسین، برای اغفال آشنایان خود، مشغول دادوستد کاه و

جو فوق‌العاده گردید، و همیشه مقدار فوق‌العاده، کاه و جو در انبارهای خود نگاه می‌داشته. تا برحسب اتّفاق آمحمّد خان قاجار در جنگ‌ها و مسافرت‌های اصفهان وقتی محتاج به سیورسات می‌گردد و حاج محمّد حسین خان مدّت توقّف آن سفر در اصفهان، سیورسات اردوی او را بالتّمام می‌دهد حتّی برای مراجعت آن‌ها هم باز از حیث سیورسات مساعدت می‌کند، و قیمت آن سیورسات که در آن‌وقت برای آقا محمّد خان متعسّر بوده است تقدیم می‌نماید.

به این سبب آقا محمّد خان موقعی که اصفهان را متصرّف، می‌شود نسبت باو مساعدت می‌نماید، و چون بعد از زمان آقا محمد خان از خانواده باقر خان خراسکانی هم در اصفهان شخصی مهمی باقی نبوده، بیگلربیگی شهر را، و بعد حکومت آنجا را فتحعلی شاه به او واگذار می‌سازد. در زمان حکومت خود اولا در آبادانی اصفهان و تأسیس و بنای عمارات به اندازه‌ای کوشش و اهتمام نمود که سرجان مالکم سفیر انگلیس هنگام عبور از اصفهان که کاملا آن‌ها را حاجی محمّد حسین خان به او ارائه داده بوده، می‌نویسد: حاج محمّد حسین خان در تزیین شهر اصفهان، کوشش فوق‌العاده می‌نماید تا شهر را در نظر فتحعلی شاه جلوه دهد، و فتحعلی شاه راغب گردد به تغییر پایتخت خود از طهران به اصفهان.

از جمله عمارات او یکی چهارباغی است که در میدان خواجو ساخته و تأسیس نموده، و دیگری بازارچه حسن‌آباد و حوض جدید درب قیصریه، و چندین سقّاخانه در بازار صرّافها و مقابل درب مسجد جمعه و بازار جنب مسجد جمعه و بازار متّصل به طوقچی که آن را حسین‌آباد نامیده بود و غیره و غیره می‌باشد. در سنه یك‌هزار و دویست و هفده الی سنه هزار و دویست و هیجده.

و از جمله بناهای او قلعه نجف اشرف با آجر و گچ، و بنای صحن حضرت عبّاس و هفت درب نقره نجف و کربلا و حضرت عبّاس و کاظمین و

معصومه قم علیهم السلام، و سه مدرسه در اصفهان در پای قلعه و فتح‌آباد و رست بازار، تکیه پای قلعه، مدرسه و سقاخانه در نجف که مقبره اوست، موقوفات ریع در بلوك جرقویه علیا که

تولیت آن‌ها با سادات مدرس و متولی مدرسه چهارباغ اصفهان است؛ تخت طاووس دولتی، عمارت صدری جنب چهلستون.

و دیگر در رسانیدن مالیات و بروز کفایت در امر حکومت طوری مورد توجّه فتحعلی شاه گردیده بود که چون خواست امور وزارت خود را ما بین چند نفر تقسیم نماید، در سنه هزار و دویست و بیست و یك، او را از اصفهان به پایتخت احضار نمود و وزارت مالیه را با لقب امین‌الدولگی به او که قبلا نظام الدوله بود داد، میرزا شفیع مازندرانی، صدراعظم و بیگلربیگی ایران، منشی الممالك، وزیر دیوان و انشا، رضا قلی خان نوایی وزیر عسکر.

و بااین‌که حاجی محمّد حسین خان به کلی از خواندن و نوشتن بی‌بهره بود، کاملا از عهده این منصب برآمد. چنانچه قبل از حکومت اصفهان هم به مباشرت مالیات اصفهان اشتغال داشته و تمام محاسبات را با انگشت‌شماری انجام می‌داده است.

در سنه هزار و دویست و سی و چهار صدراعظم شد، پس از فوت میرزا شفیع. و وزیر اعظم [ماده] تاریخ اوست. وفاتش سنه 1239 [اتفاق افتاده است].

حاج محمّد باقر خان صدر

فرزند عبد الحسین خان بن حاجی محمّد حسین خان صدر اصفهانی، تولّد او در حدود هزار و دویست و چهل و هفت شده، و عمر خود را در تحصیل علوم ادبیّه و کتابت صرف نموده. پس از فوت پدر بااین‌که دارای اهل‌وعیال شده و به سبب صرف اوقات در تحصیل علم، متمکّن از گذران خود در اصفهان

نبود، از اصفهان به طهران مهاجرت می‌کند که مقارن بوده با هزار و دویست و هفتاد و هفت. نظر به اینکه علاوه بر کمالات ادبی دارای خطّ خوش هم بوده است، حاج فرهاد میرزا معتمد الدوله که در آن‌وقت از رجال بزرگ مملکت به شمار می‌آمده و خود او نیز دارای بسیاری از کمالات بوده، صاحب ترجمه را برای انشا در مجلس خود انتخاب می‌کند، و در این ضمن، نسخه‌ای از کتاب «وفیات الاعیان» ابن خلّکان را که معتمد الدوله با زحمت بسیار تصحیح و مقابله نموده بوده، صاحب ترجمه با خطّ چاپ استکتاب و طبع می‌نماید.

این کتاب که امروز در ایران متداول است از حیث خطّ خوش و اسلوب مرغوب و صحّت، دلیل بر مراتب کمالیّه صاحب ترجمه است.

سال‌ها در ملازمت معتمد الدوله و حکومت‌های بزرگ مانند خوزستان، لرستان و فارس مصدر امور بزرگی گردید و نسبت به سایر اعیان مملکت از حیث کمالات ظاهره امتیاز نمایانی داشت. وفات او در هزار و سیصد و اند، و اول کسی است که بنای عمارت کردی، در اصفهان گذارد در محله احمدآباد، چون مدّت زمانی در کردستان حکومت نموده بود.

سیّد میرزا حبیب الله صدر عاملی

فرزند سیّد حسین عاملی است. از جبل عامل به اصفهان آمده نزد سلاطین صفویه تقرّبی پیدا کرده تا او را صدر العلماء نمودند. با شیخ بهاء الدّین عاملی معاصر و نزد او مقابله حدیث نموده [است].

ابو سهل الصعلوکی عجلی (متکلّم محدّث)

محمّد بن سلیمان از اولاد بشر عجلی. تولّد او در اصفهان سنه دویست و نود و شش. بعد از تحصیلات و ترقّیات در فقه و تفسیر و کلام و ادب و نحو و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 361

شعر و عروض، به‌طوری که بعضی از مورخین او را ...[184] زمان و فقیه اصحاب نوشتند، به عراق رفته در بصره سال‌ها، تدریس نمود. تا اینکه اهل اصفهان او را دعوت نمودند و آمد به اصفهان، چندین سال دیگر توقّف نمود. پس از وفات ابو الطیّب- عمّ او- در نیشابور، مخفیانه از اصفهان به نیشابور رفت، سنه سیصد و سی و هفت. در نیشابور همه طبقات از موافق و مخالف، اقرار به فضل و تقدّم او نمودند.

صاحب بن عبّاد می‌گفته که نه ما مثل صعلوکی می‌بینیم و نه او کسی را مثل خود می‌بیند. بعضی دیگر گفته‌اند هیچ‌کس را توانایی رسیدن به مقام صعلوکی نیست.

بااین‌که ولادتش در دویست و نود و شش بوده، در سنه سیصد و پنج استماع حدیث کرده و [در سنه] سیصد و سیزده به مجلس ابی علی ثقفی جهت تفقه حاضر شده. وفات او در سیصد و شصت و نه [است].

صفا

اسمش میرزا عبد الواسع، اصلش از سادات طباطبایی زواره، فرزند وفا.

این خانواده به حسن سخن معروفند. در مدح معتمد الدوله گفته:

ای بلند اختر که بیند رایت اندر خشت خام	آنچه دیدندی جم و اسکندر از مرآت و جام
بهره‌یاب از ذات پاکت چند چیز از چند چیز	بذل از انجاد، فضل از رونق و ملك از قوام

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 362

---

184 (*) در اصل ناخوانا

صفایی

اسمش ملا محمّد، در سیاق و موسیقی و خط نسخ مهارتی داشته،[185] با صفات حمیده‌ای که داشت مدّتی را به منصب سرداری و به روز شجاعت گذرانید، آخر ترك منصب گفته و به تصوّف و سیاحت پرداخته تا فوت شد. از اوست:

غمگین دل خود به دهر، شاد از که کنیم؟ چون دلبر خود خودیم، یاد از که کنیم؟

مردم ز فلك داد ز بیداد کنند ما خود فلك خودیم، داد از که کنیم؟

حاج میرزا حسن صفی‌علی شاه

فرزند آقا محمّد باقر اصفهانی. پدر او به یزد مهاجرت نمود و حاجی میرزا حسن به شیراز. حاجی، میرزا کوچك را ملاقات می‌کند و سفر کرمان را به اتّفاق شخص رحمت علی شاه می‌نماید، و پس از او به مکّه رفته چندی بعد از فوت رحمت علی شاه مراجعت به شیراز، نزد منوّر علی شاه می‌نماید و برحسب درخواست آقا علی شاه محلاتی، مأمور هند می‌شود، بعد از چندی توقّف در هند و آمدن نزد منوّر علی شاه و مأموریت یزد و بازگشت هندوستان، مراجعت اخیر از راه بندرعبّاس، به یزد شده و ازآنجا به طهران مسافرت و توطّن نمود. لیکن در این موقع دیگر یادی از منوّر علی شاه نمی‌کرد. حتّی وقتی منوّر علی شاه به طهران مسافرت نمود باهم سازشی نداشتند.

لیکن صفی‌علی شاه، رونق فراوانی در طهران پیدا کرد که چند نفر از وزرا

مانند غلام، درب اطاق او می‌ایستادند تا اذن جلوس حاصل کند. بسیاری از بزرگان در خانقاه او به فقر مشرف شدند. جمع کثیری که عدد آن‌ها اغراق‌آمیز می‌نماید، در زمان حیات او معروف بود با او بیعت کردند. شب‌های دوشنبه و جمعه در خانقاه او ذکر جلی بلند می‌شد. چنانچه در موقع کشته شدن ناصر الدّین شاه، صدراعظم توهّم نمود که مبادا هیاهوی ذکر خانقاه در شب باعث اضطراب اهالی شهر گردد و خواهش نمود که آن موقع را موقوف دارند. به سبب آنکه جمعیّت زیاد فقرا در خانقاه کمتر کسی را مجال می‌داد که از شخص او بتواند استفاده کند. این بود که بیشتر در همان ایّام از معاشرت‌هایی که در آنجا میسّر می‌شد، بهره‌مند می‌گردیدند، هرکسی به اندازه خیال و مقصد خود فایده می‌برد.

---

[185] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 654.

وفاتش در سال هزار و سیصد و شانزده واقع شد پس از شصت و سه سال زندگی، در همان خانقاه خود مدفون گردید. خانواده‌ای که صفی‌علی شاه در اصفهان از او منشعب شده در" محله نو" معروف هستند به طایفه" صابری‌ها".

پدر صفی‌علی شاه، آمحمّد باقر، تاجر بود که از اصفهان به سببی مهاجرت و سکونت در یزد نمود.

صفی

اسمش صفیّ الدّین محمّد. تحصیل کمالات علمی و ایمانی نموده و بعضی او را بسیار توصیف کرده‌اند. از اوست:

ای آتش عشق یار، دلسوزی کن — وی باد هواش، آتش‌افروزی کن

دردی است که درمانش هم از درد کنند — یا رب تو از آن درد مرا روزی کن[186]

صوفی

اسمش ملّا محمّد. بعضی او را خالوی ملّا جامی دانسته‌اند. از اوست:

ای شاه نه تخت و نه نگین می‌ماند — آخر به تو یك‌دو گز زمین می‌ماند

صندوق خود و کاسه درویشان را — خالی کن و پر کن که همین می‌ماند

صهبا

اسمش آمحمّد تقی، فرزند ملّا ید الله دماوندی. در قم متولّد شده سی سال در آنجا نشو و نما یافته پس از آن به اصفهان مهاجرت کرده. در اصفهان نزد میر سیّد علی مشتاق تحصیل علم نموده. دارای اخلاق ملایمی بوده. در شاعری و غزل‌سرایی و رباعی‌گویی مایل شده، اهتمامی در

---

[186] (*) ر. ك. ریاض العارفین، ص 376.

تصحیح الفاظ و عبارات داشته که در وقت محاوره اکثر مردم را به زحمت می‌انداخته. در سنه هزار و یك‌صد و نود و یك وفات یافته.[187] از اوست:

شادم به اسیری که به‌جز کنج قفس نیست
جایی که توان برد سری زیر پر آنجا

ضمیری

اسمش کمال الدّین حسین. به مناسبت مهارت او در علم رمل، ضمیری

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 365

تخلّص می‌کرده. در زمان شاه‌طهماسب صفوی، مثنویات و دیوان‌های بسیار به او نسبت می‌دهند، چنانچه صاحب آتشکده[188] می‌نویسد، از مثنویات: ناز و نیاز، بهار و خزان، لیلی و مجنون، وامق و عذرا، حسنه الاخبار، اسکندرنامه، و از غزلیات: سفینه اقبال، صورت حال، کنز الاقوال، عشق بی‌زوال، صیقل ملال، عذر مقال، قدس خیال، و چهار دیوان به نام طاهرات، صنایع، بدائع الشعر و نهایة السحر در مقابل طیبات، بدائع، خواتیم و غزلیات قدیم از شعر سعدی، عیون الزلال در مقابل دیوان حافظ، سحر حلال در مقابل آصفی مروی، خجسته فال در برابر بابا شهیدی قمی، لوامع خیال در برابر امیر همایون اسفراینی، بدایت وصال در برابر میرزا شرف جهان قزوینی، منتهی کمال در برابر کمال خجندی، معشوق لایزال در برابر امیر خسرو دهلوی، حسن مآل در برابر حسن دهلوی. باز در آتشکده تعجّب می‌کند که مدّت عمر مولانا، وفا به خواندن کتب مرقومه نمی‌کند تا به گفتن و نوشتن، چه رسد. محض غرابت نوشته شد، و العهده علی الراوی.

سیلاب سرشك از در او می‌بَرَدم آه
عمری اثر گریه بی‌حاصلم این است

139

ایضا:

می‌خواست رستخیز ز عالم برآورد
آن باغبان که تربیت این نهال کرد

---

[187] (**) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 699.
[188] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 961.

و ایضا:

شادم که داد وعده به فردای محشرم | کان روز هیچ وعده به فردا نمی‌شود

و ایضا:

به گرد خاطرم ای خوش‌دلی چه می‌گردی | کدام روز مرا با تو آشنایی بود

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 366

ضیا

اسمش میرزا نور الله. اهل کفران رویدشت. زمان شاه‌عبّاس اوّل، از کتّاب دفتر دیوان بوده. از اوست: در آخر قطعه پیغامی که به شخصی می‌دهد.[189]

همین بس است که گویی ز خیر و شر با او | مرا به خیر تو امید نیست، شر مرسان

و این شعر که به‌طور ارسال مرسل گفته شده بسیار در افواه مشهور است، و همچنین قصیده او ترکیب‌بند که مطلعش این است:

ای بت هرزه‌گرد هرجایی | ای برآورده سر به رسوایی

هرزه‌گردی و باده‌پیمایی | عاقبت می‌کشد به رسوایی

بس‌که گفتم، زبان من فرسود | چه کنم پند من ندارد سود

تا آخر قصیده که می‌گوید:

---

[189] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 711 و نیز ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 4- 963.

گر ضیا خواطر تو را آزرد | این درشتی و نرمی از حدّ برد
بیش از این غم نمی‌تواند خورد | رفت و یوسف به دست گرگ سپرد
آنچه کردی، اگر هنوز کم است | هرچه خواهی بکن، مرا چه غم است

ضیای اصفهانی

اسمش محمّد حسین. هفت‌قلم را پاکیزه می‌نوشته. از شعرای زمان محمّد شاه است. در غزل‌سرایی معروف است، عمر خود را در تحصیل علوم کمالات به آخر رسانید. از اوست:

اشك و آهم برده از دل طاقت و از دیده خواب | بی‌مه رویت گهی در آتشم گاهی در آب

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 367

گر ز حال جان‌ودل پرسی مرا شد جان‌ودل | در ره عشق این، فدا در آتش هجر، آن کباب

میر سیّد حسن طالقانی (حکیم عارف)

در اصفهان به افاده حکمت و معارف اشتغال داشت و شهرت داشت. از بزرگان حکمای زمان خود بود. تدریس کتاب" فصوص الحکم" محی الدّین را می‌کرده، حزین نزد او تحصیل کرده، به سبب توغّل در حکمت، نزد علمای ظاهر متهم شده بود.

شیخ خلیل الله طالقانی

اصلا از اهل طالقان بوده. در اصفهان سکونت داشته ولی به عزلت می‌گذرانیده، مردمان قابل، محض ترقّی و تزکیه نفس، نزد او تربیت می‌یافته‌اند.

تعلیمات خود را به خطّ خود نوشته به سالکین می‌داد از برای مشق رفتار خود.

در مراتب علوم ظاهره نیز دستی داشته، گاهی هم شعر می‌گفته. از اوست:

ای شوخ بیا درون درویش نشین | کان نمکی، بر جگر ریش نشین
در هجر تو دامنم گلستان شده است | یك‌دم به کنار کشته خویش نشین

وفات او در هزار و یك‌صد و کسری است. از مربیان شیخ محمّد علی حزین است.

درویش عبد المجید طالقانی

در اصفهان کسب کمال نموده، در کسوت درویشان می‌زیسته، در سال هزار و صد و هشتاد و پنج در سنّ جوانی درگذشت و خطّ شکسته او هنوز [معروف] است.

قبر او کنار راه میانه تکیه خاتون‌آبادی و تکیه میر در تخته پولاد است. خط

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 368

شکسته او [رونق] خط میرزا شفیعا را شکسته، حاجب شیرازی در وصف خط او رباعی گفته است:

ای گشته مثل ز خوشنویسی ز نخست | مفتاح خزائن هنر، خانه توست
تا کرده خدا لوح و قلم را ایجاد | ننوشته کسی شکسته را چون تو درست

وقتی که حاجب این رباعی را جهت درویش از شیراز فرستاد، درویش گفته هرگاه به‌جای مصراع دوم، گفته بود:" بهتر ز خط بتان نوخط، خط توست"، بهتر بود.[190]

در حجره سردرب مدرسه کاسه‌گران منزل داشته، چنانچه مسلك او درویشی و فقر بوده است امر معاش او هم به پریشانی و فقر می‌گذشته، چنانچه بسیاری از خطوط او که دیده شد، حواله یا قبضی بود به دکان‌دارها برای رفع حوایج یومیّه که از آن‌ها معلوم می‌شود در کمال سختی می‌گذرانده، مثل اینکه حواله سه غاز روغن چراغ می‌نوشته، و امثال آن از اوست:

ظلم است که بیرون کنی‌ام از قفس اکنون | کز ظلم 140 توام ریخته شد بال‌وپر آنجا
پرسید کسی دوش ز بزمت خبر از من | پنداشت که من داشتم از خود خبر

[190] (*) ر. ك. تحفه العالم، ص 229

آنجا[191]

و نیز:

بر بام حرم نمی‌نشیند مرغی که پرد ز طرف بامت

جز دام تو جای دیگرم نیست حاجت به شکستن پرم نیست

ایضا:

شدم افسوس ز نادیدن روی چو مهت به رهت خاك و بر آن خاك نیفتاد رهت

حاجی میرزا کاظم طاوس

از اهل اصفهان، نظر به پاکیزگی که در جوانی داشته محمّد شاه ثانی او را ملقّب به طاوس العرفاء نمود. جماعتی از نعمت‌اللهیّه به سبب ایشان در سلك فقر درآمدند و در سنه هزار و دویست و نود و سه وفات کرد. مرشد حاجی سلطان علی گونابادی است. اصل او از خانواده شیخ زین الدّین که نسبت حاج محمّد حسین حسین علی شاه هم به اوست، و طایفه‌ای به اسم زین الدّین حالیّه در اصفهان از اعقاب او می‌باشد. در بدایت امر مشغول تجارت بوده، برحسب اتّفاق مایل به معاشرت اهل عرفان گردید. بعد از آنکه جماعتی را ملاقات کرده به صحبت مست علی شاه میرزا زین العابدین حاجی شیروانی صاحب" بستان السیاحه" رسیده توبه و تلقین یافت، در سفر ملازم او بود. بعد از شیروانی، به رحمت علی شاه پیوست و تکمیل شد.

در اواخر شوال 1271 اجازه تلقین ذکر و اوراد از طرف رحمت علی شاه به او داده شد در هفتاد و شش، لقب سعادت علی و اجازه تعلیم ذکر قلبی دریافت نمود. در سال هزار و دویست

---

[191] (**) ر. ك. همان‌جا، ص 229 و نیز" پیدایش خط و خطاطان"، ص 179.

و هشتاد و چند به سبب ناملایماتی که از اهالی اصفهان به او می‌رسید، نتوانست دیگر در اینجا زیست کند و به طهران مهاجرت نمود و در آنجا متوطّن شد.

سعادت علی شاه تحصیل علم هیچ ننموده و امّی بوده، ولی در تحقیق معارف مسلّم معاصرین خود شده. در سال 1293 پس از آنکه به مکّه و عتبات

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 370

مشرف شده در اثنای راه ضعف مزاج پیدا کرده، بعد از رسیدن به طهران از شدّت ضعف و مرض وفات نمود. مقبره او در امامزاده حمزه شاه عبد العظیم طهران است. زمانی دراز دستگیری و سرسپردگی‌ها در سلسله شاه نعمت‌اللّهیه به اختیار او بوده و در همه ایران شهرت داشت.

طاهر

اصلش از قصبه نایین. از اوست:[192]

آنکه هر شب هوس سوختن ما می‌کرد
کاش می‌آمد و امروز تماشا می‌کرد
141

ابو الحسن محمّد طباطبایی (شاعر)

فرزند احمد بن محمّد بن احمد الرئیس بن ابراهیم طباطبایی بن اسماعیل دیباج بن ابراهیم العمر بن حسن مثنی بن امام حسن مجتبی (ع)، از علمای ادب و شعرای معروف اصفهان است. تصنیفات او مانند «نقد الشعر» در تواریخ مسطور است.

جدّ او اسماعیل دیباج امامزاده اسماعیل معروف و مدفون در محله گلبار است، و در سنه سیصد و بیست و دو وفات نمود، و اخلاف او تا زمان افغان در اصفهان ساکن بوده‌اند و از آن جمله: سیّد محمّد پدر سیّد مرتضی پدر سیّد بحر العلوم معروف است که از اصفهان مهاجرت به بروجرد و نجف نموده [است].

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 371

عماد الدّین طبری (مصنف مشهور)

در زمان خواجه بهاء الدّین جوینی فرزند صاحب دیوان جوینی که تولیت و سلطنت ایران از طرف اباقا خان به او مفوّض بوده، مأمور به آمدن اصفهان و افاده و استفاده در آنجا می‌گردد.

---

192 (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 966

عماد الدّین، معاصر خواجه طوسی و محقّق حلّی بوده، تصنیفات او مخصوصا آنچه را در اصفهان نوشته در ترویج تشیع و ضدیّت با عامه است.

نزد خواجه بهاء الدّین تقرّبی داشته و خدماتی که به مذهب شیعه نموده، نوشته‌اند. از اطراف بلاد، موقعی که در اصفهان متوقف شد، نزد او مجتمع شدند برای استفاده علمی و دنیوی.

میرزا رضا طبیب گل‌سرخی

رئیس خانواده‌ای است که در طهران و اصفهان به گل‌سرخی شناخته می‌شوند. طبابت او از روی تجربه‌هایی بود که خود او یا دیگران پیدا کرده بودند.

منصور طبیب (شاعر)

از متأخرین" مجمع الفصحاء"، اسمش میرزا محمّد رضا، اکمل شاگردان میرزا نصیر طبیب بود. در ملازمت ابراهیم خان حکمران کرمان، از اصفهان به کرمان رفته توطّن پذیرفته به واسطه کثرت تجویز شراب به بیماران، معروف به میرزا رضای شرابی شده. در کمالات مهارتی داشته خاصّه در حکمت طبیعی، وفاتش در سنه هزار و دویست و سی و هشت. از اوست:

از بوستان فضل تو شاخی بود سخا — از گلستان بزم تو برگی بود کرم

از جویبار جود تو نخلی بود وجود — از منجنیق قهر تو سنگی بود عدم

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 372

میرزا زین العابدین طبیب

از سادات و اعیان، و در حسن طبابت مشهور، و نیکویی اخلاقش معروف. از متأخرین" مجمع الفصحاء". از اوست[193]:

نه چنان بی‌تو به این سوخته جان می‌گذرد — که توان گفت چنین یا که چنان می‌گذرد

و نیز:

[193] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 721.

به غیر از عهد بندد غم نباشد | که دانم عهد او محکم نباشد

میرزا عبد الباقی طبیب اصفهانی

دیگر شاگرد ملّا عبد الجواد خراسانی. در محله احمدآباد با یك‌عمر طویل قریب صد تدریس و طبابت کرد، در این ایّام وفات نمود.

میرزا عبد الباقی طبیب (شاعر کلانتر)

فرزند میرزا رحیم، حکیم‌باشی شاه سلطان حسین.[194] میرزا عبد الباقی در دربار نادر شاه افشار دارای منصب حکیم‌باشی‌گری و محترم بود. بعد از نادر در اصفهان کلانتری یافته تا برحسب میل خود آن منصب را به برادر کوچك خود میرزا عبد الوهاب واگذارده فراغت را اختیار کرد.

میرزا عبد الباقی در متأخرین مجمع الفصحاء 142 نوشته شده که دارای دیوانی مشتمل بر دوسه هزار بیت [بوده است] از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 373

به خدنگم چو زدی، سینه گرمم مشکافت | که ز پیکان تو در دل اثری پیدا نیست

برهم زدم از ذوق اسیری پروبالی | ور نه سر پرواز ز کنج قفسم نیست

و نیز:

چه دام است اینکه هر مرغی که می‌گردد گرفتارش | نمی‌آید به خاطر پرفشانی‌های گلزارش

و نیز:

[194] (**) در مجمع الفصحاء نام وی میرزا محمد رحیم، حکیم‌باشی شاه سلیمان ضبط گردیده است. ر. ك: همان ص 721

از وصالم چه تمتّع که تو ای آفت هوش
تا نشینی به کنارم، ز میان برخیزم

و نیز:

با گدایی تو، از خواجگی‌ام باشد ننگ
با غلامی تو، از خسروی‌ام باشد عار

و نیز:

خوش‌نغمه بلبلان چمن را چه شد که زاغ
بر شاخ گل نشسته و فریاد می‌کند

آخوند مسیحا طبیب (شاعر)

داماد و شاگرد آقا حسین خوانساری است. سال‌ها در اصفهان به طبابت و مدرسی علوم مختلفه اشتغال داشت. شعر بسیار و منشأت نفیسه از او نوشته‌اند.

تخلّص، صاحب می‌کرده از اوست:

پیوند الفت تو چو تار نظاره است
تا چشم می‌زنی به هم، این رشته پاره است

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 374

و نیز:

بلبل به گل نشان دهد از رنگ و بوی تو
پروانه با چراغ کند جستجوی تو

تا باشدم بهانه از بهر بازگشت
دل را به‌جا گذاشته، رفتم ز کوی تو

طرب نایینی اصفهانی

از متأخرین" مجمع الفصحاء". نامش میرزا محمّد جعفر فرزند میرزا محمّد حسین نایینی، برادر میرزا محمّد منشی‌باشی. در اصفهان تولّد شده. موقعی که فتحعلی شاه سنه هزار و دویست و بیست و سه در اصفهان بوده، میرزا محمّد جعفر به توسط معتمد الدوله نشاط به حضور فتحعلی شاه رفته قصیده و مدحی سروده فتحعلی شاه را خوش‌آمد، توجّهی به تربیت او می‌نماید. به این مناسبت در تحصیل کمالات کوشش پیدا کرده نزد ملّا محمّد علی عقدایی یزدی علوم ادبیه و منطق و تفسیر را تحصیل می‌کند، و نزد ملا اسماعیل واحد العین که از افاضل شاگردان حکیم نوری بوده حکمت می‌آموزد، و معارف را از ملّا ولی الله فراگیر می‌گیرد، عروض و قافیه را نزد آمحمّد کاظم واله تحصیل می‌کند. خود را تکمیل کرده به طهران می‌رود و با عمّ خود میرزا باقر ناظر، به سلطانیه رفته ملازمت محمّد ولی میرزا حکمران یزد را پیدا می‌کند، و ریاست انشای دیوان داشته. کتابی به سیاق[195] وصّاف نگاشته و دیوانی مشتمل بر نظم و نثر عربی و فارسی و ترکی مسمّی به خزینه طرب دارد. از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 375

مفشان به چهره، زلف شب‌آسا، خدای را — یکسان روا مدار چنین صبح و شام ما

و نیز:

حلقه بر دل می‌زند غم‌های دوست — گنج می‌جوید همی ویرانه را

شمع را گو رخ نیفروزد چنین — چند منع از سوختن، پروانه را

و نیز:

فاش ترسم کند آخر رخ زردم غم عشق — تا برد زردی او دیده خون‌بار کجاست

آنکه از تیغ جفا کشت طرب را و — کاش می‌گفت دگر وعده دیدار کجاست

---

[195] (*) در اصل: سوق

برفت

و نیز:

سرمستی جاودان کسی راست	کان لعل لبان مکیده باشد
بیزار ز هرچه شادی آن دل	کز شهد غمت چشیده باشد
با دوست میسّر است پیوند	آن را که ز خود بریده باشد

شیخ حسین طریحی

از اهل عراق عرب، به مناسبتی به اصفهان می‌آید و در مدرسه عربان که در آن موقع، مخلّا و مناسب بوده است برای تزکیه نفس و مجاهدت سکونت اختیار می‌کند. حکایت کرده بوده است که در آن ایّام هر شبانه‌روزی به بادامی، گذران می‌کردم.

به سبب آنکه از اهل علم و تحصیل بود با خانواده‌های علما مربوط شد، دختر یکی از نواده‌های سیّد رشتی را به زنی گرفت و خانه‌ای تحصیل نموده در آنجا مشغول ارشاد طالبین گردید، و منتسب بود به استاد غلامرضای شیشه‌گر.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 376

امر معاش او از هدایای اهل ارادت ساخته می‌شده. در سنه هزار و سیصد و ده وفات نمود.

مؤید الدّین حسین طغرایی

ابن علی اصفهانی، وزیر مسعود ملك‌شاهی و منشی او است. معروف به نوشتن طغرا که خطّی است طرّه‌مانند و به آن شکل، اسم سلاطین و صفات [القاب] آن‌ها در بالای نوشته‌جات رسم می‌شده.

قصیده لامیّه او مشتمل بر آداب و اخلاق، دارای شصت و چند شعر به قدری خوش و دل‌پذیر بوده که صاحب ترجمه را به آن قصیده معرّفی می‌نمایند و از شدّت شهرت اغلب آن قصیده را حفظ دارند. طغرایی دارای مذهب تشیّع بوده است و به همین سبب وقتی که سلطان محمود بر سلطان مسعود مخدوم طغرایی غلبه نمود، اول کسی را که گرفتند همین استاد ابو اسماعیل طغرایی بود.

وزیر سلطان محمود، نظام الدّین ابو طالب سمیرمی اصفهانی سعایت از او نموده 143 و او را نسبت به الحاد داده مقتولش 144 ساختند در حدود سنه پانصد و سیزده، بعد از شصت سال زندگی. از اوست:

حبّ السلامة یثنی هم صاحبه — عن المعالی و یغری المرء بالکسل

فان جنحت الیه فاتخذ نفقا — فی الارض او سلما فی الجو فاعتزل

ودع غمار العلی للمقدمین علی — رکوبها و اقتنع منهن بالبلل

رضی الذلیل بخفض العیش مسکنة — و العزّ عند رسم الاینق الذلل

ان العلی حدثتنی و هی صادقه — فیما تحدث ان العز فی النقل

تقدّمتنی اناث کان شوطهم — وراء خطوی اذا مشی علی مهل

هذا جزاء امرئ اقرانه در جوا — من قبله فتمنی و فسحة الاجل

اعدی عدّوك ادنی من وثقت به — فحاذر الناس و اصحبهم علی دخل

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 377

و انما رجل الدنیا و واحدها — من لا یعول فی الدنیا علی رجل

و حسن ظنك بالایام معجزه — فظنّ شرا و کن منها علی وجل

اقنع تجل و لا تطمع تذل و لا — تجعل تزل و لا تغتر بالمهل

سلطان طغرل سلجوقی

فرزند سلطان ارسلان سلجوقی. روزگاری در اصفهان سلطنت و اقامت داشته. آخر الامر با قتلغ اینانج پسر اتابك محمّد ایلدگز رنجشی حاصل نموده او را محبوس ساخت، قتلغ از حبس گریخت در خراسان نزد تکش خان خوارزم شاه رفت و او را به تسخیر عراق برانگیخت، با لشکری بسیار به سمت طغرل آمده، مستعد محاربه شده است، رباعی را گفته:

رو جوشن من بیار تا درپوشم — این کار مرا فتاده من خود کوشم

تا هست به کف گرز و سپر بر دوشم　　من ملك عراق را به جان نفروشم

از کثرت غرور جوانی چندساله، شراب نوشیده، گرزی به دست گرفته، سواره اشعار فردوسی را می‌خوانده و مباهات می‌کرده، تا این شعر را می‌خواند:

چنان برخروشیدم از پشت زین　　که چون آسیا شد بر ایشان زمین

از اثر جوانی و شور شراب، گرزی را که در دست داشته و حرکت می‌داده ناگاه فرود آورده بر دست اسب می‌خورد و طغرل بر زمین می‌خورد، فی الفور قتلغ بر او تاخته سرش را از تنش جدا می‌سازد و نزد تکش خان برده و تن او را بر شتری گذارده به اردوی خان می‌برند و به دار می‌آویزند، شاعری گفته:

امروز شها زمانه دل‌تنگی است　　فیروزه چرخ هر زمان بر رنگی است

دی از سر تو تا به فلك يك گز بود　　امروز ز سر تا بدنت فرسنگی است

وقتی از حوادث ایّام متوسل به پادشاه ارمن شده، این رباعی را نوشته:

امروز کرم کن ای کرم را پروبال　　کز نیستیم شده است مردار، حلال

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 378

فردا که ز اخترم نکو گردد فال　　گوهر ز کف تو برنگیرم به سفال

حاکم ارمن با او مساعدی نکرد زیرا در چنین حالت فلاکت این‌طور نخوت از او ظاهر شده بود، چون طغرل مأیوس شد این رباعی را گفت:

ای دل به هوای ارمن، ار، من باشم　　خالی نکنم ز ارزن ار، زن باشم

ای چرخ اگر به حمله بیرون نکنم گاو تو ز خرمن تو، خر، من باشم

طلعت

اسمش آقا محمّد. شغلش تجارت. در اصفهان سکونت داشته، از متأخرین مجمع الفصحاء است[196]. فنّش غزل‌سرایی است. از اوست:

به قفس شادم و با درد گرفتاری خوش نیست با نغمه‌سرایان چمن کار مرا و نیز:

مرا دیوانه کرد آن حلقه زلف که زنجیر من دیوانه کردند

و نیز:

نهم ز حلقه رندان چگونه پا بیرون که پند پیر مغان حلقه‌ایست در گوشم

طبرانی سلیمان (صاحب معاجم)

ابو القاسم کنیه اوست، فرزند احمد بن ایوب طبرانی 145. یکی از حافظین اخبار است که در اطراف بلاد شام و مصر و جزیره و عراق و غیره استماع حدیث کرده. نوشته‌اند از هزار شیخ سماع حدیث نموده، و حافظ ابو نعیم از او روایت می‌کند، و در اصفهان سکونت داشته. ولادت او در دویست و شصت هجری، وفات او در اصفهان در سیصد و شصت، پس از یك‌صد سال زندگی. در

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 379

جوار حممه صحابی مدفون گردید.

طیری

اسمش محمّد ربیع، از شعرای سودا مزاج اصفهان بوده، حرفه‌اش زرکشی بوده، از غلبه سودا بر مزاج، همواره خود را مشرف به مرگ تصوّر می‌کرده، و ماده تاریخی هر سال به جهت خود می‌گفته، اتّفاقا در سالی که وفات کرده، نگفته است، و خود را در چاه انداخته هلاك می‌شود. وفات او در سنه 1159.

---

[196] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 728.

از اوست:

بدی هم با بدی پاداش کردن | نه کار مردم آزاده باشد
کسی کافکنددت پا بر سرت هست | تو دستش گیر اگر افتاده باشد

ابو سلیمان داود ظاهری

اصل او از اصفهان و در بغداد نشو و نما یافته و مشهور است به کسرت ورع و ترك دنیا. مرتبه وارستگی او باعث حیرت اهل زمان او شده که چگونه يك نفر انسان عادی اینطور از لذایذ دنیا با قدرت و توانایی صرفنظر کند.

نزد اسحاق بن راهویه و ابی ثور تحصیل علم نموده، نسبت به امام شافعی تعصب میورزیده. دو کتاب در فضائل شافعی تألیف کرده است.

داود دارای مذهب مستقلی بود که شهرت داشته آن مذهب، به ظاهری، و مراد از این مذهب کسانی هستند که به ظاهر کلمات قرآن و پیغمبر عمل مینمایند و آنها را برخلاف ظاهر تأویل نمیکنند و به اصطلاح امروزی موافق هستند با جماعت اخباری از علمای شیعه که آنها نیز اخبار و آیات را تأویل نمیکنند. از ابو حیّان که یکی از بزرگان است نقل میکنند که محال است مذهب ظاهریه داخل قلبی بشود و دیگر تغییر نماید. اصول کلمات این طایفه در بادیه

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 380

197

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص380

نظر، مقدم بر مطالب سایر فرق اسلامیّه مییابد.

ریاست علمیّه بغداد در زمان داود منحصر به او بود، به اندازهای جمعیّت در محضر درس او میشد که چهارصد نفر صاحبان طیلسان سبز در آنها بود.

از معاریف علما، ابراهیم بن محمّد مشهور به نقطویه فقیه تابع مذهب داود بوده است با جمعی دیگر از علما که همه آنها را ظاهریه گویند.

از ابا عبد الله محاملی حکایت شده که گفت نماز عید فطر را در مسجد مدینه گذاردم و قصد زیارت داود ظاهری را نمودم که در آنوقت مدینه بوده، درب خانه او رفتم و در را کوبیدم. اجازه ورود داد، هنگام ورود نزد او طبقی را دیدم که رویش برگ کاسنی ریخته بود و قدری سبوس که با عصاره آمیخته بود و داود تناول میکرد، من از حالت او تعجّب نمودم که همه دنیا که ما در او زندگانی میکنیم نزد او وقعی نداشت. از منزل داود بیرون آمدم و رفتم به منزل یکی از متموّلین معروف به جرجانی. خبر آمدن

[197] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

مرا چون جرجانی شنید سر و پای برهنه به استقبال من دوید و گفت چه امر مهمی قاضی را پیش‌آمده است، به او گفتم داود ظاهری در همسایگی خانه تو است و مقامات علمیّه او را تو می‌دانی و اهل احسان هستی چگونه غفلت از او نموده‌ای؟ و از برایش حکایت خوراك داود را نقل نمودم.

در جواب گفت داود را يك مناعت اخلاقی است و قاضی را از او مطّلع می‌سازم: شب گذشته هزار درهم با غلام خود جهت او فرستادم که خدمت او را نماید، داود دراهم را با غلام رد کرده، پیغام داده بود که با کدام چشم به من نگاه کردی و کدام حاجتی از من به تو اظهار شد که این دراهم و غلام را فرستادی.

محاملی گفت تعجّب کردم و دراهم را از او گرفتم با يك کیسه علاوه که هزار درهم دیگر بود.

جرجانی گفت يك کیسه از برای خود من است و يك کیسه از برای

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 381

عنایت قاضی که به داود برساند. محاملی گوید رفتم درب خانه او را باز کوبیدم، صدای مرا شنید بیرون آمده، قدری صحبت کرد و از پشت در پرسید چه سبب شد که قاضی باز به این منزل آمده است. گفتم حاجتی دارم اجازه دخول داده وارد شدم ساعتی نشستم و کیسه‌های دراهم را جلو او گذارده بودم که به او بدهم.

همین‌که داد [م] ملتفت شد گفت: آیا جزای کسی که تو را امین دانست به امانت علم، و سرّ خود را پیش تو فاش ساخت و وارد منزلش کرد این بود، برخیز برو، مرا احتیاج به آنچه همراه آورده‌ای نیست.

محاملی گفته از منزل داود بیرون آمدم و دنیا با این‌همه بزرگی در نظر من خرد[198] شده بود، برگشتم به منزل جرجانی و از برایش واقعه را حکایت کردم، جرجانی در جواب گفت: چون‌که این دراهم را در راه خدا از مال خود بیرون کرده‌ام از قاضی خواهش دارم که آن‌ها را به اشخاص باعفت آبرومند برساند.

داود حکایت کرده که روزی ابو یعقوب شریطی از اهل بصره به منزل من آمد و تنها دو پاره لباس پوشیده بود، آمد پهلوی من در بالای مجلس نشست بدون آنکه کسی او را به صدر مجلس راهنمایی کند و به من گفت: هرچه می‌خواهی از من سؤال کن. مثل اینکه تصوّر کرد من از او خشمگین شدم، من هم به‌طور استهزا حجامت را از او سؤال کردم، شریطی سر زانو نشست و طریق روایت احادیث [کسانی که] افطار حجامت کنند و کسانی که مرسل و مسند آن را روایت کرده‌اند و کسانی که با آن حکم موافقت داشته‌اند از فقها، و روایات و اختلافاتی که در طریقه حجامت کردن حضرت پیغمبر (ص) هست و اجرت دادن جهت حجامت و اگر حرام بود نمی‌داد، و طریقه روایاتی که حضرت

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 382

پیغمبر (ص) با شاخ حجامت نمود و احادیث صحیحی که در حجامت وارد شده با احادیث متوسطه و احادیث ضعیفه و آنچه را اهل طب در حجامت نوشته و گفته‌اند در هر زمانی، و هم اینکه اول پیدایش حجامت، از اصفهان بوده است، به‌طوری بیان نمود که دیگر احدی در نظر من کوچك نیامد.

داود را گفته‌اند که از عقلای مردم بود، حتّی ثعلب در حقّش گفته که عقل او بیشتر از علم اوست. داود گوید بهترین کلام آن است که بدون اجازه وارد قلب شود. در سنه 270 در بغداد وفات نمود بعد از شصت و هشت سال زندگانی.

ظریف (شاعر اصفهانی)

اسمش میرزا محمّد حسن، از اعیان شهر و متأخرین" مجمع الفصحاء"، فنّش ترسّل و انشا، ملازمت حاج محمّد حسین خان صدراعظم اصفهانی را محترما داشته، شعر هم می‌گفته.[199] از اوست:

دم مرگ است خدا را نفسی جانان را بسپارید به من تا بسپارم جان را

---

[198] (*) در اصل خورد.
[199] (*) مجمع الفصحاء ج 2، ب 2، ص 730.

و نیز

اشك سرخی به رخ و چهره زردی دارم | نالم از درد و ندانم که چه دردی دارم

خواجه عبد الله ظهیر الدّین

امامی نقشبندی، از معاصرین شاه نعمت الله [ولی] بوده. و از اصحاب علاء الدّین نقشبندی است و گفته است، اول بار که به صحبت خواجه علاء الدّین رسیدم این بیت را خواندم:

تو ز خود گم شو، کمال این است و بس | تو ممان اصلا، وصال این است و بس

و هم گفته طریقه توجّه طایفه علائیه و پرورش نسبت باطنی ایشان، چنان است که هرگاه خواهند بدان اشتغال نمایند، اولا صورت آن شخص که این نسبت از او یافته‌اند در خیال آورند، تا آن زمان که اثر حرارت و کیفیت معهوده ایشان پیدا شود، بعد از آن، آن خیال را نفی کند.

وجه تسمیه به نقشبندی را نوشته‌اند که چون خواجه بهاء الدّین نقشبندی سرسلسله نقشبندیه از کثرت ذکر به مرتبه‌ای رسید که در قلب وی ذکر تهلیل نقش بست. و گفته‌اند:

ای برادر در طریق نقشبند | ذکر حق را در دل خود نقشبند

ظهیر الدّین (شاعر)

ظهیر الدّین عبد الله بن شرف الدّین عمر شفروه‌ای است از مضافات اصفهان. تحصیل علوم معقول و منقول نموده و در طریقت عرفا و شعرا سلوك داشته. از اوست:

ای ذات شریفت بری از چون‌وچرا | رخشنده ز نور قدمت هر دو سرا

تا چند چو چشم، ای گرامی شب و روز | عالم به تو بینیم و نبینیم تو را

عارض اصفهانی (شاعر)

اسمش، شغلش پاره‌دوزی، طبع خوشی داشته، از متأخرین

" مجمع الفصحاء" است.[200] از اوست:

بود به جانب من چشم و سوی غیر نگاهت ندانم این گنه از توست یا ز چشم سیاهت

و نیز:

حاشا مکن ز بردن این دل که زار توست غیر از تو دل که می‌برد این کار، کار توست

و نیز خوب گفته:

گرنه بر گردن پروانه کمندی است ز شمع می‌کشد از چه سراسیمه به هر انجمنش

میرزا محمّد تقی (شاعر المتخلص به عارف)

اهل اصفهان بوده، شعر را خوب می‌گفته، در اواخر خدمت مست علی شاه در سلك فقرا درآمد. و قبل از آن تجارت داشت و عاشق طفل عطّاری شد و از قنطره مجاز به حقیقت رسید.[201] از اوست:

تا دلم با درد عشقش کرد خوی دردهایم جمله درمانی گرفت

تا که شور عشق او در سر فتاد این سر شوریده سامانی گرفت

عاشق

اسمش آقا محمّد. از شعرای اصفهان و معاصر آذر 146 بوده، از علوم رسمیّه بهره‌ای داشته، در فنّ شعر به استادی مسلّم بوده. با کمال فقر و تنگدستی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 385

استغنای زیادی داشته، به خیاطی در کنج عزلت گذران می‌کرده. فنّش غزل‌سرایی و رباعی‌گویی است[202]. از اوست:

تاجر و عشقم به کف، مایه و سودم وفا تا که شود مشتری، تا چه دهد در بها

ما و دل بی‌نصیب، هر دو فقیر و غریب تا که شود مهربان، تا که شود آشنا

عذر جفاکاریت، مزد وفاداریم از سر بالین مرو، بر سر خاکم بیا

---

[200] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 731.
[201] (**) ر. ك. ریاض العارفین، ص 469.
[202] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 732

و نیز:

دانم چه کردم و ندریدند پرده‌ام | این طرفه‌تر که هیچ ندارم به سر حجاب
راهی که گم کند به دو صد دیده هوشمند | من چشم‌بسته می‌روم اینك به این شتاب

و نیز:

تا مبتلای محنت عشق توام ندید | کوته نکرد از سر من روزگار، دست

و نیز:

به راه عشق، مرا کار، مشکل افتاده است | که اوّلین قدمم بار، در گل افتاده است

سیّد میرزا علی رضا عاملی (شیخ الاسلام اصفهان)

فرزند سیّد میرزا حبیب الله صدرعاملی است، از علمای معروف

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 386

جبل عامل که متوطّن اصفهان شده‌اند در قرن یازدهم. در مراتب علمیه شهرتی داشته، منصب شیخ الاسلامی اصفهان به او تفویض شده، وفات او در هزار و نود و یك.

معلوم می‌شود که پس از ملّا محمّد باقر سبزواری، دارای منصب شیخ الاسلامی اصفهان و متوفی در هزار و نود، این سیّد بزرگوار منصب شیخ الاسلامی را دارا شده، بنا بر آنچه در" امل الآمل" نوشته، زمان شیخ الاسلامی او یك سال بوده [است].

سید حیدر عاملی

از علمای معروف جبل عامل که به اصفهان مهاجرت نموده در قرن یازدهم هجرت.

آقا صدر الدّین عاملی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

عامی

از متأخرین" مجمع الفصحاء" و عوام الناس اصفهان بوده، شغلش کرباس‌فروشی، گاهی شعر می‌گفته.[203] از اوست:

هرجا فتاده سایه سرو قدت به خاك | آنجا هزار قمری دل آشیان گرفت

[203] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 731.

و نیز:

ساغرم بی‌تو در این بزم شرابش خون است | دیده بی‌روی تو ابری است که آبش خون است

و نیز:

آنچه در جان و دلم صبر و قرارش خوانند | برده از یك نظر آن شوخ که یارش خوانند

عبّاس قلی میرزا

ابن حاج محمّد ولی میرزا بن فتحعلی شاه، مانند پدر در علوم ریاضی قدیم و جدید مهارت داشته، به مناسبت آنکه میرزا آقا خان صدراعظم، مرسوم دیوانی آن‌ها را محوّل به اصفهان نموده بود و حبیب‌آباد و دستگرد و برخوار را تیول آن‌ها ساخته بود، آن‌ها به اصفهان آمده متوطّن شدند.

علوم عقلیّه و شرعیّه و ادبیّه را دارا بود. کتابخانه او را در اصفهان اهمیّت داشت، در سال هزار و سیصد و هفت وفات کرد.

بدیع الزمان عباسی

فرزند علی رضا عبّاسی از مفاخر قرن [ده و] یازده هجری بشمار است، ابتدا به تحصیل علوم پرداخت تا در بیشتر علوم خاصّه علم حکمت، مقدّم بر سایرین شد. آنگاه به مشق خط قیام نمود در نزد پدر خود تا از خوشنویسان مشهور گشت، و به لغات معموله تکلّم می‌کرد و در دستگاه سلطنت صفویّه مقامی داشت. در خطّ و شعر نابغه بود. از اوست:[204]

بدین خرّمی جهان، بدین تازگی بهار | بدین روشنی شراب، بدین نیکویی نگار

یکی چون بهشت عدن، یکی چون هوا لطیف | یکی چون کلات بلخ، یکی چون بت تتار

در قبرستان تخت فولاد اصفهان مدفون است.

عبد الله بن شاکر معدانی

ملقّب به شمس الدّین فاضل و شاعر و استاد هندسه و نجوم بوده، در اصفهان سنه 570 وفات نموده.

---

[204] (*) پیدایش خطّ و خطّاطان، ص 242.

عبد الله بن محمّد شيخ نجم الدّين اصفهانى

شاگرد ابو العباس فرسى است، وفات او سنه هفتصد و بيست و يك در مكّه، از او كرامات زيادى نقل نموده‌اند.

با آنكه سال‌ها در مكّه زيست داشت به زيارت مدينه مشرف نشد و مى‌گفت كه چون قلب من هميشه با رسول خداست محتاج به رفتن زيارت قبر او نيستم.

عبد الباقى دانشمند تبريزى

داراى هنرهاى متنوعه بوده، در كسب علوم و فضائل رنج‌ها كشيده، نزد علا بيك شاگردى كرد تا استاد شد و شهرت يافت. آنگاه از تبريز به بغداد رفت و خدمت مصطفى دده كه در خوشنويسى شهرت داشت به تلمّذ پرداخت تا در فنون خطّ به اوج ترقّى رسيد. شاه‌عبّاس شهرت او را شنيد و چون از هرجا صاحب هنرى گوشزد او مى‌شد او را مى‌طلبيد، عبد الباقى را به اصفهان خواست، عبد الباقى به سبب استغناى ذاتى امتناع ورزيد تا پس از مراجعت شاه‌عبّاس از

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 389

فتح قندهار به اصفهان، باز عبد الباقى را خواست،[205] و عبد الباقى به اصفهان آمد، مورد مراحم شاهانه گشت و نوشتن كتيبه‌هاى مسجد شاه او محوّل شد. و كتيبه به خط ثلث جلى در گنبد و ايوان مسجد شاه به امضاى عبد الباقى بدون تاريخ موجود است، كتيبه دور گنبد مسجد شاه و كتيبه دور صفه روبه‌قبله و كتيبه دور طاق درب مسجد شاه را شاه‌عبّاس براى جلوه داشتن اين چند محل به او محوّل ساخت.

و نيز يك عبد الباقى اصفهانى خوشنويس هم بوده كه معاصر شاه اسماعيل صفوى مى‌باشد.

اين عبد الباقى دانشمند در نگاشتن خط ثلث و نسخ و نستعليق ماهر و از سايرين مقدم بود و با آنكه منظور نظر شفقت شاه‌عبّاس بود، باز زبان شكايت مى‌گشود، به مناسبت وفور كمالات و بى‌قدردانى اهل زمانه، اشعارى متأثر مى‌سرود[206]:

در قصه شنيديم كزين پيش بزرگى — يك بدره زر داد به يك بيت فلانى

ما هم به طمع پيش بزرگان زمانه — بستيم ميانى و گشاديم زبانى

برديم بسى رنج و نشد حاصل از اين كار — جز خوردن خونى و به‌جز كندن جانى

گر تربيت اين است، بسا كاهل سخن را — دل تافته گردد چو تنور از پى نانى

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 390

عنقاى كرم هر دو يكى دان كه از ايشان — جز نام نيابند به تحقيق نشانى

اى اهل هنر، قصه همين است كه گفتم — هان تا نفروشيد يقينى به گمانى

باز مى‌گويد و راه پريشانى و بدبختى مى‌پويد:

---

[205] (*) مؤلف: بعد از فتح بغداد.

[206] (**) پيدايش خط و خطاطان، ص 188

صاحبا عید آمد و ما را مهیّا هیچ نیست | جامه در بر، فوطه بر سر، کفش در پا هیچ نیست
شال و مندیل و قبا و کفش در بازار هست | قیمتش بسیار کردم، پول پیدا هیچ نیست
کردم از پوشیدنی قطع‌نظر، امّا چه سود | خوردنی در خانه ما غیر سرما هیچ نیست
سفره اعلا و دون از نان و از حلوا، پرست | پیش ما غیر از کتاب نان و حلوا هیچ نیست
گرچه در بازار رنگارنگ انگور است لیك | در کف اطفال ما جز ریش‌بابا هیچ نیست
حال خدمتکار و نوکر را چه گویم در لباس | جز زمین و آسمان در زیر و بالا هیچ نیست
این‌همه بگذار و حرف قرض خواهان را شنو | وجه قرض ما بخر امروز، فردا هیچ نیست
جزوی قرض از کسی کردم طلب، گفتا به چشم | تا قیامت صبر کن زیراکه حالا هیچ نیست
از ره طبع‌آزمایی چند بیتی گفته شد | ور نه ما را جز خدا، از کس تمنّا هیچ نیست

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 391

و نیز از اوست:

اهل دل کی ز پی سلطنت و جاه رود | کیست از تخت فروآید و در چاه رود

و نیز:

بود کلام ششمم به صفحه صفحه دل | به سینه‌ام دل صدپاره، مصحف بغلی است.

وفات عبد الباقی دانشمند در اوایل مائه یازده واقع گردید.

عبد الجبّار و درویش عبدی

دو شاگرد برومند میر عماد و از مردم اصفهان بودند. مدّت‌ها نزد میر عماد شاگردی کردند تا شهرت استادی یافتند. مرقّعات آن‌ها، زینت کتابخانه‌های خارجه می‌باشد.

درویش عبدی به لباس اهل فقر می‌زیست و سیاحت می‌کرد. وقتی به اسلامبول رسید ارکان دولت سلطان مراد خان چهارم- سلطان عثمانی- او را مکرم داشتند و محمّد پاشا صدراعظم عثمانی از درویش عبدی خواهش نوشتن شاهنامه کرد و در کمال نفاست و زیبایی نگاشت و در اسلامبول هزار و پنجاه و هفت وفات کرد. عبد الجبار در اصفهان وطن خود در هزار و شصت و پنج درگذشت.[207]

عذری

[207] (*) پیدایش خط و خطاطان، ص 202- 199.

اسمش اسحاق بیك، برادر کهتر آذر بیگدلی. شاعری عشق‌باز و طبعی باز

داشته. وفاتش یك‌هزار و صد و هشتاد و پنج. از اوست:

خوش بهشتی است چمن خوش‌تر از این بود اگر　　باز بودی دری از خانه صیّاد آنجا

عرفان

میرزا احمد خان عرفان، مدیر و سردبیر مجله و روزنامه عرفان، ولد مرحوم عبد الصمد خان مراغه‌ای هستم. الحال سی و سه سال و کسری از سنین عمرم می‌گذرد، در اصفهان متولّد و از سن هفت‌سالگی سپرده [به مکتب] شدم.

قریب یازده سال بالاستمرار به تحصیل علوم جدیده و قدیم پرداخته، پس از ختم دوره‌های تحصیلی از ادبیات، ریاضیات، طبیعیات، عربی و غیره به‌طور کلی آگاهی یافته و حظّی برگرفته و برای تکمیل آن به تحصیل لسان انگلیسی پرداخته و پیش اهل، زبان انگلیسی را فراگرفتم و سپس به واسطه عدم امکانات از تحصیل دست کشیده روزها به تعلیم پرداختم ولی شب‌ها را به مطالعه و تدقیق و تحقیق رموز و دقایق علمی می‌گذرانم. خوشبختانه تعلیم و تعلّم و ممارست و عمل مرا زنده نمود، آنچه را که سطحی فراگرفته بودم درونی و عملیم شدم و براثر تجربه و عشق مفرط به فنّ تعلیم، علم معرفت النفس را نیز آموختم و در ...[208] نیز تحقیقاتی دارم، در سن سی‌سالگی داخل مطبوعات گشته، تأسیس مجله عرفان را نمودم؛ در بیست عقرب هزار و سیصد و سه اوّلین شماره مجله عرفان منتشر شد، و نمرات ابتداییه مجله، مورد انتقاد ادبا واقع گردید.

خوشبختانه منبع مجله تمام گشته نواقص را رفع نمودیم، این مجله طرفدار معارف و آزادی است.

در نهمین شماره منتخب مورد حمله مرتجعین واقع گردیده و بالنتیجه من غیر رسم سه ماه از طرف حکومت وقت دچار وقفه و سکون گردید و نگارنده به عنوان تبعید تا مدّتی از نظرها مختفی بودم، پس از سه ماه باز شروع به انتشار کرده.

در سال ...[209] مطبعه پروین را تأسیس نمودم. قریب سه سال مرتبا به‌طور ماهیانه مجله اشاعه می‌یافت ولی به واسطه نرسیدن وجوه آبونمان و فقدان سرمایه کافی دچار تعطیل گشتم و به جای آن روزنامه عرفان 147 را تأسیس کرده که با همان مسلك آزادی‌خواهی به‌طور هفتگی ده ماه است منتشر می‌شود. دو ماده تاریخ ذیل از طرف دو نفر دوستان با فضلم سروده شده است:

شکفت خاطر گلشن به‌سان غنچه و گفت　　صفای خلد طلب از مجله عرفان

«1343»

جویی تو اگر فلسفه ایمان را　　می‌خوان همه سر مجله عرفان را

شیرین‌سخنی ز اول هر مصرع　　غارت بنمود و گفت تاریخ آن را

---

[208] (*) در اصل ناخوانا

[209] (*) در اصل جاافتادگی دارد.

«1343»

«مورخه 4 اردیبهشت 1037»

عشرتی

از اهل فروشان سده ماربین. اسمش آقا علی. به اکثر علوم مربوط بوده. از اوست[210]:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 394

یك لطف نمایان تو در حق من این بود　　کز وعده ترياك ز ترياك بريدم

عقیلی

ابو القاسم عقیل بن عبد الله بن عقیل بن محمّد بن عبد الله بن جعفر بن احمد بن احمد بن عقیل بن محمّد بن عبد الله بن محمّد بن عقیل بن ابو طالب.

صاحب علم انساب و دارای شجره‌نامه‌ها. و او را دو فرزند بوده یکی محمّد که در قم توطّن جست و دیگر عبد الله اصفهانی است.

اول کسی که از اولاد عقیل در اصفهان دیده شد که متوطّن بوده است، همین عبد الله است که در حدود قرن پنجم بوده و سلسله عقیلی‌های اصفهان احتمال می‌رود که از خانواده او باشند.

علی بن حمزه

اصفهانی، از معاصرین جنید بوده، از علمای ادبیت است که پس از ابی بکر صولی که دیوان ابی تمام را به ترتیب حروف جمع نموده بود، علی بن حمزه برحسب انواع، جمع نمود.

علی بن سهل اصفهانی

کنیه او ابو الحسن، از قدمای مشایخ اصفهان شاگرد محمّد بن یوسف بنّای اصفهانی. از اقران جنید و در میان ایشان [دارای] مکاتبت و رسالت بوده. جامی در نفحات نوشته، صاحب ریاضات بزرگی بوده که گاهی بیست روز از خوردن و آشامیدن امساك می‌کرده و شب‌ها به عبادت می‌گذرانیده، با وجود آنکه از بزرگ‌زادگان اصفهان و در نعمت و رفاهیّت تربیت یافته بود.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 395

اموال خود را به اصحاب انفاق نموده خود او به تنگدستی افتاد، لیکن حالت سخاوت او تغییری نیافته بود با نهایت کوشش، مالی به دست می‌آورد و رفع حاجت محتاجین را می‌نمود. در حالات او نوشته‌اند که عمرو بن عثمان مکی جهت ادای سی هزار درم قرض نزد او به اصفهان آمد، ابو الحسن نسبت به او پذیرایی و مهربانی زیادی نموده او را عودت داد. مکّی در وقت مراجعت از طلبکاران خود بسیار نگرانی داشت تا وقتی به مکّه رسید فهمید که ابو الحسن، بدون آگاه ساختن او قروض او را ادا ساخته [است].

یکی از عرفا گوید سبب مخفی داشتن از شخص، محض احتراز از عذرخواهی و شکرگزاری او بوده که آن آزاده‌مرد طاقت تحمّل او را نداشته.

---

[210] (**) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 968.

وقتی صحبت مرگ در میان بود ابو الحسن گفت مرگ از برای من به غیر از دعوتی و اجابتی بیش نیست و گویند چنین شد، چنانچه روزی میانه اصحاب خود نشسته بود ناگهان صدا برآورد لبیك و به حالت مرگ افتاد.

شیخ بهاء الدّین و دیگران از او کراماتی نقل کرده‌اند و کلمات او در معارف مشهور است. وفات او در سنه دویست و هشتاد مقبره او مشتمل بر تکیه و خانقاهی بوده که سال‌های دراز دراویش در آنجا پذیرفته می‌شدند. چنانچه شیخ بهایی در هزار و کسری هجرت- اشعار به این نکته نموده، در ضمن حکایت خوابی که نوشته، دیدم گنبد و رواق حضرت رضا (ع) [را] و پس از بیداری به دیدن شخصی رفتم که در تکیه شیخ علی بن سهل وارد شده بود و منزل داشت و بعد از ملاقات او به زیارت قبّه شیخ رفتم. مطابق بود شکل او به آنچه در خواب دیده بودم از حضرت رضا (ع).[211]

و هم ابن بطوطه مسافر آفریقایی نیز اشعار به منزل نمودن در خانقاه علی

بن سهل و کیفیت پذیرایی آن‌ها به‌طور تفصیل نموده سنه هفتصد و کسر هجرت که معلوم می‌گردد از ابتدا این خانقاه با کمال شکوه تا همین اواخر برقرار بوده از کنار خیابان طوقچی، و حالیّه سوای اصل قبر، بقیه آن را از خانقاه و غیره صاحبان مکنت و قدرت از اعیان و علما برای مختصر جیفه ضبط نموده، کشت می‌نمایند. برخلاف اخلاق خود آن شیخ بزرگ که سال‌ها مسافرین و محتاجین از او حیّا و میتا متنعّم می‌گشتند.

علی بن محمّد قاسانی

از اصحاب حضرت ابی جعفر ثانی است و روایت اخبار بسیاری نموده، در کتب رجال به‌عنوان ابن شیره اصفهانی ذکر شده [است].

علی رضا عباسی

ملقّب به شاه نواز، یکی از مفاخر عهد شاه‌عبّاس بزرگ است. در ایران نظیرش پیدا نشده، از حیث[212] داشتن هنرهای مختلف با کمال مهارت و استادی مانند نقّاشی که امروز کمترین صورتی است از دست‌رنج او در موزه‌خانه‌های اروپا، به نفیس‌ترین قیمتی خریدار و مورد حیرت تماشاچیان نقّاشان امروزه است. چنانچه در شماره مجله کاوه، تاریخ بیست و هشتم ذیقعده هزار و سیصد و سی و پنج نقل می‌نماید. از پرفسور ایکن مستشرق آلمانی 148 که چندین تصویر کار علی رضا عبّاسی به دست آمده که شاهکاری‌های آن استاد یگانه نه تنها در آلمان بلکه در تمامی اروپا مایه استغراب گردیده [است].[213]

علی رضا از اهالی تبریز بود و بااستعداد ذاتی و قابلیّت خود به اکتساب

علوم و صنایع پرداخت تا به مقامی رسید که هیچکس آن را حایز نبوده، مانند خطوط چهارگانه ثلث جلی، نستعلیق، نسخ و غیره. و [در] نقّاشی و تذهیب کاری و طرّاحی، نهایت مهارت داشته، این افتخار ایران، چون اصفهان را مجمع علما و ادبا و فضلا و هنرمندان عالم دید، با وجود مشوّقی مانند [شاه] عبّاس بزرگ به اصفهان آمد و به اندك‌زمانی از هنرهای خود مستغنی شده، به درگاه شاهی راه یافت. شاه‌عبّاس او را به انعامات خود بهره‌مند نمود و نگاشتن بعضی کتیبه‌های مساجد و عمارات [را] به وی محوّل داشت و جمعی از کُتّاب و خوشنویسان که به خط ثلث جلی آشنا بودند در تحت فرمان او مقرّر داشت.[214]

علی رضا شخصا به نقّاشی و تذهیب‌کاری کتابخانه شاهی می‌پرداخت و سایر خطاطان و خوشنویسان را مانند محمّدرضا امامی، محمّد صالح اصفهانی، عبد الباقی تبریزی به نگاشتن کتیبه‌های مساجد برگزیده بود. فقط کتیبه درب مسجد شاه و درب و مسجد شیخ لطف الله و مسجد مقصودبیك به خطّ خود علی رضا عباسی زیور گرفته، چنانچه کتیبه مسجد مقصودبیك واقعه در محلّه ظلمات و مشهور به تکیه ظلمات را نوشته است:" در زمان دولت پادشاه جمجاهِ ملائك آشیانِ گردون بارگاه، مروّج ائمه اثنی عشر صلوات الله علیهم من الملك الکرام السلطان الاعظم الخاقان الاکرم ابو المظفر شاه‌عبّاس الموسوی الصفوی الحسینی بنای این

---

[211] (*) ر. ك. تذکره القبور، ص 78.
[212] (*) در اصل حیثیّت.
[213] (**) پیدایش خط و خطاطان ص 183.
[214] (*) همان‌جا، ص 185.

مسجد نمود، کمترین غلامان مقصودبیك ناظر و نواب از ارکان بندگان نواب اشرف اقدس هبه نمود کتبه علی رضا العباسی هزار و یازده".[215]

اما کتیبه مسجد شیخ لطف الله به خطّ علی رضا این است:" امر بانشاء هذا

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 398

المسجد المبارك السلطان الاعظم و الخاقان الاکرم ... ابو المظفر عبّاس الحسینی الموسوی الصفوی خلد الله تعالی ملکه و اجری فی بحار التأیید فلکه کتبه علی رضا العباسی هزار و دوازده". [ولی] در مسجد شاه اصفهان و مسجد شیخ لطف الله خطوط خطاطین بسیار دیگر [ی] مانند علی جعفر الامامی و محمّد رضا ابن [استاد] حسین بنّای اصفهانی می‌باشد.

اما مسجد شیخ لطف الله از بناهای شاه‌عبّاس بوده و به اسم شیخ لطف الله میسی نبیره شیخ ابراهیم میسی که در او نماز گزارده، مشهور شده [است].

اکنون از علی رضا در اصفهان به غیر از معدودی کتیبه‌های خطّی باقی نمانده و تمام کتب و نقّاشی‌ها و تذهیب‌کاری‌های او را به اروپا برده‌اند و در غالب موزه‌خانه‌ها موجود است. 149

این رباعی از علی رضا عباسی است:

تا خانه‌نشین شدی تو ای درّ خوش‌آب — پیوسته مراست از غمت، دیده پرآب

من خانه دل خراب کردم ز غمت — تو خانه‌نشین شدی و من خانه‌خراب

علی رضای عباسی سلطنت شاه‌عبّاس بزرگ و شاه صفی و شاه‌عبّاس ثانی را درك کرده [بود].

تاریخ کتیبه مسجد مقصودبیك در اصفهان هزار و یازده و تاریخ یك [امضای او در این] صفحه رسم شکار گرگ به امضای علی رضا عباسی در خطاطی و رسّامی و نقّاشی و تذهیب‌کاری، رایت مفاخرت در اصفهان افراشته داشته [است].[216]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 399

علی فرنگی

اسمش محمّد علی بیك فرزند ابدال بیك نقّاش‌باشی. فرزند علی قلی بیك فرنگی که در زمان صفویه مسلمان شده و در فنّ نقّاشی مهارت داشته و به خدمات سلطانی مشغول بوده [است].

علی فرنگی در اصفهان تربیت شده، در عهد شاه‌طهماسب ثانی و نادر شاه، نقّاش‌باشی بوده. آخر الامر ضعف باصره [به] هم رسانیده و در سنه صد و شصت و هفت وفات نموده [است].

در فنّ تصویر فرید دهر خود بوده. کمالات دیگری هم داشته، از آن جمله شعر را خوب درك می‌کرده و چون تخلّصی نداشته، به اسم نوشته شد. از اوست:

دو چشمم که دردش به جان چینه[217] داد — گر او را نبیند، کرا بیندا

دلم کو، سرم کو ارم خواندا — گر آنجا نماند، کجا ماندا؟

---

[215] (**) همان‌جا ص 185.
[216] (*) همان‌جا، ص 7- 186.
[217] (*) چینه یعنی دانه.(مؤلف)

***

غمی کز مژه خون گشاید مرا | گر او را خوش‌آید، خوش آید مرا

عمان میرزا نور الله

از اهل سامان چهارمحال است. شخص موقّری بوده. در طریقت نزد آمیر محمّد هادی پای قلعه سر ارادت سپرده. پدر او میرزا عبد الوهاب" ذرّه" و عموی او متخلّص به" دریا" و جدّ او" قطره" تخلّص داشته از شعرای معروف

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 400

اصفهان بوده‌اند و نسبت خود را به امرؤ القیس حجر کندی می‌رسانند. میرزای عمان به سبب اشعاری که در حالت وداع حضرت سیّد الشهداء (ع) گفته و دارای مضامین عالی است، نزد جماعت روضه‌خوان معروف شده. وفات او سنه یك هزار و سیصد و بیست و دو، پس از پنجاه و هشت سال زندگانی بوده. مقامش منشی‌گری حسین قلی خان ایلخانی بختیاری بوده. همواره به مدح پادشاه و صاحب کافی امین مترنّم بوده و مستمری سالیانه داشته. از اوست:

دیگران را شور بستان بر سر و شوق چمن | ما و رندان غزل‌خوان و فضای انجمن

ما هنر را اخترانیم، انجمن ما را سپهر | ما سخن را بلبلانیم، انجمن ما را چمن

عنایت

اسمش میرزا عنایت الله. از نجبا و اعیان اصفهان است. فرزند میرزا محمّد ابراهیم قاضی عسکر اصفهان. زمان نادر شاه [به سبب] سخاوتی که داشته اکثر تهی‌دست بوده، جزو نویسندگان دفتر شاهی بوده از اوست:

به گل چگونه رسد دست من در این گلشن | ز کوتهی چو به دامان باغبان نرسد

و نیز:

دلا هرچه خواهی ز آهی برآید | مرا آهی از دل الهی برآید

میرزا جواد عنقا

خط شکسته را خوب می‌نوشته و در نستعلیق استاد بوده. شعر هم می‌ساخته و عنقا تخلّص داشته. در زمان ناصر الدّین شاه وفات کرد. غالبا به

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 401

عزلت و انزوا می‌گذرانیده، طبعی پخته داشته.[218] از اوست:

باز آمد آن معربد، آغاز ناز کرده | عشاق پیش نازش، جان‌ها نیاز کرده
تا دامن وصالش، دست کراست روزی | ما کوته آستینان، دستی دراز کرده

و نیز:

عنقای قاف عشقم، فارغ ز قید هستی | لاقیدیم رها کرد از قید خودپرستی
تا چند منع رندان، زاهد ز شاهد و می | نی، می‌پرستی آخر، خوش‌تر ز خودپرستی

غازی قلندر

از اهل اصفهان بوده در بلده سمنان سکونت داشته از اوست[219]:

جزای یك شب هجران اگر دهد ایزد | سوی بهشت برم کافر و مسلمان را

غالب

اسمش میرزا محمّد حسین. از سادات محترم اصفهان. نسبش به سلاطین صفویه و سادات امامیّه می‌پیوندد. در جوانی به هندوستان رفته داماد سرافراز خان صوبه‌دار شده و در آنجا مناصب عالیه یافته. از دولت گورکانیه غالب علی خان لقب گرفته و چهارده سال در آنجا فرمانفرمایی داشته. در اواسط دولت نادری به سیاحت بلاد ایران مراجعت کرده. از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 402

طپش دل مگر اظهار کند حال مرا | ور نه کس نیست که گوید به تو احوال مرا

ایضا:

افسرده‌دلی گشته ز بس عام، در این شهر | دیوانه به راهی رود و طفل، به راهی

غیرت

---

[218] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 740.
[219] (**) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 9- 968.

اسمش میرزا جعفر. از سادات محترم اصفهان و به تحصیل کمالات دینی مشغول می‌بوده. شعر هم می‌گفته وفاتش هزار و دویست و ده [220 بوده است].

افسوس که تا بوی گلی بود به گلشن صیاد نیاویخت ز گلبن، قفس ما

ایضا:

غمگین ز گردش فلك پرده‌در نیم جور بتان پرده‌نشین می‌کشد مرا

ایضا:

من در قفس ز شوق اسیری، ترانه‌سنج صیّاد در گمان که گلستانم آرزوست

مولی محمّد فاضل سراب

فرزند عبد الفتّاح تنکابنی از شاگردان فاضل ملّا محمّد باقر سبزواری است.

در علم اصول و کلام و فقه با مهارت و در علم مناظره دستی داشته. در هريك رسائل متعدّده تألیف کرده. جمعی از علما از او روایت دارند از جمله آن‌ها فرزندان او مولی محمّد صادق و مولی محمّد رضا می‌باشند.

احفاد او در اصفهان از زمان قبل دارای امامت مسجد شیره‌پزها هستند که

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 403

اسامی بعضی ذکر شده. از غرایب عقاید که در خانواده آن‌ها به توارث از جدّ خود باقی دارند و به او افتخار می‌کنند، برای مزید بصیرت از اخلاق این سلسله ذکر می‌شود:

فاضل سراب نقل کرده- به موجب آنچه صاحب" روضات" از قول احفاد او نوشته- وقتی به سفر عراق می‌رفتم شخصی در جلو من پیاده حرکت می‌کرد و در منازل دیده نمی‌شد، تا از اهالی قافله جویای حال او شد، گفتند موقع ورود به منزل مقداری طعام از ما گرفته می‌رود و دیگر کسی از حال او اطّلاعی نداشت، تا باز موقع سواری که او را دیدم، از خود او تحقیق حالش را کردم. اظهار داشت که من یکی از جنّیان هستم و نذر کرده‌ام جهت مهمّی پیاده در جلو یکی از علمای شیعه به زیارت کربلا بروم، به این سبب در جلو شما حرکت می‌کنم، و ضمنا ملتفت شدم که در موقع حرکت پاهایش را به زمین نمی‌گذارد و حرکت می‌کند.[221]

از او سؤال کردم طعامی که از اهل قافله می‌گیری برای کیست و خوراك شما چیست؟ جواب گفت: طعام را به بعضی فقرای آدمی می‌رسانم و ماها فقط به بوی بعضی جوانان خوش‌صورت وقتی آن‌ها را در بغل می‌گیریم اکتفا می‌کنیم و تقویت می‌شویم و در این حالت آن جوان به حالت مصروع به زمین می‌افتد، پرسیدم معالجه چنین آدمی در چنین وقت چیست؟ جواب گفت: قدری آب سداب به دماغ او اگر بچکانند جنّی هلاك می‌شود و آدمی شفا می‌یابد.

اتّفاقا وقتی در عرض راه برای جوانی چنین حالتی افتاد و من به دستور جنّی معالجه او را نمودم که فریاد جنّی بلند شد با حالت ناله می‌گفت برای يك‌کلمه راست گفتن خود را به کشتن دادم.

---

220 (*) مجمع الفصحاء ج 2، ب 2، ص 776.
221 (*) در این خصوص بنگرید به: تذکره القبور، ص 27.

نظیر این‌طور ارادت‌هایی که از اجنّه به علمای شیعه ظاهر شده [باز به

بعضی دیگر] علمای شیعه در کتب رجال خود نسبت داده‌اند.

فاضل هندی (فقیه ادیب حکیم)

بهاء الدّین محمّد بن تاج الدّین حسن بن محمّد الاصفهانی ملقّب به فاضل هندی. تولّد او در هزار و شصت و در اوایل نشو و نما زمانی را در هندوستان بوده به این سبب معروف به فاضل هندی شد.

در علوم مختلفه تألیفات بسیاری دارد و هرکدام در محلّ خود دارای اهمیّت می‌باشند، مانند: کشف اللثام[222] شرح قواعد علّامه در فقه که در جواهر، فوائد بسیاری از او نقل شده، و کتاب شرح قصیده حمیری که جامع فنون ادبیه است و کتاب تلخیص کتاب شفای شیخ الرئیس در حکمت و غیر از این‌ها.

از او نقل شده که اشتهار به فاضل هندی را راضی نیستم کسی بگوید، و از هندوستان مراجعت کردیم پس از اینکه رفتن ما به آنجا لزوم یافته بود و قبل از بلوغ و تکلیف بود.

و هم گوید از تحصیل علوم معقول و منقول فراغت یافتم در حالتی که سیزده‌ساله نشده بودم[223] مشغول تصنیف شدم قبل از دوازده‌سالگی و شرح تلخیص را قبل از نوزده‌سالگی نوشتم و قبل از او متجاوز از ده تصنیف از متن و شرح و حاشیه پرداخته بودم، در ده‌سالگی مشغول به تدریس شرح تلخیص تفتازانی شدم. وفات او در هزار و صد و سی و هفت هنگام استیلای افغان بر اصفهان بوده 150، مقبره بی‌آلایش او کنار جاده تخته فولاد معروف است.

فانی (شاعر)

در اصفهان متولّد شده. اسمش سیّد محمّد رضا فرزند میر فاضل هندی از دنیا گذشته با اهل حال پیوسته. اشعاری داشته صاحب" ریاض العارفین" مدوّن کرده. از اوست:

آن‌کس که ز اسرار ازل آگاه است — غایب ز خود است و حاضر درگاه است

در هرچه نظر کند، خدا را بیند — این معنی لا اله إلّا الله است

در سنه هزار و دویست و بیست و دو وفات نمود.[224]

فتحی

از اهل اردستان و از اوست:[225]

گهی که بر دلت از دیگران غباری هست — مگر به خاطرت آید که خاکساری هست

---

222 (*) در اصل: كشف اللئالي
223 (**) ر. ك. تذكره القبور، ص 40.
224 (*)" مجمع الفصحاء. ج 2، ب 2، ص 807".
225 (**) ر. ك. آتشكده، ج 3، ص 969.

فروغ الدّین اصفهانی (شاعر)

از متأخّرین" مجمع الفصحاء". نامش میرزا محمّد مهدی، فرزند میرزا محمّد باقر، متخلّص به بهجت. اکتساب کمالات را کاملا نموده، غالبا مشغول تألیف و تصنیف شده، از جمله کتاب" صحایف العالم" است، قریب دویست هزار بیت کتابت در دیوان منصب استیفا داشته دبیری بود مترسّل. شعر هم

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 406

می‌گفته و در شعر فروغ تخلّص می‌کرده. زمان ناصر الدّین شاه وفات یافت. از اوست[226]:

یکی چشم نظر بگشا و عالم را تماشا کن — در این سیر و تماشا آنچه منظور است پیدا کن

هیون نفس سرکش را مهاری ساز، در بینی — به تدبیر ریاضاتش ز لولی رامپیما کن

هرآن نعمت که گردد منقطع، لذت نمی‌بخشد — از آن نعمت که هرگز منقطع نبود تمنّا کن

برای عزّتی طاعت مکن مانند برصیصا — به جمع رتبتی حکمت نه همچون پور سینا کن

اگر حکمت بخوانی از برای حق‌شناسی خوان — اگر طاعت کنی محض از برای حق‌تعالی کن

فروغی (شاعر منجّم)

از متأخرین" مجمع الفصحاء"[227]، اسمش میرزا محمّد، از فضلا و حکما و ماهر در مجسطی بوده. در اواسط عمر سفارت و سیاحت کرده با تیمور شاه افغان راه یافته ملك‌الشعرای وی شده. از اوست:

ز وصل نیست مرا بهره‌ای ز بس‌که به محفل — در اضطراب ز طبع بهانه‌جوی تو باشم

و نیز:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 407

بر سر تربت فروغی دوش — ناله می‌کرد غم ز تنهایی

پدر او منجّمباشی فتحعلی شاه و بعد از او برادرش به منصب منجّمباشی‌گری رسیده بود. وقتی معتمد الدوله حاکم اصفهان به سمت اهواز حرکت کرد به جهت سرکوبی اشرار، این اشعار را گفته:

و گر ز ملك صفاهان به خطه اهواز — همای دولت و اقبال می‌کند پرواز

---

[226] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 833.
[227] (**) همان‌جا، ج 5، ص 805.

ز آسمان گذری چون به آستانش رسی[228]... ولی پیش آیدت آواز

میرزا محمّد علی خان فروغی

فرزند میرزا محمّد حسین. فروغی تخلّص. اصلا اصفهانی. در زمان پدر که شغل مهمّی نداشته همیشه به تحصیل علوم جدیده خاصّه تاریخ و جغرافیا و نشر علوم وقت می‌گذرانیده، چنانچه در اوایل مشروطیت ریاست مدرسه سیاسی را عهده‌دار بود.

پس از آن به مناسبت لیاقت ذاتی و تحصیلات و کوششی که داشت به مقامات عالیه نایل گردید، مانند سفارت دربار دول معظمه اروپ و پست‌های مختلف وزارت، تا در عصر پهلوی مقام ریاست وزرا را حایز گردید. تألیفات مفیدی از او در بین هست اخلاقی و علمی و غیره، مانند: کلبه هندی[229] و فیزیك و غیره و غیره و علاوه بر شهرتی که به سبب تصدّی امور معظّمه دولت پیدا کرده به سبب همین تألیفات که غالب محصّلین جدید از او منتفع می‌گردند، در نزد متجدّدین مقبولیّتی حاصل نمود، مخصوصا طرز قلم و سبك نوشته‌جات او که

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 408

مأخوذ از نابغه زمان پدر او میرزا محمّد حسین خان است بسیار جالب توجّه می‌باشد 151، و حتّی در این دوره انقلاب نیز وجاهت او برقرار مانده، به‌عکس سایرین.

میرزا محمّد حسین ذکاء الملك فروغی

در سنه هزار و دویست و پنجاه و چهار در اصفهان متولّد شده 152 از رجال ادب قرن چهاردهم. در نثر فارسی صاحب آثار بلند است، مدّت ده سال از هزار و سیصد چهارده الی یك‌هزار و سیصد و بیست و پنج، روزنامه" تربیت" را در طهران می‌نگاشت. مقالات بسیار و ترجمه‌های شیرین از او باقی‌مانده است که ترجمه کلبه هندی، و عشق و عفت و جلد اول تاریخ ساسانیان تألیف رولسن انگلیسی از آن جمله می‌باشد. سنه یك‌هزار و سیصد و بیست و پنج در طهران وفات یافت.

چندین کتاب دیگر به اسامی دیگر نیز تألیفش منصوب به اوست، می‌توان گفت که اسلوب قلم شیرین او، اثری در طرز نویسندگان ایران داده است.

فرهنگ (شاعر)

از متأخرین" مجمع الفصحاء" است. نامش آقا محمّد علی. شغلش تذهیب کتاب و دارای اخلاقی مهذّب بوده. کتابی در مطایبه نگاشته موسوم به" طرب الاحباب".[230] از اوست:

غیر سروقد او کاورد زلف مشکبار سرو را هرگز ندیدستم که آرد مشکبار

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 409

مشك دارد بار و در مشکش یکی تابنده مهر مهر دارد بار و بر مهرش یکی خرّم بهار

---

228 (*) در اصل جاافتادگی دارد.
229 (**) ذکر این نکته بسیار ضروری می‌نماید که مرحوم جناب در انتساب" کلبه هندی" به محمّد علی فروغی دچار سهو و اشتباه گردیده، چرا که ترجمه این کتاب چنان‌که در ذیل عنوان محمّد حسین ذکا الملك فروغی قید شده، منتسب به پدر ایشان است.
230 (*) مجمع الفصحاء. ج 2، ب 2، ص 840.

ای که دیدستی شگفتی‌ها، ببین در کار من | تا شگفتی‌ها فزون بینی میان ما و یار
سرو را جا در کنار جویبار و سرو من | تا کنارم جویبار آرد ز من جوید کنار

فریب (شاعر) اصفهانی

از متأخّرین" مجمع الفصحاء". اسمش عبد الغفّار. فرزند فتحعلی خوشنویس، شغلش طبابت بوده ولی در اکثر علوم مهارت داشته و در معقول و منقول معروف بوده، در علوم ادبیّه شهرتی دارد، در مرض وبا، رساله‌ای نوشته جامع معالجات ایرانی و فرنگی، و منظومه‌ای در تشریح به فارسی دارد و به طرز متقدّمین سخن‌سرایی می‌کند. به سبب خطّ نستعلیق خوشی که داشته ابتدا" خطّاط" تخلّص کرده، بعد تغییر تخلّص داده" فریب" نموده.[231] از اوست:

مبین به زاهد شهر و به شهره عاریتش | که غیر حیله و سالوس نیست در نیتش
رطب مخواه از آن خاربن که یك‌عمری | به شوره‌زار شآمت کنند تربیتش

و نیز:

یك‌چند شدم در حرم و دیر و کلیسا | شاید که کشد بخت سوی دوست عنانم

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 410

ترسابچگان با خم گیسوی دل‌آویز | کردند خوش آسوده ز قید دوجهانم
گفتم که کنون فاش کنم راز دوعالم | گفتند یکی راز و ببستند دهانم
ای ترك چه نازی به پریشانی گیسو | در حالت من بین که پریشان‌تر از آنم

فریبی

اسمش میرزا حبیب الله، فرزند میرزا رجب علی طهرانی. خود زاییده و پاییده اصفهان. کسب کمالات و مراتب علمی کرده شعر هم می‌گفته. از اوست:

شنیدی روز و شب فریاد ما را | ز بیداد و ندادی داد ما را

[231] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 820.

وفات او در سنه هزار و صد و هشتاد و چهار.

ملّا صالح فریدنی

از شاگردان حاج ملّا هادی سبزواری بوده و در منزل حاجی در سبزوار می‌زیسته. کتاب شرح منظومه را که نزد ایشان دیده بود با خطّ خود در آنجا نوشته بود و همراه داشت. بعد از وفات حاجی به اصفهان آمده، گاهی تدریس می‌کرد و گاهی هم در فریدن می‌گذرانید. در عرفان مرید حاج ملا سلطان علی گونابادی و فرزند او حاج ملّا علی بود و نسبت به آن‌ها فوق‌العاده فروتنی می‌کرده و در صف‌نعال مجلس آن‌ها می‌نشسته [است].

حاج سیّد محمّد فریدنی

اشعار زیر تمام و کمال نوشته شده است به تاریخ 5 بهمن 1307، و

محتوی بر 66 فرد شعر می‌باشد که از مرحوم مغفور جنّت و رضوان آرامگاه آقای سیّد محمّد فریدنی رضی الله عنه بر یادگار مانده است. شکایت او از میر سیّد محمّد امام‌جمعه اصفهان متوفّی 1291 قمری [می‌باشد] که می‌خواسته است به زور ملك او را ضبط کند. و اسم ملك او «چمطاق» بوده و هنوز (1343 ه ق) ورّاث او دارند.

خاقان جهان که درگه داد — بیخ و بن ظلم داد بر باد

از ظلم و ز عدل هرچه در بود — بربست و به روی خلق بگشاد

ای از تو دیار ظلم ویران — وی از تو جهان عدل آباد

ظلمی به من از امام‌جمعه — آن کو رفته خدایش از یاد

رفته است که هیچ گوش و چشمی — هرگز نشنوده و مبیناد

این ظلم نکرده بود نمرود — وین جور نخوانده بود شدّاد

ملك همه، غصب، امام، غاصب — مردم غمگین سباع دلشاد

شیرین بر اوست مال مردم — همچون شیرین نبرد فرهاد

سوی من بینوا نظر کن — شکرانه دولت خداداد

عمریست که من غمینم از وی — یا رب که مباد خاطرش شاد

ای معدن عدل و منبع داد — از دست امام‌جمعه فریاد

با این‌همه شور و شین غوغا — چمطاق نمی‌دهم به آقا

گفتی آقا ستون دین است — انصاف ستون دین چنین است

تیر ستمش که در کمان است — رخش طمعش که زیر زین است

گر گوش فلك شد از نفیرم — گویی که به گوش او طنین است

ای صاحب ملك باخبر باش — آقا پی ملك در کمین است

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 412

از سر نتواندش گذشتن | خود گر همه یك كف زمین است
بنگر كه چگونه از پی غصب | گوید كه صلاح دین در این است
دینش همه زمان گرفته | كس نیست كه پرسد این چه دین است
بالله برون روم من از دین | گر معنی دین‌پرستی این است
ای معدن عدل و منبع داد | از دست امامجمعه فریاد
با این‌همه شور و شین غوغا | چمطاق نمی‌دهم به آقا
ای شحنه قهرمان آفاق | عدل تو و ظلم و زهر تریاق
احوال امامجمعه بشنو | بیتی دوسه بی‌دروغ اغراق
آقا جامع به ملك مردم | آقا عالم به علم شلتاق
در علم و حدیث نیز بد نیست | اما همگی حدیث چمطاق
آقا پی لفظ جور معنی | آقا پی لفظ غصب مصداق
آقا پی ملك و مال تازد | ز انسان كه پی چپاول ایماق
شوق كره زمین از آن سر | بیرون نرود مگر به تخماق
ای معدن عدل و منبع داد | از دست امامجمعه فریاد
با این‌همه شور و شین غوغا | چمطاق نمی‌دهم به آقا
ای مظهر شاهی الهی | در حكم تو ماه تا به ماهی
هم محور آسمان دانش | هم ساحل كشتی تباهی
شاهان به غلامیت مفاخر | گردون به اطاعتت مباهی
مأمور به امر تو اوامر | متروك ز نهی تو نواهی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 413

احوال اراضی صفاهان | بشنو تو از كمینگاهی
هرجا ملكی امامجمعه | بگرفت ز هركسی به راهی

حیران به شبِ چنان کسی خواب | هر گوشه فغان دادخواهی
هفتاد و دو قریه غیر چمطاق | بر دعوی من دهد گواهی
ای معدن عدل و منبع داد | از دست امامجمعه فریاد
با این‌همه شور و شین غوغا | چمطاق نمی‌دهم به آقا
ما را به کسی نه صلح نه جنگ است | از صلح و ز جنگ هر دو ننگ است
بحری است بر این جهان و در وی | آقا در منبع چون نهنگ است
از من به امامجمعه گوئید | آن کو شهدش هم شرنگ است
دست طمع تو گر درازست | پای کرم تو گرچه لنگ است
چمطاق ز من گرفتی آقا | و الله بالله خیال بنگ است
از دست تو ای امامجمعه | کایینه هر دلی به زنگ است
بر پا شکنم هرآنچه خار است | بر سینه زنم هرآنچه سنگ است
آنگه گویم به شاه جمجاه | گر جاه است این زمانه تنگ است
ای معدن عدل و منبع داد | از دست امامجمعه فریاد
با این‌همه شور و شین غوغا | چمطاق نمی‌دهم به آقا
از مردم و مردمی نشان نیست | جز حیله و مکر در میان نیست
از دست امامجمعه کردی | چشمی نبود که خون‌فشان نیست
بر پا شده فتنه‌ای که کمتر | از فتنه آخر زمان نیست

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 414

صد شکر هرآنچه کرده پنهان | بر رأی خدیو کامران نیست
فتحعلی آن شهی که دایم | جز مدحت او به هر زبان نیست
هرجا شاهی از اوست بر تخت | جز او به زمانه شه‌نشان نیست
رزق همه خلق را تو گویی | غیر از کف او کسی زبان نیست
برگو به من از امامجمعه | بر خاطر وی اگر گران نیست
با نوح نبی تو را چه‌کار است؟ | ارثی که ز لوط در میان نیست

دست از سر ملك بنده بردار | این لقمه نصیب آن دهان نیست
ای معدن عدل و منبع داد | از دست امامجمعه فریاد
با این‌همه شور و شین غوغا | چمطاق نمی‌دهم به آقا
این دولت و تخت جاودان باد | پیوسته به صاحب الزمان باد
تا هست نشان کامرانی | در دهر همیشه کامران باد
تا ابلق چرخ در خرام است | خنگ لنگش به زیر ران باد
دستش که به بزم زرفشان است | تیغش به رزم سرفشان باد
بر درگه پادشاه جمجاه | هندای سپهر پاسبان باد
هرجا که معانی بدیع است | از مدحت شاه در میان باد
دست و حل هرکه بحر کان است | غیرت‌افزای بحر کان باد
تا هست بیان به هر زبانی | این شعر به هر زبان [بیان] باد
ای معدن عدل و منبع داد | از دست امامجمعه فریاد
با این‌همه شور و شین غوغا | چمطاق نمی‌دهم به آقا

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 415

آمیرزا عبد المجید فریدنی (مدرّس و فقیه)

از خانواده معروفی است که از فریدن مهاجرت به اصفهان نموده‌اند.

عمده تحصیلات او نزد آخوند ملّا عبد الجواد خراسانی و حاج شیخ محمّد باقر نجفی بوده تا به مرتبه اجتهاد رسیده. یکی از مجتهدینی است که هیچوقت پیرایه مرتبه علمی به خود نمی‌بست، در فنون ادبیّه دارای مراتب عالی بود، علم تفسیر و قرآن و تجوید و قرائات در اصفهان زمان او، منحصر به او بود. علاوه بر تدریس فقه اغلب تفسیر و تجوید هم تدریس می‌کرد اگرچه محصّلین این آخری کم بودند، مخصوصا قصیده شاطبی را که در حفظ داشت بیشتر اوقات تدریس می‌نمود.

با این مراتب علمی، امور معاش خود را به زراعت و به‌طور وارستگی می‌گذرانید. در سنه هزار و سیصد و سیزده پس از مراجعت از حج، در بین راه وفات نمود.

آخوند ملّا محمّد باقر فشارکی

فرزند شیخ محمّد جعفر فشارکی، از شاگردان میر سیّد حسن مدرّس و حاجی شیخ محمّد باقر نجفی بوده است. در مسجد نو بازار تدریس خارج می‌کرد. تقریرات او را محصّلین آن زمان می‌پسندیدند. شاگردان بااستعداد خود را زود اجازه می‌داد و متعذّر می‌شد به اینکه به سبب داشتن این اجازه مجبور می‌شوند به کار کردن و ترقّی نمودن و حقیقتا دارای ملکه اجتهاد شدن، و برحسب اظهار خود ایشان بالای منبر، عده آن‌ها بالغ بر چهارصد نفر بوده.

بیشتر علمای کرمان و یزد نزد او تحصیل کردند.

مباحثه طلّاب در مجلس درس او همهمه‌ای داشت که بسا روزها مجال تقریر به خود او داده نمی‌شد. تقریرات ساده او روی منبر خاص و عام را به خود

جذب می‌کرد. جمعیّت نماز و منبر او اهمیّت داشت. غالبا دوسه نفر تندنویس، منبرهای او را ضبط می‌کردند. شب‌های متبرکه را نوعا در تخته پولاد احیاء می‌داشت 153.

و این احیای شب‌های جمعه به سبب او در شهر و تخته پولاد رونقی یافت. شب‌ها را بیشتر جهت عبادت به صحراها و خارج شهر می‌رفته تا بالاخره دچار ضعف قلب می‌گردد.

در امور حکّام اصفهان موافقت نمی‌کرده بااین‌که باعث رنجش آن‌ها می‌شده، مگر در واقعه ذیل که موافقت فتوای او باسیاست باعث توهین او شد حتّی آنکه جمعیّت عوام، شب در خانه او همه قِسم توهین و هتك حرمت از او کردند.

وقتی که از ناحیه میرزای شیرازی منع استعمال تنباکو در ایران و اصفهان منتشر شد و علما هم متابعت نمودند، فتوای آخوند فشارکی مخالف مشهور واقع شد. به این مناسبت وجهه عمومی از او تمایل حاصل نمود. در سال هزار و سیصد و چهارده وفات کرد، بعد از شصت و چهار سال عمر. قبرش در بقعه آقا حسین خونساری در تخته فولاد می‌باشد.

آسیّد محمّد فشارکی

فرزند حاجی میرزا ابو القاسم فرزند امیر شریف از سادات زواره‌ای که در فشارك 154 ساکن شده‌اند که از محال اصفهان است.

در شش‌سالگی پدر او وفات کرده، و در یازده‌سالگی مسافر و مجاور کربلا می‌شود و در تحت کفالت برادر خود آقا سیّد ابراهیم کبیر بوده [است].

پس از تکمیل عربیّت و منطق نزد فاضل اردکانی و دیگران تحصیل فقه و اصول کرده. موقعی که میرزای شیرازی از نجف مهاجرت می‌کند در معیّت او به

سامره می‌رود. حاجی میرزا حسن شیرازی از میانه علمای محضر خود، او را اختصاص می‌دهد برای مواظبت کارهای شخصی در هنگام کثرت مشاغل، میرزا که نتوانست به کار تدریس برسد تدریس سامره را از طرف خود به او واگذار ساخت.

پس از فوت میرزا از سامره مهاجرت نمود و به نجف متوطّن شد، و فضلای طلاب جهت استفاده اطراف او جمع آمدند و تدریس عمومی را بر منبر در مسجد هندی مقرّر داشت، و بعضی درس‌های خصوصی نیز در منزل خود داشت.

تدریس و عبادت را بر امور ریاستی ترجیح داده، از آن کارها اجتناب می‌نموده و به وارستگی روزگار گذرانید. چنانچه در آن سن نیز خادمی جهت خود اختیار نکرده بود و مباشرت امور منزل خود را داشت.

گاهی که جهت خرید حوایج منزل [درب دکّانی] می‌ایستاد، طلّاب جهت پرسیدن مشکلات درس اطراف او را می‌گرفتند و با نهایت عطوفت جواب آن‌ها را می‌گفت، به‌قدری نسبت به طبقات طلبه و محصّلین مهربانی می‌کرد که اشخاص مبتدی عباراتی که در کتاب‌های ابتدایی برایشان مشکل می‌افتاد، نزد او می‌بردند و بدون مضایقت حل مشکلات آن‌ها را می‌کرد. به همین واسطه بیشتر اوقات در منزل او طبقات مختلفه محصّلین اجتماع داشتند. در اثر حالت ازدنیاگذشتگی، ترکه‌ای از خود باقی نگذارد و در سنه هزار و سیصد و شانزده وفات نمود و عامه اهل نجف در تعزیت او شرکت نمودند. 155

آقا رضی فقیه خوانساری

فرزند آقا حسین خوانساری و خواهرزاده سبزواری است. مراتب علمیّه را نزد خالو و پدر تکمیل نموده دارای مقامات عالیه علمیّه شد. مقبره او نوشته‌اند

چون در فتنه افغان وفات کرده پنهان بوده، و بعضی نسبت داده‌اند که پهلوی پدر خود می‌باشد.

شیخ ابو طالب فقیه گیلانی

فرزند عبد الله بن علی بن عطاء الله بن اسماعیل بن اسحاق بن نور الدّین محمّد بن شهاب الدّین علی بن یعقوب بن عبد الله الواحد بن الشمس الدّین محمّد بن احمد بن محمّد بن جمال الدّین علی بن شیخ تاج الدّین ابراهیم المعروف به زاهد جیلانی[232]. ساکن لاهیجان بوده. بعد از نشو و نما، به اصفهان آمده نزد آقا حسین خوانساری و ملّا رفیع به تحصیل فقه و ریاضیات پرداخت.

کتابخانه‌ای داشته است که متجاوز از پنج هزار جلد کتاب دارا بوده، روزی بیش از هزار بیت کتابت می‌کرده به موجب نوشته فرزند او حزین، مسافرت‌های چندی کرده، در سال هزار و صد و بیست و هفت، در سن شصت و نه‌سالگی وفات کرد.

فکری

اسمش محمّدرضا بیك، در علم سیاق وقوفی داشته. از اوست[233]:

ز سنگین رفتن تابوتم از کوی تو می‌ترسم — که یابد مدعی رازی که در دل داشتم عمری

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 419

میرزا عبد الحسین فیض علی شاه

گویند اهل طبس بوده. جهت تحصیل علوم به اصفهان آمده، لیکن از تحصیلات علوم ظاهریه قانع نشده تا ملازمت سیّد معصوم علی شاه را دریافت و خلیفه او گردید.

علی مراد خان زند به او ارادت داشته، مصارف تکیه او را که در تخت‌پولاد است یومیّه می‌داده که محلّ قبر اوست، در حدود هزار و صد و نود و نه وفات کرد و در همان تکیه مدفون شد.

علی مراد خان زند فرزند او را از اصفهان اخراج ساخت، ابتدای ورود فیض علی شاه به اصفهان، علی مراد خان زند مقدم او را مغتنم دانسته، برایش در تخت فولاد تکیه فیض را ساخت. برحسب خواهش علی مراد خان، فیض علی شاه پرده و عَلَمی با اشکال عددی ترتیب داد که علی مراد خان همراه خود می‌گرفته و به او تبرّك می‌جسته، اتّفاقا کریم خان هم وفات یافت و علی مراد خان استقلال و توسعه به کلی یافت. ولی آخرا با او بی‌میل گردید.[234]

میرزا طاهر قایینی (منجّم و ریاضی‌دان)

فرزند میرزا ابو الحسن قایینی است. در مراتب ریاضیات به مقامات عالیه رسیده بوده[235]. اقلیدس و مجسطی و غیره را تدریس می‌کرده. در هزار و صد و چهل و کسری وفات کرده. سلسله قایینیه در اصفهان که در ریاضیات تبحّری داشته‌اند این اواخر، گویا از احفاد او باشند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 420

236

---

232 (*) مراد شیخ صفی جد صفویه.(مؤلف)
233 (**) آتشکده، ج 3، ص 977.
234 (*) طرائق الحقائق، ج 3، ص 8- 187 و نیز ر. ك. بستان السیاحه، ص 2- 91
235 (**) استاد حزین[بوده].(مؤلف)
236 جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

قاسم بن محمّد ديمرتى 156 اصفهانى (محدّث)

كنيه او ابى محمّد اصفهانى است. از علماى نحو و لغت است. از ابراهيم بن متويه اصفهانى روايت كرده. چهل سال اقراء حديث نموده، تصانيف بسيارى از او نوشته‌اند، در علوم ادبيّه و لغت و حديث و غيره.

قاسمى

از اهل اردستان و در اصفهان متوطّن شده از اوست[237]:

خوش آن غضب كه همان لحظه بى‌گناهى من شود عيان و درآيى به عذرخواهى من

شيخ جعفر قاضى شيخ الاسلام

فرزند عبد الله بن ابراهيم از مشايخ حويزه تولّد او در كمره شده. مدّتى را نزد سبزوارى صاحب" ذخيره" تحصيل مى‌نمود و مراتب معقول و منقول را از آقا حسين خوانسارى [فرا] گرفت، علم حديث را از مولى محمّد تقى مجلسى داشته، منصب قضاوت را در اصفهان مدّت زندگانى داشته، به‌طورى كه معرّف او گشته و علماى رجال او را قاضى نوشته [اند]. تقدّم شيخ جعفر در مراتب معقول و منقول در عصر خود مسلم بين العلماء بوده كه حقيقتا رياست علميه كه آقا حسين خوانسارى دارا بوده، پس از وفات او به دامادش اين شيخ جعفر رسيد.

چنانچه از سبزوارى هم به آقا حسين شوهرخواهر و داماد او رسيده بود.

مناسب بود چنانچه شيخ الاسلامى پس از سبزوارى با يك واسطه- ميرزا على رضا عاملى- به آقا حسين خوانسارى رسيد نيز شيخ الاسلامى هم بعد از

آقا حسين مانند رياست علمى به شيخ جعفر برسد، ليكن به توسّط ملّا محمّد باقر مجلسى كه شيخ الاسلام شد در هزار و نود و هشت تا سال وفاتش شيخ جعفر از اين منصب محروم ماند، و پس از فوت مجلسى شايد به علّت تنافسى كه ميانه اين دو خانواده بوده، يعنى داماد مجلسى- مير محمّد صالح[238]- و داماد آقا حسن- اين شيخ جعفر- متجاوز از يك سال اين منصب بلاصاحب مانده تا مجددا به شيخ جعفر داده شد كه تا حين وفات هزار و يك‌صد و پانزده اين منصب را داشت. احفاد و خانواده او در حدود كمره جماعت بزرگى هستند از علما و فضلا، چنانچه جمعى از علما هم در زمان او شاگرد او بودند.

قاضى فضل الله روزبهان بن فضل الله اصفهانى

از بزرگان علماى معقول و منقول بوده. تأليفات زيادى دارد. عمده تأليفات او داراى تعصّب و فحاشى نسبت به علماى اماميّه [بوده]، چنانچه آن‌ها هم در مقابل با او، معامله به‌مثل كردند.

ميرزا ابراهيم قاضى ماربينى خوزانى

ابن ميرزا غياث الدّين، شيخ روايت آقا محمّد باقر مازندرانى است و در فقه و اصول و كلام داراى تأليفاتى است، و از ملا ابو الحسن ... عاملى روايت مى‌كند. از علماى قرن دوازدهم است.

قتيبه بن مهران آزادانى

---

237 (*) آتشكده، ج 3، ص 8- 977.

238 (*) همان ملا محمّد صالح مازندرانى.

یکی از راوی‌های قرائت و شاگرد کسایی است که در سنه دویست وفات

نموده. مقبره او در آزادان نزدیك شهر اصفهان معروف است.

قرینی

اسمش میرزا حبیب الله فرزند میرزا رجب علی طهرانی در اصفهان تولّد و [نشو و] نما یافته و کسب کمالات نموده، در سنه 1130 وفات کرده. گاهی شعر می‌گفته، از اوست:

بساط سبزه‌زاران، هفته‌ای بی — نشاط می‌گساران، هفته‌ای بی

چرا جورت برم سالان چه زانم — ترا یاری به یاران هفته‌ای بی

قطره

اسمش میرزا عبد الوهاب[239] پدر" ذرّه"، پدر عمان سامانی معروف. در دبیری شهرتی داشته در طریقه کمال و ارشاد قدم می‌زده در شاعری به استادی معروف، در مدح معتمد الدوله منوچهر خان حاکم اصفهان گفته:

زلف مشکینت به هرجا بگذرد مشکین کند — این شگفتی نیست هرجا بگذرد مشك، این کند

مشك‌آگین می‌شوند از آهوان چین و ختن — چین زلف تو جهان را جمله مشك‌آگین کند

آمحمّد رضا قمشه [ای]

سال‌ها در قمشه و اصفهان تدریس حکمت اشراق و کلمات محی الدّین

می‌کرده[240]، در امر معاش تدبیری نداشت و به سبب سخت‌گیری که در معاملات جزئیه می‌کرده بود، مقامات علمیّه او مستور شده بود. حتّی بعضی می‌گفتند که هر قدر قوه عائله در او نقصان یافته، بیشتر بر عقل نظری افزوده. تا در وطن خود بود کاملا مقامات او مجهول مانده بود، تا برحسب ضرورتی به طهران مسافرت کرده و در آنجا بساط تدریس گسترد و چندین نفر از دانشمندان نامدار به استفاده از محضر او افتخار کردند، به این مناسبت مراتب او مکشوف شد. در عبادات و حفظ ظاهر شرع اهتمام داشته. شعر را نیکو می‌گفته. از اوست:

ساغر ز خون ماست، به اندازه نوش کن — این جام باده نیست که لبریز می‌کنی

---

[239] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 886.
[240] (*) المآثر و الآثار، ص 222.

می‌توان او را مجدد حکمت اشراق دانست که حتّی بعضی را عقیده این بود که بعد از صدر قینوی دیگر کسی در حکمت اشراق و کتب محی الدّین مانند او نیامده. حتّی پس از فوت او تدریس حکمت را جماعتی منحصر می‌دانستند به شاگردان او، مانند آمیرزا هاشم و آمیرزا محمود قمی و حاجی فاضل تفریشی. در سال هزار و سیصد و شش در طهران وفات کرد و در ابن بابویه مدفون شد.

میرزا نصر الله قمشه [ای] (حکیم)

از خانواده علم و اغلب آن‌ها دارای محراب و منبر و مسند شرعی بوده‌اند در قمشه. آمیرزا نصر الله، ترك سیره خانواده خود را نموده، به فلسفه می‌پردازد و مسافرت به سبزوار می‌کند و نزد حاجی سبزواری تکمیل می‌شود، بعد از مراجعت به قمشه از مردم کناره‌جویی می‌کند و ترك معاشرت و دخالت در امور شرعیّه را می‌نماید، گاه‌گاهی که بعضی از محصّلین فلسفه از شهرهای ایران نزد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 424

او می‌آمده‌اند تدریسی می‌نموده، اوقات خود را پس از گوشه‌گیری و انزوا چندی به احیای قناتی که آن را حکیم‌آباد اسم گذارده مشغول می‌سازد. در فقاهت مرتبه اجتهاد داشته. در فلسفه هم بعضی از مریدان او را برتر از بسیاری از معاصرینش می‌دانسته‌اند و اخلاق محموده او بیشتر جالب توجّه بوده. در اوایل مشروطیت ایران وفات نمود و در شهرضا مقبره او معروف است.

آقا میر محمّد علی قنّاد

بعد از صابر علی شاه، تکفّل امور فقرای اصفهان را رحمت علی شاه به او مفوّض ساخت. بعد از زمان کمی وفات یافت.

سیّد قاسم قهپایه‌ای رجالی

فرزند امیر سیّد محمّد الحسنی الحسینی الطباطبایی قهپایه‌ای، شیخ مجلسی دوّم و راوی از شیخ بهایی[241]. در علم رجال صاحب تحقیقات بلندی است و در این فنّ شاگردان فاضلی داشته، مانند: مولی محمّد علی استرآبادی، شیخ روایت فاضل سراب و دیگران.

احمد کاتب

احمد بن سعید ابو الحسن کاتب، از مشاهیر اعیان اصفهان بوده، دارای کتب و رسائل در منطق و ادبیات، که سبك او در کتابت بی‌سابقه بوده است.

زمان القاهر متولی عمل خراج اصفهان شد تا سنه سیصد و بیست و چهار.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 425

ابو عبد الله عماد کاتب (صاحب خریده)

ابو عبد الله بن محمّد بن صفی الدّین ابی الفرج از اخلاف هبه الله بوده است، لقب او عماد الدّین کاتب اصفهانی است و معروف به ابن اخ العزیز.

به سبب آنکه عزیز، عموی او، از مشاهیر آن زمان بوده است. چنانچه نوشته شد، عماد از فقهای شافعی مذهب بوده است. در سنه پانصد و نوزده در اصفهان متولّد شده و نشو و نما یافته. در ایّام جوانی به مدرسه نظامیه بغداد داخل می‌گردد و فنون ادب و خلاف را در آنجا تحصیل نمود تبرّع حاصل می‌نماید.

دارای اشعار و رسائل زیادی است. نزد ابو منصور سعید، مدرّس مدرسه نظامیه، تحصیل فقه نموده. حدیث را از ابی الحسن علی بن هبة الله و جمعی دیگر استماع نموده، پس از آنکه مهارتی در فنون مختلفه پیدا کرد، با وزیر عون الدّین بن هبیره ارتباط یافت و تولیت و نظارت در امور مالیه بصره و واسط را یافت.

---

[241] (*) فوائد الرضویه ج 1، ص 717.

مدّتی را به ترقّی می‌گذرانید تا اینکه ابن هبیره وفات نمود و امور بستگان او اختلال یافت و به سختی افتادند. مدّتی را عماد را به عسرت گذرانید تا به شهر دمشق منتقل گردید. در پانصد و شصت و دو و به ملك العادل نور الدّین اتابك زنگی اتّصال یافت و تدبیر دولت با قاضی کمال الدّین شهرزوری بود، عماد خود را به مجلس او رسانیده و از پاره‌ای مسایل خلاف و غیره گفتگو به‌میان آورد، مراتب علمیه خود را به قاضی وانمود ساخت. قاضی او را به امیر کبیر نجم الدّین والد سلطان صلاح الدّین ایوبی معرفی نمود. به سبب شهرتی که عموی او عزیز داشت و او را می‌شناختند، نجم الدّین احترام و تعظیم به عماد گذارده از میانه اعیان و اماثل او را برتری داد، سلطان صلاح الدّین نیز به وسیله آشنایی پدر او را شناخت.

قاضی کمال الدّین، مراتب فضل و اهلیّت او را در انشا، نزد سلطان نور الدّین ظاهر ساخته و به آن کارش بازداشت. عماد گفته: نظر به اینکه انشای

رسائل و کتابت را هیچ‌وقت ممارست نداشتم و این کار کهنه بود برای من، متحیّر ماندم در قبول آن و از عهده برآمدن آن، تا اینکه پس از مباشرت، به خوبی از عهده آن برآمدم و رسائل غریبی از منشآت عربی و عجمی می‌نوشت.

در این مدّت با صلاح الدّین ایوبی نیز سروکاری پیدا کرد و نور الدّین او را محرم اسرار خود دانسته وقتی در نزد المستنجد خلیفه روانه‌اش نمود، بعد از مراجعت تدریس مدرسه عماد را در دمشق دارا شد- پانصد و شصت و هفت- در ایّام نور الدّین تا وفات او به ریاست گذرانید. پس از فوت نور الدّین، ملك صالح فرزند او در صغر سن به جای او نشست، مباشرین امور، عماد را تهدید کردند تا به عراق گریخت. در آنجا مدّتی معطّل ماند تا خبر فتوحات صلاح الدّین ایوبی را شنید، خود را به او رسانید و قصایدی در مواقع مختلف در مدح او می‌گفت و همه روز ملازم درب خانه او بود و صلاح الدّین مشغول به فتوحات، تا وقتی توجّه به حالت او پیدا کرد و او را در میان منشیان خود جای داد و اعتمادی به او پیدا کرده از اماثل و اقران برتری یافت.

در زمان حیات صلاح الدّین به تعیّن و ریاست گذرانید و پس از وفات او به اختلال حال مبتلا گشت، این مرتبه اختلال حال را صرف تألیفات معروفه خود نمود که از آن جمله است:" خریدة" القصر 157، در کتب ادبیّه شهرت عماد به اسم همین کتاب می‌شود- و این خریده ذیل است از برای کتاب" زینت دمیة الدهر" ابو المعالی سعد خطیری، و آن نیز ذیل است بر کتاب" دمیة القصر" باخزری، و او نیز ذیل است بر کتاب" یتیمة الدهر" ثعالبی، و او نیز ذیل است بر کتاب" بارع" هارون بن علی منجّم.

هریك از این کتاب‌ها متضمّن یك دسته از شعرای زمان خود هستند و این خریده، متضمن شعرای قرن پنجم تا زمان تألیف کتاب عماد و کتاب‌های دیگری هم از او معروف است مانند کلمات لطیفی که از او معروف است.

وقتی با قاضی فاضل سواره یکدیگر را ملاقات کردند، عماد به قاضی گفت:" سر فلا کبابك الفرس، قاضی در جواب گفت:" دام علاء العماد"، چون این دو جمله مقلوب کنند مجددا همان جمله ظاهر می‌شود. و دیگر کتاب او تاریخ سلجوقیه است، به اسم" نصرت الفترة"، و در آنجا مؤید الدّین طغرایی را به‌عنوان استاد ذکر کرده. وفات او در سنه پانصد و نود و هفت [بوده است].

آخوند ملّا محمّد کاشانی (فقیه حکیم)

با آمیرزا ابراهیم قاضی همواره در مسابقه بوده‌اند. چنانچه متفقا از جماعتی از علما روایت می‌کنند. اصل او از کاشان و در اصفهان سکونت داشته و از معاریف زمان نادر شاه است. در اوایل ورود به اصفهان در مدرسه جدّه با عسرت تحصیل و تدریس می‌نموده، چنانچه یکی از شاگردان او حکایت نمود، وقت فراغت از درس که نزدیك ظهر می‌شد به یکی از شاگردان خود دستور می‌داد از دکّان بقّال و نانوایی درب مدرسه، یك شاهی سرکه شیره و قدری نان نسیه گرفته، جهت او می‌آورده که مخارج روز و شب او دوسه شاهی بیش نمی‌شده، و از این راه نزدیك پانزده تومان به کسبه مقروض می‌شود. ناچار در مقام معلّمی برمی‌آید در خانه یکی از اهالی کاشان، و اولاد او را روزها تعلیم می‌داده و از اجرت ماهیانه آن معلّمی، یك‌دفعه قرض خود را ادا می‌کند و معلّمی را هم ترك می‌نماید، تا بار دیگر در مدّت مدیدی باز مبتلای به همان مقدار قرض می‌گردد. این دفعه در منزل دیگری معلّمی می‌نماید و از اجرت آن ادای قرض می‌کند.

خلاصه سال‌ها با کمال عسرت به تحصیل و تدریس گذرانده و تدریسات او عبارت بوده اغلب از مغنی و مطوّل و شرح تجرید و شرح کبیر و قوانین. لیکن در اواخر، اسفار هم می‌گفته که در مدرسه صدر سکونت داشت، پس از آنکه

قریب ده دوره شرح منظومه را تدریس کرده بود. تدریس ادبیات را هم در اواخر متروك داشته بود. در اواخر عمر به توسط آمیرزا محمّد حسن نجفی نزد ظلّ السلطان حکومت اصفهان معرفی می‌شود و مختصر ماهیانه‌ای برای او مقرر می‌شود.

حالت عبادت و بکای مخصوصی داشت. چنانچه مکرر در بین نماز از شدّت تضرع و بکاء قدرت ایستادن و استقرار از او سلب می‌شد و به زمین می‌افتاد، کمتر در معاصرین زمان او در اصفهان چنین حالتی از کسی دیده شد، یعنی این‌طور بی‌اختیار شدن از تضرّع. در سحرها مناجات‌های مخصوصی انشا می‌نمود، غیر از آنچه در کتب مندرج است. مخصوصا تکرار اسماء حسنی را بیشتر از همه چیز می‌نمود. با همه این اوصاف کمتر کسی بود که با او معاشرت کند و بتواند موافق میل او رفتار نماید که مورد دشنام او نشود. در امر طهارت و نجاست فوق‌العاده دقت داشت.

وفاتش در سنه هزار و سیصد و سی و سه و مقبره او را که ابتدا در محلی خالی و تنها قرار دادند، به موجب وصیّت و میل خود او به دوری از دیگران؛ پس از چندی یك نفر [از] مریدانش عمارت ساخت، نزدیك لسان الارض در تخت فولاد برخلاف عقیده خود از علامت و بنا گذاردن روی قبر.

ملّا محمّد جواد کاظمینی (صاحب شرح جواد)

اصلا اهل کاظمین بوده مهاجرت کرده، در ملازمت شیخ بهایی روزگار می‌گذرانیده، رساله" خلاصة الحساب" شیخ بهایی را و همچنین رساله" زبده" او را که مانند کتب شیخ موجز و ملغّز بوده، شرح کافی با بیانی نوشته، و چون این دو رساله در میانه طلبه متداول بوده است و بیانات صاحب عنوان مساعدت‌های زیادی در توضیح و بیان آن دو کتاب را داشته، و همچنین تداول بسیاری یافته،

اسم صاحب عنوان، به شارح جواد شهرت گرفته و به همین عنوان شناخته می‌شود. از شیخ بهایی [اجازه] روایت داشته و چند نفر علما هم از او روایت نموده‌اند، شدّت کوشش او در تحصیل، باعث میل مفرط شیخ بهایی به او گردیده بود و او را مأمور به نوشتن شرح بر رسائل خود و تألیف بعضی کتب دیگر کرد.

سیّد درویش کافی نجف‌آبادی

اسم او درویش حسن معروف به کافی شاه. خانواده او از اهل چهارمحال و لُر بوده‌اند، مهاجرت به نجف‌آباد کرده و در آنجا توطّن جستند.

درویش حسن مشهور به درویش کافی، طرف ارادت شیخ محمّد تقی سرسلسله مشایخ نجفی و ائمه کنونی مسجد شاه بوده [است].

سبب این ارادت را بعضی علاوه بر مکارم اخلاق درویش کافی، پاره‌ای خوارق عادات دانسته‌اند که شیخ محمّد تقی از او مشاهده نموده [است].

درویش کافی، بی‌آلایش زندگانی می‌کرده و به همین سبب خود را درویش می‌نامیده. غالبا اشخاصی که با او ملاقات می‌کرده‌اند برای ملکات پسندیده او و گفتارهای معقولانه، با او ارادت پیدا می‌کردند. چنانچه وقتی یکی از امام‌جمعه‌های اصفهان- میر سیّد محمّد- او را جلب نموده و بنای تعرّض به او را داشته، ابتدائا از او می‌پرسد، به چه علّت این وضع لباس سفید برخلاف معمول، جهت خود اختیار نموده‌ای؟ در جواب می‌گوید: چون همیشه خود را مهیّای مرگ ساخته‌ام و این لباس موافق اموات می‌باشد، به این سبب پوشیده‌ام.

پس از آن مسأله از شکیّات نماز او سؤال می‌کند. جواب می‌دهد این‌گونه سؤالات شایسته اطفال مکتب است، مطلب غامض علمی که نمی‌دانید از من سؤال کنید تا جواب دهم.

یکی دیگر از مریدان معروف او حاج سیّد محمّد باقر رشتی بوده که گاهگاهی در نجف‌آباد به ملاقات او می‌رفته، چنانچه شیخ محمّد تقی را می‌گویند همه هفته پنجشنبه و جمعه محض ملاقات او از شهر به نجف‌آباد می‌رفته است.

دو نفر فرزند داشته، یکی درویش بنده علی و دیگری درویش محبّ علی.

درویش بنده علی فرزندی داشته معروف به درویش سلطان حسن، دارای اخلاق پسندیده و ملکات حمیده و طرف ارادت اهالی نجف‌آباد.

وقتی یکی از اقربای او به استناد اوراق شجره‌نامه‌ایی برای خانواده خود، که از جمله آن‌ها اولاد درویش کافی بودند دعوی سیادت می‌نمایند، مدارك خود را به‌نظر معاریف علمای وقت رسانیده. پس از آن، تمام این خانواده دارای عنوان سیادت می‌شوند که تا آن‌وقت معلوم نبوده [است] و درویش سلطان حسن و اقربای او را از این تاریخ به بعد، سیّد سلطان حسن و غیره می‌نامند.

سیّد سلطان حسن را وقتی نزد آمیرزا محمّد هاشم چهارسوقی، طراز اوّل علمای وقت جلب می‌نمایند و در موضوع سیادت آن‌ها مباحثات می‌کنند، تا بالاخره آمیرزا محمّد هاشم از او سؤال می‌کند که با اطمینانی که به سیادت خوداری، آیا می‌توانی در شیرخانه موقعی که شیرها را باز نمایند داخل شوی؟

می‌گوید: به اتّفاق شما ممکن است برویم!

از سیّد سلطان حسن حکایات بسیاری مشعر بر وارستگی و بی‌علاقگی او به دنیا و دیگر ملکات پسندیده در افواه اهالی نجف‌آباد معروف است.

احفاد و خانواده درویش کافی، حالیّه جمعیّت بسیاری در نجف‌آباد می‌باشند و معروفند.

شیخ زین الدّین عبد السّلام کاموس

از قرّاء اصفهان که ملا عبد الله کرمانی مرید اوست، معاصر شاه نعمت الله [ولی] بوده [است].

کامی (شاعر)

از متأخرین مجمع الفصحاء. نامش اسماعیل مولدش برخوار اصفهان و شغلش تجارت.[242] از اوست:

گریان نبود سحاب هنگام بهار — نالان نبود به گلستان بلبل زار

چون دیده اشك‌ریز من در غم دوست — چون سینه ناله‌خیز من در غم یار

کاوه یا گاوه اصفهانی فریدنی

در کتاب گات‌ها و سرودهای زرتشت، در ضمن ترجمه بعضی از لغات خاص می‌نویسد: یازدهم کاوی 158 از امرای بزرگ ایران از طرف فرقه دیویستان، سردار و پیشواست مخالف آیین زرتشت می‌باشد، در" سانسکریت" معنی این کلمه، شاعر و سرود می‌باشد، در" وید" معنی پیشوا و پیغمبر دارد. او را دارای الهامات غیبی و حکمت سرّی می‌پنداشتند. گاهی عنوان کاوی را به خود پروردگاران می‌دهند. از اینجا معلوم می‌شود که این عنوان بسیار بزرگی است، فقط به سران قوم و بزرگان دین داده می‌شود، و او را نیز پیشوای «سوم» که شربت مسکری است و در وقت به جای آوردن رسومات دینی استعمال می‌کنند،

خوانند.

چون [نظر] زرتشت صراحتا در گات‌ها برخلاف استعمال چنین مسکری است و فدیه و قربانی را بازمی‌دارد و این کاوی‌ها که دسته مخصوصی از پیشوایان" دیویسنی" بودند، مخالفت ورزیدند. زرتشت نیز آنان را از گمراه‌کنندگان شمرد. این کلمه نیز بعدها در توضیحات تفسیر پهلوی اوستا به کر و کور تعبیر شد.

---

[242] (*) ر. ك: مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 893.

ولی این مسأله را چگونه می‌توان حل نمود که همین عنوان در" یسنا" 46 و 14 و 51 و 16 و 53 و 2 به بهترین دوست و حامی زرتشت که ویشتاسب باشد داده شد و به‌عنوان کی گشتاسب سرافراز و در جزو اسامی کیخسرو و کیقباد و نیز کاوی موجود است.

کلیه سلسله کیانی که در باختر سلطنت داشتند از همین کلمه کاوی می‌باشد. جای شبهه‌ای نیست که کاوی اسم دسته‌ای از پیشوایان" دیویسنا" بود و کاوی که امروز کی گوییم و عنوان بسی از یلان و ناموران و شهریاران است، هر دو یکی است. لا بد باید مسأله را این‌طور حل نمود که پیش از برانگیخته شدن حضرت زرتشت، کاوی عنوان ناموران هر دو دسته آریایی هند و ایرانی بود. از دیرزمانی به این عنوان آشنا بودند، پس از نو شدن آیین ایرانیان به‌کلی معنی خوب را از این کلمه سلب کردن ممکن نبود.

هروقت که از برای پیشوایان دیویسنا استعمال می‌شد، معنی بد از آن اراده می‌کردند. ولی از برای شاه به همان معنی قدیم خوب باقی ماند، کاوی به معنی بد و دشمن مزدیسنا در یسنا 32/ 14 و 32/ 15 و 44/ 20 و 46/ 11 و 51/ 12 استعمال شده است.

در برلن مجلّه‌ای به اسم کاوه در اوایل مشروطیّت ایران طبع گردید به مدیریت میر سیّد حسن تقی‌زاده تبریزی در شماره اول تحت عنوان" کاوه-

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 433

درفش کاویانی" می‌نویسد:

کاوه یا کابی با کاف عربی، اسم شخص داستانی است که بنا بر روایات قدیم ایران آهنگری بوده از اهل اصفهان، که در ایّام پادشاه ظالم خارجی ضحاك" آژی‌دهاك" بر وی شوریده، و پیشروی قیام ملی شد که به واسطه آن شورش آن نسل خارجی را از ایران برانداخت، و از نژاد پاك ایرانی فریدون را بر تخت نشانده ایران را استقلال بخشید.

آنچه در باب این شخص داستانی و سلطنت ضحاك و فریدون در شاهنامه فردوسی و در تواریخ متأخره ایرانی آمده، معروف عامه است.

بیشتر از این شخص آهنگر غیور ایرانی که هویت او در روایات قدیم گم و تاریك می‌شود، یك اثر جاودانی او در ایران و خارجه شهرت یافته است که وجود آن به دوره‌های تاریخی نیز انتقال نموده و حتّی در آثار باقیه موجود است.

این شاهکار قرون عزت ایران «درفش کاویانی» است که نام آن هر ایرانی را یاد از شکوه باستانی و غرور ملّی خود آورده و روح زنده و ذلت‌ناپذیر ایران را به خاطر می‌آورد.»

کاویانی درفش 159 که مانند یك رمز و اشارتی برای برخاستن ایران بر ضد دشمنان خود در بالای صفحه این روزنامه پرچم گشوده، برای هر ایرانی که تا اندازه‌ای از اشعار شاهنامه فردوسی آشناست. آن شاعر بزرگ ایرانی با کمال فصاحت، همداستان ایجاد آن لوای حریّت را سروده و هم در باب شکل و ساخت آن به واسطه‌ی کاوه و فریدون سخن رانده و اینك خلاصه‌ی آنچه درباره آن بیرق به ما بازگذاشته [است]:

از آن چرم، کاهنگران زیر پای	بپوشند هنگام زخم درای
همان کاوه آن بر سر نیزه کرد	همان‌گه ز بازار برخاست گرد
خروشان همی‌رفت نیزه به دست	که ای نامداران یزدان‌پرست!

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 434

کسی کو هوای فریدون کند | سر از بند ضحاك بیرون کند
چو آن پوست بر نیزه بردید کی | به نیکی[243] یکی اختر افکند پی
بیاراست او را به دیبای روم | بگوهر برو پیکر از زرّ[244] و بوم
بزد بر سر خویش چون گرد ماه | یکی فال فرخ پی‌افکند شاه
فروهشت ازو سرخ و زرد و بنفش | همی‌خواندش کاویانی درفش
ازآن‌پس هرآن‌کس که بگرفت گاه | به شاهی به سر برنهادی کلاه
بر آن بی‌بها چرم آهنگران | برآویختی نو به نو گوهران
ز دیبای پرمایه و پرنیان | بر آن‌گونه گشت اختر[245] کاویان
که اندر شب تیره خورشید بود | جهان را از او دل پرامید بود

از مورّخین قدیم اسلام نیز طبری و ابو ریحان بیرونی، شرحی از خروج کاوه و وصف این عَلَم ملی آورده‌اند که تقریبا مطابق با بیانات فردوسی است.

طبری گوید، مردی از عامه از اهل اصفهان موسم به کابی، عصایی را که در دست داشت برداشته و انبانی که با او بود بر سر عصا نصب نموده و مردم را به مجاهده دعوت کرده، و گوید، عَلَم مزبور از پوست شیر بود و سلاطین ایران طلا و دیبا بر آن پوشانیدند.

و نیز گوید، این عَلَم را جز در امور بزرگ، نمی‌کشیدند و جز برای شاهزادگان وقتی که به کارهای بزرگ فرستاده می‌شدند، برنمی‌افراشتند.

و بازگوید که کابی از اصفهان با اتباع خود راه افتاد و چون نزدیك محل ضحاك رسید، ضحاك را هراس دامنگیر شد و فرار کرد و عرصه برای عجم

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 435

خالی ماند، پس برکابی اجتماع نموده و در باب سلطنت مذاکره کردند ولی کابی گفت که وی به امور ملك متصدی نخواهد شد و باید که یك شاهزاده ایرانی برگزینند. در جای دیگر گوید مردی از اهل بابل برخلاف ضحاك عَلَمی بلند کرد ... و اهل اصفهان از اولاد این مرد هستند که لوا را برافراشت.

و نیز در ضمن وقعه قرقش گوید که رستم، بهمن بن جادویه را فرستاد با درفش کابیان رایت کسری و این علم از پوست پلنگ بود به عرض هشت ذراع و طول دوازده ذراع.

و نیز گوید که در جنگ قادسیه ضرار بن الخطاب، درفش کابیان را از ایرانیان به غنیمت گرفت و مسلمین در مقابل سی هزار درهم آن را از وی گرفتند.

و قیمت آن هزارهزار و دویست هزار درهم بود.

---

243 (*) در اصل بلنگی
244 (**) در اصل مرز
245 (***) در اصل آخر

ابو ریحان بیرونی در کتاب" آثار الباقیة" گوید، کابی بر ضد ضحاك برخاست و او را دفع کرد و پادشاهان ایران بعدها به علم و رایت او تیمن کردند.

این علم از پوست خرس[246] بود و بعضی گویند از پوست شیر و اسمش درفش کابیان بود که بعدها به جواهر و طلا مزیّن شد.

بنابراین وجود درفش کاویان در جنگ ایران با عساکر اسلام و افتادن آن به دست عرب و حکایت حمل آن به مدینه و سلب جواهرات آن و غیره، آخرین خبر تاریخی این عَلَم ایرانی است.

خوشبختانه دو شکل از صورت درفش کاویانی که در زمان با شوکت هخامنشیان و ساسانیان همیشه در جلو لشکر ایران کشیده می‌شد در آثار تاریخ مانده، به‌طوری که امروز قریب به تحقیق شکل اصلی درفش کاویان بر ما واضح و روشن است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 436

یکی از آن تصویرات، شکلی است که در روی یك تخته‌سنگ به‌طرز خاتمکاری دیده می‌شود که در سال 1831 مسیحی در جزو حفریات بومبئی 160 به دست آمده است.

این خاتمکاری جنگ ایسوس را نشان می‌دهد که در سال 333 قبل از میلاد واقع شد و در این جنگ بود که اسکندر کبیر، داریوش آخرین پادشاه هخامنشی را شکست داد.

در طرف چپ این تخته‌سنگ، صورت اسکندر را کشیده‌اند که در میان جنگیان خود سوار ایستاده است. در طرف راست روبه‌روی اسکندر، داریوش پادشاه ایران روی یك عراده جنگی ایستاده و او در میان لشکر ایرانی است که از هجوم لشکر اسکندر مقدونی در شرف فرار هستند، در عقب داریوش یك سواری بیرق در دست دارد، متأسفانه مخصوصا به همین قسمت خاتمکاری شکستی وارد آمده است که بدان واسطه، درست سنگ بیرق هویدا نیست. ولی با وجود این قسمت بالایی خود بیرق و نوك نیزه‌ای که بیرق بدان وصل است و همچنین قسمتی از ریشه‌هایی که برای زینت بیرق آویخته بودند، درست نمایان است.

ازآنجایی‌که شهر بومبئی در سال 79 مسیحی زیر مقذوفات وزود خراب و ویران و پنهان گشت، پس بایست ظاهرا این تخته‌سنگ خاتمکاری مدّتی قبل از این تاریخ به اتمام رسیده باشد و لهذا گمان می‌رود که تاریخ تمام شدن این تخته‌سنگ خاتمکاری، تقریبا مقارن با زمان تولّد حضرت مسیح (ع) باشد.

یك شکل دیگری هم تقریبا از همان عصر به یادگار مانده است، شباهت تمامی دارد با تصویر درفش کاویانی که در تخته‌سنگ خاتمکاری بومبئی منقوش است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 437

این شکل دوم عبارت است از سکّه‌های یك سلسله از ملوك عصر دیادوخ‌ها، یعنی خلفای اسکندر که در مملکت اصلی هخامنشیان یعنی در فارس نفوذی پیدا کرده و تا زمان اشکانیان حکمرانی می‌کردند. نفوذ و استقلال این سلسله به اندازه‌ای بود که سکّه به نام خود می‌زدند. لقب این سلسله فراتاکارا یعنی آتش‌پرستان بود. و ازاین‌رو معلوم می‌شود روی سکّه فقط همان سر پادشاه را نشان می‌دهد، در پشت سکّه آتشکده که پادشاه در مقابل او ایستاده نماز می‌کند منقوش است، در روی آتشکده آتش مقدّس سوزان است و بالای آن خدای بزرگ اهورامزدا در پرواز است. در عقب این آتشکده یك شکلی دیده می‌شود که از هر حیث هم شبیه به بیرق ایران در خاتمکاری بومبئی در خصوص جنگ ایسوس است و هم شباهت تامه به درفش کاویانی که فردوسی وصف کرده است دارد، و همچنین آن اختری که فریدون با جواهر زینت داده و بر روی چرم پاره‌ای بیرق نصب کرده بوده است به‌طور وضوح نمایان است، چنان‌که از تصویر ذیل به خوبی پیداست. 161

از توافق این سه ماخذ یعنی خاتمکاری بومبئی و سکّه‌های خلفای اسکندر و وصف شاهنامه که از منابع خیلی قدیم در دست است، تقریبا درست معلوم می‌شود که درفش کاویانی چه شکلی داشته است. درفش مزبور عبارت بود از یك قطعه چرم پاره‌ای مربعی که بر بالای یك نیزه نصب شده و نوك نیزه از پشت آن از طرف بالا پیدا بوده و بر روی چرم که مزیّن به حریر و گوهر بود، شکل یك ستاره‌ای بود مرکب از چهار پره و در مرکز آن دایره کوچکی و همچنین در فوق آن نیز دایره کوچکی که قریب‌به‌یقین همان است که فردوسی از آن به اختر کاویانی تعبیر می‌کند، از طرف تحتانی چرم چهار ریشه به رنگ‌های مختلف سرخ و زرد و بنفش آویخته بوده. و نوك این ریشه‌ها مزیّن به جواهرات

---

[246] (*) در اصل خروس

بوده است.[247]

صاحب" فرهنگ ناصری" نوشته كاوه بر وزن ساوه، نام مردی است كه در شهر سپاهان كه لشكر ايران در آن جمع و از آنجا به هرجا مأمور می‌شده‌اند، رياست ارباب صنعت اسلحه رزم داشته، جبّاخانه كه زره و مغفرآلات جنگ می‌ساخته‌اند در دست او بوده و با سلسله پيشداديان ارادت و اعتقادات صادقانه داشته. بعد از غلبه ضحاك علوانی بر جمشيد جم و هلاكت جمشيد، ظلم و بيداد ضحاك اهالی ايران را به ستوه آورد و بدو دل بد كرده بودند و چاره نداشتند. او نيز از ايرانيان آسوده‌دل نبود، چون فريدون بن آبتين از فرانك بزاد، در لارجان مازندران در بيشه، به شير گاو پرورش يافت تا به حدّ رشد رسيد و ضحاك بر وی دست نيافت. هواخواهان در انتظار خروج او بودند، كاوه، با دانايی كه صاحب علوم غريبه بود، آشنايی گرفت و بر نطعی از چرم شكل صددرصد برنگاشت و به كاوه سپرده، بدو گفت كه اين را عَلَمی بساز كه با هركه روبرو شوی غالب گردی، اگر از نژاد جمشيد تنی پيدا كنی كارها رونق خواهد گرفت.

كاوه پسران خود قارن و قباد را به تحريك سپاهيان سپاهان مأمور نموده و با گماشتگان ضحاك محاربه كرد و با رايت منصور سپاهی موفور، به ری آمده و فريدون را آگاه كرد. گرزی به تركيب سر گاو برای او ساخته خروج كردند و ضحاك را گرفته در چاهسار كوه دماوند نگونسار كردند، و فريدون استقلال يافت و كاوه را با سپاه بوزنطيه كه بعد قسطنطنيه نام يافته، فرستاده مدّت بيست سال به سپهسالار و فتح بلاد پرداخت و حكومت شهر سپاهان خاصّه وی گرديد، و همچنين گرشاسب به تسخير مغولستان و چين مأمور شد. خاقانی به تقريبی

در اين معنی در اشعار خود گفته:

چون به يكی پاره پوست، ملك توانی گرفت غبن بود در دگّان كوره و دم داشتن

و نيز:

كاوه كه داند زدن، بر سر ضحاك پتك كی شودش پايبند، كوره و سندان و دم

حاصل در تواريخ و شاهنامه، كاوه نويسند. و كاف عجمی و عربی مبهم مانده، ولی پارسی‌دان داند كه كاويدن مصدر اسم كاوه نگردد و از مقدّمات سابقه معلوم شد كه پهلوانان را، كاو و كو و كيو و گودرز به ملاحظه شجاعت نام بوده، و به شمس الدّين فخری اصفهانی كه فاضلی است شاعر و فرهنگی نگاشته و شواهد آن‌همه از اشعار اوست، در مدح ممدوح خود گفته:

گر كاوه صيت زورت و مرديت بشنود بر خويشتن دگر ننهد هيچ نامِ كاو

و اگر اين نام با كاف عربی بودی، فاضلی شاعر صاحب فرهنگ به اين وضوح بيان نفرمودی، چه اگر چنين نباشد و كاف عربی خوانده شود، شعر هيچ معنی نخواهد داشت. اينك معيار جمالی و اين قطعه حاضر است اين اسم به كاف عربی مانند قابوس وشمگير به معنی مشهور غلط است و خطای مشهور، و سال‌ها به تقليد خوانده‌اند. و در" شرفنامه احمد منبری" كه فرهنگی است معروف، و جامع آن، ابراهيم فاروقی، و اسبق و اقدم بر صاحب فرهنگ جهانگيری و سروری و رشيدی و برهان بوده و نام آن در جهانگيری و ساير لغات مرقوم است، كاوه را در سلك كاو و كو و گيو و كازر و كيسو، در حرف كاف پارسی

---

[247] (*)[ر. ك] شماره(1)، سال نخستين، دوشنبه 15 شهريورماه 1285 يزدجردی- 18 ربيع الاول 1334 هجری- 24 ژانويه 1916 مسيحی.(مؤلف)

آورده، و بعد از او بر متأخرین مشتبه گردیده و تحقیق ننموده‌اند و چون در پارسی بعضی کلمات و حروف که در تکلّم و تلفّظ قریبند با یکدیگر تبدیل

می‌نمایند، کاوه را کابه و کابی نیز می‌گویند و عَلَم را عَلَم کاویانی و کابیانی گفته‌اند.

از وقایع ضحاك 162 چیز خوشی شنیده نشد غیر از اینکه چون ابتلای او سخت شد و ظلمش دوام کرد و روزگارش به طول انجامید و آنچه را مردم از او دچار می‌شدند، فزونی گرفت، اعیان با یکدیگر مراسله کردند و آراء متّفق شد. به درب خانه او روان شوند. وقتی رؤسای اعیان و اشراف ولایات و ایالات به درب خانه رسیدند، گفتگو به میان آمد؛ کی بر او وارد شود و تظلّم کند تا خاطرش را مهربان سازد، باز به اتّفاق، کابی اصفهانی را از طرف جمعیّت جهت روبرو شدن انتخاب نمودند.

بعد از وصول که کابی پیش‌رو بود اجازه ورود داد و وارد شدند. کابی جلو او ایستاد و بدون سلام پرسید: پادشاها آیا سلام پادشاهی که دارای همه ممالك است به تو نمایم، یا سلام پادشاهی که دارای همین ملك بابل است؟ جوابش گفت: سلام پادشاهی که همه این ممالك را دارا باشد، چه من پادشاه زمینم.

اصفهانی باز پرسید در صورتی که دارای همه ممالك هستی و دستت به همه می‌رسد پس چرا مخارج تعدّی و ظلم را از میانه همه ممالك، مخصوص ما گردانیده‌ای و میانه ماها و مردم سایر اقالیم تقسیم نکرده‌ای؛ و چیزهای دیگر را شمرده که ممکن بوده است به متظلّمین تخفیف داده باشد، و صحبت را راست و بی‌آلایش ادا کرد که در قلب ضحاك اثر کرد. سر در پیش افکنده اقرار به بدسلوکی نموده بنا مهربانی را گذارد و به مردم وعده انجام مقاصد داد، و فرمان داد تا به منزلگاه خود رفته مراجعت نمایند.

گویند مادرش" ودك" که بدتر و پست‌تر از خود او بود، وقت پرخاش مردم در نزدیکی، کلمات را شنیده و خشمگین شد. مردم که بیرون رفتند با برافروختگی و تندی از شکیبایی ضحاك به او گفت: هرچه شد شنیدم، از

جسارت و جرأتی که مردم نسبت به تو نمودند و ترسانیدندت از فلان و بهمان، چرا آن‌ها را ریشه‌کن نکردی و نابود نساختی، دستهایشان را نبریدی؟ ضحاك با کمال تکبّری که داشت در جواب پرگویی‌های او گفت: پیش از تو همه را می‌دانستم لیکن مردم به حق با من روبرو و از حق مرا ترساندند، وقتی خواستم با آن‌ها درافتم و ستیز کنم خیال حق را نموده مانند کوهی در میانه من و آن‌ها، حق ایستاد که توانایی‌ام تمام شد. مادر را خاموش ساخت و بیرون کرد.

از جهت ملاقات مردم ولایات حاضر شد و آنچه وعده کرده بود انجام داد، و برگردانیدشان و ملایم شد و کارهای مردم را درست می‌کرد، و غیر از این عمل پسندیده از ضحاك شنیده نشد.

از ملاحظه تواریخ سابقه و غیره معلوم می‌گردد که گاوه با گاف فارسی که در تعریب کاوه یا کابی شده آهنگر بازاری نبوده است. شاید به سبب آنکه رئیس جبّه‌خانه بوده که در آنجا آهن‌آلات ساخته می‌شده، و این عمل آهن‌کاری در نزد معبدان و علمای دین زرتشت حرمت داشته و مخالف آیین آن‌ها بود به ضمیمه اسم آن قرار دادند.

در نقل از گات‌ها هم تصریح شده بود که پیشوای آیینی بوده است مخالف آیین معمولی. و پسرهای او قارن و قباد هم در اداره قشونی اصفهان که مرکز تمام قشون ایران بوده رسوخ و نفوذی داشته‌اند. اعیان ولایات ایران هم به همین مناسبت در اول غوغا بر ضد سلطنت بابل، متوسّل به این شخص مقتدر که اسلحه و قشون ایرانی در تحت سلطنت او بوده است شدند.

بعد از مراجعت از بابل، باز همان رسوم میشومه و ظلم‌های ضحاك نسبت به رعایای ایران مجری گردید. مجددا اعیان ولایت نزد کاوه آمدند. از قراین مستفاد می‌شود که کاوه در سفری که به دربار رفت، اولا مأیوس از اینکه بتوانند با ضحاك صلح و صفایی داشته باشند شده بود، و دیگر اینکه قوه سلطنت بابل

را کاملا سنجیده بود و خود را حریف آن‌ها دانسته که در این نوبت کاملا بنای ستیز را گذارد، محض احتیاط که می‌خواست به طرف پایتخت عزیمت کند لازم دانست عقب خود را که اهواز بود از قشون ضحاك پاك سازد.

قدم اوّل را در اهواز گذارد و کاملا آنجا را به حیطه اختیار خود درآورد، پس از آن به سمت بابل حرکت نمود.

نوشته‌اند که ضحاك به سبب رعبی که از او حاصل نموده بود بعد از مختصر تصادفی گرفتار شد. اعیان ولایات همین‌که عرصه را از وجود دشمن خالی یافتند، درخواست قبول سلطنت و ریاست را از او کردند، کاوه نپذیرفت و بعد از تجسّس و تفحّص فریدون را پیدا نموده بر اریکه سلطنت نشانید.

فریدون در ازای خدمات این سردار بزرگ، حکومت اصفهان را واگذار به او و اخلاف او ساخت. و همچنین به احترام او، درفش او را مبارك و میمون دانسته، با جواهرات گرانبها مزیّن نمود. و نگاهبانی آن را نیز به خاندان او مخصوص گردانیدند.

در زمان خسروپرویز درفش را خواستند از این خانواده گرفته به خانواده دیگری دهند. در وقتی که چند نفری بیشتر از این طایفه نزد درفش نبودند، مأمورین پادشاه ایران بر سر آن‌ها ریختند که درفش را بربایند. یك نفر از آن‌ها از جمعیّت جلوگیری نموده با آن‌ها از در ستیز درآمد، بعضی از آن‌ها را هم کشت، فریاد یا آل فریدنی در شهر پایتخت بلند شد، که تمام بستگان این خانواده در برخاستند پای درفش حاضر شده و به ستیز برخاستند، تا آنکه خسروپرویز، موقع را سخت دیده، از این خیال منصرف گردید.

به موجب شرحی که در اول کتاب" الاصفهان" ذکر شده، کاوه از اهل فریدن بوده است و علاوه بر آنکه در فریدن، مشهد آهنگران را نسبت به مقبره او و خانواده‌اش می‌دهند، همین قضیه فوق هم که اخلاف او را آل فریدنی

نامیده‌اند، مؤید می‌شود که کاوه، فریدنی بوده است.

آمیر محمّد صادق کتابفروش

علاوه بر علمای اصفهان، نزد صاحب جواهر و غیره نیز استفاده کرده بود.

فروع فقهیه را خوب حاضر داشت، درس شرح لمعه او را که صورتا سطح بود و حقیقتا خارجی پرتحقیق بود، بیشتر از علما به میمنت درك می‌کردند، حالت وارستگی داشت که بستگان او حتّی پسرانش که وضعیّت اعیانیّت داشتند او را مورد ملامت قرار می‌دادند. ولی در او تأثیر نمی‌نمود و می‌گفت و می‌گریست که امیر مؤمنان (ع) در بازارها با کلمه «طرقوا امیرکم» راه خود را باز می‌کرد، دیگر چه جای به خود بستن مقامی برای کسی باقی می‌ماند.

مواظبت به تهجّد او، نه تنها به بستگانش سرایت داشت، بلکه همسایگان او هم در زمان حیات او شب بیدار شده بودند. زوجه او دختر سیّد رشتی نیز در مکارم اخلاق از دو طرف کسب کمال نموده بود و حقیقتا از میانه یك محیطی مانند زن‌های اصفهان، پیدایش چنین زنی بسیار غریب بود. در سال هزار و سیصد و سه وفات کرد.

آقا سیّد علی کتابفروش

فرزند حاجی سیّد محمّد کتابفروش. نزد پدر و برادر خود آمیر صادق کتابفروش و دیگران تحصیل کرده بود.

استحضار تامی در احکام فقهیه و فروع آن‌ها داشت که در جواب استفتائات و سؤالات، ندرتا محتاج به مراجعه بود. تدریس او نوعا سطح شرح لمعه بود، به این طرز که یکی از شاگردان، عبارت کتاب را خوانده نکات ادبیّه آن را مطرح می‌ساخت و پس از آن، از خارج تقریر مطالب کتاب را نموده با اقوال

مسأله و ذکر ادلّه هریك. و به این سبب، شاگردان او به اندك‌مدّتی دارای قوه کافی برای فهمیدن احکام از روی مدارك می‌شدند و نوعا اشخاص مبرّز معروف گردیدند. از جمله که در قید حیات است، آمیرزا ابو الحسن مدیسه‌ای معروف 163 است. وفات او در سنه هزار و سیصد و بیست و دو واقع شد.

حاج سیّد محمّد کتابفروش

جدّ مادری مؤلّف، از طبقه علمای معروف اصفهان بوده است که تجارت می‌کردند. اواخر خسارت عمده‌ای بر او وارد می‌شود و تجارت را ترك می‌کند و مشغول زراعت می‌شود. در سنه هزار و دویست و هشتاد و چند وفات کرده [است].

کثیر اولاد بود همه آن‌ها اهل علم و سه نفر ایشان دارای مقام اجتهاد [بوده‌اند]. خانواده بزرگی از او باقی‌مانده است.

حاجی محمّد ابراهیم کرباسی [کلباسی]

فرزند حاجی محمّد حسن فرزند حاجی محمّد قاسم. کرباس، موطن حاجی محمّد قاسم یا حوض کرباس از توابع کاخ که بعضی آن را تابع هرات و پاره‌ای تابع خراسان نوشته‌اند. 164 و شخص حاجی محمّد قاسم عنوانی نداشته لیکن حاجی محمّد حسن تاجر معتبر و اهل علم بوده است و نسب او منتهی می‌شود به مالك اشتر. چنانچه بعضی از اهل این خانواده فقط اشتری را معرّف و نام خانوادگی خود قرار داده‌اند.

حاجی محمّد حسن تاجر ملّا در کاخ، مدرسه و موقوفاتی گذارده است، بعد به عزم تجارت به مشهد و یزد عبور نموده در هرکدام بنای خیر گذارده 165 تا به اصفهان می‌رسد و در اینجا هم حمّام علی اکبر را خریده وقف مدرسه

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 445

شاهزاده‌ها و مدرسه الماسیّه و مدرسه مبارکه می‌نماید. و حاجی کرباسی را در اصفهان پیدا می‌کند، در سنه هزار و صد و هشتاد و قبل از بلوغ حاجی کرباسی، پدر او وفات نموده که هزار و صد و نود است، و مدفن او در تخته‌فولاد و قریب به قبر فاضل هندی است.

برحسب وصیت او، آقا محمّد بیدآبادی تکفّل امر صغیر او و اموال او را می‌نماید. آقا محمّد علاوه بر مباشرت حال معاشی صغیر، مواظبت از تعلّم و تربیت او هم داشته از درس و مشق که خود او عهده‌دار بوده است شخصا.

چنانچه در تعداد اساتید حاجی کرباسی بعد از ذکر اسم حاجی محمّد حسن پدر او، آقا محمّد [را] نوشته‌اند. حتّی یکی از سرمشق‌هایی که آقا محمّد جهت او نوشته بوده است و خط خوشی داشته، مضمونش این است:

هزار سال بود از تو تا مسلمانی هزار سال دیگر تا به شهر انسانی

(فراست را تماشا کن)!

تا زمان بلوغ نزد آمحمّد معاش و تحصیل داشته که در آن‌وقت آمحمّد او را روانه حج می‌سازد. بعد از مراجعت از حج عازم توقّف عتبات بوده که خبر وفات آمحمّد را می‌شنود و با اشکالاتی تصادف می‌کند. از جمله آنکه فروشندگان حمّام علی اکبر بعد از فوت آمحمّد با غیبت حاجی، حمّام علی اکبر را تصرّف و دعوی ملکیّت کرده بودند، حاجی هم که سند انتقال و وقف‌نامه را در دست نداشته، به سبب آنکه نزد آمحمّد بوده است، آمحمّد آن‌ها را پنهان می‌داشته و کسی اطّلاع نداشته، تا بعد از چندی برحسب اتّفاق حاجی ادعا می‌کند که آمحمّد را در خواب دیدم و گفت در فلان موضع از اطاق که حالیّه مخروبه شده است بسته اسانید زیر آوار موجود می‌باشد. می‌رود آنجا را تفتیش می‌کند اسانید را پیدا کرده، جواب مدعی‌ها را می‌دهد و حمّام را تصرّف می‌کند و اصلاح کارهای خود را کرده، باز به عتبات مسافرت می‌کند جهت تحصیل.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 446

در ایّام توقّف عتبات با سیّد رشتی مرافقت پیدا می‌کند و متفقا نزد [سیّد] بحر العلوم و غیره تحصیل می‌کنند، مثل شیخ جعفر عرب کبیر، سیّد علی صاحب ریاض، سیّد محسن کاظمینی[248] و آقا باقر بهبهانی.

بعد از مدّتی توقّف در عتبات به قم می‌آید و از میرزای قمی تحصیل اجازه کرده، بعد از مختصر تحصیلی، و در کاشان هم از ملا مهدی نراقی قدری در معقول استفاده کرده و بعد از هزار و دویست و ده به اصفهان آمده متوطّن می‌شود.

امر معاش او از سرمایه متروکه پدر او حاجی محمّد حسن می‌گذشته. کلیّه دارایی و ترکه حاجی محمّد حسن را گفته‌اند سه‌هزار تومان بوده است که به توسط تجّار نیل‌فروش ساکن احمدآباد معامله هندوستان می‌شده است. پس از چندی هم در نتیجه سه مرتبه مسافرت طهران، از طرف دولت، سالیانه هزار تومان نقد و صد خروار جنس در حق او مستمری برقرار می‌شود و دریافت

---

[248] (*) در اصل: کاظماوی. برای اطلاع بیشتر ر. ك .. تذکرة القبور. ص 91.

می‌داشته همه‌ساله که بعد از فوت او هم این مستمری به‌طور ارث ما بین ورثه تقسیم شد. مختصر ملکی هم در اواخر حیات نسبت می‌دهند تصرّف داشته [است].

در امور زندگانی نهایت صرفه‌جویی را داشته 166، حتّی در صرف وجوهات خیریّه که علاوه بر اقتصاد دقّت بسیار هم در شخص مستحقّ می‌نموده، چنانچه گویند شخص غسّالی وقتی طلب احسانی از او نمود، در جواب غسّال، حاجی تحقیق عملیات آن را از کیفیت غسل و کفن و تلقین تفصیلا می‌نمود، پس از آنکه کاملا از عهده جواب حاجی برآمد، حاجی یك ده شاهی به او عطا کرد. شخص غسّال که متأثّر شد از آن سؤالات بسیار و عطیه

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 447

مختصر، به حاجی گفت: یك‌کلمه دیگر هم در آخر تلقین در گوش میّت می‌گویم که خوشا به حال تو که از ابتلای به حاجی کرباسی خلاص شدی!

وقت ادای وجوهات، شخص مستحق را مدّتی معطّل نگاه می‌داشته در حالتی که دستش در دست او بوده، برای حصول توجّه و خلوص و قصد قربت.

فتحعلی شاه به سبب داشتن وزیر اعظم اصفهانی مانند حاجی محمّد حسین خان اصفهانی که شیوه او مدّاحی علما بوده است نسبت به حاجی و سیّد بیدآبادی خوش‌رفتار بوده است.

مثل اینکه نوشته‌اند وقتی شاه به دیدن حاجی آمد از برایش ظرف نقلی برای پذیرایی او می‌گذارند، اتّفاقا پرنده‌ای از هوا فضله‌ای می‌اندازد در آن ظرف، شاه به‌طور مطایبه می‌گوید- فضله مرغ نُقل مجلس شد. حاجی از روی مزاح جواب می‌دهد: چون هوایی است مال دیوان است.

حاجی بسیار فربه بوده است که در اواخر با قرقره و عرّابه‌های دستی او را به مسجد و حمّام می‌برده‌اند. در امر فتوی و مرافعه، احتراز و احتیاط می‌نمود و رجوع می‌کرد به سیّد بیدآبادی و غیره 167. تا وقتی که از طرف بعضی اساتید او به او الزام می‌شود و رساله فقهیه عملی نخبه و غیره را می‌نویسد.

خود او و مریدانش، معاندین او را به نفرین او تهدید می‌کرده‌اند، و جمعی را هم از معاندین که در آن اوقات وفات کرده‌اند، از حکومت یا امام‌جمعه یا طلبه‌های برجسته از شاگردان او، نسبت وفاتش را به نفرین او می‌دادند و به مختصر خبری رنجیده‌خاطر می‌شد. مثل اینکه میر سیّد حسن مدرّس معروف که از شاگردان او، بوده و در مدّت کمی دارای ملکه اجتهاد و اجازه شده بود، حاجی روی منبر از این سرعت ترقّی تمجید می‌کرده است.

و پس از آنکه مدرّس بر کرسی تدریس قرار گرفت، و به سبب تحقیقات و مطالبی که از اصول جدید نجف به اصفهان سوغات آورده بود، پای کرسی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 448

تدریسش چندین صد نفر مجتمع شدند. حاجی این وضع تدریس کرسی و جمعیّت را سوء ادب و جسارت نسبت به خود پنداشت، و اتّفاقا یکی از پسرانش که محلّ اعتمادش بود شهادت داد که سیّد مدرّس در وقت تکبیرة الاحرام دست‌های خود را تا محاذی شانه می‌آورد، حاجی برافروخته و رنجیده روی منبر گفت: کسانی که کیفیت ادای تکبیر الاحرام را صحیحیا نمی‌دانند چگونه دعوی اجتهاد می‌کنند و به سیّد نفرین کرد.

جهت استسقا در یك سال خشك‌سالی که مردم شهر جمع شدند که حاجی را به مصلّای تخت فولاد برند و حرکت پیاده بلکه سواره همجهت او صعب بوده به این سبب او را در یك طبق مانندی گذارده بر سر دست می‌بردند.

و اتّفاقا قبل از وصول به تخت فولاد یك رگ باران تندی می‌گیرد که بیشتر مردم در مراجعت مجبور می‌شوند پاها را برهنه سازند و از آب‌هایی که در بین کوچه‌ها ایستاده بود عبور کنند. ملا صادق صباغ در شرح" تشریح الافلاك" می‌نویسد: بعضی مشایخ حقیر (ایما به حاجی کرباسی است) هم، منفوخ و مغلق‌گوی بودند. از آن جمله روز عید قربان بعضی عوام مردمان، حلقوم گوسفندی نزد ایشان آوردند که ملاحظه فرمایند درست کشته‌اند یا حرام نموده‌اند. ایشان بعد از نفخ بسیار و تفسیر بی‌شمار فرمودند: شریعت تمام شد تشخیص موضوعات مفوّض به ارباب حرف و صنایع است، وظیفه فقها، ابداع عوارض ذاتیه طاریّه بر موضوعات است پس اگر فری اوداج اربعه شده باشد بسکین بعد القسمة و تولیته الی القبلة و سایر شروط مقرره، ذبح حاصل و حلال است و الّا جیفه و حرام است. بعضی حضار گفتند، دعا می‌خوانند، بعضی دیگر گفتند تعقیب نماز مشغول هستند. اعاده

سؤال نمودند ایشان فرمودند: آنچه قرء السماع نمودیم جواب سؤال شما بود بروید و آن‌ها را به تغیّر دور نمودند. عوام بیچاره متحیّر آمده که چه فرمودند چه زبانی حرف زدند؟ عربی بود؟ ترکی بود؟

حقیر چون حاضر بودم گفتم: سرکار آقا فرمودند این حلقوم بریده را نزد قصّاب برده از او معلوم نمایند. گفتند چیزهای دیگر فرمودند دخل به این ندارد؟ گفتم معنی آنچه فرمودند همین است که به قصّاب و سلاخ نمایند.

از آثار او مدرسه حاجی است که از وجوه بریّه شخصی زغال‌فروش ساخته شد. اوایل هم او را مدرسه فحمیه می‌گفتند و بعد، اسم اصلی او متروك شده به اسم حاجی معروف شد. حاجی کرباسی تألیفاتی دارد که مشهورتر آن‌ها" اشارات" 168 است.

مجملا چیز مهمّی که سبب شهرت حاجی می‌توان گفت، فروتنی‌های سیّد بیدآبادی است نسبت به او که آن زمان کارهای برجسته سیّد شهرت بسیاری داشته است. وفات او در هزار و دویست و شصت و یك در جنب مسجد حکیم.

مقبره او معروف است. سقف مقبره در فن مقرنس‌آویز دارای هنر و صنعتی است که در اصفهان کم‌نظیر می‌باشد.

حاجی محمّد ابراهیم، شش پسر داشت: آمحمّد مهدی 169، حاجی آمحمّد، آشیخ محمّد جعفر، حاجی محمّد رضا، آنور الله، آمیرزا ابو المعالی و دو دختر، زوجه حاجی میرزا جواد نوری و زوجه حاجی میرزا خلیل سده‌ای. بعد از فوت حاجی، امامت مسجد حکیم به آمحمّد مهدی رسید، بعد از او به فرزند او حاجی میرزا عبد الجواد، بعد از او آمیرزا محمّد علی فرزند حاجی میرزا عبد الجواد، بعد از حاجی میرزا محمّد علی برادر او حاجی میرزا هاشم تدریس بعد از حاجی، به آمیرزا ابو المعالی [مفوّض] می‌گردد 170. و بعد از آمیرزا ابو المعالی فرزندان او کمال الدّین و جمال الدّین مشغول می‌باشند به آن.

اولاد حاجی کرباسی اگرچه از حیث ادب بسیار می‌باشند، لیکن آنچه امروز با نسبت کرباسی یا اشتری از این خانواده حیات دارند- سنه 1343- پانصد و سی و چهار نفر می‌باشند از ذکور و اناث و صغیر و کبیر. و حاج‌آقا

محمّد فرزند دیگر او نیز از سیّد [رشتی] و حاجی دارای اجازه بوده و تألیفات بسیاری داشته. وفات او در سنه هزار و دویست و نود و دو [بوده است]. به کتابت و مطالعه بسیار مولع بود، به اندازه‌ای که حکایت کرده‌اند در مبال‌خانه خود طاقچه‌ای داشته که در آن‌وقت هم کتاب دستش بود و مطالعه می‌کرده. برای اینکه آب دماغ او روی کاغذ نچکد همیشه یك قطعه کاغذی لوله کرده در سوراخ‌های دماغ خود می‌گذارده. یکی از اولاد حاجی معروف بوده است که پول‌هایی را که حاجی از بابت سهم امام زیر خاك دفن می‌کرده [و] تصرّف در او را جایز نمی‌دانسته، آقازاده شب‌ها بیرون می‌آورده به مصرف شخصی خود می‌رسانده [است].

آقا سیّد علی کربلایی

ابن سیّد محمّد علی بن سیّد ابو المعالی صغیر بن سیّد ابو المعالی کبیر.

اصلش اصفهانی است و از علمای بزرگ در کربلا، صاحب کتاب معروف" شرح کبیر" که خلاصه‌ای است از" مهذب البارع" ابن فهد حلّی و کتاب" شرح لمعه" و" حدایق" شیخ یوسف بحرینی و" کشف اللثام" فاضل هندی.

آقا باقر بهبهانی اصفهانی خالوی او است. با میرزا ابو القاسم نشاح و مناظره داشته‌اند. مخفیانه درس صاحب حدایق که از علمای اخباری بوده، می‌رفته است، محض احتیاط از خالوی خود بهبهانی، که بر ضد اخباری و خود او اصولی بوده است. وفاتش در سنه هزار و دویست و سی و یك است. فرزند او آقا سیّد محمّد کربلایی اصفهانی است که مجاهد بوده و با فتحعلی شاه به جنگ روس رفت.

آسیّد محمّد کربلایی اصولی[249]

[249] (*) همان سیّد محمّد مجاهد.

فرزند آسیّد علی طباطبایی، نواده دختری آقا [محمّد] باقر بهبهانی. تولّد او در سنه هزار و صد و هشتاد در کربلا و چون اصل ایشان از اصفهان است در ایّام پدر به اصفهان مسافرت می‌نماید و متوطّن می‌شود در آنجا، تدریس و تألیف می‌نماید. کتاب" مفاتیح الاصول" را در اصفهان نوشته. و از نوشتن هرچند ورق آنکه فارغ می‌شده طلبه، او را استنساخ می‌کرده‌اند و منتظر اتمام آن نمی‌شده‌اند، ازبس در نظرها پسندیده بوده است. بعد از وفات پدر برای اشتغال مقامات و جانشینی او، باز به عتبات مراجعت می‌کند. با حرکت آسیّد محمّد کربلایی از اصفهان و وفات حاج میر محمّد حسین امام‌جمعه که هر دو دارای مقامات عالیه علم و اعیانیّت و شهرت بوده‌اند، یك‌دفعه اصفهان خالی می‌شود. حاج سیّد محمّد باقر رشتی و حاج محمّد ابراهیم کلباسی که تا این وقت عنوان دریاستی نداشته‌اند، ترقی می‌کنند. و با وفات میرزای قمی، مردم را نیازمند به آنها می‌سازد.

در این وقت فتحعلی شاه جهت جنگ با روسیه 171 از علما استمداد می‌کند.

آسیّد محمّد نراقی و جمعی دیگر حکم دفاع می‌دهند و شخصا در اردوی فتحعلی شاه حاضر می‌شوند. هنگام رفتن اردو به آذربایجان از شدت احترامی که فتحعلی شاه و سایر امرا به سیّد می‌کرده، آب پای شور او را مردم اردو برای تبرّك می‌ربودند. پس از شکست قشون ایران مردم نسبت آن را به شآمت حضور سیّد در معرکه دانسته و حضورا به او فحاشی می‌کردند و تخت روان او را در راه سنگ‌باران می‌ساختند. سیّد از غصّه این ذلّت بعد از عزّت، متألم و در قزوین بستری می‌گردد، تا در سنه هزار و دویست و چهل و دو وفات می‌کند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 452

کربلایی عنایت ظریف

از معاریف اصفهان بوده. در زمان [شاه] عباس اوّل، در مجلس شاه، کارها و صحبت‌های خنده‌آوری می‌کرده که سبب تقرّب و ترقّی او بوده. از جمله وقتی را شاه به او متغیّر می‌شود، حکم می‌کند در فصل زمستان، او را لخت ساخته و در تالار عالی‌قاپی رهایش سازند، به تصوّر اینکه تا صبح هلاك می‌شود از سرما.

صبح بر سر او می‌آیند او را زنده می‌بینند. معلوم می‌شود که تمام شب را با یك سنگ بزرگی که در بغل گرفته بوده از پله عمارت پایین می‌آمده و بالا می‌رفته و به این سبب گرم و محفوظ مانده. شاه را کار او پسند افتاده تقصیرش را بخشید و می‌پرسد اگر مطلبی داری بخواه. در جواب یك قطعه زمینی به اندازه پوست گاو درخواست می‌کند. ابتدا این سؤال او کوچك و حقیر به‌نظر می‌آید. لیکن بعد که حکم صادر می‌شود پوست گاوی را ترشنه ترشنه- رشته‌رشته- کرده که چون آن را بر زمین محیط کرد، یك قطعه بزرگی شد قریب چهل جریب، و در آنجا عمارتی ساخته، باغی ترتیب داد. هنوز هم آن باغ [به اسم باغ] کلنات- مخفّف کربلایی عنایت- مشهور است، نزدیك بیرون دروازه دردشت.

وقتی شاه قدغن می‌کند که استعمال کوکنار در اصفهان بکنند و کوکنار جای‌های شهر را می‌بندد، مردم از این حیث به تعجّب می‌افتند و متوسّل به کلنات می‌شوند، کلنات در موقعی که شاه به شکار رفته بود پارچه زیادی درب عمارت سلطنتی حاضر می‌کند و مقداری زیادی از آن‌ها را به اندازه کفن بریده مهیا می‌کنند، همین‌که شاه از راه می‌رسد کلنات مشغول تقسیم دسته‌های کفن شده و به اجزای خود می‌دهد و می‌گوید: این دسته را زود به فلان محل رسان و دسته را به دیگری می‌دهد و جایی را نشان می‌دهد که به آنجا رسان و همین‌طور مشغول فرستادن دسته‌های کفن می‌گردد و به آمدن شاه توجّهی نمی‌کند. شاه از مشغولیّت او و بی‌اعتنایی کردن او تعجّب کرده، می‌پرسد: کچله! کلمه‌ایست که

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 453

شاه به او خطاب می‌کرده- امروز چه خبر تازه‌ای داری؟ جواب می‌گوید قربان چون کفن‌فروشی در اصفهان امروز رواج زیادی دارد در اثر قدغن[250] اعلیحضرت من این شغل را پذیرفته‌ام، و دیگری به نوکری اعلیحضرت حاضر نیستم، و تفصیل نقب و سختی مردم را در اثر قدغن شاه اظهار می‌دارد، تا شاه رفع قدغن را می‌کند.

و نیز وقتی قوش سفیدی برای شاه آورده بودند و طرف میل شاه بود، اتّفاقا قوش مریض می‌شود، شاه به قوشچی‌باشی خود سفارش معالجه او را می‌کند و می‌گوید اگر کسی خبر مردن او را بگوید شکمش را پاره می‌سازم.

قوشچی‌باشی زحمت زیادی در معالجه او می‌کشد، لیکن بی‌اثر می‌نماید 172.

در رسانیدن این خبر به شاه متحیّر می‌شود که اتّفاقا کلنات از قوشخانه عبور می‌نماید و وقوشچی به او التماس می‌کند، وقتی کلنات به حضور شاه می‌رسد به شاه اظهار می‌دارد که امروز از قوشخانه عبور کردم دیدم قالیچه‌ای در آنجا پهن ساخته‌اند و

---

[250] (*) در اصل غدغن.

قوش سفید را روی او خوابانیده‌اند، قوش سفید بال‌های خود را پهن کرده و چشم‌هایش را بسته پاهایش را در هوا نگاه داشته. شاه از شنیدن این جمله فریاد می‌زند: قوش مرد؟ کلنات هیاهویی بلند می‌کند به حضّار که: شاهد باشید اوّل کسی که خبر مردن قوش را گفت، شاه بوده است و باید شکمش را پاره کرد.

باز وقتی شاه کلنات را مأمور ساخته بود در یکی از چراگاه‌ها و رمه‌گاه‌های شاهی که در آنجا اسب‌ها را از مادیان‌ها جدا کند، لیکن غرض [شاه] عباس اوّل از این مأموریت فرستادن کلنات این بوده است که چون عیال خوشگلی داشته [بعد] از رفتن کلنات، منزل او خلوت می‌شود و با عیال او خوش‌گذرانی کند،

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 454

کلنات نیز به فراست این قضیه را دریافته بود. حکم را گرفته به منزلش می‌آید و عیال خود را مطّلع می‌سازد ازاین‌که شاه برای خاطر تو مرا به مأموریت فرستاده و امشب به سروقت تو خواهد آمد، تو با او کمال گرمی را بکن و وقتی خواست با تو نزدیك شود، اظهار کن که قدری بازی کنیم و بعد مشغول شویم. ترتیب بازی را هم این‌طور بده که تو به شکل مادیان همهمه کنی و شاه مانند اسب شیهه کشد و اطراف تو بیاید. عیال او هم قبول کرد تا شب رسید. کلنات چوبی در دست گرفته پشت درب اطاق مخفی شد و پس از تاریك شدن هوا همان‌طور که او پیش‌بینی کرده بود شاه به منزل او آمد، زن هم مطابق دستور کلنات به شاه، مشغول پذیرایی و بازی شد تا وقت نزدیك شدن شاه رسید، در اثنایی که زن همهمه می‌کرد و شاه شیهه می‌کشید کلنات داخل اطاق شد و چوب سختی به شاه زد. شاه نگاه کرده به کلنات گفت من تو را فرستادم که اسب‌ها را از مادیان‌ها جداسازی هنوز این جایی؟ کلنات در جواب گفت: بله قربان، در اینجا مشغول همان خدمت هستم. شاه ملتفت تفرس او شده، از آن زن دست برداشت. از اوست:

ای خوش آن‌روز که در باغ به خوردت دادم — از تر و خشك ز هر میوه به انواع ثمر

و نیز:

یاد داری که تو را تا به سحر می‌کردم — صد دعا از دل محزون پریشان‌احوال

ای که بر پشت تو افتادن و جنبان چه خوش است — کاکل مشك‌فشان از طرف باد شمال

مادرت کان کرم بود، بداد از پس‌وپیش — به فقیران لب نان و به اسیران زر و مال

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 455

بکشم از تو بر دامن خود پاك کنم — موزه از پای تو ای سرو خرامان رفتار

سید حسین عز الدّین کرکی

سیّد حسین بن سیّد حیدر کرکی، از شاگردان و مبرّزین و ملازمین شیخ بهایی بوده. در زمان خود معروف به مجتهد و مفتی اصفهان بوده. در تألیفات شیخ بهایی، با او مساعدت داشته، مانند" شرح اربعین". ممتازترین تألیفات شیخ بهایی که خود سیّد تصریح نموده به امداد من اتمام یافت.

شیخ حسین کرکی حکیم ادیب طبیب اخباری

در علوم مختلف مانند شرح نهج البلاغة و طب و ادبیات و مختصر اغانی و غیره، معروف به فصاحت لسان و کلام و حکمت بوده و با داشتن حسن فکر و کثرت حافظه، در سال هزار و هفتاد و شش بعد از شصت و هفت سال زندگانی وفات نمود. و او را از اکابر علمای اخباریه دانسته‌اند.

آقا محمّد علی کرمانشاهی

چون پدر و خانواده آن‌ها در اصفهان سکونت داشتند آن‌ها را اصفهانی نوشته‌اند. تولّد او در سنه هزار و صد و چهل و چهار در کربلا شده است، و پس از بلوغ به مراتب علمیّه برحسب خواهشی که اهالی کرمانشاهان از او و پدر او نموده‌اند منتقل به کرمانشاهان شده، دختر اللّه‌وردی بیك بیگدلی را که خاله شیخ محمّد تقی نجفی است در آنجا تزویج نموده اقامت می‌کند، تا در سنه هزار و دویست شانزده وفات می‌کند. در ایّام حیات با سلسله عرفا و صوفیه نهایت ضدّیت را داشته، و قتل معصوم علی شاه را نسبت به او داده‌اند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 456

ملّا حسین کرمانی

از مشایخ علمای زمان خود و شاگرد حاج شیخ محمّد باقر النجفی بوده است. زمان او، امر قضاوت و محاکمات شرعیه اصفهان، تقریبا منحصر به محضر او بود، به سبب آنکه غالبا خود متداعیین را جهت مرافعه حاضر می‌ساخت و تدبیرات عالی داشت در امر قضاوت، که کمتر نسبت خطا به او داده می‌شد علاوه بر آنکه شخص پاك‌دامنی بود. وفات او در سنه هزار و سیصد و سی. از آثار او مسجدی است در محله گلبار اصفهان.

کلامی

با وجود قیافه عجیب و مهیبی که داشته، به ظرافت طبع و خوش‌صحبتی همه‌کس را خوش می‌داشت. چنانچه در آتشکده[251] می‌نویسد: روزی در بالای تخت‌گاه هارون ولایت که در انتهای میدان کهنه واقع است، با شاه صفی از سادات گلستانه آن شهر نشسته بودند برای تفرّج. اتّفاقا مهتر ملك سرناچی در نقاره‌خانه مشغول زدن ساز و سرنا می‌شود. برحسب عادت که موقع زدن سرنا خم و راست می‌شوند خم می‌گردید. کلامی، به شاه صفی از روی خوش‌طبعی گفت که مهتر ملك با شما است تعظیم می‌کند. سیّد ساده‌لوح باور کرده روز بعد که مهتر ملك را ملاقات کرده عذرخواهی نمود. از اوست:

نه از مستی است مایل هر طرف قد چو شمشادش — گرانی می‌کند از بار دل‌ها سرو آزادش

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 457

کمال الدّین اسماعیل

از بزرگان شعرا بلکه عرفای زمان خود بوده و مدّاح خاندان صاعدیه بوده است. از اساتید و صنادید مشهور شعر بوده، چنانچه حافظ شیرازی در این شعر گفته:

ور باورت نمی‌شود از بنده این حدیث — از گفته کمال دلیلی بیاورم

اشاره به شعر کمال الدّین:

جان را چو نیست وصل تو حاصل کجا برم؟ — دل را که شد ز درد تو غافل کجا برم؟

---

[251] (*) آتشکده، ص 180- 979.

گفتند برگرفته فلان دل ز مهر تو | من داوری مردم جاهل کجا برم؟
گر برکنم دل از تو و بردارم از تو مهر | آن مهر بر که افکنم، آن دل کجا برم؟

به شیخ کمال الدّین کوفی و شهاب الدّین سهروردی دست ارادت داده. در اوایل حال دارای مکنتی بوده و فروماندگان را از اموال خود به طریق معامله دستگیری می‌کرده و با شاهدان سروکاری داشته [است].

پس از آنکه از اهل اصفهان رنجید طریق توکّل و تجرید اختیار کرد و با لباس تصوّف، با حالت فقر در زاویه‌ای منزوی شد. در این وقت که حالت فقر و تنگدستی، او را فروگرفته بود این رباعی را که شیخ بهایی در مجلّد پنجم کشکول نقل می‌کند گفته، در شکایت از سردی هوا:

شب‌ها زِ دَمِ هوا فسرده چو یخم | زانو به شکم کشیده همچون ملخم
چنبر شده‌ام چنانچه می‌نشناسد | کس موی زهار را ز موی زنخم

دیوان شعر او امروز در نظر شعرا و اهل ادب فوق‌العاده محترم است. در

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 458

نزد مردم آن عصر، حتی سلاطین حتی تاتار، فوق‌العاده محترم بوده به سبب همان حالت انزوا و طریقه فقری که داشته. چنانچه نوشته‌اند وقتی که تاتار، اصفهان را فتح نمودند و قتل عام کردند با فرار صاحب‌منصبان، دستور حفظ و احترام کمال الدّین داده شده بود که نوشته‌اند، موقعی که گرفتار شد و علّتش این بود که مردم به تصوّر اینکه تکیه و خانقاه او محترم و محفوظ می‌ماند، ذخایر خود را در چاه آن ریخته بودند، و برحسب اتّفاق یك نفر تاتاری، آن ذخایر را کشف می‌کند، و تصوّر می‌کند که آن‌ها متعلّق به کمال الدّین می‌باشد، بنابراین او را شکنجه می‌کند که بقیه اموال خود را بروز دهد و آن فقیر بینوا در تحت شکنجه همین‌که خود را معرفی می‌کند که من کمال الدّین اسماعیل هستم که شاید خلاص شود، شخص تاتار متغیّر گشته می‌گوید امروز تنها دو هزار نفر را که گفتند کمال الدّین هستم رها نمودیم و معلوم می‌شود تمام تدلیس بود حتی شخص تو.

گویند- شاردن نقل می‌کند- وقتی تاتار خشمناك شد سر او را برید جسد شد را در بغل گرفته و دوید خود را در چاهی افکند که همان چاه مدفن او شد، حالیّه هم محلی که قبر او است ظاهرا در ورودی او به‌طور مدور گنبدوار ساخته شده، که می‌نماید اصل قبر، چاه مانند است. فضای وسیعی که صحن و رواق او بوده است، زمان میر سیّد محمّد امام‌جمعه به اسرائیلی‌ها فروخته شده و آن‌ها خانه و حمّام و غیره ساخته‌اند. فقط چند ذرعی اطراف خود قبر باقی‌مانده است.

این مرد بزرگوار معلوم می‌شود در اصلاح نفاق و دودستگی اهالی اصفهان- برحسب سیاست بزرگان ایجاد شده بود، مثل اینکه سلاطین آق‌قویونلو (شیعه) و قراقوینلو (سنی) میانه آن‌ها نفاق حیدری طریقه شیعگی، و نعمتی طریقه سنّی‌گری، در میان دو قسمت شهر انداختن، ملك‌شاه و نظام الملك

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 459

هم نفاق حنفی و شافعی را میانه آنها گذارده بودند- کوشش نموده و بی‌اثر شده، که می‌گوید اهالی دو محله دری و دشت که ظاهرا شافعی بوده‌اند، با اهالی محله جوباره که حنفی بوده‌اند، دائما جنگ می‌کردند، و در آن موقع است که می‌گوید:

تا دری دشت هست و جوباره | نیست از کوشش و کشش چاره
ای خداوند هفت سیّاره | پادشاهی فرست خوان خواره

تا دری دشت را چو دشت کند | جوی خون آورد به جوباره
عدد مردمان بیفزاید | هریکی را کند دوصد پاره

در سنه ششصد و سی و پنج قتل او واقع شد. در هنگام قتل این رباعی را گفته:

دل خون شد و شرط جان‌گدازی این است | در حضرت تو کمینه‌بازی این است
با این‌همه، هیچ می نمی‌آرم گفت | شاید روش بنده‌نوازی این است

مریدان می‌گویند قتل عام اصفهان در اثر نفرین همین کمال الدّین شد. و نیز از اوست:

دست از طلب مدار، گرت برگ[252] این ره است | کان را که راه توشه نه فقر است، بینواست
نه فقر صورتی که بود هم‌عنان کفر | بل فقر معنوی که بدو فخر انبیا است
ترك بدی مقدّمه فعل نیکویی است | کاوّل علاج واجب بیماری احتماست

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 460

خوبان معنوی به دلی آورند روی | کز روشنی چو آینه‌اش روی در صفاست
تا با وجود همرهی از نیست کمتری | چون در فنا سلوك کنی منزل بقاست

و نیز:

کجا شدند سلاطین که چرخ باعظمت | غبار درگهشان جز به دیده نی سوده
چنان به خواب عدم درشدند ناگاهان | که شد ز هستی ایشان وجود پالوده

خانقاهی داشته که بعضی در تخته‌پولاد نوشته‌اند، لیکن معروف است که در همان محل مقبره که جوباره است بوده. دیوان شعر او امروز در نظر شعرا و اهل ادب فوق‌العاده محترم است.

---

[252] (*) برگ به‌معنای اسباب و دستگاه و قصد و عزم.(مؤلف)

حاجی محمّد حسن کمپانی

اصلا اهل اصفهان به سبب پریشانی و فقر مسافرت به طهران می‌نماید و در آنجا به کسب پول سفید سیاه کردن در اطراف کوچه‌ها مشغول بوده، تا به سبب اتّفاقات روزگار، صاحب ثروتی می‌گردد، که آن را شخص اوّل متموّلین ایران می‌شمرند. اثر نیکی که از او باقی ماند، جمع‌آوری دوره بحار الانوار با مخارج گزاف و پس از آن به طبع رسانیدن آن و مجانا به اهل علم بذل کردن است.

و وفات او در سنه هزار و سیصد و شانزده واقع شد و ظریفی تاریخ وفات او را این مصرع یافته:" ناگهان بانگی برآمد خواجه مرد"[253].

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 461

شیخ علی نقی کمره‌ای

فرزند محمّد هاشم طغایی کمره‌ای فراهانی. مراتب فقاهت و ورع او شهرتی گرفته، حاکم فارس امام قلی خان او را به شیراز طلبید، منصب قضاوت شیراز را به او محوّل ساخت. تا زمانی که خلیفه سلطان، وزیر شاه‌عباس ثانی شد، او را جلب به اصفهان نمود و منصب شیخ الاسلامی را که تا آن‌وقت میرزا قاضی داشت گرفته به عهده او گذاشت، و به این منصب باقی بوده تا سنه 1060 هزار و شصت که وفات کرد.

سیّد نعمت الله جزایری که نسبت حرمت استعمال تنباکو 173 را به جمعی از علما می‌دهد، از جمله ایشان شیخ علی نقی را می‌شمارد. شیخ علی نقی، شعر هم می‌گفته. از اوست:

قومی که مطیع اولیا گردیدند — مهر و مه‌شان روی به ره مالیدند

دل طالب اولیاست زآن‌رو با او — خود را مه و مهر، نوع دیگر دیدند

میرزا محمّد کوزه‌کنانی

اهل کوزه‌کنان تبریز بوده، در اصفهان توطّن جسته به توسط معتمد الدوله نشاط، حضور فتحعلی شاه رفته منصب انشا یافته، مأمور به تألیف کتابی مسمّی به" زینت الحکایات" شد. در حدود پنجاه هزار بیت کتاب را ترتیب داد، صاحب حال بوده،" رحمت" تخلص داشته، از اشعار اوست:

ای خوشا عشق و خوشا بدنامیش — عین کام آمد همه ناکامیش

و نیز:

تا عطایت چشم رحمت باز کرد — دوزخی بر اهل جنت ناز کرد

و نیز:

---

[253] (*) رجال عصر مشروطیت، ص 2- 31.

شادی و اندوه عالم يكدم است | بهر يكدم اين چه اندوه و غم است؟

داستان عقل و عشق از هم جداست | هر مطاعی را به بازاری بهاست

خود ندانی تا نه از خود رسته‌ای | كز كه ببريدی كجا پيوسته‌ای

ملا علی كوساری اصفهانی خطّاط

از خوشنويسان و موسيقی‌دان‌های معروف اواخر صفويه بوده، زمان سلطان حسين.

ملا ابو القاسم گلپايگانی

ابتدای تحصيل او در مدرسه خواجه ملك، واقع در ميدان نقش جهان بوده، و تحصيل عمده او نزد مير سيّد قاسم قهپايه‌ای شده است، و در فنون معقول و منقول در زمان خود، معروف بوده. تعليقاتی هم بر شرح قوشجی تجريد الكلام نوشته، و از مجلسی اوّل دارای اجازه بوده [است]. 174

استاد رجبعلی گلزار

استاد رجبعلی، فرزند حاجی ملا حسين، متولد يك هزار و دويست و هفتاد شمسی در شهر اصفهان. دارای شغل قلمزنی و تخلص گلزار.

از اوست:

باشد به شهد قند لبت بس هوس مرا | دايم بود دودست به سر چون مگس مرا

من عندليب گلشن قدسم كه سالهاست | افكنده شوق خال تو در اين قفس مرا

دانند شيخ و شحنه كه می می‌خورم دگر | از محتسب چه باك و چه بيم از عسس مرا

دنيا و آخرت من و سودای عشق يار | سرمايه دو كون، همين است بس مرا

لب بر لبم بنه نفسی ای طبيب جان | از سينه تا نيامده بر لب، نفس مرا

گيرم به جای سرمه و بر چشم تر كشم | باشد به خاك پای تو گر دسترس مرا

آید مگر ز کوی تو یك کاروان بود | بر راه چشم و گوش، به بانگ جرس مرا
نبود غم از گذشته و آینده‌ام که نیست | اندیشه‌ای به عشق تو از پیش و پس مرا
گلزار غیر احمد و اولاد او دگر | در حشر نیست چشم شفاعت به کس مرا
لاله تا از ژاله پُر دارد ایاغ خویش را | ساقیا می ده که تر سازم دماغ خویش را
در ره عشق بتی گم گشتم از خود سالهاست | از که گیرم ای مسلمانان سراغ خویش را
گر ببیند سرو قد یار من، روزی به راه | باغبان از پا درآرد سرو باغ خویش را
زاهد از سالوس، داغ خود نهاده بر جبین | ما به جان‌ودل نهان داریم داغ خویش را
از فشار ظلم گیرد روغن مردم به زور | خواجه تا روشن کند در شب، چراغ خویش را

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 464

داشتم گر از چنین روز گرفتاری خبر | رایگان از کف نمی‌دادم فراغ خویش را
تا بهار است و بود گلزار می، در خم، به جوش | خیز تا ما پر کنیم از می ایاغ خویش را
چون من به غمت یك‌جهت و یك‌دله‌ای نیست | کز جور تو هرگز به زبانم، گله‌ای نیست
جز حلقه گیسوی خم اندر خمت ای یار | دل را پی تدبیر جنون، سلسله‌ای نیست
از سینه مجنون به‌سوی خرگه لیلی | شب نیست که از آه روان، قافله‌ای نیست
بهر سفر کوی تو ای کعبه مقصود | ما را به‌جز از فقر و فنا، راحله‌ای نیست
در بادیه عشق تو از خار فراقت | کس نیست که بر پای دلش، آبله‌ای نیست
از بتکده تا کعبه و از دیر به مسجد | راهی به میان هست ولی، فاصله‌ای نیست
گلزار به ما مرحله‌گردان ره عشق | خویش‌تر ز بیابان، مرحله‌ای نیست

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 465

گلستانه‌ها[254]

ابو الحسین علی بن حسین الاطروش از سادات حسنی، داماد صاحب بن عباد بود. و فرزند او از دختر صاحب، ابو الفضل حسین بن علی معروف به راضی و عقب او از نه نفر است که اعقاب فراوان از ایشان پیدا شده، از آن جمله است شرف شاه بن عباد بن ابو الفتوح محمّد بن ابو الفضل مرقوم که معروف است به گلستانه، و او را در اصفهان اعقابی است صاحبان ثروت و دستگاه و جلالت و شأن.

[254] (*) گلستانه یکی از شهرهای هند است که چون بعضی از سادات در آنجا سکونت داشته‌اند، آن‌ها را گلستانه می‌نامند.(مؤلف)

میرزا علاء الدّین گلستانه

از سادات گلستانه اصفهان، در کتب رجال، توصیف مراتب علم و اخلاق او را بسیار کرده‌اند. تألیفات زیادی داشته از آن جمله دو شرح بر نهج البلاغة، و شرحی هم بر اسماء الحسنی دارد که در حدود این سنوات یکی از بزرگان علمای اصفهان، به‌عنوان تألیفات خود، او را طبع نمود و فقط صفحه اوّل کتاب را تغییر داده به اسم خود کرده بود. پس از انتشار کتاب چاپی، سادات گلستانه اصفهان هیاهویی کردند و شخص عالم که معتذر شده بود به اینکه اگر به اسم من بوده باشد منتشر می‌شود، مجبور گردید کتب را مجددا جمع نماید، صفحه اوّل آن را تغییر دهد.

علاوه بر مراتب علمیّه دارای کمالات دنیویّه هم بوده است، ولی با اطلاعاتی که در تدبیر ملك و امور دنیا داشته، مکرر تکلیف صدارت به او شده و قبول نکرده، و او را نیز از اهل زهد و عبادت شمرده‌اند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 466

255

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص466

وفات او بعد از زمان وفات مجلسی بوده، چنانچه از کتاب حزین معلوم می‌شود برخلاف صریح عبارت" فیض القدسی" که در هزار و صد نوشته، زوجه مجلسی دوم خواهر یا خواهرزاده او بوده است،[256] و اولاد او پس از خود او چون متصدی مناصب دیوانی گردیدند، احترامات پدری را که نزد مردم داشتند از دست دادند، به غیر از میرزا محمّد باقر که در اجازات علما به احترام ذکر شده [است].

میرزا علی اکبر گلستانه

خط نستعلیق بلکه شکسته را با کمال استادی می‌نوشت. حتی اتّفاق افتاده که اهل خبره خط او را با خط میر عماد اشتباه کرده‌اند. در اواخر عمر که بازار خطنویسی در اصفهان کساد شد، به طهران مسافرت کرده، در مدرسه سپهسالار جدید منزل نمود تا در سال هزار و سیصد و بیست وفات کرد.

گوهرشاد

دختر میر عماد است. میر عماد در حق او بیش از پسر توجّه داشته تا او دارای کمالات بسیاری، خاصه در خوش‌نویسی شد.

در عالم زنان بلکه مردان شهرتی داشت، در سنه هزار و سی و دو از اصفهان به قزوین رفته به نوشتن مرقّعات و غیره مشغول گردید. در هزار و سی و هشت در قزوین وفات کرد. از او دختری ماند که اولاد او در خوش‌نویسی شهرت داشتند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 467

آقا محمّد مهدی گیلانی

فرزند مولا سعید گیلانی، فاضلی دانشمند و در اصفهان متولّد شده در آنجا تحصیل کمالات کرده. زمان طهماسب ثانی، منجمباشی بوده، بعد از انقراض دولت صفویه در گیلان ساکن و به زراعت معاش می‌گذرانیده، پس از هفتاد و شش سال عمر، وفات نمود. شعر هم می‌گفته. از اوست:

با حکم قضا، ستیزه نتوان کردن	با دست علاج نیزه نتوان کردن
تدبیر کجا علاج تقدیر کند	آهن با موم، ریزه نتوان کردن

---

[255] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

[256] (*) فیض القدسی: ص 243.

مولا شیخ عنایت الله گیلانی

در اصفهان به افاده علوم و حکمت مشغول بود، و در تحصیل مراتب عالیه، ریاضات شاقّه کشیده بود. کتب شیخ الرئیس را تدریس می‌کرد. در اواخر عمر به قزوین رفته وفات کرد. علمای ظاهر به سبب شهرت او در حکمت، نسبت عقاید فاسده به او دادند حزین نزد او تحصیل کرده [است].

حسن لذگه (لغده) ابو علی

اصلا اصفهانی بوده، در صغر سن کتب ابو زید و اصمعی را حفظ کرده و در آن‌ها تتبّع داشته. اعراب که در اصفهان ورود می‌کردند جلو [ی] خانه محمّد بن یحیی بن ابان خرگاه می‌زده‌اند. در باغ مسلم بن عود، ابو علی نزد آن‌ها می‌رفته و مسایل مشکوکه خود را از الفاظ آن‌ها تصحیح می‌کرده، تا به بغداد رفت و از صاحب اصمعی و کرمانی صاحب اخفش و غیره اخذ علم کرده در عراق، امام وقت خود گردید.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 468

لطیف (شاعر)

از متأخرین" مجمع الفصحاء"، اسمش میرزا عبد اللطیف، از فضلا و ادبای عصر خود بوده. جزو دبیران عباس میرزا نایب‌السلطنه منسلك شده، به لطیفه‌گویی و هزل‌سرایی مشهور گشته.[257] از اوست:

آنکه گفته لطیف ملعون را — بهر ایذاش اهتمام کنم

به خدا گفته ناسزا و سزاست — که زنش را بدو حرام کنم175

قافیه از چهل فزون دارم — همه بر نامت اختتام کنم

رفیع الدّین لنبانی

اسمش عبد العزیز مسعود است. شاعر فاضلی است. با جمال الدّین و کمال الدّین و شرف الدّین[258] مباحثه می‌نموده و خود را افضل از ایشان می‌دانسته در جوانی وفات نمود. از اوست:

من کیستم که صافی وصلت کنم طمع — اینم نه بس‌که دردی ضجرت به ما رسد

بعضی او را همشیره‌زاده جمال الدّین عبد الرزاق نوشته‌اند، وقتی در عقب محمل یکی از اهالی حرم پادشاه می‌رفته، او را سهوا به تیر زده، شهید کردند. از اوست:

دلم به شکل دهان تو شد که از تنگی — در او بود ره اندیشه هم به دشواری

---

[257] (*) مجمع الفصحاء. ج 2، ب 2، ص 900.
[258] (**) همان شرف الدّین شفروه مذکور می‌باشد.

به غمزه تو نگويم چرا شكستى عهد كه خود ز تيغ نديده است كس وفادارى[259]

ميرزا محمّد باقر لنبانى

از اهل علم و ائمه جماعت مسجد شاه بوده. از آثار خيريّه، كتاب معتبرى يادگار گذاشت در هزار و دويست و بيست و سه وفات كرده [است].

ليث بن سعد فهمى

اصل او از اصفهان بوده، امام اهل مصر در فقه و حديث است. او را بالاتر از مالك دانسته‌اند. از كرم و جود او حكاياتى نقل مى‌كنند: وقتى منصور بن عمار نزد او رفت هزار دينار به او عطا كرده و گفته است به او، حكمتى را كه خدا به تو داده است به اين وجه حفظ كن.

وقتى مالك سينى خرمايى جهت او هديه فرستاد، ليث، سينى را از طلا مملو ساخته مسترد داشت. گاهى براى اصحاب خود فالوذج ترتيب مى‌داد و در بين آن‌ها دينار مى‌گذارد. تا هركدام بيشتر تناول كنند بيشتر داراى دينار گردند.

در نود و چند از هجرت تولّد يافته و در صد و هفتاد و پنج وفات نموده [است].

ملا [محمد] صالح مازندرانى

فرزند ملّا احمد مازندرانى است كه نهايت فقر و فاقه را داشته. روزى به فرزند خود ملّا صالح مى‌گويد كه ديگر قدرت نفقه دادن به تو را ندارم و تو را اجازه مى‌دهم كه مهاجرت كنى و از براى معاش خود سعى نمايى. ملا محمّد

صالح مهاجرت به اصفهان مى‌كند.[260] و در مدرسه سكونت مى‌كند. از براى طلاب مدارس در آن تاريخ، وظيفه معينى بوده است از طرف سلاطين به آن‌ها مى‌رسيده و هريك از طلاب را به‌قدر مرتبه علمى بهره و نصيبى مى‌داده‌اند.

ملّا محمّد صالح چون در ابتداى تحصيل بوده، هرروزى دو غازى مقرّرى به او مى‌رسيده است كه فقط خوراك خود را به‌طور قناعت باز به وجه غير كافى مى‌گذراند.

مدت‌ها بر او گذشت و قدرت روشن نمودن چراغ منزل خود نداشت.

ناچار براى مطالعه، شب‌ها از چراغ بيت الخلاء استفاده مى‌كرده و تا صبح روى پا ايستاده و پاى چراغ بيت الخلاء مشغول بود. تا وقتى كه ترقى از براى او حاصل شده، قابل درس ملا محمّد تقى مجلسى شد و در عداد علماى شاگردان او محسوب شد بلكه تفوق بر سايرين پيدا كرد. ملّا محمّد تقى نسبت به او شفقت بسيار پيدا كرد و اطمينان به جرح و تعديل او حاصل نمود در مسايل.

در اين اثنا ملّا محمّد صالح را رغبت به تزويج حاصل شد و ملّا محمّد تقى از اين مسأله آگاه گشت. روزى بعد از درس ملّا محمّد تقى به او اظهار نمود كه اگر مرا اجازه دهى از براى تو زنى تزويج كنم. ملّا محمّد صالح با شرمندگى اجازه داد، مجلسى به خانه خود رفته دختر خود را كه آمنه خاتون (آمنه بيگم) باشد خواست و به او نيز اظهار كرد كه از براى تو شوهرى در نظر گرفته‌ام كه نهايت فقر و پريشانى را دارد ليكن مرتبه علمى او عالى است، اگر اجازه دهى و رضايت داشته باشى تو را به او تزويج كنم. آمنه خاتون جواب پدر گفت: هيچ‌وقت فقر از معايب مرد شمرده نمى‌شود.

---

[259] (*) آتشكده، ج 3، ص 944 و نيز مجمع الفصحاء ج 1، ص 678.
[260] (*) در آن تاريخ علما در اصفهان ترقى داشته‌اند.(مؤلف)

ملّا محمّد تقی، مجلس باشکوهی ترتیب داد و امر تزویج را به انجام

رسانید. در شب زفاف هنگامی که آمنه خاتون روی خود را گشود و ملّا محمّد صالح نگاه کرد متوجّه شد به زاویه دیوار اطاق و قدری شکر کرده و مشغول مطالعه شد. اتّفاقا ملا محمّد صالح با مسأله مشکلی تصادف نمود که نتوانست حل کند و آمنه خاتون این اشکال را احساس نمود از روی حس فراست. همین‌که ملّا محمّد صالح برای مباحثه و تدریس از منزل بیرون رفت، آمنه خاتون به کتاب مراجعه کرده، مسأله مشکله را با شرح مبسوطی حل نموده و تفصیل را نوشته در محلّش گذاشت. شب هنگام مطالعه، ملّا محمّد صالح از حل مشکل خود به دست زوجه‌اش مطلع شده، سجده شکری کرد و مشغول عبادت شد تا صبح، شب سوم را نیز بدین منوال گذرانید و با عروس خود صحبتی نکرد.

آمنه خاتون این قضیه را برای پدر خود حکایت نمود، مجلسی به داماد اظهار داشت اگر عروس را نپسندیده‌ای، ممکن است از برای تو دیگری را تزویج کنم.

داماد جواب داد انصراف من از او فقط برای اشتغال به شکرگزاری خداوند بوده است که چنین نعمت بزرگی به من عطا کرده و نمی‌توانم از عهده شکرش برآیم.

ملّا محمّد صالح می‌گفته است که خداوند مرا حجت قرار داد جهت طلاب، زیرا هیچکس فقیرتر از من نبود که مدت‌ها گذشت و نتوانستم چراغی برای خود روشن کنم و با این وصف از چراغ بیت الخلاء استفاده کردم، و در کمی حافظه و ذهن، به مرتبه [ای] بودم که اسم اولاد خود را گاهی فراموش می‌کردم، و با وصف آنکه پس از گذشتن سی سال از عمر مشغول تحصیل حروف تهجی شدم باز به چنین مقامی نایل گشتم.

ملا محمّد صالح اولاد زیادی داشته که از جمله آن‌ها آقا نور الدّین پدر زوجه محمّد اکمل می‌باشد. محمّد اکمل پدر آقا [محمّد] باقر بهبهانی است.

وفاتش سنه هزار و هشتاد و شش، قبرش در بقعه مجلسی.

ملا محمّد صالح مازندرانی جوده‌باره‌ای

در اصفهان در محله جوده‌باره سکونت داشت. از اولاد ملا محمّد معروف به فاضل سراب است. در مسجد شیره‌پزها امامت و قضاوت داشت و هنوز در اولاد او اثری از آن‌ها باقی است. نزد شریف العلماء تحصیل کرده بود و زوجه او دختر آسیّد صدر الدّین جبل عاملی نیز عالمه بوده. فرزند او نیز حاجی میرزا مهدی جوده‌باره‌ای در همان مسجد، امامت داشت.

دختر حاج شیخ محمّد باقر نجفی که از طرفی با آسیّد صدر الدّین می‌پیوندد، زوجه او بود. ملا صالح در سال هزار و دویست و هشتاد و پنج وفات کرد.

آقا محمّد علی مازندرانی نجفی

ابن آقا محمّد باقر مازندرانی. مدتی را در نجف تحصیل کرده و بعد در قم مدتی به مجلس میرزا صاحب قوانین حاضر می‌شده تا اجازه گرفته، در اصفهان متوطّن و مدرّس می‌شود. در مراتب فقه و اصول شهرت پیدا می‌کند به فقیه مطلق، و در آنجا دختر میرزا باقر نواب را تزویج می‌کند و صاحب خانواده می‌شود. و در سنه هزار و دویست و چهل و پنج وفات نمود.

میرزا محمّد مانی (شاعر)

به محرّری اشتغال داشت. اغلب روزگار خود را در انجام کارهای دوستان می‌گذرانید. شعر هم می‌گفته،" مانی" تخلص داشت. وفات او در سنه هزار و سیصد و بیست، اواخر [دوران] مظفر الدّین شاه واقع شد.

مایل (شاعر)

از متأخرین" مجمع الفصحاء". نامش شیخ رحیم. از شاگردان درویش [عبد ال] مجید طالقانی[261]. از اوست:

دنبال دل فتاده به هر خانه می‌روم دیوانه‌ام که در پی دیوانه می‌روم

ملا هاشم مبارکه [ای]

سواد رقعه‌ای است که مرحوم حاجی میرزا آغاسی به مرحوم ملا هاشم اصفهانی نوشته است:" فرزندی ملّا هاشم بداند که ما حکومت اصفهان را به مثل تو شخص خرسواری تفویض نمودیم که دو ذرع کفن به سر پیچیده‌ای، با وجود این می‌نویسیم قسط اصفهان نرسیده. می‌نویسی شب احیا است و به مسجد می‌روم"؟

ابلهان تعمیر مسجد می‌کنند در خراب اهل دل جد می‌کنند

در قضیه جنگ میرزا عبد الحسین، ملا هاشم را جزو مقصرین قلمداد کردند و تبعید به عتبات شد. از ملازمین میر سیّد محمد امام‌جمعه بوده و بدین سبب در اصفهان اعیانیتی داشته، مخصوصا چون امام‌جمعه املاك زیادی را به‌عنوان اجازه موقوفات و غیره تصرّف داشته، اطرافیان او در امور راجعه به زراعت و مالیات دخالتی داشته‌اند.

بعد از وفات ملا هاشم دو نفر فرزند او آمیرزا مهدی و آمیرزا عبد الحسین الوهاب نیز در اصفهان شهرتی داشته به سبب همین مداخلات، و هر دو [ی] آن‌ها مانند پدر دارای سبك مخصوصی بودند در چیزنویسی و انشا. آمیرزا مهدی در اوایل ورود ظل السلطان به حکومت اصفهان با او ملازمت داشته و به

سبب اطّلاعاتی که از اوضاع املاك اصفهان داشته، و در این تاریخ متعاقب قحطی‌ها و ناامنی‌ها، قیمت ملك تنزل داشته، ظل السلطان را ترغیب می‌کند به خریدن ملك، که بعدها ظل السلطان دارای املاك زیاد شد. ولی خود آمیرزا مهدی گرفتار سوءاثر این اقدامات شد و زمان ممتدی را به شکایت از ظل السلطان در دربار ناصر الدّین شاه بدون ترتیب اثری گذرانید. خانواده ملا هاشم در اصفهان حالیّه معروف هستند و هنوز هم بعضی از آن‌ها دارای همان سبك چیزنویسی می‌باشند.

آقا هادی مترجم

فرزند ملا محمّد صالح مازندرانی. او را مترجم گویند به سبب آنکه چندین کتاب عربی متداوله میانه طلاب را به فارسی ترجمه نموده بود. مانند:

شافیه متن شرح نظام، کافیه متن شرح جامی، معالم، صحیفه سجادیه، شرح شمسیه و ترجمه قرآن متضمن شأن نزول آیات و بد و نیك استخاره آن‌ها.

ملّا عبد الکریم گزی در" تذکره القبور اصفهان" نوشته در ذیل صاحب ترجمه که: گویند وقتی مرضی، او را عارض شد سکته‌مانند که یقین به مرگ او حاصل کردند و او را دفن ساختند و احتیاطا سوراخی جهت قبر او گذارده بودند.

اتّفاقا هوش آمده در قبر دادوفریاد می‌کند، شتر ساربانی از صدای او رم نموده ساربان ملتفت می‌گردد و اولیای او را خبر کرده او را بیرون می‌آورند. در آن موقع گرفتاری زیر قبر نذر کرده بود که اگر نجات یافت ترجمه‌ای قرآن بنویسد و نوشت.[262] نظیر این حکایت نیز به ملا فتح الله نسبت داده شده، با این اختلاف که موقع هوش آمدن زنده‌به‌گور، مصادف می‌شود با وقتی که یك نفر کفن‌دزد قبر

---

[261] (*) مجمع الفصحاء ج 2، ب 2، ص 943.
[262] (*) تذکره القبور، ص 72.

را شكافته بود تا كفن او را برباید، و هم او نذر كرده است جهت نوشتن تفسير قرآن، و پس از خلاصى از آن مخمصه، تفسير منهج الصادقين را نوشته و همچنين به طبرسى صاحب مجمع البيان نيز نسبت داده شده [است].

وفاتش سنه 1120 به موجب آنچه بر سنگ قبر او نوشته شده است. ليكن در" روضات الجنات" مى‌نويسد، در سنه 1134 حين فتنه افغان حيات داشته و در آن سنه وفات كرده[263] و در حالات پدرش ملا محمّد صالح مازندرانى نوشته، خط پسرش آقا محمّد هادى در شكسته و نستعليق بسيار اعلا و معروف بوده [است].

شمس الدّين ابو الثناء محمود متفنن كبير

بر كتب كلام و اصول و تفسير چون تجريد خواجه شروحى نوشته.

تولّدش در ششصد و هفتاد و چهار. پس از رشد و ترقّى و مهارت در فنون مختلف به دمشق رفته، اطراف او را طلبه گرفتند، و پس از انتشار شهرت او به قاهره رفت و در آنجا خانقاهى برايش ساختند و بر مسند شيخوخت اتّكا يافت.

بسيار كم خوراك مى‌كرده تا محتاج به شرب آب و بيرون رفتن نشود. و در كلمات حكما و اصوليين، تعبير از او به اصفهانى مطلق مى‌شود.

ابراهيم متوكلى

" معجم الادباء" نوشته كه از اهل قريه اسيجان (سيجان) از بلوك جى بوده است نزد متوكل رفته، كاتب و وزير او گرديد. در آن زمان بليغ‌تر از همه اهل عراق بوده است.

بعد از متوكل، از اولاد او روگردان شده نزد يعقوب صفار رفت و يعقوب از او احترام و اكرامى، نمود، كه مقدّم بر همه سرداران شد، و تا اينكه سرداران حسد از او برده، نزد يعقوب سعايت كردند كه با موفق، محرمانه مراسلاتى دارد، و يعقوب او را كشت.

زمانى كه نزد يعقوب بوده است مكتوبى منظوم از يعقوب به معتمد نوشته كه مضامين آن دلالت كند كه يعقوب را عزيمت بوده است بر قطع سلطنت عرب و تجديد دوره سلطنت عجم و تعريض بر فتوحات مسلمين.

مجد الدّين همگر شيرازى

به مناسبت خواجه بهاء الدّين فرزند صاحب ديوان به اصفهان آمده، مدتى توقّف و زيست نموده و منادمت او را اختيار كرده، و قبلا نزد اتابكان فارس مقام ملك‌الشعرايى داشته. از اوست:

افسانه شهر، قصه مشكل ماست — ديوانه دهر، اين دل بى‌حاصل ماست

بر ما نكند رحم اگر دل، دل توست — وز تو نشود سير اگر دل، دل ماست

خانواده مجلسى

خانواده مجلسى از قرارى كه معلوم مى‌گردد از قديم ساكن اصفهان بوده‌اند، زيرا يكى از اجداد آن‌ها حافظ[264] ابو نعيم بوده است و ديگرى شيخ يوسف بناء، هر دو از اعيان اصفهان و مدفون در آن [شهر] مى‌باشند. ليكن ملّا محمّد تقى مجلسى در امضاى

---

[263] (*) روضات الجنات، ج 4، ص 240.

[264] (*) ر. ك: شرح حال" حافظ ابو نعيم" از همين تأليف.

خود، جبل عاملی می‌نویسد، و تصوّر می‌گردد این نسبت از طرف مادر او که دختر ملّا درویش محمّد نطنزی بوده و آن هم امضای

عاملی داشته، از آن راه باشد.

اگرچه جماعتی را هم این است عقیده که، ملّا مقصود علی از جبل عامل به نطنز مهاجرت نمود. ابتدای این خانواده از ملّا مقصود علی شروع می‌شود که از اهل دانش و ادب بوده، در ترویج شریعت و تشیّع عنوانی داشته، و تخلص خود را در شعر مجلسی می‌کرده، و به همین مناسبت، این اسم به خانواده او سرایت نموده. مادر ملّا محمّد تقی، دختر درویش محمّد بوده از اهل نطنز، و مقصود علی که منشاء او هرجا بوده باشد به سبب این ازدواج که در نطنز واقع شده و در آنجا سکونت داشته معروف به نطنزی گشته [است].

مادر ملّا محمّد تقی و برادرش ملا محمّد صادق در امر قناعت معاش، قابل توجّه نویسندگان بود [ماند] که نوشته‌اند: وقتی ملّا مقصود علی سفری کرد و دو فرزند خود را نزد ملا عبد الله شوشتری گذارده جهت مواظبت تحصیل آن‌ها، اتّفاقا ایّام عیدی می‌رسد و ملّا عبد الله سه تومان به ملّا محمّد تقی می‌دهد[265] برای مصارف ضروریّه. ملا محمّد تقی جهت اجازه خرج آن از مادر، نزد او می‌آورد، مادر او اظهار می‌دارد که چون محل معاش ماها از دکانی است که اجاره آن، چهار غازی یك است و مدتی است که شالوده مخارج شما بر این مبلغ منفعت ریخته شده، در صورتی که این سه تومان را قبول نموده مصرف نماییم و وضع مخارج ما تغییر کند ناچار عادت خود را فراموش کرده و مجبوریم برای جبران آن اغلب اوقات خدمت جناب آخوند شکایت احتیاج کنیم، و این کاری است که شایسته وضعیت ما نیست، و وجه را مسترد داشت.

ملّا عبد الله نیز از این عذر شایسته مسرت یافته در حق او دعا کرد.

درویش محمّد جدّ مادری آن‌ها روایت از کرکی کرده و در سلطنت صفویه

معروف گشته و اوّل کسی است که نشر احادیث شیعه را در اصفهان نمود.

ملّا محمّد تقی مجلسی

در سنه هزار و سه متولد شد. تحصیلات او نزد شیخ بهایی و ملّا عبد الله شوشتری شده. زمانی هم در نجف اشرف به ریاضات[266] و تهذیب اخلاق می‌پرداخته، و به این سبب، و هم اینکه رساله‌ای در طریقت و سلوك نوشته و اشعاری که در این باب به خطّ او دیده شده، او را نسبت به تصوف داده‌اند. خود او هم بعضی مطالب نسبت به خود می‌دهد شبیه به کلمات آن‌ها. در سند روایت خود صحیفه سجادیه را در شرح شیخیه می‌نویسد، بیشتر صحبت من با شیخ بهایی در تصوّف بود و نیز می‌نویسد، حضرت صاحب را میانه خواب و بیداری در جامع قدیم اصفهان نزدیك درب گلی دیدم ایستاده و آنجا حالیّه مدرسه میر است و به من گفت کتابی جهت تو به محمّد تاج دادم از او بگیر. بعد از بیدار شدن و گرفتن کتاب از آقا حسن تاج ساکن محله دار البطیخ، کتاب در اصفهان و سایر جاها شهرت یافت، و نیز وقتی آمدم نزد شیخ بهایی در مدرسش پهلوی مسجد جامع، دیدم مشغول مقابله صحیفه می‌باشد.

مجملا با آنکه اغلب با شیخ بهایی مقرب السلطان معاشرت داشته، و در مسجد جمعه و مسجد شاه [نماز] جمعه و جماعت می‌گذارده- بعد از دو امام شیخ بهایی و میرداماد- باز شهرت او به عرفان و از دنیا گذشتن بیشتر از شهرت او به فقاهت و اخبار بوده، و حتی میر لوحی همین شهرت را، وسیله طعن او دانسته و فرزندش ملا محمّد باقر از او دفاع کرده [است].

سلسله‌ای از عرفا هم اتصال طریقت خود را به ملا محمّد تقی می‌رسانند.

کتاب‌های او در اخبار و فقه و غیره مانند شرح" من لا یحضره الفقیه" فارسی و عربی و (مقادیر و اوزان) و غیره معروف است.

---

[265] (*) قریب به بیست و پنج تومان امروزی.(مؤلف)
[266] (*) در اصل ریاضیات

وفات او در سنه هزار و هفتاد واقع شده مقبره او در مسجد جمعه معروف است که قبل از او به مقبره چهل‌دختران معروف بوده. اولاد او یکی میرزا عزیز الله پدر میرزا محمّد کاظم پدر میرزا محمّد تقی الماسی که امام‌جمعه شد. وفات میرزا عزیز الله سنه 1074.

دویم ملّا عبد الله که تحصیلات او نزد والدش شده و بعد از وفات پدر مهاجرت به هند کرده و به پریشانی در آنجا وفات می‌کند، در سنه هزار و هشتاد و کسری. سوم محمّد باقر مجلسی معروف که شرح حالش در عنوان جدا ذیلا نوشته [شده است].

و دختر اوّل ملّا محمّد تقی مجلسی آمنه بیگم است، زوجه ملّا محمّد صالح مازندرانی، دوم زوجه ملّا محمّد علی استرآبادی. سوم زوجه ملّا میرزا شیروانی، چهارم زوجه میرزا کمال فسایی.

ملّا محمّد باقر مجلسی

تولّد او در سنه هزار و سی و هفت بوده، تحصیلات او نزد والدش و ملّا محمّد صالح مازندرانی، ملّا حسن علی شوشتری، میرزا رفیعای نایینی، میر محمّد قاسم قهپایه‌ای، محمّد شریف رودشتی، شیخ علی شهیدی، و غیرهم، که عدّه آن‌ها بالغ بر بیست نفر می‌شود. و شاگردان او مانند سیّد جزایری، میر محمّد صالح خاتون‌آبادی، میرزا عبد الله افندی، فاضل سراب و غیرهم، که عده معاریف آن‌ها، زاید بر پنجاه نفر می‌شود. و اما تصانیف او اول کتاب بحار الانوار است مشتمل بر بیست و پنج جلد یا بیست و شش جلد که عده ابیات کتابت او تقریبا هفتصد و پنجاه هزار می‌شود و مشتمل است بر توحید و عدل و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 480

امامت و فتن و محن و حالات [حضرت امام] علی علیه السلام، حالات فاطمه و حسنین و سایر ائمه، و غیبت و السماء و العالم و طهارت و صلات و زیارت، الخ.

که بعضی از آن‌ها را خود جمع و تألیف نموده و پاره دیگر را بعد از او، بستگان او جمع و تألیف نموده‌اند.- میرزا عبد الله افندی- و کتب دیگر عربی او که دوازده فقره است، عده ابیات آن‌ها قریب دویست و هشتاد هزار بیت می‌شود، و کتاب‌های فارسی او که پنجاه و سه فقره است. 176

از رساله‌های پنجاه بیتی و صد بیتی و سیصد و هفتصد و هزار، تا قریب چهل هزار بیت می‌شود. که این‌ها هم بالغ بر دویست هزار بیت می‌شود. بنابراین مجموع کلیه تألیفات او حدود یك میلیون و دویست هزار بیت می‌گردد. عمده آن‌ها متن حدیث یا عبارت دعا یا لغت یا ترجمه‌اند و مقدار کمی بیانات و اقوال مختلفه دارد. با وجود این بعضی که مجموع این تألیفات در نظرشان بزرگ آمده، نسبت داده‌اند که متصدی نوشتن عناوین مطالب این کتاب‌ها، خود مجلسی بوده و بیانات دیگر آن‌ها منصوب به کسانی است که نزد او بوده‌اند، مانند سیّد نعمت الله جزایری و ملّا عبد الله بحرینی و غیرهما.

ملّا محمّد باقر مجلسی در ضدّیت با ملل متنوعه که در اصفهان بودند مبالغه داشته، مثل اینکه: در تاریخ 1098 [ه ق]، سلیمان صفوی، شیخ الاسلامی و امور شرعیه را به عهده او گذاشت و امام‌جمعه و جماعت بود. در آن تاریخ تجار هندی که در اصفهان بودند و عمل صرّافی و استقراض و تجارت امتعه ایران با هندوستان را متکفّل بودند و بالاجمال امر تجارت اصفهان کاملا به وجود آنها بود، معبدی داشتند که آن را دولتخانه می‌نامیدند و شکلی را برای توسلات خود در آنجا گذارده بودند- به فارسی اجسامی را که بشر در موقع توسّل مورد توجه خود قرار می‌دهد بت می‌نامند و شاید این کلمه همان بوده است که در طرف مشرق آسیا معروف است- در سال اول که متصدّی امور شد درصدد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 481

شکستن آن بت برآمد و هنُود همه قسم اقدامی برای جلوگیری از آن نمودند حتی دادن پول زیاد به شخص پادشاه که بت شکسته نشود و او را از ایران خارج ساخته به هند برند و مفید نشد و بالاخره بت شکسته شد. یکی از اشخاص ذی علاقه به آن بت، در آن‌وقت خود را به‌طور اختناق کشت- معلوم است پس از این قضیه هنود طوری خواهد شد که نتواند در اصفهان زیستن نمایند و از آنجا قطع علاقه کنند.

تجارت ایران و هندوستان در آن تاریخ هنوز اغلب از راه افغانستان می‌شده و میرویس سرمایه‌دار افغانی که تجارت هندوستان و ایران می‌کرده، احتمال قوی می‌رود که با این تجّار هنود مربوط باشد و این وقایع برای او هم تولید اشکال و دشمنی کرده است.

در موضوع اهل تصوف کلمات متناقض از ملّا محمّد باقر مجلسی دیده می‌شود، مثل اینکه میر لوحی به ملّا محمّد تقی مجلسی مسلك تصوف را نسبت داده و مایه توهین و طعن او شمرده. ملّا محمّد باقر مجلسی انکار بلیغ در این نسبت کرده و صوفیّه را

دارای عقاید فاسد شمرده با تفصیل. و سیّد جزایری را از تمام ساختن تألیفات کتاب مقامات النجاة منع نمود، به سبب آنکه درضمن کتاب، اشعار عرفانیه و کلمات ذوقیّه درج کرده بود و این را منافی مصاحبت سیّد جزایری با خودش تصوّر کرده بود بالعکس، به موجب آنچه در کتاب طرایق در فصل دوم از جلد اوّل در جواب سؤالی که از مجلسی نقل می‌کند از صوفیه ستایش و مدح شده و تصوف را از خصال بزرگان دانسته [است].

در اوّل زاد المعاد، کلمه:" خروش صوفیان صفوت نشان" نوشته، که دلیل بر مدح آن‌ها است." روضات" از سیّد جزایری نقل می‌کند که وقتی با مجلسی مباحثه کردم در خصوص اسباب دنیویه زیادی که برای خود فراهم ساخته بود و حتی کنیزان مطبخ او لباس ترمه می‌پوشیدند و نتیجه از مباحثه گرفته نشد، در

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 482

خاتمه مجلسی قرارداد نمود که پس از مرگ، اثر این ریاست‌ها ظاهر خواهد شد و اتّفاقا بعد از وفات در خواب دیدمش که گفت: عملی که دستگیر من شد در آخرت اینکه، روزی سواره در بازار بزرگ اصفهان می‌گذشتم یك نفری را دیدم [که] مردم اطراف او جمع شده‌اند و هرکدام به بهانه فساد عقیده او را آزار و زجر می‌نمودند و من می‌دانستم که این شخص مؤمن و پرهیزگار است و محض اجتناب از بدگویی مردم ابراز نکرده بودم تا در این وقت متنبه شدم تا کی محض ملاحظه مردم و خلق از رضایت خالق، چشم پوشیده و محض رضای خدا از زجر و اذیت او جلوگیری کردم ....

مؤلف" لؤلؤة البحرین" نوشته ریاست او در امر دین و دنیا را احدی از علما سابقین و لاحقین دارا نشدند. و هم اینکه امور مملکت ایران در ایّام حیات او منظم بود و پس از فوت او اختلال یافت. از این عبارت و سایر کلمات ارباب رجال مستفاد می‌شود که سلطنت ایران اسما با سلطان حسین بود و فوائد سلطنت و رتق و فتق امور با ملّا محمّد باقر. چنانچه مشهور است اشخاصی که شغل و منصبی را از دولت می‌خواسته‌اند قبلا بایست ترضیه خاطر مجلسی و اطرافیان او را بنمایند تا نایل گردند.

نتیجه این ریاست را بعد از وفات او، مقبره او دارا شد. زیراکه اغلب جمعیت زیاد اطراف او مجتمع می‌گردند و نذورات و چراغ زیادی در آنجا مصرف می‌نمایند. و در مواقعی که دو نفر اختلاف داشته باشند، قسم مقبره او را قاطع می‌دهند، بلکه گاهی مدعا به را نزدیك قبر او می‌گذارند و به مدعی تهدید می‌کنند که اگر راست می‌گویی مدعی به خود را از اینجا بردار. و یقین دارند که اگر بناحق بود در اثر قبر مجلسی هلاك خواهد شد. نظائر دیگری هم از او در دست هست 177 ....

کلامی که مشهور است [آن است] که مجلسی را جماعتی دیگر از اهل علم

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 483

در تألیفاتش مساعدت می‌نمودند، به نحوی که خود مجلسی عنوانی را ذکر می‌کرده و سایرین بیانات و توضیحات او را تمام می‌ساخته‌اند. بعضی توجیه کرده‌اند که نوشتن متن اخبار و ادعیه را فقط مجلسی به سایرین محوّل می‌ساخته و خود او باز این را هم مراجعه می‌نمود.

سیّد نعمت الله جزایری در" انوار نعمانی" در توجیه حدیث" لو علم الناس ثواب زیارت الحسین فی نصف الشعبان الخ"، نوشته که در مجلس مجلسی بودیم با جماعتی، مرا خواب برد، وقتی بیدار شدم که در وجوه معنی حدیث گفتگو بود ... الخ. از اینجا مستفاد می‌گردد که قطعا تألیفات به‌طور اداری و مجلس اجتماعی شده، مثل اینکه مطالب رجالیه محوّل به میرزا عبد الله افندی بوده و توضیحات علمی محوّل به سیّد جزایری و جمیع احادیث موکول به شیخ عبد الله بن نور الله بحرینی و غیره به غیرهم و شخصی و به‌طور انفرادی نبوده است.

سلاطین صفویه نیز مساعدت‌های کافی به او داشته [اند]، مانند اینکه وقتی مجلسی، مهیای تألیف بحار شد و از کتب قدیمه تفحص می‌نمود، شنید که کتاب مدینه العلم [شیخ] صدوق در بعضی از شهرهای یمن موجود است، مجلسی مطلب را به سلطان اظهار نمود، سلطان یکی از ارکان دولت را به سفارت نزد پادشاه یمن فرستاد با هدایای بسیار جهت تحصیل آن کتاب.

و نیز پادشاه، بعضی از املاك خود را مخصوصا وقف نمود بر مدد نوشتن کتاب بحار. راوی این خبر سیّد عبد الله جزایری شوشتری که از اولاد سیّد نعمت الله جزایری است و احفاد او در اصفهان سادات شوشتری از علما [ی] شهشهان معروف هستند. پس از نقل این خبر نوشته که روزگار در زمان مجلسی برای اهل علم، جوان بود و با اهل علم مساعدت می‌نمود ولی ما، در زمان پیری [به دنیا] آمدیم که با ما اهل علم مساعدت ندارد، و این شعر را نوشته:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 484

حاج میرزا حسین نوری پس از ذکر حکایت و این شعر نوشته: و اما، ما بعد از وفات روزگار آمده‌ایم که ترکه او هم تقسیم شده است.

یك مقداری از مجلدات بحار را نوشته‌اند که پس از فوت مجلسی مبیضّه و پاك‌نویس نشده بوده است. و میرزا عبد الله افندی اجزای مسوّدات آن را از ورثه او خریده است و مبیّضه نموده، که در اوّل آن‌ها می‌نویسد که این جلد فلان است از بحار تألیف استاد استناد ملا محمّد باقر، و این اصطلاح میرزا عبد الله می‌باشد از تعبیر به مجلسی در سایر کلماتش.

ملّا محمّد باقر دارای وضع مجلل و عمارات عالیه بوده است که هنوز آثار عمارات او در طرف مسجد جمعه و خصوص باغ و طالار آیینه که در شمس‌آباد داشته، باقی است. و خانواده الماسی‌ها در آن ساکن بودند و در آن محل معروف است و نوکرهای زیادی با لباس‌های عالی در خدمت او ایستاده بوده‌اند. سیّد جزایری می‌نویسد وقتی نظر من در آشپزخانه او افتاد، کنیزان او را دیدم که دارای لباس از شال‌های ترمه کشمیری بودند. خود او هم دارای لباس ترمه بوده است از عمامه و قبا و شال کمر و عبا. و مراوده و معاشرت و ضیافت را بسیار معمول می‌داشته. چنانچه شخص مخصوص جهت ثبت و ضبط اوقات آن‌ها معین داشته که بعد از نماز جماعت مغرب و عشاء به او یادآوری می‌نموده امشب کجا مهمان هستید، در هر منزلی هم که به مهمانی می‌رفته، اطاق مخصوصی جدا از سایرین جهت او مهیّا می‌کرده‌اند تا در آنجا به امر تألیف خود می‌پرداخته و برای صرف شام در اطاق عمومی که تدارك شده بوده است می‌گذراند.

اولاد ملا محمد باقر، چهار پسر بودند که از آن‌ها خلفی باقی نمانده، و پنج دختر که خانواده امامجمعه‌ها و الماسی‌ها و غیره از آن‌ها می‌باشند. وفات او در هزار و صد و ده واقع گردید و مقبره او در جنب قبر پدرش ملّا محمّد تقی

معروف است که در آنجا قبلا قبر یکی از مشایخ عرفا بوده است. و بعد هم جماعتی از اعیان علما دفن شده‌اند، مانند ملّا محمّد صالح مازندرانی و ملّا مهدی هرندی.

شنیده شده است که جنازه او تا روز هفته، در مسجد جمعه زمین بوده و مردم از اطراف و نواحی شهر دسته‌دسته می‌آمده‌اند به آنجا و به او نماز می‌گذارده‌اند. بعد از وفات مجلسی منصب شیخ الاسلامی به شیخ جعفر قاضی رسید و در هزار و صد و پانزده که شیخ وفات کرد مجددا در خانواده مجلسی آمد، که میر محمّد صالح [خاتون‌آبادی] داماد مجلسی [که] امامجمعه بود، شیخ الاسلام وقت هم گردید و تا سنه هزار و صد و پنجاه و یك، باز این دو منصب در خانواده او برقرار بود. در این تاریخ میرزا رحیم که از فضلای اولاد سبزواری بود از نادر شاه این منصب را دارا گردید. و تاکنون- 1343 ه ق- شیخ الاسلامی در سلسله سبزواری، و امامجمعه در خانواده خاتون‌آبادی‌ها برقرار است.

آقا سیّد حسین مجمر اردستانی

در اصفهان به صنعت تذهیب اشتغال داشته. شعر را هم خوب می‌گفته تا در وقتی که سیّد عبد الوهاب نشاط معتمد الدوله از اصفهان به طهران منتقل می‌گردد، و نوشتن رسائل فتحعلی شاه قاجار به او محوّل گشته ترقی حاصل می‌کند، سیّد مجمر به وسیله چند ورق[267] مذهب از صنعتهای نیك خود، نزد نشاط رفته و نشاط هم نزد فتحعلی شاه از او معرفی کرده اسلوب گفتن شعر او پسند خاطر فتحعلی شاه می‌گردد، و او را لقب مجتهد الشعرایی می‌دهد و پذیرایی‌اش را محوّل به حسن علی میرزا می‌نماید.

در قصیده‌سرایی اسلوب تازه‌ای داشته، در عمل تذهیب هم استاد بوده است. وفات او در سنه هزار و دویست و بیست و پنج بوده است در سن جوانی.

از اوست:

---

[267] (*) مؤلف: از اشعار خود.

نه گرفتار بود هرکه فغانی دارد ناله مرغ گرفتار نشانی دارد

و نیز:

تا چیست ندانم که در این قافله هرکس از پای درافتد، ز همه پیش‌تر آید

و نیز:

عشق را چاره محال است و ندانم که چرا بیشتر جا به دل مردم بیچاره کند

مجیر الدّین بیلقانی

اهل بیلقان از توابع شیروان و شاگرد افضل الدّین خاقانی بوده. وقتی از استاد رنجیده، نزد اتابك ایلدگز به اصفهان آمده، اقامت نمود و وزارت یافت.

هنگامی که از اهل اصفهان رنجشی یافته، این رباعی را سروده:

گفتم ز صفاهان مدد جان خیزد لعل است مروّت که از آن کان خیزد

کی دانستم که اهل صفاهان کورند با این‌همه سرمه کز صفاهان خیزد

شرف الدّین شفروه‌ای جواب او را گفته:

شهری که به از جمله ایران باشد کی درخور هجو چون تو نادان باشد

سرمه چه کنی که از صفاهان باشد میل تو به میل است، فراوان باشد

و جمال الدّین عبد الرزاق نیز جوابی قبیح نسبت به او و استادش نوشته که خاقانی هم در مقابل، مدح اصفهان و گله از واقعه کرده و گفته:

دیو رجیم[268] آنکه بود دزد بیانم | گر دمِ طغیان زد از هجای صفاهان
اهل صفاهان مرا بدی ز چه گویند | من چه بدی کرده‌ام به جای صفاهان
جرم ز شاگرد این عتاب به استاد | اینت بد استاد اصدقای اصفاهان

پس از چندی قزل‌ارسلان به اصفهان معاودت نموده مجیر الدّین وزیر هم همراه او بوده، جمال الدّین عبد الرزاق از ترس متواری می‌گردد، بالاخره مجیر او را اطمینان داده و او هم عذرخواهی نموده. مجیر الدّین بااین‌که مقامات خاقانی را خوب می‌دانسته و مرتبه استادی او مسلم بوده، در مدح خود این‌گونه گفته:

پیروزه آسمان نگینم زیبد | بر توسن روزگار زینم زیبد
از خرمن نظم نثر چون خاقانی | بالله که هزار خوشه‌چینم زیبد

و نسبت به اصفهان می‌گوید:

نه اهل صفاهان و نه بدعهدیشان | در کار و هنر، سستی و کم‌جهدیشان
عیسی دمی ای مجیر هان دم درکش | زین قوم که دجّال بود مهدیشان

و شعر نیکوی او این است:

ای شب چکنم چاره من از بهر خدای | تنهایی و بی‌کسی و بندی بر پای
گر عمر منی ای شب از این بیش مپای | ور جان منی ای نفس صبح درآی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 488

میرزا اسد الله خان محاسب‌زاده

فرزند بزرگ میرزا آقا خان محاسب الدوله. در سال[269] به معاونت میرزا اسد الله خان پیشکار مالیه اصفهان معین و مأمور گردید جهت تغییر شکل دفاتر مالیه اصفهان که تا آن‌وقت به اسلوب قدیم اداره می‌گشت، و مصادف شد با بلوای بزرگی در اصفهان که بعد از آن، این تغییر شکل دادن دفاتر تا چندی عقب افتاد 178 و در سال[270] ریاست معارف اصفهان را متکفل شد و اداره معارف که تا این وقت جزو دستگاه‌های دیگری پنهان بود، صورت ظاهری و اداره مخصوص پیدا کرد. و ابتدای تأسیس اداره معارف در اصفهان در این تاریخ توسط آقا میرزا اسد الله خان شد، و معارف اصفهان را با یك انجمن معارفی که باز او تأسیس کرد به شکل منظمی درآورد. بعد از استعفای از ریاست معارف به مشاغل مختلف دیگری اشتغال داشت، و حالیّه چهار سال است که قونسول ایران و مقیم بادکوبه می‌باشد.

---

268 (*) مؤلف: مجیر را مقلوب کرده رجیم گفته.
269 (*) در اصل افتادگی دارد.
270 (**) در اصل افتادگی دارد.

محراب بيك

قبلة الكتاب لقب داشته، از شاگردان مير عماد است. شخص پرهيزگار وارسته بااخلاقى بوده، معلّمى مشق خط شاهزادگان صفوى محوّل به او گرديده، ساليانه مبلغ سيصد تومان مقرّرى داشته [است].

خواهر ميررشيدا كه در حسن صورت و كمالات معروف بوده است، برحسب خواهش او از شاه و اقدامات شاه، به او تزويج شد.

مخارج فوق‌العاده جشن عروسى آن‌ها را شاه تحمّل كرد؛ هرروزى

پانصد بيت كتابت مى‌نموده، در الوان‌نويسى خصوص با آب‌طلا و سفيداب كه خود او تربيت مى‌داده است و مى‌ساخته است، كمال مهارت را داشته، و كتابت او ثابت مى‌مانده محو نمى‌شده است. اصل او از قزوين بوده در اصفهان سكونت داشته. وفاتش در اصفهان سنه هزار و شصت و يك.

شيخ عبد الحسين محلاتى

شخص وارسته بوده و در مدرسه صدر سكونت داشت، در نهى از منكر اصرارى داشت و اغلب روزها به اين سبب غوغايى بر پا مى‌كرد، به اين سبب در شهر معروف شده بود. در مجلس ميرزا محمّد حسن نجفى استفاده مى‌كرد. در حدود هزار و سيصد و بيست يا كمى كم‌وبيش وفات كرد.

محمّد بن سليمان بن عبد الله

از اصحاب حضرت صادق (ع) بوده و ابن ابى عمير از او روايت نموده كه دليل بر وثوق اوست.

محمّد بن عبد الله بن مملك ابو عبد الله

اصل او از جرجان، در اصفهان تربيت يافته و سكونت نموده، از بزرگان متكلمين اماميّه گرديد. پس از آنكه معتزلى بود و با ابو على جبايى معتزلى در مسأله امامت منازعاتى داشته [است].

محمّد بن معمر حافظ قرشى اصفهانى

يكى از حافظين مشهور اصفهان است، دارای مسند و كتاب" جامع العلوم" است كه بسيارى از احاديث فضائل اهل بيت در آن مندرج است.

محمّد بن يعقوب ناصح

از شاگردان تغلب و مبرّد و اقران ابن درستويه بوده و اشعار ابو البخترى را انشاد مى‌كرده و از بشر بن موسى و غيره استماع حديث نموده و با برادران خود احمد بن يعقوب نزيل نيشابور بوده‌اند و در سنه سيصد و چهل و سه وفات كرده.

محمّد بن يوسف بن سعدان

كنيه او ابو عبد الله، با آنكه از سيصد شيخ روايت داشته و از علماى ظاهر بوده، بالاخره فقر و ارادت و خلوت را اختيار نموده، پياده به مكّه رفته و در آنجا حالات غريبى از او نوشته‌اند؛ از جمله در مكّه بسيار دعا مى‌كرده:" يا رب دل مرا به خود آشنايى ده يا جان مرا بستان، مرا بى‌شناخت تو حاجت به جان نيست". در خواب مى‌بيند كسى به او گفت: يك ماه روزه‌دار و با كسى سخن مگوى، پس به زمزم درآى و حاجت خواه. [او مى‌گويد] پس از يك ماه چون به زمزم درآمدم صدايى شنيدم كه يا ابن يوسف، يكى از دو كار اختيار نما، يا دانش با توانگرى، يا معرفت با تنگدستى. و من معرفت و تنگدستى را از خداى خواستم و به من مرحمت فرمود.

در قرن سوم هجری وفات نمود و در سمت محلّه خواجو، محلّه [ای] به اسم شیخ یوسف بوده و هست که مقبره او در آنجا بوده، و عوام آن را شیخ سبناء می‌گفته‌اند. در این اواخر- قرن سیزدهم- هم به حکم یکی از علمای بزرگ تکیه و گنبد او خراب شد و مصالح آن صرف بنای مسجد جدیدی گردید.

روزها را به بنّایی اشتغال داشته، کمی از اجرت خود را خود مصرف می‌کرده باقی را به مستحقین انفاق می‌داشته. و با این وصف روزی هم یك‌بار قرآن را ختم می‌کرده، شب‌ها را به کوه می‌رفته جهت مناجات. معاصر با جنید بغدادی بود و جنید او را می‌ستوده. علی بن سهل مدفون در دروازه طوقچی از

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 491

مریدان او است، و هم حسین بن منصور حلّاج نیز از شاگردان اوست.

محمّد مهدی بن حبیب الله

فرزند سیّد میرزا حبیب الله صدر است. از علمای معروف جبل عامل است متوطّن اصفهان می‌باشد. در آنجا ترقّیاتی نموده تا به مقام اعتماد الدوله نایل گردید، در قرن یازدهم هجری.

محمود بن جریر

در مراتب لغت و نحو جلالتی حاصل نمود که به او ضرب‌المثل گردید، و هم او را فرید عصر می‌نامیدند. به خوارزم مسافرت نموده و مذهب معتزله [را] در آنجا شایع ساخت، جماعتی از برکات او ترقّی نمودند که از جمله آن‌ها زمخشری است و در سنه پانصد و هفت وفات یافت.

مدامی (شاعر)

از شعرای اصفهان. از اوست:[271]

انتظاری داشتم کامروز یارم می‌کشد وه که پیدا نیست یار و انتظارم می‌کشد

آسیّد حسن مدرّس اسفه [ای]

در مدرسه جده اصفهان تحصیل و تدریس داشت. در ابتدای مشروطیت که در اصفهان هر طایفه، انجمنی جهت خود داشتند در انجمن طلاب برگزیده

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 492

شد و ترقی پیدا کرده در انجمن ولایتی اصفهان اهمیتی پیدا کرد، بعد به‌عنوان طراز اوّل علمای جهت دارالشورا انتخاب شده رفت طهران در مجلس و تدریجا ساکن طهران شد، در امور سیاسی خاصه طرفیّت با روس‌ها و رئیس الوزاره تهوّر مخصوصی از او، بروز کرد و هم خیال‌های او، دور او را گرفتند و در دوره‌های مختلف مجلس به‌عنوان وکالت طهران و غیره او را نگذاردند از مجلس خارج شود. در اوایل سلطنت پهلوی او را یك‌دفعه عده‌ای مجهول در بین راه گلوله‌باران کردند و شفا یافت. چندی بعد نظمیه طهران او را در سنه 1306 شمسی، تبعید از مرکز کرد 179.

آمیر محمّد تقی مدرّس

فرزند آمیر سیّد حسن مدرّس معروف. در سنه 1273، سال وفات پدر، متولد شده. و در نجف اشرف ابتدائا نزد آشیخ هادی طهرانی و بعد در سامره نزد میرزا محمّد حسن شیرازی که از شاگردان پدر او بوده است تحصیل می‌کند. در سنه 1303 به

---

[271] (*) ر. ك- آتشکده، ج 3، ص 1007.

اصفهان آمده به جماعت و تدریس مشغول می‌گردد، قضاوت هم می‌کرده لیکن فوق‌العاده در حکم مساهله می‌نموده. وفات او در سنه 1333 بوده است.

میر سیّد حسن مدرّس محله نوی میر محمّد صادقی

از سادات میر محمّد صادقی معروف اصفهانی است، فرزند میر سیّد علی واعظ برادر میر محمّد صادق که شجره آن‌ها در [خانواده] میر محمّد صادقی‌ها نوشته شده [است].[272]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 493

مدتی در نجف تحصیل نموده، نزد صاحب جواهر و شریف العلماء. پس از تکمیل به اصفهان آمده، در مدرس حاجی که قبل از مسافرت نجف مدتی تحصیل نموده بود باز حاضر می‌شود.

حاجی کلباسی مجتهد بودن او را بالای منبر و حضور جماعت اظهار داشته، بعد از مدتی که فضلای محضر حاجی و سایرین ملتفت حسن تقریر و بیان او می‌شوند، مخصوصا سوغات اصول شریف العلمایی را هم به اصفهان آورده بوده، مایل می‌گردند که مجلس درس مخصوصی منعقد سازد.

مجلس درس میر سیّد حسن مدرّس مجمع فضلا و دارای جمعیّت می‌شود و او را وادار می‌کنند به بالای کرسی نشستن. حاجی کلباسی از شنیدن این قضیه متألم می‌گردد و در قدح او سخن‌سرایی می‌آغازد، از جمله اینکه شنیده بود در وقت تکبیرة الاحرام دست‌های خود را تا سرشانه بالاتر نمی‌برد و همین را عنوان می‌کرده است اشخاصی که مسأله نماز را نمی‌دانند چگونه دعوی اجتهاد می‌کنند. علاوه بر ترویج اصول در اصفهان، از آثار او مسجد جدیدالبنایی است در محله نو که رحیم خان نامی آن را تمام ساخته و بر سر مقبره مدرّس واقعه در جنب همان مسجد گنبدی می‌سازد.

وفات او در سنه هزار و دویست و هفتاد و سه پس از شصت و سه سال عمر. میر سیّد حسن اخلاق نیك و رضا و تسلیم را دارا بوده که آمیرزا ابو المعالی فرزند حاجی و شاگرد او تمجید زیادی از او نوشته، و از اطراف محض تحصیل، بسیاری مسافرت به اصفهان کردند. مشهورترین آن‌ها حاج میرزا حسن آیت‌الله معروف [که] از شیراز نزد او آمد.

خانواده او به علم و امامت در اصفهان معروفند. و یگانه کسی بود در این اواخر خارج از سلسله خاتون‌آبادی‌ها که دارای لقب مدرّس شد از روی حقیقت.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 494

میر سیّد حسن مدنی

از خانواده معروف به بنی حسین و ساکن مدینه طیّبه بوده است. شانزده واسطه در نسب او نوشته‌اند تا متّصل شود به حسن افطس. حسن افطس را بعضی فرزند بلاواسطه سیّد سجاد (ع) گفته‌اند و بعضی هم او را فرزند علی اصغر فرزند آن حضرت دانسته‌اند. 180 یکی از بزرگان خراسان از میر حسن تقاضای آمدن خراسان کرده است و بعد از آمدن به خراسان دختر او را تزویج می‌کند. میر عماد الدّین فرزند میر حسن چنانچه مستفاد می‌شود از این سلسله، اوّل کسی که به اصفهان آمده و در محله سلطان سنجر یا جوباره مسکن داشته.

وقتی در شهر، مرض طاعون ظاهر می‌شود میر عماد الدّین به قریه خاتون‌آباد نقل مکان می‌نماید و در همان‌جا وفات می‌نماید، و در دامنه کوهی مشرف بر خاتون‌آباد دفن می‌شود و مقبره او در آنجا در موقع مخصوصی از سال محل اجتماع زوار و پختن نذورات و غیره می‌باشد. اولاد میر عماد الدّین را تاکنون به خاتون‌آبادی منصوب می‌دارند.

میر اسماعیل و میر سیّد علی فرزندان میر عماد الدّین بعد از فوت پدر در قریه جورت [گورت] سکونت و وفات نمودند. مقبره میر اسماعیل در گورت به اسم شاه مراد معروف است و اولاد او منتقل به اصل شهر شدند. مقبره میر سیّد علی در جوار قبر پدر اوست و اولاد او در همان قریه جورت ساکن شدند، و میر محمّد صادق فرزند طبقه هفتم او پس از هشتاد سال عمر در هزار و دویست و چهل و چهار، بلاعقب در اصفهان وفات کرده است.

---

[272] (*) همان خانواده خاتون‌آبادی‌ها.

تقویم هفتاد سال را از زیج الغ بیك استخراج کرده بود، و احکام استخراجی او را از نجوم، معاصرین او مسلّم می‌پنداشته‌اند. یك خواهر او را میرزا محمّد علی تفرشی که از شیراز به اصفهان آمده متوطّن می‌شود ازدواج می‌کند، و در نجوم و ریاضیات تسلطی داشته و منجّم‌باشی‌های اصفهان، اولاد او

می‌باشند. و در هزار و دویست و هشتاد و دو وفات کرد.

و خواهر دیگر میر محمّد صادق، مادر طایفه‌ای است به اسم که باسم (تاج) معروفند. فرزند میرزا محمّد علی تفرشی، میرزا حسن منجّم‌باشی، نوشته‌اند چند سال استخراج تقویم کرده [است].

وقتی که اهالی اصفهان بر ضد حکومت ظل السلطان در سنه هزار و دویست و نود و شش به سبب تعدّیات فوق‌العاده، [مغازه‌های خود را] تعطیل کردند و مقرّر شد مجلس دیوان‌خانه‌ای مرکّب از نماینده حکومت و نماینده علمای و نماینده اعیان تشکیل گردد. و به تظلمات اهالی رسیدگی شود، این میرزا حسن از طرف اعیان به عضویت دیوان‌خانه برقرار گردید. تا در سنه هزار و دویست و نود و هشت وفات کرد.

فرزند میرزا حسن، میرزا احمد به جای او منصب منجّم‌باشی‌گری را دارا شد با عضویت دیوان‌خانه حکومت وقت که املاك و مستغلّات بسیاری در اصفهان داشت به مناسبت اینکه منجّم‌باشی با علما و اعیان مربوط بود و طرف اطمینان همه‌کس شده بود. با اقتضای مصلحت وقت مباشرت این املاك هم به او واگذار شد.

میرزا ابو الحسن مدیسه‌ای اصفهانی

از اهل مدیسه لنجان اصفهان. در مدرسه میرزا حسین بیدآباد سال‌ها سکونت داشت و نزد آقا سیّد علی کتابفروش علوم شرعیه و ریاضیات و بعضی علوم متفرقه را در اصفهان تحصیل کرده. برای تکمیل به نجف مهاجرت نمود و تا آخر ایّام حیات آقاخوند ملا محمّد کاظم خراسانی حاضر مجلس درس و مستفیض بود. به سبب مجاهدت زیادی که در تحصیل داشت با اخلاق پسندیده از فروتنی و حیا و حفظ حقوق و امانت و درستی بادیانت و وارستگی، خداوند

متعال پس از وفات آقاخوند خراسانی، او را به مقام شخص اولی روحانی شیعه نایل ساخت.

آقا محمد علی مذهب اصفهانی

در فن تذهیب مهارتی داشته، شعر را هم نیکو گفته، رساله" یخچالیه" از منشأت اوست که در مقابل" آتشکده" پرداخته است. در اواخر [زمان] ناصر الدّین شاه وفات کرده [است].

احمد امام مرزوقی

فاضلی کامل بوده و از شعرای اهل بیت. در ادبیات تصنیفات بسیاری داشته و با آنکه قبل از وزارت صاحب بن عباد از مرزوقی نسبت به او بی‌احترامی شده بود، و ابن عباد در وقت وزارت کینه او را داشت و انتقام از او گرفت، باز می‌گفته است سه نفر از اهل اصفهان در مراتب علمیه ترقی نموده‌اند:

یکی حائك (بافنده) و دیگری حلاج و آخری اسکاف (کفش‌دوز). و مقصود از حائك، امام مرزوقی است، و حلاج، ابو منصور [ماشدّه] باشد که هم ندیم ابن عباد هم از ادبای نامور بوده و در مذهب او گفتگو می‌کردند، و اسکاف، ابو عبد الله خطیب [ری] است که باز ندیم صاحب و از بزرگان اهل ادب بوده. وفات مرزوقی در سنه چهارم صد و بیست و یك.

مرشد

میرزا عبد الوهاب خان از خانواده معروف به حکیمی‌ها بود. تولّد او در حدود سنه هزار و دویست هشتاد و چند. به‌طور معمول در بدو نشو و نما تحصیل نموده. به سبب قریحه و میل طبیعی به علم سیاق و استیفا رغبتی پیدا

کرده در این فن ترقّی نمود. به سبب شهرتی که ازاین‌جهت حاصل نموده بود حکومت وقت- ظل السلطان- پاره‌ای از کارهای مهم خود را راجع به استیفا، مثل پرداخت محاسبه مالیات اصفهان به مرکز را محوّل به او می‌ساخت.

و نزد حکومت و غیره به امانت و درستی عمل، معروفیّتی پیدا کرده بود که غالبا مباشرت و ضبط مالیات بلوکات اصفهان محوّل به او شده بود. از اعیان اصفهان بود.

گاهی هم شعر می‌گفته، و در گفتن ماده تاریخ در زمان خود مشهور بود، چنانچه کلیّه وقایع و حوادثی که در زمان خود دیده بود اغلب را به نظم درآورده و ماده تاریخی برایش گفته [است].

میرزا محمّد اسماعیل مرشد

ذیل خانواده خاتون‌آبادی‌ها

مرشدی زوّاره‌ای

اسمش مولا محمّد، از اهل زوّاره اردستان اصفهان. سالك طریقت و برادر سپهری زوّاره‌ای بوده. وفاتش در سنه 1030[273] از اوست:

نقش خم ابه روی تو را در محراب	عکس لب میگون تو را در می ناب
زاهد چو بدید بی‌خود آمد به سجود	می‌خواره چو یافت مست گردید و خراب[274]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 498

مژدك

یکی از نابغه‌های حریّت‌پرور عالم بوده است که در زمان ساسانیان- قباد پدر انوشیروان- ظهور نمود. در آینه سکندری او را اهل فریدن از بلوك اصفهان دانسته. مؤید آن‌هم زمینی [است] در فریدن به همین اسم میزدج- معرب کلمه مژدك- نامیده شده [است].

و نیز در نزدیکی آن، یکی از محال چهارمحال واقع است که هم آن را مزدج گویند. پس از غلبه یونانی‌ها به ایران و از میان بردن کتب زرتشت [مدارك] احکام زرتشت [که] بیشتر [در] سینه‌های مؤبدان بود، مؤبدان هم با یکدیگر اختلاف نظری پیدا کرده و احکامی که باعث تضییق در امور معاشیه اهالی می‌شد وضع نمودند.

اهالی ایران در زیر اثر این فشار و آن تفرقه و اختلاف بی‌اندازه به عسرت افتاده بودند. چنانچه از استعمال ادوات آهنین که ساختن آن‌ها مستلزم بردن در آتش و سرخ شدن و بیرون آوردن بود ممنوع بودند، و مانند این تضییقات دیگر.

بنابراین همیشه منتظر بودند که خداوند مصلحی بفرستد که برای آن‌ها اسباب فرج شود. این بود که به محض ظهور مژدك و اعلان کلمه اصلاح برخلاف مؤبدان، هزارهزارها مردم بی‌اختیار به دور او گرویدند.

مؤید دیگر بر اینکه مردم ایران را از اوضاع مذهبی انزجار حاصل شده بود، این بود که پس از برهم خوردن اساس مذهب مژدك، به زمان کمی، همین‌که دعوت اسلام به ایران رسید اهالی قبول کردند. بلکه از تاریخ حالات سلمان پرسانی معلوم می‌شود که بعضی هم در تفحص مصلح جدید و آیین جدید سعی و کوشش می‌کردند.

می‌توان این قضیه ذیل را با مقدمات سابقه تصدیق نمود که احکام مژدك طوری که مورخین ایران به او نسبت می‌دهند نبوده باشد. همین‌قدر که مؤبدان و

---

[273] (*) سال وفاتش در اصل جاافتاده بود.
[274] (**) ر. ك. ریاض العارفین، ص 223.

سلطنت ايران احساس كرده باشند كه دعوت مژدك مستلزم است كه اهالى طوق عبوديّت موهومه آن‌ها را از گردن درآوردند، براى نفرت خاطرها چه در عصر او چه بعد از او اين نسبت‌ها را به او داده باشند.

احمد عزيز الدّين مستوفى

ابو نصر احمد از اولاد هبة الله، عمّ عماد كاتب اصفهانى است. در دولت سلجوقيه داراى مناصب بزرگ شده، از اطراف، صاحبان حاجات نزد او مى‌آمده‌اند و مدايح زيادى براى او مى‌سرودند. داراى شهرت بزرگى گشته، در اواخر كار متولى خزانه سلطان محمود پسر سلطان محمّد پسر ملكشاه سلجوقى شد.

سلطان محمود دخترعموى خود سلطان سنجر را تزويج نموده بود، وقتى دختر سنجر در خانه محمود وفات كرد، سلطان سنجر خواست جهيزيه او را از سلطان محمود استرداد كند، در بين اين جهازيه، امتعه نفيسى بود و محمود از اداى آن‌ها استنكاف داشت و در مقام پنهان داشتن آن‌ها بود. سلطان محمود عزيز الدّين مستوفى [را] به سبب اطّلاعى كه از تفصيل آن‌ها داشت تبعيد به تكريت و محبوس در قلعه آنجا نمود و در همان‌جا مقتولش ساخت تا كشف امر نشود، در سنه پانصد و بيست و شش، پنجاه و چهار سال از عمر او گذشته بود.

حكومت تكريت در اين وقت با نجم الدّين ايوب پدر صلاح الدّين ايوبى بود و هرچه دفاع نزد محمود نمود اثرى نبخشيد تا عزيز را مقتول ساخت، و از اينجا آشنايى صلاح الدّين با عماد كاتب پيدا مى‌شود.

مسرور

اسمش محمّد ولى بيك بيگدلى عموى آذر بيگدلى، از بزرگان خوانين

سلسله بيگدلى. وقتى مأمور سفارت روم گرديد از طرف طهماسب ثانى و نيز حكومت كرمان و آذربايجان را داشته، 181 اشرار آنجا طغيان كرده او را به قتل رسانيدند. از اوست:

ما از كجا، نشستن بزم تو از كجا — بر روى ما همين‌كه نبندند در، بس است

و نيز:

زبان تيشه به سنگ آشنا نبود هنوز — كه لوح سينه فرهاد، نقش شيرين داشت

ميرزا مسكين (شاعر)

از شعراى معروف اصفهان در اواخر قرن سيزدهم بوده، انجمنى از شعراى اصفهان اغلب تشكيل مى‌داده و صورت اشعار انجمن را در هر نوبتى مجموعه ساخته و نسخه‌هاى متعدد از آن گرفته جهت بزرگان ارسال مى‌داشته.

به اين سبب در زمان خود از شعراى اصفهان ترويج و تشويق زيادى مى‌كرده و جامعه شعرا را به اين ترتيب گرم نگاه داشته، پس از آن ديگر كسى چنين توفيقى نيافت.

اولاد او داراى مقام اوليه در خط خوش نوشتن بودند و شعر هم مى‌گفته‌اند، اين است كه اسم او به احترام بلند شد، در سنه هزار و سيصد و يك وفات نمود.

مشتاق

اسمش میر سیّد علی، از سادات حسنی اصفهان. از کودکی به غزل‌سرایی و رباعی‌گویی مایل گشته؛ آذر می‌نویسد: بعد از آنکه سلسله نظم، سال‌ها بود،

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 501

از تصرّف نالایق متأخرین از هم گسیخته به سعی تمام او، اصلاح یافت و بنای نظم اشعار متقدّمین را تجدید نمود و پس از وفات او در سنه هزار و صد و هفتاد و یك، به رفاقت هاتف و صهبا، دیوان اشعار او را مرتب ساختیم:

از اوست:

سر آن کوی، بهشتی است که یابند در او — عاشقان چاشنی صحبت معشوق ازل

نه بهشتی که برآید دل زاهد آنجا — جویی از شیر روان باشد و جویی ز عسل

و نیز:

مخوان ز دیرم به کعبه زاهد — که برده از کف دل من آنجا

به ناله مطرب به عشوه ساقی — به خنده ساغر، به گریه مینا

و نیز:

در وصلم و از هجر بود ناله زارم — آویخته صیاد ز گلبن قفسم را

و نیز:

کاش بیرون فتد از سینه دل زارم را — کشت نالیدن آن مرغ گرفتار، مرا

میرزا محمّد ملقب به مشتاق علیشاه

اصفهانی، مولد او در کرمان. او را مقتول نمودند، از مریدان فیض علی شاه و تار را نیکو می‌نواخته. در سال هزار و دویست و شش کشته شد.[275]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 502

[275] (*) مکارم الآثار، ج 2، ص 304 و نیز ر. ك. بستان السیاحه، ص 6- 83.

مشرب

اسمش میرزا محمّد علی، اصلش از نایین و در اصفهان سکونت داشته شعر می‌گفته، در مدح معتمد الدوله. از اوست:

شام چو بر روی روز بست شبه‌گون نقاب — زد به جهان آسمان خیمه مشکین طناب

پهلوی دارای چرخ چاك شد از روی کین — تیغ سکندر نهفت بر جگرش آفتاب

مشرف اصفهانی

اسمش میرزا حسین. در باره‌بند و اصطبل سلاطین صفویه، مباشر معاملات دیوانی بوده. طبع شوخی داشته به مزّاح معروف، و به نظم اشعار بی‌معنی مشعوف.

وقتی مدعی شد که پنج مثنوی مانند خمسه نظامی و خسرو دهلوی منظوم سازد مشعر بر حکایات به‌طوری‌که هیچیك از ابیات او را معنی نباشد، پس مقرّر گردید که اگر از عهده برآمد، به هر بیتی مثقالی سیم دریافت نماید و اگر تخلّف شد به هر شعری که معنی داشته باشد، دندانش را به کلّه‌اش بکوبند، چنین کرد و در کل ابیات او برای سه بیت او معنی جستند و سه دندانش را بر کلّه‌اش کوفتند و تتمه را به وعده وفا کردند. از اوست[276]:

اگر عاقلی بخیه بر مو مزن — به‌جز پنبه بر نعل آهو مزن

سوی مطبخ افکن ره کوچه را — منه در بغل آش آلوچه را

که نعل از تحمّل مربا شود — به صبر آسیا کهنه حلوا شود

ز افسار زنبور و شلوار ببر — قفس می‌توان ساخت اما به صبر

میرزا حبیب الله خان مشیر الملك انصاری

فرزند میرزا فتحعلی، فرزند میرزا موسی- میرزا کوچك- فرزند میرزا مصطفی، فرزند میرزا ربیع، فرزند میرزا رفیع، فرزند میرزا نور الدّین[277] فرزند میرزا صدر الدّین فرزند میرزا نظام الدّین، فرزند میرزا سلمان[278] فرزند میرزا خواجه علی، فرزند خواجه میرزا علی.

تولّدش در سنه هزار و دویست و پنجاه و هفت. از طفولیت نزد پدر و عموی خود که مباشر دیوان و معلّم مکتب‌خانه و ادیب بوده‌اند تحصیل نموده و تربیت شده، صاحب خط و دارای علم سیاق و ماهر در فن حساب گشته، بر امثال و اقران تفوق جست. بنابراین از عهد طفولیت در دستگاه حکام به سررشته‌داری و پیشکاری می‌پرداخته.

---

[276] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، 79.
[277] (*) صاحب مدرسه نوریه اصفهان.(مؤلف)
[278] (**) همان وزیر شاه‌عباس

گویند روزی را در حضور مجد الدوله جهت نوشتن یك محاسبه که مجد الدوله حاکم تصوّر می‌کرده است مدّت زمانی انجام آن محاسبه به طول می‌انجامد، حضورا و سرپا بدون آنکه ورقه بزرگ کاغذ را خط بزند 182 در دست گرفته و در مدّت چند دقیقه نوشت. مجد الدوله از این هنر تعجّب نموده و او را مخلّع ساخته شهرتی حاصل نمود. لیکن میرزا حسین باقر خان که احساس می‌نمود مرتبه لیاقت او را وقتی مزاحم مقامات او خواهد شد، همواره او را به کارهای متفرقه و تقریبا خارج از دفتر مأموریت می‌داد، مانند بنایی‌های دیوانی و غیره. تا در سنه هزار و دویست و نود و یك که ظلّ السلطان مرتبه سوم به

حکومت اصفهان آمد و ملتفت شد با وجود میرزا حسین باقر خان، که کاملا امور مالیه بلکه حکومت اصفهان را در قبضه اقتدار خودش و اولادش دارد، نمی‌تواند استیلایی در حکومت داشته باشد، میرزا حسین را به تفصیلی که در حالات خود او نوشته شده منفصل نمود و میرزا حبیب الله خان را به جای او گذارد.

پس از این تصدّی به حسن لیاقت و پیش‌بینی درصدد برآمده مواقعی که به همراهی ظلّ السلطان به طهران می‌رفته به عنوان تفریق حساب با مستوفیان دربار مرابطه و مراوده حاصل می‌نموده جزو جمع هریك از ولایات ایران را به تدابیر معموله آن‌روز از مستوفیان هر ولایت به دست آورد، و این جزو جمع مالیات ولایات در آن زمان مفتاح حکومت و تصاحب هر ولایتی شمرده می‌شده. به این سبب و هم اینکه اعضای دربار ناصری با ظلّ السلطان دوستی سرّی داشتند، ابتدائا حکومت یزد را ضمیمه حکومت اصفهان ساخت و برای داشتن صورت جزو جمع، و عدم احتیاج به مستوفیان محلّی به خوبی از عهده پرداخت حساب آنجا برآمد و به تدریج بیش از نصف ایران را جزو حکومت ظلّ السلطان نمود.

به واسطه داشتن صورت جزو جمع و مهارت در حساب و اقتدار ظل السلطان در آن‌وقت همه‌ساله صورت محاسبات ولایات 183 را نیز میرزا حبیب الله خان تحت محاسبه ابواب جمعی ایشان می‌کشید و فزع اکبر را بر آن‌ها قائم می‌ساخت.

به‌طور اجمال متموّلین و اعیان و امرای ولایات ابواب جمعی ظلّ السلطان در دست مشیر الملك انصاری" کالمیّت بین یدی الغسال" می‌غلطیدند و به هیچ‌چیز خود از آبرو و مکنت و منصب اطمینانی نداشتند.

حتی به‌طوری مرعوب و تسلیم شده بودند که در واقعه بلوای هزار و سیصد فارس بر ضدّ جلال الدوله، فرزند ظلّ السلطان، حاکم آنجا و پیشکاری

صاحب دیوان، میرزا حبیب الله خان با دو نفر نوکر و چاپاری به شیراز رفت و بدون استعمال اسلحه و قوّه نظامی، دو نفر اشخاص اوّلیه فارس را که قوام الملك و داراب خان ایلخانی قشقایی بودند، مغلولا به اصفهان فرستاد و احدی در جلو او مقاومت نکرد، و در تعقیب آن حاج سیّد علی اکبر خان فال اسیری را از شیراز اخراج نمود به اصفهان، و همین موقع شیخ و بزرگ خوزستان را، پسر حاج جابر خان در خانه خود در اصفهان مدّت مدیدی زیر زنجیر نگاه داشت، و رفته رفته امور ولایات ابواب جمعی ظلّ السلطان تماما از مالیه و حکومت و امنیّه و انتظامات بلکه امورات شرعیه آن و تصرف در وضعیّت علمای آن‌ها، تماما به دست میرزا حبیب الله خان افتاده بود. نه فقط دربار طهران در کارهای او بی‌دخالت شده بود، بلکه ظلّ السلطان مخدوم او هم چون اولا از کارها کناره‌گیری کرده بود و به شکار و غیره می‌پرداخت و فقط ماهیانه از او می‌گرفت، در آخر نمی‌توانست در کارها دخالت بنماید.

تدریجا دماغ او بنای ترقی را گذارد و خواست نسبت به مخدوم خود هم مانند سایرین رفتار کند، یعنی حساب‌سازی و دریافت پول‌های دلخواهی خود را از او بکند، به موجب یك صورت حسابی که اخیرا جهت او ترتیب داده بود مبلغ هنگفتی از ظلّ السلطان مطالبه کرد. ظل السلطان هم که مجبور به پرداخت بود، عوض وجه نقد، مقدار زیادی از اسباب زینت طلا و جواهرات خود را به مشیر الملك داد.

بعد از این قضیه میانه خادم و مخدوم کدورت ظاهر شد و مشیر الملك که خوب ملتفت بود، خود را از چنگال شاهزاده جوان مستبد می‌بایست برهاند، به‌طور تعرّض از اصفهان حرکت کرد جهت طهران، لیکن ظلّ السلطان به توسط ملّاباشی و ملك التجار و ابراهیم خلیل خان و غیرهم، او را با لطائف از بین راه مراجعت داد. اگرچه اوّل با او فوق‌العاده اظهار مهربانی کرد، ولی از همان

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان) ؛ ص506

راهی که خود میرزا حبیب الله خان همیشه به‌سوی مقصود می‌رفت، او نیز به زودی نموده و محرمانه پدر خود ناصر الدّین شاه را وادار ساخت تا تلگرافا حکم دستگیری و دریافت مأخوذی از میرزا حبیب الله خان را به او داد. پس پیشکار خود سراج الملك که در طهران طرف پرداخت محاسبات دیوانی با دربار بود را به اصفهان خواست، در وقتی که مشیر الملك را محبوس ساخته بود به او دستور داد که صورت‌حسابی از چند سال پیش‌تر ابراز نماید و مطالبه باقی زیادی و فرع اقساطی که عقب می‌افتاده بود، از حبیب الله بکند.

در خلال این معامله تقریبا تمام دارایی مشیر الملك بر باد رفت، و به سبب تهدیدات مهولی که شب‌ها در مجلس، به او می‌شد، کم‌کم حالت عقل‌باختگی نیز در او ظاهر شد، چنانچه پس از آنکه از محبس خلاص شد با خانواده خود به تخت فولاد اعتکاف جست و روزها را به قرائت سنگ‌لوح‌های قبور آنجا می‌گذرانید. و دیگر کارهایی که باعث عبرت و شناختن عجز بشر است از این بیچاره در این چند روز بسیار ظاهر گشت تا در سنه هزار و سیصد و نه وفات نمود.

موقعی که مشیر الملك معزول و محبوس شد، در شهر غوغا و شادی فوق‌العاده بلند گشت. حتی آن شب را کلیه شهر جشن گرفتند و چراغانی نمودند، اگرچه مشیر الملك نسبت به طبقه ضعیف و متوسطین شهر، کمال رعایت را می‌کرد. حتی مراقبت کامل داشت که نرخ ارزاق شهر ارزان باشد و جنس ارزاق، مرغوب و مکرر از نان و ماست و غیره که عمله بنایی استعمال می‌کردند، خود او می‌چشید و تحقیق قیمت و وضع معامله بازار را می‌نمود، یك‌دفعه هم آثار گرانی در شهر ظاهر شده بود، برای آنکه صاحبان، گندم را که در انبار داشتند باطنا وادار به فروش کند، ظاهرا دستور داده بود که مقداری زیادی گندم شب‌ها محرمانه از شهر خارج می‌کردند و روزها از دروازه‌های مختلف به

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 507

شهر می‌آوردند که تصوّر کنند میرزا حبیب الله خان همّت خود را برآوردن گماشته و عن‌قریب ارزان می‌شود. به این توهّم اشخاصی که گندم موجودی داشتند، فروختند. و روزی هم که ظل السلطان او را حبس نمود، مشیر الملك آنچه جنس در دهات و اطراف موجود داشت، به فقرا و علمای حواله داد و بذل کرد و می‌گفت دارایی من را که ظلّ السلطان خواهد برد بهتر آن است که قدری از آن‌ها نصیب مستحقین شود.

با وجود این مراتب، چه شد که در موقع گرفتاری او اصفهانیین عموما شادی کردند و جشن گرفتند؟ چندین سبب معروف بود: یکی نفرت علمای شهر از او به سبب آنکه می‌گفتند شب‌ها در منزل او دائما مجلس عیش و عشرت و مطرب و میگساری دارد، چنانچه وقتی زیاد مست شده بود، حکم کرده بود چند غرابه شراب به گل‌های باغ و درخت‌ها بپاشند که آن‌ها هم مثل خود او خوش و مست گردند. استعمال مسکرات زیاد و آثار او عمده سبب از برای حرکات دیگر او شده بود که موجب انزجار گشت. مثل اینکه همه‌روزه بعد از اذان صبح برای تطهیر از آثار شب، حمّام می‌رفت و در موقع حمّام رفتن و بیرون آمدن الی رفتن به دفترخانه کمتر کسی را که از جلو او می‌گذشت، بی‌فحش و دشنام‌های زشت رها می‌کرد. و باز در نتیجه همان استعمالات، بیشتر اوقات رفتن به دفتر او غیر عادی و غیر معمول بود. مثلا بدون جبّه و عبا و گاهی هم کلاه خود را دست می‌گرفت و سوار الاغ می‌شد و تنها به دفتر می‌رفت که همه‌کس تصوّر می‌کرد هنوز حالت مستی شب باقی است.

اولاد میرزا حبیب الله خان، اوّل میرزا اسد الله خان وثیق الملك، دوم میرزا عبد الله خان مشیر الممالك، سوم میرزا علی محمد خان و دو دختر [بودند].

وقتی از حاج محمّد حسین معمار که بنّایی‌های او را مباشرت داشت پرسیدند که مگر میرزا حبیب الله خان چقدر عمارت لازم دارد که این مقدار

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 508

زیاد هر روز بنایی می‌کند؟ جواب گفته بود که برای هریك از فرزندان خود دستور داده است که یك اندرونی و بیرونی و خلوت و باغ با حمّام و اصطبل تدارك شود. و تقریبا عماراتی را که او ساخت همین اندازه‌ها بود.

---

[279] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

حاج میرزا باقر خان مشیر الملك (فاطمی نایینی)

آقای حاج میرزا باقر خان مشیر الملك سلیل مرحوم میرزا علی محمّد خان بن میرزا عبد الوهاب خان بن میرزا سیّد محمّد خان بن حاج میرزا معصوم خان.

حاج میرزا معصوم خان از سادات صحیح النسب بنی طبا و سرسلسله خوانین نایین [است]. معزی الیه دارای صفات حسنه و یك نفر از سردارهای این مملکت بوده [است]. در خاك بیابانك و نایین و قهپایه و کرارج و قهاب اصفهان، املاك زیادی را دارا بوده و چون بعد از نادر شاه افشار چند سالی مملکت ایران دچار هرجومرج بود معزی الیه برای حفظ علاقجات خود، همه‌وقت یك عده سواران رشیدی را نگهداری می‌نمود.

در زمان کریم خان زند اغلب از طرف بلوچستان، بلوچ و از سمت استرآباد، ترکمن به حدود یزد و بیابانك برای نهب و غارت می‌آمدند. آن پادشاه رئوف حکومت یزد و بیابانك و امنیت طرق و شوارع را از کرمان به اصفهان و از اصفهان الی شیراز به مشار الیه واگذار نمود. با نهایت شجاعت در مقام جلوگیری برآمده، کرارا در خاك بیابانك با بلوچ تصادف کرده، آن‌ها را قلع و قمع [نمود].

یك‌دفعه در حدود یزد با عده زیادی از ترکمن تلاقی کرده با سواران رشیدی که داشت، آن‌ها را تعقیب و پس از جنگ مفصّلی بعضی را مقتول و عده زیادی را اسیر گرفته، به شیراز فرستاد. در آن موقع کریم خان به ساختن عمارت وکیلی مشغول بود، امر داد مخارج مکفی به آن‌ها داده شود و به فعلگی مشغول باشند و تا خاتمه آن عمارات در آنجا بودند. چون مسقط‌الرأسش در نایین بود

به آن قصبه علاقه‌مند و عمارات عالیه بنا کرد که فعلا باقی و جماعتی از این فامیل در آن عمارات منزل دارند. حمّام بسیار وسیعی که مطابق حفظ‌الصحّه و دارای آب جاری است، ساخته و به عموم وقف نموده که در نایین باقی و عموم اهالی از آن منتفع می‌شوند. جهت امامزاده سلطان سیّد علی فرزند ابراهیم بن موسی بن جعفر علیهما السلام که مرقد شریفش در نایین است گنبدی بزرگ از کاشی و صحنی بسیار دلکش ساخته و نیز در جنب امامزاده مرقومه، مدرسه‌ای بنا نمود ولی قبل از اتمام مدرسه دنیا را وداع کرد.

حاج میرزا معصوم خان دو اولاد ذکور داشته: میرزا سیّد علی خان و میرزا محمّد خان. بعد از حاج میرزا معصوم خان چون میرزا سیّد علی خان پسر بزرگ بود و فطرتا ظالم و متعدی، تمام دارایی پدر را ضبط کرده از برای برادر و خواهر خود حقوقی مقرّر داشت و در مخلّفات پدر به هیچیك مداخله نمی‌داد. و چون در آن سامان ریاستی کامل و دولتی بی‌شمار داشتند، خرده‌خرده دست ظلم و تعدی نسبت به اهالی آن صفحه دراز کرده و از هیچگونه ظلمی باك نداشت. به اندازه‌ای کار ظلم و طغیانش بالا گرفت که احدی مالك مال و ناموس خود نبود.

ازآنجایی‌که فرموده‌اند: «الملك یبقی مع الکفر و لا یبقی مع الظلم» در سن 25 سالگی وفات کرد.

بعد از وفاتش میرزا سیّد محمّد خان به قانون شرع مطاع، مخلّفات پدر را ما بین ورثه قسمت نمود. و میرزا سیّد محمّد خان چهار پسر داشت: میرزا سعید خان، میرزا رضا خان، میرزا حسین خان و میرزا عبد الوهّاب خان. میرزا سعید خان در اوایل سلطنت فتحعلی شاه مغضوب شده به امر فتحعلی شاه او را به اردبیل بردند و مدتی در آنجا محبوس بود. و در همان‌جا به رحمت ایزدی پیوست و بلاعقب بود.

حاج میرزا حسین خان چهار پسر داشته، فعلا عده نواده و احفاد آن

مرحوم بالغ بر یك‌صد نفرند، از آن جمله میرزا مرتضی قلی خان متولی‌باشی در ارض اقدس و میرزا رضا خان در طهران پسرزاده آن مرحومند.

میرزا عبد الوهّاب خان دو نفر اولاد ذکور داشت: حاج میرزا رضا قلی خان و میرزا علی محمّد خان. و چون اغلب املاك نایین و توابع را این فامیل مالك بودند در آسایش اهالی آنجا و جهدی بسزا داشتند و هریك در امورات خیریّه به‌قدر مقدور خودداری نداشتند. میرزا عبد الوهّاب خان املاکی را وقف نموده که در دهه عاشورا همه‌روزه ذکر مصائب حضرت خامس آل عبا علیه السلام را بنمایند و از دخل موقوفه عموم ذاکرین وراثین و مسمعین را اطعام کنند. و چون آب‌های اصل قصبه شور و قابل شرب

نبود، بعد از مرحوم میرزا عبد الوهاب خان، حاج میرزا رضا قلی خان و میرزا علی محمد خان برای غفران پدر، آب‌انباری بسیار عظیم در وسط قصبه بنا نمودند و ملکی را وقف فرموده که همه‌ساله از چهار فرسخی آب شیرین وارد نمایند. از آن زمان تاکنون به اندك بارندگی اهالی از شرب آب شور راحت می‌باشند.

تا بیست سال قبل حکومت نایین را یك نفر از این فامیل عهده‌دار می‌شدند و به‌طور بزرگ‌تری و کدخدایی رفتار می‌کردند. چنانچه بیست سال حکومت نایین و مضافات با مرحوم میرزا علی محمد خان بود و روزی که در نایین وفات فرمود عموم اهالی با نهایت غم و الم، طلب مغفرت می‌کردند. یك نفر مدعی یك دینار تعدّی و اجحاف، در بیست سال حکومت ایشان نبود.

رحمة الله علیه و احشره مع محمّد و آل محمّد.

آقای حاج مشیر الملك، مولد شریفش در قصبه طیبه نایین، در سنه 1279 متولد گردیده و تا سن بیست‌سالگی در نایین به تحصیل علوم مشغول بودند. به واسطه علوّ طبعی که داشتند برای تکمیل تحصیلات به دارالسلطنه اصفهان که در آن اوان دار العلم ایران بود حرکت فرموده به زمان قلیلی به‌طوری تحصیلات

خود را تکمیل [نمودند] که بعضی از علما و حجج اسلام، معزی الیه را دارای مقام اجتهاد دانسته اجازه دادند، و پس از چندی اقامت، مرحوم میرزا علی محمّد خان والدشان به اصفهان آمدند و خواستند زنی که از خانواده نجابت و اصالت باشد جهت ایشان خطبه کنند. به مضمون الطیّبات للطیّبین، صبیّه مرحوم محمّد حسین خان، الشهیر به خان بابا خان، پسر مرحوم شکر الله خان را حاج محمّد حسین خان صدراعظم که در نجابت و اصالت و عصمت و عفت کمتر نظیر داشتند در سنه 1301 خواستگاری و عقد بستند.

بعد از اینکه متأهل و مقیم اصفهان شدند به ملاحظاتی به اداره حکومت وارد و در آن‌وقت فرمانفرمایی اصفهان و چندین ولایت دیگر با مرحوم شاهزاده ظلّ السلطان بود و ریاست و وزارت تمام ولایات را میرزا حبیب الله خان مشیر الملك انصاری عهده‌دار بوده. پس از چندی که با میرزا حبیب الله خان مشغول به کار شدند، مرحوم شاهزاده از حسن اخلاق و امانت و دیانت ایشان مطلع و عمل انشای شخصی خود را به معزی الیه واگذار نموده روز به روز بر اطمینانش افزوده می‌شد.

پس از مرحوم مشیر الملك زمانی نگذشت که تمام امورات شخصی و اداری خود را تفویض به حضرت معظم‌له نموده، تقریبا بیست سال با اختیارات تامّه که داشتند با خاص و عام به اندازه‌ای به حسن سلوك رفتار نمودند که در این مدت یك نفر شاکی نشد حتی موقعی که عازم مکّه معظّمه شدند اعلان دادند در این موقع میل دارم اگر کسی را بر من حقّی است اظهار کند تا ادا کنم، یك نفر دعوی درهم و دیناری ننمود.

در وزارت و پیشکاری شاهزاده را وادار کردند سالی قریب سی هزار تومان از تفاوت عمل مالیاتی که سابقا حکام می‌بردند به علما و سادات و فقرا به‌عنوان تخفیف مرحمتی می‌پرداختند.

در مدّت وزارت و ریاست، خود را وقف عام، و آسایش بندگان خدا را به راحت خود ترجیح داده، اتّصالا به اصلاح امور مسلمانان مشغول بودند و هرگز در مقابل خدمت، منّتی نمی‌گذارند بلکه از شهرت و ریا انزجار داشتند. چه خانواده‌هایی را در بیابانك و انارك و نایین و خاك قهپایه و اصفهان جیره و حقوق سالیانه می‌دهند و غیر از یك نفر فرزند ارجمندشان آقای میرزا احمد خان که محاسبات دخل و خرجشان را عهده دارند، احدی مطّلع نیست.

در زمانی که اگر کسی اسم مدرسه را به زبان می‌آورد، صدای لعن و تکفیر بلند می‌شد، تأسیس مدرسه مبارکه باقریّه را در اصفهان فرموده، سالی دو هزار و پانصد تومان از خود مخارج می‌فرمود. اغلب از شاگردان آن مدرسه فعلا دارای مقامات عالیه می‌باشند.

دیگر از باقیات‌الصّالحاتی که برای یوم المعاد خود ذخیره فرمودند تعمیر و آیینه‌کاری رواق مطهّر خامس آل عبا علیه آلاف التحیة و الثّناست که در مراجعت از مکّه معظمه چندین هزار تومان در آن مکان عرش نشان مخارج نمودند. و نیز مسجدی بسیار عالی که دارای صحن و سرپوشیده و حوض آب جاری است در قصبه نایین ساخته‌اند و 25 سال است، مؤمنین به نماز جماعت و ذکر فضائل و مناقب آل اطهار سلام الله علیهم الاجمعین مشغولند. و برای حضرت امامزاده سلطان سیّد علی که سابقا ذکر شده، جار بزرگی و درب بسیار عالی تقدیم داشته که فعلا آن درب در حرم محترمش نصب و آن جار، بالای مرقد شریفش آویخته [است].

در مجاعه سنه 1335 چندین هزار نفر را نگهداری و در حقیقت حیات بخشیدند. محض فقرا، دکان خبّازی باز کرده، آن‌ها را ماهیانه بلیط خیریّه

می‌دادند. چند نفر را از دولت‌آباد برخوار[280] اجیر کرده بودند که هر نقطه، نعش فقیری را ببیند برداشته ببرند، پس از تغسیل و تکفین، دفن نمایند.

عیال ایشان منحصر به همان صبیّه مرحوم خان بابا خان بود و شش نفر اولاد ذکور و سه اناث از آن مرحومه دارند. فرزند اکبر ارشد ایشان آقای میرزا مهدی خان عماد السلطنه است که دارای اخلاق حسنه و صفات حمیده و کمالات صوری و معنوی می‌باشند و در دوره چهارم و پنجم و ششم اهالی اصفهان معزی الیه را نماینده خود و به دارالشورای کبری فرستادند و چندی وزارت معارف و مدتی به وزارت جلیله عدلیه مشغول و فعلا وزارت جلیله داخله را عهده دارند و شرح خدمات معزی الیه به دولت و ملت در محل خود ذکر خواهد شد.

بعد از مراجعت از مکّه معظمه که تاکنون، هفده سال است، اوایل مرحوم شاهزاده و بعد از طرف دولت، اولیای امور کرارا اصرار کردند که وارد در کاری شوند. حتی حکم فرمانفرمایی اصفهان و مضافات را جهت ایشان فرستادند، آنچه اصرار کردند، بر شدّت انکار افزودند و به‌طور حقیقت کناره‌گیری و گوشه‌نشینی را اختیار فرموده، اغلب اوقات خود را به تدریس و مطالعه کتب اخبار و احادیث ائمه اطهار صلوات الله علیهم صرف می‌نمایند. اغلب مجالسشان به مذاکرات علمی و بی‌اعتباری دنیا خاتمه پیدا می‌کند. بااین‌حال هم در قضا و حوایج اخوان خودداری ندارند. اتّفاق نیفتاده کسی حاجتی عرضه دارد و به‌قدر وسع و امکان مساعدت و همراهی نفرمایند 184.

مصاحب نایینی

از اهل نایین و از اساتید رمل شمرده شده و با هفتاد سال عمر طبع مزّاحی داشته و از این قصیده او که در السنه و افواه مشهور است، حالات او معلوم می‌گردد. مطلع:

به کوچه‌ای گذرم بود چون نسیم سحر — فتاده در ره من عکس ماهی از منظر

الی آخر الهزلیات چنانچه خود گفته:

حکیم سوزنی از گفته منفعل گردد — اگر کند به سمرقند، این قصیده گذر[281]

مظفر بن احمد طبیب

از اصفهان به شام رفت کامل گشت، ایّام ملك‌شاه به اصفهان مراجعت کرد. وقتی دلتنگ شد، این اشعار را گفته است:

هی تربتی لکنّنی فا رقتها — طفلا و لم اعبق بلوم ترابها

شبّانها ککهولها و کهولها — کشیوخها و شیوخها ککلابها

---

[280] (*) در اصل بلخار

[281] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 70.

اذا لم یکن لی منك جاه و لا غنی | و لا عند ما یغتالنی الدهر موئل
فکلّ سلام لی علیك تکرّم | و کلّ التفات لی الیك تفضّل[282]

مظلوم

اسمش حاجی محمّد هاشم خان. از ساکنین محله لنبان اصفهان. از طایفه بختیاری و لر کوچك است که در اصفهان سکونت نمودند. در اوایل جوانی به

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 515

سرکشی و طغیان می‌گذرانید. تا فتحعلی شاه مجبور شد محض تأدیب او به اصفهان آمد و اردو کشید. او را دستگیر کرده، چشمانش را درآورد، پس از آن گوشه‌نشینی را اختیار کرد اظهار وارستگی نمود. گاهی شعر هم می‌گفته از اوست:

دردِ من آتش و دردِ همه عالم حطب است | زهر عالم بر این زهر، به کامم رطب است
هرکه را شادی و غم هست، مرا شادی نیست | شب هرکس بشدی روز، مرا روز شب است
کس نداند که مرا درد گدازنده چه است | که مرا درد، یکی درد غریب و عجب است
چون ز خاکم نبود چاره دردم جز خاك | آن‌چنان خاك که بر کوه غری در عرب است
ناز کم کن که به دنیا و به عقبی، مظلوم | عزت و فرّ و بزرگی نه به جاه و حسب است

و نیز:

دوشینه سؤال کردم از شاخ سپهر | کامروز ثمر تو را چه باشد از مهر
بر خویش ببالید و به فخریّه بگفت | بر معتمد الدوله منوچهر منوچهر

حاج شیخ محمّد باقر معاصر

(ذیل خانواده نجفی‌ها)

مفلح

از شعرای اصفهان و این شعر مانند مثل سایر است:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 516

---

[282] (**) تاریخ الحکماء، ص 447.

بهشت آنجاست کازاری نباشد کسی را با کسی کاری نباشد[283]

ملّا ابو الحسن الشریف الفقیه العاملی

فرزند ملّا محمّد طاهر عاملی که به اصفهان آمده سکونت نمود. خواهر میر محمّد صالح خاتون‌آبادی داماد مجلسی را تزویج کرد. مولی ابو الحسن از او متولّد شد، نشو و نما یافته از بزرگان فقهای متأخّرین گردید. پس به نجف اشرف سکونت نمود و در آنجا شیخ محمّد باقر پدر صاحب جواهر دختر 185 او را تزویج کرد. از این راه صاحب جواهر را بعضی اصفهانی گفته‌اند و در سنه هزار و صد و سی و اند وفات نمود.

صادق ملّا رجب

از ظرفای شعرای زمان ناصر الدّین شاه است. خط نسخ را خوب می‌نوشته. پنجاه قرآن می‌گویند نوشته که به قیمت زیادی هدیه داده است. با آنکه عفیف و پاك‌دامن بوده، خود را معروف به انواع فسق‌ها ساخته خصوص نسبت به جوانان امرد که موضوع کلیه اشعار مطایبه او است، و در انجمنی که شعرا در آن‌وقت در اصفهان دایر داشته‌اند به سبب اشعار مطایبه‌آمیز، صادق را نمك انجمن خطاب می‌کرده‌اند. دیوان شعری دارد که از کثرت مطایبه معروف است.

سوره قل هو الله احد را روی یك‌دانه برنج با خط ریزه می‌نوشته، دیوان شعر او به سبب آنکه مشتمل بر هزلیات و به زبان اصفهانی عامیانه می‌باشد نزد ارباب ادب بسیار مرغوب است. از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 517

آن مقنّی ملکی چاه زنخدان تو کند بوسه بر تیشه و بر بیل و کلنگش می‌باد

و نیز:

آسایش تن، غافلم از ذکر خدا کرد همواری این راه، مرا سربه‌هوا کرد

ملّا محراب

موطن، اصفهان. از تلامذه آقا محمّد بیدآبادی بوده و طرف ارادت و معروف به پاره‌ای فضائل بوده و در حکمت و عرفان مقامی بلند حاصل نمود و در مرتبه زهد و تدریس علوم، خصوص معقول در زمان خود شهرتی داشته و معروف بوده به وحدت وجودی. گویند زمانی ملّا کاظم نامی هزارجریبی- که ازبس لعن صوفیه را می‌نموده معروف بوده به کاظم لعنتی- در کربلا در حضور خود ملّا محراب که او را نمی‌شناخته ملّا محراب را لعن می‌کرده، ملّا محراب به او گفته این مرد کیست که او را لعن می‌کنی و سبب لعن او چیست؟ گفت این ملّا محراب اصفهانی که قایل به وحدت واجب الوجود است. ملّا محراب گفت:

پس او را لعن کن تا از این اعتقاد برگردد!

ملّا کاظم شنیده بود که صوفیه قایل به وحدت وجود هستند، او فرق میان وحدت وجود و وحدت واجب الوجود نگذارده او را لعن کرده [است].

---

[283] (*) ر. ك: آتشکده، ج 3، ص 1007.

وفات ملّا محراب در سنه هزار و دویست و هفده، و اولاد دختری او در سبزوار هستند که در طرایق، نامی از آن‌ها برده. قبرش در تخت پولاد تکیه آمیرزا محمّد چهارسوقی است.

ملّا محمّد حسین ملّا ولی الله

در علم ریاضی استاد کامل و علم کلام و حکمت را هم داشته و بسیاری از فضلای این عصر شاگرد او هستند، و مواظبت از طاعات و ادعیه داشته. از جمله معمرین بوده [است].

در اوایل سلطنت فتحعلی شاه فوجی را جهت گرفتن مالیات مازندران مأمور می‌نمایند. افراد سرباز در آنجا مرتکب بی‌ناموسی و چپاول زیادی می‌شوند. نظر به اینکه اصفهان در آن تاریخ مرکزیّتی داشته، برای روحانیین، و روحانیین اصفهان نفوذی در دربار داشتند، چهار نفر از علمای هزار جریب مازندران برای شفیع ساختن علمای اصفهان به دربار، به اصفهان می‌آیند و متوسّل به امامجمعه می‌شوند. امامجمعه اصفهان آن‌ها را پذیرایی کرده، هریك را یك دست خانه و مستمری می‌دهد که بعد از این در اصفهان این چند نفر دارای خانواده می‌شوند. یکی ملّا نصیر جدّ میرزا نصیر ملّاباشی است که فرزند او را میرزا محمّد علی علی قلی میرزا وزیر علوم جهت ملّاباشی‌گری بعدا به طهران برد. ملّا ولی الله پدر ملّا حسین و ملّا محمّد علی و ملّا محمّد نقّاش و غیره. ملّا محسن پدر ملّا صالح جوباره‌ای و ملّا شاهرخ پدر ملّا علی قالب‌تراش.

وفات ملّا ولی الله در حدود هزار و دویست و شصت، مقبره او درب بقعه مرحوم مجلسی و عمده معلومات [وی] فلسفه بوده است و تألیفاتی هم دارد.

معاصر با میرزا محمّد علی میرزا مظفر بوده [است].

ملّا محمّد حسین ملّا ولی الله، عمده تحصیلات او نزد میرزا حسن دوست محمّد و در ریاضیات بوده است تألیفاتی هم دارد. از شاگردان او ملّا عبد الکریم جزی، میرزا ابو الحسن پاقلعه بوده و آمیرزا محمّد حسن نجفی. وفات در سنه هزار و دویست و نود و یك، بعد از هشتاد و سه سال زندگانی.

پاره‌ای نقشه‌کشی‌ها و مساحت امتدادات خیابان‌ها و کوچه‌های شهر هنوز

جزو نوشته‌جات او باقی است که ظاهر می‌سازد در این کار دستی داشته. در منزل خود جمعی مرید داشته. به او اقتدا می‌کردند و جماعت می‌گذارده است، حالت حُدبه در گروه او بود. موقعی که شاهزاده وزیر علوم در رکاب ناصر الدّین شاه به اصفهان می‌آید، تصادفا در مقبره امامجمعه با او ملاقات می‌کند، ابتدا به واسطه وضع خلقتی و لباس و عمامه مندرس و محلّ ایشان به طور بی‌اعتنایی با او رفتار کرده و اتّفاقا سؤال متفرقه از او می‌کند. سلاست جواب باعث جلب توجّه او شده، سؤالات را امتداد می‌دهد و از مسایل علمیه پرسش می‌کند، بالاخره آن نظر حقارت اولیه مبدل به فریفتگی و احترام و تعظیم به او می‌گردد. حتی خواسته بود که برای پاره‌ای تدریسات و پاره‌ای مقامات، او را به طهران ببرد. ملّا حسین از جهت وارستگی که داشته قبول نمی‌کند. وزیر علوم از برای تدریس و معلّمی که از او توقع داشته است معرفی دیگری را می‌خواهد و ملّا علی محمد اصفهانی پدر نجم الدوله را معرفی می‌کند، و از برای ملّاباشی‌گری میرزا حسین پسر ملّا نصیر هزارجریبی را معرفی می‌کند که هر دو را همراه طهران می‌برد. ملّا حسین در مقبره امامجمعه مدفون است.

ملّا حسین ملّا ولی الله، ملّا محمّد تقی هراتی و میرزا حسین تاج از بزرگان دانشمندان و علمای زمان خود بوده‌اند. میر سیّد محمّد امامجمعه متکفّل مخارج آن‌ها بوده و نسبت محرمیّتی به او داشتند. موقعی که سیّد علی محمد شیرازی معروف به باب، در منزل میر سیّد محمّد میهمان بود، این چند نفر از طرف میر سیّد محمّد پذیرایی او را می‌کردند و ملازم او بودند. وقتی سیّد علی محمّد از اصفهان حرکت نمود، ملّا محمّد تقی و میرزا حسین به مصاحبت او رفتند، میرزا حسین کاملا ارادت پیدا کرد و دیگر مراجعت به اصفهان ننمود. ملّا محمّد تقی ابتدا فریفته شده بود، لیکن پس از چندی مراجعت نزد میر سیّد محمّد نمود و اظهار پشیمانی داشت و می‌گفته بود که شهرت و بستگی من به شما-

میر سیّد محمّد- در این مسافرت سبب شد که جماعتی به سیّد ارادت پیدا کردند.

ملّا حسین ملّا ولی الله نقل می‌کرده است که سیّد در هر شبانه‌روز به بیست مثقال خوراك، می‌گفت اکتفا می‌کنم، و در کتابت هم بیش از قوه هرکسی قدرت دارم.

یك روز حساب مکتوبات سیّد را کرده بوده است و بیست و دو هزار بیت شده بود. ملّا حسین ملّا ولی الله نسبت به سیّد شیرازی هیچ اظهار مدح یا قدح نمی‌کرده است.

ملّا محمّد زمان تبریزی

فرزند ملّا کلب‌علی تبریزی از بزرگان تلامذه مجلسی و آقا حسین خوانساری و شیخ جعفر قاضی است. در اصفهان متوطّن شده و شرحی بر زبده اصول نوشته، و در فوائد متفرقه هم کتابی نوشته و کتابی در احوال مدارس و مساجد نوشته [است]؛

وقتی که در مدرسه شیخ لطف الله ساکن بوده و تولیت مدرسه را داشته از طرف سلطان عصر، توصیف این مدرسه را زیاد نموده از حیث میمنت و اسامی اشخاصی که در این مدرسه ترقی نموده‌اند، مانند: آقا حسین خوانساری، ملّا شمس الدّین گیلانی حکیم صاحب حاشیه بر شرح حکمت العین، ملّا حسن گیلانی، ملّا مراد تفرشی، آمیر سیّد حسین عاملی، ملّا رجبعلی تبریزی، امیر قوام الدّین طهرانی، ملّا موسی طبسی، حاج محمّد مؤمن، امیر اسماعیل خاتون‌آبادی صاحب تکیه، آمیر محمّد باقر خاتون‌آبادی فرزند او، ملّا محمّد صالح استرآبادی، مولی حلبی موصلی، مولی محمّد حسین بروجردی، مولی سعدی رشتی، مولی محمّد علی طهرانی و مولی ابو القاسم گلپایگانی.

ملّا هادی بی‌دین

اهل مبارکه لنجان از برزگری، به مدرسه جدّه اصفهان آمده طلبه شد. علوم ظاهره را از ادبیات و فقه و اصول و حکمت را موافق زمان تحصیل کرده، پس از چندی معاشرت با عرفا و دراویش، حالت قلندری پیدا کرده از همه چیز منسلك گردید. در اواخر سده سیزدهم که در اصفهان اتهام مذهبی شیوع داشته، مثلا اگر گوشه راست قبا را روی دامن چپ می‌انداخت[284] او را شیخی می‌گفته‌اند و اگر رنگ شلوارش سفید بود[285] بابی‌اش می‌خواندند و گرفتار شکنجه می‌شد.

ملا هادی را متهم کردند و گرفتند جهت استنطاق بردند نزد میر سیّد محمّد امام جمعه، در موقع استنطاق به امام‌جمعه گفت: آقا اسم مشهور من چیست؟ جواب داد بی‌دین. پرسید با این وصف می‌خواهید برای من دین معین کنید؟ به همین مضمون خلاص شد. اواخر عمر منزوی بوده فقط در فصل بهار خلاصه هنگام رسیدن توت، در آن زمان به‌قدری توت فراوان بود که خوراك نوع فقرا، چهل پنجاه روز منحصر به توت بوده. از اطراف شهرهای دور حتی از هند، قلندرهای زیادی که اشکال غریب خود را ساخته بودند به اصفهان می‌آمدند و او را در باغ تخت- میان چهارباغ و قصر شمس‌آباد- می‌بردند چند روزی با آن‌ها به سر می‌برد.

اشعار زیادی گفته بود [که] از بین رفته است. این چند شعر از او به دست آمد که نماینده حقیقی او است، ثبت می‌شود:

دو غرابه‌ای ز باده، دو حریف بذله‌گویی — نبود به زیر گردون به‌جز اینم آرزویی

اگرم نشد میسّر من و گوشه خرابات — به هوای عشق جانان بکشیم های‌وهویی

من پیر منحنی را چو بمیرم ای جوانان — بدهید از محبت ز شراب شست‌وشویی

---

[284] (*) قباهای آن زمان سه دامن دراز داشت با سه چاك.

[285] (**) نوعا تنبان سیاه می‌پوشیدند.

کفنم ز دفتر شعر و حنوط، بنگ خالص | کند از ره محبت پسر بهشت‌رویی
به مزار من گشایید ز حجره چند روزن | که مگر ز بنگم آید به مشام روح بویی
سر قبر من بیایید به عشرت و ترنّم | فقرا به های‌های و عرفا به های‌هویی
همه سوزن ار ز عیسی، همه رشته، ارز مریم | به دریده جامه ما، نتوان زدن رفویی
ز تو جا و جام زرّین و سبوی سیم منعم | که بس است بهر بی‌دین، گِل و کاسه و کدویی

محمّد میربهاء الدّین

فرزند سیّد کبیر میر محمّد باقر نایینی. بعضی هم او را مختاری سبزواری گفته‌اند. از بزرگان فقها و حکمای زمان سلطان حسین بوده، در ادبیات و سایر علوم تألیفاتی دارد و از آن جمله رساله‌ای است به طرز مقامات حریری، بعضی او را [از] مفقودین دوره افغان شمرده‌اند.

ملولی

از سادات مازندران. اسمش خلیفه اسد الله. از اجداد سادات خلیفه سلطان

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 523

که در اصفهان سکونت نموده است. از اوست:[286]

طرفه حالی است که آن آتش سوزان ز برم | دورتر هرچه رود، بیشترم می‌سوزد

میر محمّد صادق منجم

هفتاد سال استخراج تقویم از زیج الغ بیك نموده است. در علم احکام مسلّم بوده. میرزا محمّد علی تفرشی فرزند حاجی میرزا عبد الله از بزرگان تفرش بود. در اواسط سن به اصفهان آمده، همشیره میر محمّد صادق را گرفته، متوطّن می‌شود. او نیز در نجوم تسلطی داشته، در سنه هزار و دویست و هشتاد و دو وفات نموده [است].

فرزند او میرزا محمّد حسن نیز در نجوم اقتداری داشته و استخراج تقویم می‌نموده. در اوایل سلطنت ناصر الدّین شاه به منصب منجّم‌باشی‌گری می‌رسد و طرف توجّه او می‌گردد. زایجه طالع میرزا یوسف آشتیانی مستوفی الممالك را با احکام استنباط شده از او، کتابی کرده است. در هزار و دویست و نود و هشت وفات نمود.

میرزا احمد منجم‌باشی اصفهانی

که او را ملّاباشی می‌گویند بعد از پدر [میر محمد صادق]، منجم‌باشی گردید، و چون در اوایل حکومت ظل السلطان بلوایی در اصفهان ظاهر شد 186 که در نتیجه او مقرّر گردید، مجلسی به اسم دیوان‌خانه جهت رسیدگی به شکایات مردم مرکب از سه نفر نماینده: یکی از طرف ظلّ السلطان و دیگری از طرف علما

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 524

---

[286] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 1009.

و سیّم از طرف اعیان تشکیل گردد، ظلّ السلطان میرزا سلیمان خان منشی‌باشی خود را معین نمود، علمای میرزا رحیم شیخ الاسلام داماد شیخ محمّد تقی نجفی را مقرّر داشتند. اعیان اصفهان هم میرزا حسن منجم‌باشی را معین کردند و پس از فوت میرزا حسن فرزند او میرزا احمد عضو دیوان‌خانه گردید؛ و تا ابتدای مشروطیت این دیوان‌خانه با همین ارکان ثلاث[287] باقی بود که قوانین تشکیلات جدید عدلیه، اساس این فرزند استبداد را با ریشه او درهم پیچید. و نظر به اینکه ملاباشی با علمای اعلام و اعیان شهر مرابطات داشت و ملاحظات دیگر، ظلّ السلطان املاك خود را به نظارت و مباشرت او واگذارده بود و به این سبب در اصفهان و بلوکات عنوانی داشت. وفات میرزا احمد سنه هزار و سیصد و سی و یك [بوده است].

میرزا محمّد حسن منجم‌باشی و سلسله ایشان

جدّ او میرزا بدیع الزّمان منجّم‌باشی آقا محمّد خان قاجار از اهل خراسان بوده، از آنجا قطع علاقه کرده در اصفهان متوطن شد. دو پسر داشت: میرزا محمّد حسین و میرزا اسماعیل که هر دو در نجوم مهارت داشتند.

میرزا محمّد حسین، چهار پسر داشته که آن‌ها نیز آراسته بودند، یکی از آن‌ها میرزا محمّد حسن است. چندی را منجم‌باشی فتحعلی شاه[288] بوده. و فرزند او میرزا سیّد مهدی بعد از فوت پدر منجم‌باشی و سپرده به کامران میرزا گردید.

برادر میرزا محمّد حسن، میرزا محمّد منجّم نیز شصت و هفت سال در

اصفهان متوطن بوده است.[289]

میرزا عبد الوهاب منجّم‌باشی

با پدر و برادر کوچکتر خود ملّا علی محمّد اصفهانی و حاجی میرزا عبد الغفار خان نجم الدوله از اصفهان به طهران کوچ داده شدند. تحصیلات ریاضی و فرانسه و خارجه را در آنجا تکمیل می‌کند و چندین سال تقویم‌های صحیحی استخراج می‌نماید که بالاخره اختلاف تقاویم دیگران با تقویم‌های او، مخصوصا در چند رؤیت هلال رمضان و خسوف و کسوف و احترام خانوادگی آن‌ها سبب می‌شود که از طرف دولت قدغن می‌شود که غیر از خانواده آن‌ها، دیگری تقویم به طبع برساند.

و نیز از مآثر بزرگ او، ترجمه و طبع" کشف الکلمات قرآن" است. وفات او قبل از پدرش در سنه هزار و دویست و هشتاد و نه بوده [است].

شیخ علی منشار

زین الدّین عاملی سال‌ها در هندوستان مسافرت کرده به اصفهان آمد دارای کتابخانه معروف مهمّی بوده نزد شیخ علی کرکی تحصیل نموده، پس از او نزد شاه‌طهماسب تقرّب یافت، به منصب شیخ الاسلامی اصفهان رسید و سبب شد پدر شیخ بهایی با خانواده خود از جبل عامل مهاجرت به اصفهان کنند. دختر خود را به شیخ بهایی داد و پس از وفاتش منصب او به شیخ بهایی داده شد.

منشی

اسمش میرزا حسن از سادات محله یزدآباد اصفهان است و دارای منصب.

وقایع بلاد [را به صورت] غزل و قصیده نیکو سروده. در میان ارباب قلم به سرعت‌نویس معروف، شکسته را خوب نوشته، از اوست در مدح معتمد الدوله:

---

[287] (*) بعد از میرزا رحیم، میرزا حسن شیخ الاسلام و پس از او حاج میرزا علی اکبر شیخ الاسلام[شد].(مؤلف)
[288] (**) مدّت بیست و پنج سال همزمان ناصر الدّین شاه منجّم‌باشی بود.
[289] (*) المآثر و الآثار، ج 1، ص 6- 255

ای به رفعت آسمان و ای به حشمت آفتاب | ای به همّت بحرکان و وی به بخشایش سحاب
ای سپهر رفعت و کوه وقار و بحر جود | آسمانِ عظم، اوج حزم، میزانِ حساب
بی‌رضای تو قضا حکمی ندارد چرخ پیر | حکم و فرمان تو را بربسته دست احتساب

خواجه جلال منشی (شاعر)

اهل اصفهان و معاصر خواجه شمس الدّین محمّد جوینی صاحب دیوان است. در آذربایجان وفات یافته از اوست:[290]

نهیب غمزه جادو فریب تو که سحر | هزار شعبده دارد به زیر هر ناخن
دراز کرده به آهنگ جان، ببین انگشت | خضاب کرده به خون جگر، نگر ناخن

امیر نظام الدّین عبد الحیّ منشی اصفهانی

کمالات عالیه داشت و در خوش‌نویسی معروف بوده. فرزند میرزا

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 527

ابو تراب اصفهانی شاگرد میر عماد [قزوینی] است. ابتدا نزد پدر خود میرزا ابو تراب تعلیم خط گرفت. وقتی از اصفهان به مشهد رفت محمود خان شیبانی، حکمران خراسان، او را نزد خود خواست و منشی خود نمود، و به واسطه فضایلی که داشت در مدرسه امیر علی شیر، مدرّس شد و تدریس علوم و تعلیم خط می‌نمود در آنجا.

عاقبت به استرآباد جهت ترویج آداب و علوم مأمور شد و در اواسط قرن یازده درگذشت.[291]

میرزا محمّد رضا منشی الممالك

از سادات امامی اصفهان و اولاد امام [زاده‌ای] معروف به درب امام، مؤلف کتاب" جنات الخلود" و کشف الآیات و تفسیر کبیری بوده. این امامزاده که ارادت به ائمه اثنی‌عشریّه داشته، در مقابل سایر امامزادگان که با ائمه مخالفت می‌ورزیده‌اند دارای وصف امامی شده است.

منظر (شاعر کلانتری)

از متأخّرین" مجمع الفصحاء". اسمش میرزا محمّد، فرزند میرزا عبد الله، فرزند میرزا عبد الباقی کلانتر از بنی اعمام معتمد الدوله نشاط. برادرش میرزا محمّد تقی نایب کلانتر اصفهان بوده. میرزا محمّد به نویسندگی معاملات دیوانی در طهران اشتغال داشته، دارای صوت و اخلاق خوشی بوده، شعر هم می‌گفته.[292] از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 528

---

[290] (*) ر. ك. آتشکده. ج 3، ص 929.
[291] (*) پیدایش خط و خطاطان، ص 132.
[292] (**) مجمع الفصحا. ج 2، ب 2، ص 950.

امشب از وجد نگنجد به تن غمزده، جان | گوییا دل به وصال تو گمانی دارد
حذر از ترك نگاهت چه كنم گر نكنم | ز آنكه مست است و به كف تیر و كمانی دارد
هركه بر چشم من از هجر رخت كرد نگاه | گفت این چشمه عجب آب روانی دارد

موحّد

اسمش ملّا شفیعا. از علمای عارفین بوده. اجدادش از طالقان به اصفهان آمده ساكن شدند. پس از تحصیل علوم، آذر نوشته، به دست ملّا حسین وارد در عرفان شده و ریاضات عظیمه كشیده، با آذر دوستی داشته. بعد از هشتاد سال عبادت و ریاضت در اصفهان فوت شد. شعر هم می‌گفته از اوست:

گفتا كه مگوی راز عشقم به كسی | من با كه نگویم، همه‌كس می‌داند

شیخ محمّد علی مؤذّن

اصفهانی از سلسله ذهبیه. گویند كه چون سیّد عبد الله برزش‌آبادی از ارادت با نوربخش سرپیچید سیّد نوربخش فرمود:" ذهب عبد الله"، و پس از آن سالكان طریقه عبد الله [را]" ذهبی" نامیدند. معاصر شاه‌عبّاس صفوی بوده [است].

موسی بن عبد الملك اصفهانی

ابو عمران موسی صاحب دیوان خارج بوده و از جمله رؤسا و فضلای نویسندگان معروف است. خلفای عباسیه را خدمت نموده تا زمان متوكّل

عبّاسی. دیوان رسایلی هم داشته. با شعرای زمان خود محاورات نیكو می‌كرده.

كه در كتب تواریخ ضبط است، و در سنه دویست و چهل و شش وفات نمود.

مولی

اسمش آقا عبد المولی در زمان سلطان حسین، آذر نوشته [كه] پا به دایره نظم گذاشته و به علوم رسمی مربوط و اكثر خطوط را نیكو می‌نوشته. در قریه سیچان از اعمال اصفهان، منزوی. شعر هم می‌گفته. در سنه هزار و صد و شصت و دو وفات نمود.

از اوست:

شب‌ها در آب و آتشم از اشك و آه خویش | درمانده‌ام چو شمع به روز سیاه خویش

مونس (شاعر)

از متأخّرین" مجمع الفصحاء". اسمش میرزا محمّد، مردی سودایی بوده از سفر هندوستان به اصفهان بازگشته، مالیخولیا بر وی مستولی شده بود.[293] از اوست:

ز اشتیاق تو خون شد دل و ز دیده برون شد　　چه شد که دیده تو را دید و دل کشید غرامت؟

و نیز:

گریه من به جهان هیچ بنایی نگذاشت　　که کسی سر نهد از عشق تو، بر دیوارش

و نیز:

ترسم به مردن از من، جانا تو را ستانند　　نتوان تو را و جان را چون امتیاز کردن

حسن مهابادی افضل الدّین

حسن بن علی بن احمد در فنون ادب عالم بوده که اطراف او از اطراف جمع می‌گشتند. در حدود قرن ششم و پنجم می‌زیسته [است].

مهجور (شاعر)

از متأخّرین" مجمع الفصحاء". اسمش محمّد علی. شغلش معلّمی و مکتب‌داری. از اوست:

به آشنا چو نمی‌گشتی آشنا یا رب　　تو را چگونه به بیگانه آشنا بینم

و نیز:

هنگام نزع، یوسف من از سفر رسید　　عمرم به سر رسید، چو عمرم به سر رسید[294]

مهری عرب

---

[293] (*) ر. ك: مجمع الفصحاء، ج 2 ب 2 ص 934

[294] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 934.

نامش سیّد علی، اصلش از جبل عامل، به اصفهان آمده فارسی آموخت، کلمات فارسی را به‌طور تعریب منظوم کرده اشعار ملیحی می‌ساخته:[295]

الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناول‌ها — خمار البادة الدوشینه کشتی اهل محفلها

همه فی الشرت و الخمیازه مثل الکوکناریّون — دهن وازی و شمشان‌بر همی بالموت مایلها

به زور الگریه ما رفتی الی عند النگار آخر — رقیب الخرس ماندی عاقبت کالخرّ فی گلها

شه خوبی علی‌رغم الرقیبان می‌شوی عمشو — علی گردن شما دستین ما هر دو حمایلها

و نیز:

گفتمش: یا ساقی، امشب می شما سرخوش نیست؟ — گفت: لالا صاف‌صاف و شیز دیگر یوش نیست

گفتمش: جان می‌دهی ما قیمت یك بوسه گفت: — گت جهنم پخ یمه ما بوسه را بفروش نیست

میر ابراهیم

میر ابراهیم، یگانه اولاد ذکور میر عماد، در اوّل عمر نزد پدر تحصیل کمالات را تکمیل کرد و از دیگر شاگردان امتیاز یافت. بعد از واقعه پدرش به خراسان رفته، چهارده سال اقامت نمود و باز به عراق و قزوین آمده مشغول نوشتن مرقّعات و کتاب‌ها شد. بعد از پنجاه و سه سال زندگانی وفات کرد.

میر ابو صالح

از سادات بنی مختار از سلسله اعرجی هستند که منتهی می‌شوند به عبید الله الاعرج بن حسین الاصغر بن علی بن حسین (ع)، و عبید الله الاعرج

به سبب آنکه با نفس زکیّه در بیعت مخالفت نمود، مدّتی در حبس او افتاد. پس از شهادت نفس زکیّه نزد ابو العبّاس سفّاح رفت و نهایت احترام را دید و دارای مقامات بلند گردید. ابو العبّاس تیولی به او داده بود که هشتاد هزار دینار در هر سال عایدی داشته، مصرف مستحقّین می‌رسانید.

فرزند او علی به اتّفاق حضرت رضا (ع) به ایران می‌آید و اعقاب او در سبزوار سکونت می‌نمایند. تا در این اواخر، میر ابو صالح به اصفهان آمده، خانواده تأسیس می‌کند که حالیّه آن خانواده پرجمعیت، به اسم سادات میر محمّد صادقی در محله نو اصفهان معروف می‌باشند. میر ابو صالح که از شعبه بنی مختار این سلسله اعرجی می‌باشد که به اصفهان آمده و به امامت مسجد شاه وارد می‌شود، سنه هزار و صد و هفتاد و پنج[296]، میر اسماعیل فرزند او که امامت مسجد شاه را داشته است در امر موعظه شهرتی دارد.

---

[295] (**) همان‌جا، ج 2، ب 1، ص 76.

[296] (*) پدر او میر عبد الرزاق اوّل کسی است که از سبزوار به اصفهان آمده است.(مؤلف)

میر محمّد باقر بن میر شمس الدّین محمّد حسینی داماد استرآبادی فندرسکی- همولایتی میر ابی القاسم فندرسکی مدفون در تکیه میر تخت فولاد- اولاد دختری شیخ علی بن عبد العالی کرکی 187 عاملی که در زمان شاه اسماعیل معنا سلطنت را دارا بوده است و اندازه شهرت و شکوه ظاهری او مقتضی شده است، پدر میر چون دختر او را گرفته است دامادی او، لقب خانوادگی آن‌ها می‌شود و معلوم است خود میر شمس الدّین هم از اعیان بوده است که توانسته آن دختر را بگیرد.

میر، طرف ملازمت و معلّمی شاه را دارا بوده است و بعد شاه صفی را هم

به تخت نشانید، و بااین‌که در فلسفه، شخص اوّل آن‌وقت بوده است- چه، آخوند ملا صدرا از شیراز جهت تحصیل فلسفه، نزد او آمده است و در اوّل شرح اصول کافی در روایت اخبار کافی، بعد از تمجید زیاد، میر را استاد معقول، و شیخ بهایی را استاد منقول تعبیر می‌کنند- جهت بسیاری ملازمت در سفر و حضر شاه، کمتر کسی از او استفاده می‌کرده است، بلکه اتّفاقا از کتب و رسائل تألیفیه 188 او هم بعد از او کسی استفاده نکرده است و تألیفات او مانند قبسات، صراط المستقیم، ایقاظات، افق المبین، رواشح سماویه، خلسة الملکوت، جَذوات، تقویم الایمان، نبراس الضیاء [فی معنی البداء] و غیره. چنانچه از غالب رسائل و کتب شاگرد ظاهری او- آخوند ملّا صدرای شیرازی- استفاده می‌شود، زیرا همه را با عبارات غیر مأنوسه و لغات غیرعادیه و به سطور اختصار نوشته است، نه مانند کتب شیخ بهایی که مبتدی می‌خواند. و فایده از آن‌ها می‌برد، نه منتهی احتیاج به آن‌ها دارد، چون کتب ملا صدرا. ملّا محمّد تقی مجلسی در شرح مشیخه کتاب فقیه که تمجید استاد خود، ملّا عبد الله شوشتری صاحب دو مدرسه اصفهان را نوشته است، می‌گوید:

انتشار فقه و حدیث از ایشان شده اگرچه غیر از ایشان هم در اصفهان بوده‌اند- مقصود میر و شیخ بهایی است- ولی کار زیاد داشتند و زمان تدریس آن‌ها کم بوده است. به خلاف مولی عبد الله که بعد از گریختن از کربلا در مدّت چهارده سال توقّف اصفهان بااین‌که وقتی وارد اصفهان شد کلیّه محصّلین داخلی و خارجی در اصفهان پنجاه نفر نبودند، موقع وفاتش به هزار نفر رسیده بود انتهی.

میر، تلاوت کلام مجید بسیار می‌کرده است، صاحب" حدایق المقرّبین" نوشته است که سر شبی پانزده جزو قرآن تلاوت می‌کرده است. ملّا اسماعیل خواجویی می‌نویسد چهل سال پهلو به رختخواب نگذارده، از زمان تکلیف تا

آخر عمر نافله‌ای از او فوت نشده. با این اوصاف غالبا بلکه دائما بلندپروازی‌های غریب دارد، چنان‌که می‌نویسد:

فلکم به عذرخواهی ز تقدّم مکانی خردم به عذرگویی ز تقدّم زمانی

بسیار می‌شود جسد را رها می‌کنم جهت عروج و سیر ملکوت اعلی و پس از مدتی بالاکراه برمی‌گردم به بدن جسمانی. نسبت به مولی عبد الله شوشتری می‌نویسد:

عزیز من! جواب است این نه، جنگ است کلوخ‌انداز را پاداش، سنگ است

رحم الله من عرف قدره و لم یتعد طوره، نهایت مرتبه بی‌حیایی است که نفوس معطّله و هویّات هیولانیه در برابر عقول مقدّسه و جواهر قادسه به لاف‌وگزاف و دعوی بی‌معنی برخیزند. این‌قدر شعور باید داشت که سخن من فهمیدن، هنر است نه با من جدال کردن و بحث، نام نهادن.

تا آخر مکتوب که تکرار همین قبیل کلمات تجلیل خود و تحقیر او است نسبت به چنین شخصی که علاوه بر ملکات نفسانیّه قوه روحیه داشته است که او را مکرر وادار به مقابله با شاه [می‌کرده است].

نسبت به شیخ بهایی عاملی می‌نویسد: شارکنا فی الصناعه- شرکت در صنعت علم و شهرت یا ملازم مجلس شاه‌عبّاس در سفر و حضر بودن- و لم یبلغناهم فی البضاعة.

مقصود بضاعت علم است که می‌گوید به اندازه من، شیخ بهایی نداشته، و در شرح زیارت عاشورای آمیرزا ابو المعالی و غیره نوشته بود شاه‌عبّاس را پشت مسجد پنجه علی دارالسلطنه قزوین، تعلیم و تلقین زیارت می‌کردم، شخصی که کمال شهرت را داشت- مقصود شیخ بهایی- اعتراضی کرد در اینکه تابعت خوانده شود، یا تابعت؟ و نماز، قبل از زیارت چگونه می‌شود؟ و در این موضوع

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 535

کتاب‌ها حاضر شد تا اینکه معارض، الزام و ساکت گردید.

از این حکایت می‌توان تصوّر کرد مقام شخصی را که خلع بدن و عروج می‌کند و بعد به کراهت می‌آید به این عالم جسمانی، چگونه در ملازمت شاه مستبد، خودآرایی و خودنمایی می‌کند درصورتی‌که معلّم، شیخ، این، شاگرد باشد!

تعبیر از شیخ الرئیس می‌کند به کلمه" سهیمنا السالف و شریکنا الدارج". از اطراف علما جهت تحصیل نزد او مجتمع شده بودند، نهایت مدحی که از هر حکیم یا دانشمند بزرگی می‌نماید همین‌قدر که او را مثل خود می‌نویسد.

میرداماد فربه و عظیم‌الجثه بوده است. در سال هزار و چهل در ملازمت شاه صفی به عراق مسافرت نموده بین نجف و کربلا وفات نموده و دفن می‌شود و مقبره او مجهول است.

مشایخ او خالویش عبد العال و شیخ حسین، پدر شیخ بهایی [بودند].

جمعی نزد او تحصیل کرده‌اند، براندازه‌تر آن‌ها ملّا صدرای شیرازی است که عمده شهرت میر را بعضی از شاگردی او دانسته‌اند. در اشعار، خود را اشراق تخلّص می‌نموده. امامت جمعه و جماعت جامع اعظم اصفهان را داشته. عبارات مغلّظه میر، مضمونی را در افواه انداخته که وقتی نکیر و منکر از او پرسیدند من ربّك؟ او جواب گفت اسطقس فوق الاسطقس. به درگاه الهی شکایت او را بردند، خطاب به آنها رسید که او را رها کنید که در ایّام حیات نیز کلماتی می‌گفت من نفهمیدم!

تاریخ وفات او را صاحب" مجمع الفصحاء" در سنه 929 نوشته و جای دیگر مخالف این و باز اشتباه نوشته. چند خانواده از او در اصفهان به نام میردامادی معروف می‌باشند. فرزند میر، میرزا صدرا نام داشته و فرزند او میرزا غیاث الدّین متخلّص به خیال که شرح حالش در تحت عنوان خیال نوشته شده [است].

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 536

میررشیدا

خواهرزاده میر عماد است. شاه‌عبّاس او را خلیفه اعظم ملقّب کرده بود.

اصل او از دیالمه قزوین بوده. عمر خود را نزد میر گذرانیده. انواع خطوط را می‌نوشته. خطّش شبیه به میر بوده است.

در ایّام پنهانی که دوسه ماه شد یك هزار و پانصد، نیم ورق چسبانده سمرقندی که ده بند بوده است مشق کرده، و باز وقتی ظاهر شده بود، به میرزا ابو تراب شکایت می‌کرده که در این ایّام تعطیل، قواعد مشق و خط، از نظرم محو شده [است].

قطعات او را دست‌به‌دست می‌برده‌اند. بعد از بیرون آمدن از پنهانی، اصفهان را ترك کرده به هندوستان رفت و اسلوب خطّ خود را تغییر داده، موافق سلیقه اهالی آنجا کرد. بالاخره [به] کشمیر رفته وفات نمود.

میرزا ابراهیم بن خلیفه سلطان

در زمان [شاه] عبّاس دوم صفوی و فرزند او [شاه] سلیمان، منصب خلافت و نیابت سلطنت در امورات موقوفه مملکت از عزل و نصب متولیان و تعیین محاسبات و دخل‌وخرج آن‌ها و معیّن ساختن مباشرین در آن امور جهت هر ولایتی به عهده او بوده است و در سنه هزار و نود و هشت وفات یافت.

میرزا ابو طالب (صاحب حاشیه سیوطی)

از اهل اصفهان بوده. در حدود هزار و دویست و پنجاه وفات کرده. گویند بضاعت علمیّه او به‌قدر نوشتن این حاشیه معروف نبوده است. سفری به مکّه مشرّف می‌شود، بعد از مراجعت این کتاب را منتشر می‌سازد.

میرزا اشتها

اسمش میرزا عبد الله. فرزند حاجی فریدون گرجی که از مهاجرین گرجستان در زمان آقا محمّد خان قاجار بوده 189. میرزا عبد الله سنه هزار و دویست و چهل و پنج در اصفهان متولّد شده است 190، مدتی را در مدارس به کسب علوم ادبیه از نحو و صرف و منطق و عروض و غیره مشغول بوده تا بهره وافی گرفت.

دارای خلق خوش و زبان روانی بوده، مضامین لطیف و معانی ظریف بسیار در اشعار او می‌باشد، با حالت فقر و تنگدستی نه از تحصیل علم دست برداشت و نه نزد کسی پای سؤال گذاشت. دارای قوت سال نبود و هرگز از کسی سؤال ننمود.

در سنه هزار و دویست و هشتاد و نه وفات نموده. کمالات او از کلمات او ظاهر می‌گردد و ماده تاریخ او را خرّم اصفهانی گفته است: ای وای که اشتها نداریم دگر (1289).

از اوست:

مشهور گشته است در آفاق نام ما — زین اشتهای بی‌حد ما لا کلام ما

گر روزی تمام خلایق کنند جمع — گردد غذای مختصر صبح و شام ما

آن گنبد بزرگ که در مسجد شه است — سرپوش کوچکی است به قاب طعام ما

بندم خیال پختن نان در تنور دل — این هم یکی بود ز خیالات خام ما

و نیز:

کره با چرب‌زبانی سخن شیرین گفت — مردم از خوردن من آن‌همه با کرّ و فرند

و نیز:

پرخوری ما را چه ناصح، از ازل تقدیر بود — در علاج آنچه تقدیر است، کی تدبیر بود؟

از پیاز و نان خشك امروز گشتیم نیم‌سیر — این غذا را از قضا امروز این تأثیر بود

و نیز:

عجب از شدت قحطی که کران تا به کران | دست شستند ز جان، خلق جهان پیر و جوان
بس‌که هر روز، همه‌روزه به روزه بردند | بود سرتاسر این سال چو ماه رمضان
سیم‌اندام بتان از غم نان، شام و سحر | همدم آه و فغان، موی‌کنان، مویه‌کنان
سرو بالای جوانان بر خبّاز، ز جوع | ایستاده همه با گردن کج، قد چو کمان
هر گیاهی که به لقمان بنموده است سلام | کرده خبّاز به نان، تا چه شود کیفر آن
نقد شد آنچه ز آجیل‌فروشان خاشاك | مانده بود از پس سی سال ته هر دکان
آنچه اسباب سرا چید فقیری یك قرن | وجه زردك شده آن‌هم به یکی نیم قران
از لبو بود به لب ذکر، همه شام و سحر | شور شلغم همگی را به سر از پیر و جوان

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 539

هیچ‌چیزی نشد ارزان مگر از جان عزیز | که ز خلقان بخریدند بهای یك نان
استخوان شتر و گاو بسی خورد و بمرد | آنکه در پنجه بدش زور چو پور دستان
گربه‌ها را همه خوردند به هر یوم کنون | نرّ موشان شده هریك چو یکی شیر ژیان
چون‌که فرمان خدا را نبرند این‌سان است | آری آری نتوان مشت زدن بر سندان

و نیز:

ز ضعف جوع، تواضع نیارم و گویند | ز باد کلّه به خود بسته است این تمکین

و نیز:

شیخ هر شب ز پلو بهره‌ور است | روز من کاش بدی چون شب او

در مطارحه با غزل خواجه گفته:

با عسل گر به همه عمر چو من، خوی تو بود | همچو موم، آهن و فولاد ز بازوی تو بود
سخت بی‌شرم بود هرکه بگوید با قند | سرو آراسته همچون قد دلجوی تو بود

میرزا باقر (شاعر)

از سادات نطنز، در اصفهان نشو و نما یافته، اکثر، در خدمات دیوانی بوده.

صاحب دیوان شعر است 191:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 540

آنکه دل برد از تو یا رب، حسنش افزون‌تر شود | رحم پیدا کرده‌ای تا عشق پیدا کرده‌ای
هیچ می‌دانی چها ای سروقامت می‌کنی؟ | می‌کشی و زنده می‌سازی قیامت می‌کنی

میرزا جواد شاعر (چهارمحالی)

اصلش از چهارمحال اصفهان، مهاجرت به کرمان نموده در آنجا متوطّن می‌شود. ابراهیم خان کرمانی پدر حاج کریم خان رئیس شیخیه معروف از او نگهداری می‌کرده، در موقعی که ظهیر الدوله حاکم کرمان بود و نزد او موظّف بود، حالت گوشه‌نشینی و مسکنت را اختیار کرده است.

دیوان شعری دارد و تخلّص به جواد می‌کرده،" مجمع الفصحاء"[297] نوشته در سنه‌ی هزار و دویست و بیست و سه وفات کرد. از اوست:

در طرف باغ و بوستان می می‌کشد با این و آن | وز من همی‌دارد نهان مستی و هشیاریش بین

و نیز:

پیرانه سر ز عشق جوانی چنان شدم | کاندر جهان فسانه پیر و جوان شدم

وفات او در سنه هزار و دویست و سی و سه است.

میرزا حسن بن دوست محمّد

پدر و جدّ او خان محمّد، از اهل خراسان بوده‌اند. در ریاضیات استاد بود.

---

[297] (*) ر. ك: مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 205.

میرزا حسن در سنه هزار و دویست و یازده، در اصفهان متولّد شده و نزد پدر

خود تحصیل ریاضیات کرده، تا در اوایل رشد، موفق به استخراج تقویم گردید و تقویم مدّت هشتاد و هفت سال را استخراج نمود که شصت و هفت عدد آن با حیات او موافقت داشت.

شاگردان او در اصفهان به استخراج تقویم و مهارت در ریاضی معروف بوده‌اند. وفات او در سال هزار و دویست و نود و دو واقع گردید.[298]

میرزا حسن بن ملّا علی نوری

از اساتید فنّ حکمت بوده مانند والد ماجدش، و در زمان میرزا آقا خان نوری به طهران رفته، صدراعظم، مقدم او را بسیار گرامی داشته [بود].

وقتی حاجی سیّد اسد الله بیدآبادی با اعاظم اصفهان برای عذرخواهی از حرکات برادر خود میرزا زین العابدین در فتنه میرزا عبد الحسین مستوفی برخلاف دولت، به سمت طهران حرکت نمود، صاحب عنوان نیز با او همراه بود که در مورچه‌خورت مورد صدمات و غارت شاهزاده کیکاووس میرزا گردید، و از اعیان اصفهان بوده [است].

میرزا شاه حسین

اصفهانی. ناظر دیوان شاه اسماعیل. مرید شاه طاهر. در ابتدای حال، بنایی می‌کرده. برای ظرافت طبع و خوش‌صحبتی، ملازمت داروغه شهر را حاصل نموده، تا اینکه ترقّی کرده دارای منصب وزارت شاه اسماعیل می‌شود.

در ایّام صدارت به واسطه نداشتن نسب عالی، کسی را التفاتی به ظرافت‌های او نبوده، و بالاخره به دست مهتر شاه قلی کشته شد، در سنه نهصد و

بیست و نه در تبریز یك سال قبل از وفات شاه اسماعیل.

از بناهای او مدرسه میرزا حسین بیدآباد و سردرب مسجد علی [است].

میرزا قاضی شیخ الاسلام

میرزا قاضی در اصفهان شیخ الاسلام بود تا وقتی که خلیفه سلطان، وزیر شاه‌عبّاس ثانی شد، شیخ علی نقی کمره‌ای را که سابقا امام قلی خان، حاکم فارس، به شیراز خواسته بود و در آنجا قاضی بود به امر خلیفه سلطان، به اصفهان آمده منصب شیخ الاسلامی را از میرزا قاضی گرفتند و به شیخ علی نقی کمره‌ای دادند، متصدی آن بود تا سنه 1060 که وفات کرد.

میرزا قشمشم

اسمش میرزا عبد الحسین. شغل مختصری داشت و از قند و چای و تنباکوفروشی امرار معاش می‌نمود و دکّه کوچکی، جنب مسجد جامع [داشت].

قامت بنه پهنی داشت با ریش انبوه و طولانی و سرخ و چشم‌های درشت. با یك چنین هیئت، دارای طبع شوخی بود و همواره نظما و نثرا مطایبه می‌کرد. به این سبب مورد توجّه عمومی شده بود. از خود او حکایت شده، غالبا به سبب میلی که به معاشرت شعرا داشتم، هرکه [را از] امرا عبورا در بازار می‌دیدم به دکّه خود دعوت می‌کردم و به صحبت آن‌ها مأنوس می‌شدم.
درصورتی‌که خواندن و نوشتن فارسی را به‌هیچ‌وجه نمی‌دانستم و سواد نداشتم. آن‌ها را با استعمال چای و قلیان مشغول می‌ساختم و از صحبت‌شان لذّت می‌بردم. روزی میرزا اشتها را دعوت کردم که در دکّه قدری صحبت نمود و به من استهزا کرد و رفت.

---

[298] (*) المآثر و الآثار، ص 212.

جهت انتقام، موقعی را به انجمن شعرا حاضر شدم و هریك از شعرا به نوبت شعری را که قبلا تدارك کرده بودند، می‌خواندند تا نوبت به من رسید. به من هم

توجّه کردند و گفتند تو هم بگو. به سبب سابقه‌ای که با میرزا اشتها داشتم، به سمت او روی کردم و بداهتا گفتم:

اشتها آن تو آن اطعمه بوالهوسی — من و لاقیدی و یك پول نون و نیم‌پول عدسی

گفت مادرزن من: ترك ... بازی کن — من همی کم‌محلی کردم و ... نفسی

گر به هفت خانه روی، من تو را آخر... — خواه به کنج طنبی خواه میان ارُسی

زیر آشفته ... چو خفتی هشدار — گرد بنشین به ادب باش، مبادا به...

دارم امید که ای چرخ به دوران نرسی

در این انجمن این قطعه را که بدیهتا گفتم مطبوع شعرا افتاد. مرا دعوت کردند که در انجمن آن‌ها همه‌وقت حاضر شوم. تخلص مرا" طرخون" گفتند.

چون طرخون میان سبزیجات مطبوعیّتی دارد. بعد تغییر تخلص داده" قشمشم" تخلّص شد.

قشمشم حافظه خوبی داشته. به سبب بی‌سوادی، اشعارش ضبط نشده.

کمی از اشعار او را، بعضی حفظ دارند. حرف سین را به سبب لکنت‌زبان نمی‌توانسته ادا کند.

میرزا قوام الدّین محمّد بن محمّد مهدی الحسینی السیفی القزوینی

سیفی، اسم خانواده بزرگی است در قزوین که میر عماد خوشنویس هم از این خانواده بوده است.

میر قوام الدّین از شاگردان شیخ جعفر هُویزی قاضی است، که اغلب ملازم

او بود در اصفهان و انواع تحصیلات خود را نزد او کرده. میرزا قوام الدّین دارای طبع رائقی بوده. قصاید و مقطعات مشهوری دارد در صلوات بر حضرت پیغمبر (ص) و آل او (ع)، اشعار بسیار در مرثیه و لعن [داشته و] کتب بسیاری را مانند تجوید، لمعه شهید، کافیه، شافیه، زبده شیخ بهایی، خلاصة الحساب او، رساله‌ی اسطرلاب او و غیره را منظوم ساخته [است].

میرزا محمّد علی بن میرزا مظفّر

اصفهانی. در حکمت معروف بوده و از معاصرین حسین علی شاه است و مربّی حاجی کلباسی شد. از زهد و وارستگی او حکایاتی نقل می‌کنند، امامت مسجد علی را داشته، [در این خصوص گفته شده است که] اهالی میدان کهنه او را برای امامت مسجد علی خواستار می‌شوند، وجود او قبول نمی‌کرده است. تا به آمحمّد بیدآبادی یا به دیگری شکایت می‌کنند، بعد از آنکه از طرف آمحمّد- طرف ارادت او بوده است- به او اظهار می‌شود، چندی را مهلت می‌خواهد. پس از انقضای مهلت و رفتن به مسجد، سبب مهلت خواستن را می‌گوید، که قدری آرد جو در منزل ذخیره داشتم و منافی مروّت بود که با این حال همسایه من، گرسنه باشد. این بود که در مدّت مهلت، آن‌ها را به مصرف رساندم و- چند فقره مقدّمات دیگر نظیر همین می‌گوید- ترتیب دادم و حالیّه حاضر شدم.

عده مأمومین او به حدّی بوده است که از مسجد، جمعیّت بیرون می‌آمده و میدان کهنه را هم صف جماعت اشغال می‌کرده [است].

در مجلس درس که خانه شخصی و اتاق نشیمن او بوده است هریك از شاگردانش مانند ملّا حسین ملّا ولی الله و دیگران، پوس تخت یا پلاس کوچکی جداگانه در کنار اتاق پهلوی یکدیگر گذارده بودند که نشیمنگاه هرکدام مشخص بوده. صاحب‌منزل که فرش برای این اطاق نداشته نیز پوست

گوسفندی برای نشیمن خود داشته است با یك رحل و قرآن که جلو او گذارده، و غیر موقع درس، مشغول تلاوت می‌شده [است]. در سنه هزار و صد و نود و هشت وفات کرده [است].

نوشته‌اند وقتی آقا محمّد خان قاجار به دیدن او می‌رفته در آن حالت دیده بودندش که زیرجامه خود را شسته جهت خشکانیدن سر چوب کرده، دست گرفته، به منزل می‌آمد، هیزم و روغن چراغ جهت منزلش می‌خریده و کنار محراب می‌گذارده، بعد از نماز به خانه می‌برده. از بزرگان و عرفا، جماعتی به او ارادت داشتند. مقبره او در خارج گنبد، در تکیه میرزا رفیعاست.

میرزا نورا

فرزند صدر الشریعة اصفهانی. از طرف شاه دارای لقب مشکین قلم بوده.

از شاگردان ارجمند میر بوده. کتاب شاهنامه فردوسی به دست او جهت شاه‌عبّاس نوشته شد. در نوشته‌جات امضای خود را نور الدّین سام سوار می‌کرده. با میررشیدا همکار خود و خواهرزاده میر [عماد قزوینی] همیشه در نزاع و ستیز بودند.

از آثار خوشنویسی او، یکی کتیبه است در مسجد آقا نور در محلّه درب دشت اصفهان که مهارت و خوشنویسی او را ظاهر می‌سازد. دیگر، چند سطری در جلو خان مسجد شاه.

اواخر عمر از شاه‌عبّاس رنجیده، به هندوستان رفت، ترك مشق خط را نموده مشغول کیمیاگری شد. بعد از مدّتی تضییع عمر و مال و حال و آبرو، باز به مشق خط پرداخت. کتیبه مسجد آقا نور را همان وقت در هندوستان نوشته به اصفهان فرستاد. مؤسّس مسجد که آقا نور بوده است خود نیز از مهاجرین به هند است که او را به نوشتن کتیبه واداشته. وفاتش سنه هزار و هفت [بوده است].

میرزا هادی

از سادات حسینی اصفهان و فرزند میرزا شاه تقی است که مدّتی شیخ الاسلام مشهد بوده است، از اوست:

بس گرفته است دلم، خانه صیاد خراب　　کاش روی قفسم جانب صحرا می‌کرد

میر سیّد رضا (شاعر)

با کمال زهد و تقوی و بسیار خوش‌صحبت [بوده]. در عهد [شاه] سلطان حسین به منصب نقابت منصوب شده [بود].

میر شاه قوام الدّین

در زمان شاه اسماعیل متصدی صدارت بود. از اوست:[299]

---

[299] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص ص 978.

روز اگر با همنشینان، غم ز دل بیرون کنم　　شب که غیر از غم ندارم همنشینی، چون کنم

میرصبری

اسمش روزبهان. در اوایل" فارس" تخلّص نموده. با مراتب علمی مربوط بوده. اهل عراق. در عهد خود او را شاهی ثانی می‌دانستند. در عهد شاه‌طهماسب در قزوین چندی بوده، بعد به وطن مراجعت می‌کند.

از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 547

اظهار دوستی زبانی کجا شده است　　ای سنگدل مترس کسی در دل تو نیست

میر عبد الرّزاق

ملقّب به" زبده آفاق"، خواهرزاده میر عماد [قزوینی]. خط را خوب می‌نوشت و محاورات شیرین او معروف بوده. در هر مجلسی حاضر می‌شد اهالی مجلس را محفوظ می‌ساخت.

دارای آواز خوبی بوده است بسیار مطبوع که شاه‌عبّاس او را جهت خواندن شاهنامه منتخب داشته بود و برای شاه مخصوصا هنگام سفر و سواری شاهنامه می‌خوانده است. سالیانه سیصد تومان برای این شغل مقرری می‌گرفته.

سنه هزار و شصت و سه وفات کرد.

میر عبد المجید

فرزند میر محمّد صادق است که پس از فوت پدر در مسجد شاه امامت یافت. لیکن به سبب نالایق بودن او، مردم به او اقتدا نمی‌نمودند و به همین سبب امامت مسجد شاه از این خانواده منسلخ گردید. میر سیّد حسن مدرّس عموزاده میر عبد المجید که انزجار مردم را از اقتدا به میر عبد المجید مشاهده کرد، خواست در مسجد شاه به جای عموی خود امامت کند، به سبب تهدیداتی که میر عبد المجید با کارد و قمه شب‌ها جلو او می‌آمد که او را بکشد، منصرف گردید.

در اصفهان مثلی است معروف از قول عبد المجید که می‌گویند هر روز موقع نماز جماعت او، مؤذّن او به او اطّلاع می‌داده است که امروز فلان قدر جمعیّت مأمومین کم شده و او اعتنایی نمی‌کرده، تا روز آخر پس از اقامه، به

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 548

گوش او می‌گوید: امروز دیگر احدی مأموم باقی نمانده. میر عبد المجید جواب می‌دهد به فلانم و الله اکبر و تکبیرة الاحرام را می‌گوید. این کلمه به فلانم الله اکبر، حالیّه به عنوان رعیت میر عبد المجید هستم تعبیر می‌شود از اشخاص لاابالی که از امور مهمه به لاابالی‌گری صرف‌نظر می‌نمایند، آن‌وقت می‌گویند: فلانه کس رعیت آمیر عبد المجید است.

میر عماد قزوینی ملقّب به عماد الملك

از سادات حسینی سیفی قزوین است 192. ابتدا شاگرد عیسی بك رنگ‌نگار بوده. بعد در یکی از دهات قزوین که منزل ملّا مالك دیلمی بوده رفته، در آنجا متوقّف شد و از ملّا مالك، زمانی تعلیم خط گرفت، تا خود را برتر از او دید.

در آن‌وقت ملّا محمّد حسین در تبریز شهرت داشته، میر عازم تبریز شده، سه سال، شب و روز متوالیا [نزد] ملّا محمّد حسین مشق کرد و هیچ راحت نکرد.

در رختخواب نخوابید. خود میر گفته است که: «در این مدّت سه سال از شدّت اشتغال فقط شش مرتبه سر خود را تراشیدم» و آنی غفلت نکرد تا اینکه خود را مستغنی از حضور او دید. روزی قطعه‌ای نوشته، جلوی استاد خود ملّا محمّد حسین گذاشت و سرپا ایستاد. استاد فهمید که میر دیگر محتاج به او نیست و اجازه مرخصی می‌طلبد،[300] اجازه مرخصی او را این‌طور بیان کرد که چون خود را دارای این کمال می‌دانی تا می‌توانی از این به بعد در نوشتن کوشش کن.

میر هم، هر روز صبح، وقتی می‌خواست که مشغول نوشتن شود، می‌گفته است: نوشتن را فراموش کردم از اثر تعطیلی که در وقت خواب کرده بود. نزدیك

شب که می‌شده، در آخر روز می‌گفته است:" الآن خوش‌نویس شدم".

پس از آن به روم و بلاد عثمانی رفته در حال مسافرت هرجا می‌رسید یادگار و اثری از خود می‌گذارد. از روم مراجعت به خراسان نموده، مدّتی در هرات توقّف کرد و آثار زیادی از خود در آنجا گذارد و شهرتی حاصل نمود. از هرات به قزوین برگشت و چندین کتاب در آنجا نوشت و به رشت و گیلان سفر کرده، طالبان خط را بهره‌ور ساخت. در سنه هزار و هشت برحسب امر شاه‌عبّاس- بنا بر مشهور- به اصفهان آمد جهت استکتاب شاهنامه فردوسی.

و با آنکه چون اصفهان مجمع فضلا و علما و ادبا و وزرا و وجوه دولت بود، میر عماد، اصفهان را بیشتر مایه افاده و استفاده دانسته، در تاریخ فوق به آنجا رسید. این موقع دولت صفویه در اوج ترقی و عظمت بود و هنرمندان از هرجا بدان شهر می‌آمدند. میر عماد در وصول به اصفهان با عموم طبقات آشنا شد، و به وسیله درباریان شاهی نزد شاه‌عبّاس معزّز گردید.

گویند میر عماد پس از چند صباحی اقامت اصفهان، قطعات خطوط بابا شاه اصفهانی و مرقّعات خواجه میر علی را به دست آورده و از تیزی هوش و استعداد ذاتی، از آن‌ها اقتباساتی کرد و تغییراتی در قواعد خط نستعلیق داد تا خطّش به اوج ترقی رسید که تالی او سلف و خلف پدید نشده، و یکی از آثار او در تخت فولاد در حجره‌ای از تکیه میر ابو القاسم حکیم فندرسکی، غزل خواجه را که مطلعش:" روضه خلد برین، خلوت درویشان است"، کتیبه‌وار به خط نستعلیق سه دانگ نوشته است و موجود می‌باشد.

میر عماد، به مناسبت سیاحتی که در بلاد عثمانی نموده و با ترکان آمیزش کرده بود، از اوضاع دربار شاه‌عبّاس و تعصّبات گوناگون آن خوش نداشت. از اتّفاقات یکی که به زبان آورده بود:" اگر این مختصر اختلافات از میان دو دولت و ملت اسلامیه زایل می‌گشت به‌جا بود"، درصورتی‌که اساس سلطنت صفوی

برای پیشرفت و مملکت‌گیری روی تعصّبات گذارده شده بود. این مطالب را مغرضان با آب‌وتاب به شاه‌عبّاس رسانیده و خاطر او را از میر مکدّر ساختند.

[از طرفی چون] شاه‌عباس در نوشتن شاهنامه تعجیل داشت و میر برای تعلیم و تربیت شاگردان خود و نوشتن چیزهایی دیگر، تمام‌وقت را صرف نوشتن شاهنامه نمی‌کرد.

بالاخره از این تخلف، شاه به میر تعرّض نمود. میر هم تحمل تعرّض را نکرده، آن مقداری از شاهنامه را که نوشته بود، سطر سطر چیده، هر سطری را به یك اشرفی طلا فروخت.

شاه‌عبّاس از این پیش‌آمد فوق‌العاده رنجیده شد و جهت نوشتن شاهنامه ملّا علی رضای عبّاسی را ملقّب به شاه‌نواز که نیز شاگرد ملّا حسین تبریزی در نستعلیق و شاگرد ملّا علا بیك، در ثلث بود به اصفهان خواست که شاهنامه را جهت او بنویسد.

در این وقت علی رضا عبّاسی، بزرگ‌ترین رقیب میر عماد شناخته می‌شد، زیرا میر عماد در خط نستعلیق خفی، مسلّم شاه و بزرگان مملکت بود و کسی را با او برابری نمی‌شد، ولی علیرضای عبّاسی به سبب هنرهای گوناگون مانند نوشتن نستعلیق خفی و جلی و تذهیب‌کاری و رسّامی و نقّاشی بر او فایق بود و چون تمامی کتیبه‌های مساجد و اماکن امامزادگان اصفهان مانند مسجد

---

[300] (*) به گواهی حسن خط قطعه که بر خط ملّا محمّد حسین امتیاز داشت.(مؤلف)

جمعه و مسجد شیخ لطف الله و مسجد شاه و امامزاده هارون ولایت و امامزاده اسماعیل به خط ثلث جلی نگاشته شود و خطّاطی آن‌ها به عهده علیرضا عباسی بود، توجّه شاه‌عبّاس و سایر بزرگان به طرف علی رضای عبّاسی معطوف بوده و همه‌روزه او را نوازشی تازه می‌کردند، و این تمایلات پی‌درپی نسبت به علیرضا، میر را اندوهگین می‌کرد و بنابراین شکایت داشت و شفاها یا کتبا، نثرا و نظما از شاه و ارکان دولت اظهار شکایت می‌نمود که از آن جمله است مکتوبی که به

حضور شاه فرستاد:

ز روزگار، مرا قصه‌ها بسی است که نیست — مجال آنکه کنم شمه‌ای از آن تقریر

ز پشتیِ کرمت کردم این عتاب که او — مشیر محرم من بود اندرین تدبیر

اگرچه رسم بزرگی، تو خودشناسی، لیك — بگویمت سخنی، آن ز من به خورده مگیر

کسی که بر سر احرار، سروری جوید — روا ندارد در حق من چنین تقصیر

بعد از چندی باز این اشعار را برای شاه فرستاد:

جواهری که به مدح تو نظم می‌کردم — بدل شد از خنکی تو، سرد چون ژاله

چه سودم از ید و بیضا، چو تو نمی‌دانی — بیان صحبت موسی ز بانگ گوساله

یکی از این حرکتهات این بود گاهی — فروبری به زمین نام و ننگ صدساله

شاه‌عبّاس بعد از خواندن این اشعار زهرآگین، چشم محبّت از او پوشانید تا آنکه باز میر عماد قطعه ذیل را در طی مکتوبی جهت شاه فرستاد:

بزرگوارا دنیا ندارد آن عظمت — که هیچکس را در وی رسد سرافرازی

شرف به علم و عمل باشد و تو را همه هست — بدین نعیم مزوّر چرا همی‌نازی

ز چیست گاهی هنر را نمی‌کنی تمییز — تو نیز نه به هنر در زمانه ممتازی؟

به‌سوی من تو به بازی نگه مکن که به کلك — دلم به گیسوی حوران همی‌کند بازی

اگرچه تلخ بود، یك‌سخن ز من بشنو — چنان‌که او را دستور جان خود سازی

تو این سپر که ز دنیا کشیده‌ای بر روی | به روز عرض مظالم چنان بیندازی
که از جواب سلامی که خلق را با تو است | به هیچ مظلمه دیگری نپردازی

دولتشاه سمرقندی در ذیل حالات ظهیر الدّین فاریابی آورده که چون ظهیر از نیشابور به اصفهان رفت، روزی نزد صدر الدّین عبد اللّطیف خجندی- قاضی القضات که قاضی اصفهان بود- رسید و از او التفات شایسته ندید، قطعه فوق را بدیهتا گفت و به دست قاضی القضات داد. بدین قرار اصل اشعار از ظهیر [الدّین] فاریابی است.

بالجمله چون ارکان دولت، شاه را نسبت به او بی‌میل دیدند، آن‌ها هم با او اظهار بی‌میلی کردند.

عمده مکتوبی برای آن‌ها فرستاد که نوشته بود:

هنر چه عرض کنم بر جماعتی که ز جهل | ز بانگ خر، نشناسند نطق عیسی را
مرا اگر ز هنر نیست راحتی، چه عجب | ز رنگ خویش نباشد نصیب جنّی را

کمال خطّ من از شرح صدر مستغنی است | به آفتاب چه حاجت شب تجلّی را؟

گویند خط خوش را چهار رکن است که [برای] هیچکدام نظیری نیامده، اوّل میرزا بایسنقر در خط ثلث، دوم میر عماد در خط نستعلیق، سوم درویش عبد المجید [طالقانی] در شکسته، چهارم میرزا احمد نیریزی در نسخ.

اختراع خطّ کوفی را نسبت به [امام] علی (ع) داده‌اند. یعنی اصلاحاتی در خط سریانی کرده به این اسم نامید. ابن مقله- سنه 328- تصرفاتی در خطّ کوفی کرده اختراع خطّ نسخ و ثلث را نمود.

ابن بوّاب- سنه 413- خطّ محقّق و ریحان را اختراع نمود. محمّد بن خازن خط توقیع و رقاع را اختراع کرد- سنه 518- خواجه ابو العال، اختراع خط تعلیق را نمود و معاصر سلطان سعید بود. میر علی تبریزی معاصر امیر تیمور گورکان اختراع خط نستعلیق را نمود.

تا زمان میر علی، نوشته‌جات دیوانی و مکاتبات میانه مردم به خطّ تعلیق بوده [است]. پس از آنکه میر علی شیوه مخصوصی در او ایجاد کرد خطّ معمول تعلیق مهجور شد و شیوه میر علی به نسخ تعلیق معروف گشت و متداول شد.

یقینی است اغلب اختراعات که به مخترعین نسبت داده شده، اساسش پیش‌تر موجود بوده و چون مخترعین، آرایش و پیرایه‌ای به او داده‌اند، منصوب آن‌ها شد. این است که امروز استاد خط نستعلیق فقط میر شناخته می‌شود با آنکه اساس آن قبلا بوده [است].

میر عماد شانزده سال در اصفهان زیست داشت و با کمال احترام می‌گذرانید از خویشان و شاگردان او دائما اطرافش جمعیّتی بود.

میر عماد در اوقات گردش، در هر ولایتی رسیده است، طوری مخصوص کتابت نموده و خطوط او مختلف بوده. از آثار او هنوز در اصفهان کتیبه‌ای است

در تکیه میرفندرسکی که از عرفای همشرب و همعصر با میر عماد بوده است و شهرتی در سلوك داشته، چنانچه میرداماد معاصر آن‌ها نیز در الهیات و ریاضی آن‌وقت شهرتی داشته [است].

[و امّا] چون روزگار میر به افسردگی می‌گذشت، اغلب را منزوی می‌گذرانید. گاهگاهی بعضی از شاگردانش نزد وی آمده، و میر در کمال بی‌میلی یکی دو سطر از خطّ خود را به آنها عنایت می‌کرد تا آنکه در سنه هزار و بیست و چهار، مقصود بیك نامی قزوینی مشهور به مسگر که هم با شاه‌عبّاس مصاحبت داشته و هم با میر مراوده می‌نموده، شبی را درب منزل میر آمده، از او درخواست می‌کند جهت شب‌نشینی به منزل او بیاید، چون وقت دیر بود، فرزند میر عماد، میر ابراهیم خواسته است با آن‌ها همراهی کند، مقصود بیك بهانه جسته مانع از همراهی او می‌شود و متفقا روانه می‌گردد.

در اثنای راه جماعتی از کمین بیرون آمده اطراف میر را می‌گیرند و بدن او را قطعه‌قطعه می‌سازند، میان کوچه و راه ریخته، می‌روند 193.

صبح که این خبر منتشر می‌شود کسان و اتباع میر عماد هرکدام به سمتی گریخته متواری می‌شوند و تنها، شاگرد او میرزا ابو تراب، قدم جرأت میان گذارده بدون اندیشه در محل واقعه می‌آید و اجزای متفرّق بدن میرزا را جمع کرده در قبرستان طوقچی 194 مدفون می‌سازد. چون خبر قتل میر عماد انتشار یافت در اکثر بلاد مجلس عزاداری برایش گرفتند، این واقعه در هزار و بیست و چهار در شصت و سه‌سالگی در اصفهان واقع گشت. او را یك پسر بود میر ابراهیم نام و یك دختر گوهرشاد خانم.

میرزای سنگلاخ این‌طور نوشته. لیکن مقبره او در تکیه ظلمات جنب میدان شاه اصفهان باشکوه تمام هنوز باقی و مشهور است.

تصوّر می‌شود سبب این اختلاف، عادت و رسوم آن زمان بوده که جسد

اشخاصی را که دشمن مقتدر داشتند در محلی مخفی دفن می‌ساختند و در ظاهر محل دیگری را جهت مقبره او وانمود می‌کردند، حتی نسبت به سلاطین.

چنانچه صاحب" عالم‌آرا" نسبت به ظهور قبر حقیقی شاه اسماعیل در زمان شاه‌عبّاس شرحی نوشته، و نیز جنازه شاه‌عبّاس را مخفیانه به طرفی بردند و سه تابوت دیگر به اسم جنازه او علنا به سه طرف دیگر حمل کردند.

میرزا صالح پسر میرزا ابو تراب از پدر خود حکایت می‌کند که شب بعد میر را در خواب دیدم، گفت:" انگشت من هنوز در کوچه افتاده است برو او را پیدا کن و بیاور". صبح در محل واقعه بعد از تجسّس انگشت را پیدا کرده، به بدن ملحق نمودم.

میرزا ابو تراب گفته که مدّتی از ترس مردم در گذاردن سنگ روی قبر اهمال می‌کردم. نوشته‌اند که بالاخره سنگ‌های روی قبر خود میر را ابو تراب گذارد.

میرزا ابو تراب نقل کرده چندی قبل از وقوع این حادثه در وجنات میر عماد و میر ابراهیم آثار وحشت و اضطراب ظاهر شده بود، مثل اینکه تفرّس به چنین داعیه داشتند. سبب این واقعه را اگرچه مختلف نوشته‌اند، لیکن به سبب آنکه امری شنیع به این بزرگی در پایتخت پادشاهی خودپسند مثل شاه‌عبّاس واقع شد و از احدی بازخواست نکردند و علاوه [بر] آن، کسان و یاران میر هم مدّتی را مختفی و متوهّم بودند، مسلّم می‌سازد که به دستور خود شاه‌عبّاس شده است.

و آن را این‌طور نوشته‌اند که شاه‌عبّاس مکرّر به‌طور سرزنش به مقصود بیك می‌گفته است:" ما یك نفر قزوینی ندیده‌ایم که یك ذرع دُم نداشته باشد" 195.

در اواخر باز به مقصود بیك می‌گفته است:" کسی نیست این سگ‌سنّی را بکشد مرا خلاص کند؟" دیگر تکلیف مقصود به یك‌جهت برائت خود از داشتن

دُم و جلب میل شاه معلوم است.

اسباب کدورت خاطر شاه از میر عماد ابتدائا همان تخلّف توهین‌آمیزی بود که نسبت به شاه، از میر عماد صادر شد در نوشتن شاهنامه فردوسی.

دیگر آنکه ملّا علی رضای عبّاسی که برای نوشتن شاهنامه خواسته شده بود و کینه‌ورزی شاه نسبت به میر هم به او سرایت کرده بود، نداشتن پایه و مایه‌ای مانند میر در عالم همکاری، مزید حسادت او گردیده در مصاحبت شبانه‌روزی که با شاه‌عبّاس داشت از دسیسه و نمامی فروگذار نمی‌کرد که میر عماد غیابا نسبت به شاه بی‌احترامی می‌کند.

بالاتر از این‌ها این بود که هروقت میر به حضور شاه می‌رسید و شاه او را به‌طور کنایه تهدید می‌کرد، میر صراحتا جواب می‌داد و پرخاش می‌کرد و در محضر آخری به شاه گفته بود:

ما نداریم از رضای حق گله　　عار ناید شیر را از سلسله

پس از قتل میر، مدّتی یارانش مخفی بودند تا پس از سه چهار ماه که آشکار شد کسی با غیر میر، کاری نداشته و ندارد. میر ابراهیم فرزندش و میررشیدا خواهرزاده او از خوف و پنهانی بیرون آمدند و یارانش، ظاهر شدند.

شاگردان و خویشان میر، جماعتی بودند که به خوش‌نویسی و استادی در خط و شعر شهرت داشتند.

میر فاضل هندی

در علم طب و علوم غریبه ربطی داشته. اصلا اهل هندوستان. بعضی نوشته‌اند که سلسله نسب او به بیست و یك واسطه به حضرت موسی کاظم (ع) می‌رسد و حال آنکه عدّه‌ای، سالی را که برای انساب تخمین زده‌اند، هر سه نفر را یك‌صد سال معیّن نموده‌اند. و بنابراین سیّد بایستی با سی و چند واسطه متصل

شود. از هندوستان به اصفهان آمده متوطّن شد و در هزار و صد و نود و هفت متعاقب مباهله با ناصر علی شاه وفات نمود.

میر ابو القاسم فندرسکی حسین موسوی

اهل فندرسك استرآباد. در وطن و عصر و زمان با میر محمّد باقر داماد موافق و در حالات و اخلاق با او مخالف، چه میر محمّد باقر از خانواده اعیان و مفتخر به انتساب شیخ عبد العالی کرکی بود و هم اغلب روزگار خود را در خدمتگزاری شاه‌عبّاس می‌گذرانید، حتی حاضر بود که زیارت برای او بخواند و شاه تبعیت او را بنماید.[301] لیکن این بزرگـمرد از معاشرت اعیان احتراز داشت و همواره با لباس پشمینه فرومایگان، مصاحبت با فقرا می‌نمود.

میرزا ابو القاسم از حکما و دانشمندان عصر شاه صفی بوده، تألیفات نفیسه از او باقی. در زمان شاه صفی به سن هشتادسالگی وفات کرد سنه یك هزار و پنجاه.

" ریاض العارفین" مصاحبت میر را با اجامر و اوباش جهت شاه‌عبّاس نقل نموده [است که] وقتی شاه‌عبّاس به‌طور کنایه و ملامت خواسته بود از این فعل میر جلوگیری نماید به او اظهار می‌کند که: شنیده‌ام، بعضی از طلبه علم، در سلك اوباش حاضر و به مزخرفات ایشان ناظر می‌شوند، میر در جواب می‌گوید: من هرروزه در کنار معرکه‌ها حاضرم کسی را از طلّاب در آنجا نمی‌بینم شاه خجل و دم درکشید.[302]

مدت‌ها سفر هندوستان کرده در آنجا به اندك چیزی ملازمت می‌کرد

چون سرّش فاش می‌گردید راه بلاد دیگری می‌پیمود و غرض او پیدا کردن حکیم بزرگی بود. صاحب" دبستان [المذاهب]" برای تأیید مذهب خود که باطنا زردشتی است، جمعی فقهای اسلام را آفتاب‌پرست نوشته. چنان‌که آذر کیوان ملقّب به ذو العلوم را

---

[301] (*) شرح زیارت عاشورای میرزا ابو المعالی کرباسی.(مؤلف)
[302] (**) ر. ك: ریاض العارفین، ص 276.

نسبت می‌دهد که روزی به شیخ بهاء الدّین عاملی رسیده و صحبت داشت، شیخ بهاء الدّین فریفته او شد و خود را مرید او و شاگردان او نمود.

و نیز میر ابو القاسم فندرسکی طریقه آفتاب‌پرستی و ترك کشتن حیوانات را از متابعت شاگردان کیوان آموخت. چنان‌که مشهور است وقتی از او پرسیدند چرا به حج نمی‌روی؟ جواب گفت:" برای آن نمی‌روم که می‌بایست آنجا گوسفندی را به دست خود قربانی کنم". و از کتاب اصول الفصول تألیف هدایت حکایت نموده که میر گفته:" وقتی در هندوستان در کنار دریا، بزرگی را ملاقات کردم، گفت:" مسلمانی؟" گفتم:" آری"، گفت:" قدری قرآن بخوان"، قدری خواندم. مرا منع کرد و خود این آیه را تلاوت کرد:" یا ارض ابلعی مائك (الخ)" دیدم فورا آب دریا خشك شد پس خواند:" و یا سماء اقلعی و غیض الماء"، باز دریا مثل اوّل گردید، در زاویه او هفت سال معتکف شدم".

روزی با خود اندیشیدم که اگر در این هفت سال جایی نشسته بودم بدن من اکسیر شده بود، فی الحال آن بزرگ از اندرون خانقاه آواز داد که" تمنّای تو همین بود، بدن تو کیمیا باشد"، پس از آن کار من به جایی رسید که هرچه می‌خواستم بنوشم یا بپوشم یا بخورم همه طلا می‌نمود. به خود درماندم و استغاثه کردم فرمود:" چنین باشد که می‌خواهی". به حالت اولیه برگشتم و از این خیالات بی‌حاصل گذشتم.

وقتی میر با اهالی هند احتجاج می‌نموده به او گفتند که حجت دین و محکمی آن از دوام عمارت عبادتخانه‌های ما ظاهر می‌شود، میر جواب داده بود

که اگر عبادات ما در عبادتخانه‌های شما به‌جا آورده شود آن‌ها نیز طاقت نیاورده و به زودی منهدم می‌شود. میر برای جواب آن‌ها که گفتند تو مسلمان و عبادتخانه‌های ما حاضر در آنجا عبادات خود را به‌جای آر تا معلوم شود مهلتی خواست و چندی را با خدای خود تضرع نمود و پس از آن موقعی را که با هندوها میعاد گذارده بود، در عبادتخانه مشغول نماز شد، همین‌که الله اکبر را گفت، صدای شکستن طاق بلند شد که میر از معبد بیرون رفت و طاق فروریخت[303].

میر، معاصر ملا محمّد تقی مجلسی بوده و در مذاق عرفان با او موافقت داشته- آقاخوند آقا ملّا محمّد باقر مجلسی، میر را خوب نمی‌دانسته- وقتی مجلسی اول توصیف میر را برای فرزند خود کرده، روز ماه مبارکی او را نزد میر برد، میر کاسه آلویی طلبید و آلو برداشته در دهن گذارد ملا محمّد باقر از این حرکت متغیر شده، برخاسته با پدر اعتراض کرد. بعد میر به ملا محمّد تقی گفت:

من دیدم این از اهل شریعت است و ترویجاتی ازو به ظهور می‌رسد، نخواستم میل به طریقت ما کند و آلوها را که در دهن نگاه داشته بود بیرون آورد.[304]

از این قبیل حکایات و کرامات که منشاء آن‌ها همین حکایات مدوّن در کتب مورخین ایرانی‌مآب است هنوز در افواه بیشتر عوام بیچاره متداول است اینکه معتقدند جسد او کیمیاست و جمعی چون در مقام ربودن او بوده‌اند اطراف قبر او را با فلزات و غیره محکم و استوار ساخته‌اند تا نتوانند جسد او را بدزدند.

مقبره او در تخت فولاد، معروف به تکیه میر اغلب محل نزول ارباب ذوق

و عرفان است و کتیبه‌ای به خط میر عماد در اطراف یکی از حجرات آن ترسیم شده [است].

میر را قصیده‌ای است معروف که به حکم: «المرء مخبوء تحت لسانه» بهتر از افسانه‌های سابقه، فضائل او را ظاهر می‌سازد:

چرخ با این اختران، نغز و خوش زیباستی — صورتی در زیر دارد هرچه در بالاستی

صورت زیرین اگر با نردبان معرفت — بر رود بالا، همان با اصل خود یکتاستی

---

303 (*) ر. ك: احمد بن حاج ملا مهدی نراقی:" خزائن"، ص 22.
304 (**) ر. ك: تذكرة القبور، ص 60.

این سخن را درنیابد هیچ فهم ظاهری | گر ابونصرستی و گر بو علی سیناستی
جان اگر نه عارض استی زیر این چرخ کهن | این به دنیا نیز دایم، زنده و برپاستی
هرچه عارض باشد، آن را جوهری باید نخست | عقل بر این دعوی ما شاهدی گویاستی
می‌توانی گر ز خورشید این صفت‌ها کسب کرد | روشن است و بر همه تابان و خود تنهاستی
صورت عقلی که بی‌پایان و جاویدان بود | با همه، هم بی‌همه، مجموع و هم یکتاستی

و بیان مطالب این قصیده را به‌عنوان شرح بعضی کتاب مستقل ساخته‌اند، و نظیر این قصیده از ناصر خسرو علوی، مطلعش این است:

چیست این خیمه که گویی پرگوهر دریاستی

و هم شاه نعمت الله [ولی] دارد:

در دوعالم چون یکی دارنده اشیاستی ... الخ

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 561

305

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص561

و نیز قاآنی گوید:

حمد بی‌حد را سزد ذاتی که بی‌همتاستی ... الخ

بعضی از بزرگان نزد او تحصیل نموده‌اند، مانند آقا حسین خوانساری و غیره، وفاتش در سنه یك هزار و پنجاه

و [نیز این اشعار منتسب به اوست]:

کافر شده‌ام به دست پیغمبر عشق | جنت چه کنم؟ جان من و آذر عشق

---

305 جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

میر محمّد میر لوحی

از معاصرین مجلسیین بوده. نزد شیخ بهایی تحصیل کرده، حالت زهد و عبادت او جلب ارادت مردم را به او کرده است.

نسبت به مجلسیین کمال ضدّیت را داشته، حتی کتابی به‌عنوان اربعین حدیث تألیف کرده و آنچه توانسته است در آنجا از اعتراضات خود به مجلسی مندرج ساخته، یکی از شاگردان و مریدین او این کتاب را[306] خلاصه ساخته، یعنی آنچه اعتراض و طعن نسبت به مجلسی در آن کتاب متفرق بوده، جمع ساخته تا کتاب ضخیمی شد.

در مقام عداوت نسبت به مجلسی می‌توان گفت که تجاوز از حدود خود نموده، بااین‌که مقبره یکی از اشخاص بزرگ و علمای دانشمند معروف را که حافظ ابو نعیم باشد، و واقع بوده است در نزدیکی [مقبره] شیخ ابو مسعود محض آنکه از اجداد مجلسی بوده است و اسم تصوف و اهل سنّت را داشته، حکم می‌کند مریدانش خراب می‌سازند، با آنکه عمارت باشکوه و محل زیارت و

تبرك اهل آن عصر بوده [است].

میر محمّد صادق

فرزند میر محمّد باقر. امامت مسجد شاه را داشته. اعیانیّت و اقتدار و نفوذ او و تمکین حکام و پادشاه وقت از او، سبب شهرت او شده که با وجود علمای بزرگی که در اسلاف او بودند این سلسله در اصفهان به اسم او شهرت یافتند.

میر محمّد باقر میر محمّد صادقی

فرزند میر اسماعیل. امامت مسجد شاه را داشته. مدرسه میرزا مهدی واقعه در بیدآباد را نوشته‌اند که جهت محلّ تدریس او تأسیس گردیده؛ در زمان خود دارای ثروت عمده و اهل سخاوت و عطا نیز بوده است. معروف است که در آن زمان از حیث مسلّم بودن اجتهاد و مستجاب الدعوات بودن، او را منحصربه‌فرد می‌دانسته‌اند.

میر محمّد امین

دانا. دبیر. نواده میر عماد است. منصب کتابداری شاه را داشته و در خوش‌نویسی مشهور بوده. میر محمّد امین امضای قطعات خود را به اسم میر می‌کرد و کسی تمیز نمی‌داد. در سن چهل و پنج‌سالگی سنه هزار و صد و بیست وفات نمود.

میر محمّد علی

خدیو الخطاطین. شوهر گوهرشاد- دختر میر عماد- بوده. انواع شعر را می‌گفته. زمان خود، شهرت زیادی داشته. وفاتش سنه هزار و هفتاد و هفت در

قزوین.

شیخ لطف الله میسی

فرزند شیخ عبد الکریم بن ابراهیم بن علی بن عبد العالی میسی که یکی از قرای جبل عامل است. از علمای بزرگ زمان شاه‌عبّاس اوّل بوده. تولّد او در میس شده از آنجا مانند ملّا عبد الله شوشتری تحصیل کرده و پس از ترقیات، مجلس تدریس مهمی

---

[306] (*)[کتاب]" کفایت المهتدی فی معرفت المهدی."(مؤلف)

داشته. از طرف شاه‌عبّاس مواظبت امور آستانه مشهد رضوی محوّل به او گردید و مبلغی هم از موقوفات آستانه جهت او منظور شده بود.

هنگامی که مشهد مقدس از [جانب] سلاطین اوزبك تهدید شد، شیخ لطف الله با جماعت دیگری از آنجا فرار نمودند و به قزوین آمده، چندی را در آنجا زیست کردند تا برحسب حکم شاه‌عبّاس منتقل به اصفهان گردید، شاه‌عبّاس از جهت او مسجدی که از بناهای عالیه اصفهان شمرده می‌شود ساخت و همچنین مدرسه در پهلوی مسجد برای شاگردان و محلّ تدریس او ساخت که آن مدرسه تا مدّت زمانی باقی بوده و در نقشه شاردن از میدان شاه چند دهنه غرفه بالاتر از دهنه مسجد به سمت مسجد شاه، به اسم مدرسه صدر، سردرب او نمایان می‌شود و ظاهرا در همین نزدیکی‌ها آثار او محو گردید. و نیز عمارتی جهت سکونت او در پهلوی همین مسجد شاه‌عباس مقرر می‌نماید، این عمارت به قول بعضی مورخین متعلق به اعتماد الدوله سابق بوده است. و در خصوص مدرسه، [صاحب]" روضات [الجنات]" تحت عنوان آقا حسین خوانساری می‌نویسد: هنگام ورود به اصفهان در مدرسه خواجه ملك منزل نمود و این مدرسه در جنب مدرسه شیخ لطف الله واقعه در میدان شاه است و از مدارسی است که میمنت او در ترقّی طلبه علوم بیش از سایر مدارس است، بنای

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 564

این مدرسه قبل از ظهور دولت صفویه شده یا در اوایل دولت صفویه.[307]

شاه‌عبّاس اوّل عمارت آنجا را با گنبد عالی که در پهلوی آن واقع است و معروف است به گنبد شیخ لطف الله تعمیر نموده و امامت مسجد و تدریس مدرسه را به شیخ لطف الله واگذار کرد، و این مدرسه همیشه محل اکابر فضلا و فقها بوده است. و نیز [صاحب روضات الجنات] تحت عنوان محمّد زمان نوشته که صاحب تصانیفی است که از آن جمله کتابی است در احوال مدارس و مساجد. و در آنجا نوشته هنگامی که منزل او در مدرسه شیخ لطف الله واقعه در شرق میدان شاه اصفهان بوده از اینکه این مدرسه دارای میمنت و برکت است.

بنای مسجد شیخ لطف الله مسلم برحسب آنچه صاحب" عالم‌آرا" و دیگران نوشته‌اند از شاه‌عبّاس اول است. و امّا مدرسه شیخ لطف الله و مدرسه خواجه ملك، یك مدرسه باشند یا دو مدرسه جداگانه، محتاج به تحقیق است، زیرا در دو طرف مسجد شیخ لطف الله از طرف جنوب یك مدرسه بوده است به اسم مدرسه صدر که شاردن نوشته و در طرف شمالی مسجد، باز مدرسه دیگری بوده که این اوقات منهدم و نابود گشته ولی محل آن به اسم مدرسه باقی است.

لیکن معیّنا اسم آن تشخیص داده نمی‌شود. برفرض قبول کلام صاحب" روضات"، باید تصدیق داشت بر اینکه قبل از شاه‌عبّاس آن مدرسه‌ها با اثری از یك مسجدی در مقابل عالی‌قاپو بوده است.

شیخ لطف الله در لباس فقر و فروتنی و خدمت صلحا می‌زیسته، تا اینکه شاه‌عباس وظایفی از موقوفات خود جهت او معیّن نمود. و در مرتبه فضل دارای شهرت و مقامی شده بود که شیخ بهایی معاصر او، امور شرعیه را ارجاع به او می‌نموده و اعتراف به مقامات عالیه او در فضل و علم داشته. وفاتش سنه 1035.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 565

ملّا حسن نایینی

از اهل آرند یکی از دهات نایین بوده است. در ابتدای عمر شبانی می‌کرده تا وقتی برحسب اتّفاق به حاجی محمّد حسن نایینی برمی‌خورد که او را ارشاد و راهنمایی می‌نماید به تحصیل علم و تکمیل نفس، و هم او را هدایت می‌کند نزد حسین علیشاه که نزد حسین علیشاه تکمیل شد. ملّا حسن مدّت شصت سال در یکی از حجره‌های فوقانی[308] مدرسه نیم‌آورد اصفهان که هنوز معروف است آن حجره به همین اسم، سکونت داشته [است].

وجه معاش او منحصر بوده به اینکه ایّام حصاد چند روزی در کشت‌خوانات اطراف شهر خوشه‌چینی می‌کرده و هرروزی یك من نیم‌جو به دست آورده ذخیره می‌ساخته تا در سایر ایّام سال روزی دوسه سیر آن را با سنگ یا چوب خرد نموده در دیزی گلی با آب و نمك طبخ داده، تناول می‌نموده. در زمستان و تابستان هیچ‌وقت زیرانداز نداشته، دفع سرمای خود را با لحاف مندرسی که از رو و آستر کمی باقیمانده بود، می‌نموده. هیچ‌وقت چراغ روشن نکرده، در منزل خود، شستشوی بدن خود را با آب سرد می‌نموده لیکن دیربه‌دیر چرك از بدن خود پاك می‌ساخت. نادرا از حجره خود خارج می‌شد، وقتی آب قلیان خود را می‌ریخت تا مدّتی بوی آن در مدرسه پراکنده بود، ازبس طول کشیده بود.

---

[307] (*) ر. ك: روضات الجنات، ج 5 ص 180.
[308] (*) سمت راست دالان(مؤلف)

گویند حاجی کلباسی نسبت به او بدبین بوده است، تا اتّفاقا وقتی درب مدرسه نیم‌آورد با او تصادف کرده به او توبیخ و ملامت می‌کند، ملّا حسن در جواب ملامت حاجی سخنی می‌گوید که دلالت داشته بر مطلبی از اسرار مکنونه و وقایع مخفیه حاجی. حاجی کلباسی در این وقت منقلب می‌گردد و اظهار

پشیمانی کرده از او جدا می‌شود. 196

دائما طلّاب دسته‌دسته به منزل او آمده، درك فیض کرده بیرون می‌رفتند.

در السنه و افواه کرامات بسیاری از او منقول است. با آنکه هیچ کتاب نداشته تمام کتبی که در آن‌وقت، میانه طلّاب متداول بوده، تدریس می‌کرده، و هروقت کسی کتابی باز کرده عبارت یا مطلب مشکلی پرسیده، بدون تأمل جواب می‌داده از کتب ابتدائیه تا معقول و منقول و فلسفه و ریاضی.

وفاتش سنه 1270، قبرش در ایوان جلو بقعه بابا رکن الدّین معروف است.

جهت تحصل سوخت گاهی در چهارباغ و اطراف آمده. قدری دور می‌گشت و خورده‌چوب‌هایی که در آنجاها ریخته بود، جمع می‌کرده به مدرسه حمل می‌کرده است. لباس او که قبای پشمی مندرسی بوده است و با ریسمان مانندی آن را به کمر بسته بود و یك کلاه مندرسی، اطفال را به خیال می‌انداخته که شاید دیوانه است و آن‌وقت او را اذیّت می‌کرده‌اند.

میرزا محمّد علی نایینی خوشنویس

از اساتید خط نسخ بود، در منزل او همیشه جمعی از بزرگ‌زادگان برای تعلیم مشق حاضر بودند، و عنوان مکتب‌داری داشت. امتیاز او در بین خوشنویسان، کتابت خط خفی بود، از قرآن بسیار کم‌حجم و حرز جواد و سایر ادعیه که به‌طور هدیه جهت بزرگان می‌فرستاد و انعامی می‌گرفت. وفات او در اواخر [زمان] ناصر الدّین شاه است.

میرزا رفیعا نایینی (متکلم حکیم)

اصلا اهل نایین 197 و در اصفهان سکونت داشته. زمان [شاه] صفی صفوی کتابی هم به اسم او تألیف نموده، دارای تألیفات زیادی است. 198 شیخ اجازه

مجلسی است در علم حکمت و فقه و غیره مشار الیه بوده است و در سنه یك هزار و هشتاد و دو وفات نموده، در تخت فولاد مدفون شد. شاه سلیمان صفوی بالای [قبر] او گنبدی ساخته که هنوز باقی و معروف است[309]، خانواده او در اردستان معروف [می‌باشند].

ناصر خسرو علوی

نسب او را بعضی به حضرت رضا منتهی ساخته‌اند به توسط موسی المبرقع فرزند امام محمّد تقی که سادات منصوب به حضرت رضا را فقط از صلب موسی مبرقع نوشته‌اند،[310] در فرزندان موسی المبرقع محمّد نام نوشته شده که نیز در سلسله اجداد ناصر بن خسرو می‌باشد. لیکن بعضی از علمای انساب محمّد بن موسی را دارج دانسته‌اند که بلاعقب است.

اصل او از اصفهان نوشته شده، روزگار و حالات او مجملا در بادیه عرفان و فلسفه و سیاحت بلاد گذشته، لیکن چگونگی آن‌ها به‌طور اختلاف ذکر شده.

در سنه چهارصد و سی و چند، باز با اختلاف زیاد وفات او را نوشته‌اند.

---

[309] (*) ر. ك: تذکرة القبور، ص 42.
[310] (**) مقصود سادات رضوی است.

ولادت او را هم در سنه سیصد و پنجاه و هشت گفته‌اند. بااین‌که مدّت عمر او را بعضی یك‌صد و چهل ذکر کرده‌اند، بالاخره در تاریخ ولادت و مدّت عمر و حالات او و تاریخ وفات به‌قدری اختلاف دیده می‌شود که هیچ ممکن نیست حد معینی برای هیچ‌کدام تشخیص داد. از اوست:

چند گردی گرد این بیچارگان؟ ناکسان را جویی ازبس ناکسی

تا توانستی ربودی چون عقاب چون فروماندی گرفتی کرکسی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 568

فاسقی بودی به وقت دست‌رس پارسا گشتی چو گشتی مفلسی

وقتی گرفتار دست قدرت ملك ملاحده شد به موجب امر او تفسیری بر قرآن نوشت و آیات را موافق عقاید ملاحده تأویل نمود، چنانچه خواجه نصیر الدّین طوسی هم با همین اجبار رساله‌ای به اسم سیر و سلوك در اثبات مذهب ملاحده اسماعیلیه و اینکه بر هر انسانی لازم است یك نفر از جنس خود را بزرگ دانسته که شایسته باشد و او را پرستش کند؛ باری تفسیر علوی منتشر شد و فقهای زمان، او را تکفیر نمودند خصوصا با وصف اینکه مذهب شیعه داشته بیشتر بر ضدّیت او کوشیدند. وقتی از حبس ملاحده خارج شد در هر شهری عبور کرد مردم را تشنه خون خود و مریدان خود دید. این شد که از راه ناچاری در غار یمگان بدخشان، سال‌های آخر عمر خود اقامت نمود و در همان‌جا وفات کرد.

ناصر (عارف شاعر)

اسمش میرزا محمّد علی مشهور به گلکار بوده. درویش ناصر علی شاه لقب داشته. از مریدان نور علی شاه است و مجذوب شده. در تمام عمر به‌جز شلواری نپوشیده، اغلب اوقات خارج شهرستان زندگی می‌کرده است. صاحب کرامات عالیه بوده، حاج محمّد حسین اصفهانی بعد از وفاتش تکفینش کرد.

از اوست:

خراباتی که رندان را مقام است برو صوفی که خامان را حرام است[311]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 569

ناصر عرب

اسمش شیخ ناصر. معاصر آذر بیگدلی. در طفولیت از نجف به اصفهان آمده و شعر هم به فارسی می‌گفته، از اوست:

همی‌گریم به بزم او چو شمع و او همی‌خندد چه سازم. چه کنم. تا من نگریم، او نمی‌خندد

[311] (*) ر. ك: ریاض العارفین، ص 598.

و نیز:

سیل اشك من به‌جا نگذاشت دیواری به شهر | تا تواند از غمش، کس رو به دیواری کند

ناصری

از خانواده معروف اعیان و سیادت. در رسیدن به کمالات، جدّی وافی داشته. خطّ شکسته را نیکو می‌نوشته. از معاصرین ناصر الدّین شاه شعر را نیکو گفتی. از اوست:

ای خوش آن‌روز که منزلگه ما کوی تو بود | دیده را روشنی از طلعت نیکوی تو بود

خنك آن دیده که مشتاق به دیدار تو گشت | خرّم آن دل که نهان در خم گیسوی تو بود

میرزا صادق ناطق (شاعر)

از متأخرین" مجمع الفصحاء". اسمش میرزا صادق. در ایران گردش می‌کرده و مدح بزرگان می‌گفته. در فن تاریخ‌گویی و عددجویی قدرتی عجیب داشته، چنانچه اکثر از قصایدش هر مصراعی مفردا الی آخره یك تاریخ بی‌زیاده و کم، سالی معیّن بودی. و در تاریخ هر بنایی مکرر قصیده مشتمل بر ابیات

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 570

عدیده به همین نهج تمام نمودی، از جمله قصیده در سال اتمام ایوان حضرت معصومه گفته مشتمل بر شصت و دو بیت و یك‌صد و بیست و چهار مصراع، تمام مصرع‌ها تاریخ است، عجب آنکه لفظ شصت و دو بیت هم همان تاریخ است و عجب‌تر آنکه یك‌صد و بیست و چهار مصرع را هم چون به حساب اعداد شمارند همان تاریخ است.

ناطق کتابی در این علم نوشته. در سنه هزار و دویست و سی و پنج رحلت نموده. از اوست:

این قبه راست جای به جایی که پایه‌اش | از اوج ماه و مهر و زحل برتر آمده

وین قبه رفیع بدانجا رسانده قدر | کز قدر با سپهر برین همسر آمده[312]

نامی

اسمش میرزا محمّد صادق. برادرزاده میرزا رحیم حکیم‌باشی فرزند میرزا محمّد باقر است. در جوانی مشق انشا کرده،[313] آذر نوشته در نظم و نثر وقوفی حاصل نمود، و تاریخی بر وقایع دولت زندیّه نوشته که معروف است. در فنّ نظم مثنوی مایل و مثنوی لیلی و مجنون و خسرو و شیرین و وامق و عذرا و بعضی دیگر گفته. از اوست:

عجب دردی است دور از یار بودن | صبوری کردن و ناچار بودن

---

[312] مجمع الفصحاء، ج 6، ص 1088.
[313] (*) همان‌جا، ج 2، ب 3، ص 1083.

و نیز:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 571

چه سازم چون کنم چون دور گردون | تو را می در قدح ریزد مرا خون
ز حکم آسمانی نیست چاره | ستیزه نیست ممکن با ستاره

میرزا مهدی نایب الصدر

از اولاد میرزا محمّد باقر لنبانی بوده. اغلب کتاب‌هایی که از کتابخانه جدّش به دست او آمده، تعلیقات بر آن‌ها نوشته. به سبب آنکه به دیانت معروف [بوده] است از قبر او برکت و رحمت می‌طلبیدند. در سال هزار و دویست و شصت و هفت وفات کرد.

نایب جعفر ورزشکار

در این اواخر بوده و به مناسبت اینکه شتر را با غدّاره دوپا نموده، معروف است.

نجات

اسمش عبد العالی. از شعرا و سادات اصفهان. صاحب طبع خوش و اهل مزاج و مطایبه بوده. چون این مسلك در زمان شاه سلطان حسین مطبوع طباع بوده نجات هم سرآمد اقران گشته و ملازمت کتابخانه شاهی را داشته. خط نستعلیق را خوش می‌نوشته. از اوست:[314]

ز گریه شب، همه‌شب، خلق را ز خواب برآرم | برای آنکه تو را دیگری به خواب نبیند

و نیز:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 572

به مزد یاد خود، باغ بهشتم وعده فرمودی | مگر باغ بهشتی بهتر از یاد تو می‌باشد

ایضا:

من کیستم و گناه من چیست؟ | تا در خور رحمت تو باشد

---

[314] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 1032.

ایضا:

آسوده جان شدم به دم واپسین نجات آخر کشید آن نفسی را که خواست دل

حاجی ملّا عبد الرحیم نجف‌آبادی

از مدرسین و مؤلفین اصول و از علمای زمان ناصر الدّین شاه است.

آمیرزا محمّد حسن نجفی

فرزند آقا محمّد علی نجفی از شاگردان صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری است. در مسجد ذو الفقار بازار، امامت می‌کرد و تدریس فقه در منزل خود می‌نمود. عدّه شاگردان او معدودی بودند کمتر از بیست نفر. لیکن همه آن‌ها به فضل و کمال بلکه اجتهاد، ممتاز بودند. عنوان درس او عبارت بود از مقداری از سطح جواهر الکلام که بدون ترتیب هرروزی به یك نفر از شاگردان محوّل می‌ساخت بخوانند، و درضمن این خواندن صحبت‌های صرفی و نحوی و معانی بیانی که متعلق می‌شد به عبارت کتاب، فروگذاشت نمی‌شد. پس از فراغت از خواندن عبارت، تحقیق مطالب صاحب جواهر را از خارج می‌کرد، و پس از آن هرچه متعلق به او بود از جاهای دیگر یا از خودش بیان می‌ساخت.

مجلس درس نوعا بدون همهمه می‌گذشت، 199 پس از فراغت از تدریس چند ساعتی مشغول قضاوت می‌شد لیکن وکیل از مدعی و مدعی علیه قبول نمی‌نمود، بنابراین محاکمات او بی‌آلایش‌تر می‌شد.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 573

علمای عتبات، خاصه حاج میرزا حسن شیرازی معروف، مرجعیّت وجوهات و فتاوی را از اصفهان هروقت از ایشان سؤال می‌کرده‌اند، احاله به میرزای نجفی می‌کرد. معیشت او از مختصر وجهی بود که از طرف حکومت به او می‌رسید، هر ماهی قریب سی تومان.

وفات او در سال هزار و سیصد و هفده واقع شد پس از هشتاد و دو سال زندگی.

در وقت معاشرت و قضاوت گاهی تنگ‌حوصله می‌شد و با خشونت که لازمه استقامت او بوده با اشخاص تلقّی می‌نمود و به این سبب غالب مردمانی که همگنان میرزا محمّد حسن با آن‌ها به تملّق و چاپلوسی سلوك می‌نمودند از میرزا آزرده‌خاطر بودند. در سن طفولیت، پدر او وفات کرده و حاج محمّد ابراهیم کلباسی تکفّل حالات او را نمود.[315]

حاج سیّد اسماعیل صدر نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- حاج شیخ اسماعیل نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- شیخ جعفر نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- آقا جلال نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- حاجی آقا جمال نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- حاج میرزا عبد الحسین نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- حاج شیخ کمال الدّین نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

---

[315] (*) برای اطّلاع بیشتر در خصوص این شخصیت ر. ك. تذکره القبور، ص 34 و مکارم الآثار، ج 3، ص 1011.

- شیخ محمّد تقی آقا نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- شیخ محمّد حسین نجفی صاحب فصول (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- شیخ محمّد الرضا نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- حاجی شیخ محمّد علی نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- حاج شیخ مهدی نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

- حاج شیخ نور الله نجفی (ذیل خانواده نجفی‌ها)

محمود نجم الدّین اصفهانی

مرید نور الدّین عبد الصمد نطنزی از مشایخ سلسله نعمت اللهی.

حاج میرزا عبد الغفّار نجم الدوله

فرزند ملّا علی محمّد اصفهانی، تولّد او در اصفهان سنه هزار و دویست و پنجاه و نه. در سفری که ناصر الدّین شاه در بدو سلطنت به اصفهان آمد، شاهزاده وزیر علوم هم در ملازمت او بود، ملّا علی محمد را که در محلّه نو در همسایگی منزل او سکونت داشته، به تقریبی، جهت معلمی اختیار و در مراجعت به طهران آخوند را با خانواده و دو فرزند آخوند که بزرگتر میرزا عبد الوهاب و کوچکتر میرزا عبد الغفار بوده، به طهران می‌کوچاند.

نجم الدوله در این وقت به مدرسه دار الفنون که جدیدا افتتاح یافته بوده، وارد می‌شود و علاوه بر تحصیلاتی که نزد والد خود کرده بود از ریاضیات به علوم جدیده و زبان فرانسه و انگلیسی نیز مربوط و آشنا می‌شود، به قوه مجاهدت و کوشش و مساعدت وزیر علوم در سنه هزار و دویست و هشتاد به معلّمی ریاضیات مدرسه دار الفنون نایل می‌گردد. در این وقت که معلّمین عالی ریاضی اروپایی نیز در مدرسه بوده‌اند، رقابت با آن‌ها مؤثرترین جهت مجاهدات نجم الدوله می‌شود تا خود را از اغلب آن‌ها جلو می‌اندازد.

استخراج تقویم در ایران در آن تاریخ به توسط اشخاص متعدد در

شهرهای متعدد ایران صورت می‌گرفته و اختلاف نظریات مستخرجین که اغلب ناشی از سهو و اشتباه بوده باعث می‌شده که در بعضی امور مانند رؤیت هلال و وقایع دیگر مردم دچار اشکال شوند، و از امتحاناتی که در تقویم‌های مستخرجه این خانواده شده بود، اعتبار آن‌ها نسبت به سایر تقاویم معلوم همه‌کس گردیده بود.

مطابق اعلان حاشیه تقویم 1297 رقمی، از شش سال قبل طبع تقویم منحصر به آمیرزا عبد الغفار نجم الملك می‌باشد.

بنابراین از طرف دولت انتشار تقویم و طبع آن از حقوق مختصه این خانواده گردید و بعدها نجم الدوله متکفّل استخراج و طبع آن شده که حتی چند سال پس از وفات او هم تقویم‌های او که به چندین شکل طبع می‌شد یکی تقویم رقمی، دیگری تقویم فارسی، دیگری وقتنامه بزرگ و دیگر وقتنامه کوچك و غیره در ایران طبع و منتشر شد.

حاج نجم الدوله چنانچه ترقی سنی می‌نموده و در مراتب علمی هم ترقّی می‌کرده، تعبیر از خود را نیز در اوّل تقویم ترقّی داده. مثل اینکه اوّل می‌نوشته استخراج حقیر عبد الغفار معلم ریاضیات، بعد معلّم کل علوم ریاضیات و بعد معلّم کل علوم نوشت.

اگرچه این انحصار طبع تقویم رفع اختلاف را نمود ولی از طرفی هم استخراج تقویم را منحصر ساخت. زیرا برای کسی امید انتفاع از استخراج تقویم چون باقی نمانده بود، دیگر هم اقدام به تحصیل علوم مربوطه آن از ذیجات و غیره نکرد.

تألیفات نجم الدوله که نوعا موضوع تحصیل در زمان او در مدرسه دار الفنون بود چندین سال رواج و شیوع زیادی داشت، و پس از فوت او و تغییراتی که در اوضاع تحصیلات ایران ظاهر شد، امروزه تألیفات بسیار دیگری

در دست محصّلین افتاده [است].

نجم الدوله سفری به حجاز و سفری به خوزستان و غیره نموده که در آن سفرنامه شرح مفصّلی از اوضاع جغرافیایی و طبیعی هرجایی که عبور کرده نوشته [است].

مخصوصا مأموریت بازدید سدّ[316] اهواز را داشته در وقتی که ناصر الدّین شاه به خیال بستن آن سد افتاده بود، در این باب هم تحقیقات زیادی دارد.

ظل السلطان عمده علّت رنجش ناصر الدّین شاه از حسین قلی خان ایلخانی بختیاری و بالاخره به هلاکت رسیدن آن را نتیجه راپورت نجم الدوله در سفر خوزستان نوشته، در تاریخ مسعودی که شرح وقایع زندگانی خود ظل السلطان است.[317]

نجم الدوله چون تاریخ مسافرت خود را پس از واقعه حسین قلی خان نوشته برائتش از این دسیسه ظاهر می‌گردد، به علاوه آنکه نجم الدوله دارای مسلکی بود مخالف با این مطالب، چه خود را منتسب می‌دانست در طریقه عرفان به پیروی فقیر محمّد علی خبوشانی، و چنین مسلکی کاملا مخالف با این قبیل دسیسه‌ها می‌باشد.

نجم الدوله آخرین ریاضی‌دان ایرانی بود که می‌توانست در مقابل ریاضی‌دان‌های اروپایی عرض اندام نماید، و علاوه بر مراتب علمی رتبه او در دربار سلطنت ناصر الدّین شاه مانند یك نفر وزیر بود، نجم الدوله معتقد بود که تمام ریاضی‌دان‌های ایرانی از شاگردان او هستند.

از تألیفات نجم الدوله کتاب هندسه و حساب هنوز در میانه محصّلین مورد استفاده است- در سنه هزار و سیصد و بیست و شش یکی از آثار او تصحیح کتاب کشکول شیخ بهایی و غیره است و به موجب شرحی که خود او در اوّل کشکول نوشته از اینکه با وجود جمع‌آوری نسخ مختلف از این کتاب برای طبع و پیدا نشدن نسخه صحیح بالاخره مطالب کتاب را از مبانی آن‌ها در کتب دیگر پیدا کرده و نسخه کشکول را تصحیح یا به عبارت دیگر تألیف نموده و الحق این کار زحمت بزرگی است. 200

میرزا محمود خان نجم الملك

فرزند میرزا عبد الوهاب منجم‌باشی، علاوه بر ذکاوت فوق‌العاده که داشت ریاضیات و طبیعیات و فرانسه و غیره را کاملا تحصیل نموده بود، چند سال هم استخراج تقویم در زمان عموی خود، نجم الدوله کرد و بالاخره وضع دنیا و زشت و زیبائی‌ها مکرره که از اتّفاقات با او تصادف کرد، نتوانست تحمّل کند تا [در] شهر ساری مازندران، موقعی که معلمی می‌کرده بود از حقوق شهریّه خود قرض‌های خود را داده بود خسته شده خود را مسموم می‌سازد و در سنه هزار و سیصد و بیست و شش وفات کرد.

ابو المعالی نحاس اصفهانی

ابو المعالی را صاحب" حبیب السیر" نوشته به انواع فضل و ادب آراسته بود و در فن استیفاء، ید بیضا می‌نمود. در حسن خط سرآمد معاصرین از خوشنویسان بود با شغل وزارت، از نگاشتن قطعات و الواح آسوده نبود. در اوایل حال ملازمت سلاطین سلجوقی را داشت، به منصب لشکرنویسی مشمول بود، و بعد نزد صاحب حله سیف الدّین صدقه رفت و ترقی نمود به وزارت

---

316 (*) در اصل سدّه

317 (**) ر. ك. مسعود میرزا ظل السلطان: تاریخ مسعودی، ص 312.

مستظهر عباسی نایل گردید. پس از انقضای یك ماه، به واسطه کمال خِسّت و امساکی که داشت ارکان دولت خلیفه با او در مقام عداوت برآمدند و او را به فرمان مستظهر، مقیّد و محبوس گردانیدند. ابو المعالی از محبس گریخته به همدان رفت و در آنجا با پریشانی روزگار گذراند[318] و در سنه پانصد و هفت وفات نمود. 201

ندیم

اسمش میرزا زکی از اهل مشهد و در اصفهان نشو و نما یافته، بسیار خوش‌صحبت بود، در عهد [شاه] سلطان حسین به درباریان خدمت می‌نمود. در زمان نادر شاه، منادمت او را داشته. وقتی که بغداد، خیمه‌گاه نادری بوده از خدمت استعفا کرده، به مجاورت نجف رفته و در سنه هزار و صد و پنجاه و دو بوده. شعر را هم نیکو می‌گفته. از اوست:

در خاك نجف ندیم آسوده به خواب — اندیشه مکن ز پرسش روز حساب

جایی که بدل به سرکه گردد، می ناب — بی‌شبهه گنه شود مبدل به ثواب

سیّد بدران نسّابه

از علمای رجال نسّابه است و از اهل اصفهان بوده. حافظ و محدث بوده در قرن پنجم هجرت.

سیّد عبد الوهاب (نشاط)

خانواده او اهل شیراز. سلاطین صفویه جهت استعلاج، آن‌ها را به

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 579

پایتخت خود کوچانیدند، در اینجا زیست داشتند تا نشاط متولّد شد.

میرزا عبد الوهاب در اصفهان تحصیلات خود را تکمیل نمود مانند طب و غیره. زبان ترکی و عربی و فارسی را خوب می‌دانست و به هر سه زبان نظم و نثر رسائل منشیانه به اسلوب آن زمان نوشته. خط نستعلیق و شکسته را پاکیزه می‌نوشته، استیلای او در فن انشا و خوش‌خطی وقتی گوشزد فتحعلی شاه شد، او را به طهران احضار کرد و منصب انشای رسائل خود را به عهده او گذارد، و لقب معتمد الدوله به او داد. 202

ایّام توقّف اصفهان به سبب مخارج زیاد و بخشش‌هایی که می‌نموده و همواره منزل او انجمن شعرا و دانشمندان بود، سی هزار تومان مقروض شده بود که فتحعلی شاه اوّل قروض او را ادا کرد.

در هر هفته، یك غزل جهت فتحعلی شاه گفته با بشقابی نبات می‌فرستاد.

در هزار و دویست و چهل و چهار وفات کرد.

از اوست:

بزم غیب از شمع دانش چون منوّر داشتند — پرده‌داران صفاتش پرده بر در داشتند

خواست بر نامحرمان پیدا شود حسن ازل — محرمانش صد ره از اوّل نهان‌تر داشتند

شاهدان غیب را دارند اطوار ظهور — رویشان پس در ظهور خویش مضمر داشتند

---

[318] (*) ر. ك، پیدایش خط و خطاطان، ص 128.

و نیز:

طاعت از دست نیاید گنهی باید کرد　　در دل دوست به هر حیله رهی باید کرد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 580

نشاط آقا محمّد

اسمش آقا محمّد. برادر آقا [محمّد] تقی صهبا، از شعرای اصفهان است. از اوست:

نیست در کنج قفس حسرت گلزار، مرا　　الفتی هست به مرغان گرفتار، مرا

و نیز:

آهسته کشم آه ز جور تو مبادا　　پیکان تو از سینه افگار برآید

نشاطی گرجی اصفهانی

از متأخرین" مجمع الفصحاء"[319] و معاصر فتحعلی شاه [قاجار] نامش محمّد باقر بیك متخلص به اختر بوده. بعد از برادر خود احمد بیك 203 در اتمام تذکره کوشیده و تمام نکرده. دیوانی به دو هزار بیت داشته. از اوست:

به شیخ شهر گفتم قصه عشق　　غلط کردم که پیر جاهلی بود

و نیز:

بی‌سبب ناید از این پرده برون آوازی　　در پس پرده کسی هست که آوازی هست

و نیز:

در ره عشق دویدیم بیابانی چند　　کس ندیدم به‌جز بی‌سروسامانی چند

---

[319] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 3، ص 2- 1041.

و نیز:

کس ندانست که چون آمد و چون رفت ز بزم | این‌قدر بود که شد پاره، گریبانی چند

و نیز:

مکان به محفل و محرومم از پیاله ساقی | مراست جای ترحّم که تشنه بر لب جویم

و نیز:

من در سماع از اینکه حدیث تو می‌کند | ناصح در این خیال که گوشم به پند او است

و نیز:

به وقت کشتنم آهی ز سینه سرزد و آه | نشد که کشته تیغ تو بی‌گناه شوم

و نیز:

شادی آنکه در جهان اختر | نخورد وقت چاشت غصه شام

نصیب

اسمش آقا محمد. اصلش از اصفهان. اوقاتش به شعربافی می‌گذشت. آذر نوشته، به شکستگی و ساده‌دلی موصوف بوده. شعر نیز می‌گفته. در سنه یك‌هزار و صد و هشتاد و دو وفات کرده [است].

از اوست:

به گلشن می‌شنیدند از قفس، کاش | هم‌آوازان ما فریاد ما را

و نیز:

تو را گفتند بنشین با من، آنان | که گل را همنشین خار کردند

و نیز:

هست ز تو بتکده، طور، ای صنم | بتکده طور است، تو نور، ای صنم

محمّد نصیر الدّین ثانی

اصفهانی، در عرفان و طب معروف و ساکن شیراز و در سنه یك هزار و صد و نود و یك در آنجا درگذشت و جدّ فرصت شیرازی است. شعر فارسی و عربی نیز می‌گفته،[320] از اوست:

بلی پیری چنانم برده از کار | که نشناسم می از خون و گل از خار

و نیز:

به هوش ار باشی از غم خسته باشی | به مستی کوش، کز غم رسته باشی

و نیز:

فلك را عادت دیرینه این است | که با آزادگان دایم به کین است

این شعر در افواه مثلی است سایر و نیز:

به جرمی پرورد بی‌حاصلی را | کزو دل بشکند صاحب‌دلی را

و نیز:

---

[320] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 3، ص 1036.

نه امروزش چنین رفتار بوده است | فلك تا بوده اینش کار بوده است

در زمان کریم خان حکیم‌باشی و ندیم خاص او بوده. طرح مسجد وکیل و تعیین قبله آن را او نموده [است].

نظام اصفهانی

به نظام الدّین قمری ملقّب است. از مدّاحان ملوك (بزرگان) صاعدیه و معاصر کمال الدّین اسماعیل بوده [است].

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 583

از اوست:

سرگشته دلم در آرزویی مانده است | در چنبر زلف ماهرویی مانده است

این شیر همیشه بود زنجیر گسل | و امروز چنین بسته به مویی مانده است[321]

آقا محمّد حسن نقاش زرگر اصفهانی

از مریدان منوّر علی شاه 204 و سرپرستی فقرای خراسان به او محوّل بوده.

اواخر عمر موقعی که خلاف میانه فقرا طهران واقع شد به سبب حاجی میرزا حسن صفی‌علی شاه از طرف منوّر علی شاه که در آن‌وقت طهران بوده مأمور به توقّف طهران گردید. در سنه هزار و دویست و نود و هفت وفات یافت.

آقا شریعت حاج شیخ فتح الله نمازی

از خانواده تجارت و اهل شیراز بوده‌اند. حاجی میرزا جواد معروف به نمازی در اصفهان سکونت می‌نمایند و دو فرزند او از کسب خانوادگی خارج می‌شوند، یکی میرزا محمّد صادق وارد در سلوك طریقت می‌شود، و دیگر صاحب عنوان به تحصیل علوم ظاهره می‌پردازد، در اصفهان نزد آمیرزا محمّد باقر چهارسوقی تحصیل اجازه نموده، به عتبات مشرف می‌گردد. سال‌ها در نجف اشرف تدریس فقه و اصول و کلام می‌نموده. پس از فوت میرزای شیرازی، دارای عنوان مرجعیّت تدریس و تقلید می‌گردد. حالت وقار و ادب او در نزد اقران خود معروف بود. در هزار و سیصد و سی و نه وفات نمود.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 584

میرزا محمّد صادق نمازی

از تجّار شیرازی ساکن اصفهان است، از حاجی ملّا سلطان علی اذن ارشاد و لقب فیضعلی دریافته و برادر دیگر او آمیرزا فتح الله شریعت است که در عنوانی جداگانه نوشته شده [است].

دست ارادت به طاوس العرفاء داده. بعد از وفات طاوس العرفاء، ارادت جانشین او حاجی جنابدی را قبول نمود. نزد او رفت و اوّل کسی بود که دعوی حاجی گونابادی را به خلافت طاوس العرفاء تصدیق نمود، از آنجا، اجازه دستگیری حاصل نموده، مراجعت به اصفهان وطن خود نمود و در آنجا مشغول دستگیری و ترویج صاحب اجازه خود شد.

از شیراز و بعضی بلاد دیگر، برای دستگیری و سرسپردگی نزد او می‌آمدند. وفاتش هزار و سیصد و دو، مقبره او با مناسبت آنکه فیضعلی لقب داشته در تکیه فیض مجاور فیضعلی شاه سابق می‌باشد.

---

[321] (*) مجمع الفصحاء، ج 1، ب 3، ص 1411.

میرزا باقر نواب (حکیم مفسر)

از بزرگان مفسّرین و حکمای زمان فتحعلی شاه است که به امر او شرح نهج البلاغه فارسی معروف را نوشته با تفسیر کبیری. جدّ مادری آمیرزا محمّد حسن نجفی است.

ملّا محمّد علی نور علی شاه

در اصفهان تولّد یافته پس از سن بلوغ و تحصیل علوم ظاهره، ملازمت معصوم علی شاه را اختیار کرد. پس از معصوم علی شاه، خلیفه او شد و سیاحت بسیار نمود.

نور علی شاه بسیار خوب‌روی و دانشمند و نیك‌خوی دارای صوت

خوش و اشعار دلکش بوده است. به این مناسبت به هر شهری می‌رسید طبقات مردم در اطراف او ازدحام می‌کردند. گویند که هروقت از منزل بیرون می‌شد و گردشی می‌کرد با طبرزین و کشکول در بین راه اشعار خود را با حالت مخصوصی می‌سرود که مردم در زمان کمی، کشکول او را از وجوهات طلا و نقره مملو می‌کردند و به منزل مراجعت می‌نمود و به مستحقین می‌رساند.

جدّ او ملّا محمّد علی، امام‌جمعه طبس[322] بوده. میرزا عبد الحسین پدرش در اصفهان آمده، متأهل شد و میرزا محمّد علی نور علی شاه به‌وجود آمد. زمانی را به اتّفاق پدر در شیراز گذرانیده و نزد معصوم علی شاه توبه و تلقین یافته و سیّد او را خلیفة الخلفاء و المرشدین و ملقّب به نور علی شاه ساخت. 205 همهمه مریدان و غوغای مردم در اطراف او، وسیله سعایت نزد کریم خان شد و کریم خان به گمان اینکه نور علی شاه داعیه سلطنت می‌کند، او را با پدرش از شیراز اخراج کرد و مدّتی را در عتبات سقایی می‌کرده. با این وصف هم او را نگذاشتند تا از آنجا هم مهاجرت نموده و در موصل وفات کرد.

ملّا عبد الصمد همدانی از علمای بزرگ و حاج محمّد حسین، امام مسجد شاه اصفهان و میرزا محمّد رونق کرمانی و سیّد ابراهیم تونی و جمعی دیگر از فقها و حکما، مریدان وی بودند، و متابعانش مسمّی به نور علی شاهی شدند.

نور علی شاه جوانی بوده بسیار خوب‌روی و مشکین‌موی، خوش‌رفتار، نیك‌کردار. دارای آوازی دلکش. از هر طرف عبور می‌نمود شنیدن صوت و دیدن صورت او ازدحام و هنگامه بر پا می‌داشت، از اوست:

سرّی است نهان در دل مردان ره عشق — کین را نتوان گفت عیان جز به سر دار

و نیز:

شدی چون فارغ از هر اسم و معنی — مسمّای همه اسما تو باشی

از اوست:

ساقی ار گردش ساغر نبود، باکی نیست — گردش چشم تو بس، گردش ساغر ما را

---

[322] (*) برای اطّلاع بیشتر ر. ك: طرائق الحقائق ص 198.

و نیز:

تن رها کن همچو ما جانی طلب | جان و تن درباز و جانانی طلب
خاطرجمعی اگر خواهی بیا | حلقه زلف پریشانی طلب

و نیز:

ای بی‌خبر از ما، خبر عشق چه پرسی | کان را که خبر شد ز خبر، بی‌خبر آمد

و نیز:

رازی که نهان بود پس پرده، حریفان | کردند عیان با دف و نی بر سر بازار

عرفان و تجدد او-

این نکته تاریخی با نور علی شاه مناسبی دارد که ذکر می‌گردد. از اواخر زمان شاه سلیمان و دوره شاه سلطان حسین، اوضاع ایران طوری مقتضی شد که ارباب فقر و عرفان را به زجر و صدمه انداختند کشتند یا تبعید کردند، و در نتیجه برحسب ظاهر اسمی از این طریقه باقی نماند خاصه طریقه نعمت‌اللهیه، از سلسله ذهبیه یا طایفه نوربخشیه هم اگر عدّه قلیلی در فارس و خراسان بودند، به‌طور اختفا می‌زیستند.

پس از این دوره که دوره افغان رسید شیخ و شاب صوفی و متشرّع یکباره بر باد رفتند، بعد از انقراض افغان، لشکرکشی‌های نادری، به‌طوری عرصه

زندگانی را بر اهالی ایران تنگ ساخت که غیر از تحصیل قوت لایموت، از علم و معرفت، کسی صحبت نمی‌کرد، دوره الوار زندیه و غیره نیز شباهتی با وضع سابق خود داشت.

تا در اواخر کریم خان که نسبتا اوضاع ایران آرامش پیدا کرده بود، افکار اهالی بیدار شد و هوا و هوس‌ها به روز و استعداد و قابلیت، مساعد گردید.

در این وقت سیّد رضا علی شاه دکنی به فکر تجدید طریقه نعمت‌اللهیه در ایران افتاده، سیّد معصوم علی شاه دکنی را مأمور به انجام این کار نمود.

از زمان سیّد رضا علی شاه رسم سلسله نعمت‌اللهیه جهت اظهار نسبت خود به حضرت علی (ع) این گردید که در آخر بعضی کلمات لفظ" علی شاه" را افزوده آن را لقب خود سازند که تا آن زمان فقط لفظ شاه در اوایل اسامی اقطاب ذکر می‌شده [است].

از زمان شاه نعمت الله ماهانی به بعد و قبل از زمان شاه نعمت الله مرسوم بوده که بعضی را از اقطاب با لفظ" سلطان" تشخیص می‌دادند.

در سلسله‌های سلاطین متأخرین که لفظ" شاه" را ضمیمه اسم ساخته‌اند یك طبقه مانند صفویه مقدم بر اسم گذاردند، و بعد از آن سلسله، شاه را تا این زمان آخر اسم قرار دادند. سیّد رضا علی شاه، سیّد معصوم علی شاه را مأمور ایران نمود و به سبب اینکه در آخر فترت و زمان تجدّد سیّد وارد ایران گردید، به هرکجا رسید همهمه و هیاهویی بر پا شد. بعضی از متنفذین به راه عداوت و دشمنی در مقام اذیت آن‌ها برآمدند و بعضی دیگر که اظهار دوستی نمودند، به سبب توقّعات زیادی که از این اشخاص داشتند و نایل نگردیدند، بنای دشمنی را با آن‌ها گذاردند. چنانچه کریم خان و علی مراد خان زند به همین مقدمه در مقام ایذای این جماعت برآمدند.

کریم خان زند، دکنی را با مریدان فیضعلی شاه و نور علی شاه از شیراز

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 588

تبعید نمود و آن‌ها در اصفهان در تکیه [ای] که علی مراد خان زند از روی طمع و آرزوی پیدا کردن اکسیر، به طفیل وجود این درویشان فقیر، بنا گذارده بود و موسوم ساخته بود به تکیه فیض، سکونت یافتند.

یکی از مواقعی که علی مراد خان با اردوی خود از منزلگاه درویشان عبور می‌نمود، مقدمه اردو که نزدیك ایشان رسید، درویشان برای احترام او بوق و نفیر نواختند. علی مراد خان از عقب که این فریاد و غوغا را شنید، متوهّم گردید که شاید صدای کرونای دشمنان اوست و به تاخت گریخت، تا اینکه محارم او خود را به او رسانیدند و از واقعه مطلعش ساختند.

علی مراد خان خجالت‌زده و شرمنده مراجعت کرد و قدغن کرد که دیگر دراویش بوق نکشیده و باطنا کینه آن‌ها را در دل گرفت. پس از چندی هم که از یافتن کیمیا به‌وسیله فقرا مأیوس شد، بیشتر با آن‌ها عداوت پیدا کرد. ضمنا هم بعضی از مخصوصان او از سیّد دکنی و نور علی شاه سعایت نمودند که این طایفه چنانچه ظاهرا خود را شاه می‌خوانند باطنا هم منتظر موقع می‌باشند که دعوی سلطنت کنند مانند دراویش و سادات صفویه. این بود که علی مراد خان مصمم شد و داروغه اصفهان را که رستم نام داشت با برادر او مأمور برهم زدن جمعیّت آن‌ها نمود. رستم و اصلان بعد از ویرانی تکیه فیض و تبعید سیّد معصوم علی شاه و نور علی شاه از اصفهان، دنباله آن‌ها را رها نکرده از عقب آن‌ها تا مورچه‌خورت دو نفر مأمور روانه کردند که در کنار نهر مورچه‌خورت وقتی که درویشان جهت رفع خستگی زیر درختی آسوده نشسته بودند، مأمورین داروغه اصفهان به آن‌ها رسیده گوش مرید و مرشد را بریده و آزار و اذیت بسیاری کرده، آن‌ها را از حدود اصفهان راندند. 206

این قیل و قال آمدن و رفتن و زدن و بستن در همه جا شهرت یافت. با اوصافی که ظاهرا سیّد دکنی و نور علی شاه دارا بودند به هرجا می‌رسیدند عامه

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 589

مردم متمایل دیدن آن‌ها می‌شدند، و به این سبب، ورود آن‌ها باعث همهمه می‌گردید و مخصوصا سبب آزردگی و کدورت بعضی می‌گردید که این درویشان ظاهرا به آن‌ها احترامی نمی‌گذاردند. این بود که اغراض مختلف بر نابود ساختن آن‌ها از هر طرف پیدا شد، و بالاخره سیّد دکنی را به مدلول" رساله خیراتیّه" که آقا محمّد علی فرزند آقا محمّد باقر اصفهانی- شهیر به بهبهانی- تألیف نموده و استشهاداتی به ضمیمه عقاید و اعمالی منصوب به حضرات، موجب انهدار خون آن‌ها گردید. و بیشتر مضامین آن رساله خیراتیّه را صاحب طرایق بی‌مأخذ دانسته و نوشته.

سیّد دکنی را در کرمانشاهان پس از مدّتی حبس، در جوالی که نصف آن ریگ بود گذارده و سر او را بستند، حمّالی تحویل رودخانه قراسوران داد.

اسم آن رساله خیرات که قلبش تاریخ است، تاریخ این واقعه و هم تاریخ تألیف رساله خیرات. 207

از اینجا نور علی شاه رفت و در موصل وفات نمود در سال 1312. از کلمات نور علی شاه در" بستان السیاحه"[323] است که عن‌قریب از سلسله قاجاریه سلاطینی در ایران تمکّن خواهند یافت و بر همه شهرهای ایران مستولی می‌گردند و در زمان آن‌ها به طایفه صوفیّه، آزار و اذیت بسیار می‌رسد و بعد از انقراض این طایفه، پادشاهی ظاهر می‌گردد که به سبب عدل و دادخواهی و مجاهدت، مروّج شریعت و طریقت خواهد شد!

نوری

[323] (*) بستان السیاحه، ص 91- 86.

از شعرای اصفهان و به اقتضای زمان، نادره‌گوی و مطایبه‌سرای بوده. از

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 590

اوست:

بعد از این لطف تو با من به چه ماند؟ دانی نوش‌دارو که پس از مرگ به سهراب دهند

و نیز:

کمان خسته‌دلان را چه حالت است که تیر درست‌تر او بَرَد او، چون شکسته‌تر باشد

ملّا علی نوری

فرزند مولی جمشید رستمداری مازندرانی. اوایل امر، چندی در مازندران و قزوین تحصیل کرده، سپس به اصفهان آمده، نزد آقا محمّد بیدآبادی و آمیرزا ابو القاسم مدرّس، درس خواند تا خود از مشاهیر حکما گردید و در اصفهان به تدریس حکمت مشغول بود. 208

جماعتی از حکمای بزرگ شاگرد اویند، مانند: آخوند ملّا اسماعیل واحد العین اصفهانی، حاجی سبزواری، شیخ زاهد گیلانی ثانی و غیره. شعر هم می‌سروده و تخلّص به نسبت وطن خود، نوری می‌نموده، و بااین‌که در جرگه حکما و شعرا بوده، عجب [آن] است که با اهل عرفان و تصوف بسیار بد بوده. و جهت این می‌باشد که چون در آن زمان، فتحعلی شاه نظر به مقتضای وقت با علمای ظاهر همراه بود، ملّا علی به واسطه تقرّب نزد او، تملّق از علمای ظاهر می‌گفته تا در نزد عوام جای خود را واکند. چنانچه نسبت به میرزای قمی و حاجی کرباسی و حاجی سیّد محمّد باقر[324] بسیار متملّق بوده، و نتیجه این اعمال، این شد که فتحعلی شاه، قدری قریه علی‌آباد برخوار را به او واگذاشت.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 591

نوشته‌اند که زمانی ملّا علی به شیراز رفت و مرحوم حاجی میرزا ابو القاسم سکوت از عرفای کاملین موقعی که در مجلس او جمعی حاضر بودند به دیدن او آمد. آخوند چون او را شناخت اظهار انزجار و بی‌اعتنایی کرد. سکوت در وقت کفش پوشیدن و بیرون رفتن، بلند گفت:" حکیم خر هم نوبر است". و بازهم نوشته که می‌گفته من اهل خبره تکفیر صوفیّه هستم و این فرقه کافرند.

آخوند علاوه بر اینکه مقیّد بوده است به حضور جماعت حاج سیّد محمّد باقر بیدآبادی، نیز مقیّد بود که قبل از وقت و پیش از آمدن سیّد در عقب محراب حاضر باشد که هنگام ورود سیّد با او صحبتی کند و نزد عوام به این تقریب، خودنمایی کرده باشد. وفاتش در سنه هزار و دویست و چهل و شش در اصفهان. قبرش در نجف. شعر هم می‌گفته، از اوست:[325]

هر آه که بود در دل ما برقی شد و سوخت حاصل ما

راز دل ما نمی‌شود فاش تا لاله نروید از گل ما

---

[324] (*) همان حاج سیّد محمّد باقر رشتی

[325] (*) برای اطّلاع بیشتر ر. ك: روضات الجنات، ص 417، ریاض العارفین، ص 328، مجمع الفصحاء ج 2 ص 496 و شمس التواریخ، ص 31.

و نیز:

به کوی دوست روم چون غریب رسوایی | بود غریب، رود چون به کعبه ترسایی
منم به دیر چو زاهد، به کعبه چون ترسا | به غیر دیر و حرم هست هم مرا جایی

نیاز شاعر جوشقانی

از متأخّرین" مجمع الفصحاء"،[326] اسمش سیّد حسین. از اولاد میرزا شاه تقی جوشقانی که ملازم شاه سلیمان بوده. سیّد حسین صاحب فضل و خط و طبع عالی است. از اوست:

بی‌قدریم نگر که به هیچم خرید و من | شرمنده‌ام هنوز خریدار خویش را

و نیز:

دل پریشان به خم طرّه او شد آری | در چنین تیره شبی جای پریشانی بود

و نیز:

نیست معلوم که دل‌ها ز غم او چون شد | این‌قدر هست که پرخون شده دامانی چند

نیازی

اسمش نواب احمد میرزا. فرزند میرزا سیّد مرتضی نواده سلطان العلماء خلیفه سلطان والدش داماد [شاه] سلطان حسین و منصب صدارت داشت. خود احمد میرزا، داماد خالویش [شاه‌طهماسب] ثانی بود. صحبت دوست و عیّاش بوده، سخاوت طبع داشته شعر هم می‌گفته. در شراب‌خواری و استعمال تریاك مقلّد سلسله صفویه بوده. در سال 1187 وفات یافته[327]. از اوست:

به یك کرشمه، زلیخاوشی دل ما را | چنان ربود که یوسف، دل زلیخا را

و نیز:

---

[326] (*) همان، ج 2، ب 3، ص 1035.
[327] (**) همان‌جا، ج 2، ب 3، ص 1035 و نیز ر. ك، تحفه العالم، ص 227.

از آتش قهر سوخت چون پیکر ما | مایل به وفا و مهر شد، دلبر ما
آمد که زند بر آتش ما، آبی | وقتی که به باد رفت، خاکستر ما

نیکی

از شعرای اصفهان. اسمش زین الدّین مسعود بن علی. مردی بذله‌سرای و به تجارت روزگار می‌گذرانیده. اکثر اوقات به سیاحت مشغول بوده. از اوست:

من و کویش به بهشتم مبر از ره، زاهد | به تو ارزانی اگر خوش‌تر از این جایی هست

و نیز:

یار هرجا که رود، می‌رود از پی نیکی | کس ندیده است که صید از پی صیّاد رود

و نیز:

حاصل از عمر گرانمایه همان بود که بود | مدعی بی‌خبر از عشق نهان من و تو

واحد

اسمش میرزا شاه تقی. از سادات و نقبای اصفهان. مدّتی به تمشیت امور شرعیّه گیلان و مشهد مقدّس مشغول. به کم طمعی و احقاق حق مشهور بوده. از اوست[328]:

نهاده‌ام چو سگان سر بر آستانه تو | فرشته را نگذارم به گرد خانه تو

حاج سیّد حسن واعظ کاشی

[328] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 1043.

اصلا اهل كاشان، در اصفهان متأهّل و متوطّن و دارای خانواده بزرگی گردید. سال‌ها با احترام و طرف ارادت مردم بودن، به منبر و موعظه اشتغال داشت. مخصوصا چند سال در اواسط [عمر] كه علاوه بر شخص اوّل واعظين اصفهان بودن، دارای مقام اعيانيّت شده بود.

حاج سيّد حسن قد بلند و بدن فربه و ريش انبوه و چشم‌های درشت و خوش‌سيما، بسيار آرام حركت می‌كرد و باوقار بود كه روی‌همرفته، هيبت او جلب توجّه عامه را به خود می‌كرد. تربت مخصوصی داشت، اغلب عدّه زيادی از مردم اصفهان درب منزل او حاضر بودند و جهت استشفای مبتلايان خود می‌گرفتند. اين عمل مخصوص او علّت ديگری از اسباب شهرت او شده بود.

و نيز جمعه آخر ماه رمضان، دعايی جهت مايه كيسه تدارك می‌كرد و موقع تقسيم او به مردم، در هر مسجد و معبری كه او می‌گذشت هنگامه بر پا می‌شد. شب و روز نهم ربيع الاول هر سال، اين شخص با اين وقار و احترام مخصوصا ظرافات و لطايفی داشت جهت تفريح مردم، كه جمعيّت اين موقع هم پای منبر او اهميّتی داشت.

از جمله ظرافاتش راجع به بخل كاشانيان كه شهرتی دارد [و او] می‌خواست تكذيب كند. دليلش اين بود كه با وجودی كه من كاشانی هستم همه هفته حمّام می‌روم و دلّاك از بدن من چرك می‌گيرد، وقت بيرون آمدن از حمّام غمض عين می‌نمايم و مطالبه چرك از حمّامی نمی‌نمايم و نظائر اين.

منابر رسمی او منحصر بود به ذكر اخبار و اغلب، دوسه ساعت مدّت صحبت او می‌شد بالای منبر. در اغلب [بالای] منبرها كه موضوع اخلاق بود يك مثالی به يك نفر از علما يا بزرگان معروف وقت در اصفهان می‌گفت كه برای وهن و سرشكستگی آن شخص، زياده مؤثر می‌گرديد. به اين مناسبت نوع

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 595

اشخاص با اسمورسم اصفهان، زخم زبانی اين واعظ معروف را داشتند و هميشه با او به ملاحظه، سلوك می‌كردند كه مبادا نظائر ديگری بر ايشان پيش آيد، تا اتّفاقا وقتی در سنه 1300 رساله‌ای از او منتشر شد در زمان اقتدار ظلّ السلطان و مدلول آن اين بود كه چنانچه حكّام و عمّال ديوان دخالتی نمی‌توانند در امور شرعيه بكنند و نمی‌كنند علما هم نمی‌بايست دخالت در امور ديوانی‌ها بنمايند. خلاصه اينكه با وجود نداشتن قانون، جهت جلوگيری اعمال مستبدانه حكّام، اگر مختصر اقدامی از علما ظاهر می‌شد در مقابل كارهای بی‌باكانه حكومت و اعضای او، مدلول اين رساله اين بود كه اين‌قدر اقدام را هم علما نكنند و مستبدين در امور خود آزاد باشند.

انتشار اين رساله در اوّل امر، علما را مهيّج كرد كه بر ضد حاج سيّد حسن كاشی كلماتی بگويند و بنويسند. و مخصوصا در اين وقت حاج سيّد علی اكبر فال اسيری شيرازی را كه از علمای طراز اوّل شيراز بود و از شيراز تبعيد ساخته بودند به اصفهان، به سبب يك نهی از منكر و جلوگيری كه خواسته بود از كارهای عمّال حكومت اصفهان در شيراز بنمايند، و اين سيّد ايّام ماه رمضان در اصفهان منبر می‌رفت و شرح مظالم حكومت‌ها را عموما، و آنچه سرخود او آمده بود خصوصا بالای منبر می‌گفت، و جمعيّت فوق‌العاده همه‌روزه پای منبر او حاضر می‌شد، و وقتی كه سيّد مصائب خود را روی منبر ذكر می‌كرد صدای ضجه مردم به اطراف شهر پراكنده می‌شد و انتشار اين خبر در طهران برای حكومت اصفهان، اشكالاتی فراهم ساخته بود. 209

روی منبر مطالب اين رساله را دست گرفته با حالت ناله و گريه كه: ديگر اثری از شريعت باقی نگذاشتند و اين رساله برخلاف قرآن نوشته شده و صاحب اين رساله فلان و بهمان است از تكفير و الحاد و زندقه.

اگرچه حاج سيّد حسن مباشرت به نوشتن رساله را انكار نمود و نوشته

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 596

شدن آن را به اسم خود هم متعذّر به اجبار و الزام شد، ليكن در مقابل كينه‌های ديرينه كه در سينه اشخاص سال‌ها پنهان بود و هم گريه و ناله‌های حاج سيّد علی اكبر روی منبر، اعتذارات حاج سيّد حسن را به كلّی بی‌اثر نمود و حاج سيّد حسن اوّلا ممنوع از منبر رفتن شد. پس از آن، تهديدات ديگری به او شد كه خوف جان، او را مخفيانه از اصفهان به عتبات عاليات انداخت. پس از سال‌های مجاورت عتبات و اظهار توبه و انابه و اعتذار و غيره موقعی را برای آمدن اصفهان مجال يافت و علمای اصفهان ساكت شدند كه ديگر حيثيّتی برای او باقی نمانده بود. در اين حالت در سنه هزار و سيصد و ده و اند وفات نمود.

اولادهای او به همان عنوان واعظی بعد از او در اصفهان باقی هستند.

وامق (شاعر)

از متأخّرين" مجمع الفصحاء" اسمش محمّد صالح. خوب غزل‌سرايى نموده[329]. از اوست:

گشت ديوانه و يك سنگ نخورد از طفلى كس به حسرت نبود چون دل ديوانه ما

و نيز:

مبادا آنكه باشد با طبيب من سروكارش كشد رشكم به راهش هركه را بيمار مى‌بينم

آمحمّد كاظم واله

مدّتى در بغداد توطّن داشته بعد به اصفهان آمده پس از تحصيل در عراق

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 597

عرب. حكيمى شاعر بوده. بيشتر شهرت او از وضع سليقه و نظافت اوست. خطّ نستعليق را خوش مى‌نوشته. دليل سليقه و كمالات او مقبره و تكيه زيباى عالى است كه اوّل تخت پولاد واقع است، و خود او به مساعدت صدراعظم ساخته.

حتى سنگ قبر خود را به خطّ خوش تعليق، خود نوشته كه به سبك فلاسفه اظهار عقيدت نموده، و بعضى از او خوردەگيرى كرده‌اند.

در مدرسه جدّه اصفهان منزل و حجره‌اى داشته ممتازتر از ساير حجرات، مطابق سليقه خود تعمير نموده است. در اظهار سليقه او نوشته‌اند كه ذغال آتش قليان را مى‌تراشيده و قشنگ مى‌ساخته، در نظافت اصرارى داشته. حاج محمّد حسين خان صدراعظم از او توجّهى مى‌نموده و برايش تكيه ساخته در صفا و زيبايى اسباب حجره از خدام و فرش و ظروف و كتب نفيسه، مانند او كس را ميسّر نبود.

معروف است يكى از شعرا و عرفاى زمان او كه نيز اهميّتى داشته- مهدى بيك شقاقى[330]- كه او نيز در فنّ شعر و عرفان اهميّتى داشته و مقبره او در درب امام است وفات او در سنه 1214، به منزل او آمده كثافت‌ها مى‌كند از قبيل آب دهن انداختن به ديوارهاى پاكيزه او، و با بالاپوش نمدى كاه‌آلود در اطاق نشستن و شپش‌هاى لباس خود را گرفتن و زنده‌زنده به لباس و جامه خواب واله ريختن و غيره و غيره، تا اينكه واله خشمناك مى‌شود و به او تعرّض مى‌كند.

آن شخص به واله جواب مى‌گويد كه چون گفته:

تو را خواهم، نخواهم رحمتت، گر امتحان خواهى در رحمت به رويم بند و درهاى بلا بگشا

خداوند من را جهت امتحان تو فرستاد تا دروغ تو معلوم گردد.

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 598

---

[329] (*) ر. ك: مجمع الفصحاء، ج 2، ب 3، ص 1155

[330] (*) در خصوص اين شخصيت به ذيل اين عنوان از همين اثر، مراجعه نماييد.

واله در مورچه‌خورت فتحعلی شاه را ملاقات نمود فتحعلی شاه به او گفت:

دیدار تو حلّ مشکلات است صبر از تو خلاف ممکنات است210

فتحعلی شاه او را بسیار محترم می‌داشته. از اشعار اوست:

ازبس‌که در گلستان، ذوق اسیریم بود شکل قفس نهادم بنیاد آشیان را

تا از که داشت پیغام این باد صبحگاهی کاورده در ترانه، مرغان نغمه‌خوان را

و نیز:

آمد به سرم یار و هنوز از ره حیرت چشمم به ره قاصد و گوشم به پیام است

و نیز:

به شاخ سدره و طوبی قرار کی گیرد به شوق دام تو مرغی کز آشیان برخاست

و نیز:

به جای وعده یك بوسه، صد جان دادم و شادم نمی‌دانم گرم یك بوسه می‌دادی چه می‌کردم

و نیز:

بالی نگشادیم به گلزار که امروز باید به مکافات به کنج قفس افتاد

واله

اسمش علی قلی خان از بیك‌زادگان لکزیّه و از غلامان سلاطین صفویّه است. در عنفوان جوانی از اصفهان به هندوستان رفته. آذر نوشته که در آنجا در

جرگه صاحب‌منصبان به عشرت گذرانیده و هم در آنجا فوت شده.

شعر بسیار گفته تذکره‌ای هم تألیف نموده. وفات او در سنه یك هزار و صد و شصت و پنج.

تذکره علی قلی خان واله مفصّل و نیکوتر از سایر تذکره‌های آن دوره تألیف و انتخاب شعر نموده از حاج لطف علی بیك آذر نوشته که برادرزاده ولی محمّد خان بیگدلی است و اکنون بیست و دو سال از عمر او گذشته و شرح حال او را به‌طور خوب ننگاشته. وقتی تذکره او به ایران رسید، آذر هم در مقابله به مثل، از او خوب نمی‌نویسد. اشعار نیکویی دارد، از آن جمله:

من زنده به دوستم، نمیرم هرگز — مغزی بی‌پوستم، نمیرم هرگز

هرکس که نه اوست، مرده‌اش دان ز ازل — من خود همه اوستم، نمیرم هرگز

و نیز:

چون به قاف عدمم راه تماشا افتاد — هرکجا دیده گشودم همه عنقا دیدم

قطره بودم، سرِ همچشمیِ بحرم به نظر — نظر از خویش چو بستم، رخ دریا دیدم

و نیز از اوست:

عشق‌بازان سخن، حق به ملا می‌گویند — از که ترسند، سرِ دار، سلامت باشد

واهب

اسمش میرزا حسن. اصلش از مالامیر کوه‌گیلویه. در اصفهان تربیت‌یافته، وزیر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 600

دار العباد یزد گردید. از وقتی که شاه‌عبّاس مسجد جامع را بنای گذارد تاریخی گفته مصراع این است:" شد در کعبه در صفاهان باز" و نیز از اوست:[331]

آتشی افسرده‌ام از کاروان وامانده‌ام — همرهانم رفته خاکسترنشینم کرده‌اند

و نیز:

دوش در میخانه یك جام شرابم زنده کرد — ماهی‌ای بودم به خاك افتاده، آبم زنده کرد

[331] (*) ر. ك. آتشکده، ج 3، ص 1043.

وحشت بختیاری

اسمش میرزا امام قلی، برادر خلیل خان است. اواخر عمر به طریقه فقر درآمده صاحب حال شده.

از اوست:

ای غم دوست چسان با تو توان برد به سر که نه در حوصله گنجی و نه از یاد روی

و نیز:

آن‌روز قبول درگه دوست شوی کز ردّ و قبول خلق پروا نکنی

ملّا حسن وحید دستگردی

[برحسب صورتی که خود ایشان نوشته‌اند]: «نام من[332] حسن بن قاسم از

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 601

اهل قریه دستگرد خیار جی اصفهان یك فرسنگی اصفهان. تولّد، هزار و دویست و نود و هشت هجری است و تاکنون چهل و هفت [مرحله] از مراحل زندگانی را طی کرده‌ام[333]. تحصیلات ابتدایی در دستگرد بوده در مکتب‌های طرز قدیم. استاد اولم پیرزنی بود سکینه نام. بعد از آن در پیش ملّای بزرگ ده، حاجی ملّا غلامحسین به تحصیل پرداختم تا دوازده سال. بعد از آن دوسه سال هم به زراعت مشغول بودم و در سنّ پانزده‌سالگی به اصفهان آمده در مدرسه میرزا حسین مشغول تحصیل شدم. ادبیّات را مخصوصا مطوّل و حاشیه و مغنی، اغلب در محضر درس آقا میرزا یحیی مدرّس استفاده کردم. در تحصیل حکمت مدّت‌ها در محضر مرحوم جهانگیر خان[334] حاضر می‌شدم.

در آغاز مشروطیت ایران به کلّی درس و تحصیل را رها کرده از مدرسه خارج شدم، در آغاز جنگ بین‌الملل پس از آمدن روس‌ها به اصفهان، ناچار، از اصفهان فراری شده، مدّتی در بختیاری متواری، سپس به طهران رفتم و تاکنون در طهران اقامت دارم. اشعار بنده اگر مدوّن شود قریب بیست و پنج هزار بیت مثنوی [از] قصیده و غزل و قطعه و رباعی است. کتاب" سرگذشت اردشیر" هم قریب بیست هزار بیت مثنوی است 211 و بعضی از قطعات آن در مجله ارمغان انتشار یافته است. این اوّلین مرتبه است که اجمالا شرح حال خود را حسب الامر حضرت مستطاب فاضل استاد آقای حاجی میر سیّد علی جناب دامت افاداته در خانه و محضر مبارك خودشان می‌نگارم. در اوّل کتاب سرگذشت اردشیر هم حال خود را نظما نگاشته‌ام و عن‌قریب ارسال حضور مبارکشان خواهم داشت. از تألیفات حضرت معظم الیه استاد، یکی تاریخ اصفهان است که تاکنون احدی در

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 602

مقام برنیامده و امروز هم با هیچکس جز وجود مقدس ایشان، شایان انجام چنین خدمتی نیست. از خداوند متعال توفیق کامل ایشان را در انجام این کتاب نفیس تاریخی که زیور اصفهان است خواهانم. تاریخ نوزده شهر صفر سنه 1345 هجری قمری، [برابر با] 1305 شمسی. 212

---

332 (**) در اصل" وی"
333 (*) در اصل" کرده است"
334 (**) جهانگیر خان قشقایی

وفاء

اسمش میرزا محمّد علی. اصلش از سادات زوّاره در اصفهان زیست داشت. شعر نیکو گفتی:

دوشم که خواب تاختن آورد، یار من — بنمود رخ به خواب مرا، چون به هفته ماه

هندوی زلف او ز کمینگاه دلبری — چون رهزنان، به قافله عقل، بسته راه

سیّد احمد هاتف (شاعر)

اسمش سیّد احمد حکیم. از مشاهیر عرفای اصفهان است. دارای حکمت و طبابت نیز بوده و به اکثر کمالات موصوف، عمری را در کاشان گذرانیده و در قم سنه هزار و صد و نود و هشت وفات نمود. در فنّ شعر کسی با او قرین نبود.[335]

با حاجی لطف‌علی بیگ آذر و حاجی سلیمان صباحی معاصر و رفیق بوده.

از اوست:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 603

خار بدرودن به مژگان، خاره بشکستن به دست — سنگ خائیدن به دندان، کوه ببریدن به چنگ

لعب با دنبال عقرب، بوسه بر دندان مار — پنجه با چنگال ثعبان، غوص در کام نهنگ

از سر پستان شیر شرزه دوشیدن حلیب — در بن دندان مار گرزه نوشیدن شرنگ

تیره 213 غولی روز بر گردن کشیدن خیر خیر — پیر زالی در بغل شب برگرفتن تنگ‌تنگ

طعمه برکردن به خشم از کام شیر گرسنه — صید بگرفتن به قهر از بر تن غضبان پلنگ

تشنه کام و پابرهنه در تموز و سنگلاخ — ره بریدن بی‌عصا فرسنگ‌ها با پای لنگ

نقش‌ها بستن شگرف از کلك مو بر آب تند — نقب‌ها کردن پدید از خارتر در خاره سنگ

صدره آسان‌تر بود بر من که در بزم لئام — باده نوشم سرخ سرخ و جامه پوشم رنگ‌رنگ

چرخ گرد از هستی من گر برآرد، گو برآر — دور بادا دور از دامان نامم گرد ننگ

هبت الله بن حسین اصفهانی

متوفّی 533 تقریبا. در نجوم و ریاضی تالی بدیع اسطرلابی- هبت الله بن حسین هم اسمی وی- و قاضی ارجانی. و در طب که عمده اشتغال او به آن بوده است. وقتی سکته می‌کند او را در سرداب منزلش می‌سپارد. پس از چندی به

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 604

[335] (*) برای اطّلاع بیشتر ر. ك. آتشکده، مجمره دویم، پرتو اوّل، تحفه العالم، ص 56 و مجمع الفصحاء ج 2، 567.

جهت نقل جسد او درب سرداب را باز می‌کند پایه پله سرداب مشاهده می‌شود نشسته است و وفات کرده. شعر هم می‌گفته است از اوست در وصف حمامی که در خانه رفیقش بوده:

و دخلت جنّته و زرت جحیمه — و شکرت رضوانا و رافت مالك

و البشر فی وجه الغلام نتیجه — لمقدمات ضیاء وجه مالك

هبت الله بن داود

از علما و محدثین موثقین قریب قرن چهارم در اصفهان بوده [است].

امیر خلیل هراتی خطاط

از شاگردان محمود بن اسحاق بوده. در پرتو مساعی کافیه، از اساتید مشهور شد.

وقتی شاه‌طهماسب صفوی اوّل برای قمع سرکشان به خراسان رفت، امیر خلیل به خدمت او شتافت و انعام نیکو یافت. پس از آن سفری به هندوستان رفت و در دستگاه ملوك کوزکانیه به واسطه حسن خط تقرّب جست.

تا هنگامی که شاه‌عبّاس به سلطنت رسید و معارف‌پروری او شهرت یافت، امیر خلیل از هندوستان به اصفهان آمد و نزد شاه‌عبّاس جاه و مرتبه و خلعت و جایزه گرفت و مأمور شد به نوشتن مرقّعات و قطعات برای کتابخانه سلطنتی. زمانی [که] میانه او و میر عماد [قزوینی] در خوش‌تر نوشتن مناقشه شد، شاه‌عبّاس حکمیت را به ملّا محمّد حسین و علی رضای عباسی محوّل نمود و پس از تعمّق در خط هر دو، خطّ امیر خلیل را ترجیح دادند. شاید این ترجیح به مناسبت میل شاه بوده است. آخر ایّام حیات به هندوستان رفت. در هزار و سی و

پنج در حیدرآباد وفات کرد.[336]

حاج میرزا حسین نایب الصدر (ذیل خانواده هرندی‌ها)

بدیع الزمان هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها)

عبد الباقی هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها)

میرزا عبد الحسین هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها)

میرزا عبد العلی هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها)

حاجی ملّا عبد الله هرندی (ذیل خانواده هرندی‌ها)

حاج محمّد حسین نایب الصدر (ذیل خانواده هرندی‌ها)

آقا محمّد باقر هزارجریبی حکیم

جدّ میرزا محمّد حسن نجفی است. علمای معروف آن عهد مانند سیّد بحر العلوم و شیخ جعفر معروف و صاحب قوانین نزد او تحصیل کرده‌اند.

---

[336] (*) ر. ك: پیدایش خط و خطاطان، ذیل همین عنوان.

روزگار درازی در این دنیا بوده [است].[337]

آقا محمّد علی هزارجریبی

گوید که: در سنّ طفولیت خوابی دیدم و برای پدرم گفتم تعبیر کرد به رسیدن به مرتبه اجتهاد و من قبل از سنّ بلوغ، به مقام اجتهاد نائل گشتم. فرزند او، میرزا محمّد حسن نجفی که در اصفهان از سایر علما در وضع تدریس و قضاوت امتیاز داشت، و پدر او آقا محمّد باقر هزارجریبی دارای مرتبه معقول و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 606

منقول هر دو بوده [است].

وی تألیفات زیادی دارد و در قصبه قمشه، در [سنه] هزار و دویست و چهل و پنج وفات نموده [است].

همای شیرازی

از متأخرین" مجمع الفصحاء". اسمش میرزا محمّد علی. اصلا اسم او رضا قلی خان بوده لیکن خود او درصدد پنهان ساختن اسم بوده ازاین‌جهت صاحبان تذکره اسم او را مختلف نوشته‌اند. فرزند ملّا بدیع خان بن ملّا شاهشهان از ایل بیات فارس. در بدایت حال نزد علمای فارس تحصیل علوم ادبیه کرده، پس به مسافرت مایل آمده، چندی در بلاد عراق عرب و عجم سیاحت کرده، عاقبت در اصفهان سکونت نموده، به صلات بزرگان آن دیار مئونت می‌گذارده.

غالبا در کسوت و سلك درویشان [بوده] است. مصاحب با فقرا و گریزان از بزرگان، به قناعت می‌گذارند. طرب، عنقا و سهی فرزندان رضا قلی خان هما می‌باشند و هرکدام در فن شعر و ادب بر همگنان خود سبقت داشتند و از شعرای معروف اصفهان بودند. مخصوصا طرب، خطّ نستعلیق را به قلم جلی نیکو می‌نوشت و نسبت به دیگران وارسته‌تر بود.

وفات او در سنه یك هزار و دویست و نود. از اوست:

زاهد که از حلال شناسد حرام را — او از چه خورد خون دل خاص و عام را

شربت به دست غیر و به جام حبیب زهر — انصاف ده که من بستانم کدام را

و نیز:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 607

چرخ، خاکستر ما را کند اکسیر مراد — گر بسوزند به عشق تو صنم، پیکر ما

و نیز:

با گدایی در میکده خوش باش که جم — داشتی حسرت خشتی که تو را بالین است

---

[337] (**) برای اطّلاع بیشتر ر. ك. فوائد الرضویه، ص 9- 408

و نیز:

می‌خواست شمع سرّ غمش سازد آشکار | دیدی چگونه آتشش اندر زبان گرفت

و نیز:

درخور مستی ما رطل و خم و ساغر نیست | ما از آن باده‌کشانیم که دریا زده‌ایم

و نیز:

تا به کویش پا نهادم، اختیار از دست دادم | مدعی آن عاشقی باشد که دارد اختیاری

همیون (شاعر فریدنی اصفهانی)

از متأخرین" مجمع الفصحاء". اسمش عبد العال. از احفاد شیخ علی عبد العال کرکی معاصر صفویه بوده. مردی یاوه‌گوی، ساده‌جوی، هزّال بوده.

محمّد ابراهیم رهی اصفهانی را هجو کرده. او نیز به مکافات، قطعه منظوم ساخته که مشهور است[338] و این است:

راستی گرچه در عراق و حجاز | چون همیون کسی نه موزون است

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 608

لیك نوشاعران اصفاهان | نغمه تیزشان همیون است

بالاخره عبد العال همیون را به سبب هجوهای رکیك و قبیحی که از بزرگان می‌گفته، شب در جامه خواب بکشتند. از اوست:[339]

رند خرابات، جا گرفته به مسجد | لیك چو آهوی وحشی‌ای که به دام است

---

[338] (*) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 3، ص 1184.
[339] (*) ر. ك: مکارم الآثار، ج 3، ص 870 و نیز مجمع الفصحاء، ج 2، ب 3، ص 1203.

و نیز:

اسبی است مرمرا که ز اسراف جوع آن | قدر و بها رسانده به مشك و عبیرگاه
همچون سگ گرسنه مرا بر درد شکم | گر بگذرد به غفلتم اندر خمیرگاه

یاری اصفهانی (شاعر)

از متأخرین" مجمع الفصحاء". اسمش میرزا محمّد حسین. چندی به منادمت امرای زندیّه گذرانیده مردی خوش‌حالت بوده، در سنه هزار و دویست و پانزده وفات کرده. از اوست:[340]

همدم است این دم، بت سیمین تنم | آسمان گویا نمی‌داند منم

و نیز:

همی‌گویی غمش در دل نهان دار | نصیحت گر نمی‌گویی دلت کو؟

و نیز:

گفتی که بگویمت که چون است دلم | خون از ستمِ سپهرِ دون است دلم

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 609

مولانا شرف الدّین علی یزدی معمّایی

از بزرگان علما و عرفای زمان خود بوده. موقعی که میرزا سلطان محمّد، نبیره میرزا شاهرخ از احفاد امیر تیمور گورکان، در اصفهان حکومت داشته، مولانا از خواص اصحاب او بوده است.

و وقتی به میرزا سلطان محمّد می‌گوید:

پیر است چرخ اختر، بخت تو نوجوان | آن به که پیر نوبت خود با جوان دهد

و به مدلول این شعر، میرزا سلطان محمّد بر مخالفت جدّ خود مصمّم شده، در اصفهان دعوی سلطنت می‌کند و بعد هم به هوای تسخیر فارس و غیره می‌افتد.

---

[340] (**) مجمع الفصحاء، ج 2، ب 3، ص 1203.

میرزا شاهرخ اردویی حرکت داده، به اصفهان می‌آید جهت تنبیه سبط خود. در ملاقات با مولانا شرف الدّین، بعد از سرزنش و ملامت کردن، او را به هرات روانه می‌سازد. و کتاب" ظفرنامه" مشتمل بر وقایع یومیّه امیر تیمور گورکان تألیف معروف اوست که بنا به خواهش شاهرخ میرزا پرداخته شده است.

در" روضات الجنات" از" ریاض العلماء" نقل است که شرف الدّین از بزرگان علمای شیعه بوده است و قصیده نامبرده را شرح نموده، و او را معمّایی می‌گفتند، زیرا چنانچه در اکثر علوم فایق بوده است، در انشا و معمّا و لغز هم استیلا داشته، حتی اینکه پاره‌ای اوّل تدوین کتاب در علم معمّا را نسبت به او داده‌اند. و نزد سلاطین گورکانیه عظمت و احترام بسیاری داشته است، و تاریخ اکمال کتاب ظفرنامه" صنف فی شیراز" می‌باشد، مطابق هشتصد و بیست و هشت. و وفات او را سنه هشتصد و سی نوشته. درصورتی‌که میرزا شاهرخ در هشتصد و پنجاه به اصفهان آمد و مولی شرف الدّین علی یزدی را همراه امیرزاده

عبد اللطیف روانه هرات می‌سازد.

ملا شرف الدّین در طریقت، مرید سلطان حسین اخلاطی است.

" ریاض العارفین" باز می‌نویسد وفاتش در هشتصد و پنجاه و شش هجری است.

از اشعار فارسیه او است:

عالمی غرق تحیّر به لب بحر وجود — دیده بر موج و کسی را خبر از دریا نیست

سخن از خویش بگو سخره بیگانه مشو — کاندرین دیر کهن، غیر تو کس، گویا نیست

و نیز:

صوفی مباش منکر رندان می‌پرست — کاندر پیاله پرتوی از روی یار هست

رند است و جرعه‌ای می از اسباب دنیوی — آن هم بیفکند ز کف، آنگه که گشت مست

شیخ است و صد هزار تعلّق ز نیك و بد — پیوسته خلق را پی بدنامی و شکست

وین طرفه تر که مردم کوته‌نظر کنند — آن را خطاب، عاصی و این را، خداپرست

و نیز:

قد برافراخته‌ای، چهره برافروخته‌ای — کار خود ساخته‌ای، خرمن ما سوخته‌ای

تا نیابد خبر حسن تو غیر، از غیرت — همه را دیده فروبسته و لب دوخته‌ای

و نیز:

گو از سر هر دو کون برخیز | هرکس که میان ما نشیند
چون در همه جا به‌جز تو کس نیست | در صومعه کس چرا نشنید؟

شیخ علی یزدی مدرّس

برحسب صورتی که خود ایشان نوشته‌اند: «مسقط الرأس دار العبّاد یزد. در عام یك‌هزار و دویست و هفتاد و هشت هجری و پس از هفت‌سالگی در مکاتیب مشغول تعلّم کلام الله و فارسیّات، تا سنّ [دوازده‌سالگی] شروع در تحصیل عربیّه از نحو و صرف و منطق و معانی بیان، تا اوان بلوغ که وارد در تدریس اصول و فقه شده و تا در سنه یك‌هزار و سیصد و ده هجری از وطن مذکور مهاجرت به دار السلطنه اصفهان نموده و در حوزه علمیّه آقا شیخ مرتضی ریزی اصفهانی، حاضر شده برای تکمیل فقه و اصول به‌عنوان خارج در مدّت سه چهار سال. و من بعد در سال یك‌هزار و سیصد و چهارده تأهّل اختیار نموده و در اندك‌زمانی کثرت عیال و اختلال امر مئونه 214 موجب تشویش خاطر گردیده و انصراف از امر تحصیل قهرا حاصل شده، ولی برای صارف از هجوم خیالات موحشه فی‌الجمله اشتغالی به تدریس سطوح در مدرسه صدریّه از مغنی و مطوّل و حاشیه ملّا عبد الله و معالم و شرح لمعه و قوانین داشته، و متدرجا چون میل و رغبت طلّاب را در حضور مجلس تدریس کامل دیده موجب تشویق شده و تاکنون که سنه یك هزار و سیصد و چهل و پنج است اشتغال به تدریس سطوح مزبوره داشته، با نهایت افسردگی از جهت معوّق بودن امر معاش و عثمان‌مآبی مدعیّین ریاست روحانیّه که وظیفه آن‌ها تفقّد از احوال امثال احقر بود و به کلّی به‌هیچ‌وجه توجّهی نداشته و اقل هم به فضل الله و عونه تاکنون به همین حالت

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 612

به هر قسمی بوده در نهایت بی‌بضاعتی به قناعت گذرانیده، و بحمد الله این نوع شرك را که تملّق این رؤساء باشد که شاید نفعی از پرتو آن‌ها عاید شود، اختیار نکرده، و امیدوارم از برکت صاحب شریعت مطهره که چنانچه عمری باشد، مرتکب نشوم».[341]

یعقوب ترکمان آق‌قوینلو

فرزند حسن بیك ترکمان. در اصفهان از این خانواده آثار و عماراتی هست، از آن جمله سردرب معروف مقبره شیخ ابو مسعود به اسم یعقوب بیك. سال‌ها سلطنت آذربایجان و عراق و فارس داشته. وفاتش سنه 896. این شعر از اوست:

دنیا که در او ثبات کم می‌بینم | در هر فرحش، هزار غم می‌بینم
چون کهنه رباطی است که از هر طرفش | راهی به بیابان عدم می‌بینم

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 613

سلسله خاتون‌آبادی‌ها

نسب این سلسله برحسب شجره‌نامه‌ای که خود آن‌ها از کتب متفرقه ضبط نموده‌اند از این قرار است که منشعب می‌شود از حسن افطس فرزند علی اصغر فرزند حضرت سجاد.

حسن افطس به علّت آنکه دارای دماغ پهن بوده به این وصف مشهور شده. جماعتی از علمای تاریخ، در نسب افطس حکایت اختلافی کرده‌اند.

---

[341] (*) وفات آقا شیخ علی یزدی در سال 1353 ه ق اتفاق افتاده است.

افطس نسبت به حضرت صادق، اعتراضاتی داشته و حتی با محمّد بن عبد الله بن حسن بن حسن بیعت کرده، رایت زرد محمّد را به دست گرفته، به سبب قامت بلند، او را رمح آل ابو طالب می‌نامیدند. وقتی که محمّد بن عبد الله را نزدیك مدینه شهید کردند، افطس فرار کرد. منصور دوانقی درصدد گرفتن او بود تا زمان ملاقات منصور با حضرت صادق (ع) که به منصور فرمود:" اگر می‌خواهی خدمتی به رسول خدا بنمایی از افطس درگذر و او را اذیت مکن"، پس از این منصور او را عفو کرد و حسن آسوده شد (شجره).

" عمدة الطالب" می‌نویسد:" حکایتی که دلالت بر صحت نسب افطس دارد این است که وقتی حضرت صادق (ع) به حضرت موسی (ع) از برای ارحام خود وصیّت می‌فرمود تا هریك را چه مبلغ بدهند. از برای حسن افطس هفتاد دینار وصیّت نمود، یك نفر از حاضرین تعرّض نمود به اینکه حسن افطس مهیّای کشتن شما بوده است، باز نسبت به او وصیّت به احسان می‌کنید، جواب دادند نخواستم مصداق قول خداوند گردم: «وَ يَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ»*.

(2) عمر الاکبر، (3) امیر علی، (4) امیر حسین، (5) سیّد محمّد، (6) امیر حسین، (7) سیّد محمّد، (8) سیّد عباد، (9) امیر کبیر عماد الشرف، (10) سیّد اشرف الدّین حسین، (11) سیّد تاج الدّین حسن، (12) ابو الفضل تاج الدّین از اصحاب

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 614

روایت در عهد سلطان محمّد خدابنده بوده، باعث بر تشیع سلطان شد، عاقبت خواجه رشید طبیب وزیر سلطان به جهت تعصّب مذهب، تحریك بعضی کرده، او را با پسرش سیّد محمّد مجد الدّین شهید کردند. پس سلطان بر آن‌ها غضب کرده و حکم کرد تا قاتلین را بر الاغ‌ها سوار کردند و در بازار بغداد گردانیدند و بالاخره آن‌ها را کشت."

در شجره این‌طور نقل از تاریخ" عالم‌آرا" شده لیکن در" عمدة الطالب" نوشته که این سیّد تاج الدّین ابو الفضل محمّد است که از نسل علی الجزیری بن حسن افطس باشد، (13) سیّد محمّد مجد الدّین، (14) سیّد شرف الدّین، (15) سیّد حسن- یك فرزند سیّد حسین سیّد جعفر پدر سیّد قوام الدّین پدر سیّد محمود شجاع الدّین پدر سیّد معزّ الدّین پدر سیّد محمّد پدر سید علا الدّین محمّد مؤلّف کتاب" شرح الاسماء الحسنی"[342]، (16) سیّد میر حسن، (17) سیّد مرتضی، (18) سیّد جلال الدّین، (19) امیر حسن نقیب النقباء. اوّل کسی است که از سادات حسینیه ساکن مدینه طیبه به ایران انتقال نموده. علّت آن را نوشته‌اند یکی از سلاطین خراسان از امیر حسن تقاضا نمود با خانواده خود به خراسان هجرت کند، وقتی امیر حسن رئیس سادات مدینه به خراسان رسید، سلطان وقت برای تبرّك و تیمّن، دختر او را تزویج نمود و منصب نقابت مملکت خود را مفوّض به او داشت. در خراسان اولاد امیر حسن، بسیار شدند و بعضی از آن‌ها به قم و از آنجا به اصفهان مهاجرت نمودند و همواره دارای منصب نقابت بودند و در اصفهان در محلّه حسینیه معروف به شاهشهان سکونت داشتند و پاره‌ای از آن‌ها در محلّه سلطان سنجر و بعضی در محلّه جوباره. تا وقتی مرض طاعون در شهر اصفهان بروز کرد، سیّد عماد الدّین فرزند امیر حسن از شهر اصفهان گریخته به

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 615

قریه گورت منتقل شد. بعضی دیگر از این سلسله در زمان‌آباد و خوراسگان و غیره مهاجرت نمودند.

(20) امیر عماد الدّین محمّد مذکور است که چون در دامنه کوه گورت اصفهان جنب قریه خاتون‌آباد مدفون گشته، اولاد و احفاد او معروف به خاتون‌آبادی شدند. (21) امیر اسماعیل و امیر سیّد علی فرزندان میر عماد الدّین. (22) میر سیّد علی در بالای کوه جورت اصفهان مدفون است و فرزندانی دارد. (23) میر کریم اولاد میر عماد الدّین معروف به خاتون‌آبادی از زمان او تاکنون منقسم به چندین سلسله گشته‌اند از جمله آن‌ها، یکی سلسله سابقه که دارای شعبه‌های چندی است. دیگر چند سلسله از خانواده او امروزه در اصفهان معروفیّت دارند که به‌طور اختصار بعضی از آن‌ها ذکر می‌شود.

یکی سلسله امام‌جمعه‌های اصفهان هستند. امام‌جمعه کنونی آمیرزا محمّد صادق، سابقا دارای ثروتی بوده، برحسب اتّفاقات تمام ثروت او از دست رفته و شخص معیلی و منزوی گشته هیچ‌گونه مراوده‌ای نمی‌کند. حاجی میرزا هاشم قبل از او امام‌جمعه بود در بدو عمر، جهت تحصیل به عتبات عالیات رفته و پس از قدری تحصیل مراجعت به اصفهان نمود. به مناسبت مقام [و] شوکتی که پدر و عموی او داشتند استقبال اعیانی مفصّلی از او شد که هنوز جزو اخبار مهمّه آن اوقات کیفیّت آن ذکر می‌شود، مثل اینکه از اصفهان تا چندین منزل در هر منزل، کارخانه ساختن حلویّات مهیّا شده بود که روزانه مقدار بسیاری شیرینی تازه ساخته و مصرف می‌شد.

بعد از ورود، چون ملکات حمیده‌ای که از معاشرت اخبار نجف تحصیل کرده بود، دارا بود، اهالی اصفهان در مقابل آنچه ناملایمات در زمان پدر او چشیده بودند، این شخص را به‌طور فوق‌العاده تلقّی می‌کردند. و از روی حقیقت نسبت به او ارادت می‌ورزیدند، چنانچه پس از فوت پدر و عموی او مردم به

---

[342] (*) در اصل: شرح السماء الحسنی

اصرار از او درخواست كردند كه امامت جماعت بنمايد در مسجد جمعه آن‌وقت [كه شخص] ديگرى نماز جماعت مى‌گزارد. حاجى ميرزا هاشم در منزل شخصى خود مشغول جماعت شد، چون خانه [اى] كه در او نماز مى‌گزارد با آنكه از بزرگـترين خانه‌هاى اصفهان بود، گنجايش جمعيّت را نمى‌كرد، ناچار مردم ديوار اين خانه را شكافتند و به خانه مجاور كه باز از خود او بود و وسعت داشت، جمعيّت را متّصل كردند. اين خانه هم باز گنجايش نكرد به خانه سيّم جمعيّت متّصل شد و هكذا تا خانه هفتم كه تمام هفت خانه از سطح و سقف مملو از جمعيّت مى‌گرديد.

در خلال اين اوقات و برحسب استدعاى اهالى شهر، شب‌هاى جمعه جهت احيا، حاجى ميرزا هاشم به تخت پولاد رفت و در مسجد مصلّا اقامت جماعت نمود بااين‌كه وسعت مسجد مصلّاى تخت فولاد چند جريب مى‌باشد در شب‌هاى جمعه مملو مى‌گرديد.

ديگر از كارهاى حميده او اين شد كه اعلان داد پس از فوت پدر خود كه هركس طلبى از پدرم دارد، اظهار كند تا ادا سازم، در اين وقت مردم بسيارى خواه از روى حقيقت و خواه غير حقيقت نزد او ادعايى اظهار داشتند بدون سؤال و جواب وجه آن را پرداخت. اين كار را سابقا حاجى سيّد اسد الله بيدآبادى نيز پس از فوت پدر كرد و سبب توجّه مخصوصى از مردم به او شد. از پرداختن اين مقدار هنگفت وجه، لازم شد كه املاك بسيارى به قيمت نازل فروخت و به اين سبب عايدات ساليانه او كاسته شد و كفاف مخارج فوق‌العاده او را نداد.

مخارج يوميه او دو خروار نان و قريب بيست من برنج جهت منزل و جيره يك دسته از نوكرهاى او بود، ساير مخارج با وصف اعيانيّت از همين قرار بود.

اين صفات محموده كه جالب ارادت اهالى شده بود، دوام داشت تا روزى كه خلعت امامت جمعه را پس از فوت ميرزا محمّد على پوشيد. يعنى در مدّت چند دقيقه اين انقلاب كلى كه ارادت عامّه تبديل به ادبار عمومى بود، واقع شد.

به اين‌طور كه هنگام ورود حاجى ميرزا هاشم به مسجد شاه، جهت اقامه نماز جمعه، تمام مسجد شاه و اطراف او مملو از جمعيّت بود، همين‌كه روى منبر خلعت را پوشيد، تمام اين جمعيّت به قسمى متفرّق شد كه در وقت خروج از مسجد غير از بستگان شخصى او كسى باقى نمانده بود. تفرقه جمعيّت مردم از اطراف او و نداشتن عايدات كافى جهت گردانيدن چرخ امامت كه از لوازم او، داشتن عدّه بسيارى نوكرهايى بود كه داراى جبّه ماهوت و كلاه‌هاى پوست بخارايى [بودند و] در موقع سوارى امام [جمعه] جفت‌جفت در دو طرف كوچه و بازار تا مسافت زيادى حركت مى‌كردند، و همچنين جمعى از فضلا و معمّرين در عقب او سوار مى‌شدند، مخصوصا بعضى هم در حين حركت با صداى بلند به‌طور فرياد زدن در اطراف او قرائت قرآن مى‌كردند و عدّه بسيارى ديگر از ارحام و بازماندگان خانواده و بستگان او بودند كه تمام اين‌ها را مى‌بايست، امام جمعه مخارج خوراك و پوشاك و غيره بدهد.

ناچار امام‌جمعه برخلاف سيره گذشتگان با حكومت وقت، بناى آميزش را گذارد. حكومت هم در مقابل اين نعمت غير مترقبه كه سبب دوام حكومتش گرديد، بناى خود را بر اجراى مقاصد او گذارد، و هم راه‌هاى دخل در اين ضمن پيدا شد. از جمله بدون هيچ شرطى از فقير و غنى، شهرى و دهاتى از هر صنف و طبقه وقتى كه وفات مى‌كرد و صداى ضجه اولاد و عيال او از خانه بيرون مى‌رفت، جمعى نوكرهاى حاجى ميرزا هاشم وارد خانه مى‌شدند و كليه اطاق‌هاى او را قفل و مهر مى‌كردند و اموال او را توقيف مى‌ساختند، به‌عنوان مطالبه يك ثلث از اموال جهت خيرات و يك قسمتى هم به‌عنوان سهم امام

حجّت عصر- عليه السلام.

در چنين حالتى اين حركت چه اثراتى داشت، هركسى ديده است مى‌فهمد. ولى صورت خوبى كه به اين كار مى‌دادند اين بود كه در بدو امر چندين هزار تومان مطالبه مى‌كردند و بالاخره بعد از جواب و سؤال، اين حركت مفتضحانه به گرفتن چند تومان مختصرى خاتمه مى‌يافت. افراد نوكر كه مى‌ديدند همه‌وقت اين وسيله دخل مخصوص فراهم نيست، وسائل ديگر را دست‌آويز مى‌كردند؛ مثل اينكه گاهى با نردبان به خانه كسى وارد مى‌شدند با ظرف شراب. اگر صاحبخانه در منزل موجود نداشت كه بگيرند آن ظرف خودشان را نسبت به صاحب منزل مى‌دادند و او را مى‌گرفتند با هياهو و هنگامه غريب و عجيبى كه بر پا مى‌ساختند، كه ازبس هر شب درين خانه، هرزگى مى‌كنند همسايه‌ها خسته شده‌اند و به آقا شكايت كرده‌اند، و آقا تو را خواسته است، تا بالاخره براى نرفتن حضور آقا قرار مى‌شد يك‌چند تومانى به آن‌ها بدهد جهت آقا، ليكن تمام اين پول به آقا نمى‌رسيد. يك مقدار مختصرى از او را ممكن بود و هم كافى كه به خود آقا بدهند.

تشدّد این قبیل کارها وقتی می‌شد که وجهی لازم بود و به یکی از این نوکرها آن حواله می‌شد که دیگر آن نوکر به هرکس و به هر اسم می‌آویخت هیچ چاره‌ای نداشت، مگر پرداختن وجه. در مقابل آن وجه شخص صاحبش هم می‌توانست به عنوانی به دیگری بیاویزد.

خلاصه مردم اصفهان و بلوکات بدون استثنا سال‌های درازی از این راه آسایش نداشتند. تا در هزار و سیصد و بیست و یك، فجأة وفات کرد. بعد از هفتاد و یك سال زندگانی و مقبره او در محل معروف به سر قبر آقاست. 215

قبل از او میرزا محمّد علی- پدر میرزا محمّد صادق امامجمعه و فرزند میرزا جعفر فرزند میر سیّد محمّد فرزند میر عبد الباقی، امامجمعه شد، و او از اهل

علم بود. ظلّ السلطان حاکم اصفهان به سبب ضدیّت امامجمعه سابق با او، آن را معزول ساخته بود و میرزا محمّد علی را در هزار و دویست و نود و شش بجای او منصوب ساخت. اگرچه اخلاق آمیرزا محمّد علی مقتضی بعضی شرارت‌ها و کارهای ناهنجار نبود، لیکن بستگان او به غرور ارتباط با ظل السلطان جهت جلب نفع مرتکب کارهای بسیار زشت می‌گشتند تا در سنه هزار و سیصد وفات نمود و در سر قبر آخوند مدفون شد.

قبل از او آمیر محمّد حسین- عموی حاجی میرزا هاشم فرزند حاجی میرزا حسن فرزند حاجی میرزا محمّد حسین فرزند میر عبد الباقی سابق- امام جمعه شد.

آمیر محمّد حسین قدری معقول و تفسیر، تحصیل کرده بود غالبا هم با فضلا و دانشمندان معاشرت داشت و با همه‌کس نشست و برخاست می‌نمود و خویشان نزدیك او هم خوش‌گذران و متموّل و عیّاش بوده‌اند. به این سبب مردم نسبت تردماغی و با هر سری سرّی داشتن را به او داده‌اند.

زمان حیات برادر که توانایی و قدرت زیادی در این خانواده بود، و قطع و فصل امور مردم به آنجا محوّل می‌گردید، آمیر محمّد حسین دارای املاك بسیاری گردید، و چون علاوه بر حیثیّات برادر، حیثیّات خانوادگی هم شخصا دارا بود دیگر کسی را در اصفهان طرف اعتنا قرار نمی‌داد، و با بیشتر از طبقات علما، ستیز و آویز داشت و به همین سبب موقعی که در بلوای اصفهان بر ضد حکومت ظل السلطان که آمیر محمّد حسین، سردسته واقع شده بود، سایر علما از حضور در تلگراف‌خانه که محل اجتماع بود استنکاف کردند در آن‌وقت میر محمّد حسین تنها ماند و تظلّمات حقّه اهالی به صورت تحریکات او درآمد.

آمیر محمّد حسین 216 پس از چند سال از وفات برادرش که منصب سلطان العلمایی و امامجمعگی به کسی داده نمی‌شد موفق گردید و دارا شد، لیکن

طولی نکشید که در هزار و دویست و نود و شش او را معزول کردند بعد از دو سال امامجمعگی. پس از عزل به فرمان مظفر الدوله او را تبعید به طهران و خراسان ساختند، تا اینکه به توسط خویشان طهرانی او که امامجمعه و صدر العلماء بودند، اجازه یافت که به اصفهان معاودت کند و خانه‌نشین گردد و با کسی مراوده نکند. او هم از خراسان از راه بیابان به اصفهان آمد. نه کسی از او استقبالی کرد و نه احترامی به او گذاردند تا در سنه هزار و دویست و نود و هشت وفات نمود و بستگانش معتقد بودند به اینکه مسموم شده است. مدّت تبعید و خانه‌نشینی او هم دو سال بود. نعش او حمل به عتبات و در نجف مدفون شد.

قبل از او برادر میر محمّد حسین، آمیر سیّد محمّد، امامجمعه و سلطان العلماء بود [وی] پدر حاجی میرزا هاشم و فرزند حاجی میرزا حسن امام جمعه [بود].

پس از فوت برادرش میر محمّد مهدی 217 که در سنه هزار و دویست و پنجاه و چهار وفات کرد. میر سیّد محمّد دارای منصب و لقب امامجمعه و سلطان العلماء شد.

در بدو امر چند نفر نوکر داشت که از سردسته‌های اشرار بودند خصوص حاجی غلامحسین و پسرهایش که در تواریخ ذکر آن‌ها شده و محمّد شاه اشخاصی را که بالخصوص می‌خواست دستگیر نماید در سفری که برای رفع فتنه و آشوب حادثه‌ای در اصفهان به سبب اشرار، به اصفهان آمده بود، از جمله همین حاجی غلامحسین و پسرهایش بودند که دستگیر شدند و در عمارت نمکدان دندان‌های او را کندند و بر کلّه‌اش کوبیدند. و این جماعت نوکر برای اجرای مقاصد خود و شهوت‌های بهیمی و درندگی‌های

سبعی، آمیر سیّد محمّد را تکیه و پناهگاه ساخته بودند هر امر شنیعی را مرتکب می‌شدند و به سبب اقتدار آمیر سیّد محمّد، کسی نمی‌توانست از آن‌ها جلوگیری کند.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 621

حتی وقتی یکی از غلامان او که مست بوده است و در اطراف مسجد شاه هرزگی می‌کرده به حکم آشیخ محمّد باقر نجفی او را دستگیر کرده و حد می‌زنند.

آمیر سیّد محمّد از شنیدن این خبر یك عدّه از نوکرهای خود را شبانه مأمور می‌کند که بروند در خانه حاجی شیخ محمّد باقر و هرکه در آنجا هست گرفته بیاورند. آمیر محمّد حسین برادر او هم جمعی را به اتّفاق اشرار و الوار میدان کهنه با آن‌ها همراه می‌سازد. بعضی نسبت می‌دهند که در این قضیه خود آمیر محمّد حسین هم کلاه نمدی بر سر گذاشته بوده است، در ضمن سایرین ناشناس رفته است، و هم گویند که آمیر محمّد حسین بسیاری از مواقع شخصا کلاه سر می‌گذاشته و ناشناس به اتّفاق نوکرهایش جهت اجرای این‌گونه قضایا می‌رفته است. خلاصه وارد خلوت حاجی شیخ محمّد باقر شدند و چند نفر از علما- معمول حاجی شیخ محمّد باقر این بوده که همیشه جماعتی از علما و مجتهدین را در منزل خود شب و روز پذیرایی می‌کرده- که در آنجا مشغول مطالعه بودند مانند آسیّد کاظم یزدی و آخوند ملّا محمّد نقنه‌ای و غیره را دستگیر می‌کنند و می‌برند نزد میر سیّد محمّد، میر سیّد محمّد هم حکم می‌کند که آن‌ها را انواع شکنجه و عذاب بنمایند، به‌طور بسیار قبیحی.

این وضع بود که کسی را قدرت جلوگیری از آن‌ها نبود. با آنکه زمان خسرو خان گرجی و فضل علی خان قراباغی بیگلربیگی ازبس شکایت به دولت نمودند از شرارت اشرار اصفهان در هزار و دویست و پنجاه و هفت، محمّد شاه به اصفهان آمد و آن‌ها را سرکوبی کرد.[343]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص650

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 650

آخوند مرحومند از اخت میرزا علاء الدّین محمّد گلستانه.

و اما اولاد آخوند مرحوم از همشیره ابو طالب خان نهاوندی، مرحوم فاضل میرزا محمّد رضا و همشیره ایشان بوده، و از میرزا محمّد رضا اولاد ذکور و اناث شده و از هیچیك خلفی باقی نماند. و از همشیره مزبوره که حلیله فاضل مقدّس ملّا حیدرعلی بن العلّامة المحقق المدقّق ملّا میرزا شیروانی بوده، و از ایشان صبیّه به هم رسیده که زوجه جوان فاضل آقا میرزا خلف عالی‌حضرت فاضل مترجم تهذیب الاحکام به امر السلطان حسین ملّا محمّد تقی گیلانی الاصل بوده، و اولاد او ان‌شاءالله تعالی در ذیل اولاد ملّا میرزا، مذکور خواهد شد.

و صبیّه دیگر نیز می‌داشت که زوجه آقا عبد الله، خلف ملّا محمّد قاسم، نواده ملّا محمّد علی استرآبادی بوده و بعد ان‌شاءالله تعالی مذکور خواهد شد.

و اما اولاد آقاخوند مرحوم از عقیقه معقوده دو پسر و دو دختر رسیده، و اما پسرها: میرزا محمّد جعفر و میرزا عبد الله بودند. از میرزا محمّد جعفر دختری بود که صبیّه آن دختر در حباله جناب عمی‌ام میرزا ابو طالب و والده نورچشمی‌ام، میرزا حسین و همشیره اوست، و صبیّه دیگر نیز داشت زوجه فتح الله خان بن علی مردان خان بختیاری و ولدی از او به هم رسید نامدار خان و در میان بختیاری می‌باشد. 234 و از میرزا عبد الله دو صبیّه در بیدآباد می‌بود: یکی زوجه میرزا عبد الله بن میر سیّد محمّد ملّاباشی بن میر محمّد صالح، و دیگری زوجه میرزا محسن بن میر زین العابدین میر محمّد صالح، و والده او. امّا دو صبیّه آخوند مرحوم یکی در حباله مرحوم میر زین العابدین بن علّامه میر محمّد صالح، مشار الیه بود، و از ایشان مرحوم میر سیّد رضا و میرزا محسن و میر محمّد هادی و میر محمّد صالح مشهور به آقایی به هم رسید، و از مرحوم میر سید رضا عالی‌حضرت میرزا محمد علی امام جماعت بیدآباد و همشیره‌ای به هم رسید و از ایشان سه پسر و یك دختر به هم رسید، یعنی باقی‌مانده. اما سه پسر:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 651

---

[343] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

میر محمّد باقر 235 و میر سیّد ابو تراب و میرزا عابد و صبیّه حلیله میر زین العابدین بن میرزا محسن مشار الیه می‌باشند که مذکور خواهد شد.

همشیره میرزا محمّد علی حلیله مرحوم آقا محمّد بن الفاضل الصالح المولی زین الدّین الخوانساری الاصل امام الجمعة بالاصفهان به هم رسید که باقی مانده، و از آقا محمّد ازین حلیله یك پسر دیگر و یك دختر به هم رسید: پسر، میرزا محمّد علی، و دختر، در حباله میرزا جعفر طبیب می‌باشند. و از میرزا محسن از صبیّه مرحوم میرزا عبد الله پسر میر زین العابدین میر محمّد حسین و میرزا محمّد علی به هم رسید و از زوجه دیگر، صبیّه‌ای که در حباله عمزاده حقیر میرزا محمّد رضا بن میرزا محمّد علی بن میرزا محمّد کاظم یك پسر و سه صبیّه به هم رسید که مذکور شد، و میر محمّد هادی را خلفی می‌باشد مسمّی به میر محمّد تقی صهر عالی‌جناب میر محمّد حسین، و دو صبیّه هم داشت یکی در حباله میر محمّد حسین بن میرزا محسن بود، و صبیه دیگر میر محمّد هادی در حباله عالی‌جناب میر عبد الواسع بن الفاضل میر ابو طالب، و از این حلیله دو صبیّه ماند که هر دو زوجه عالی‌جنابان مقدّس‌القابان میر سیّد محمّد و میر محمّد تقی ابناء المرحوم میر سیّد عبد الباقی می‌باشند و اولاد ایشان از ایشانند، مگر میر محمّد صادق بن میر سیّد محمّد که حال مذکور می‌شود، و زوجه میر محمّد هادی [که] مذکور خواهد شد ان‌شاءالله تعالی. و آقایی را نیز صبیّه می‌باشد از صبیّه میر محمّد مهدی بن میر محمّد بزرگ که در حباله عالی‌جناب مقدس القاب میر سیّد محمّد بن امیر عبد الباقی بود که در وقت وضع حمل وفات یافت. و از ایشان میرزا محمّد صادق مشار الیه می‌باشند، و صبیّه دیگر آخوند را بنات ستّه می‌بود: یکی والده اولاد مرحوم مغفور میر محمّد مهدی بن میر محمّد حسین، دوم والده اولاد آمیر عبد الباقی، سیّم حلیله مرحوم میر سیّد رضا مذکور، چهارم حلیله مرحوم میر محمّد هادی برادر میر سیّد رضا که الحال در حیات است، پنجم

حلیله میرزا نور الدّین محمّد مشکی، ششم زوجه مرحوم حاجی محمّد کاظم قهپایه‌ای که الحال که هفتم شهر شوال 1217 است موجود است و از او دو پسر در نظر است: آقا محمّد و آقا محمّد باقر و یك صبیّه که در حباله میر محمّد حسین بن میرزا محسن می‌باشد که ازو دو صبیّه دارد، هر دو در حباله ملّا جعفر قهپایی و برادر او می‌باشد. و صبیّه آقا محمّد باقر در حباله میرزا محسن می‌باشد.

اما اولاد اناث رابعه علّامه مقصود، ملّا محمّد تقی مجلسی به نحوی است که مرقوم می‌گردد. از حلیله مرحوم علّامه مقصود ملّا محمّد صالح مازندرانی چند پسر بوده: یکی فاضل علّامه آمحمّد هادی مترجم قرآن و ملّا نور الدّین محمّد و ملّا محمّد سعید اشرف و ملّا حسن علی و ملّا عبد الباقی و ملّا محمّد حسین. و آنچه بر حقیر معلوم است یك صبیّه، و لیکن مسموع شد که دو صبیّه بوده. اما اولاد علّامه محمّد هادی یکی فاضل کامل آقا مهدی بوده و حواشی بر شرح عضدی مختصر نوشته و جمعی از فضلای معاصرین تلامذه او بوده‌اند، و دیگر آقا محمّد علی، و دیگری آقا علی اصغر و دیگری آقا محمّد تقی.

اما اولاد آقا مهدی از ذکور اثری نمانده، حال دو صبیّه که از ایشان مانده یکی حلیله مرحوم آقا محمّد تقی بن ملّا محمّد قاسم بن ملّا محمّد شفیع ملّا محمّد علی استرآبادی است، و دیگری حلیله برادرزاده او حاجی محمّد عطّار که در مشهد کاظمین علیهما السلام دکّان عطّاری دارد و از بسیاری از مقدمات این نسب مطلع بود، و از قدمای سلسله کسی که در آخر بود و اطّلاع کامل داشت او بود، و ذکر ایشان در ذکر اولاد محمّد علی استرآبادی ان‌شاءالله تعالی مذکور خواهد شد. و خاله این دو خواهر که از جریده سلسله بود زوجه آقا محمّد عقدایی، و فرزندی داشت محمّد علی نام، و دختری هاجره نام به عقدا رفتند. اما اولاد آقا محمّد علی بن آقا هادی منحصر دو پسری بود و دختری بود، اما پسر عالی‌حضرت فضائل و کمالات دستگاه آقا محمّد هادی است و از صبیّه او که در

حباله عمّ حقیر میرزا محمّد علی بود دختری مانده و اولاد آقا محمّد هادی ده پسر و چند دختر و اما پسرها: یکی میرزا محمّد علی مشهور به آقا میرزا بوده و ایشان را یك پسر و دو دختر می‌باشد، و پسر دیگر آقا هادی آقا حسن علی و او را چند اولاد است، و صبایای آقا هادی یکی زوجه سیّد مرتضی و زوجه میر محمّد تقی اخوین طباطبائیین، و یکی زوجه آقا هادی حکّاك و دیگری زوجه میر محمود خالهزاده ایشان اردستانی است، و دیگر والده نورچشمی محمّد کاظم و برادرهای اوست و دیگری زوجه آقا محمّد ابراهیم زرگر است، و از مجموع اولاد ذکور او اناثا هست.

و اما آقا علی اصغر را صبیّه می‌بود از زوجه‌ای که صبیّه میرزا محمّد تقی نجف‌آبادی جدّ عالی‌حضرت میرزا عبد الرزاق قاضی نجف‌آبادی به هم رسیده بود، و از آن صبیّه دو دختر ماند: یکی زوجه آقا حسین نسّاج، و دیگری زوجه محمّد تقی نامی از اهل قریه کرده‌بادجی. و از اولاد آقا محمّد تقی بن آقا هادی مترجم کسی نمانده. اما اولاد ملّا نور الدّین محمّد چنانچه از ثقات مسموع شد یك پسر و دو دختر بوده. اما پسر آقا محمّد رحیم بوده و حواشی از او، خود بر حواشی جدّش آقاخوند ملّا محمّد صالح بر معالم دیدم، و صبیّه داشت خانم بزرگ، لقب زوجه مرحوم آقا مهدی بود، و پسری داشت آقا محمّد باقر کفن نویس فوت

شدند همه بلاعقب، و دو دختر: یکی زوجه مرحوم ملّا اکمال بوده و از او فاضل علّامه مجتهد الزمانی آقا محمّد باقر اصفهانی مشهور به بهبهانی مجاور کربلای معلّا و برادر ایشان، آقا حسن رضا و آقا محمّد حسین که در کازرون می‌بود به هم رسید، و از عالی‌جناب مجتهد الزمانی آقای آقا محمّد باقر فاضل علّامه آقا محمّد علی در کرمانشاهان می‌باشند، و آقا عبد الحسین که در عتبات می‌باشند. و همشیره ایشان حلیله عالی‌جناب فاضل میر سیّد علی بن آقا سیّد میر ابو المعالی کوچك می‌باشند. و میانه مجتهد الزمانی و

مرحوم محمّد طباطبایی جدّ فاضل سیّد محمّد مهدی مواصلت هست، و در این میان اولاد بسیاری به هم رسیده است.

اما آقا حسن رضا را دو پسر: آقا محمّد ابراهیم و حاجی‌بابا و صبیّه که زوجه عالی‌حضرت آقا اسد الله است به هم رسیده. و اولاد آقا محمّد حسین در کازرون می‌باشند، و صبیه دیگر ملّا نور الدّین محمّد زوجه مرحوم مغفور میرزا محمّد تقی نجف‌آبادی هم بوده، و از ایشان مرحومان آقا علی نقی و آقا رضی به وجود آمدند بلاعقب بود، و فرزند ارجمند آقا علی نقی عالی‌حضرت علامی میرزا عبد الرزاق قاضی نجف‌آبادی و دو همشیره ایشان به هم رسیدند. میرزا را اولاد چند در نجف‌آباد هست، و از یکی از دو همشیره آن از مرحوم ملّا منصور صبیّه داشت که زوجه برادر مرحوم حاجی میرزا صراف جواهری و از او میرزا بدیع و اخوه ایشان به هم رسیدند، و آن دیگر را زوجی می‌باشد از کسبه. و صبیّه میرزا محمّد تقی نجف‌آبادی مذکور را زوجه مذکور و زوجه مرحوم ملّا یعقوب نهاوندی بوده، و از ایشان مرحوم آقا اسد الله و خواهرش به هم رسیدند. و از آقا اسد الله فرزندی در بهبهان می‌بود والده آقا اسد الله، سابقا زوجه آقا علی اصغر خلف علّامه آقا محمّد هادی مترجم می‌بود، و ازو صبیّه‌ای به هم رسید که زوجه ملّا صادق نهاوندی شد، و از ایشان صبیّه به هم رسید، این صبیّه را دو دختر می‌بود: یکی زوجه آقا حسین نسّاج و دیگری زوجه شخصی کردآبادی که سابق مذکور شد. و همشیره مذکور آقا اسد الله صبیّه ملّا یعقوب نهاوندی زوجه میر سیّد علی بزرگ همشیره‌زاده مجتهد الزمانی آقا محمّد باقر بهبهانی است، و از ایشان دو فرزند صالح عابد به هم رسیدند: میر سیّد احمد و میر سیّد ...[344] اما اولاد ملّا محمّد سعید اشرف یکی: فاضل علّامه میر محمّد امین است که شرح

مبسوطی بر تهذیب کلام علّامه ملّا سعد الدّین تفتازانی که قسم دوم تهذیب است و قسم اوّل در منطق است، و حاشیه مرحوم ملّا عبد الله بر اوست و نوشته و از اولاد او احدی نمانده است، و دیگری میرزا محمّد علی در هندوستان اولاد چند دارد در مرشدآباد بنگاله، و دیگری صبیّه‌ای است که جدّه والده حقیر است و مذکور شد.

اما اولاد ملّا حسن علی که در هند مشهور به حسن علی خان است: یکی میرزا علی اشرف بوده و از اولاد آقا هادی پسر او، دو نفر ضعیفه در خانه‌های اجدادی خود می‌باشند. و هر دو را اولاد هست، از یکی پسری هست و تتمه دخترند، یکی از آن‌ها حلیله عالی‌حضرت آقا حسن علی بن آقا هادی است، و یکی در بیدآباد زوجه میر زین العابدین نقاش است که چند اولاد پسر و دو دختر دارد و یك دختر او زوجه آقا حسن علی مذکور می‌باشد، از او اولاد دارند. و اولاد دیگر ملّا حسن علی بن ملّا محمّد صالح مازندرانی در هند می‌باشند و مسموع شد که یکی از آن‌ها موسوم به میرزا ابو البقاء است. اما اولاد ملّا عبد الباقی بن ملّا محمّد صالح مازندرانی یك پسر و چند دختر بوده است. اما پسر جناب فاضل مرحوم ملّا محمّد صالح مشهور به آقابزرگ می‌باشند، و ایشان را پسری بود موسوم به آقا علی الدّین محمّد و دو صبیّه: یکی زوجه مرحوم آقا محمّد صادق بن ملّا محمّد تقی گیلانی نواده دختری ملّا میرزا شیروانی، و دیگر حلیله مرحوم میرزا عزیز الله والد حقیر. اما اولاد آقا علاء الدّین محمّد سه پسر می‌باشد: حاجی محمّد علی که در هند است، و حاجی میرزا اسماعیل و حاجی جعفر که در می‌باشند.

اما اولاد حاجی محمّد علی و اولاد حاجی میرزا اسماعیل عالی‌حضرت، میرزا غلامحسین و میرزا محمّد تقی و همشیره‌های ایشان. و از حاجی محمّد جعفر یك صبیّه می‌باشد که در حباله عالی‌جناب فاضل آقا عبد الحسین بن

مجتهد الزمانی آقا محمّد باقر است، و خلف مرحوم آقا محمّد صادق از صبیه آقابزرگ آقا محمّد رضا مشهور به آقا میرزا، خالهزاده حقیر است.

و اما آقا میرزا را اولاد چند هست در عتبات. آقا محمّد حسین و اولاد مرحوم میرزا عزیز الله والد حقیر از صبیه آقابزرگ یکی حقیرم و همشیره‌زاده‌های حقیر که رقم زد کلك بیان گشت.

---

[344] (*) در اصل افتادگی دارد.

و امّا اولاد دختری مرحوم ملّا عبد الباقی یکی زوجه مرحوم میرزا امین، تاجر بوده و آقایی و آقا علی نقی از اویند، و پسر آقا علی حاجی عبد الباقی حاجی ابو الحسن بودند. و آقا عبد الحسین پسر حاجی ابو الحسن باقی‌مانده، و دیگر هیچ. نهایت او را بحمد الله تعالی اولاد می‌باشد. و دیگری زوجه مرحوم فاضل حاجی ملّا محسن، ساکن قریه مارچی از قرای ماربین اصفهان بوده و از اولاد او در این زمان آقا حیدرعلی نام جوانی باقی‌مانده است. و ملّا محمّد حسین بن ملّا محمّد صالح را پسری بوده محمّد رضا نام، صاحب کمال و لیکن از آن اثری نمانده.

تا اینجا ختم اولاد ذکور و اناث مرحوم ملّا محمّد صالح مازندرانی آنچه به حقیر رسیده این است که: صبیه ایشان حلیله فاضل مرحوم میر ابو المعالی بزرگ بوده است، علّامه وحید ملّا محمّد صالح مازندرانی نوّر الله زوجه از صبیه مرحوم آمنه فاضله بنت علّامه ملّا محمّد تقی مجلسی.

اما اولاد علّامه وحید ملّا محمّد علی استرآبادی یکی ملّا شفیع بوده، و یکی ملّا محمّد طاهر اولاد محمّد قاسم، یکی مرحوم آقا محمّد تقی بوده که از دختر آقا میرزا پسر ملّا محمّد تقی نواده ملّا میرزا که والده آن دختر صبیه مرحوم ملّا حیدرعلی بن ملّا میرزا شیروانی بود، آقا ابو الحسن و همشیره او به هم رسیدند. و از آقا ابو الحسن در طاعون عتبات در سنه 1186 احدی باقی نماند.

و لیکن از همشیره او که در نجف بود، ظاهر این است که اولاد باشد. و اولاد دیگر

آقا محمّد علی مزبور حاجی که حیّ است و حاجی مهدی که متوفی شده از صبیّه مرحوم آقا مهدی بن آقا هادی مترجم به هم رسیده در عتبات اولاد می‌باشد، دو برادر مشهورند به کفن‌نویس، و دیگری آقا محمّد قاسم بود که مذکور شد و اولاد داشت و برادر آقا محمّد تقی می‌بود، و برادر دیگر آقا محمّد تقی پدر حاجی محمّد عطّار است که در کاظمین ساکن بود.

و اما ملّا محمّد طاهر بن ملّا محمّد شفیع را پسری بود مشهور به میرزا کوچك اصم، و صبیّه میرزا کوچك [را] بعد از فوت پدر مذکور او به یزد برد، فوت و حیات ظهور ندارد. و اولاد ملّا کمال الدّین حسین بن ملّا محمّد علی استرآبادی، آقا محمّد باقر، و میرزا احمد، و پدر میرزا کمال الدّین حسین و همشیره نیز داشتند، که او را صبیّه بود غیر مزوجه تا عجوزه شد. از میرزا کمال الدّین حسین ثانی اولاد در عتبات بود. بیش از این حال نمی‌دانم. مجموع مجاورین عتبات بودند، و والده میرزا کمال الدّین حسین ثانی را که از همین سلسله بوده فاضل متبحر بهاء الدّین محمّد، مشهور به فاضل هندی گرفته. از ایشان صبیّه به هم رسید: زوجه قاضی اجنّیه رویدشت شد والده جنبیّه گرفت، او را معلوم نشد که از آن‌ها فرزندی شد یا نه، و ملّا محمّد شفیع استرآبادی را صبیّه بود جدّه آقا هادی بن آقا محمّد علی بن آقا هادی مترجم. اولاد فاضل علّامه محقّق میرزا محمّد علی بن شیروانی مشهور به ملّا میرزا از صبیّه آقاخوند ملّا محمّد تقی مجلسی رحمه الله علیهم یکی فاضل مقدّس آخوند ملّا حیدرعلی که در عتبات مشهور است و تألیفات بسیار دارد، و دیگر صبیّه بوده است. و اولاد ملّا حیدرعلی چند پسر بود از غیر صبیّه: ملّا محمّد باقر مجلسی، آقا علی بزرگ، و آقا علی ثانی، و آقا علی ثالث، از آقا علی ثالث، گویا اولاد باشد. و ملّا حیدرعلی را صبیّه بود که از صبیّه علّامه مرحوم ملّا محمّد باقر مجلسی در تحت او بود به هم رسید: یکی زوجه آقا محمّد تقی بن ملّا قاسم بن ملّا محمّد شفیع استرآبادی

بود که مذکور شد، و دیگری زوجه حاجی مرتضی کلاه‌دوز اصفهانی والده آقا محمّد کلاه‌دوز بوده. اولاد آقا محمّد مزبور در نزد آقا رحیم قنادی می‌باشد در محله میدان میر اصفهان و صبیه ملّا میرزا شیروانی حلیله ملّا محمّد تقی که حال می‌باشند منصوب به ملّا میرزا شیروانی می‌باشند.

ملّا محمّد تقی مزبور [را] اولاد بسیار است: اوّل آقا میرزا که مذکور شد، دوم آقا علی، سیّم آقا محمّد کاظم، چهارم آقا محمّد صادق و دو صبیّه. اولاد آقا علی [را] صبیّه‌ای بود زوجه حاجی رجبعلی ریخته‌گر، و از او دو دختر رسید:

یکی زوجه مرحوم حاجی رمضان ریخته‌گر بوده والده آقا مهرعلی و آقا عبد الغفار ریخته‌گر که حال در عتبات می‌باشند. و دیگر زوجه آقا میرزا خلف مرحوم آقا محمّد صادق مزبور والده آقا محمّد کاظم، و آقا محمّد حسین که حال مجموع در عتبات می‌باشند. و اولاد مرحوم آقا محمّد کاظم دو پسر بود که وفات کردند بلاعقب، و سه صبیّه بودند: یکی حلیله مرحوم ملّا عزیز الله خوانساری و از او حاجی ابو القاسم که در عتبات است به هم رسید. گویا برادری هم دارد، و دیگری زوجه مرحوم حاجی ابو الحسن خلف آقا علی نقی خواهرزاده آقابزرگ جدّه امی حقیر و از او پسری هست موسوم به آقا عبد الحسین و اسمش مذکور شد، و از صبیّه ثالثه دختری به هم رسید و حال مفقود است. و از مرحوم آقا محمّد رضا مشهور به آقا میرزا کفن‌نویس خالهزاده حقیر به هم رسید بسی مکرر مذکور شد.

و دو صبيّه ملّا محمّد تقى مزبور: يكى زوجه مرحوم ميرزا محمّد جعفر خلف علّامه مغفور ملّا محمّد باقر مجلسى بود، و از او صبيّه به هم رسيد و متوفيه گرديد، و از صبيّه مزبور، صبيّه‌اى هست زوجه عمّى‌ام ميرزا ابو طالب، و از ايشان، ميرزا حسين و همشيره‌اش به هم رسيد كه در حباله ميرزا احمد مخدومزاده عمّ ديگر ميرزا ابو القاسم است، و ديگرى زوجه خالويى‌ام آقا علاء الدّين

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 659

محمّد بن آقابزرگ بود، و از حاجى محمّد جعفر كه در عتبات است به هم رسيد.

و از مرحوم ميرزا كاظم كلارى فسايى احدى نمانده و اگر باشد بر حقير معلوم نيست. بهذا القدر بلغنى امر هذه السلسلة و الله عالم بحقيقة هذه و جزئيات باقى الاحوال، در اواخر شهر ربيع الثانى اين تذكره نوشته شد در سنه 1194.

و پسر ديگر مير ابو المعالى مير سيّد على بود، و صبيّه مير سيّد على مزبور، والده جناب حاجى ملّا محمّد برادرزاده آقا محمّد تقى بن ملّا محمّد قاسم بن ملّا محمّد شفيع استرآبادى كه مذكور شد، كه در مشهد كاظمين عطّار بود. پسر او حاجى ميرزا است و فرزند ديگر مير ابو المعالى، مير ابو المعالى كوچك است كه والد مرحوم آقا سيّد والد جناب فاضل علّامه مير سيّد على است كه در كربلا مى‌باشند، و صهر همشيره‌زاده مجتهد الزمانى آقا محمّد باقر است، و دو دختر ابو المعالى بزرگ: يكى حليله فاضل علّامه ملّا محمّد رفيع جيلانى مجاور مشهد مقدس رضوى مى‌بود و از او دو صبيّه به هم رسيده يكى حرم محترم نواب مغفور فاضل، ميرزا محمّد على مى‌بود، و ديگرى زوجه آقا عبد اللطيف كه والد عالى‌جناب ميرزا محمّد محسن داماد نواب مغفور و اخوه ايشان مى‌بود، و صبيه ديگر مير ابو المعالى بزرگ زوجه مرحوم فاضل ملّا محمّد شفيع برادر ملّا محمّد رفيع بوده. و او والده نواب مرحوم ميرزا محمّد على و اخوه ايشان بوده كه سواى نواب، مجموع در محاصره اصفهان [توسط] افاغنه محمودى به رحمت ايزدى پيوستند. و اولاد نواب مغفور يكى نواب مرحوم ميرزا احمد بودند، و ديگرى نواب مرحوم ميرزا محمّد رضا و خلف نواب مرحوم ميرزا احمد عالم‌پناه نواب ميرزا محمّد جعفر مى‌باشند و در سلسله نواب فضلا مى‌باشند، مثل عالى‌جناب مقدس القاب علامى ميرزا و اخوه ايشان و مجموع سلسله مرحومان ملّا محمّد رفيع و ملّا محمّد شفيع در دارالعباده يزد مى‌باشند. و الله اعلم بالصواب. تمت الرسالة موسوم بتذكرة الانساب على يد أقلّ الخليقة و الطلاب محمّد حسين ابن

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 660

المولى المرحوم المبرور ميرزا ابو طالب الماسى فى محروسه الاصفهان.

در سنه هزار و دويست و سى و دو- 1232- در زمستان بارندگى نشد و در بهارش هم نشد، و در آن سال خشك‌سالى و تنگ‌آبى به مرتبه‌اى شد كه چاه‌هايى كه در هفتاد سال قبل از اين كنده شده و در عرض اين مدّت آب داده بود در اين سال خشك شد، و به‌قدر دو ذرع تخمينا كنده شد و مجموع محصولات شتوى خشكيد از نه بلوك اصفهان. مگر بلوك لنجان كه حاصل آن بلوك بسيار خوب شد كه پنج سال به آن خوبى نشده بود، و محصول آن بلوك را كلا جمع كردند و جمعى از متموّلين خريدند و حبس كردند و حاكم هم حبس كرد، و خلق به تنگى افتادند و جمع كثيرى از شدّت جوع مردند. و خلق آن و لا كسبه هرچه داشتند به قيمت نازل فروختند، و گندم و آرد را از قرار يك من، سه‌هزار الى سه‌هزار و پانصد دينار فروختند و خريدند و اين گرانى به اين شدّت، شش طول ماه كشيد، لكن دو سال گرانى بود و الحال كه سال سيّم است كه ارزان شده، يك من هشتصد دينار مى‌باشد. و در آن سال گرانى، جمعى از خوردن پوست خيك و علف جان بردند، لكن در ارزانى، مجموع مردند.

خلاصه بر خلق بسيار بد مى‌گذرد از بى‌دخلى و بى‌چيزى و جمعى متموّل كه شغل ايشان معامله مأكولات مى‌باشد حتى پيه و روغن. و به اين سبب بر خلق اصفهان بد مى‌گذرد يعنى بر كسبه و اشخاصى كه وسط الحال بودند و فسقه و فجّار بسيار شده‌اند، و شب‌ها در خانه‌ها و روزها علانيه، مال مردم را مى‌برند و بيشتر اين افعال شنيعه از الوار سرمى‌زند. خداوند، صاحبى بحقّ محمّد و آله برساند.

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 661

نجفى‌ها

خانواده شيخ محمّد تقى (خانواده من)

به‌عنوان فوق:" خانواده من"، حاج شیخ محمّد باقر[345]، فرزند حاج شیخ محمّد تقی فرزند حاج شیخ محمّد باقر فرزند شیخ محمّد تقی، رساله‌ای نوشته که به‌طور خلاصه در اینجا نقل می‌شود.

شیخ محمّد تقی یکی از دو پسر عبد الرحیم بیك فرزند محمّد قلی بیك از اهل ایوانکی می‌باشد. ایوانکی قصبه بلوك ورامین طهران است.

آشیخ محمّد رضا فرزند حاج شیخ محمّد حسین سبط شیخ محمّد تقی در رساله‌ای که به‌عنوان اشخاصی را که ملاقات نموده، نوشته: محمّد قلی بیك فرزند میرزا مهدی است که اسم او را در یکی از کتیبه‌های صحن مرقد حضرت امیر المؤمنین علیه السلام در نجف نوشته شده و از طرف نادر شاه در آنجا مأمور تعمیرات بوده است و از اهل فلوجه از دهات بغداد می‌باشد، زمان استیلای نادر شاه به عراق جماعتی را از آنجا به اطراف طهران کوچانید، از جمله آن‌ها این خانواده است که در ایوانکی سکونت یافتند.

آقا احمد فرزند آقا محمّد علی کرمانشاهی فرزند آقا باقر اصفهانی بهبهانی مؤلّف کتاب" مرآة الاحوال" شرحی راجع به خانواده خود می‌نویسد و خلاصه آن این است که: آقا محمّد علی کرمانشاهی به سبب تکلیف و اصرار و درخواست از آقا باقر بهبهانی و غیره که الله قلی خان زنگنه حاکم کرمانشاهان نموده بود، ایشان در کرمانشاهان هنگام عبور مجبور به توقّف و توطّن

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 662

کرمانشاهان گردیدند و صبیه الله‌وردی بیك را در آنجا تزویج نمود. الله وردی بیك فرزند مهدی قلی خان 236 بیگدلی است از امرای نادر شاه و مأمور تعمیر صحن و قبّه نجف اشرف از طرف نادر شاه شده است و اسم او در کتیبه سردرب طوسی نوشته شده. آقا احمد پسر آقا محمّد علی از این صبیّه الله وردی بیك تولّد شده و باز می‌نویسد: دختر دیگر الله وردی بیك را حاج محمّد رحیم بیك استاجلو تزویج نموده و از آن دختر دو پسر آورد: یکی آقا محمّد تقی، و دیگری آقا محمّد حسین. و دو دختر، کبری در حباله من است و صغری با پسر عمّ خود منصوب است. و خاله ماجده تا به حال (1224) با دو فرزند خود آقا محمّد تقی و آقا محمّد حسین که هر دو از اهل فضل و کمال هستند در قید حیات است و در نجف اشرف مجاور است. وفات حاج محمّد رحیم بیك سنه (1217) [بوده است].

محمّد قلی بیك از مستخدمین دولت نادر شاه افشار بوده است، مأموریت تعمیر صحن و تذهیب گنبد مقدس نجف را [برعهده] داشته، اسمش در کتیبه صحن نزدیك به درب طوسی مرقوم است.

عبد الرحیم بیك دو پسر داشته که ترك سیره پدران خود را نموده به تحصیل علوم شرعیه مشغول شدند و در اوایل قرن سیزدهم هجری از فضلای شاگردان شیخ جعفر نجفی بوده‌اند. برادر بزرگـتر، شیخ محمّد تقی و دیگری شیخ محمّد حسین نام داشته [است].

شیخ جعفر روزی در موقع درس از شیخ محمّد تقی می‌پرسد: آیا عیال گرفته‌ای؟ جواب می‌دهد نه. شیخ جعفر طلّاب را امر به انتظار نموده و از منبر به زیر می‌آید و به اتّفاق شیخ محمّد تقی به اندرون خانه خود می‌رود و می‌گوید به او: می‌خواهم تو را به دامادی خود اختیار کنم. اینك مرا دو دختر است یکی صاحب علم و کمال، و دیگری دارای صاحب حسن و جمال، هرکدام را خواهی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 663

انتخاب کن. شیخ محمّد تقی صاحب علم و کمال را اختیار نموده و اجرای صیغه نکاح می‌نمایند. شیخ جعفر مراجعت به محضر نموده و تزویج را اعلام می‌کند.

هشت سال پس از این تاریخ، شیخ محمّد تقی به اصفهان مهاجرت می‌کند و ساکن می‌شود.

«شیخ محمّد تقی مبتلا به ضعف قلب بوده است و از دیدن آلت حرب، زیاد متوحّش می‌گردیده و با این وصف در مدافعه طایفه وهابیّه از سور نجف کمال کوشش را داشته. جهت استعلاج مرض به سمت ایران و اصفهان مهاجرت می‌نماید به اتّفاق حاج

---

[345] (*) حاج شیخ محمّد باقر الفت

میرزا خلیل طهرانی پدر حاج میرزا حسین طهرانی از علمای معروف نجف. در آن‌وقت اهل اصفهان او را برای استفاده علمی که کسادی داشته، نگذاردند دیگر حرکت کند.»[346]

در این وقت ریاست روحانی اصفهان به سه نفر انحصار داشته: حاج سیّد محمّد باقر رشتی، حاج محمّد ابراهیم کلباسی [و] امام‌جمعه. ابتدائا شیخ محمّد تقی در محله احمدآباد ساکن شده و بعد منتقل به نواحی مسجد شاه شده و در حالت خمول و کمال فقر بوده، چنانچه برادر کوچکتر او شیخ محمّد حسین که در نجف‌آباد قیام به وظایف روحانیّت می‌نموده است از تنگدستی و مقاومت با ملّاهای شهر و نجف‌آباد به تنگ آمده رهسپار عراق عرب می‌گردد، در کربلا بقیه عمر را می‌گذراند. از آثار او کتاب فصول است در اصول فقه که از کمال تحقیق و تدقیق شیخ محمّد حسین فقط به لقب صاحب فصول شناخته می‌شود و در حدود سال 1261 در کربلا وفات نمود. اعقاب او چند سالی است که اغلب آن‌ها به اصفهان و طهران مهاجرت نموده، بدون نیل به شهرت و ریاستی.

شیخ محمّد تقی علاوه بر مراتب علم و شریعت، صاحب ذوق عرفانی و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 664

سلیقه درویش‌پرستی بوده و علانیه اظهار سرسپردگی به درویش کافی نجف‌آبادی می‌کرده است که سیّد جلیل القدری بوده است و اولادش هنوز هستند. آشیخ محمّد تقی همه هفته از شب پنج‌شنبه تا عصر جمعه، محض انس و الفت به این درویش به نجف‌آباد می‌رفته و طرز این ارادت که از طرف یك نفر مجتهد به درویشی بی‌سواد باشد هنوز به غرابت یاد می‌شود. و هم می‌گویند حاجی سیّد محمّد باقر رشتی نیز از ارادت‌کیشان این درویش بوده و با اجازه او در امور عامه دخالت می‌نموده [است].

وقتی فتحعلی شاه به اصفهان سفر می‌کند، روزی از تالار عالی‌قاپو، طلبه زیادی را می‌بیند. نوشته‌اند متجاوز از سیصد نفر بوده‌اند که از مسجد شاه به میدان می‌ریزند و سبب جمعیّت را پرسیده، امین الدوله وزیر او که مانند خود شاه ملّاپرست بوده، موقع را غنیمت شمرده، حضور درس و استفاده از شیخ محمّد تقی را سبب اجتماع می‌گوید با شرحی از توصیف شیخ و بی‌بضاعتی او، و بالاخره دستخط واگذاری قریه شهاب‌آباد لنجان را جهت مدد معاش شیخ، به امضای شاه می‌رساند. لیکن شیخ هنوز از محصول آن مزرعه نچشیده در منتصف شوال [سنه] هزار و دویست و چهل و هشت وفات می‌کند، و مقبره او در تخت فولاد معروف است.

از آثار او کتاب" حاشیه شیخ" معروف است بر" معالم الاصول" در مباحث الفاظ، و به همین مناسبت، شیخ، معروف به صاحب حاشیه شده است. معروف است که سیّد رشتی و حاجی کلباسی مخالف با مسلك اصولی شیخ بوده‌اند و او را لایق مقام اجتهاد نمی‌شمرده‌اند، و حاجی کلباسی روز وفات شیخ که در تشییع‌جنازه حاضر بوده، نعش را مخاطب ساخته و گفته:" از فتوای ناحق دادن جوانمرگ شدی".!

و از شاگردان او، بیشتر علمایی هستند که زمان آن‌ها متأخر از او بوده،

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 665

چون: ملّا حسین علی تویسرکانی و شیخ مهدی کچویه‌ای.

شیخ محمّد تقی یك پسر و دو دختر داشته. یك دخترش عیال شیخ محمّد نامی است طهرانی که هم شاگرد شیخ و هم خواهرزاده اوست و حاشیه معالم را که مسوّدات و متفرّقه بوده است بعد از فوت خالوی خود جمع نموده.

دختر دیگر شیخ را حاجی عبد الکریم شیرازی تزویج کرده و اعقابش در اصفهان بسیارند.

پسر شیخ محمّد تقی که شیخ محمّد باقر نام دارد، وقت وفات پدر چهارده‌ساله بود. مادر با عقل و کفایت، او را جهت تحصیل به نجف روانه کرده و از قریه شهاب‌آباد، معاش او را تدارك می‌کرده. شیخ محمّد باقر نزد پسرهای شیخ جعفر و شیخ مرتضی انصاری، تحصیل علوم شرعیه و تکمیل آن‌ها را نموده مراجعت به اصفهان می‌نماید. در آن موقع از یك طرف سیّد رشتی در سال هزار و دویست و شصت، و حاجی کلباسی در سال هزار و دویست و شصت و یك وفات یافته و هم اقتدار خانواده دویست ساله امام‌جمعه‌ها روی به انحطاط گذارده، و از طرف دیگر مسلك شیخ محمّد باقر که با اساس علم و دیانت بوده جهت عوام جلوه‌گر شده و همه‌روزه بر شهرت و اقتدارش افزود تا دارای اولین مقام ریاست روحانی گردید.

---

[346] (*) منقول از کلام شیخ محمّد رضا

در ابتدای ورود به اصفهان، اهتمام زیادی در" حد زدن" داشته است، و در خانه خود محلی را جهت توقیف اشخاص مست، معیّن کرده بوده است. از کثرت اجرای حد، مردم به حکومت اصفهان شکایت می‌نمایند، و حکومت وقت هم تعرّض می‌نماید. و لیکن شیخ، کوتاهی در اجرای حد نکرده و حکم قتل بیست و هفت نفر را در یك روز می‌دهد و عدّه‌ای [از] محکومین به قتل می‌رسند و حد از بسیاری، شمرده نشده است.

نظر بر اینکه چنین حالت ترقّی‌پذیر شیخ محمّد باقر با آمادگی قوای مادی

و معنوی، تصادف می‌کند با وضع حکومت و رفتارهای بی‌باکانه یك شاهزاده جوان مغرور، مثل ظل السلطان که بر قسمت عمده مملکت ایران حکمفرماست، مسلّم است که وقایع مهمّه اصفهان در این تاریخ، حوادثی خواهد بود که از مبارزه این دو حریف قوی‌پنجه اتّفاق می‌افتاده است، و از این تاریخ، معارضه این خانواده با حکّام و مداخلات آن‌ها در سیاست شروع می‌شود، و حقیقتا یگانه سرحدّی که برای جلوگیری استبداد حکّام در آن زمان بوده است اقتدارهای ملّاهای آن عصر است، به عقیده من و سرجان ملکم.

بنابراین مقدمه، شیخ محمّد باقر و پسرانش جهت عموم خلق نافع بوده‌اند. از آن جمله در سال هزار و دویست و نود و دو، شاه می‌خواست مالیاتی بر املاك بیرون آبی وضع نماید. شیخ محمّد باقر مسافرت به طهران نمود و این مالیات را معاف کرد. و دیگر آنکه در سال گرانی- یك هزار و دویست و هشتاد و هشت- به‌قدر دارایی خود، قرض و به فقرا انفاق نمود دائما جمعی از علما را که برای تحصیل به اصفهان آمده بودند، در منزل خود شب و روز نگاهداری می‌نمود. و شاگردان او، حاج سیّد اسماعیل صدر معروف به عاملی، آسیّد محمّد کاظم یزدی، آقا سیّد علی یزدی مجاور طوس، ملّا محمّد باقر فشارکی، سیّد ابو تراب خوانساری، سیّد محمّد صادق چهارسوقی، آقا منیر الدّین بروجردی، آمیرزا ابو القاسم قاضی اصفهانی، ملّا عبد الکریم جزی، آمیرزا حسن بن میرزا ابراهیم محرّر، جهانگیر خان قشقایی، حاج ملّا حسن درّی، سیّد عبد المجید فریدنی، حاج میرزا بدیع اصفهانی، ملّا محمّد کاشانی، آسیّد عبد الکریم خواجویی [بودند].

در اواخر سال هزار و سیصد روز جمعه‌ای، برحسب عادت به تخت فولاد رفته بود بغتتا مثل اینکه از نزدیکی اجل خبردار شود حالش تغییر کرده با شدّت انقلاب و تعجیل، اوایل محرم هزار و سیصد و یك، خود را به نجف

رسانید. در اوّل ورود به نجف و پس از زیارت، در مقبره شیخ جعفر جدّ خود، قبری برای خود تهیه کرده، در بستر بیماری می‌افتد تا در شب هشتم ماه صفر سنه هزار و سیصد و یك وفات نمود. مادر او در سال هزار و دویست و نود و پنج وفات کرده و پهلوی شوهر مدفون شد. بلندقد و فربه و خوش‌صورت بود، لباس‌های فاخر در بر می‌کرد. انگشترهای قیمتی در دست داشت و آهسته صحبت می‌نمود و باوقار حرکت می‌کرد.

شیخ محمّد باقر از صبیه سیّد صدر الدّین جبل عاملی، چهار پسر و دو دختر به هم رسانید و با اولاد دیگر شش پسر و دو دختر داشت.

پسر بزرگش شیخ محمّد تقی- معروف به آقا نجفی- در سال هزار و دویست و شصت و دو در اصفهان متولّد شده. ایّام طفولیت و چندی از جوانی را با بطالت و بی‌میلی، به کسب کمال گذرانیده، پس از سنّ بیست‌سالگی ناگهان به فکر تحصیل علم می‌افتد. از طرفی گذشتن فرصت و قصور ادراك و از طرف دیگر عزم راسخ و رغبت بی‌منتها به حصول مطلوب چندی را دچار تلخ‌ترین انواع زندگانی می‌شود و از اصفهان به نجف می‌رود. با جدّیت فوق‌العاده در تحصیل. عمده تحصیل را نزد حاج میرزا حسن شیرازی معروف و شیخ مهدی سبط الشیخ و شیخ راضی نموده است، و تألیفات او بیش از یك‌صد جلد می‌شود.

در اواخر عهد پدر خود، به اصفهان مراجعت نموده، از جمله مجتهدین و رؤسا بشمار می‌رفته. وقوع مناقشات و عداوت میانه ظلّ السلطان و شیخ محمّد باقر سبب شد که بعد از وفات شیخ، از طرف حکومت و اعوانش نسبت به اولاد شیخ و بستگانش فشارهای سخت وارد آید، و نظر به بزرگتری شیخ محمّد تقی از سایر افراد خانواده پدر خود، بیشتر این خطرها را او روبرو شده و مدّت بیست و پنج سال که با شاهزاده و اعوانش در کشاکش بود، با مساعدت تقدیر و موافقت روح اجتماعی آن عهد، اغلب مظفر بود. و چون‌که از اواخر عهد

ناصری و مدّت حکمرانی مظفری، اوضاع سیاسی دولت، جانب فساد، بلکه مستلزم زوال بود، بالاخره شیخ محمّد تقی بر دشمنان خود کاملا غالب گردید. از جمله وقایع زندگانی او یکی این بود که در سال هزار و سیصد و هشت- هزار و سیصد و هفت، چندین نفر را به‌عنوان بهایی مذهب که حکم حمایت مخصوص از ناصر الدّین شاه داشتند به حکم شیخ محمّد تقی در قریه سده به قتل رسانیدند. این واقعه در خاطر شاه، سخت ناگوار شد و با تحریکات طایفه بهایی و دشمنان محلی، شاه او را به پایتخت احضار کرد و شیخ محمّد تقی بدون تعلّل، راه خطر را پیش گرفت و پس از چند ماه حبس نظر بودن در طهران، به سبب سلوك عاقلانه او و طرفداری مردمان پایتخت، و بالاخره مقتضیّات آن عهد مظفّر و منصور، مستخلص و به اصفهان مراجعت نمود، و از آن تاریخ نفوذ کلمه او حکومت را مجبور به انجام مقاصد او نمود.

باز در سال هزار و سیصد و بیست و یك، اهل اصفهان بر ضد بهائی‌ها بلوا نمودند. ابتدا دو نفر را [به نام‌های] حاجی حسین و حاجی هادی خیّاط، به بدترین وجهی کشتند. بعد به واسطه ضعف حکومت عدّه کثیری از متّهمین به بابیّت، در معرض خطر واقع شدند و ناچار به قنسول‌خانه روس پناه بردند، و این حرکت، شورش بلواییان را زیاد و نفوذ حکومت را کم و قنسول‌خانه [را] به چندین هزار بلوایی محصور گردانید. نزدیك بود که قنسول‌خانه، غارت و اتباع خارجه با عموم متحصّنین، پاره‌پاره شوند که ظل السلطان متوسّل به او [شده و] اطفای فتنه را از او طلبید. تا اینکه شیخ محمّد تقی در وقت تاریکی شب، به قنسول‌خانه رفته، بلواییان را متفرّق ساخت. مع ذلك، از سوءاثر این واقعه، شیخ محمّد تقی را با برادر کهترش حاج آقا نور الله و امام‌جمعه، دولت به پایتخت احضار نمود. امام‌جمعه- حاج میرزا هاشم- با نداشتن حالت و تمکّن این مسافرت و هم نداشتن اصرار دولتیان از حرکت استعفا نمود، و چند ماه بقیه عمر

خود را بسربرد.

طبیعی است که ضعف دولت در آن‌وقت، با افراط نفوذ روحانیّین سبب شد که این مسافرت شیخ محمّد تقی و برادرش به طهران، بیشتر از سفر اوّل با صرفه و مظفّرانه خاتمه یابد.

سه سال بعد از این تاریخ که انقلاب مشروطیت، در ایران شروع شد و تأسیس این انقلاب از اقدام روحانیون نجف و طهران بود با مشروطه‌خواه بودن برادرش، حاج آقا نور الله، اگرچه اعتقاد و سلیقه شیخ محمّد تقی برخلاف مشروطیت بود، لکن چون مخالفت با این اساس را از خارج و داخل خطرناك یافته بود، حتی الامکان اظهار بی‌طرفی و به مقدار ضرورت اقدام به مشروطه خواهی می‌کرد؛ در این میانه و بعد از شیوع هرج‌ومرج، از اثر اعلان مشروطیت، اقتدار و نفوذ آقایان بیش‌ازپیش گردید، و در هر مجمعی رئیس، روحانیون شدند و عوام الناس، مجری احکام آن‌ها شدند. از آن جمله حاج آقا نور الله، زمامداری امور اصفهان و نواحی آن را متصرّف گشت.

اولین واقعه مهم این شد که در سال هزار و سیصد و بیست و پنج، اهالی اصفهان عزل ظلّ السلطان را از حکومت سی و پنج‌ساله خواستار شدند، که معارضات دیرینه خانواده شیخ در این باب کاملا مدخلیّت داشت. اگرچه این مقصود به واسطه کمال نفوذ پدر و عموی من- شیخ محمّد تقی و حاج آقا نور الله- و مساعدت همدستان طهرانی با مقاصد اصفهانیان بعد از طول اعتصاب و زحمت فوق‌العاده، رسمانه صورت گرفته، لکن با وجود نفوذ حاکم مخلوع و اعوانش در اعماق این مملکت که تیول ابدی او حساب می‌شد، کندن ریشه اقتدار چنین حکومتی فتح الباب انواع فتنه و فساد گردید. از جمله آنکه عموی من با سکوت پدرم اقدام به دعوت جماعت بختیاری نمود- به فاصله یك سال بعد از عزل ظلّ السلطان- در موقعی که خانواده ما عموم اهالی شهر و بلوك را بر

ضد اقبال الدوله کاشی- حکومت وقت- شورانیده، با تعطیل عمومی در مسجد شاه اجتماع کرده بودند، و پس از مناقشات طولانی عاقبت الامر، کار، به جایی رسیده بود که روز نهم ذیحجه، حکومت به قوه قهریّه در متفرّق کردن بلواییان تصمیم کرده، با توپ و تیپ مکمل به جنگ اشتغال داشت. اهالی، شکست یافته، مال و جان آقایان [داشت] به باد فنا می‌رفت که حسب الوعده، سواران بختیاری از گرد راه رسیده، بلندی‌های مسجد شاه را سنگر کرده حریفانه به جنگ درآمدند، هنوز آفتاب بود که افواج دولتی شکست‌خورده، بازار را غارت نموده، گریختند، حکومت به قنسول‌خانه انگلیس متحصن گردید.

اگرچه این شورش، به‌عنوان شکایت از حکومت اصفهان شروع شد، لکن مقصود واقعی آقایان و اهالی، ارجاع مشروطیت و خلع محمّد علی شاه بود.

بنابراین عموی من قبل از شروع به کار با خوانین بختیاری در این مقصد، هم قسم گردیده دعوتشان کرده بود، و خوشبختانه با مساعدت به موقع خوانین، پس از مختصر جنگ و تسخیر اصفهان، پای جلادت، پیش گذارده، به اتّفاق مشروطه‌طلبان شمال، به فتح پایتخت و خلع شاه موفق شدند.

در جمیع این حوادث، عموی من مستقیما مداخله داشت. لکن پدرم شیخ محمّد تقی، نفوذ روحانیّت خود و سایر ملّاها را بیشتر از مصالح مملکت در مدّ نظر داشت بلکه اساسا تغییر وضع حکومت و نظامات جدیده را منافی با شریعت می‌پنداشت، و بااین‌که در کلیه این حوادث مساعد نبود در مدّت هشت سال انقلاب ایران، به حکمت و متانت مدارا نمود و به سلامت بیرون شد.

بعد از فتح طهران، خوانین بختیاری، اقتدارات خود را توسعه داده، چهارده سال ولایت اصفهان تیول ایشان شد و حکومت آن را متوالیا میان خود قسمت می‌نمودند. این جماعت با خانواده ما از قدیم آشنایی داشتند و مکرّر، پدر من، از تعرّض حکّام به آن‌ها جلوگیری می‌کرد. از آن جمله در حدود سال

هزار و سیصد و ده، اسفندیار خان پسر حسین قلی خان که از طرف دولت، منصب ایلخانی‌گری یافت، بر ضد عموی خود حاج ایلخانی مأمور شده بود، با حکومت اهواز همدست شد و حاجی ایلخانی را با برادرش رضا قلی خان در خوزستان، زیر غل و زنجیر کشید، عیال و اطفال حاجی ایلخانی به رسم دادخواهی به خانه ما آمدند و مدّت نه ماه، زیاده بر بیست نفر زن و بچه خوانین را که در خانه ما بودند، مادر من با مجانس نبودن، میهمان‌داری نمود، و پدر من با حکومت اصفهان و دربار طهران گفتگو و مقاومت کرد تا پناهندگان را مقتضی المرام به خانه خود فرستاد؛ و در مقابل این احسان‌ها خوانین بختیاری در زمان حکومت خود، با پدر من و بستگانش به عکس رفتار نمودند. حتی سردار اشجع که یکی از متحصّنین سابق بود، زمان حکومت خود، بدون مستمسك و تقصیر، داماد ما را ده هزار تومان جریمه کرد و گرفت. دیگری از خوانین در سال هزار و سیصد و سی و یك، عشایر کوه‌کیلویه و بویراحمدی را تحریك نموده، به قتل رعایا و غارت دهات فرستاد، و در این حادثه چند قریه از بلوك رودشت به کلّی خراب شد. می‌توان گفت که نصف ثروت پدر من، در این چند سال به باد رفت، و هریك از بستگانش به قسمی دچار زحمت شدند و حال آنکه از طرف پدر من، مناقشه شخصی با خوانین نبود، بلکه برحسب سیره، مادام‌العمر، خود به حمایت مردم با تجاوزات مأمورین حکّام، مقاومت می‌کرد.

بالجمله مدّت هشت سال اخیر از عمر این مرد [یعنی] شیخ محمّد تقی [که] در مشکل‌ترین موقعی از انقلاب ایران اتّفاق افتاده، به سختی گذشت. به اعتقاد من، جمیع تدبیرهای سی‌ساله این مرد در غلبه بر دشمنان و برتری بر اقران به اندازه رفتار حکیمانه او در این مدّت هشت سال سزاوار تحسین نبوده، جا داشت که قنسول انگلیس در اصفهان،" مستر گراهم" می‌گفت این مرد، سزاوار آن است که کرسی وزارت خارجه را اشغال کند. هرچند، مردم تا این حد به عقل

و کفایت، او را ضرب المثل قرار داده‌اند، ولی به اعتقاد من پیشرفت مقاصد او به موجب احوال اجتماعی ایران و حسن تقدیر خداوند بیشتر مربوط بود تا به عقل و کفایتش. وفاتش به مرض طولانی استسقا، عصر روز شنبه یازدهم شعبان هزار و سیصد و سی و دو اتّفاق افتاد، نزدیك خانه‌های خود مدفون گردید. مردم شهر و بلوك یك هفته تعطیل و به عزاداری او پرداختند.

به اعتقاد من، بهترین اعمال او اهتمام کامل در انجام مقاصد خلق بود، که تا آخرین نفس تجاوز نکرد، و احدی در خاك اصفهان نیست که از این مرد- شیخ محمّد تقی- انتفاعی نبرده باشد. همین حسن مسلك به علّت غلبه و حفظ دولت او بود.

در مقام صبر و ثبات او، این‌قدر می‌گویند که مدّت دو سال ابتلای به مرض موت با سخت‌ترین وجهی و مأیوس از حیات یك‌مرتبه آه و ناله از او مشاهده نشد، و مانند زمان صحّت، به انجام حوایج خلق اشتغال داشت.

حتّی آخرین مکتوبش به حکومت وقت، نیم ساعت قبل از مرگ، سفارش یك نفر متظلّم بود و هنوز آن شخص به دارالحکومه نرسیده بود که صدای شیون از خانه به گوش حکومت رسید.

یکی از اعمال دیگرش، خاصّه در اواخر عمر، دستگیری به فقرا بود، که عدّه وظایف‌خوارانش به چند هزار می‌رسید، و در مرض موت، ثلث دارایی خود را به مستحقّین بذل نمود و جمیع املاك مرغوب خود را وقف اعمال برّیّه ساخت. مقدار ثلث باقی‌مانده را هم حسب الوصیّه، برای خیرات تخصیص داد.

به نظر من در این موضوع پدر من به یك خطای بزرگ افتاد که به‌قدر کفایت اولاد خود، از مال دنیا باقی نگذاشت. به قسمی که امروز بعضی از آن‌ها به سختی گذران می‌کنند و اگر حسن تقدیر الهی با ما مساعدت نمی‌کرد، اغلب دچار فقر شده بودیم.

مع ذلك، تاکنون مقصود جاهلانه او به عمل نیامده، چون‌که منافع املاك مرقومه‌اش در میانه یك عدّه مفت‌خوار قسمت می‌شود که نه خیر دنیا از وجودشان حاصل می‌شود و نه ثواب آخرت.

آنچه از ترکه او بعد از اخراج این مصارف برای وارث باقی ماند، در میان شش پسر و هشت دختر- کما فرض الله- بیست سهم تقسیم شد، از نقود و املاك و غیرها، تقریبا به همه جهت هفتاد و پنج هزار تومان بود که سهم هر دختری سه‌هزار و پانصد تومان، و قسمت هر پسری هفت هزار تومان می‌شود.

یکی از احوال قابل تنقید او اقدام به تزویج به زن‌های متعدّده بوده، و به اعتقاد من این حالت از نقایص چند نفر مردان خانواده ما است، و این حرکت از جهاتی به جمیع افراد یك خانواده، انواع زحمت را می‌رساند و مادام‌العمر زندگانی را بر خود و بازماندگانش نامقدّس و تلخ می‌سازد، و نظام خانوادگی مقدّس از چنین شخصی، به یادگار نخواهد ماند و یگانگی، از میان آن‌ها نابود می‌گردد.

فرزندان حاج شیخ محمّد تقی

عبارت از شش پسر و هشت دختر می‌باشد. دو پسر بزرگ‌تر، شیخ جلال الدّین و شیخ کمال الدّین، که از دختر ملّا صالح مازندرانی بودند در سال هزار و سیصد، و سن بیست‌سالگی و هیجده‌سالگی، به نجف مشرّف شده از برای تحصیل علم. قریب ده سال در آنجا با کمال فقر و تنگدستی گذرانیدند و ضمنا از اثر معاشرت عموی خود، شیخ محمّد حسین با کلمات عرفا هم آشنایی پیدا کردند، در مراجعت به اصفهان، ترویج غریبی از تعزیه‌داری و روضه‌خوانی نمودند. این ترتیب نشر عزاداری از این خانواده سیره مخصوصی شده است که بعضی از آن‌ها این کار را مانند وظیفه خصوصی خود تصوّر کرده و به همین‌طور و رویه شناخته می‌شوند.

مقارن مراجعت آن‌ها به اصفهان و در میان بودن مسأله خالصه‌فروشی و مساعدت ترقیات خانوادگی، وسایلی شد که اهتمامات این دو نفر در تحصیل ثروت به اندك‌زمانی آن‌ها را دارای مکنتی نمود بیش از دارایی پدرشان. برادر بزرگ‌تر که در اخلاق و عادات مادی و معنوی، برخلاف عموم بود و به همین سبب دائما در زحمت بود، به مرض استسقاء در سال هزار و سیصد و سی و هفت وفات نمود و اموال بسیاری باقی گذاشت. در تزویج زوجات متعدّده مبالغه می‌کرد. سه پسر و دو دختر به یادگار گذاشت: پسر بزرگش میرزا عبد الحسین 237 جانشین در امامت و تدریس مسجد شاه و متولّی موقوفات شیخ محمّد تقی بود.

من- شیخ محمّد باقر- سوّمین پسر بزرگ پدر خود هستم. سه برادر کوچکترم در عهد وفات پدر صغیر بودند و اینك به حدّ بلوغ رسیده‌اند.

هیچ‌کدام درصدد تحصیل علم و شهرت خانوادگی خود نیستند. به علاوه یك نفر آن‌ها ظواهر اطوار و مرغوبیت رفتار مرا پسندیده، مقلّدانه برخلاف سیره اخلاق خویش، تارك رسوم روحانی و سالك راه آزادی گردیده است. لکن نظر به اینکه از اکثر مزایایی که فضل الهی در من ایجاد کرده و حسن تقدیری که برایم اتّفاق افتاده است. بی‌نصیب بوده، لهذا برای او مضرّات اختیار این مسلك با نداشتن اسبابش تاکنون بیشتر از منافع شمرده می‌شوند.

خواهران من از بهترین زن‌های عصر و دارای اولاد و اعقاب متعدّد هستند. به‌طور اجمال با ستودن خانواده پدر خود به صلاحیت و یگانگی، تأسّف است که به واسطه داشتن زن‌های متعدّده یك نظام خانواده مقدّسی به یادگار نگذاشت.

بعد از شیخ محمّد تقی، شیخ محمّد حسین، بزرگ‌تر فرزند شیخ محمّد باقر بود. از حیث علم و عمل در این خانواده نظیر نداشت، پس از تکمیل علوم

شرعیه و رسیدن به درجه اجتهاد که تصوّر می‌شد مسند ریاست مهمّی را اشغال می‌کند. ناگهان حالش تغییر کرده سبب اعراض او از دنیا، این‌طور اظهار نموده است که: وقت مراجعت از بلاد عراق، هیچ همّی و فکری غیر از ریاست نداشتم و یقین داشتم

که در اوّل ورود به اصفهان برای من حاصل خواهد شد به سبب مقام بلندی که در علوم داشتم و آشنایی که به پیدا کردن وسائل ریاست، مرا حاصل بوده و اسباب و اوضاعی که باعث حصول ریاست می‌شد از حسب و نسب و شرف و خویشان و غیره و غیره، جمله دارا بودم، و به همین امید شب و روز می‌گذرانیدم و راه‌ها طی می‌کردم تا رسیدم به اصفهان، و مدّتی گذشت و هیچ اثری از ریاست، جهت من ظاهر نگردید بلکه آثار تنزّل مرتبه و مقام خود را بیشتر معاینه می‌دیدم، از روزی که مسافرت عراق را نکرده بودم، و علمای عراق، تصدیق اجتهاد مرا نداده بودند. بالاتر اینکه دوستی پدر به من مثل قبل از سفر عراق نبود، هر قدر در تحصیل اسباب ریاست تا مدّتی بیشتر می‌کوشیدم اثر انحطاط بیشتر ظاهر می‌گردید. تا روزی را پیش خود فکر نمودم که از تجربه این مدّت، مرا یقین حاصل شد که دنیا خواستگار من نیست، بااین‌که اسباب دنیا طوری جهت من فراهم شده است که از برای احدی، جمع نگشته و با این حال دنیا از من اعراض می‌نماید و به‌سوی دیگران مایل می‌شود، و حکم عقل صریح این‌طور دستور می‌دهد که انسان، خواستگار کسی که او را نمی‌خواهد نباشد.

در همان ساعت مصمّم گشتم به ترك دنیا و از او روی گردانیدم و توجّه به آخرت کردم. به این عزیمت از جای خود برخاستم. اتّفاقا همان شب را پدرم نزد من آمد و اظهار داشت که مصمّم شده‌ام کلیه دارایی خود را واگذار به تو بنمایم و نماز مسجد را هم در سه وقت با تدریس خود، مفوّض به تو سازم. حتی امور اولادم را با تو واگذار کنم و خود از همه کارها دست بردارم، و پدرم این شرح را بیان می‌کرد و من پیش خود تعجّب نموده بودم که چرا این واقعه، قبل از عزیمت

من به ترك دنیا ظاهر نگشت، و تصمیم خود را به ترك دنیا بر او حکایت کردم و ملزم شدم به فراهم نمودن اسباب آخرت.

عزیمت بر ترك دنیا، در دماغش قوّت گرفت. در کنج عزلت خزید و جز به عبادت و ریاضت نپرداخت. شرح غرایب احوال او اگرچه بسیار است، لیکن فقط می‌گویم که حال این مرد- شیخ محمّد حسین- در ملّت شیعه نظیر همان احوالی است که از برای پاسکال فرانسوی در مذهب کاتولیك پیش آمد، و این مجتهد ایرانی را در سیر و سلوك [می‌توانیم] هم‌عنان آن فیلسوف فرانسوی بشماریم.

در سال هزار و سیصد با پدر خود- شیخ محمّد باقر- به عتبات رهسپار گردید. هشت سال بعد از پدر خود، زندگانیش کاملا زاهدانه صرف عبادت و اعلی درجه پرهیزکاری بود. مزاجش از فرط ریاضت، از دست رفت و در سنّ چهل و دوسالگی در سال هزار و سیصد و هشت از این زحمت فوق الطاقه خلاص گردید. آثار قلمی او یك جلد تفسیر اوایل قرآن به یادگار مانده، و کمال فضیلت و اکمال مراتب پرهیزگاری او را که می‌توان گفت به درجه وسواس رسیده است، این کتاب مدلّل می‌دارد.

عیالش دختر آقا مجتهد، نبیره حاج سیّد محمّد باقر رشتی [بود]، از او یك پسر و سه دختر به یادگار ماند. پسر او شیخ محمّد رضا از دوستان من [است].

مراتب فضل و کمالش سزاوار تقدیر می‌باشد، بعد از پدر خود سال‌ها در نجف بود، و اینك چند سالی است به اصفهان آمده به وظایف امامت و تدریس مسجد نو بازار و ملّایی می‌پردازد. ذکور و اناث اولادش متعدّد است.

دوّمین برادر ابوینی پدر من، حاج شیخ محمّد علی بود که من، داماد او هستم. این مرد یك آدم تمام عادی یعنی معتدل الاحوال بود، و لهذا دچار ناملایمات نگردید. حیاتش در کامرانی به انجام رسید، سال‌ها در اصفهان

صاحب اقتدار مقبول خاص و عام از حکّام شرع متدیّن محسوب می‌شد، صاحب ثروتی زیاده بر کفایت بود. وفاتش به سن چهل و هشت‌سالگی در سال هزار و سیصد و هجده به مرض مختصری اتّفاق افتاد. از او دو پسر و چهار دختر باقی ماند. نظر به اینکه بیش از یك عیال نداشت خانواده‌اش از بازماندگان برادرانش، سعادتمندتر است. پسر بزرگش حاج شیخ مهدی از کودکی با من بزرگ شده، اینك که مرتبه مقدّسی و پرهیزگاری او به حدّ وسواس رسیده، با عبور من از مسالك و احوال مختلفه، ما را از یکدیگر دور انداخته، علم و فقه و اصول را موافق مرسوم فراگرفته، به راهی می‌رود که با عموی خود شیخ محمّد حسین مشابه است؛ هرچند که مراتب علمی و تصوّرات عرفانی او را ندارد. امّا برادر کهتر او شیخ ابو الفضل، از افراد بسیار ممتاز خانواده ماست، و باهم دیگر بسیار آمیزش داریم.

سوّمین برادر ابوینی پدر من، حاج شیخ نور الله است. این عموی من، اوّلین صاحب عنوان ملایی ایران گردیده، احوال و اعمال او در عهد انقلاب ایران اهمیّت دارد. از اقران خود صالح‌تر است، ثروت زیادی خداوند به او عطا فرموده. اولاد ندارد.

عموی چهارم من حاج شیخ جمال الدّین، از اوّل عمر مستقیما تحصیل ریاست روحانی معطوف نظرش بوده. در سال هزار و سیصد و سی و چهار قشون دولت روس، به طهران اخراجش نمودند. تاکنون رجوع به اصفهان را صلاح و صرفه خود نمی‌داند، مادرش را بعد از وفات شیخ محمّد باقر، ظلّ السلطان تزویج نمود. این عموی من، از دختر حاج آقا محسن عراقی اولاد متعدّد دارد. سه نفر از پسرانش، موافق مسلك پدر در تحصیل عنوان روحانی به هر وسیله‌ای می‌کوشند.

کوچك‌ترین عموهای من حاج شیخ اسماعیل سی سال است برای

تحصیل، مجاورت عتبات اختیار کرده، به مراتبی از علم و تقوی رسیده است.

لکن از نقطه‌نظر تاریخی، وصف حالش این است که در شهر کاظمین مثل یك نفر مجاور زندگانی می‌کند. اثری از خیر و شر، بر وجودش مترتب نیست. چند پسر دارد به سبك و رفتار پدر آثار وجودشان روزی به شب و شب به روز آوردن است.

این خانواده زیاده بر یك‌صد سال است که در اصفهان به ریاست و اقتدار می‌گذرانند، مداخلاتشان در امور دولت و ملّت ایران ممکن است قسمتی از تاریخ این مملکت را اشغال کند. تصرّفاتشان در عقاید و احوال اجتماعی اصفهان قابل اهمیّت است. اشتغالشان به زمامداری از روحانیّت مذهب شیعه، از آن دو وظیفه مشهورتر و اهمیّت آثارش، افزون‌تر است.

موافق مقتضیّات مقام روحانیّت در عهد استبداد، مداخلات این خانواده در امور دولتی به حمایت افراد ملّت و مقاومت با حکّام انحصار داشت. چه دانسته بودند که ریاست روحانی اگر به تقویت حکّام حاصل شود مانند قاضی‌ها و شیخ‌الاسلام‌ها و امام‌جمعه‌ها، اعتباری ندارد. و همچنین مانند مجتهدین عتبات اگر یك رئیس روحانی به مسئله گفتن و کتاب نوشتن اکتفا کند، کاملا مورد توجّه خلق نخواهد شد. این است که خانواده ما در نتیجه این دو مقدّمه، دانستند که حوایج اجتماعی ملّت، اشخاصی را می‌طلبد که از وجودشان، اغراض خلق حاصل شود، و عموم خلق چنین اشخاص را سردسته خود قرار خواهند داد. بنابراین از مساعدت‌های دولت چشم پوشیده، طرفداری از عموم رعیّت را تکیه‌گاه خود قرار داده و همیشه اقتدارشان بر اقران خود چربید و بهترین افتخار سیاسی آن‌ها این است که هرگز دوستی با اجانب نداشتند.

فقط، یکی، من بودم که از مسلك ملّایی پدران خود عدول نمودم و دیگری، عمویم حاج شیخ نور الله که مستقیما استحکام اساس مشروطیت را

پیشنهاد همّت خود ساخت و در جمیع انقلابات، دستش در کار بود، و در موقع جنگ بین‌الملل- سال هزار و سیصد و سی و چهار- با آزادی‌خواهان مملکت و کمیته دفاع ملی همدست گردید و به جنگ دولتین روس و انگلیس اقدام نمود، و بعد از شکست ایران و عثمانی، مدت چند سال از وطن آواره گشت. زیاده بر صد هزار تومان از اموال و منافع املاك او را قشون روس تصرف نمودند.

خلوص نیّت و کمال شجاعتش مایه شرف ایران و افتخار ماست. اگر افکار او از این روشن‌تر و اطّلاعش به مصالح ملّت بیشتر بود، جا داشت که نجات‌دهنده ملّت واقع شود. متأسّفانه نظر به همین قصور معرفت و سوء رفتار بستگانش، تصرفات او در امور، منافع ملّت و مساعی خود را بر باد می‌دهد.

از نقطه‌نظر عادات و اخلاق عمومی وجود خانواده ما ضررش از منفعتش بیشتر بوده 238 [است].

جهل بی‌منتهای ملّت، اعمال بی‌حاصل به نام دیانت بلکه هزاران گونه حرکات زشت و عادات نکوهیده که در اصفهان و نواحی آن از شعایر مقدسه اسلام شمرده می‌شود، سرمایه انواع بدبختی چندین کرور نفوس ملّت شده است. حصول این خسارات معنوی را فقط مداخلات همین خانواده سبب شده.

از جمله سوء اقدام پدر من و اعقابش، در تقویت و تشویق عموم متصدیان و مرتزقین از بساط تعزیه‌داری، همچنین کمال حمایت از هرچه عمّامه به سر و آخوند مسلك در اطراف این مملکت ویران، به تخریب دین و تجهیل مسلمین مشغولند، مزید تأسّف این است که اگر وجود گذشتگان، در مقابل این مضرّات منافعی برای خلق داشت، بالعکس، از وجود بازماندگانش، اضعاف آن خسارات حاصل است، بدون آنکه ادنی منفعتی به خلق برسانند.

و از حیث قیام به وظایف روحانیّت، پدران ما از اغلب ملّاهای مملکت به وظایف ملایی، بهتر و صحیح‌تر قیام نمودند، و در اجرای حدود و مراسم

شرعیّه، اقدام فوق‌العاده نمودند، و به درجه‌ای مبالغه کردند که بسیاری از مخالفین مذهب کنونی، خاصه طایفه بابیّه به موجب احکامشان به قتل رسیدند، و بر عدّه بی‌شماری از مرتکبین فسق و فجور، انواع حدود و تعزیرات جاری شد. در موضوع ردّ و قبول اصول عقاید مذهبی، اعتقادات این خانواده با عوام الناس ملّت ایران تفاوت [چندانی] ندارد.

شیخ محمّد تقی که اظهار عقیدت به درویش کافی نجف‌آبادی می‌کرده، فی‌الجمله به مراتب سیر و سلوك معتقد بوده است، چنانچه بعضی از کتاب‌های شیخ عطّار را به خطّ خود نوشته و بعد از شیخ محمّد تقی اغلب اولادش میل به سیر و سلوك می‌نموده [اند].

خانواده ما اغلب دارای ملك و مال فراوان گردیده و سزاوار است که مجموع ثروت این خانواده در حدود يك میلیون تومان تخمین زده شود. سرمایه این ثروت همان قریه شهاب‌آباد است که فتحعلی شاه به شیخ محمّد تقی بخشیده، و بیشتر ثروت خانواده ما به خاطر ریاست و اقتدارش بوده، نه این است که به‌عنوان‌های روحانی، استفاده از اموال ملّت نموده‌اند، بلکه به وسیله استفاده از دولت بوده. از این قرار. اولا املاکی که از طرف اولیای دولت به نام واگذار و تیول، به تصرّفشان درآمده، ثانیا دهاتی که از سال هزار و سیصد و هشت به بعد از جمله خالصه‌جات دیوانی خریداری نموده‌اند، ثالثا آنچه از انعامات ملوك و ملاحظات اولیای دولت اتّفاق افتاده [است].

مادر من از خانواده سادات محترمی است که از دو قرن پیش تاکنون، ساکن خوانسار بوده‌اند. چون‌که جدّ ایشان میر ابو القاسم، اسمش سیّد جعفر 239 در فتنه افغان به آن حدود گریخته. مردی فاضل و صاحب مؤلفات بوده، از جمله منظومه عربی که خالی از حرف الف به نظم درآورده. پسرش آقا سیّد حسین از مشاهیر علمای زمان بوده. بحر العلوم نجفی و میرزای قمی از او اجازه دارند.

اعقاب او در خوانسار، يك خانواده صاحب فضیلت و اقتداری تشکیل داده‌اند.

در اواسط قرن سیزدهم حاجی میرزا زین العابدین که از افاضل آن جماعت بوده به اصفهان مهاجرت و در چهارسوق شیرازی‌ها سکونت کرد. وفاتش در سال هزار و دویست و هفتاد و پنج اتّفاق افتاده، در تکیه مادر شاهزاده مدفون گردیده [است]. اولاد و احفادش در مدّت بسیار کمی، بسیار شدند؛ از جمله میرزا محمّد باقر پسر او است که مردی فاضل و صاحب کمال بوده، کتابی در احوال علما و مشاهیر اسلام نوشته موسوم به" روضات الجنات". 240

قریب يك‌صد هزار بیت کتابت دارد. وفاتش در سال هزار و سیصد و سیزده به سنّ هشتاد و هفت‌سالگی واقع شده، در تخته فولاد پهلوی قبر آحسن و آحسین جیلانی که از فضلای عهد صفوی و جدّ مادری او بوده‌اند مدفون شد که آنجا تکیه‌ای است به اسم او. حاج میرزا زین العابدین پسرهای متعدّد داشت که هريك صاحب عنوان روحانی شدند، از همه مشهورتر میرزا محمّد هاشم جدّ مادری من بود، تولّدش در سال هزار و دویست و سی و پنج واقع شده. از ابتدای عمر به تحصیل علم رغبت نموده، و مسجد بزرگی بنیاد نهاد، صیت شهرتش به اکثر بلاد ایران رسید، مدت پنجاه سال بر مسند قضا و فتوا و تدریس اصفهان نشسته بدون آنکه احدی در کمال علم و فضیلت او تشکیك نماید. از نقطه‌نظر دیگری که در اغلب قضات منظور است محل تنقید واقع می‌شده، و در آخرین سال زندگانی خود به قصد حج حرکت نموده، همین‌که به نجف رسید در رمضان هزار و سیصد و هیجده رخت به سرای عقبی کشید. دختر سیّد صدر الدّین عاملی را که دخترزاده شیخ جعفر بود، در حباله نکاح داشت و از او دو پسر و شش دختر به یادگار مانده، دوّمین آن‌ها، مادر من است.

سایر آقایان سادات خانواده مادری من، عدّه زیادی هستند که همه در محلّه چهارسوق شیرازی‌ها سکونت و به وظایف ملّایی اشتغال دارند، لکن

بعضی از ایشان در مقام تحصیل مال، به قسمی که سزاوار اشخاص متدیّن است رفتار نکرده، از علوم جدیده بی‌خبرند، و از معارف قدیمه، چندان اثری در ایشان باقی نمانده [است]، فقط ساداتی بسیار نجیب هستند، و یگانه افتخارشان گفتگو از فضیلت آبا و اجداد است. هیچ‌وقت صاحب مکنت نبوده، از قدیم به اکتساب روحانی مشغولند.

یکی دیگر از اجداد مشهور من سیّد صدر الدّین عاملی است. از یك خانواده سادات موسوی بوده، که در جبل عامل از مدت چند قرن به علم و عمل معروف بوده‌اند. نسب او به سیّد نور الدّین نامی می‌رسد که در اواخر قرن دهم مجاور مکّه بوده و کتابی به اسم" فوائد مکیّه" نوشته. برادر پدریش سیّد محمّد، صاحب مدارك می‌باشد. برادر مادریش، صاحب معالم می‌باشد. این خانواده در دیار شام سکونت داشتند، تا اواخر قرن دوازدهم به سبب تجاوزات احمد پاشای جزّار، به عراق عرب فرار نموده. از جمله سیّد صدر الدّین به نجف آمد و در میان شاگردان شیخ جعفر نجفی به علم و دیانت شهرت یافت، و داماد او گردید و به اصفهان مهاجرت کرد، و در محلّه بیدآباد سکونت نمود. 241 به واسطه قرب جوار به مرکز ریاست سیّد رشتی بازارش رونقی نگرفته، روزگارش قرین عسرت گذشت، تا عاقبت به عراق عرب، معاودت و دنیا را وداع نمود.

پنج پسر و شش دختر به یادگار گذاشت. پسر بزرگش، آقا مجتهد بوده است. سیّد رشتی به سبب سرعت انتقال، او را مجتهد نامیده، و پسر او حاج سیّد محمّد جواد حالیّه از مجتهدین شهر منصوب است. و یکی دیگر از پسران سیّد صدر الدّین، حاج سیّد اسماعیل مشهور به صدر بوده که در زمره شاگردان مرحوم میرزای شیرازی داخل شده، و بعد از او صاحب فتوی و شهرت گردید، وفاتش در سال سیصد و سی و هشت در کاظمین اتّفاق افتاد.

دو نفر دختران سیّد صدر الدّین از دختر شیخ جعفر یکی جدّه پدری و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 683

دیگری جدّه مادری من بودند. دو خواهر ابوینی این دو دختر یکی عیال ملّا محمّد صالح مازندرانی و دیگری عیال میرزا محمّد تقی حسین‌آبادی، و دو دختر ابی ایشان، یکی عیال قاضی اصفهان و دیگری عیال یك نفر از علمای معروف دزفول بوده [است].

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 684

خانواده هرندی‌ها

هرندی‌ها از احفاد زرارة ابن اعین در اصفهان می‌باشند.

به موجب شرحی که آمیرزا عبّاس نحوی- یکی از معلّمین معروف ادبیات و مدیر مدرسه فردوسی- می‌نویسد:" انا العبد الحقیر عبّاس النحوی بن عبد الجواد المدرّس بن عبد الحسین الشهیر بنحوی متولّی ابن الحاج میرزا محمّد تقی بن الحاج محمّد حسین الملقب به نایب الصدر 242 بن محمّد جعفر امام جمعه لقریة الهرند- بن المحمد مهدی المجتهد بن الحاج محمّد ظهیر بن بدیع الزّمان بن المحمّد السمیع من الاعراب الشیبانی."

مرحوم ملّا بدیع الزّمان هرندی فرزند حاج محمّد سمیع است و از اعراب شیبانی و [از] احفاد زرارة بن اعین بود که از اجلّه اصحاب حضرت صادق است و از اصحاب اجماع بود، چنانچه در کتب رجال شرح حال این بزرگ- مرد مشروح نگاشته شده و محتاج به بیان نیست. و مرحوم ملّا بدیع الزمان که در تراجم علما، معروف به مولا بدیع هرندی است از افاضل و اجله علما مائه یازدهم هجری، و از تلامذه مرحوم خلدآشیان مرحوم شیخ بهاء الدّین عاملی است و صاحب کتاب ریاض العابدین فی شرح صحیفه سیّد الساجدین علیه السلام بود، و کتاب مرقوم از کتب متقنه معروفه شرحی است درضمن ترجمه چنانچه مرحوم میرزا عبد الله افندی در کتاب" ریاض العلماء" در طی حالات خود مولا بدیع می‌نویسد: از تألیفات او شرح صحیفه فارسی است.

منصب شیخ الاسلامی یزد، زمان شاه‌عبّاس، به او مفوّض بود.

وفات او در هزار و چهل و نه. اولاد ذکور مولا بدیع دو نفر بوده‌اند، یکی آمحمّد طاهر از اجداد حاج شیخ احمد محرّر که از فضلا محسوب می‌شده. دوّم حاج محمّد ظهیر که از مقدّسین گوشه‌نشین بوده است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 685

از اولاد حاج محمّد ظهیر دو نفر معروف است. یکی آخوند ملّا مهدی مجتهد هرندی است که از شیوخ اجازه ملّا مهدی نراقی است.[347]

وفات او در سال هزار و صد و هشتاد می‌باشد، در صندوقی مجاور قبر مجلسی مدفون است، با ضجیع خود آقا هادی مترجم.

---

[347] (*) عمارت منزل او نزدیك مسجد جمعه به طاق ملّا مهدی معروف است.(مؤلف)

ملّا مهدی سه پسر داشته، اکبر آن‌ها، آقا محمّد جعفر که تولیت مدرسه جدّه کوچك را از طرف آقا محمّد خان قاجار داشته و امور شرعیّه اردستان و هرند با او بود. در سنه هزار و دویست و سه در هرند وفات نموده و در مزار معروف به جولاباد در بقعه معروف به اسم خود مدفون است.

فرزند آقا محمّد جعفر، حاج محمّد حسین نایب الصدر است که پس از حاج محمّد رضا عمویش دارای این منصب گردید و مرافعه‌جات شرعیّه اصفهان در آن زمان، به حکم سلطان، راجع به او شده و شئونات او و تعیّناتش از حاج میر محمّد حسین امام‌جمعه اصفهان بیشتر بوده [است].

حاج محمّد حسین دو پسر داشته: یکی میرزا محمّد باقر، شیخ الاسلام اردستان و صاحب حواشی بر شرح لمعه، و دیگر حاج میرزا محمّد تقی که از جمله زهّاد و عبّاد و خواص حاجی کلباسی بوده. حاج میرزا محمّد تقی سه پسر داشته، اکبر آن‌ها آمیرزا عبد العلی مجتهد هرندی که از کثرت تدریس ادبیات معروف به نحوی شده. تولّد او در هزار و دویست و بیست و دو، و وفاتش هزار و سیصد و شش. نزد میر سیّد محمّد شهشهانی و حاجی کلباسی و شیخ محمّد تقی نجفی صاحب حاشیه، تلمّذ و تحصیل نموده. دو شرح کبیر و صغیر بر سیوطی نوشته. رساله صیغ العقود و رساله در ارث و رساله عیدیّه و حواشی بر شرح لمعه و قوانین دارد.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 686

فرزند دوم حاجی میرزا محمّد تقی، میرزا عبد الباقی که خط شکسته را خوب می‌نوشته [است].

فرزند سوّم او آمیرزا عبد الحسین خوش‌نویس است که در خط نسخ و خوش نوشتن معروف بود. یکی از دو فرزند او میرزا عبد الجواد مدرّس است.

ادبیات فارسی و عربی را و همچنین فقه و اصول را کاملا تحصیل نموده. فرزند دوم ملّا مهدی، حاج محمّد رضا نایب الصدر بوده. فرزند سوم ملّا مهدی، آمحمّد علی فقیه شیخ اجازه حاجی کلباسی و فرزند او آقا محمّد، معروف به سبیل سوخته، صاحب کتاب قنادیل در فقه و لآلی الاحکام در نجوم است. در اوایل [دوران] فتحعلی شاه تولیّت مدرسه جدّه کوچك را داشته، و در علم نجوم و ریاضی و رمل و اسطرلاب ماهر بوده است.

تولیت مدرسه جدّه کوچك هنوز در اولاد و احفاد او برقرار است. اولاد حاج میرزا محمّد ظهیر برادر کوچك ملّا مهدی، حاج محمّد هادی است که از علمای مقدّسین بوده. آقا محمّد باقر بهبهانی مروّج معروف در معاشرت و اقتدا، به او اظهار توفیق می‌نموده [است].

فرزند حاج محمّد هادی، حاج ملّا عبد الله هرندی که از میرزای قمی اجازه داشته و در سنه هزار و دویست و پنجاه و شش وفات نموده. سه جلد کتاب دلایل الدّین و نور القبور در اصول دین و مجمع اسرار القرآن از تألیفات او معروف است.

او سه فرزند ذکور داشته: یکی آمحمّد جعفر که فرزند او آملّا محمّد صادق بوده و چهار پسر داشته یکی از آن‌ها حاجی ملّا جعفر هرندی، واعظ معروف اصفهان، پدر حاج میرزا نعمت الله. واعظ حالیّه و دیگر آمیرزا محمّد ندیم السلطان و آملّا علی و آشیخ احمد. میرزا ابو القاسم خان پسر ندیم السلطان از اعضای عدلیّه طهران است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 687

فرزند دوم حاج ملّا عبد الله، حاج ملّا محمّد علی است که صاحب مقامع او را افضل از آقا محمّد علی کرمانشاهی نوشته و او در هرند شهید شده است.

اولاد او منحصر به یك دختر و آقا مهدی مدبّر الممالك هرندی مدیر غلّات. نواده دختری آن مرحوم است.

سوم آمیرزا محمّد که دارای علوم غریبه و عقلیّه بوده و نزد حاج سیّد محمّد باقر و آخوند ملّا حسین ملّا ولی الله شهشهانی تلمّذ کرده است.

از روی اصول احکام نجوم، استخراج زایجه طالع میلاد خود را نموده و عطیّه عمر خود را به هفتاد و پنج سال دانسته و اتّفاقا در همان سال هم وفات نموده. وفات او در سال 1302.

فرزند آمیرزا محمّد، حاج ملّا عبد الله معروف به حاجی آقا هرندی، امام جمعه حالیّه هرند می‌باشد و فرزند او حاجی آقا شمس الدّین است از اهل علم و ساکن در اصفهان و مجاز از مرحوم آقاخوند جزی و آقا دهکردی.[348]

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 688

«شجره‌نامه خانواده هرندی‌ها»

3563553543533523513503 49

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 690

تعلیقات

---

(1)- (الآبادهی) نسبته الی آباده بالف ممدوده و باء موحده و الف و دال و هاء. قریه من قری اصفهان." اعیان الشیعة، ج 15، ص 322"

(2)- این مسجد از آثار نفیس و جالب بنایی در قرن سیزدهم هجری است. برای اطّلاع بیشتر ر. ك. دکتر هنرفر: گنجینه آثار تاریخی اصفهان، ص 789

(3)- در اصل تذهیب، و لیکن نام اصلی آن، تهذیب المنطق و الاحکام می‌باشد.

(4)- صاحب عنوان کتب عدیده در فقه و اصول تألیف نموده که از آن جمله است: تعلیقه بر تلخیص الاقوال؛ رساله حمامیّه در محل نزاع حمّام شیخ بهایی؛ رساله عملیه؛ سؤال و جواب؛ شرح بر تجرید الکلام خواجه نصیر الدّین طوسی؛ شرح بر دروس فقه جعفری؛ مرایا در اصول؛ نقود المسائل الجعفریة در فقه (استدلالی که ملمع است یعنی فارسی و عربی باهم است)؛ وجیزه در تلخیص کتاب تحفه الابرار تألیف استادش حجة الاسلام شفتی و غیره.

(5)- بیگدلی نام طایفه‌ای است از اتراك از نژاد بیگدل خان بن ایلدگز خان بن آغوز خان که در زمان هلاکو خان به امر وی از ترکستان به شام آمده و بعد از آن، در زمان امیر تیمور هم به فرمان وی از آنجا به ایران آمده‌اند و بدین جهت آن‌ها را بیگدلی شاملو می‌خوانند.

" مکارم الآثار، ج 1، ص 41"

(6)- وی در طول عمر خود دارای تالیفات چندی بوده اول کتاب" آتشکده" شامل:

احوال شعرای متقدمین و متاخرین و معاصرین خودش که آن را در مدّت قرنی به نص" مجمع الفصحاء" جمع‌آوری نموده و به نام کریم خان زند تألیف فرموده و در سنه 1180 انجام یافته و آن مشتمل است بر دو مجمره اول": در شعراء متقدمین، دویم. کتاب «نه آسمان»: در شعراء معاصرین خودش، سیم" دیوان اشعار" زیاد بر ده هزار بیت، ...

چهارم کتاب قصه یوسف و زلیخا که آن منظومه‌ایی مثنوی بر وزن" گلشن راز" است و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 691

---

348 (*) در اینجا مطالب مربوط به خانواده هرندی ناقص می‌ماند.
349 - جنبه علمیش بیش از حاجی میرزا محمد تقی است، حاشیه بر شرح لمعه دارد که چاپ نشده است
350 (2 و 3)- این دو نفر در خط مهارت داشتند و جنبه علمی نسبت به آقا میرزا عبد العلی، کمتر داشتند
351 (2 و 3)- این دو نفر در خط مهارت داشتند و جنبه علمی نسبت به آقا میرزا عبد العلی، کمتر داشتند
352 - دارای مراتبی از علم بود، تدریس نحو و صرف داشته، با فقه و اصول تا قوانین، به سن بیست و چهار و شش ماه فوت شد.
353 - جنبه علمی نداشته ولی ریاست داشته، از نژاد او دختری می‌باشند.
354 - شاگرد شیخ محمد تقی ایوانکی و حاجی کرباسی و سید شهشهانی، تصانیفی دارند، شرح کبیر سیوطی، شرح صغیر ایضا رساله ارثیه، رساله عقدیه، رساله ... دو پسر داشته، زمان خود او فوت شدند و جنبه علمی نداشتند.
355 - در نجوم و هیئت گذشته از فقه و اصول مهارت تامی داشته و کتاب قنادیل در فقه از اوست.
356 - در نجوم دستی داشته است.

در دوازده هزار بيت." مكارم الآثار ج 1، ص 7- 42" براى اطّلاع بيشتر ر. ك. الذريعة، ج 1، ص 5- 3 و همان‌جا، ج 8، ص 226 و همان‌جا، ج 9، ص 357. و نيز، تحفة العالم، ص 201- 196.

(7)- مطارحه: مسأله بر يكديگر افكندن، با كسى سخن در افكندن. ر. ك. لغتنامه دهخدا، ذيل همين كلمه.

(8)- در" آتشكده" با عنوان امير تقى الدّين آمده است.

(9)- اين شيندلر راجع به ايران تاليفات عالى دارد و كارهاى بزرگى كرده است. (مؤلف)

(10)-" مجالس المؤمنين" ذيل شرح و احوال ابو الفتوح رازى خزاعى كه از مفسران معروف شيعه است مى‌نويسد: از برخى از موثقان شنيده شده مرقد شريف او در اصفهان است. بديهى است اظهاريه صاحب" مجالس المؤمنين" برخلاف واقع است و مسلما ابو الفتوح رازى را با ابو الفتوح عجلى اشتباه كرده و به‌طورى كه پس از اين ذيل احوال او خواهيم نگاشت قبر ابو الفتوح رازى در رى است." روضات الجنات، ج 2 ص 133".

(11)- مؤلّف" مجالس المؤمنين" در اين مورد مى‌نويسد:

...." چون بعضى از اعيان ملك و اركان دولت به او شيوه حسد و عداوت مى‌ورزيدند از صحبت ايشان ملول شده كتابتى پنهانى نوشت به امير علاء الدوله والى اصفهان كه از آل كاكويه و پسرخاله سيّده والده مجد الدوله بود و در آن كتابت اظهار قصد خود به آن صوب نمود، و بنابراين به خانه يكى از اعيان همدان متوارى شده به اتمام كتاب خود اشتغال مى‌نمود و هر روز پنجاه ورق بى‌رجوع به اصلى و كتابى مى‌نوشت تا جميع طبيعيات و الهيات آن كتاب نوشته شد، و چون تاج الدوله خبر مكاتبه شيخ را به علاء الدوله شنيد به غايت آزرده گرديد و در جستجوى او اهتمام ورزيد. آخر بعضى از اعلاء شيخ، مقام اختفاء شيخ را به او نشان دادند و او شيخ را گرفته به يكى از قلعه‌هاى همدان محبوس ساخت ... و چهار ماه جناب شيخ در آن قلعه محبوس بود كتاب هدايه و رساله حى بن يقظان و كتاب قولنج را در آنجا تأليف نمود، تا آنكه علاء الدوله قصد

همدان كرد و تاج الدوله به هزيمت رفت و به همان قلعه كه شيخ در آن محبوس بود متحصن شد. و چون علاء الدوله به اصفهان مراجعت كرد، تاج الدوله به همدان آمد و شيخ را با خود همراه آورد و او را در خانه يكى از سادات علوى نزول نموده به تصنيف منطق شفا مشغول شد، و بعد از آن به توجّه اصفهان عازم شد و با برادر خود محمود و بعضى از شاگردان منكروار از ذى صوفيه بيرون آمد؛ و چون نزديك اصفهان رسيدند دوستان شيخ و اركان امير علاء الدوله استقبال نمودند و خلعت‌هاى فاخر و مركوب‌هاى لايق آوردند، و شيخ و اصحاب او را از روى تعظيم برداشته و در خانه يكى از اعيان آنجا فرود آوردند، و از آلات و فروش ما يحتاج خانه آنچه بود ترتيب دادند. و چون به مجلس امير علاء الدوله درآمد بر وجهى كه لايق شان جناب شيخ عالى‌مقام بود او را اعزاز و اكرام نمود. مقرر شد كه هر شب جمعه شيخ و علماى اصفهان به مجلس خاص حاضر آيند و مباحثات علمى مذكور شد، و شيخ در آنجا به اتمام كتاب شفا مشغول گرديد و در آن اثنا كتاب حكمت علايى را به نام امير علاء الدوله نوشت و اختصاص تمام به امير مذكور داشت و رعايت بسيار از او مى‌يافت." مجالس المؤمنين ج 2، ص 3- 182".

(12)- ر. ك: ابن اثير: الكامل، ترجمه على هاشمى حائرى، ج 16، انتشارات علمى، چاپ دوم، 1368، ص 164.

(13)- .... در وقتى كه علاء الدوله به محاربه يكى از قاصدان ملك خود اشتغال داشت شيخ را قولنجى عارض شد و جهت حرص بر صحت و توهّم احتياج به هزيمت و عدم امكان حركت تعجيل نموده در يك روز خود را هشت مرتبه حقنه نموده، و به سبب آن بعضى از امعاى او مجروح شد و سحج به هم رسيد، و با اين حالت از روى سرعت علاء الدوله روان شد و در آنجا مرض صرع كه گاهى تابع قولنج مى‌باشد او را عارض شد، و در اثناى معالجات بعضى از غلامان او كه در خزانه نقود او خيانت بسيار كرده بودند در مثروديطوس كه شيخ جهت صرع تناول مى‌نمود قدرى افيون انداختند، و شيخ را از خوردن آن حال متغير شد و او را به اصفهان آوردند و به تدبير خود مشغول شد و با آنكه حال او از ضعف به جايى رسيده بود كه قدرت بر قيام نداشت، چنان كرد كه قدرت بر

مشى او را حاصل شد و به مجلس امير علاء الدوله درآمد اما هنوز از مرض بالكلّيه خلاص نشده بود. اتّفاقا در آن ايّام علاء الدوله قصد همدان كرده شيخ را به مصاحبت خود تكليف نمود و در راه مرض عود نمود، و چون به همدان رسيد و ديد كه قوّت

ساقط شده و معالجه نفع نمی‌رساند، دست از مداوای خود باز گرفت و بر آن حال چندگاهی باقی بود تا به جوار رحمت پروردگار انتقال نمود و به همدان مدفون گردید. و مخفی نماند که اکثر فقهای اهل سنت و جماعت خدمت شیخ را تکفیر کرده‌اند و شیخ در آن باب فرمود:

کفر چو منی گزاف آسان نبود — محکم‌تر از ایمان من ایمان نبود

در دهر چو من یکی و آن‌هم کافر — پس در همه دهر یك مسلمان نبود

" مجالس المؤمنین، ج 2، ص 5- 184"

---

(14)- کرامیّه نام گروهی است که به جوهریت باری و استقرار وی بر عرش اعتقاد دارند.

ر. ك. لغتنامه دهخدا ذیل همین عنوان.

(15)- ابن مسکویه تالیفات چندی داشته از جمله احوال الحکماء و آداب العرب و الفرس و اخلاق از اوست و همچنین کتاب تاریخ تجارب الامم و کتاب الاشربة و کتاب البطیخ و کتاب تهذیب الاخلاق و کتاب اخلاق ناصری خواجه نصیر الدّین ترجمه کتاب ابو علی است." شمس التواریخ، ص 50".

(16)- چنانچه عبد الوهاب که ذکر می‌شود و همچنین جدّ اعلای او یحیی نیز هریك تاریخی برای اصفهان نوشته‌اند. (مؤلف)

(17)- وزیر مهلبی حسن بن محمّد در سنه سیصد و نه متصدی وزارت گردید در علو همت و سخاوت مشهور است. با داشتن ادب، اهل ادب و علما را بسیار دوست داشت، قبل از آنکه به وزارت معز الدوله و خدمت او برسد دچار فقر و فاقه سختی بود که مدّتی آرزوی یك خوراك گوشت داشت و برای آن میسر نمی‌گردید. در این باب اشعاری گفته که از تنگدستی آرزوی مرگ کرده. شخصی صوفی که رفیق او بوده اشعار را شنیده و به حالت او رقّت کرد درهمی خرج کرد و گوشتی به او خورانید. پس از انقلابات روزگار بر مهلبی

و رسیدن به خدمت معز الدوله دیلمی روزگار رفیق صوفی به سختی کشیده بود و اشعاری سرود که در آن اشعار مهلبی را متذکر ساخته به قضیه گوشت، اشعار که به مهلبی رسید اولا هفتصد درهم در مقابل یك درهم او به او انعام داد و پس از آن اسباب آسایش آن را در زندگانی فراهم نمود. مهلبی جمعی از دانشمندان بزرگ را در منزل خود پذیرائی می‌کرده مانند ابن مسکویه و جماعتی دیگر. (مؤلف)

---

(18)- ابن اثیر در [وقایع] سنه دویست و پنجاه و سه می‌نویسد که معتز، موسی بن بقاء کبیر را در رجب با اردویی به سمت جبل فرستاد و مقدمه اردو مفلح بود که با عبد العزیز ابی دولف عجلی در خارج همدان تلاقی نموده و جنگی کردند. اردوی عبد العزیز دارای بیش از بیست هزار جمعیّت از فقرا و غیر ایشان بود، عبد العزیز منهزم گردید و اصحاب او کشته شدند، تا ماه رمضان، مفلح به سمت کرج حرکت نمود و دو کمین در راه گذارد، عبد العزیز اردویی مرکب از چهار هزار به سمت مفلح فرستاد و در وقت جنگ کمین‌ها بر اصحاب عبد العزیز بیرون تاختند و آن‌ها را فرار دادند جمعی را هم اسیر کرده و دسته‌ای را هم به قتل رسانیدند، عبد العزیز برای کمك اردوی خود از کرج بیرون تاخته ولی طاقت نیاورد و با گریختگان فرار کرد و شهر کرج را واگذارد و خود به طرف قلعه رز رفت. در آنجا متحصن شد مفلح، کرج را متصرف شد و خانواده عبد العزیز را دستگیر نمود که جزو آن‌ها مادر عبد العزیز بود. (مؤلف)

(19)- از اینکه پدر و عموی او ساکنین کرج مالیات‌گزار اصفهان بوده‌اند و هم در شرح حال او شده که ابو دلف در اصفهان سکونت داشته و حکومت می‌کرده معلوم می‌گردد کرج به فتح کاف و راء همان جایی است که در فریدن بوده و آن را به کسر کاف امروز تلفّظ می‌کنند و مخروبه شده است. (مؤلف)

(20)- مؤیّد این قضیه تاریخ میلاد اوست که ابن خلّکان نوشته در سال صدم هجرت و زمان خلافت عمر بن عبد العزیز بوده است و خبر دیگری که می‌نویسد از برای کشته شدن علی بن جدیع کرمانی به دست ابو مسلم و صاف شدن خراسان از جهت او و انقطاع حکومت بنی امیّه از خراسان در سنه صد و سی و دو. (مؤلف)

---

(21)- مورخین در اینجا افسانه دارند که یك نفر نصرانی ابو مسلم را از کشته شدن خبر داد، و نیز خود ابو مسلم از پاره‌ای قواعد ملتفت شده بود که پس از فانی ساختن دولت خانواده [بنی امیّه] و برقرار نمودن دولت در خانواده دیگری در شهر روم کشته خواهد شد و تصوّر می‌کرد که این روم مملکت روم باشد و مادام که خود را در عراق می‌دید از این هراس آسوده بود. (مؤلف)

(22)- در فرهنگ سخنوران نام اصلی وی به‌صورت جمال الدّین محمّد (احمد) معروف به پیر جمال آمده است. برای توضیحات بیشتر ر. ك. تذکره سامی، ص 158.

(23)- کامل این ابیات به قرار زیر است:

به کسری چه خوش گفت بوزرجمهر — که تا می‌خرامد به کامت سپهر
مبادا به کس کینه ورزد دلت — ملرزان دلی تا نلرزد دلت
یکی اره بر پای سروی نهاد — به دست وی آن سرو از پا فتاد
دگر روز دادش مکافات دست — که از نخلی افتاد و پایش شکست
چه نیکو به زن گفت دهقان ده — که نانی به ایتام همسایه ده
که چون ما نمانیم ز انعام ما — گرسنه نمانند ایتام ما
به دوران دو کس را اگر دیدمی — بگرد سر هر دو گردیدمی
یکی آنکه گوید بد من به من — دگر آنکه پرسد بد خویشتن
دلم سوخت بر سالکی رهنورد — که می‌گفت با حسرت و سوز و درد
که عمری درین راه بشتافتم — نه رستم نه وارسته‌ای یافتم
بر آن تخت زرین که جم می‌نشست — شنیدم چو برخاست این نقش بست
چه باید ازین تخت زر خاستن — نیرزد نشستن نه برخاستن
یکی از امیران شیرین نفس — نمی‌راند در بزم از خود مگس
که چون گیرد از راندن من کران — مبادا دهد زحمت دیگران

مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 5- 164

(24)- ارامل جمع ارمله یعنی مردان بی‌زن، زنان بی‌شوهر، مستمندان و فقیران، ر. ك.

لغتنامه دهخدا ذیل همین کلمه.

(25)- مولا به معنی غلام و آزادکننده و یاور و آزاد شده آمده است. مصدر میمی است به معنی اسم فاعل و مفعول و ممکن است در اصل مولوی بر وزن و صیغه مفعول باشد. (مؤلف)

(26)- ملّا بر وزن کبّار از ملاء به معنی پری اصلا ملّا بوده که در فارسی حمزه او ساقط شده است. (مؤلف)

(27)- اسلافش همه از افاضل و برخی ایشان به منصب قضاء عسکر نایل بوده‌اند، مشار الیه خود از کبراء شعراء این دولت بود و شهاب تخلّص می‌کرد و تاج الشعراء، لقب یافت." المآثر و الآثار، ص 204".

(28)-" بالجمله میر عبد الباقی مدّت‌ها در کتابخانه شاهی به کتابت می‌پرداخت تا در گذشت."" ر. ك. پیدایش خط و خطاطان، ص 1- 190".

(29)- در تذکره حزین می‌خوانیم:

... در شباب عازم هند گشته دیگر خبرش معلوم نشد، کسی از او این بیت خواند.

چنان دلسرد از اهل جهانم | که چشم گرمی از آتش ندارم

(30)- ابیات دیگری نیز منصوب به اوست:

زین‌سان که به گل پای من از دیده فرو رفت | مشکل که توانم قدمی در پی او رفت

تیری به دل آمد ز وی و کارگر آمد | صد شکر که کام من و او هر دو برآمد

قسمت من ز بتان چون شده بیداد چه سود | اگر از خیل بتان دادرسی برخیزد

نفس بازپسین است و نشد بنشینم | این‌قدر با تو که از دل نفسی برخیزد

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 697

دل مرا کرده چنین زار و همان در غم عشق | چون بحالش نگرم رحم به حالش دارم

همان‌جا، ص 139

(31)- حافظ کسی است که صد هزار حدیث با اسناد حفظ داشته باشد یا به اصطلاح قرّاء، قرآن را با قرائات. (مؤلف)

(32)- برای اطلاع بیشتر در خصوص این مراسم. ر. ك: عبد الرحیم کلانتر ضرابی، تاریخ کاشان، ص 432.

(33)- یکی از ناگوارترین وقایع تاریخ اصفهان در دوران اقتدار ظل السلطان، همانا نابود کردن آثار و ابنیه تاریخی آن بوده است، در این خصوص حاج سیّاح مطالبی را عرضه نموده که ذکر آن‌ها، باعث تنبه آیندگان است.

... در ایّامی که آقا [سید جمال الدّین اسدآبادی] در اصفهان بود از خراب کردن عمارات عالی صفویه و قلع آثار آن دودمان مطلع شد بسیار بسیار اوقاتش تلخ شد. روزی که به بازدید رکن الملك و مشیر الملك، کسان ظل السلطان می‌رفت به من گفت: در این باب به ایشان طعن سخت خواهم کرد. گفتم: چیزی نفرمائید فایده ندارد قبول نکرده گفت:" همه بدی‌ها از سکوت و صبر علما است. که به محض خوف یا طمع دنیا حق را نمی‌گویند." پس از اینکه با ایشان ملاقات کرد فرمود: مگر شما انسان نیستید یا هیچ از عالم خبر ندارید؟ در خارجه خرج‌های زیاد می‌کنند که یك اثر قدیمی را حفظ کنند بلکه سهل است کرورها خرج کرده آثار قدیمه دنیا را می‌برند. شما به چه عقل و انصاف این آثار محترم یك دودمان سلطنتی را که کرورها خرج آن شده خراب کردید؟ ایشان گفتند:

ما نوکریم و جز اطاعت چاره نداریم! فرمود: اگر آقای شما امر کند به قتل مظلومی شما باید بکنید؟ گفتند: چه علاج داریم؟ اگر نکنیم جان و آبرو ما در خطر است. فرمود: اف بر این نوکری! از کجا معلوم است که شاه به این فضیحت و خرابی راضی بوده؟.

... عجبا! شهری مثل اصفهان با آن مکان و آب‌وهوا و نعمت و آثار قدیمه و عظمت و شهرت که مدّتی در دنیا یکی از مراکز مشهور عالم بود آن آثار قدیمه و افتخار یك ملت،

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 698

روز به روز خراب و محو می‌شود و بدتر این است که بسیاری را دستی خراب می‌کنند.

کاشی‌های عالم قدیم و سنگ‌های محکوك به خطوط قدیم و اشیاء عتیقه و کتب قدیمه که در هر مرکز و هر خانه و هر موقوفه و معبد و مقبره و عمارات سلاطین گذشته هست می‌دزدند به قیمت نازل به خارجه می‌فروشند. حکّام و مقتدران این را هم یك‌راه دخل مقرر می‌دارند. بلکه بعضی بدنفسان حسد به بزرگان گذشته و عداوت به مردگان کرده می‌خواهند آثار ایشان را نابود کنند و نام ایشان را از زبان‌ها براندازند و کیسه خود را از این راه پست، پر سازند. «خاطرات حاج سیاح»، ص 42.

---

(34)- برای اطلاع بیشتر در خصوص این شخصیت ر. ك. اعیان الشیعة، ج 9، ص 182.

روضات الجنات ج 2، ص 6- 91 مکارم الآثار، ج 2، ص 35- 220.

(35)- ... (در اوایل سال 1260 پدرش وی را به اصفهان طلبید و وی اطاعت نموده به اصفهان آمد و اندکی بیش نگذشت که پدرش وفات کرد، و وی قبولی تام و اقبالی تمام از عموم طبقات یافت، چندان‌که در" تاریخ اصفهان" فرماید: نماز جماعتش کمتر از پنج هزار نفر هیچگاه شماره نشدی، انتهی، و ریاستی مهم و نفوذ کلمه‌ای شایان به هم رسانید و از جمع اموال و ریاست باطله سخت اعراض کرد، و همی به قضای حوایج و خدمت دین مشغول بود و در سنه 1265 که در اصفهان شورش بر پا شد، ... وی به عزم عتبات از اصفهان حرکت کرد و چون به گلپایگان رسید ناصر الدّین شاه دستور داد که به اصفهان برگردد و هرچه درباره شفاعت اصفهانیان بفرماید مجری شود. و در سنه 1266 برای آسایش مردمان و شفاعت نزد شاه روانه به طهران شد و چنان‌که در تاریخ اصفهان نوشته کیکاووس میرزا و مأمورین دولتی به تعاقب وی رفته و در مورچه‌خورت بی‌احترامی بسیار به آن بزرگوار نمودند و برادرزاده‌اش فرزند مرحوم حاج میرزا زین العابدین را صدمه کلی زدند که در تاریخ اصفهان نوشته این قضیه واقعه کربلای آن جناب بود، آخر او را برگردانیدند و در اثر این قضیه ناصر الدّین شاه بیش‌ازپیش بوی ارادت به هم رسانید." مکارم الآثار، ج 3، ص 837"

(36)- در خصوص این موضوع در مکارم الآثار می‌خوانیم:" در الکرام" با ملاحظه بعضی از

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 699

مواضع دیگر نوشته که چون وی برای زیارت به عتبات عالیات رفت و کم‌آبی و سختی مردمان آن خصوصا فقرا را ملاحظه نمود در مقام آن برآمد که آب نهر هندی را، که در سنه 1208 یحیی خان آصف الدوله وزیر محمّد شاه هندی برای نجف آورده و بعدا آن نهر مطموس شده و سپس صاحب" جواهر" اقدام در آن کار نموده و به سبب وقوع وفاتش ناتمام مانده به نجف جاری نماید. چون به اصفهان رسید چندین نفر مهندس و کارگر با اموال کثیره که عمده آن از وجه مال الوصایه سردار محمّد اسماعیل

خان وكيل الملك نوری چنانچه در" المآثر، 84" نوشته بود به نجف فرستاد تا آن كار را انجام داده و آب را بدان مكان مقدس جاری فرمود، و میرزا محمّد همدانی تاریخ آن را چنین سروده:

مذ اسد الله الهمام السری | سلیل ساقی الناس من كوثر

اجری الی الغری ماء مری | قد أرخوه: جاء ماء الغری

و وجه صعوبت این كار این است كه باید آب را از كوفه كه زمینش پست‌تر از نجف است بدانجا كه زمینش سست است آورد، و برعكس سایر مواضع هرچه به محل مقصود نزدیك می‌شود آب تا آن محل دورتر می‌شود و همی خرابی در قنات به هم می‌رسد.

" مكارم الآثار، ج 3، ص 838".

---

(37)- در خصوص سایر تألیفات وی. ر. ك. مكارم الآثار، ج 3، ص 837.

(38)- در خصوص وفات او در مكارم الآثار می‌خوانیم:

.... وی در سنه ه 1290 از اصفهان به زیارت عتبات عالیات حركت كرد و چون به قصبه كرند رسید در شب یكشنبه سلخ ماه جمادی الآخر این سال، مطابق (....) سنبله ماه برجی وفات كرد و نعش او را از آنجا بر سر دست تا نجف برده و در دالان در قبله‌ای صحن مقدس به سمت راست آنكه وارد می‌شود برابر قبر شیخ انصاری. مكارم الآثار، ج 3، ص 838.

(39)- فارض چون در علم فرائض استیلایی را داشته این لقب را یافته. (مؤلف)

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 700

---

(40)- در این خصوص در مجالس المؤمنین می‌خوانیم:

...." در كتاب منشات قاضی میر حسین یزدی و غیر آن مسطور است كه در وقتی كه جناب خواجه قاضی یزد بود بعضی از متعصبان آنجا بیت مذكور را وسیله مؤاخذه او ساختند، و چون از روی تقیه منكر شد و اثبات صدور او از آن متعذر بود شروع در تكفیر او نمودند و مستند به دو عبارت شدند كه در رسائل او مذكور است، و سلطان شاهرخ او را به هرات برده و بسی مضرت یافت چه سایر علمای هرات از روی عصبیت جاهلیت نوشتند كه مضمون این دو عبارت كفر است، مگر مولانا ركن الدّین داود خوافی مشهور صاحب حاشیه شمسیه كه در آن باب توقف نمود ..." مجالس المؤمنین، ج 2، ص 41

(41)- مؤلّف مجالس المؤمنین وفات خواجه را در دار السلطنه هرات در چهارم ذی‌حجه از شهور هشتصد ذكر نموده است." همان‌جا، ص 42".

(42)- المآثر و الآثار ذیل عنوان تسلیم گوید:

صدر الافاضل مولی حسن تسلیم، ادیبی بارع و شاعری مشهور بود رساله" الصبح الصادق" از اوست." المآثر و الآثار، ص 225"

الذریعة نیز به استناد و ماخذ فوق،" صبح صادق" و" دیوان تسلیم" را از یك شخص دانسته، و لذا مؤلّف" فرهنگ سخنوران" هم او را چنین عنوان كرده است: تسلیم اصفهانی و مولا حسن (صادق) اما مأخذ تاریخ فوت او معلوم نشد، و سال تألیف،" ریاض العارفین" چنانچه در صفحه 428 تصریح نموده 1278 بوده است.

(43)- ر. ك. محمّد حسن خان اعتماد السلطنه:" مرآة البلدان"، به كوشش عبد الحسین نوایی، ج 1، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ص 122.

(44)- ...." به گفتن اشعار مصنوعه رغبتی داشته و در این فن لوای اشتهار افراشته قصیده‌ای بی‌نقطه گفته."" ر. ك. مجمع الفصحاء، ج 1، ص 433"

در پانویس مجمع الفصحاء در مورد وی می‌خوانیم:

بدر الدّین معروف به بدر جاجرمی از شاعران سده هفتم هجری است گذشته از فارسی به زبان عربی نیز آشنا بود چنان‌که نوشته‌اند قصیده‌ای از ابو الفتح بستی را به

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 701

357

358 - در زهد و تقوا بی‌نظیر بوده
359 - به واسطه وثوق سید رشتی امام‌جمعه هرند شد و کتبی در فقه و اصول داده. قبرش در امامزاده اسحاق هرند است
360 - در فقه و اصول و ادبیات مهارت تامی داشته، قبرش در هرند.
361 - چندان جنبه علمی نداشته.
362 - در نجوم و هیئت و رمل و اسطرلاب مهارت تامی داشته.
363 - معروف به حاجی آقا امام‌جمعه فعلی هرند
364 - هنوز در قید حیات است(در زمان مؤلف).

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص701

مطلع:

زیاده المرء فی دنیاه نقصان و ربحه غیر محض الخیر خسران

به نظم فارسی برگردانید، چنانچه هدایت نوشته این شاعر معاصر شاگرد مجد الدّین همگر (متولد 607 و متوفی به سال 686) بود و از اتّفاق چنان‌که از قطعه‌یی برمی‌آید او و مجد الدّین و امامی هر سه در یك سال به فاصله دو ماه فرمان یافتند، چنان‌که از این قطعه که در تاریخ مرگ و رثای این شاعر گفتند آشکارست:

شیخ اصحاب، امامی هروی مجد همگر که بود صدر کفات

---

357 جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

بدر جاجرمی نکو سیرت | به صفاهان چو در رسید ممات

در ثمانین و ست و ستمائه | به دو مه یافتند هر سه وفات

پس بدر جاجرمی به سال 686 درگذشته است:" ر. ك. همان‌جا، ص 433"

---

(45)- همان سیّد محمد علی جمال‌زاده، نویسنده مشهور معاصر که در سال 1376 ه ش در سن حدود دوسالگی در ژنو بدرود زندگانی گفت.

(46)-" لازم به ذکر است که این کتاب، در سال 1335 ه ش. در دار السلطنه برلین در چاپخانه کاویانی به طبع رسیده که شامل يك مقدمه به قلم خود نویسنده و شانزده فصل می‌باشد که با ترتیب فهرست مطالب هر فصل به قرار ذیل می‌باشد.

کلیات در خصوص ایران، تجارت ایران، واردات ایران صادرات ایران، گمرك، راه‌های ایران، وسائل حمل مال‌التجاره از اروپا به ایران و برعکس، معادن ایران، صنعت ایران، اصلاحات، تشبثات، مالیه ایران، بودجه دولت ایران، اوزان و مقادیر و مسکوکات، پست و تلگراف و تلفن، زندگی در طهران و (بعضی اطّلاعات مفید)." ر. ك. مقدمه گنج شایگان"

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 702

---

(47)- امروز از عظمای اسلام و اساتید فلاسفه عالی‌مقام مذکور و ترجمه آن بزرگوار در جلد اول نامه دانشوران مسطور است، هرکه حالات و ماجریات و آثار آن استاد اعظم و فیلسوف مسلم بخواهد انکسار بران گشاید." المآثر و الآثار، ص 161"

(48)- ..." خواجه جمال الدّین محمد عبد الرزاق در روزگار دولت سلطان جلال الدّین خوارزمشاه ظهور یافته و مداح خاندان صاعدیه بوده است. ر. ك. تذکره الشعراء، ص 109.

(49)- و نیز برای اطلاع بیشتر در خصوص این شخصیت ر. ك. بدیع الزمان فروزانفر: سخن و سخنوران، خوارزمی، ص 547

(50)- این مصراع در دیوان جمال الدّین عبد الرزاق بدین صورت آمده:" شب جوانی تا زاد روز پیری‌زاد."

(51)-" ... از متأخرین بوده و تتبع طرز عبد الواسع جبلی می‌نموده، چون به طرز استادان قدیم آشناست مات سنه 1146 ..." مجمع الفصحاء، ج 2، ب 1، ص 204.

(52)- بیت آخر این شعر، چنین است:

قناعت، جنتی گه تلخ و گه شور | نه شهد انگبین نه نیش زنبور

(53)- در طول مدّت عمر چند کتاب تألیف کرده، اول کتابی در امامت به نظم، چنان‌که در اعیان الشیعة جزو 14 یا جلد 15 نوشته، دویم کتاب طوفان البکاء در مصیبت به نظم و نثر باهم که به غایت مشهور و معروف و مکرر به چاپ رسیده و مورد انتفاع ذاکرین و غیره گردیده و مشتمل بر قصاید غراء و منثورات شیوایی است که همه حاکی از نهایت تسلط او بر سخن و سخن‌سرایی می‌باشد.

" مکارم الآثار، ج 4، ص 1438- 41 و نیز برای اطلاع بیشتر ر. ك. آتشکده آذر، ج 1، ص 112، و تذکره الشعراء ص 2- 91.

(54)- برای اطلاع بیشتر ر. ك. تذکره القبور. ص 246، و نیز فوائد الرضویه، ص 88.

(55)- به‌طوری که مؤلّف فوائد الرضویه می‌گوید:" عالم جامع حکیم بارع فقیه ادیب

معاصر سید علی خان مدنی شیرازی خال جدّ جدّ صاحب روضات از مؤلفات اوست، شرح بر ذخیره سبزواری و رساله در زیارات به فارسیه و غیر ذلك." فوائد الرضویه، ص 132"

---

(56)- این شخص معمار معروفی بوده که مسجد قدیمی اصفهان را ساخته است و چنان که در تاریخ اصفهان مسطور است اواخر عمر خود را در این محله که آن زمان سکنه‌ای نداشت در عزلت به پایان رسانید و در کمال زهد و تقوی در آنجا از دنیا رفته است. ر. ك.

سفرنامه شاردن. ترجمه حسنی عریضی، اصفهان. 1379، ص 149

(57)- زیرا سلطان حسین و طهماسب به مرشدزاده سرسلسله خود مهربانی کرده بودند. (مؤلف)

(58)- تألیفات حزین عبارتند از: در علم کلام، رساله امامت، بشاره النبوه. در فلسفه، حاشیه بر امور عامه، شرح تجرید، رساله توجیه کلام قدمای محبوس، رساله توفیق، رساله لوامع، حواشی بر شرح حکمت الاشراق، رساله در ابطال تناسخ و طبیعیون شرح رساله کلمه التصوف حاشیه بر الهیات شفای بو علی، رساله تجرد نفس، رساله بر شرح هیاکل النور، جام جم در بیان کائنات جو، الازل و الابد و السرمد ابطال جبر و تفویض، کنه المرام، رجال، تذکره المعاصرین، اخبار ابی الطبیب المتبنی احمد، اخبار خواجه نصر الدّین طوسی، اخبار هشام بن حکم، اخبار صفی الدّین حلی. تاریخ، (شامل شرح احوال، مسافرت‌ها، تاریخ رویدادهای زمان شاعر). ر. ك. مقدمه دیوان حزین، ص 8- 17.

(59)- شیوع تریاك‌کشی با وافور در اصفهان بعد از هزار و سیصد و ده قمری شد، شروع در کشیدن يك عدّه‌ای انگشت‌شمار از هزار و دویست و نود قمری تقریبا به سبب معاشرت خش زن‌های یزدی که اول نوغان به اصفهان می‌آمدند ترتیب خش زدن گرز خشخاش (قبلا کوکنار را می‌جوشانید و شیره آن را استعمال می‌کردند) و انتشار زراعت تریاك حدود هزار و دویست هفتاد قمری. (مؤلف)

(60)- سابقا نوع باغچه خانه‌ها دارای گل سرخ بود، حدود هزار و سیصد گل لندنی که

شبیه به گل سرخ و درشت‌تر و بادوام‌تر بود در اصفهان آوردند، و غالبا میل می‌کردند از این گل به گل سرخ کم‌دوام منزل خود پیوند بزنند و اتّفاقا اغلب نمی‌گرفت مگر آنچه را دودی پیوند می‌زند که تخلّف نداشت و خود این را برای خود خارق‌العادتی تصور می‌کرد و می‌گفت. (مؤلف)

---

(61)- ملّا علی نوری بعضی شاگردان [فاضل] داشت، مانند ملّا محمّد علی نوری و شیخ زاهد گیلانی ثانی که از مریدان حسین علی شاه نیز می‌بودند، در ملازمت خدمت و پذیرایی واردین مجلس او و قلیان دادن بر یکدیگر مسابقه می‌جستند. خاطر آخوند نوری از این رهگذر آزده گردید و نیز حاجی ملاحظه صورت و معنی را به مرتبه داشت که مبتدیان را در حین مشغولی به ذکر از بستن چشم منع می‌نمود، تا کسی ملتفت حالت ذکر و ورد آن‌ها نگردد، اگر حاجی مانند یکی از اوساط الناس رفتار می‌کردند نه اهل طریقت با وصف امامت و موعظه و تدریس نسبت ظاهری به او می‌دادند و نه اهل ظاهر معاشرت و سلوك او را با دراویش تصوّر می‌کردند. (مؤلف)

(62)- کلمه‌ای که برحسب ظاهر غیر متناسب می‌نمود با مضمون مکتوب به‌طور التزام به او القاء می‌نمودند که درضمن مکتوب مندرج شود. (مؤلف)

(63)- از جمله مرتاضینی هستند که تربیت‌شدگان اخلاقی از او هنوز (- 1343 ه ق) در اصفهان بسیار می‌باشد. (مؤلف)

(64)-" در این سال هنگامی که یك عمارت کهن‌سال در" جی" شهری نزدیك اصفهان خراب شد نوشته‌های عجیبی را کشف کردند که تا آن روزگاران نظیرشان را ندیده بودند مردم آن شهر از حمزه درخواست کردند که عقیده خود را درباره آن نوشته‌ها و آن عمارت اظهار دارد. ازاین‌رو می‌توان فرض کرد که حمزه تا پایان عمر خود را در اصفهان بسرمی‌برد و در میان مردم اعتبار و اهمیت داشت، همچنین می‌توان گفت که جای اقامت همیشگی او اصفهان بوده و معنی عبارت" حمزه بن الحسن من اهل اصفهان" که در کتاب فهرست ابن ندیم دیده می‌شود. نه تنها این است که حمزه در اصفهان به جهان آمد بلکه در آن شهر نیز مقیم بوده است".

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 705

" یوجین میتوخ: حمزه اصفهانی و آثار او، ص. یب. (تاریخ پیامبران و پادشاهان)"

---

(65)-" چنانچه از آثار تاریخی و کتاب‌شناسی برمی‌آید حمزه اصفهانی دوازده کتاب تألیف کرده سه کتاب در تاریخ و نه کتاب در علم لغت و نحو، هشت‌تا از این کتابها از میان رفته‌اند و امروزه ما فقط چهارتا از آن‌ها را در دست داریم،" همان‌جا، ص ید"

(66)- این شرح حال بنا به درخواست مرحوم جناب به قلم صاحب عنوان و به‌صورت نامه، ارسال گردیده است.

(67)- مؤلف مکارم سال وفات او را 1246 ق ذکر کرده و در خصوص محل دفن او می‌گوید:" در تخت فولاد در حوالی قبر فاضل هندی دفن شد، و هم‌اینك قبر او آنجا بر روی سکویی معین و معلوم است." همان‌جا، ج 4، ص 3- 1262

(68)- در آتشکده ذیل این عنوان می‌خوانیم:" گویند کاتب خوشنویسی بوده است"

آتشکده، ج 3، ص 941.

(69)- در دیوار یکی از گنبدهای مسجد شاه اصفهان در جزو یادگارهایی که اشخاص بیکار به دیوارها می‌نویسند و آن‌ها را کثیف می‌سازند، نوشته است که سنه هزار و صد و نود و نه، علی‌مردان خان در اصفهان وفات کرد و باقر خان ادعای سلطنت نمود، ایلاتی که در اصفهان با علی‌مردان خان بودند شهر را غارت نمودند. و جمله دیگری نوشته در سنه هزار و دویست باقر خان خراسکانی که از جانب علمدار خان زند حاکم بود- ظاهرا کاتب سهو کرده و مراد، علی‌مراد خان است.- در اصفهان و آقا محمّد خان که آمد و بعد جعفر خان، باقر خان در قلعه تبرك شش ماه قلعه‌داری کرد و عاقبت او را گرفتند و بردند پیش جعفر خان گردن زدند. (مؤلف)

(70)- اصفهانی الاصل، طهرانی المسکن، صدر الکتاب در نسخ‌نویسی به مقامی منیع رسیده. قرآنی به خط شریفش مطبوع افتاده، کتاب مثنوی مشتمل بر کشف الابیات را که مرحوم محمّد رحیم خان امیر نظام قاجار به طبع رسانیده نیز از آثار خامه این بزرگوار است.

" المآثر و الآثار، ص 210"

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 706

---

(71)- در ریاض الانساب نوشته: حسن صباح بن علی بن محمّد بن جعفر بن حسین بن حسین بن محمّد الصباح بن بوحمیری، پادشاه یمن. در اوّل حسن شیعه اثنی عشری بوده و حاجب آلب ارسلان سلجوقی میان او و نظام الملك وزیر بر سر حساب ممالك خصومت افتاد و از خدمت آلب ارسلان دور شد .... و در سال 471 به شام رفت و در خدمت مستنصر بالله از مذهب شیعه اسماعیلیه انتقال نمود ..... در زمان او بسیاری از اهل سنت و جماعت را که به اسماعیلیه و سایر فرق در مقام منازعه دیدند، فدائیان کشتند. صدور این امور باعث شد که اهل سنت و جماعت، نسبت الحاد و کفر به این فرقه دادند. حسن صباح در ربیع الآخر پانصد و هیجده وفات نمود. حسن صباح یك پسر خود را به تهمت قتل شخصی به قصاص رسانید و دیگری را به تهمت شرب خمر کشت، تدبیر امور ملك و تلفیق احکام دینیه حسن را مجال نداد که بیش از دومرتبه از بام قلعه الموت برآید. (مؤلف)

(72)-" فوائد الرضویه" در مورد آثار و نوشته‌جات این شخصیت می‌نویسد:

... «چنان‌که ظاهر می‌شود از ترجمه او بر مفتاح الفلاح و تعلیقات او بر آن کتاب و مزاری که به جهت شاه سلطان حسین تألیف کرده، کتاب الله مجید و صحیفه سجادیه را شرح کرده به فارسی، حواشی و تعلیقات نوشته بر تهذیب و فقیه و معالم و شرح لمعه

و شرح شرایع و شرح مختصر الاصول و شفاء و شرح اشارات و غیرها، و رساله به فارسی در اصول دین تصنیف کرده. «فوائد الرضویه، ص 296»

و نیز ر. ك: تذکره نصرآبادی. ص 153، 152 و تذکره القبور، ص 51.

(73)- قبل از ظهور صفویه ساخته شده بوده است و شاه‌عبّاس امر به تعمیر و تجدید او می‌کند، و همچنین تعمیر گنبد عالیه جنب او را، و امر امامت و تدریس هر دو را به عهده آقا شیخ لطف الله میسی وامی‌گذارد که حالش در (ابراهیم میسی) نوشته [شده] است، و در این مدرسه اغلب بزرگان تربیت دیده‌اند. (مؤلف)

(74)- مرحوم میر سید علی جناب در خصوص انتساب این کتاب به آقا حسین دچار اشتباه شده، چون همان گونه که در شرح احوال آقا جمال خوانساری فرزند آقا حسین آورده

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 707

کتاب کلثوم نه‌نه از مؤلفات آقا جمال خوانساری است برای اطلاعات بیشتر ر. ك.

الذریعة، ج 18، ذیل عنوان" کلثوم نه‌نه"، ص 112.

---

(75)- [ملا علی رضای شیرازی] در اوایل حال نزد آقا حسین خوانساری تحصیل کرده بوده، به هندوستان مسافرت می‌کند در معاودت از هند به ایران ترقّی می‌کرده نزد سلطان وقت محترم می‌شود و تدریس مدرسه والده را به عهده او می‌گذارند، پس از آن استعفا می‌دهد و گوشه‌نشینی اختیار می‌کند و به سببی از اصفهان مهاجرت کرده به حج می‌رود، در مراجعت به شیراز متوقف می‌شود تا در سنه 1085 وفات می‌کند. و دارای رسائل زیادی است. (مؤلف)

(76)- برادرزاده میرزا اشرف مرحوم و خلف مرحمت و غفران‌پناه میرزا صدر الدّین محمّد بن میرزا عبد الحسیب است. تحصیل علوم نموده در تقوی و حسن اخلاق یگانه آفاق بود، به موزونی طبع از بدایات عمر به شعر و شاعری رغبت نموده (خیال) تخلّص ایشان است. ر. ك: تذکره حزین لاهیجی، ص 57، و نیز تذکره ریاض العلماء، ص 328.

(77)- مؤلّف" مکارم الآثار" ضمن بیان نسب‌نامه‌ای که از کتابخانه آقای سیّد محمّد علی روضاتی (1348) در اختیار وی قرار گرفته و با استناد بدان، سلسله نسب مرحوم میر لوحی ذکر گردیده، و آنگاه توضیحات مفصلی در خصوص مشخصات خود نسب‌نامه آورده و می‌گوید:

ظاهرا پدر میر لوحی که ابو المکارم محمّد باشد در سبزوار بوده که مؤلّف این نسخه «نسب‌نامه» که نیز خود را سبزواری نوشته این نسخه را برای او تألیف کرده و او خود یا پسرش میر لوحی به اصفهان آمده‌اند. و وجه شهرت او به میر لوحی اینکه وی دخترزاده میر لوحی شاعر اصفهانی که مردی مدّاح و درویش و در «تذکره نصرآبادی» عنوانی دارد بوده و مادرش او را به نام پدر خود می‌خوانده و بدان مشهور شده، و او کتابی دارد به نام «کفایه المهتدی» در احوال مهدی، معروف به اربعین میر لوحی، و قبرش را در بیرون قریه شهرستان بلوك جی در یك فرسنگی اصفهان در بقعه محقری بر کنار جاده شوسه یزد نشان می‌دهند که صحت آن معلوم نیست.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 708

---

(78)- چندین نفر پسر از او بازماند و یکی از آن‌ها که به نام میرزا ابو المعالی بود در وقت غروب آفتاب روز 5 ع 1 سنه 1374 وفات نمود و در تخت پولاد بیرون تکیه کازرونی به طرف مغرب دفن شد، و دیگری که نامش سیّد ابو العلاء بود در صبح 12 ج 1 سنه 1380 در مشهد وفات کرد. «مکارم الآثار ج 5، ص 80- 1766»

(79)- وفات ابو القاسم دهکردی در ششم شوال 1353 اتفاق افتاد، جنازه او برحسب وصیتش با تجلیل هرچه تمامتر به مقبره زینبیه حمل و در یکی از اطاق‌های صحن دفن نمودند. مرحوم دهکردی را تألیفات و رسائل چندی است ... ر. ك. سیّد محمد باقر کتابی:

رجال اصفهان، ص 200.

(80)- کُرته به‌معنای پیراهن و معرب آن قرطه.

(81)- اشعاری نیز به عضد الدوله منتسب است. در این خصوص بنگرید به کتاب پیدایش خط و خطاطان. ص 7- 136.

(82)- فرمان هفتاد ذرع طولی امیر تیمور گورکانی با هزار و هفتصد سطر منصوب است به امیر بدر الدّین تبریزی. (مؤلف)

(83)- در مجله یادگار، سال پنجم، شماره 10، و" تاریخ اصفهان" جابری انصاری، تاریخ تولد او 1180 ه ق و در کتاب طبقات اعلام الشیعة علامه آقابزرگ طهرانی، سال 1175 ه. ق ضبط گردیده است.

(84)- مهمترین عاملی که می‌توان تصوّر کرد جهت شهرت علمای اصفهان در آن زمان، وجود حاج محمد حسین خان بیگلربیگی اصفهان بوده که نسبت به طبقه روحانیّین عموما و علمای اصفهان خصوصا، اظهار ارادت فوق‌العاده می‌کرده است. از طرفی، و از طرفی هم گردش چرخ دولت ایران و حکومت اصفهان از زمان بیگلربیگی شدن او تا موقع وفاتش کاملا به دست او بوده [است]. (مؤلف)

(85)- شرح مسجد در آثار عتیقه اصفهان است. [یکی دیگر از آثار مرحوم که در اختیار مصصح می‌باشد] است. (مؤلف)

(86)- عین صورت قبر او در چهل‌ستون جنب گنبد باقی است. (مؤلف)

---

(87)- عقاید طبقه متوسط و پائین‌تر نسبت به حاج سیّد محمّد باقر، به حدّ غلو بوده است، زیرا کرامات و خوارق عادات و حکایات نادره، هرکس از کسی در خاطر داشته، به او نسبت می‌داده است. چنانچه از ملاحظه اوصافی که صاحب" روضات الجنات" به مناسبت ارادت مردم به سیّد رشتی نسبت داده است، واضح می‌گردد. لیکن بزرگان آن عصر، از طراز اول طبقات مختلف برعکس این عقاید، داستان‌ها نقل کرده‌اند. (مؤلف)

(88)- در اثر ملّا دوستی حاج محمد حسین خان [بیگلربیگی] و خانواده او و بست و مأمن شدن حریم خانه و مسجد ملّاها، محفوظ ماندن اشرار و الواد هر محل در زیر حمایت ملّاهای محلّه، به‌قدری شرارت و هتك عرض و ناموس و ظلم و اعتساف به کاسب و رعیّت و توده مردم وارد شد که چندین مرتبه، دربارهای مختلف طهران مجبور به اردوکشی به سمت اصفهان شدند. در یکی از این مواقع که محمد شاه، اردو جهت سرکوبی اشرار اصفهان کشید، یا حقیقتا از راه بی‌پولی و احتیاج [بوده]، یا برحسب سعایت حاج میرزا آغاسی که مخالفت با مسلك ملّاها داشت. (مؤلف)

(89)- به‌طوری که صاحب" الذریعة" می‌گوید:

«وی در اصفهان در سال 1203 متولّد گردیده و در سال 1266 در یزد وفات یافت، و کتابی به سبك مثنوی به نام «نوروز و جمشید» دارد در غرام نوروز بختیاری و جمشید وزیر ختن که آن را در سنه 1250 به نظم آورده. «الذریعة، ج 19، ص 328»

(90)- مؤلّف: نام پادشاه لاهور است.

(91)- برای اطّلاع بیشتر ر. ك: تحفة العالم ص 7- 211، مکارم الآثار، ج 2، ص 432. و نیز منتظم ناصری، ج 3.

(92)- در حاضر روستای ریز به شهر زرین‌شهر تبدیل شده و مرکز یکی از فرمانداریهای اصفهان است.

(93)- بنا به نوشته مؤلّف" ریاض العارفین" رهی همان «آقا محمّد علی اصفهانی» است که در آغاز جوانی به هند رفته است از اوست:

چندم گذرد شب‌ها تا روز به بازی‌ها | یا رب بودم روزی کاخر شود این شب‌ها

ریاض العارفین، ج 1، ص 279

(94)- ابیات فوق مأخوذ از مثنوی خلاصة الحقائق اوست

در همه جا حاضر و غایب چو نور | در همه جا مبدا نور حضور
اوست بسیط و همه عالم بساط | اوست محیط و همه عالم محاط
هرچه نموده است به‌قدر عیان | می‌دهد از وحدت ذاتش نشان
بود و وجود همه اشیا دم است | کلی آن دم نفس خاتم است

ریاض العارفین. ص 134

(95)- ... که آن را مسجد حاجی میرزا علی نقی بنام خود وی نیز می‌گویند: در محله میدان کهنه در راسته‌بازار در نزدیکی هارون ولایت امامت جماعت داشته. مکارم الآثار، ج 5، ص 1556.

(96)- وفاتش سنه هزار و دویست و بیست و شش. (مؤلف)

(97)- وفاتش در حدود هزار و سیصد و شش و بعد از او آمیرزا حسن فرزند او شیخ الاسلام می‌شود. (مؤلف)

(98)- به‌طوری که مؤلّف فوائد الرضویه می‌گوید: علی بن الحسین الزواره‌ای عالم فاضل مفسر تلمیذ شیخ علی بن عبد العالی و استاد ملّا فتح الله کاشانی و صاحب تألیفات است:

از جمله تفسیر فارسی کبیر معروف به تفسیر زواری موسوم به ترجمه الخواص، و شرح نهج البلاغة و ... فوائد الرضویه. ص 275

(99)- کتابی به نام «رشحات سحاب» و تذکره شعرا به نام، او تألیف کرده که تمام نشده و

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 711

دیگر کتابی دارد به نام «سحاب البکاء» در مغازی و مراثی حضرت سیّد الشهداء (ع) و «دیوان اشعار» قریب به پنج هزار بیت. ر. ك. مکارم الآثار. ج 3، ص 4- 753.

(100)- نعش او را به اشاره فتحعلی شاه به مشاهد منوره برده و آنجا در نجف دفن کردند.

«همان‌جا، ص 4- 753»

(101)- چنانچه وقتی او را دیدند با انبر یك کتابی را می‌کشید و می‌برد، از او پرسیدند چیست و کجا می‌بری، گفته بود کتاب مثنوی است، می‌خواهم در مزبله بیندازم و به بهانه اینکه اسماء مقدس در او هست از او گرفتند و نگذاردند. (مؤلف)

(102)- چون اهل سنت را مباح المال می‌دانسته بود. (مؤلف)

(103)- در مقدمه‌ای به قلم استاد جلال الدّین همایی، در شرح حال سروش می‌خوانیم:

«میرزا محمد علی خان متخلص به «سروش» ملقب به شمس الشعراء فرزند قنبر علی سدهی اصفهانی از مردم کلّه‌فروشان از «سه محل» با سه قریه معروف «سده» از بلوك ماربین در سه فرسنگی شهر اصفهان است، و ولادتش در قریه مزبور در حدود سال يك هزار و دویست و بیست و هشت و وفاتش در 57 سالگی به سال 1285 يك هزار و دویست و هشتاد و پنج قمری به طهران اتفاق افتاد و جنازه او را از طهران به قم نقل کردند.

سروش از دهقان‌زادگان سده بود، پدرانش مردمی فقیر و بی‌نام‌ونشان بودند و به کاسبی و مشاغل دهقانی روزگار می‌گذاشتند، اما سلسله نسب خود را نجم ثانی از سرداران نامدار شاه اسماعیل صفوی منتهی می‌کرد و نیاکان خود را «پیشکار ملوك» می‌خواند و به این انتساب افتخار می‌کرد بااین‌که حقیقتا خود او بایستی مایه افتخار و مباهات آباء و اجدادش باشد ...

سروش در حدود 57 سال روزگار گذاشت و قسمتی از عهد سلطنت فتحعلی شاه (1212- 1250) و تمام دوره محمد شاه (1250- 1264) و حدود بیست سال از پادشاهی ناصر الدّین شاه (1264- 1313) را درك کرد. ر. ك «مقدمه دیوان سروش، ص 15- 1» «مقدمه دیوان سروش، ص 20- 17»

---

(104)- دهقان کسانی بوده‌اند که از تواریخ و علوم با اطّلاع بوده‌اند و در مطالب علمیه، مرجع اهل وطن خود می‌شدند و به این سبب، این‌ها طرف احترام و اهمیت بوده‌اند. (مؤلف)

(105)- تصوّر می‌شود منشاء این میل ناگهانی انزجاری بوده است که از وضع تضیقات معموله به‌عنوان مذهب زرتشت غالبا داشته‌اند. (مؤلف)

(106)- سلمان با یهودی قرار مکاتبه می‌گذارد و حضرت ختمی‌مرتبت هم در پرداخت وجه مکاتبه با او مساعدت می‌کنند تا آزاد می‌شود، ابن اثیر و حافظ ابو نعیم و قطب راوندی و مافروخی و جماعتی او را صریحا اهل اصفهان نوشته‌اند دسته‌ای هم از مورخین او را از اهل فارس می‌نویسند که در آن‌وقت اطلاق بر بلاد جبال می‌شده و مرکز آن اصفهان بوده. (مؤلف)

(107)- سلمان حکایت کرده که زنی از اهالی اصفهان قبل از من مشرف به اسلام خدمت خاتم النبیین شد و من بعد از آن زن مشرف به اصفهان شدم. (مؤلف)

(108)- نزدیك شهر قدس شریف مقبره معروفی است به اسم سلمان عجمی و در کتیبه آن سلمان منا آل البیت نقش شده و وضع آن مجلل‌تر از مقبره بغداد است اگرچه آن هم در این ایام دارای دکاکین و مهمان‌خانه و جمعیّت شد (منقول از آقا شمس الدّین هرندی). (مؤلف)

(109)- شاه‌طهماسب یکی از پادشاهان بافضل و کمال، خطوط مختلفه را نیکو می‌نوشته خط ثلث و نسخ را خوش می‌نوشته، با وجود سلطنت از نگاشتن خطوط آسوده نمی‌نشسته. (مؤلف)

(110)- در روضات [الجنات] این رباعی را با اندك تغییری در الفاظ از ملا قطب شیرازی نقل کرده و نسبت به شاه‌طهماسب نقل از مجمع الفصحاء شده. (مؤلف)

(111)- تنبان، شلوارهایی بود دهان‌گشاد مانند شلوارهای لُری و هریك از دو شاخه آن را يك پاچه می‌نامیدند.

(112)-" مرد صاحب فضل و ذوفنون بود، در اصفهان روزگار دولت اتابك شیرگیر او را

ملك‌الشعراء می‌نوشتند. همواره با شعرای اطراف در شعر و شاعری بحث کردی و جمال الدّین محمّد عبد الرزاق پدر کمال الدّین اسماعیل او را اهاجی گفته. مردی تیززبان و حاضرجواب بوده است و مجیر الدّین بیلقانی را هجوهای رکیك گفته است."" تذکره الشعراء. ص 117"

(113)- بنا به گفته مؤلّف مجمع الفصحاء وی ... از «لاقیدان و یاوه‌سرایان عهد بوده، از طهران به شیراز آمده چندی در سرای محمّد مهدی خان شحنه توقّف کرده، خدمتش مکرر دست داد پس به هندوستان شد. جوانی لاابالی کثیر الدعاوی قلیل المعانی بود خطی شکسته داشت و صوتی پست و طبعی متوسط و شعری قلیل» ر. ك: مجمع الفصحاء ج 2، ص 544.

(114)- سید محمّد شفیع کتابخانه‌ای داشته که در خانه موصوف او مکرر ما را بدان ورود دست داد و آن اگرچه از عدد چندان مهم نبود، لیکن به واسطه اینکه ارثی آباء و اجدادی او بود اهمیّت بسزا داشت، و در پشت اوایل و اواخر بسیاری از آن‌ها به خط وی و فرزندش سیّد محمّد فوائد نافعه و از آن جمله تاریخ وفات بعضی از علماء قرن 13 و اوایل 14 به‌نظر رسید که در جایی دیگر ما ندیده و آن‌ها را در این کتاب در مواقع خود نقل نموده و می‌نماییم و مقارن تحریر این اوراق مسموع شد که این کتابخانه را مرحوم حاج سیّد علی نجف‌آبادی برده و بعد از وفات او ماندانیم در دست چه کسی افتاده.

مکارم الآثار، ج 2، ص 10- 409.

(115)- وفات ملّا حسن علی شوشتری برطبق گفته مؤلف «وقایع السنین و الاعوام» به سال 1075 ه ق اتفاق افتاد. به‌طوری‌که در تاریخ وفات او گفته‌اند «عَلَمِ عِلم بر زمین افتاد».

«همان، ص 523»

(116)- مقصود امامزاده اسماعیل است لکن علمای انساب از زید چنین اولادی را نقل نکردند. (مؤلف)

(117)- در خصوص این مراسلات و مشاجرت بنگرید به: «ریاض العلماء»، ج 3، ص 204.

(118)- در «مجمع الفصحاء» از او بدین‌گونه یاد شده که: «شوکت شیرازی و

هو شمس الدّین حسن» و پس از شرح مختصری راجع به فضائل و کمالات او چنین آورده:

تا گشودی گره ز زلف دراز — گره از کار عاشقان شد باز

گه به دل گه به دیده‌ای ساکن — تا چه خواهی از این نشیب و فراز

مجمع الفصحاء، ج 2، ص 248.

(119)- اصل ایشان از آذرجان اردستان، خود را از احفاد اتابکان آن می‌دانند. در بلوك سمیرم سفلی منزل کرده‌اند. خود شهاب و عمویش میرزا محمّد حسین و پدرش ملا محمّد چهارمحالی و جدش ملّا ملك احمد منصب قضاوت عسکر داشتند. از طرف محمّد شاه، میرزا نصر الله شهاب مأمور شد که وقایع زمان را به‌طور شاهنامه فردوسی منظوم سازد. در سنه هزار و دویست و پنجاه و هفت به طهران احضار شد و تا آن‌وقت ده هزار بیت گفته بود که دارای لقب تاج الشعرایی شد. حاج میرزا آغاسی او را فرزند خطاب می‌کرده [است]. (مؤلف)

(120)- مجتهدی مشهور و مدرسی معتبر بود و احیانا دعوی تقدم بر معاصرین می‌فرمود بر قوانین و ریاض تعلیقات نوشته و تصنیفات دیگر نیز به یادگار گذاشته." المآثر و الآثار، ص 146"

(121)- میر سیّد محمد شهشهانی در مسجد ذو الفقار به امامت می‌پرداخت. وفات او به سال 1287 قمری اتفاق افتاد. ر. ك. سید محمد باقر کتابی: رجال اصفهان، ص 134

(122)- دست‌نوشته‌های مرحوم به اینجا که می‌رسد ناقص است. در خصوص تکمیل آن در" گنجینه آثار تاریخی" می‌خوانیم: کتیبه زیبای این سردر که از آثار بسیار نفیس تاریخی در شهر اصفهان است و به خط ثلث با کاشی سفید معرق بر زمینه لاجوردی در دو قسمت نوشته شده بشرح ذیل است:

«الحمد لله الذی نور صوامع الانس و خوانق القدس به مصابیح وجود الاولیاء من الذین

جعلوا للمتقین اماما و الذین یبیتون لربهم سجدا و قیاما و الصلاة و السلم علی شمس فلك الرسالة محمّد المصطفی المبعوث بهدایة من کان فی الذکر مسعودا و علی آله و صحبه اهل التقی و النقی و بعد فقد بنی و اسس فی ایّام السلطان الاعظم و الخاقان الاعدل الاکرم واضع قوانین السیاسة، رافع اساطین الحراسة، حامی ارباب العدالة و الاحسان، ماحی اسباب الضلالة و الطغیان، المتوکل علی المهمین الرحمن ابی المظفر یعقوب بهادر خان خلد الله ملکه و سلطانه بنیان هذه البقعة الموسومة بالمسعودیة الرازیة من خالص ما له العبد الفقیر الی عفو الله محمّد بن جلال الدّین عربشاه کتبه العبد کمال بن شهاب الکاتب الیزدی غفر الله ذنوبهما و ستر بفضله عیوبهما فی سنه 895" ر. ك. لطف الله هنرفر: گنجینه آثار تاریخی اصفهان، 7- 356

(123)- که رشته پسری آن‌ها از آقا محمّد فرزند او جدا شده که در عنوان علی‌حده ذکر او بیاید و رشته دختری او طایفه‌ای هستند. (مؤلف)

(124)- شیخ بهایی فرزند شیخ عبد الصمد جبل عاملی است. شیخ عبد الصمد از شاگردان شیخ زین الدّین شهید ثانی است، پس از شهادت شیخ زین الدّین به جهت تشیّع به دست رومیان، شیخ عبد الصمد به ایران مهاجرت می‌کند و در ایران بعد از بار یافتن به دربار سلطنت نماز جمعه را که علمای شیعه بنا بر اختلافی که داشتند سال‌ها متروك شده بود، او با جمعی از اصحاب خود اقامه می‌نماید. و شیخ بهایی علم تفسیر و حدیث و فقه را نزد پدر تحصیل کرده، و علم کلام را نزد ملّا عبد الله مدرسی یزدی، و فنون ریاضی را نزد ملّا علی مذهّب و ملا افضل غایینی، علم طب را از حکیم عماد الدّین محمود فراگرفته [است]. (مؤلف)

(125)- حمامی هم هنوز جنب مسجد جمعه می‌باشد از او، که عوام برحسب عقاید سوفسطایی که نسبت به شیخ داشته‌اند شهرت داده بودند در اوایل بنای آن حمّام، شیخ، شمعی از روی علم ... در زیر خزینه آن روشن گذارده بوده است که سال‌ها آب حمّام را گرم نگاه داشته بود، و هنوز هم زن‌های اصفهان آب منجلاب آن را جهت رفع سحر و جادو، با شیشه می‌برند و به خود می‌زنند و نیز به خصوص مردهای اصفهان در خزینه

آنجا به ترتیب مخصوص با جام‌های منقّشی که آنجا هست خود را شست‌وشو می‌دهند، و عقاید دیگری نسبت به شیخ دارند. (مؤلف)

(126)- از جمله اشعار شیخ بهاء الدّین محمّد:

گوی دولت آن سعادتمند برد — کو به پای دلبر خود جان سپرد

سهل باشد در ره فقر و فنا — گر رسد تن را طبیب، جان را عنا

رنج راحت دان چو شد مطلب بزرگ — گرد گله طوطیای چشم گرگ

کی بود در راه عشق آسودگی — سربه‌سر درد است و خون پالودگی

غیر ناکامی در این ره کام نیست — راه عشق است، این ره حمّام نیست

و نیز

می‌کشد غیرت مرا غیری اگر آهی کشد — ز آنکه می‌ترسم که از عشق تو باشد آه او

*** و نیز

دین و دل به یك دیدن باختیم و خرسندیم | در قمار عشق ای دل، کی بود پشیمانی
زاهدی به میخانه سرخرو ز می دیدم | گفتمش مبارك باد ارمنی مسلمانی
زلف و کاکل او را چون به یاد می‌آرم | می‌نهم پریشانی بر سر پریشانی

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 717

و نیز از اوست:

در میکده دوش زاهدی دیدم مست | تسبیح به گردن، صراحی در دست
گفتم ز چه در میکده جا داری؟ گفت | از میکده هم به‌سوی حق راهی هست

و نیز از اوست:

تا نیست نگردی ره هستت ندهند | این مرتبه با همّت پستت ندهند
چون شمع قرار سوختن تا ندهی | سررشته روشنی به دستت ندهند

***

تا از ره و رسم عقل بیرون نشوی | یك‌ذره از آنچه هستی افزون نشوی
یك لمعه ز روی لیلیت بنمایم | عاقل باشم اگر تو مجنون نشوی

---

(127)- ملّا محمّد تقی مجلسی می‌گوید: در روز وفات او، هنگامه‌ای در شهر اصفهان بر پا شد و در وقت نماز قریب پنجاه هزار نفر با من نماز بر او گذاردند، بعد از چندی جنازه او را حمل به مشهد خراسان و در خانه متعلقه به او مدفون ساختند که در آنجا معروف است. (مؤلف)

(128)- در کتاب «دبستان المذاهب» ملا محسن کشمیری در شرح حال او آذر کیوان متوفی سنه 1027 یکی از بزرگان مذهب مهابادیان و دوستدار مذاهب، مریدان او را وقتی تعداد می‌نماید می‌نویسد، شیخ بهاء الدّین عاملی از علمای امامیّه، به او رسیده با او صحبت داشته و مرید او گشته. (مؤلف)

(129)- طرایق به نقل از جغرافیای اصفهان تألیف معاصرین او نقل از میرزا حسین

تحويلدار (مؤلف)

(130)- در ايامى كه ميرزا حسين وزير فراهانى شب‌ها به صحبت شعرا رغبتى داشتى و غزلى از عاشق را نخست برخواندى پس غزل خود را در جواب او به ميان آوردى، شيدا به رفيقان التماس كرد كه او را نيز با خود در آن مجلس عالى برند تا اشعار عاشق را تقبيحى و ابيات وزير را تصديقى كند و فيضى برد. وى در پهلوى هادى بيك ساكى فرونشست و در اواخر شب كه مجلس صحبت شعر بود وى را خواب و نعاس در ربود، با هادى بيك مقرر كرد كه چون وزير، اشعار عاشق خواند، دستى بر وى زند تا بيدار شده اشعار او را مذمّتى كند و اشعار وزير را ترجيحى دهد. وزير اشعار عاشق بخواند و بگذشت و نوبت به غزل‌هاى وى رسيد. شايق شيدا را بيدار كرد، بيچاره خواب‌آلوده گوش فرانداده و حقيقت نيافته گفت، بسيار بد گفته سخت سست بسته است، وزير ملتفت نگرديده ابيات ديگر خواندن گرفت، شيدا صدا بلندتر كرد ديگرباره گفت كه بد گفته است تا چشمش كور شود، وزير متغيّر شده او را از مجلس بيرون خواست كرد حضّار بخنديدند و قصه بازگفتند، شيدا منفعل شده گفت، اكنون دانستم كه ساكى يعنى حرامزاده، وزير وى را به صله گرامى داشت و محبت‌ها كرد." مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 538"

(131)- مؤلف «مجالس المؤمنين» در اين مورد مى‌گويد:

..." آن مقدار از نفايس كتب كه او جمع كرده هرگز هيچ وزير بلكه صاحب تاج و سرير جمع نكرده بود، چنانچه در سفرى از اسفار، چهارصد شتر بار بردار كتب او را مى‌كشيدند ..." مجالس المؤمنين، ج 2، ص 448"

(132)- احمد از اصحاب حضرت هادى (ع) بود و از بزرگان شيعه و صاحب كتاب محاسن در مذهب تشيّع و مروّج آن مذهب بوده است. (مؤلف)

(133)- فراهم شدن اين مقدار كتاب نزد يك نفر در آن زمان كه وسائل استكتاب و استنساخ مشكل بوده است معادل مى‌شود با قيمت يك مملكت از روى دقت و تحقيق. (مؤلف)

(134)- كرياس به‌معناى درگاه و آستان است. ر. ك. لغتنامه دهخدا.

(135)- ابن خلّكان نوشته اولاد دخترى صاحب (از سادات گلستانه اصفهان) هنوز متولى و مواظب مقبره او مى‌باشند و از آن نگاهدارى مى‌كنند، در اين اواخر آثار انهدامى بر او تارى شده بود و نزديك بود مانند قبر ابن مسكويه و شيخ ابو مسعود و شيخ يوسف بنّاء و حافظ ابو نعيم و اسعد ابو الفتوح محو گردد، حاج محمّد ابراهيم كلباسى از علماى اصفهان كه نزد عوام الناس به زهد و عبادت معروف بود به آنجا توجّه كرده تعمير نموده و اغلب به زيارت قبر او مى‌رفت كه اثر فعلى قبر صاحب، از اقدامات كلباسى مى‌باشد. (مؤلف)

(136)- صاعديان از علما و فضلاى نيشابور بوده‌اند و در دوران سلاطين غزنوى در خراسان شهرت فراوان داشتند، سابقه شناخت ما از اين خاندان به زمان سلطان مسعود غزنوى و مطلبى كه ابو الفضل بيهقى مورخ مشهور آن عصر بيان كرده باز مى‌گردد.

مؤلّف مزبور در خلال مطالب خود، از مجلسى كه با شركت فقهاى قضات و علماى نيشابور تشكيل شده بود و سلطان مسعود غزنوى در آن حضور داشته سخن مى‌گويد، و درباره سلطان اين‌گونه اظهار مى‌دارد كه:" و آن اقبال كه با قاضى و بو محمّد و بو بكر اسحاق محمشاد كرد بر كس نكرد" ر. ك: تاريخ بيهقى، ص 9- 8"

همين مؤلّف در يكى دو جاى ديگر از كتابش به مناسبت‌هايى باز از قاضى صاعد سخن مى‌گويد، و لذا طبق اين سند، قاضى صاعد نخستين فرد از اين خاندان است كه مى‌شناسيم و شايد بتوان گفت اطلاق نام صاعد بر اين خاندان مأخوذ از نام همين قاضى صاعد و يا نام يكى از اجداد وى باشد. لذا بنا بر آنچه در" تاريخ بيهقى" آمده است، خاندان صاعدى نيشابور از مدّت‌ها قبل از آنكه سلاجقه بر مسند قدرت تكيه زنند در نيشابور قدرت داشته‌اند و منصب قضاى آن شهر را كه از مهمترين مناصب در آن عصر بشمار مى‌آمده را برعهده داشته‌اند.

لازم به توضیح است که این خاندان علاوه برداشتن سمت قضاوت ریاست بلدی شهر نیشابور، را نیز برعهده داشته‌اند، به‌طوری که می‌بینیم، بیهقی درضمن گفتگو از پیروزی‌ایی که امیر مسعود غزنوی در جنگی به دست آورده بود و قصد داشت وارد شهر

نیشابور شود می‌گوید:

" مردم شهر نزدیك قاضی صاعد آمدند و گفتند که ایشان چون شنیدند که امیر نزدیك نیشابور رسید خواستند که خوازها (آلتی بوده است که در عروسی‌ها و جشنها می‌زدند) زنند و بسیاری شادی کنند، رئیس گفت نباید کرد که امیر را مصیبتی بزرگ رسیده است به مرگ سلطان محمود انار الله برهانه ..." ر. ك همان‌جا، ص 44"

و اما این شخص بعدا از نیشابور به هرات رفته و خاندانش در آنجا شهرت و ریاست یافتند."" ر. ك. صفا: تاریخ ادبیات ایران، ص 65"

به‌طور کلی این خاندان به دو شعبه تقسیم شدند، شعبه‌ای در هرات سکونت گزید و شعبه دیگر به اصفهان رفت، اعضای هر دو شعبه ریاست حنفیان را برعهده داشتند.

مؤلّف" عتبه الکتبه" که خود در همین دوره می‌زیسته است در مورد این خاندان می‌گوید:" پوشیده نیست که از خاندان صاعدیان در اشتهار مآثر و فضائل و اشتمال بر مفاخر و محامد چه صیت منتشر شدست و همواره اکابر و اماثل آن خاندان مذکور مشهور به صدر و جلایل اعمال دین بوده‌اند و مراصد و مراتب مرقوق داشته و ملوك و سلاطین اسلاف ما به روزگار ایشان تقرب و تیمن نموده و ترتیب و تقویت ایشان به فال داشته و ما از مبدا طلوع رایت دولت الی یومنا هذا اقتدار درین معنی به اسلاف خویش داشته و هرگز آن خاندان را از اعزاز و تبجیل خالی نگذاشته."" ر. ك. عتبه الکتبه. تصحیح عبّاس اقبال، تهران 1329، ص 10"

چنانچه پیش‌تر اشارت رفت دسته‌ای از خاندان صاعدی به اصفهان آمدند، اینکه این دسته دقیقا چه زمانی آمدند و علّت و انگیزه آمدن آن‌ها چه بوده به‌درستی معلوم نیست اما آنچه مهم است این خاندان در محله جوباره اصفهان که یکی از محلات معروف اصفهان در آن زمان بوده اقامت گزیدند.

ازآنجایی‌که صاعدیان تماما حنفی مذهب بوده‌اند لذا منازعات و مشاجرات زیادی میان آن‌ها و خاندان خجندی که در محله دردشت اصفهان سکونت داشته‌اند رخ می‌نمود که در این خصوص منابع این دوره اشارات چندی نموده‌اند. و اما اساسا

صاعدیان نیز مانند خاندان خجندی ذوق سلیمی در سرودن شعر داشته‌اند و آن‌ها نیز نه تنها ممدوح شعرای بزرگی چون جمال الدّین عبد الرزاق و فرزندش کمال الدّین اسماعیل بودند. بلکه خود نیز در تربیت شعرا نقشی فعال داشتند به‌گونه‌ای که دولتشاه سمرقندی در بیان احوال خلاق المعانی کمال الدّین اسماعیل می‌گوید:" و اکابر صاعدیه به ترتیب کمال الدّین اسماعیل مشغول شدند."" ر. ك. تذکره دولتشاه سمرقندی. ص 113"

---

(137)- ..." آن کتاب را شهنشاه‌نامه نام نهاد و نسختی از آن به حضرت سلطان اسلام فتحعلی شاه صاحبقران آورد مورد الطاف تازه و اشفاق بی‌اندازه شد ولی نسخه آن کتاب انتشار نپذیرفت و در اغلب تذکره‌هایی معاصرین که شرح‌حالی از وی نوشته‌اند اشارتی به این کار نکرده‌اند. فقیر نسخه‌ای از آن کتاب به دست آورده و تیمنا و تبرکا بعضی اشعار آن را درین دفتر ثبت کرده که به این دست‌آویز اجری دریابد و نام و نشان آن کتاب نیز مشتهر شود. مجمع الفصحاء، ج 2، ب 2، ص 674" و نیز ر. ك. ریحانة الادب. ج 2.

ص 453 و نیز: الذریعة ج 13: 20.

(138)- اوّلین استخدام دولتی حاج محمّد حسین خان، ترازوداری جهت کشیدن جنس غله خالصه‌جات رویدشت بوده است، به موجب مکتوبی که به حاج ملا عبد الله هرندی در جواب توسّطی می‌نویسد: این شخص قابل توسّط شما نیست چون وقتی که ترازوداری در دهات خالصه می‌کردم شبی منزل او بودم و دیدم ظلم و اذیت بسیاری به یك نفر بیچاره و عیال او کرد و هر قدر من التماس کردم، جلوگیر نشد و از ظلم خیلی اظهار خرسندی می‌کرد. از آن‌وقت منتظر بودم که هروقت توانستم از او، انتقام آن بیچاره فقیر را بگیرم، به این سبب ممکن نیست از او بگذرم. (مؤلف)

(139)- بیت اول این رباعی به قرار زیر است:

مشکل شده کارم ز تو، درد دلم این است　　آگه نه‌ای از درد دلم، مشکلم این است

(140)- در تحفه العالم در این مصراع به جای" ظلم" کلمه" شوق" آورده شده است.

(141)- در تذکره نصرآبادی در خصوص این شعر وی، می‌خوانیم:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 722

" ملا طاهری نایینی خوش‌طبع و لطیف خیال بود اما به سبب شوخی، آلوده هوا و هوس بود، چنانچه مسموع شد که به یکی از خانه‌زادهای شاه‌عبّاس ماضی تعشقی به هم رسانید. او را به حجره برد، این معنی به سمع مبارك شاه رسید او را طلب داشت، به هنگامی که به کنار بخاری نشسته بود بعد از پرسش و جواب‌های نامسموع آتش‌کش سرخ شده را برداشت فرمود که چون او را بوسیده خواهی بود، به تلافی آن، این را ببوس! و آتش‌کش را بر لب و دهان او گذاشته بسوخت و به این ترتیب اعضای او را سوخت. بالتماس یکی از خواص او را بخشید، غزلی که مطلعش این است از او که در این باب گفته: آنکه دایم هوس ..." «ر. ك. تذکره نصرآبادی، ص 296»

(142)- وفات وی به نقل از صاحب مجمع الفصحاء در سنه 1168 ه ق اتّفاق افتاده است.

ر. ك. مجمع الفصحاء، ج 5، ص 719.

(143)- ظاهرا از اینکه مذهب تشیع دارد، لیکن باطنا از خود فضائل او بود که مبادا سلطان محمود ملك‌شاهی او را ملاقات کند و فریفته کمالات او گردد و مقام علی سمیرمی وزیر او متزلزل شود. (مؤلف)

(144)- ابو طالب علی بن محمّد سمیرمی اصفهانی وزیر سلطان محمود ملك‌شاهی به سبب آنکه قتل طغرایی منسوب به او بود، یکی از غلامات طغرایی او را در وسط بازار بغداد مقتول ساخت. (مؤلف)

(145)- طبرانی در نسبت به طبریّه گفته می‌شود که طبریّه از مضافات دمشق است و طبری در نسبت به طبرستان گفته می‌شود که از ولایات ایران است. (مؤلف)

(146)- بنا بر آنچه از قول مؤلّف" تحفه العالم" آمده:

..." در یکی از مدارس اصفهان حجره داشت که در آنجا به خیاطی بسر می‌برد، آن مقدار که از آن کار به او می‌رسید قانع بود و قبول صله و انعام از کسی نمی‌نمود، بیاض و قلمدانی نزد خود داشتی، هرگاه شعری وارد خاطرش می‌شد، چیزی که در دست داشت می‌گذاشت و به آن بیاض آن را می‌نگاشت، آذر را بااین‌که با او صفایی نبود بی‌خواست به‌قدر سیصد چهارصد بیت از نتایج افکار او در آتشکده" نگاشته است.

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 723

[365] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

(147)- «به‌طوری که از سالنامه پارس- سال 1309 ص 195- برمی‌آید در شوال- ذی‌القعده سنه 1345 به انتشارش پرداخت و تا آخر عمر مرتبا هر هفته‌ای دو یا سه شماره با استثنای بعضی از ایام منتشر نمود که شماره آخرین آن 3231 از سال 26 و در 19 صفر 1371 مطابق با 27 آبان 1330 شمسی سه روز قبل از وفات او منتشر شد.» محمد صدر هاشمی: جراید و مجلات، ج 3، ص 16.

(148)- مجله عالم اسلام" 10770" و نیز مجله کاوه شماره 23 تاریخ 28 ذی‌قعده 1335 سال دوم. ر. ك پیدایش خط و خطاطان ص 3- 182.

(149)- علی رضا را فرزندی موسوم به بدیع الزمان بود که علاوه بر صفت پدر، دارای مراتب فضل و کمال و به اخلاق حمیده و ملکات پسندیده آراسته و از طرفی دارای طبع و فصاحت کلام بود. همان‌جا، ص 186".

(150)- مؤلّف کتاب" بستان السیاحه"، وفات وی را چندی قبل از حادثه اصفهان و حمله افاغنه گفته است. برای اطّلاع بیشتر ر. ك" بستان السیاحه"، ص 64.

(151)- مرحوم محمّد علی فروغی آثاری از خود به یادگار گذاشت از آن جمله: سیر حکمت در اروپا، حکمت سقراط (ترجمه از فرانسه)، آیین سخنوری، سماع طبیعی، پیام فرهنگستان، علم ثروت، آداب مشروطیت، تاریخ ایران و چندین اثر دیگر. برای اطلاع بیشتر ر. ك: دکتر کتابی: رجال اصفهان، ص 3- 422

(152)- فرزند آقا محمّد مهدی ارباب، در بدایت حال از اصفهان به طهران مهاجرت کرد. در نظم و انواع شعر از قصیده و غزل در رباعی و غیره مهارتی داشت لیکن در فنّ نثر ید بیضایی نمود که رسم انشا را در ایران حقیقتا منقلب ساخت و بدون گزاف‌گویی نابغه فنّ نثر بوده، آثار قلمی او بسیار است. از آن جمله کتبی است که اعتماد السلطنه نوشته، و برحسب آنچه معروف است آنها را فروغی تحریر می‌کرد، مجملا هریك از نوشته‌جات او در میانه نوشته‌جات بسیار مانند ستاره درخشان، گواهی قلمی او را می‌دهد که احدی تردید نمی‌کند و همه‌کس می‌شناسد. (مؤلف)

(153)- بیانات منبریش مورد توجّه و چاپ شده رساله مختصری است (به مانند

حلیة المتقین) در آداب و سنن، و مرتب است بر چهارده باب، و مذیل است به مختصری در اصول دین" فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی" ج 5، ص 214"

از دیگر آثار او کتابی است با نام" عنوان الکلام" به فارسی که این کتاب محتوی" افادات و تقریرات منبری مؤلّف است در ماه رمضان، 1324، 1741، 1).."" همان‌جا، ج 5، ص 292"

و دیگر کتابی است با نام ذخیرة المعاد به فارسی" کتاب در بیان اصول عقاید است به بیانی روان و حاوی احادیث مربوط به مقام است، که در عنوان پنجاه و شش مجلس ترتیب یافته و هر مجلسی مذیل است به ذکر مصیبت خاندان عصمت." همان‌جا ج 5، ص 269" و نیز ر. ك، المآثر و الآثار، ص 184

(154)-" فشارك، فتح فاء و کسر راء قریه‌ای است در ناحیه قهپایه اصفهان که به زبان عوامی و عمومی فشارك را پشارك بکسر پاء پارسی و شین قرشت و الف و سکون راء مهمله و قهپایه را کوهپایه (یا کوپا) می‌گویند"." مکارم الآثار ج 4، ص 6- 1435"

مؤلف تاریخ اصفهان و ری ضمن توصیف کوهپایه و آن نواحی می‌گوید: ..." و دهات معظم هرند (ووبر) و فشارك، دارای آب و هوایی عالی از طراوت و لطافت و علمای بزرگ از آنجا برخاسته، چون مرحوم حجت الاسلام آقای آقا سیّد محمّد فشارکی استاد فقه" ر. ك تاریخ اصفهان و ری، ص 416"

(155)- و در یکی از حجره‌های صحن مقدس علوی در طرف چپ آنکه داخل شود، دفن شد، و چندین رساله از تالیفات او به خط شریفش باز ماند: اول" رساله‌یی در خلل نماز،" دویم" رساله‌یی در دماء ثلاثه، سیم: رساله‌یی در شرح" اوایل رساله برائت شیخ اعظم انصاری (اعلی الله مقامه). ر. ك. مکارم الآثار ج 4، ص 1437"

(156)- دَیمرت نام قریه‌ای از قریه‌های اصفهان است.

(157)- نام کامل این کتاب، خریدة القصر و جریدة اهل العصر است.

(158)- در سرود 29 بند اول از گات‌های زرتشت می‌خوانیم:

" ایدون سازنده گاو (گیتی) از اشا پرسید که راتو بر گاو تو (پیشوا) برمی‌گزینی او که او را

خداوند دادور و نگهدار و بادهش و پوینده (جفاکش) که او را خداوند روشن باشد و بتواند بدکیشان و خشم‌کنندگان را از او باز دارد.

توضیح: کلمه‌ی کاو در زبان سنسکریت معانی زیر را دارد:

نام حیوان معروف و آنچه به آن تعلق دارد چون شیر و گوشت و چرم و غیره ستارگان، تازیانه برق، شعاع الماس، واژه، مادر، آب چشم، موی بدن، خورشید، شماره 9 خواننده، ماه، خانه، و غیره و غیره. نامهای زیاد از آن ترکیب شده‌اند در فارسی گاومیش و کوسپند، گورنگ، گودرز، گاوه و غیره و در زبان سنسکریت، کوپال، کووند و غیره، از گیوش اروا با روان کاو در این یسنا مقصود روان جهان تن است در جهان پدیدخواه جمادات یا نباتات یا حیوان با کرات آسمانی و ستارگان چیزی نیست که در تحت شعاع روان گاو یعنی روان جهان نباشد. گات‌ها (سرودهای زرتشت)، ص 26

---

(159)- زمان کاوه برحسب اقوال مورخین سال‌های قبل از آمدن اسکندر به ایران بوده است.

درفش کاویانی که متعلق به او است قبل از اسکندر ظهور داشته، از زمان غلبه اسکندر و استیلای اجانب و دشمنان ایران و علامت افتخار ایران «درفش کاویان» تا زمان ساسانیان قرن‌ها گذشته هیچ جز در این اثنا از این درفش نداریم، لیکن زمان ساسانیان باز عرض اندام می‌کند و روی سکّه‌ها می‌آید و بالاخره در انقراض ساسانیان و استیلای عرب به دست عرب نابود می‌گردد. در زمان غلبه اسکندر چطور شد در این چند قرون کجا بود؟ (مؤلف)

(160)- شهر قدیم ایتالی که در سال 79 مسیحی به واسطه آتش‌فشانی کوه وزود، به‌کلی در زیر سنگ و خاکستر پنهان گردید. (مؤلف)

(161)- گویا مرحوم جناب قصد داشته در اینجا تصویری از مجله کاوه را نمایش دهد که متأسفانه در اصل دست‌نوشته‌ها موجود نیست.

(162)- بیوراسب که عرب آن را ضحاك گوید" ازدهاق" بوده، از تبدیل حرف میانه سین و زاء به ضاد، و هاء به حاء، و قاف به کا، حاصل شده. (مؤلف)

صاحب برهان می‌نویسد: اسم ضحاك، ماران‌بیور، بر وزن صبور بود، و چون قبل از

سلطنت، دارای ده هزار اسب بود، و در پهلوی، ده هزار را، بیور بر وزن زیور می‌گفته‌اند، مشهور شد به بیوراسب.

صاحب فرهنگ [می‌گوید] اژدها، مار بزرگ، و ضحاك را اژدهاك می‌گفته‌اند. پدر را کشته و بسیار خون‌های ناحق ریخته و او را اژدها می‌خواندند، پس عرب‌ها ازدهاق خواندند و معرّب کرده، ضحاك شد ... اصح آن است که اژدهاك، لغتی است که در اژدها یا اژدها مخفّف آن است.

---

(163)- از علمای طراز اول نجف بود. (مؤلف)

(164)- ابتدا در کرباس یا حوض کرباس توطّن داشته است که از توابع هرات است و به آن معروف شده است و در آنجا جهت طایفه شیعه امامت جماعت می‌کرده است به حکم پادشاه وقت، پس از آن مهاجرت و اقامت در کاخ می‌کند از توابع خراسان است. (مؤلف)

(165)- مانند مدرسه حاجی حسن و کتابخانه او و موقوفه مدرسه که در مشهد باقی و معروف است. (مؤلف)

(166)- حاجی و خانواده او در امر معاش مقتصد بوده‌اند هر نفری ناشتایی صبح نصف نان داشته نان‌خورش ناهار یك روز، دوغ و روز بعد، پنیر بوده و در هفته یك شب پلو می‌پخته، برحسب نقل یکی از اهل خانواده او. (مؤلف)

(167)- حتّی اینکه نوشته‌اند هریك از نمازهای یومیه خود را به چندین وجه مکرر می‌کرده و با این حال وصیّت نموده است که تمام نمازهای او را قضا کنند. (مؤلف)

(168)- وقتی اشارات را نوشته بود روزی در میان جمعیّت کتاب را سردست گرفته بود و اظهار داشته بود که ابن سینا اشارات نوشته ما هم اشارات نوشتیم، امّا آن کجا و این کجا، در اثر این تنافس، کار کتاب اشارات حاجی به حاجی رسید که قیمت بازاری او از قیمت وزن کاغذ عطاری کمتر رسیده بود و دیگر کتاب" نخبه" او معروف است. (مؤلف)

(169)- آمحمّد مهدی در ساده‌لوحی معروف بوده است؛ حتی وقتی بعضی از علمای اصفهان مجلّه درست کردند که به همین علت جلوگیری از مداخلات او در امور شرعیه بشود. در یکی از قحطی‌های شهر، مردم پیش او شکایت کرده بودند. جمعیّت را دعوت

کرده بود که فردا بعد از نماز، تکلیف برای این کار معین می‌کنم. فردا، جمعیّت زیادی پای منبر حاضر شدند. آمحمّد مهدی اظهار می‌دارد از روی منبر که در این اوقات تنگی و سختی، به اهل خانه خود دستور دادم که شب‌ها را جهت طبخ، برنج از تاپوی هوادج خانه بردارند و برای نان هرروزه هم آرد از خانه به دکان نانوایی بدهند تا گرفتار جمعیت دکان نانوا و بقال نباشند. شما هم اگر همین قسم رفتار کنید جمعیّت دکان نانوایی هم کم شده تا خداوند فرج برساند! این حکایت را بعضی نسبت به حاجی هم داده‌اند.

آمحمّد مهدی با اشخاصی که تصادف می‌نموده مسایل شرعیه سؤال می‌کرده و مردم را تشویق به عمّامه سر گذاشتن می‌نمود. حتی بعضی از کسبه مانند قنّاد و آهنگر و غیره که عمّامه سفید نمی‌توانستند سر بگذارند، عمّامه رنگ به خود جهت آن‌ها اختراع نمود. و در سنه هزار و دویست و هفتاد و هشت وفات نمود. در مقبره پدر خود مدفون شده. از سیّد رشتی که صهر او بود، اجازه داشته و همچنین از پدر خود حاجی کلباسی نیز اجازه داشته و نوشته‌اند اوّل اجازه‌ای [است] که حاجی داده. تألیفات زیادی هم در فقه و اصول از او نوشته‌اند. (مؤلف)

---

(170)- آمیرزا ابو المعالی تألیفات چندی دارد که از جمله آن‌ها کتاب بشارات در اصول است. ولی غیر از مطبعه‌ای که در آنجا چاپ شد و صحافی که کاغذهای آن را فروخت، یك کس فایده نبرد و شوق زیادی به تحریر داشت که یك دستگاه تحریر مخصوص برای حمّام حاضر ساخته بود و هروقت حمّام می‌رفت زمان توقّف در حمّام هم بیکار نمی‌نشست و تحریر می‌کرد. وفات او در سنه هزار و سیصد و پانزده، بعد از شصت و هشت سال عمر، و مقبره او در تخت فولاد، دارای گنبد و تکیه معروفی است. (مؤلف)

(171)- در سنه 1241 فتحعلی شاه عزم دفاع فرقه‌ی روسیه که بر بلاد اسلام مستولی و مسلط شده بودند نمود. و برای تبرك و تیمن دعوت از وی به حضور در لشکرگاه خود کرد، چنان‌که در" روضات" و" منتخب التواریخ" است و در قصص العلماء و" فارسنامه" دارد که مردمان روسیه بر بعضی از شهرهای مسلمین همچون گنجه و قراباغ و شیروانات و در بند و قبه مستولی شدند و اهالی آن بلدان به توسط علمای آن بلاد به عرض آقا سیّد

محمّد رسانیدند که کفار بر بلاد ما غلبه نموده و ما را امر می‌کنند که اطفالمان را به معلّم ایشان بفرستیم تا رسوم دین ایشان را یاد گیرند و بالنسبه به قرآن مجید و مساجد و سایر شعایر اسلامی بی‌احترامی می‌نمایند، پس آن جناب امر به وجوب جهاد نمود و خود به نفسه با جمع کثیری از علما و متدینین و طلاب در سنه 1241 به عزم جهاد حرکت نمودند، و از آن‌روز باز به سیّد مجاهد معروف شد، و به‌طوری که در" قصص العلماء" 28، فرموده اکثر علمای ایران در آن سفر در خدمت وی بودند همچون

حاجی ملّا احمد نراقی و شهید ثالث و غیره و شب‌ها برای او پشتی می‌گذاشتند و علما همه جمع می‌شدند و مباحثات علمی می‌نمودند، و ریاست فرقه ناحیه امامیّه بعد از پدر بزرگوارش به وی منتهی شد. و چنان قبول عامه آن بزرگوار بود که در حوض مسجد شاه قزوین وضو ساخت، اهالی آن شهر جمیع آب آن حوض را به طرفه العین برای تیمن و تبرك و استشفاء بردند به‌نحوی‌که یکسر آن حوض بی‌آب ماند، و وقتی وارد قم شد و میرزای قمی معمّر شده بود. شبی آقا سیّد محمّد و علمای دیگر را ضیافت نموده و با آن‌ها صحبت علمی کرد که اگر ملکه مستنبطه این است که بالفعل شما دارید، پس مرا و امثال مرا ملکه مستنبطه نیست. و چون در سفر جهاد که بدان اشاره کردیم لشکر اسلام چنان‌که در منتخب التواریخ: 225 نوشته به واسطه رشوه گرفتن بعضی از رؤسا شکست خورده و منهزم شدند، آن به نام آقا سیّد محمّد تمام شد ازاین‌جهت در مراجعت لشکر اسلام وی را مورد اهانت قرار دادند و بعضی مواجهتا او را سب می‌نمودند، در فارسنامه گفتار: 272 فرماید شهریار دین‌دار برای رعایت شرع مبین روزی به دیدن آقا سیّد محمّد رفت و نهایت احترام از او به عمل آورد و عوام تبریز چون این‌گونه محبت را دیدند از نیّت آزار او برگردیدند و مرکب شاهنشاهی حرکت به طهران نموده و روز 22 ع 2 این سال 1242 وارد طهران شد و آقا سیّد محمّد بعد از نهضت شاهنشاه از شهر تبریز حرکت به عتبات نمود و در بین راه به مرض اسهال مبتلا شده چنان‌که در" فهرست کتب اهدایی سیّد مشکاة به دانشگاه تهران 3: 1682" در پاورقی نوشته مطابق (...) جدی ماه برجی وفات کرد. و جسد او به عتبات عالیات حمل کرده و آنجا در بازار بین الحرمین به

طرف چپ آنکه از حرم حسینی به حرم عباسی برود دفن کردند، و اکنون قبر وی آنجا معروف و بر آن گنبدی می‌باشد." مکارم الآثار، ج 4، ص 60- 1159".

وی تالیفات چندی دارد از جمله: کتاب اصلاح العمل"، و" اغلاط مشهور"" جامع العبائر"" مصابیح"،" مفاتیح الاصول"" مناهل"، الوسائل الی النجاة"

" ر. ك. همان‌جا ج 4، 2- 161" برای اطلاع بیشتر ر. ك.: روضات الجنات، ص 659. قصص العلماء، ص 100، فارسنامه ناصری، گفتار 10، ص 71، منتخب التواریخ، ص 225.

---

(172)- باغ و عمارت کلنات در همسایگی باغ قوشخانه بوده که محل هر دو هنوز معروف است. (مؤلف)

(173)- صاحب کتاب" مناسك الحاج و المقاصد العالیة" در کلام و حکمت، و رساله‌ای در حدوث عالم، و رساله‌ای در ادعیه و احراز. و رساله‌ای در حرمت نماز جمعه، و رساله‌ای در تحریم تتن، و دیوان بزرگی از شعر خود و کتاب جواب مفتی روم در امامت و غیر ذلك.

ر. ك، فوائد الرضویه، ص 9- 338.

(174)- وی صاحب کتابی است به نام" مسالك" که در" فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی" در توضیح آن می‌خوانیم:" این جلد در صلاة یومیه است، کتاب صلاة مرتب است بر مقدمه و سه باب و خاتمه، ر. ك، فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی، ج 5 ص 1- 500

(175)- این بیت جاافتاده است:

باالله از فتنه بگذر و بگذار تا من این تیغ در نیام کنم

" مجمع الفصحا، ج 2، ب 2، ص 901".

(176)- اوّل رساله‌ای که او تصنیف کرده رساله‌ایست در اوزان و مقادیر شرعیه و آخرین تصنیفات او کتاب حق الیقین در اصول دین است. مورخ به شعبان المعظم 1109.

(177)- مرحوم میر سیّد علی جناب در اینجا به ذکر مطالبی در خصوص علّامه محمّد باقر مجلسی پرداخته است که مصحح به علت عدم توانایی در انطباق آن‌ها با منابع و مآخذ از ذکر آن‌ها خودداری نموده است. (مؤلف)

(178)- در این خصوص بنگرید به تعلیقات شماره 195 از همین تألیف.

(179)- از آنجایی که در خصوص شخصیت، زندگانی، مبارزات و سرانجام مرحوم مدرّس کتب و مقالات فراوانی به رشته تحریر کشیده شده است. خاطر عزیزان گرامی را برای دستیابی به اطلاعات بیشتر در مورد وی، به آن آثار بالاخص یادنامه شهید مدرس، تألیف آقای سید حسن مدرس ارجاع می‌دهیم ..

(180)- به سبب آنکه افطس نسبت به حضرت صادق (ع) اعتراضاتی نموده و پاره‌ای از نسّابین نسبت به او طعنه زده‌اند، جماعتی هم از علمای تاریخ در صحت نسب او و رد آن‌ها حکایاتی نوشته‌اند. یکی از آن‌ها این است که حضرت صادق (ع) وقتی که از برای ارحام خود به حضرت موسی (ع) وصیّت می‌فرمود که هریك را چه مبلغ بدهید، از برای حسن افطس هفتاد دینار وصیت فرمود. یك نفر از حاضرین تعرض نمود با وصف اینکه حسن افطس مهیای کشتن شما بوده است باز وصیت به احسان نسبت به او می‌کنید، جواب به او دادند که نخواستم مصداق قول خداوند گردم (وَ يَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ)* برخلاف آنچه او قطع رحم کرده است، من صله خواهم کرد. و یك‌صد دینار این دفعه فرمود به او بدهند (نقل از عمدة الطالب). (مؤلف)

(181)- در سال هزار و چهل و هشت که نادر شاه‌طهماسب، ثانی را خلع نمود خان بیگدلی در لار حکومت داشت. (مؤلف)

(182)- مقصود از خط قرینه‌هایی است [که] در دفتر سیاقین معمول بوده که عده آن‌ها پنج و اسامی آن‌ها به ترتیب از این قرار است، بدن، ضلع، خشو، گوشوار، موضوعی. (مؤلف)

(183)- [بدین صورت که] به‌طور دلخواه نوشته تحمیل به دربار طهران می‌نمود، و علاوه بر آنکه عایدات مالیاتی ولایات حقیقتا وارد خزانه اصفهان می‌شد به‌عنوان مالیات بزرگان و اعیان ولایات را چنان‌که وقتی برای انجام مفاصا حساب خود در دفتر طهران نشسته

بود و گفتگو می‌کرد نزدیك ظهر می‌شد به نوکرهای خود که قبلا دستور داده بوده است ناهار خبر می‌کند، برحسب معمول آن‌وقت خوانچه زیادی فوری به دفتر می‌آورند که باعث عبرت اهل دفتر می‌شود، و پس از صرف ناهار و هرکسی را به اندازه خود سیر ساختن. حاج میرزا محمّد، مستوفی اصفهان که مدعی و طرف او بوده است در حساب و استنکاف از امضا مفاصا داشته، در چنین مجلس عمومی به زمین می‌زند و از بغلش مهر او را بیرون کشیده دفتر مفاصا را به دست خود مهر می‌کند، با وجود چنین تهوّر و جسارت از اثر ارتشای درباریان ناصری، احدی متعرض او نمی‌گردد. حتی وقتی شکایت واقعه را بعضی نزد ناصر الدّین شاه می‌برند و تظلم می‌کنند، خود او هم به سبب پیشکش‌ها که ظلّ السلطان قبلا به او داده بود به‌طور سهل‌انگاری این واقعه را تلقی می‌کند. (مؤلف)

(184)- چنانچه ملاحظه می‌گردد، احوال حاج میرزا باقر خان فاطمی، به قلم یکی از آشنایان وی به رشته تحریر کشیده شده و بنا به درخواست مرحوم جناب جهت ایشان ارسال گردیده که البتّه، مؤلّف محترم، این شرح حال را مختصر نموده و در اصل دست‌نوشته‌ها آورده، لیکن مصحح، به دلیل مفصل‌تر بودن، اصل نامه را سند قرار داده است.

اما در خصوص وفات و محل دفن حاج میرزا باقر خان فاطمی مرحوم جناب می‌نویسد:

«وفات میرزا باقر خان فاطمی شب شنبه، پنجم رجب یك هزار و سیصد و چهل و هشت، مطابق با شانزدهم آذرماه یك هزار و سیصد و هشت بعد از چند سال مرض ریوی.

در جنب مقبره صاحب بن عبّاد، نزدیك منزل نشیمنی خود [به خاك سپرده شد]. چندین سال جلوتر، قبر و عمارتی مخصوص به مقابر خانواده خود تدارك کرده بود [که در همان جا] مدفون شد. [ولی] پس از چند روز، جنازه او را حمل به اماکن متبرکه نمودند. [وی] متجاوز از یك کرور تومان مخلّف گذارد. رضوان الله علیه.

(185)- این نسبت را صاحب" روضات الجنات" داده، لیکن چون وفات شیخ محمّد حسن صاحب جواهر در هزار و دویست و شصت و اند می‌باشد، بعید است دختر شخص متوفّی در هزار و صد و سی و اند مادر او بشود، چنانچه سایرین نوشته‌اند. مادر صاحب

جواهر از احفاد شریف بوده است و تا خود شریف چند واسطه داشته [است]. (مؤلف)

(186)- در آن اوقات ظلّ السلطان حاکم اصفهان بود. تازه ترتیب ادارات را داده بود. بروجرد و لرستان در آن اوقات ضمیمه حکومت او شد. به خیالات بلند افتاد، برای چشم‌ترس اهالی اصفهان، کلانتر اصفهان که شخص کافی کاردان عاقلی بود با عباسقلی میرزا که از شاهزادگان مقیم اصفهان و مورد توجّه عموم مردم بودند و هر دو پیرمرد و صاحب عنوانی بودند، به بهانه مختصری، توأم آن‌ها را چوب زد. این چوب زدن آن‌ها به‌قدری بر مردم اصفهان مؤثر شد که حد نداشت. خود کلانتر و عباسقلی میرزا هم در حقیقت از زندگی و مقام افتادند. کلانتر که دیگر قد علم ننموده و همین‌طور بود تا مدقوق شده، مرحوم شد. عباسقلی میرزا چند سالی زنده بود اما از خانه کمتر بیرون می‌آمد- از شغل و کار دیوانی، کلیه کناره جسته تا آنکه خیالش از زندگی خلاص شد.

ترتیب حکومت ظلّ السلطان با نهایت قدرت و شأنی که داشت، این بود که اداره مخصوصی برای راپرتچی‌گری ترتیب داده بود. عبد الحسین خان میرپنجه، رئیس این اداره بود. زن‌های فاحشه تماما راپورتچی بودند. گداهای شهر، سادات حقیر، زن‌های کلفت، رخت‌شورهای شهر، تماما در این اداره بودند. بعلاوه جماعتی را مخصوصا گماشته به عمل تفتیش مشغول بودند و به این واسطه عامه اهالی نهایت ملاحظه را از او می‌کردند. درضمن اگر دختر خوبی، زن خوشگلی هم سراغ می‌کردند، اطلاع می‌دادند و آنچه مقتضی بی‌رحمی آن‌ها بود می‌کردند.

اداره قشونی اصفهان خیلی مرتب بود. کارش به صاحب دیوان و جلال الدوله سپرده شده بود. بروجرد و لرستان با مظفر الملك بود، سایر شهرها حکام کافی کاردانی داشت.

به‌عنوان نظم ظلم بی‌اندازه از شاهزادگان و بستگان بر اهالی اصفهان و سایر بلدان که در تحت نفوذ او بود وارد می‌شد، مخصوصا بر اعیان و وجوه اهالی مملکت که صاحب مکنتی بودند، آن‌ها را تمام کردند بدون جهت کسی صاحب چنین ثروتی نمی‌شد.

اهالی اصفهان به تنگ آمدند، وقتی به واسطه تنگی و سختی نان که یکی از راه‌های فوائد حکام است اهالی اصفهان شورش نمودند. در مسجد شاه و مسجد جامع اجتماع کرده

دکاکین را بستند که ما این حاکم را نمی‌خواهیم. چند روز دکاکین را بسته بودند و تمام علما باهم اتّفاق داشتند. در آن اوقات حاج شیخ محمّد باقر رئیس بود. آقای میر محمّد حسین امام‌جمعه و سایر آقایان هم با این دو اتّفاق داشتند. خود آن‌ها هم با قرآن قسم خورده بودند که با یکدیگر مخالفت نکنند تا ظل السلطان را از حکومت اصفهان عزل نمایند. حاج شیخ محمّد باقر بعد از دوسه روز رفت با شاهزاده ساخت و با رفقا مخالفت کرد و شاه‌آباد لنجان را که از دهات خالصه بود از ظل السلطان حق‌الزحمه گرفت، چون رئیس بود. سایرین نتوانستند با او مقاومت نمایند. به گل‌مالی امر را گذرانیده بازارها را باز کردند. شاهزاده بعد از این واقعه ترتیب حکومت اصفهان را تغییر داد. یك دیوان‌خانه مرتب کرد که داماد شیخ الاسلام معروف و منجم‌باشی و جمعی دیگر در آنجا نشسته حکومت می‌کردند و هر کاری می‌کردند به دستیاری آن‌ها می‌کرد. از آن طرف ملّاپرستی اهالی اصفهان را فهمید. و یقین کرده بود، لهذا بنا کرد برای آن‌ها مواجب معین کردن .... ر. ك. خاطرات سیّد علی محمود دولت‌آبادی، ص 14- 13

(187)- مؤلف: صاحب" ریاض العارفین" نوشته که شیخ علی حضرت امیر را به خواب دیده و به او فرمودند که دختر خود را به میر شمس الدّین تزویج کن تا فرزندی که وارث علوم انبیا باشد از او متولّد گردد و شیخ یك دختر خود را به او تزویج نمود و پس از چندی دختر فوت شد، شیخ متحیّر ماند تا باز آن حضرت را موقع تشرّف به نجف خواب دید و نسبت به دختر دیگرش همین دستور را شنید و اطاعت نمود پس از چندی میر محمّد باقر به وجود آمده و به این مناسبت، دامادی میر شمس الدّین گرفت. موقع تشرّف به نجف با شاه صفی، سنه 1041 وفات یافت.

(188)- مؤلف: از جمله اشعار میرداماد:

چشمی دارم چو لعل شیرین همه آب | بختی دارم چو چشم خسرو همه خواب
جسمی دارم چو جان مجنون همه درد | جانی دارم چو زلف لیلی همه تاب

و نیز از اوست:

نتوان ز غم تو دل به تدبیر برید | کودك نتوان به جهد از شیر برید

بر من نتوان بست به زنجیر دلت | ور نه نتوان دلم به شمشیر برید

و نیز از اوست:

شه ملك دانشم من، ز جنود آسمانی | که بود ز فضل دیهیم به تارك معانی
ارنی طلب برآیم به فراز طور سینا | ارنی بگوید آنکس که بگفت لن‌ترانی
سوی شکل اوّل از من ز نخست رفت اجازت | پس از آن نتیجه ریزد به قیاس اقترانی

---

(189)- زمان آقا محمّد خان یك‌صد نفر از نجیب‌زادگان گرجستان را به ایران کوچاندند از آن جمله حاج فریدون با عیال گرجیه، مادر اشتها. (مؤلف)

(190)- متابعت ابو اسحاق فارسی را نموده در مطبخ دیوانش از همه آشی حاضر کرده است از توصیف ماکولات، سیر و از عشق جوانان، پیر نگشت. (مؤلف)

(191)- به قاضی‌زاده عباس‌آباد معروف و به فضائل ظاهری و باطنی موصوف، مولد و موطنش اصفهان و از اعیان زمان بود. در عشر سبعین از مراحل زندگانی این جهان فانی را بدرود نموده به حظائر قدس ارتحال فرمود این ابیات از مآثر قلم آن سنجیده رقم است.

و نیز:

بگذار بود مُهر خموشی به دهانم | پیداست چو آیینه ز دل راز نهانم
با آنکه میان من و تو موی نگنجد | چون بهله تهیدست از آن موی میانم

آوارگیم منزل مقصود ندارد | چون تیر هوایی به نظر نیست نشانم

و نیز:

کورانه پی مصلحت‌اندیش نرفتم | از کوی تو هرگز قدمی بیش نرفتم

دوری نتواند به میان، پای گذارد | بی‌همرهی یاد تو از خویش نرفتم

ر. ك. تذکره حزین، ص 28.

(192)- پدر و اجدادش منصب کتابداری سلاطین صفویه را داشتند. میر حسین علی جدّ

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 735

اعلای او از منشیان صاحب شأن بوده. میر عماد به مناسبت معاشرت با عماد الملك که یکی از بزرگان معروف بوده با لقب عماد مشهور گشت. ابتدا میر عماد در قزوین به اکتساب علوم پرداخت و چون بهره وافی یافت به تعلیم خط متوجّه گشت. (مؤلف)

---

(193)- با آنکه کشته شدن میر عماد را از تحریك شاه می‌گفتند، باز چون صبح، شاه این خبر بشنید اظهار تأسّف کرد و فرمود تا جارچی‌باشی ندا درداد در کوچه و بازار اصفهان که کشندگان میر عماد مصون خواهند بود بیایند تا از انعام شاه بهره‌یاب گردند، قاتلان میر عماد به طمع مال افتاده، حاضر گشتند، شاه‌عبّاس حکم داد تا میرغضب شاهی، آن‌ها را چهارپارچه نموده، عبرت مردمان گردند. (مؤلف)

(194)- [جسد میر را نخست] در قبرستان مرزغان حوالی محلّه طوقچی (تخمچین) به خاك سپردند و پس از او آورده در محلّه‌ای که حالیه مشهور به" ظلمات" است در مسجد مقصود بیك مدفون ساختند. در این مسجد که محراب و اطراف محراب او تمامی با کاشی معرق طلایی بوده است یك‌تن دیگر مشهور به امامزاده عسکر مدفون است. (مؤلف)

(195)- «دم داشتن» از اصطلاحات زمان صفویه است که اهل تسنّن را «دمدار» می‌نامیدند و «دمدراز» عبارت از تعصّب آن‌ها بوده. (مؤلف)

(196)- از این قرار که حاجی خواب دیده بود لباس آلوده به قاذورات دارد و هرچه در آب، آن را شست‌وشو می‌دهد پاك نمی‌شود، این خواب را به کسی اظهار نکرده بوده است و می‌خواسته است از تعبیر آن آگاه شود، تا موقعی که عبورا درب مدرسه نیم‌آورد سواره می‌ایستد و ملّا حسن را احضار می‌کند جهت توبیخ ملّا حسن، در بدو ملاقات اظهار می‌کند که تعبیر خوابی که دیدی این است که فلان مال مخصوص که مدّتی می‌باشد تصرف کرده‌ای و می‌خواهی آن را به یك عنوانی جهت خود حلال سازی، ممکن نیست حلال شود. حاجی وحشت می‌کند و می‌گوید: کی این خبر را برای تو آورده است. [؟!] (مؤلف)

(197)- «نامش محمّد، لقبش رفیع الدّین، نام پدرش سیّد حیدر، او جدّ مرحومین سیّد حسین

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 736

مجمر، و میرزا ابو الحسن جلوه حکیم بوده. ر. ك. تذکره سخنوران نایین، ص 57.

---

(198)- یکی از آثار او «شرح کافی» است که این کتاب «شرحی است به‌عنوان (قوله) بر اصول کافی و حاوی تحقیقات و تدقیقات است و آن را تمام ننموده.

فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی، ص 109.

و از جمله آثار دیگر وی، اقسام التشکیك، حاشیه علی مدارك الاحکام، حاشیه علی شرح حکمة العین، شجره الهیه، رساله فی الکلام، می‌باشد.

ر. ك. معجم المؤلفی الشیعة، ج 10، ص 358

این ابیات نیز منصوب به اوست:

در کعبه اگر باده‌خوری جرم ندارد — اندیشه مکن صاحب این خانه بزرگ است

رباعی:

این قوم که بر خود نگرانند همه — از دیده خویشتن نهانند همه

عالم بحر است و خلق عالم چون موج — بیهوده به هر طرف روانند همه

تذکره سخنوران نایین، ص 57

(199)- در روزهای چهارشنبه ذکر رجال و بزرگان علما و حالات آن‌ها را می‌نمود، پس از ختم مجلس درس، نظر به اعتقادی که به مجلس درس خود داشت و آن را مجلس ذکر و قابل استجابت دعا می‌دانست، همه‌روزه به دعا و خواستن حاجات مشغول می‌شد. (مؤلف)

(200)- اگر میرزا عبد الغفار نجم الدوله کتاب شرح صفدی بر لامیّه العجم را در آن تاریخ دیده بود که حقیقتا نسخه اصل کشکول است، دچار اشکال نمی‌شد. (مؤلف)

(201)- مؤلف کتاب" پیدایش خط و خطاطان" وفات او را در سال پانصد و نه ذکر نموده است. «همان‌جا، ص 128»

(202)- نشاط را جمعی معتقدند به سبب فضائل و ملکات پسندیده از سخاوت و دستگیری ضعفا و غیره و خطوط متنوعه را بهتر از اساتید نوشتن که از اشخاص نابغه روزگار بوده است، و فقط تقرّب دربار فتحعلی شاه و داشتن شغل انشا، او را در پرده برد. (مؤلف)

---

(203)- اصل ایشان از گرجی‌زادگان و غلامان صفویه است. سلیمان خان قاجار زبان او را بریده به سبب آنکه هجوهای رکیك می‌گفته است. چندی را بنای جمع اشعار و احوال و قدری از آن را نوشته، اجل مهلت تمام کردن به او نداده، برادرش نشاطی در مقام برآمده ناتمام می‌گذارد. (مؤلف)

(204)- در طفولیت شاگرد زرگری آقای محمّد حسن زرگر بوده است و به تدریج علوم و عرفان را هم ابتدا از او گرفت و بعد نزد حاج آقا محمّد تربیت یافت. (مؤلف)

(205)- خلاصه ظاهرا و باطنا و قلبا حضورا و غیابا آنی و زمانی از حضور جناب سیّد غایب نبوده و به درجه کمال مقام تکمیل رسید او را خلیفة الخلفاء و المرشدین فرمود و به لقب نور علی شاه ملقّب نموده. «طرائق الحقائق، ص 198»

(206)- «قصیده‌ایست که از جروح شکایت نموده و از ممدوح برای سفر عتبات فتوحی خواسته بعضی از آن ذکر می‌شود:

شب که زین بارگاه فرخفر | خیمه برکند خسرو خاور
من بی‌خانمان و بی‌سامان | گشته حیران و بی‌کس و مضطر
مسکنی نه به شهر و نه در کوه | مأمنی نه به بحر و نه در بر
آشنایان تمام بیگانه | دوستان جمله دشمنی‌گستر
مردم روزگار از هر سوی | در خلا و ملّا ملامتگر
مفتیان بی‌گنه پی قتلم | جمله فتوانویس بر محضر
واعظان بی‌سبب پی تکفیر | خطبه‌خوان در مساجد و منبر
سرکشان مساجد دنیا | زده دامان کشتنم به کمر
گه به صدر مخالفم خوانند | گاه رانند بی‌جهت از در
گه به زندانیان سپارندم | گاه بیرون کنندم از کشور
گه ببرند پاره‌ای ز تنم | گه بدوزند خرقه‌ای در بر
گه ببندند آب بر رویم | گه فروزند بر تنم اخگر
یك طرف کنده عیال به پا | یك طرف جوش فتنه‌ام بر سر

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 738

ر. ك: دیوان نور علی شاه، ص 13

---

(207)- بنا بر آنچه در کتب تذکره از آثار و تصانیف نور علی شاه نوشته شده می‌توان آن‌ها را به قرار زیر عنوان نمود: 1. کبری در منطق. 2. رساله در کیمیا. 3. رساله جامه الاسرار به طرز گلستان. 4. رساله اصول و فروع. 5. تفسیر سوره بقره. 6. منظومات مسمّی به روضة الشهداء. 7. دیوان غزلیات. 8. مثنوی جنات الوصال. 9. منظومه تفسیر.

(208)- در قصص العلماء: 107 نوشته که: باعث اشتهار او میرزا باقر نواب گردید که به توسط وی مستمری و دهاتی از طرف جعفر خان زند به او واگذار شد. انتهی. و یکی از آن‌ها قریه علی‌آباد در یك میلی تقریبی قریه حبیب‌آباد مولد وطن این فقیر در راه اصفهان است که آن را تاکنون برای امتیاز از سایر دهات موسوم بدین نام علی‌آباد ملّا علی می‌گویند. «ر. ك. مکارم الآثار، ج 4، ص 1264»

(209)- علّت نوشتن حاج سیّد حسن این رساله را هم که همه می‌گفتند به دستور حکومت اصفهان بوده است در مقابل ناله و فریادهای حاج سیّد علی اکبر فال اسیری بوده است. (مؤلف)

(210)- در ایّام پیری زمان سلطنت فتحعلی شاه را درك کرد و در نزد رجال آن دولت به مقام فضل و ادب شهرت و حرمت داشت. در این سال 1229 وفات کرد و بر در دروازه تخت پولاد اصفهان در تکیه‌ای که بنام وی به تکیه واله معروف است و نخست بنام باغ و الهیه بوده دفن شد.

برای اطّلاع بیشتر ر. ك. مجمع الفصحاء ج 2، ب 1، 1155، تذکره القبور، ص 16.

شمس التواریخ، ص 78.

(211)- مرحوم وحید کتاب‌های چندی تصحیح و تحشیه و چاپ کرده، و به‌جز «دیوان اشعار» و «سرگذشت اردشیر»، کتاب «انقلاب ادبی»، «ره‌آورد وحید در دو مجلّد»، «تذکره یخچالیه» نیز از جمله آثار وی بشمار می‌رود. ر. ك: سید محمّد باقر کتابی:

رجال اصفهان، ص 457.

(212)- وفات وحید دستگردی، در شب 21 ذی‌الحجه سال 1361 در تهران اتفاق افتاد و

در مقبره امامزاده عبد الله مدفون گردید. ر. ك: سیّد محمّد باقر کتابی: رجال اصفهان، ص 457.

---

(213)- در دیوان هاتف نره‌غولی، ضبط شده است. ر. ك: دیوان هاتف اصفهانی، تهران، نشر محمّد، 1370، ص 128.

(214)- مئونه: باروگرانی نفقه عیال و کفالت عیال و قوّت روزانه، ر. ك. لغتنامه دهخدا، ذیل همین عنوان.

(215)- اولا در خصوص لقب کلی این خانواده که امامت جمعگی بوده است، سخنی را مؤلف مکارم الآثار متذکر می‌شود که ذکر آن خالی از فایدت نمی‌باشد:

«قبلا گوییم که امامجمعه بودن ... منصبی است که در هر عصری برای هر شهری از طرف پادشاه وقت به یکی از علما داده می‌شود، و در امامت جمعه شرایطی است که در امامت جماعت نمی‌باشد، ازاین‌رو می‌بینیم در احوال علما، بعضی را به امامت جمعه و جماعت هر دو، و بعضی را به یکی از آن دو، وصف نموده‌اند و شاید فرق آنها این باشد که امامت جمعه چون از طرف پادشاه وقت به کسی واگذار می‌شده، چندان جنبه عدالت در آن‌کس شرط نبوده و فقط شرط آن واگذار شدن از طرف پادشاه بوده و امامت جماعت، شرط آن عدالت بوده و تعیین از طرف پادشاه را لازم نداشته است.»

مکارم الآثار، ج 2، ص 317.

ثانیا ذکر این نکته ضروری است که مطالب مندرج در ذیل سلسله خاتون‌آبادی‌ها، از چندین جنبه، حائز اهمیت خاص می‌باشد، نخست آنکه، این نوشته‌جات در حدّ خود بی‌نظیر بوده و در سایر منابع مربوطه، با این دقت و روشنی، بدان پرداخته نشده است.

دیگر آنکه مرحوم مؤلف، به لحاظ موقعیت خاص علمی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و مهمتر از همه، نزدیکی با عصر آخرین امامجمعه‌ها، با تکیه بر افکار عمومی زمان و حافظه تاریخی عصر خویش و به دور از هرگونه تعصب و حبّ و بغضی، اطلاعات ارزشمندی را در خصوص این خانواده، ارائه داده است. این اطلاعات، صرف‌نظر از ویژگی نسب‌شناسی، تحریر بخش مهمی از تاریخ سیاسی، اجتماعی و مذهبی اصفهان

است

ثالثا، آنچه را در خصوص، پاره‌ای از افراد این خانواده بدانها پرداخته، در سایر منابع مربوط به رجال و مشایخ اصفهان نیز به اشارت آورده شده است.

از جمله مرحوم مصلح الدّین مهدوی در خصوص حاج میرزا هاشم امامجمعه می‌نویسد:

«و دیگر حاج میرزا هاشم امامجمعه (بدنام‌کننده نکونامی چند) که قبری منفرد دارد (در بقعه)، از رؤسای اصفهان بوه و در زمان او و به واسطه اعمال او. از رونق امام جمعگی کاسته شد. وی از کسانیست که بنام دین مرتکب بزرگترین جنایات می‌شد و دین را بازیچه خود قرار داده بوده است. از او حداکثر سوءاستفاده را می‌نموده. گویند در اوایل امر بسیار زاهد و عابد بوده و جمعیت کثیره از تمام شهر به نماز او حاضر می‌شد لکن در اواخر، به مناسبت اعمال ناشایسته که از او و متابعینش سرزده، احدی به جماعت او حاضر نمی‌شد، حتی خدمه مسجد نیز بدو اقتدا نمی‌کردند. (فَاعْتَبِرُوا يا أُولِي الْأَبْصارِ)»

عبد الکریم گزی: رجال اصفهان (تذکرة القبور)، ص 117.

در خصوص همین شخصیت، مؤلف مکارم الآثار می‌نویسد:

«وی فرزند میر سید محمد امامجمعه است و خود از جمله علمای اصفهان بود و در آن شهر با کمال استبداد، ریاست، بلکه فرمان‌فرمایی می‌نمود .... بعد از وفات میرزا محمد علی امامجمعه، امامجمعه اصفهان شد و در نهایت قدرت و استیلا در آن شهر، حقیقتا به سلطنت پرداخت. از ان‌رو اشخاص ناشایست از تسلط او سوءاستفاده نموده دور او را گرفتند. و او آخرین امامجمعه مستبد اصفهان بود، و پس از وی که تقریبا چندان تا تأسیس مشروطه فاصله نداشت. رونق و ریاست ظاهری امامجمعگی اصفهان از بین رفت و آن شهر تا چند سال امامجمعه معنون منصوب از طرف سلطان زمان نداشت.»

مکارم الآثار، ج 4، ص 1378

---

(216)- مؤلّف: میر محمّد حسین گفته است:

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 741

چندانم از نشاط که گریان نشسته‌ام — جمع است خاطرم که پریشان نشسته‌ام

تاراج کرده هرچه مرا بود روزگار — در خانه همچو آینه، عریان نشسته‌ام

---

(217)- میر محمّد مهدی که سلسله امامجمعه‌های تهران به او پیوسته می‌شود و نخستین کسی که از این دودمان در تهران امامجمعه شد همین آقا میر محمّد مهدی است که او را فتحعلی شاه از اصفهان به تهران خواسته [بود]. (مؤلف)

(218)- [معتمد الدوله] روزی علمای شهر را دعوت نمود، و اظهار کرد دولت درصدد عزل من برآمده است از شماها خواهش می‌کنم که به طهران بروید و هر قدر مخارج مسافرت شماهاست نقد می‌دهم و مخارج هریك را جداگانه داد و گفت در آنجا درخواست کنید که من را بر حکومت باقی بگذارند. اغلب قبول کردند و رفتند به طهران حتی میر سیّد محمّد. ولی حاجی محمّد جعفر متفطن به قضیه گردید و متعذر شد و نرفت. هنگام ورود علما به طهران معتمد الدوله کاغذی نوشته بود، با اولیای امور که منشاء فتنه‌های اصفهان را فرستادم آنجا، اگر امنیت اصفهان را می‌خواهند، آن‌ها را توقیف در کنید در همان‌جا و متوقف شدند. (مؤلف)

(219)- حاجی محمّد چاووش همیشه یك طرف عمامه خود را یشماق بغدادی می‌پیچیده و یك طرف عمامه او بیرون بوده است برای نشانه خودش و یك بیرق که چند ذرع پارچه بوده است سر دوش می‌گرفته و سواره در کوچه‌ها می‌گشته است. به علاوه در مواقعی که می‌خواسته است، زوّار به عتبات حرکت دهد چند جفت کجاوه و پالگی هم روی قاطرها گذارده از عقب خود در بازارها و کوچه‌ها می‌گشته است، تا مردم از دیدن [این] وضع به شوق زیارت بیایند، وقتی که چندصد نفر مهیّا می‌شده‌اند تدارك مال و وسائل حرکت آن‌ها را در مقابل یك مبلغی عهده‌دار می‌شده است و به این وضع به زیارت می‌برد و می‌آورد و گذران سالیانه او از این راه می‌شد. (مؤلف)

(220)- حاج محمّد چاووش بعد از این واقعه مورد توجّه میر سیّد محمّد شد و به‌عنوان چاوش و زوّارکشی مدتها زوّار اصفهان را به کربلا و نجف می‌برد و اگر تجاوزی به زواری در بین راه می‌کرد از برکت امامجمعه، محفوظ از هر پرسش و مجازاتی بود. پس از او نیز

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 742

سال‌ها پسرهای او حاجی اسماعیل و حاجی هاشم و حاج عبد الباقی، حاجی‌های اصفهان را به مکّه می‌بردند و می‌آوردند. (مؤلف)

---

(221)- حتی وقتی که میرزا تقی خان امیر اتابك با ناصر الدّین شاه و جمعیّت اردو برای سرکوبی اشرار آمد و مأمور در خانه میر سیّد محمّد امامجمعه گذاشت برای مطالبه بیست و هشت هزار تومان مالیات عقب‌افتاده، و آمیر محمّد صادق قنادی نقل نموده که جهت مطالبه مالیات چند نفر مأمور هم در منزل من گذارده بودند و مرا صدمه می‌زدند.

من رفتم منزل میر سیّد محمّد امامجمعه به خیال آنکه سفارشی از او برای امیر اتابك بگیرم تا مأمورین معترض من نباشند. در منزل میر سیّد محمّد وقتی رسیدم حالت تشدّد مأمورین و اوضاع آنجا را دیدم که نسبت به امامجمعه، مأمورین بی‌احترامی می‌کنند. از خیال خود منصرف شده با امامجمعه اظهاری نکرده، خواستم مراجعت کنم. میر سیّد محمّد از من پرسید: کجا بودی و چه مطلب داشتی؟ حقیقت را برای او گفتم. در جواب من اظهار داشت قضیه تو مربوط به کار من نیست یك کاغذ و سفارشی برای اتابك در موضوع کار من و تقاضای رفع مامور نوشت و به من تأکید نمود از بردن کاغذ نزد اتابك.

من نیز با حالت تردیدی که داشتم، کاغذ را بردم و به آدمهای اتابك دادم تا به او برسانند و اتابك بعد از خواندن کاغذ، مرا خواست و پرسید چه وقت و در چه حالت امامجمعه این کاغذ را نوشت؟

من شرح قضیه را برای او نیز به‌درستی بیان کردم. اتابك گفت در جواب چنین شخصی که با این حالت خود، توسط دیگران را می‌کند، مأمور تو را موقوف می‌سازم و مرا آسوده ساخت. (مؤلف)

(222)- پس از او فرزندش میر سیّد علی امامت مسجد شاه را داشته که آخرین این سلسله بوده است در امامت مسجد شاه. قبل از هزار و سیصد هجری در محلّه پاقلعه مسجدی جهت امامت میر سیّد علی از طرف حاج شیخ محمّد باقر با حاج شیخ محمّد تقی نجفی تعمیر می‌شود و کاملا امامت مسجد شاه مفوّض به نجفی‌ها می‌شود. (مؤلف)

(223)- میرزا نور الدّین که از احفاد میرزا محمّد تقی مجلسی است (در سنه هزار و سیصد و

چهل و هفت)، حکایت نمود که میرزا مهدی بن میرزا محمّد تقی الماسی، مسافرتی به هندوستان کرد و ثروتی حاصل نموده به اصفهان معاودت نمود. پس از فوت او شخصی ارمنی از هند به اصفهان آمد و اظهار داشت مبلغ دوازده هزار تومان به میرزا مهدی مدیون هستم، به موجب سندی که به او سپرده‌ام و مطالبه سند را می‌کند. جهت پرداخت وجه، وراث میرزا مهدی آنچه تجسّس می‌کنند، سند پیدا نمی‌شود و از این مدیون، مأیوس می‌گردند. بعد از مدّت متمادی شخصی از بستگان آن‌ها کاغذی به خطّ ارمنی به پنجره اتاق چسبیده می‌بیند، به سابقه اطّلاعی که داشته است از سند شخص ارمنی، ورق‌پاره را کنده، نشان ارمنی می‌دهند، معلوم می‌شود همین سند او است و دوازده هزار تومان را دریافت می‌دارند. به سبب آنکه وراث از این وجه، ابتدا اطّلاعی نداشتند پس از اطّلاع هم به واسطه فقدان سند مأیوس شده بودند، از این دوازده هزار تومان چشم می‌پوشند و مدرسه شمس‌آباد را بنا می‌گذارند. و دو فقره ملك رجان و گیاجان لنجان را خریده، وقف او می‌سازند. بعد از فوت بعضی از وراث و ظهور اختلافات، مرافعه نزد سیّد رشتی می‌کشد، و سیّد رشتی به مناسبت شایسته ندانستن آن‌ها، املاك را خود، تصرّف می‌کند. بعد از سیّد رشتی هم هنوز میانه اولاد او به قسمت ارث باقی است. (مؤلف شجره‌نامه)

---

(224)- و یك صبیّه دیگر در حباله عالی‌حضرت میرزا محمّد تقی بن الفاضل میرزا ابو القاسم الماسی می‌باشد، و الحال که در سنه 1232 می‌باشد یك پسر مسمّی به محمّد باقر دارند و یك صبیّه. و بعد از وفات، دو صبیّه از ایشان باقی ماند، یکی زوجه مرحوم میرزا محمّد صالح بن میرزا محمّد هادی تکمه‌دوز در بیدآباد، و دیگری زوجه میرزا محمّد علی پسر مرحوم آقا میرزا محمّد امام مسجد حکیم، که یك دختر او مانده، و یکی زوجه مرحوم حاجی سیّد احمد زرکش در چهارسوق شیرازی‌ها. و چند پسر از او مانده: میرزا محمّد علی زرکش، آقا سیّد حسن زرکش، آقا سیّد حسین زرکش، آقا سیّد تقی و صبیه اعمی. (مؤلف شجره‌نامه)

(225)- و آمیرزا شفیع دختری داشت مریم بیگم، اوّل زوجه میرزا محمّد علی بن میرزا بابا

شد، و از او دختری باقی ماند زوجه محمّد اسماعیل بقال، و بعد زوجه میرزا عابد پسر میرزا محسن الماسی شد و از او دو دختر باقی ماند، یکی رقیه سلطان زوجه میرزا اسکندر یزدی شد و از او دو دختر به هم رسانید، و بعد زوجه میرزا محسن پسر میرزا محمّد رضا پسر میرزا محمّد تقی پسر میرزا حیدرعلی شد. (مؤلف شجره‌نامه)

---

(226)- و از میرزا یحیی یك پسر باقی می‌باشد مسمّی به میرزا شفیع. و از میرزا بزرگ مرحوم یك پسر و دو دختر. اما پسر مسمّی به میرزا نصیر و از میرزا محمّد تقی اولاد ذکور و اناث نامتعدد می‌باشد. و از میرزا رحیم یك پسر دوساله باقی‌مانده و خود به رحمت ایزدی پیوست، و آقا میرزا نصیر را پسری بود میرزا حبیب الله نام بلاعقب وفات کرد، و یك دختر میرزا بزرگ

زوجه آسيّد محمّد قاری در بابا قاسم، از او دو دختر به هم رسيد: يكی زوجه آقا ملّا هاشم و او دو پسر دارد، ميرزا اسماعيل نام محرر مسجد جامع عتيق. (مؤلف شجره‌نامه)

(227)- و ميرزا احمد بن ميرزا ابو القاسم در كمال جلالت قدر بودند، و ايشان را از صبيه ميرزا ابو طالب دو دختر باقی‌مانده، يكی زوجه فاضل عالم ميرزا محمّد كاظم ابو اسحاقيه، و از ايشان دو پسر و دو دختر ماند، امّا دو پسر: ميرزا محمّد و ميرزا عبد الله، اما دو صبيّه ايشان يكی زوجه سيّد اورع آقا ميرزا محمّد بن ميرزا محمّد باقر امام مسجد حكيم، و يكی زوجه ميرزا محمّد رضا بن ميرزا محمّد باقر، و يك صبيّه غير مزوجه. و صبيّه ديگر مرحوم ميرزا احمد زوجه مرحوم ميرزا محمّد جعفر بن ميرزا محمّد حسين بوده‌اند، و از ايشان يك صبيّه باقی ماند، زوجه ميرزا ابراهيم بن ميرزا ابو القاسم بن ميرزا محمّد حسين آقا ميرزا احمد. از زوجه ديگر كه صبيّه مرحوم ميرزا ابو الحسن كه سادات درب امامزاده اسماعيل [است] دو پسر و يك صبيّه باقی ماند: يكی ميرزا محمّد، داماد ميرزا محمّد صادق، مرحوم شد، و از ايشان خلفی نماند، و يكی آميرزا مهدی كه صبيّه خال خود ميرزا ابو القاسم را دارد و اولاد چند دارد و يك صبيّه احمد مزبور در حباله ميرزا حسن علی ابن ميرزا محمّد صادق می‌باشد، و اولاد چند دارد دو پسر و يك دختر، اما دو پسر: ميرزا نور الدّين و ميرزا عبد الحسين، و دختر فاطمه بيگم زوجه ميرزا محمّد

پسر آقا محمّد ابراهيم شمس‌آبادی كه نواده ملّا محمّد تقی شمس‌آبادی می‌باشد، و ميرزا نور الدّين را از دختر خالوی خود فاطمه سلطان بيگم بنت مرحوم حاجی ميرزا مهدی عباسی چهار پسر و يك دختر بوده‌اند، ميرزا جلال الدّين و ميرزا كمال الدّين و ميرزا جمال الدّين و آقا ضياء الدّين و سكينه بيگم و ميرزا عبد الحسين را تاكنون سه پسر و يك دختر آمده: ميرزا محمود و آميرزا هدايت الله و ميرزا عطاء الله و خانم آغا، و سكينه بيگم زوجه مرحوم حاجی ميرزا خليل تاجر را يك پسر و يك دختر: ناصر الدّين و مريم بيگم و ميرزا جلال الدّين پسر ميرزا نور الدّين يك پسر و دو دختر دارد: ميرزا مهدی و عذرا خانم و كبری خانم و ميرزا مهدی كه والده او ام ولد بود و بختياری رفت و صبيه شكر خان بختياری را گرفت و اولاد او در ميان بختياری می‌باشد. (مؤلف شجره‌نامه)

---

(228)- و الآن كه نسخه از او برمی‌دارم كه عبارت از دهم ذي قعدة الحرام سنه 1213 هجريست، از زوجه ثانيه كه تاريخ، تاريخ فوت اوست: محمّد تقی و عزيز الله و محمّد صالح دو صبيّه به هم رسيده، حفظهم الله. (مؤلف شجره‌نامه)

(229)- كه الحال در حباله ميرزا محمّد حسين بن ميرزا ابو طالب الماسی ابن عمّ خود می‌باشد و از او چهار صبيّه و سه پسر می‌باشد: ميرزا محمّد جعفر و ميرزا ابو القاسم و ميرزا ابو الحسن و يك صبيّه فاطمه بيگم در حباله آقا محمّد حسين نواده علّامه آقا حسين خوانساری می‌باشد و از او چند اولاد است در مسجد لنبان، و يك صبيّه سكينه بيگم در حباله عمّزاده خود ميرزا محمّد صادق بن ميرزا حسين علی مولی ميرزا ابو طالب می‌باشد. و از ايشان دو پسر: ميرزا حسين علی و ميرزا محمد تقی باقی‌مانده است. (مؤلف شجره‌نامه)

(230)- و اولاد مير محمّد مهدی، عالی‌جنابان مقدس‌القابان آقا مير محمّد باقر و آقا مير سيّد مرتضی و اختين ايشان می‌باشند. (مؤلف شجره‌نامه)

(231)- امامجمعه دار الخلافه طهران اوّل از اين سلسله و ايشان را خلفی نماند و آقا ميرزا محمّد محسن را دو پسر باقی ماند: مرحوم ميرزا ابو القاسم امامجمعه دار الخلافه بعد از آن مرحوم ميرزا مهدی و فرزند ايشان امامجمعه ميرزا زين العابدين ميرداماد می‌باشد، و

ديگر جناب صدر العلماء ميرزا مرتضی پسر ميرزا محسن می‌باشد. (مؤلف شجره‌نامه)

---

(232)- و ميرزا هادی و يك صبيّه كه در حباله امير محمّد صادق بن امير سيّد محمّد بن امير عبد الباقی، و اولاد بنتين مرحوم امير محمّد حسين والد مرحوم مير عبد الواسع بن الفاضل مير ابو طالب و يكی والده مرحوم مير محمّد علی بن المرحوم مير علينقی برادر مير ابو طالب می‌باشند. (مؤلف شجره‌نامه)

(233)- و از ميرزا محمّد علی اولادی نماند، و حاجی ميرزا محمّد حسن امامجمعه در شدّت استقلال و از ايشان سه پسر و سه دختر باقی ماند. اما سه پسر يكی مرحوم مير محمّد مهدی امامجمعه كه در جوانی وفات كرد و خلفی نداشت، ديگر مير سيّد محمّد سلطان العلماء امامجمعه، كه در جلال و بزرگی وحيد روزگار و ملجا علمای اسلام، و از آن مرحوم خلف يگانه باقی ماند وحيد

العصری آقای حاجی میرزا هاشم سلطان العلماء. و خلف سیّم حاجی میرزا محمّد حسن سلطان العلماء جناب وحید العصری امامجمعه آقا میر محمّد حسین می‌باشد. و اما سه دختر یکی زوجه آمیرزا هادی بود و از او خلفی نماند، و یکی زوجه حاجی میرزا محمّد علی و از ایشان خلفی مانده حاجی میر محمّد حسین و دیگر زوجه میرزا محمّد علی بن میرزا محمّد جعفر بن آقا میر سیّد محمّد بن میر عبد الباقی، و چند پسر دارد و حاجی میرزا جعفر و حاجی میرزا ابراهیم و از هر دو تا حال تحریر که نهم شهر شوال المکرم است سنه 1217 یك صبیّه می‌باشد. (مؤلف شجره‌نامه)

(234)- ولدی دیگر از رضا خان به هم رسیده مسمّی است به هیبت الله خان که الحال در سنه 1232 است حیات دارد، و از او اولاد ذکورا و اناثا در میان بختیاری و نامدار خان وفات یافت و بلاعقب. (مؤلف شجره‌نامه)

(235)- اما از میر محمّد باقر یك پسر مسمّی به میر محمّد رضا باقی است. و اما از سیّد ابو تراب اولادی نمی‌باشد، و از میرزا عابد اولاد دختر و پسر است. (مؤلف شجره‌نامه)

(236)- لطف علی خان آذر بیگدلی در" آتشکده" نوشته مهدی قلی بیك خالوزاده فقیر می‌باشد و تذهیب قبه نجف و تعمیر آنجا و تذهیب گنبد کربلا، برحسب امر نادر شاه به

اهتمام او مقرر شد. (مؤلف)

---

(237)- حاج میرزا عبد الحسین بعد از پدرش امامت و تدریس و ریاست مسجد شاه را تا ماه رجب یك‌هزار و سیصد و چهل و هشت دارا بود، و چون مصرف خیرات جدّ او به دست او می‌شد در مجلس درس او غالب فضلا و طلاب اصفهان حاضر می‌شدند، و هرکدام را موافق مقامات علمیّه خود از وجه خیرات شهریه می‌داد، در حدود پانزده قران الی شش تومان. و به این جهت مجلس درس او نسبت به سایر مجالس درس اصفهان اهمیتی داشت، هرچند کلیه حاضرین این محضر دعوی استغناء و عدم استفاده داشتند. تا در همین ماه رجب بعد از سی و پنج سال عمر وفات نمود. (مؤلف)

(238)- حاج آقا نور الله در اوایل سنه هزار و سیصد و چهل و شش که در اصفهان دولت شروع به گرفتن نظام اجباری نمود و اهالی اصفهان بر مخالفت آن تعطیل عمومی نمود و نهضت بزرگی داشتند (چه قریب دو ماه و نیم زمان تعطیل عمومی امتداد یافت)، کلیه علمای اصفهان را او وادار ساخت به مهاجرت و تمرکز نمودن در قم تا علمای سایر بلاد ایران نیز در آنجا مجتمع شدند و با دربار طهران مشغول مذاکره گردیدند. نیز به موجب ریاست و برتری که بر سایرین داشت به قم رفت و پس از مذاکرات بسیار و مساعدت دولت و ترفیه اهالی اصفهان سایر علمای به دربار رفته اظهار تشکر نموده به اصفهان معاودت کردند، لیکن حاج آقا نور الله در اینجا مبتلای به عود امراض سابقه خود از حمیات عفنه و حبس البول که منشاء آن ازدیاد گوشت در مجری می‌شد، گردیده معالجات سابقه معموله او در اثر تغییر آب‌وهوا بی‌نتیجه مانده، در قم غره شهر رجب هزار و سیصد و چهل و شش وفات نمود. (مؤلف)

(239)- تولّد سیّد جعفر سنه هزار و نود در اصفهان شده. در ابتدای تکلیف می‌خواسته است به مجلس درس مجلسی حاضر شود و به سبب درنیامدن ریش او و سادگی صورتش از ورود، ممنوع بوده، تألّم او را از این بابت، مریم بیگم شاهزاده خانم صفوی شنیده قدری روغن که از خصایص خانواده سلطنت بوده جهت او می‌فرستند، و پس از مالیدن به چند روز فاصله، صاحب ریش می‌شود و در مدرّس حاضر می‌شود. سیّد به

مراتب علمی مخصوصا ادبیات و حسن خط شهرتی داشته، در اثر تعلیمات و تربیت‌های او در اهل خوانسار، پس از مهاجرت به آنجا عامه مردم خوانسار و حدود آن، دارای کمال خطّ خوش می‌گردند، و هنوز اثر آن باقی است. و دیگر از آثار آن در اخلاق مردم آن حدود و توجّه به شرعیّات و دانستن مسایل است که در سایر نقاط ایران، این وصف بی‌نظیر است. وفات او در سنه هزار و یك‌صد و پنجاه و هشت. (مؤلف)

---

(240)- آمیرزا محمّد باقر از بسیاری علمای آن عصر از ساکنین اصفهان و عراق اجازه داشت. جمعی از محصّلین محض تیمّن از ایشان اجازه گرفتند. تصنیفات بسیاری هم دارد از نظم و نثر، لیکن از میانه آن‌ها، کتاب" روضات الجنات" طبع شده و معروف گردیده، به سبب آنکه در این کتاب اکتفاء [به] اسامی رجال علما و محدّثین فقها نکرده، بلکه در هر بابی که به ترتیب حروف وارد شده در قسمت اوّل، اسامی مشاهیر رجال فقه امامیّه را ذکر می‌کند و در قسمت دوم حکما و عرفا و ادبا از عامه و خاصه با علمای عامه می‌نویسد، و به همین سبب که اسامی بیشتر اشخاص طبقات مختلف فریقین در آنجا مندرج است، همه‌کس

مایل به مطالعه آن می‌گردد. تألیف کتاب در هزار و دویست و هشتاد و شش شده و در هزار و سیصد و هشت به توسط میرزا فتحعلی خان، صاحب دیوان شیرازی معروف، که در اوان فراغت از تألیف، حکومت اصفهان را داشته و آشنایی و ارادت با صاحب ترجمه پیدا کرده، طبع گردید. (مؤلف)

آمیرزا محمّد باقر، سیّد ملایم با اخلاق و متورع و منزوی، معروف به قدس و تقوا و مقدم بر تمام علمای زمان خود در اواخر از حیث احترام بود. مردم بسیاری، نسبت به او نذرونیاز می‌کردند برای برآمدن حاجات خودشان. آمیرزا محمّد باقر دارای اولاد زیادی [بود] و مؤسس خانواده عظیمی شد.

(241)- در اوایل ورود به اصفهان در سمت احمدآباد منزل داشته، بعد حاج سیّد محمّد باقر رشتی خانه‌ای در نزدیکی خود، جهت او خریده او را سکونت می‌دهد و قروض او را ادا ساخته، متحمّل نفقات او می‌گردد. سیّد با مراتب فضل و دانشی که داشته، بسیار تندخو بوده، حتی نسبت به سیّد رشتی هروقت احسانی به او می‌کرده، به جای تشکّر اشتلم

می‌داده. سیّد صدر الدّین نسبت به مقبره شیخ ابو مسعود نظریه سویی حاصل نموده، علمای اصفهان را با خود متّفق می‌کند و آنجا را منهدم می‌کند. وفات سنه 1263.

---

(242)- در دولت صفویه یك نفر از بزرگان علما دارای لقب صدر العلماء بوده است که امور موقوفات مملکت تماما محوّل به او بوده و در هر شهری برای ضبط و نسق موقوفات آن شهر یك نفر را معین می‌ساخته است با لقب نایب الصدری. (مؤلف)

فهرست نامها

آباده‌ای، حاج محمّد جعفر، 59

آخوند فشارکی- فشارکی، آخوند ملا محمد باقر

آخوند ملّا حسینقلی، 153

آخوند ملّا علی نوری، 161

آخوند ملّا ولی الله، 110

آذر بیگدلی، لطف‌علی بیك، 59، 63، 308، 353، 384، 391، 499، 500، 528، 529، 559، 569، 570، 581، 598، 746

آزادانی، قتیبه بن مهران، 421

آزاد حبشی، 61

آشتیانی، میرزا یوسف، 523

آشفته، 62

آفرین، زین العابدین، 62

آقا احمد، فرزند آقا محمّد کرمانشاهی، 62

آقا تقی (شاعر)، 63

آقا شریعت- نمازی، حاج شیخ فتح الله

آقا مجتهد، 68، 682

آقا محمّد خان قاجار، 214

آقا محمّد خان قاجار، 214، 215، 337، 358، 524، 537، 545، 685

آقا محمّد شیخ زین الدّین، 68

آقا محمّد صادق، 69

آقا نجات علی (نصرآبادی)، 69

آقا نجفی، شیخ محمد تقی، 255، 455، 524، 573، 667، 668، 669، 670، 671، 672، 673، 674، 685

آلب ارسلان سلجوقی، 224، 225، 226، 377، 706

آمنه (دختر ملّا محمّد تقی مجلسی)، 69، 479

آمیرزا حسن آمیرزا ابراهیم، 70، 666

آیتی (شاعر)، 71

ابدال (شاعر)، 71

ابراهیم امام، 84، 89، 91، 92

ابراهیم بن عیسی، 71

ابراهیم ساغر، 277

ابن اثیر، 73، 74، 78، 694، 712

ابن بطوطه، 395

ابن خلّکان، 80، 83، 85، 89، 90، 92، 94، 121، 344، 360، 694، 719

ابن سینا، 73، 74، 76، 726

ابن عمید، 344

ابن عمید (وزیر مؤید الدوله)، 342، 344

ابن فارض، 168

ابن کثیر، 80، 88

ابن کیسان، 142

ابن مسکویه، 75، 76، 347، 693، 719

ابن منده حافظ، عبد الرحمن، 78

ابن منده، یحیی، 77، 78

ابو الحسین علی بن حسین اطروش، 343

ابو العباس، 79

ابو الغریب، عبد الواحد، 79

ابو الفتوح رازی، 691

ابو الفرج، 79، 80، 81، 82

ابو الفرج کاتب رازی، 81

ابو القاسم اسماعیل بن علی بن الحسین، 72

ابو القاسم قشیری، 227

ابو ایّوب سلیمان بن داود، 72

ابو بکر اصفهانی، 73

ابو بکر بن نُطّاح، 85، 87، 88

ابو بکر محمّد بن داود ظاهری، 73

ابو دلف عجلی، 83، 84، 85، 86، 87، 88، 90، 694

ابو ریحان بیرونی، 434، 435

ابو سفیان، 296

ابو علی انباری، 82

ابو مسلم، 84، 88، 89، 90، 91، 92، 93، 94، 95، 96، 97، 695

ابو نصر بن ماکولا، 88

ابو نصر علی بن هبة الله ماکولا، 84

ابو یزید بسطامی، 73

ابی بکر بن فورك، 75

ابی تمام طایی، 85

ابی وردی اصفهانی، ابو المظفّر محمّد، 98

اتابك زنگی، 108

اثرم فابجانی، 98

احمدآبادی برخواری، میر حسیب، 644

احمد بن ابی عبد الله برقی، 342

احمد بن علویّه کرّانی اصفهانی، 99

احمد بن محمّد حافظ سلفی، 99

احمد بن یعقوب برزویه، 100

ادیب الدوله، محمّد حسین خان، (ناظم دار الفنون)، 101، 340

ارباب، آقا محمّد مهدی، 50، 101، 723

اردستانی، پیر جمال، 103

اردستانی، پیر علی، 103

اردستانی (فدا)، میرزا محمّد سعید، 104

اردستانی، ملّا محمّد صادق، 69، 102، 104، 195، 269

اژه‌ای، ملّا علی اکبر، 105

استاد محمّد بکری، 333

استرآبادی، ملّا محمّد شفیع، 657، 659

استرآبادی، ملّا محمّد صالح، 520

استرآبادی، ملّا محمّد علی، 424، 479، 652، 642، 650، 652، 656، 657

اسعد ابو الفتوح عجلی، 72

اسعد بن عبد القاهر، 105

اسکندر، 725

اسکندر مقدونی، 436

اسماعیل بن محمّد بن فضل طلحی تیمی، 105

اسیر، میرزا جلال، 106

اسیری، آقا حسین، 106

اشتهاردی، میرزا رحیم، 188

اشراق فریدنی، میرزا عبد الرزاق (شاعر)، 107

اشرف الکتاب، میرزا زین العابدین، 107

اصفهانی، آخوند ملّا حیدر، 110

اصفهانی، آخوند ملّا علی‌محمد، 112

اصفهانی، آقا محمّد باقر، 362

اصفهانی، آقا محمّد رضا، 110

اصفهانی، آقا محمّد علی، 709

اصفهانی، آقا میر عباس، 134

اصفهانی، جمال الدّین جواد، 107

اصفهانی، حاج محمّد حسین، 568

اصفهانی، حاج میرزا بدیع، 666

اصفهانی، حاجی محمّد حسین خان، 447

اصفهانی، حسین بن احمد شبیه، 198

اصفهانی، درویش حسینعلی، 110

اصفهانی، صفی الدّین، 113

اصفهانی، عبد المؤمن، 113

اصفهانی، محمّد صالح، 397

اصفهانی، ملّا درویش محمّد، 642

اصفهانی، ملّا علی محمّد، 519، 525، 574

اصفهانی، ملّا کرم‌علی، 299

اصفهانی، میرزا کاظم، 188

اصفهانی، میرزا محمّد (ناصر علی شاه)، 111

اصفهانی، میرزا نصر الله خان، 110

اصفهانی، میر عبد الباقی، 111

اصفهانی، میر یحیی محی الدّین، 113

اصولی اصفهانی، محمّد شمس الدّین، 114

اطروش، ابو الحسین علی بن حسین، 343، 465

اظهر تبریزی، 114

اعوری‌زاده، میرزا حسین خان، 116

اعوری، میرزا حسن خان، 114

افسر، میرزا عبد الرحیم، 118، 182

افشان، میرزا عبد الله، 119

افشه‌جانی، آخوند ملّا مهدی، 54

افطس، حسن، 119، 494، 613، 614، 730

افندی رجالی، میرزا عبد الله، 119، 479، 483، 484، 684

اقبال الدوله (حاکم اصفهان)، 67، 670

اکبر، میرزا علی اکبر (شاعر)، 120

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 754

366

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان) ؛ ص754

الحافظ ابو موسی محمّد بن ابی بکر اصفهانی، 121

الفت، حاج شیخ محمّد باقر، 661

الفت، محمّد باقر، 674

الفت، میرزا کاظم، 121

الماسی، میرزا ابو طالب، 660

الماسی، میرزا محمّد تقی، 122، 151، 479، 630، 647، 743

الماسی، میرزا محمّد کاظم، 648

الواثق عباسی، 83

امام الحرمین، 227

---

[366] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

امامجمعه، آمیر محمّد حسین، 451، 619، 629، 648، 685

امامجمعه، آمیر محمّد صادق، 615

امامجمعه، حاج میرزا حسن، 122

امامجمعه، حاج میرزا هاشم، 70، 177، 615، 616، 617، 619، 668

امامجمعه، حاجی میرزا حسن، 217، 628

امامجمعه (طهران)، آمیرزا ابو القاسم، 632، 633

امامجمعه (طهران)، میرزا زین العابدین، 633

امامجمعه (طهران)، میر محمّد مهدی، 634

امامجمعه، میرزا زین العابدین، 122

امامجمعه، میرزا محمّد صادق، 618

امامجمعه، میرزا مرتضی صدر العلماء، 633

امامجمعه، میر سیّد محمّد، 122، 156، 294، 411، 473، 519، 521، 620، 621، 622، 623، 626، 632، 627، 742

امامجمعه، میر محمّد مهدی، 122، 627، 628

امامجمعه طهران، شیخ محمّد حسن، 634

امامزاده احمد (ع)، 122

امامزاده اسماعیل دیباج، 123، 370، 713

امامزاده حمزه شاه عبد العظیم، 370

امامزاده شاه عبد العظیم، 151

امام موفق نیشابوری، 224

امامی اصفهانی، علینقی، 124

امامی اصفهانی، محمّد رضا، 123

امامی، محمّد حسن، 124

امامی، محمّد رضا، 124، 397

امامی، محمّد محسن، 123

امامی هروی، 125

امیربك (شاعر)، 125

امیر تیمور گورکان، 553، 609، 708

امیر شیر علیخانی افغانی، 53

امیر مبارز الدّین محمّد (پدر شاه شجاع)، 133، 134، 293

امیر نوح سامانی، 73

امین، 86

امین السلطان، 65

امین (شاعر)، 126

امین عباسی، 83

انجم (شاعر)، 126

انصاری، ابو ایّوب، 220

انصاری (بهار)، ربیع خان، 129

انصاری، شیخ مرتضی، (صاحب جواهر)، 154، 249، 572، 665

انصاری، علی محمّد خان، 129

انصاری، میرزا موسی، 126

انیس، محمّد صادق (شاعر)، 131

اوجی (شاعر)، 131

اوحدی مراغه‌ای، 131، 132

ایلخانی قشقایی، داراب خان، 505

اینجو، امیر مسعود شاه، 133

اینجو، شیخ ابو اسحاق، 133

ایوانکی، شیخ محمّد تقی، 261، 429، 430، 680

بابادی بختیاری، میرزا پرویز خان، 134، 136

بابادی بختیاری، میرزا ید الله خان، 134، 137

بابارکن‌الدین بیضاوی- بیضاوی، بابارکن‌الدین

بابا شاه اصفهانی، 137، 549

باب میرزا، علی محمّد، 519، 520، 638

باقر خان خراسکانی، 138، 358، 705

باقر خان خراسکانی، میرزا حسین (سراج الملك)، 140

باقر خان خراسکانی، میرزا حسین (سراج الملك)، 138، 140، 213، 214، 215

بحر العلوم نجفی، 237

بحرانی، شیخ میثم، 105

بحرانی، شیخ یوسف، 323

بحرینی، ملّا عبد الله، 480

بختیاری، حسین قلی خان، 248، 576

برزش‌آبادی، سیّد عبد الله، 528

برسی، شیخ رجب، 140

برکیارق، 229

بروجردی، آخوند ملّا علی، 192

بروجردی، آقا جمال، 192

بروجردی، آقا منیر الدّین، 666

بروجردی، آقا میرزا عبد الرحیم، 311

بروجردی، حاج سیّد علی، 141

بروجردی، مولی محمّد حسین، 520

بروجردی، میر محمّد صادق، 649

بصیر، محمّد ابراهیم، 141

بقای خطاط، آسیّد محمّد، 141

بنّای اصفهانی، استاد حسین، 398

بندار بن عبد الحمید کرجی اصفهانی، 142

بورینی، حسن، 333، 334

بوشهری، حاج ابو القاسم، 52، 53

بهار، محمّد علی، 157

بهبهانی، آقا محمّد باقر، 62، 143، 151، 325، 446، 450، 451، 471، 589، 653، 654، 661، 686

بهجت، میرزا محمّد باقر (شاعر)، 144

بهشتی واعظ، حاج میرزا نصر الله،- ملك المتكلمين

بهمن بن جادویه، 435

بهمن لنجانی، 151

بیخود، زین العابدین (شاعر)، 158

بیدآبادی، آقا محمّد، 151، 169، 222، 325، 445، 517، 544، 590، 636، 638

بیدآبادی، بابا حسن، 157

بیدآبادی، حاج سیّد اسد الله، 154، 155، 156، 157، 258، 261، 284، 541، 616

بیدآبادی، حاج محمّد جواد، 153

بیدآبادی، محمّد باقر، 591

بیضاوی، بابا رکن الدّین، 158، 159

بیگدلی، الله وردی بیك، 455

بیگدلی، مهدی قلی بیك، 63

بیگدلی، ولی محمّد خان، 599

بینوا، میرزا داود (شاعر)، 159

بیهقی، ابو الفضل، 719

پادری، هانری مارتن (نصرانی)، 160

پاسکال فرانسوی، 676

پاقلعه‌ای، آمیرزا عبّاس، 638

پاقلعه، میرزا ابو الحسن، 518

پاقلعه، میر محمّد هادی، 161، 399

پرتو، میرزا علی رضا، 161

پروانه، میرزا محمّد حسین، 163

پریشان، 119

پونه اصفهانی، میرزا ابو تراب، 163

پیر حاجات، 163

تاج الدوله، 691، 692

تاج، میرزا حسین، 519

تاراج، محمّد حسین (شاعر)، 164

تأثیر، میرزا محمّد حسن (شاعر)، 163

تبریزی، ملّا رجبعلی، 520

تبریزی، ملّا کلب‌علی، 520

تبریزی، ملّا محمّد زمان، 520

تخت پولادی، حاجی صادق، 166

تخت پولادی، میرزا حسن، 166

ترکه، خواجه افضل الدّین محمّد، 167

ترکه، خواجه حبیب الله (شاعر)، 167

ترکه، خواجه صائن الدّین علی، 168

تسلیم، 169

تفتازانی، ملّا سعد الدّین، 655

تفرشی، ملّا مراد، 520

تفرشی، میرزا محمّد علی، 494، 495، 523

تفریشی، حاجی فاضل، 423

تفلیسی، ملّا حسین، 169

تقی‌زاده، میر سیّد حسن، 432

تکمه‌دوز، میرزا محمّد هادی، 743

تنکابنی، عبد الفتّاح، 402

تونی، سیّد ابراهیم، 585

تویسرکانی، حاجی ملّا حسینعلی، 170، 665

تویسرکانی، میرزا عبد الغفّار، 170

تیغ علی شاه، 247

ثابت علی قهفرّخی، 170

ثاقب اصفهانی، 170

ثعالبی، 341، 349

ثقفی، ابراهیم، 170

ثمر انصاری، میرزا حسین خان، 171

جابری انصاری، میرزا سلمان، 171

جاجرمی، بدر الدّین، 173، 700، 701

جامی، عبد الرّحمن، 174

جبل عاملی، آسیّد جعفر بن آسیّد صالح، 174

جبل عاملی، سیّد صدر الدّین، 174، 259، 328، 472، 667، 681، 682

جبل عاملی، میرزا علی رضا، 281

جرقویه‌ای، آقا صابر علی، 639

جرقویه‌ای، میر محمّد مهدی، 179

جزایری، سیّد نعمت الله، 179، 180، 235، 316، 333، 334، 461، 480، 483

جزایری شوشتری، سیّد عبد الله، 483

جزیری اصفهانی، عبد الرّحیم، 182

جزی، ملّا عبد الکریم، 180، 518، 666، 687

جعفر خان زند، 214، 215

جلالی، میرزا فتح الله، 182

جلوه زواره‌ای، میرزا ابو الحسن، 182، 183، 184، 736

جمال الدّین عبد الرزاق، 186، 309، 353، 468، 486، 487، 702، 721

جمال‌زاده، سیّد محمّد علی، 701

جمال‌زاده، محمّد علی، 178، 178

جناب، میرزا فتح الله، 187

جناب، میر سیّد علی، 52، 57، 199، 132، 601، 706، 730

جناب، میر سیّد محمد، 52

جنّتی، زین الدّین (شاعر)، 188

جودهباره‌ای، حاجی میرزا مهدی، 472

جوزدانی، عبید الله، 188

جوزدانیه، ام ابراهیم فاطمه، 188

جوزدانیه، عبد الله، 72

جوشقانی، میرزا شاه تقی، 592

جوهری، ابراهیم، 189

جوینی، خواجه بهاء الدّین، 371

جوینی، خواجه شمس الدّین محمّد، 526

جهانگیر خان قشقایی، 189، 190، 205، 601، 666

جیحون، 191

جیلانی، آقا حسین، 191، 681

جیلانی، ملّا محمّد رفیع، 659

چاووش، حاجی محمّد، 621، 741

چغر بیك سلجوقی، 224

چهارسوقی، آمیرزا محمّد باقر، 192، 250، 583

چهارسوقی، آمیرزا محمّد هاشم، 192،

430

چهارسوقی، سیّد محمّد صادق، 666

چینی، میرزا حسن، 192

حاج آقا منیر، 192

حاج آقا نور الله، 68، 574، 669، 677، 668، 678، 747

حاج سیّاح، 697

حاج سید اسد الله فقیه بیدآبادی- فقیه بیدآبادی، حاج سیّد اسد الله

حاج سید محمد باقر رشتی (شفتی)- سید رشتی

حاج سیّد محمّد سعید، 292

حاج محمّد ولی میرزا بن فتحعلی شاه، 387

حاج محمد ابراهیم کرباسی (کلباسی)- حاجی کرباسی

حاج میرزا آغاسی، 322، 709، 714

حاج میرزا حسن شیرازی- میرزای شیرازی

حاج میر معصوم، 193

حاج نایب الصدر شیرازی، 179

حاجی کرباسی، 59، 151، 249، 256، 259، 261، 317، 324، 356، 444، 445، 448، 449، 451، 493، 544، 565، 573، 590، 663، 664، 665، 685، 686، 719، 727

حاجی کلباسی- حاجی کرباسی

حاجی میرزا آغاسی، 260، 473

حارث همدانی، 329

حافظ ابو نعیم، 193، 194، 378، 476، 561، 712، 719

حافظ بن مردویه، 193

حافظ شیرازی، 457

حجاب، میرزا ابو تراب، 195

حرّ عاملی، شیخ حسین، 195

حزین لاهیجی، شیخ محمّد علی، 195، 196، 353، 418، 467

حسابی، میرزا سلیمان (شاعر)، 197

حسام السلطنه، 138، 139

حسرت، علی خان (شاعر)، 197

حسن بیك ترکمان، 612

حسن سماغه، 72، 301

حسن صبّاح، 224، 227، 229، 706

حسن علی شاه، 336

حسنی طوسی اصفهانی، میرزا مهدی، 159

حسین‌آبادی، میرزا محمّد تقی، 683

حسین تریاکی، 198

حسین علی شاه، 68، 111، 200، 201، 202، 328، 336، 369، 544، 565، 704

حسین قلی خان ایلخانی بختیاری، 400

حسینی، میرزا سیّد رضا، 353

حکّاك، آقا عبد الغنی، 645

حکّاك، آقا هادی، 653

حکیم الهی، 315

حکیم‌باشی، حاج میرزا محمّد باقر، 202

حکیم بسطامی، ملّا اسماعیل، 203

حکیم دربکوشکی، حاج ملّا اسماعیل، 205

حکیم سلمانی، میرزا محمّد حسین، 205

حکیم سنایی، 298

حکیم شفایی، 252

حکیم، ملّا رجبعلی، 202

حلبی موصلی، مولی، 520

حلمی، 206

حمّامی، ملّا احمد، 206

حمزه اصفهانی، 206

حممه دوسی صحابی، 207

خاتمی، 209

خاتون‌آبادی، آمیر محمّد باقر، 520

خاتون‌آبادی، امیر اسماعیل، 520

خاتون‌آبادی مدرّس، میرزا ابو القاسم، 151، 208

خاتون‌آبادی، میرزا عبد الحسین، 208، 338

خاتون‌آبادی، میر عماد، 208

خاتون‌آبادی، میر محمّد اسماعیل، 208

خاتون‌آبادی، میر محمّد حسین، 208، 328، 631

خاتون‌آبادی، میر محمّد صالح، 208، 235، 479، 485، 516، 631، 632

خاتون‌آبادی، میر معصوم، 152

خاتونی، کمال الدّین، 208

خادم، بابا قاسم، 209

خاقانی، افضل الدّین، 486

خاموش، زین العابدین، 209

خبوشانی، محمّد علی، 576

خجندی، صدر الدّین عبد اللّطیف، 552

خراسانی، آخوند ملّا عبد الجواد، 110، 202، 210، 211، 372، 415، 627

خراسانی، آشیخ محمّد، 212

خراسانی، آقاخوند ملّا محمّد کاظم، 495

خراسانی، حاج سیّد یوسف، 213

خراسانی حکیم، میرزا فخر الدّین، 236

خراسانی، محمّد طاهر، 212

خراسانی، ملّا محمّد جعفر، 212

خراسگانی، امید میرزا محمّد خان، 215

خرد، علی‌مراد خان (شاعر)، 216

خرّم لنبانی، کربلایی عباسعلی، 217

خرّم، میرزا هاشم (شاعر)، 216

خسرو پرویز، 442

خطاط، آسیّد محمّد باقر، 218

خطاط اصفهانی، ابو تراب، 218

خلافی اصفهانی، قاضی ابو طالب، 219

خلج، محمّد حسین خان، 622

خلیفه سلطان، سیّد حسین، 219

خلیفه سلطان، سیّد علاء الدّین حسین، 237

خلیلی، غیاث الدّین، 220

خواجو ابو العطایا، 221

خواجویی، آخوند ملّا احمد اسماعیل،

151، 213، 222، 312، 533، 636

خواجویی، آسیّد عبد الکریم، 666

خواجه افضل الدّین ترکه- ترکه، خواجه افضل الدّین

خواجه جلال (شاعر)، 223

خواجه صائن الدّین ترکه- ترکه، خواجه صائن الدّین

خواجه عبد الله انصاری، 133

خواجه نصیر الدّین طوسی، 371، 568، 693

خواجه نظام الملك، 224، 226، 227، 228، 229، 230، 458، 706

خوانساری، آقا جمال، 59، 233، 239، 706، 707

خوانساری، آقا حسین، 120، 180، 233، 234، 235، 236، 237، 279، 281، 373، 417، 418، 420، 520، 561، 563، 707، 745

خوانساری، آقا سیّد جعفر، 237

خوانساری، جمال الدّین محمّد، 234

خوانساری، سیّد ابو تراب، 666

خوانساری، سیّد جعفر کبیر، 250

خوانساری، ملّا حیدر، 236

خوانساری، ملّا عزیز الله، 658

خوانساری، میرزا ابو القاسم، 237

خوزانی، میرزا محمّد رضا، 237

خوشنویس، آغلامعلی، 238

خوشنویس، آقا عبد الحسن، 239

خوشنویس، فتحعلی، 409

خوشنویس، ملّا محمّد باقر، 238

خوشنویس، میرزا محمّد علی، 49، 238

خیّاط، حاجی هادی، 668

خیال اصفهانی، میرزا غیاث الدّین محمّد، 239

خیّام نیشابوری، 224

دارکی اصفهانی، ابو القاسم عبد العزیز، 239

دارکی اصفهانی، حسن بن محمّد، 198

دارکی، عبد العزیز، 198

داعی، ملّا میرك (شاعر)، 240

دامی، ملّا عبد الواسع (شاعر)، 240

دانش، آقا محمّد علی (شاعر)، 241

داود اصفهانی، 242

داود سلجوقی، 224

داود ظاهری، 380

داود ظاهری، ابو سلیمان، 379، 381

درب امامی، حاج میرزا بدیع، 242

درب امامی خوشنویس، میرزا محمّد علی، 243

درب کوشکی، حاجی ملّا اسماعیل، 189

درچه‌ای، آسیّد محمّد باقر، 243

درویش عبد المجید، 313، 367، 473، 553

درویش عبدی مولوی بخارایی، 244، 391

درویش کافی، 429

درویش کافی نجف‌آبادی، 429، 430، 664، 680

دریای چهارمحالی، لطف الله، 244

درّی، حاج ملّا حسن، 666

دکنی، سیّد رضا علی شاه، 587

دماوندی، ملّا ید الله، 364

دولتشاه سمرقندی، 552، 721

دهقان، میرزا ابو الفتح خان، 245

دهکردی، آقا سیّد محمّد باقر، 247

دهکردی اصفهانی، سیّد ابو القاسم، 205، 247، 248

دهکردی، حاج سیّد احمد، 247، 248

دیباچه‌نگار شعری، میرزا طاهر، 249

دیلمانی، ملّا حسن، 250

ذبیحی، اسماعیل، 251

ذوقی اردستانی، 252

رازی، میرزا محمّد علی، 300

راضی (شاعر)، 252

راغب اصفهانی ادیب، حسین، 253

رامیان، میرزا محمد علی، 253

راهب، میرزا جعفر، 254

رجالی، مولا عنایت الله، 254

رجایی، خواجه سیف الدّین محمود، 254

رحمت علی شاه، 111، 151، 179، 272، 290، 291، 314، 340، 362، 369، 424، 639

رستم‌داری مازندرانی، مولی جمشید، 590

رستمی اصفهانی، ابو سعید، 341

رشتی، حاج میرزا حبیب الله، 70، 243، 249، 632

رشتی، مولی سعدی، 520

رشحه، 262

رضی (شاعر)، 263

رفیق، ملّا حسین، 263

رکن الدوله، 76، 341، 344

رکن الملك، میرزا سلیمان، 264

رودباری، ابو علی، 267، 268

رودشتی، محمّد شریف، 479

روشن اصفهانی، 300

روشن علی، آمحمّد صادق، 269

روضاتی، سیّد محمّد علی، 707

روضه‌خوان، حاجی میرزا احمد، 269

رونق کرمانی، میرزا محمّد، 585

رویدشتی، محمّد شریف الدّین، 270

رویدشتیه، حمیده، 270

رویدشتیه، فاطمه، 270

رویدشتیه، محمّد شریف، 270

رهی، آقا محمّد علی، 271

رهی اصفهانی، محمّد ابراهیم، 271، 607

ریخته‌گر، آقا عبد الغفار، 658

ریخته‌گر، حاجی رجب علی، 658

ریخته‌گر، حاجی رمضان، 658

ریزی، آشیخ مرتضی، 271، 611

زرارة بن اعین، 684

زرتشت، 432، 441، 498، 724

زرکش، آقا سیّد حسن، 743

زرکش، آقا سیّد حسین، 743

زرکش، حاجی سیّد احمد، 743

زرکش، میرزا محمّد علی، 743

زرگر اصفهانی، آقا محمّد حسن، 272

زرگر اصفهانی، آقا هاشم، 274

زرگر اصفهانی، شیخ نجیب الدّین رضا، 273

زنجانی، حاج میرزا علی نقی، 274

زنجیرساز، اسماعیل، 274

زنگنه، الله قلی خان، 62

زنگنه، الله قلی خان، 661

زنگنه‌ای، محمّد خان، 291

زنگنه‌ای، نجف قلی خان، 275

زنگنه، مهدی قلی خان، 275

زوّاره‌ای، ملّا علی، 274

زیاد اصفهانی، کمال الدّین، 275

زیانی، میر ابو القاسم، 276

زینت، سیّد حسین (شاعر)، 276

ساکت اصفهانی، میرزا محمّد حسن، 277

سالار الدوله (پسر مظفر الدّین شاه)، 148

سالك خوشنویس، میرزا محمّد حسین، 277

سالم، میرزا محمّد علی، 278

سبزواری، حاج ملّا هادی، 203، 410

سبزواری، ملّا محمّد باقر، 120، 180، 233، 234، 278، 279، 281، 325، 386، 402، 420، 630، 631

سبط الشیخ، شیخ مهدی، 667

سبط رشتی، حاج سیّد محمّد باقر، 284

سپهری زوّاره‌ای، 285

سجزی (سگزی)، احمد عبد الخلیل، 285

سجستانی، ابی حاتم، 99

سحاب، میرزا سیّد محمّد، 61، 285

سخا، محمّد زمان خان، 286

سده‌ای، حاج ملّا هادی، 56، 286، 287

سدهی اصفهانی، قنبرعلی، 711

سراب، ملّا محمّد، 213، 235

سراج الملك، رضا قلی خان، 288

سراج حکاك، 288

سرجان ملکم انگلیسی، 183، 358، 666

سرحدی قهفرّخی، 289

سردار اسعد بختیاری، 134، 172

سردار اشجع، 671

سردار ظفر (بختیاری)، 67، 134

سررشته‌دار، میرزا حسین خان، 290

سروش، میرزا محمّد علی خان (شاعر)، 291

سعادت علی شاه، 151، 269، 288، 369

سعدی، شیخ، 106، 125، 132، 355

سفّاح، 92، 95، 96، 532

سکّاکی، 292

سکوت علی شاه، ملّا محسن، 247

سکوت، مرحوم حاجی میرزا ابو القاسم، 591

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 763

[367] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

سلطان‌آبادی، آخوند فتحعلی، 153

سلطان آقا (دختر کیخسرو شاه اینجو)، 293

سلطان الکتاب، 238

سلطان جلال الدّین خوارزمشاه، 702

سلطان حسین صفوی، 242

سلطان سنجر سلجوقی، 499

سلطان طغرل سلجوقی، 377

سلطان محمّد الجایتو، 167

سلطان محمّد خدابنده، 298، 302، 614

سلطان محمّد خدابنده صفوی، 298

سلطان محمّد سلجوقی، 160

سلطان محمّد میرزای قاجار، 298

سلطان محمود، 499

سلطان محمود سلجوقی، 108، 499

سلطان مراد خان چهارم، 391

سلطان مسعود غزنوی، 719

سلمان فارسی، 294، 295، 296، 297، 712

سلیمان بن کثیر بن الخزاعی، 92

سلیمان طبرانی، 194

سمیع، حاج محمّد، 684

سهام الدوله، 156

سهروردی، شیخ شهاب الدّین، 168، 457

سیّد بحر العلوم، 144، 255، 370، 446، 605، 630

سید بیدآبادی- سید رشتی

سید جمال واعظ- واعظ جبل عاملی

سیّد حسین اخلاطی، 168

سیّد حسین بن حسن جبل عاملی، 301

سید دکنی- معصوم علی شاه

سیّد رشتی، 59، 153، 189، 255، 257، 258، 259، 260، 262، 316، 317، 375، 430، 443، 446، 447، 450، 451، 663، 664، 665، 676، 682، 709، 727، 743، 748

سیّد رضی، 343

سیّد معصوم علی شاه، 419

سید نعمت الله جزایری- جزایری، سید نعمت الله

سیف الدّین غازی بن اتابك، 108

شاذکونی، ابو ایوب، 301

شاردن فرانسوی، 157، 194، 458، 563، 564

شاه اسماعیل اول صفوی، 111، 301، 389، 532، 541، 542، 546، 555

شاه اسماعیل صفوی، 111، 711

شاهزاده پرویز، 63

شاه سلطان حسین، 102، 123، 182، 236، 372، 482، 522، 529، 546، 571، 578، 586، 592، 631، 636، 706

شاه سلیمان صفوی، 123، 124، 234، 236، 237، 242، 275، 338، 339، 536، 567، 586، 592

شاه شجاع آل مظفر، 301

شاه صفی صفوی، 124، 275، 303، 398، 456، 532، 535، 566

شاه‌طهماسب اول، 164، 165، 167، 220، 301، 330، 365، 525، 546، 604

شاه‌طهماسب ثانی، 188، 399، 467، 500، 592، 730

شاه‌عبّاس اول، 113، 124، 131، 163، 171، 219، 254، 264، 302، 318، 319، 331، 339، 366، 388، 389، 396، 397، 398، 452، 453، 528، 534، 536، 545، 547، 549، 550، 551، 554، 555، 556، 557، 563، 564، 600، 604، 684، 706، 735

شاه‌عبّاس ثانی، 124، 202، 220، 278، 283، 303، 339، 398، 461، 536، 542

شاهکی رنانی، 303

شاه نظر شاه رضایی، 304

شاه نعمت الله ماهانی، 587

شاه نعمت الله ولی، 382

شجاع الدّین محمود، 304

شجره، آقا سیّد عبد الرّسول، 305

شجره، سیّد حسین، 304

شجره واعظ، آسیّد محمّد حسین، 307، 308

شرف الدّین شفروه (شاعر)، 309

شروانی، حاج میرزا زین العابدین، 170

شریطی، ابو یعقوب، 381

شعله حکیم الهی، سیّد محمّد، 308

شفایی، حکیم شرف الدّین حسن، 308

شفروه‌ای، شرف الدّین، 486

شفیعی (بیدآبادی)، حاج میرزا یحیی، 310

شقاقی، مهدی بیك، 312، 597

شِکَر، 313

شکسته‌نویس، آقا محمّد هاشم، 313

شکیب اصفهانی، میرزا محمّد علی، 314

شکیبی، 314

شمس الادباء، میرزا سیّد محمّد، 315

شمس الدّین فخری اصفهانی، 439

شمیم، میرزا محمّد حسین، 315

شورا (شاعر)، 316

شوشتری، آسیّد شفیع، 316، 317

شوشتری، آسیّد محمّد، 317

شوشتری، قاضی نور الله، 132

شوشتری، ملّا حسن علی، 317، 479، 713

شوشتری، ملّا عبد الله، 123، 254، 278، 317، 318، 319، 320، 321، 477، 478، 533، 534، 563

شوشتری، میرزا عبد الکریم، 649

شوشتری، میر عبد اللطیف خان، 263

شوکت، میرزا حسن خان، 321

شوکتی، محمّد ابراهیم، 321

شهاب، محمّد طاهر، 321

شهاب، میرزا نصر الله (شاعر)، 322

شهرستانی، آمیرزا محمّد مهدی، 323

شهرستانی، حاج میرزا محمّد حسین، 323

شهرستانی، میرزا هادی، 323

شهشهانی، آقا میر سیّد محمّد، 310

شهشهانی، میر سیّد محمّد، 237، 242، 324، 685، 714

شهید ثالث، 728

شهید ثانی، 336

شهید مشهدی، میرزا مهدی، 325

شهیدی بختیاری، 326

شهیدی، شیخ حسین، 326

شهیدی، شیخ زین الدّین، 326

شهیدی، شیخ علی، 280، 325، 326، 336، 479، 631

شیبانی، محمود خان، 527

شیخ ابو مسعود رازی، 327

شیخ الاسلام، حاج میرزا علی اکبر، 282، 329

شیخ الاسلام، میرزا حسن، 329

شیخ الاسلام، میرزا رحیم بن شیخ مرتضی، 329

شیخ الاسلام، میرزا رحیم بن میرزا عبد الله، 329

شیخ الاسلام، میرزا عبد المطلب، 329

شیخ الاسلام، میرزا قاضی، 329

شیخ الاسلام، میرزا مرتضی، 329

شیخ انصاری، 311

شیخ بهایی، 158، 195، 254، 270، 278، 319، 329، 330، 331، 332، 333، 334، 335، 336، 360، 395، 424، 428، 429، 455، 457، 478، 525، 533، 534، 535، 558، 561، 564، 577، 631، 684، 715، 716، 717

شیخ حسن بن زین الدّین، 336

شیخ راضی، 667

شیخ زاهد گیلانی، 195، 336

شیخ زاهد گیلانی ثانی، 336، 590، 704

شیخ زین الدّین بن عین علی خوانساری، 328

شیخ زین الدّین، حاج محمّد حسین، 161

شیخ زین الدّین عبد السّلام کاموس، 431

شیخ صدوق، 342، 343، 483

شیخ صفی، 195

شیخ عطّار، 680

شیخ فضل الله نوری، 190

شیخ لطف الله میسی، 319، 321، 398، 563، 564

شیخ لطف الله میسی، 706

شیخ منشار، 330

شیخ نجم الدّین کبری، 223

شیخ یوسف بنّاء، 719

شیدا، آمحمّد علی، 337

شیرازی، حاجی عبد الکریم، 665

شیرازی، ملّا علی رضا، 236

شیرازی، ملّا محسن، 237

شیرازی، میرزا محمّد حسن، 248، 492

شیروانی اصولی، مولی میرزا محمّد، 338

شیروانی، حاج زین العابدین، 299، 369

شیروانی، ملّا میرزا، 235، 338، 656

شیروانی، مولی حسن، 338

شیروانی، مولی میرزا، 338

شیروانی، میرزا حیدرعلی، 337

شیشه‌گر، استاد غلامرضا، 153، 375

شیندلر، 65، 66، 691

صائب تبریزی، میرزا محمّد علی، 339

صابر علی شاه نصرآبادی، 313، 340، 424

صابی، ابی اسحاق، 334

صاحب بن عبّاد، 80، 340، 342، 343، 344، 345، 346، 347، 348، 349، 352، 361، 465، 496، 731

صادقای گاو، 353

صادق ملّا رجب، 516

صافی، میرزا جعفر (شاعر)، 354

صالح بن امام احمد بن حنبل، 354

صامت علی، آقا محمّد حسن، 355

صبّاغ، حاجی ناد علی، 647

صباغ لنجانی، ملّا حیدر، 189

صباغ، ملّا صادق، 356، 448

صبوح، میرزا محمّد علی، 356

صحّاف، شیخ محمّد علی، 647

صدر اصفهانی، حاج محمّد حسین خان، 356، 357، 358، 359

صدر، حاج محمّد باقر خان، 359

صدر، سیّد میرزا حبیب الله، 491

صدر عاملی، حاج سیّد اسماعیل، 666

صدر عاملی، سیّد میرزا حبیب الله، 360، 385

صدر قینوی، 423

صدر نجفی، حاج سیّد اسماعیل، 573

صعلوکی عجلی، ابو سهل، 360

صفار، آقا کاظم، 213

صفا، میرزا عبد الواسع، 361

صفایی، ملّا محمد، 362

صفی، صفی الدّین محمّد، 363

صفی‌علی شاه، حاج میرزا حسن، 362، 363، 583

صلاح الدّین ایوبی، 425، 426، 499

صمصام الدوله، 76

صمصام السلطنه (بختیاری)، 67

صوفی، ملّا احمد، 364

صهبا، آمحمّد تقی، 364، 501، 580

ضحاك، 433، 434، 435، 438، 440، 441، 442

ضرار بن الخطاب، 435

ضرغام السلطنه (بختیاری)، 67، 247، 248

ضمیری، کمال الدّین حسین، 364

ضیا، میرزا نور الله، 366

ضیای اصفهانی، محمّد حسین، 366

ضیاء الدّین خجندی، 298

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 767

طالقانی، شیخ خلیل الله، 367

طالقانی، میر سیّد حسن، 367

طالوی ابو المعالی، 333

طاوس العرفاء، 355، 584

طاوس العرفاء، حاجی میرزا کاظم، 369

طباطبایی، آسیّد علی، 451

طباطبایی، ابو الحسن محمّد (شاعر)، 370

طبرانی، سلیمان، 378

طبری، عماد الدّین، 371

طبسی، ملّا موسی، 520

طبیب، آخوند مسیحا، 373

طبیب اصفهانی، میرزا عبد الباقی، 372

طبیب کرمانی، حاجی میرزا حسن، 163

طبیب گل‌سرخی، میرزا رضا، 371

طبیب، منصور (شاعر)، 371

طبیب، میرزا زین العابدین، 372

طبیب، میرزا عبد الباقی (شاعر کلانتر)، 372

طبیب، میرزا عبد الله، 253

طبیب، میرزا نصیر، 253، 371

طرب نایینی اصفهانی، میرزا محمّد جعفر، 374

طریحی، شیخ حسین، 375

طغرایی، مؤید الدّین حسین، 376، 427

طلعت، آقا محمّد، 378

طهرانی، آشیخ هادی، 492

طهرانی، آقابزرگ، 708

طهرانی، امیر قوام الدّین، 520

طهرانی، حاج میرزا حسین، 663

طهرانی، حاج میرزا خلیل، 663

طهرانی، حاجی محمّد اسماعیل، 300

طهرانی، مولی محمّد علی، 520

طهرانی، میرزا رجبعلی، 410، 422

طیری، محمّد ربیع، 379

ظافر عبیدی، 99

ظریف، میرزا محمّد حسن (شاعر)، 382

ظل السلطان، 139، 140، 147، 172، 176، 177، 178، 203، 204، 264، 288، 428، 473، 474، 495، 497، 503، 504، 505، 507، 511، 523، 524، 576، 595، 619، 666، 667، 668، 669، 677، 697، 731، 732، 733

ظهیر الدوله (حاکم کرمان)، 540

ظهیر الدّین فاریابی، 552

ظهیر الدّین، خواجه عبد الله، (شاعر)، 382، 383

ظهیر الدّین فاریابی، 223، 552

عارض اصفهانی، آقا بابا، 383

عارف اصفهانی، میرزا محمّد تقی، 384

عاشق، آقا محمّد، 384

عاملی، آقا صدر الدّین، 386

عاملی، آمیر سیّد حسین، 520

عاملی، سید حیدر، 386

عاملی، سیّد میرزا علی رضا، 385

عاملی، شیخ زین الدّین علی، 330

عاملی، ملّا محمّد طاهر، 516

عامی، 386

عبّاد بن احمد بن اسماعیل، 167

عبّاس قلی میرزا، 387

عباسی، بدیع الزمان، 387

عبد الباقی اصفهانی خوشنویس، 389

عبد الباقی دانشمند تبریزی، 388، 389، 397

عبد الجبّار، 391

عبد الله بن شاکر معدانی، 388

عبد الله بن محمّد شیخ نجم الدّین اصفهانی، 388

عبدان جبالیقی، 207

عذری، اسحاق بیك، 391

عراقی، حاج آقا محسن، 677

عرفان، میرزا احمد خان، 392

عز الدوله، 345

عشرتی، آقا علی، 393

عضد الدوله، 76، 345، 708

عضد الدوله دیلمی، 76، 810، 155، 250، 251، 285، 344، 345، 708

عطّار، حاجی محمّد، 657

عقدایی، آقا محمّد، 652

عقدایی یزدی، ملّا محمّد علی، 374

عقیلی، ابو القاسم عقیل، 394

عکوك، 83، 84

علاء الدوله (حکمران خوزستان)، 146، 147، 691، 692، 693

علاء الدوله کاکویه، ابو جعفر، 73

علاء الدوله سمنانی، شیخ رکن الدّین، 221

علاء بیك تبریزی، 164، 165

علمدار خان زند، 705

علی اردستانی، پیر مرتضی، 104

علی بن جدیع کرمانی، 694

علی بن حمزه اصفهانی، 394

علی بن سلار، ابو الحسن، 99

علی بن سهل اصفهانی، 394، 395

علی بن شاذان، 224، 225

علی بن محمّد قاسانی، 396

علی رضا عباسی، 123، 124، 396، 397، 398، 387، 550، 556، 604

علی فرنگی، 399

علی مراد خان زند، 419، 587، 588

عماد کاتب اصفهانی، ابو عبد الله، 425، 499

عمان میرزا نور الله، 399

عنایت، میرزا عنایت الله، 400

عنقا، میرزا جواد، 400

عیسی بن معقل بن عمیر، 90، 91

غازی قلندر، 401

غالب، میرزا محمّد حسین، 401

غانم جلودی، 72

غلامحسین خان سپهدار، 156

غیرت، میرزا جعفر، 402

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 769

فاضل سراب، 402، 403، 424، 472، 479

فاضل هندی، 223، 404، 445، 657

فاطمی، حاج میرزا باقر خان، 731

فال اسیری، حاج سیّد علی اکبر، 505، 595، 738

فانی، سیّد محمّد رضا (شاعر)، 405

فتحعلی شاه قاجار، 61، 170، 202، 257، 285، 291، 298، 299، 325، 358، 359، 374، 407، 447، 450، 451، 461، 485، 509، 515، 518، 524، 579، 584، 590، 598، 634، 664، 680، 686، 711، 721، 727، 738، 741

فتحی، 405

فخر الدوله دیلمی، 345، 347، 351، 352

فراهانی، محمّد رضا خان، 299

فردوسی، 377، 434، 437

فرصت شیرازی، 582

فروغ الدّین اصفهانی، میرزا محمّد مهدی (شاعر)، 405

فروغی، محمّد علی، 407، 723

فروغی، میرزا محمّد حسین ذکاء الملك، 102، 408

فرهنگ، آقا محمّد علی، 408

فریب، عبد الغفّار (شاعر)، 409

فریبی، میرزا حبیب الله، 410

فرید الدّین احول، 100

فریدنی، آمیرزا عبد المجید، 415، 666

فریدنی، حاج سیّد محمّد، 107، 410

فریدنی، ملّا صالح، 145، 410

فسایی، میرزا کمال، 195، 479

فشارکی، آخوند ملّا محمّد باقر، 415، 416

فشارکی، آقا سیّد محمّد، 416، 724

فشارکی، شیخ محمّد جعفر، 415

فشارکی، ملّا محمّد باقر، 248، 666

فقیه بیدآبادی، حاج سیّد اسد الله، 153

فقیه خوانساری، آقا رضی، 417

فقیه گیلانی، شیخ ابو طالب، 418

فکری، محمد رضا بیك، 418

فولاد بن مانادر، 345، 346، 351

فیض علی شاه، 419، 501، 584، 587

فیض کاشانی، ملّا محسن، 326

قاآنی، 176

قاآنی شیرازی، میرزا حبیب، 300

قابوس وشمگیر، 345

قاسم بن سلام، 142

قاسم بن محمّد دیمرتی اصفهانی، 420

قاسم کاسولا، 72، 301

قاسمی، 420

قاضی اصفهانی، آمیرزا ابو القاسم، 666

قاضی جلال الدّین قزوینی، 88

قاضی شیخ الاسلام، شیخ جعفر، 420، 520

قاضی فضل الله روزبهان بن فضل الله اصفهانی، 421

قاضی کمال الدّین شهرزوری، 425

قاضی ماربینی خوزانی، میرزا ابراهیم، 421

قاضی نجف‌آبادی، میرزا عبد الرزاق، 653، 654

قایینی، میرزا طاهر، 419

قراباغی بیگلربیگی، فضل علی خان، 621

قرینی، میرزا حبیب الله، 422

قزوینی، حاجی غفور، 154

قزوینی، ملّا محمّد تقی، 189

قطب الدّین مودود، 109

قطره، میرزا عبد الوهاب، 422

قمشه‌ای، آمحمّد رضا، 422

قمشه‌ای، آمیرزا نصر الله، 192، 423

قمی، آسیّد صدر الدّین، 143

قمی، آمیرزا محمود، 423

قنّاد، آقا میر محمّد علی، 424

قنادی، آمیر محمّد صادق، 742

قوام الدوله (حاکم شیراز)، 623، 624

قهپایه‌ای رجالی، سیّد قاسم، 424، 462

کاتب، احمد، 424

کاتب، شیخ ابو علی، 268

کاشانی، آخوند ملّا محمّد، 427

کاشانی، حاج سیّد محمّد تقی، 299

کاشانی، ملّا فتح الله، 274، 710

کاشانی، ملّا محمّد، 666

کاظمینی، آسیّد محسن، 255، 446

کاظمینی، ملّا محمّد جواد، 428

کامی، اسماعیل (شاعر)، 431

کاوه آهنگر، 431، 438، 439، 441، 442، 443

کتابفروش، آقا سیّد علی، 443، 495

کتاب‌فروش، آمیر محمّد صادق، 180، 202، 443

کتابفروش، حاج سیّد محمّد، 443، 444

کچویه‌ای، شیخ مهدی، 665

کربلایی، آقا سیّد علی، 450

کربلایی اصفهانی، آقا سیّد محمّد، 450، 451

کربلایی عنایت ظریف- کلنات

کرکی، سیّد حسین، 332، 333، 455

کرکی، شیخ حسین، 455

کرکی، شیخ عبد العالی، 557

کرکی، شیخ علی، 274، 525

کرکی، شیخ علی بن عبد العالی، 274، 250، 532، 607

کرمانشاهی، آقا محمّد علی، 62، 63، 455، 661، 687

کرمانی، ابراهیم خان، 540

کرمانی، ملّا حسین، 456

کریم خان زند، 111، 276، 508، 582، 585، 587، 690

کلاری فسایی، میرزا کاظم، 659

کلامی، 456

کلاه‌دوز اصفهانی، حاجی مرتضی، 658

کلنات، 452، 453، 454

کمال الدّین اسماعیل، 186، 254، 353، 457، 458، 582، 721

کمپانی، حاجی محمّد حسن، 460

کمره‌ای، شیخ علی نقی، 461، 542

کمره‌ای فراهانی، محمّد هاشم طغایی، 461

کوزه‌کنانی، میرزا محمّد، 461

کوساری اصفهانی خطّاط، ملّا علی، 462

کوفی، شیخ کمال الدّین، 457

گرجی، حاجی فریدون، 537

گرجی، خسرو خان، 621

گرگ یراق، میر محمّد حسین، 50، 51

گزی، ملّا عبد الکریم، 474

گلپایگانی، حاجی ملّا علی، 336

گلپایگانی، ملّا ابو القاسم، 462، 520

گلزار، استاد رجبعلی، 462

گلستانه، علاء الدّین محمّد، 647

گلستانه، میرزا علاء الدّین، 465

گلستانه، میرزا علی اکبر، 466

گونابادی، حاج ملّا سلطان علی، 288، 369، 410، 584

گوهرشاد (دختر میر عماد قزوینی)، 466، 554

گیلانی، آقا محمّد مهدی، 467

گیلانی، شیخ عبد القادر، 629

گیلانی، ملّا شمس الدّین، 520

گیلانی، ملّا محمّد تقی، 655

گیلانی، مولا سعید، 467

گیلانی، مولا شیخ عنایت الله، 467

لاریجانی، حاج سیّد رضی، 315

لذگه، ابو علی حسن، 467

لطیف، میرزا عبد اللطیف (شاعر)، 468

لنبانی، رفیع الدّین، 468

لنبانی، میرزا محمّد باقر، 469، 571

لیث بن سعد فهمی، 469

مازندرانی، آخوند ملّا لطف الله، 310

مازندرانی، آقا محمّد باقر، 421، 472

مازندرانی، ملّا احمد، 469

مازندرانی، ملّا صالح، 673

مازندرانی، ملّا محمّد صالح، 69، 419، 470، 471، 474، 475، 479، 485، 641، 645، 652، 655، 656، 673، 683

مازندرانی، میرزا شفیع، 359

مازندرانی نجفی، آقا محمّد علی، 472

مافروخی، مفضل بن سعد، 89، 90، 352، 712

مالك اشتر، 444

مانی، میرزا محمّد (شاعر)، 472

مایل، شیخ رحیم (شاعر)، 473

مأمون عباسی، 83، 84، 87، 86

مبارکه‌ای، ملّا هاشم، 473

مترجم، آقا هادی، 195، 474، 652، 653، 654، 657، 685

متوکّل عبّاسی، 142، 529

متوکلی، ابراهیم، 475

مجاهد، آسیّد محمّد، 59

مجد الاسلام کرمانی، شیخ احمد، 176

مجد الدّین همگر شیرازی، 173، 476، 701،

مجذوب علی شاه، 340

مجلسی، آقا عبد الله، 647

مجلسی، ملّا محمّد باقر، 103، 119، 234، 236، 281، 333، 338، 339، 421، 424، 479، 480، 481، 482، 484، 559، 632، 636، 646، 657، 658، 729

مجلسی، ملّا محمّد تقی، 69، 123، 158، 194، 234، 236، 320، 335، 420، 470، 476، 478، 479، 481، 533، 559، 628، 630، 637، 642، 646، 647، 652، 656، 657، 717، 742

مجلسی، میرزا محمّد تقی، 742

مجمر اردستانی، آقا سیّد حسین، 485، 735

مجیر الدّین بیلقانی، 486

محاسب الدوله، 67

محاسب الدوله، آقا خان، 64، 67، 488

محاسب‌زاده، میرزا اسد الله خان، 488

محالی، ابا عبد الله، 380، 381

محراب بیك، 488

محقّق حلّی، 371

محقّق، شیخ علی، 320

محلاتی، آقا علی شاه، 362

محلاتی، شیخ عبد الحسین، 489

محمّد بن احمد المعموری البیهقی، 160

محمّد بن سلیمان بن عبد الله، 489

محمّد بن عبد الله بن مملك ابو عبد الله، 489

محمّد بن معمر حافظ قرشی اصفهانی، 489

محمّد بن یعقوب ناصح، 490

محمّد بن یوسف بناء، 194

محمّد بن یوسف بن سعدان، 490

محمّد رضا پاشا (شاعر)، 161

محمد رضا امامی- امامی، محمد رضا

محمّد شاه قاجار، 144، 170، 192، 260، 299، 366، 620، 621، 634، 709، 711، 714

محمّد علی شاه، 67، 670

محمّد علی میرزای قاجار، 134، 148، 149، 150، 177، 178، 248

محمّد مهدی بن حبیب الله، 491

محمود بن جریر، 491

محمود غلجایی افغان، 103

مدامی (شاعر)، 491

مدرّس، آقا میرزا یحیی، 601

مدرّس، آقا میر سیّد حسن، 310، 492

مدرّس، آمیرزا ابو القاسم، 590

مدرّس، آمیر محمّد تقی، 492

مدرّس اسفه‌ای، آسیّد حسن، 491

مدرّس خاتون‌آبادی، میرزا ابو القاسم، 222

مدرّس محله نوی، میر سیّد حسن، 492، 493

مدرّس، میرزا عبد الجواد، 686

مدرّس، میر سیّد حسن، 110، 415، 447، 547

مدرّسی یزدی، ملّا عبد الله، 715

مدنی، میر سیّد حسن، 494

مدیسه‌ای اصفهانی، میرزا ابو الحسن، 444، 495

مذهب اصفهانی، آقا محمّد علی، 496

مراغه‌ای، عبد الصمد خان، 392

مرذوقی، احمد امام، 496

مرشد، میرزا عبد الوهاب خان، 496

مرشد، میرزا محمّد اسماعیل، 497

مرشدی زوّاره‌ای، مولا محمّد، 497

مروان بن محمّد (حمار)، 92، 94، 95

مروزی، ابی اسحاق، 240

مروی، حاجی محمّد حسین خان، 202

مژدك، 498، 499

مست علی شاه، 272، 369، 384

مستوفی، احمد عزیز الدّین، 499

مستوفی، میرزا عبد الحسین، 156، 541

مستوفی، میرزا محمّد علی، 171

مسرور، محمد ولی بیك، 499

مسکین، میرزا (شاعر)، 500، 627

مشتاق علیشاه، میرزا محمّد، 501

مشتاق، میر سیّد علی، 364، 500

مشرب، میرزا محمّد علی، 502

مشرف اصفهانی، میرزا حسین، 502

مشیر الملك انصاری، 504

مشیر الملك انصاری، میرزا حبیب الله خان، 171، 503، 504، 511

مشیر الملك (فاطمی نایینی)، حاج میرزا باقر خان، 508

مشیر الممالك، میرزا عبد الله خان، 507

مصاحب نایینی، 514

مظفر الدّین شاه، 148، 239، 321، 472، 632، 633

مظفر الملك (حاکم همدان)، 177، 178

مظفر بن احمد طبیب، 514

مظلوم، حاجی محمّد هاشم خان، 514

معاصر، حاج شیخ محمّد باقر، 515

معتصم عباسی، 83

معتمد الدوله، حاج فرهاد میرزا، 52، 360

معتمد الدوله (حاکم اصفهان)، 144، 170، 244، 251، 272، 321، 361، 407، 502، 526

معتمد الدوله، منوچهر خان (حاکم اصفهان)، 154، 158، 322، 422، 638

معز الدوله دیلمی، 694

معصوم علی شاه، 101، 200، 201، 455، 584، 585، 587، 588، 589

معمار، حاج محمّد حسین، 507

معمایی- یزدی، مولانا شرف الدّین علی مفلح، 515

مقدّس اردبیلی، 318

ملّا ابو الحسن الشریف الفقیه العاملی، 516

ملّا اسماعیل خواجویی- خواجویی، ملّا اسماعیل

ملّاباشی، میرزا نصیر، 518

ملّا بدیع الزّمان هرندی، 684

ملّا جعفری خروس‌باز، 217، 218

ملّا حسین تبریزی، 550

ملّا حسین ملّا ولی الله، 519، 520، 544

ملّا زعفرانی، 103[368]

[368] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

ملّا صالح فريدنى- فريدنى، ملّا صالح ملا صدرا، 533، 535

ملّا عبد الكريم جزى- جزى، ملّا عبد الكريم

ملّا على نورى- نورى، آخوند ملّا على

ملّا مالك ديلمى، 548

ملّا محراب، 223، 517

ملّا محمّد اكمل، 143

ملّا محمّد حسين ملّا ولى الله، 518

ملّا ولى الله، 374، 518

ملّا هادى بى‌دين، 521

ملك المتكلمين، 144، 146، 147، 149، 150، 176، 177

ملكشاه سلجوقى، 108، 160، 208، 226، 227، 228، 229، 230، 231، 232، 458، 514

ملولى، خليفه اسد الله، 522

منجم‌باشى اصفهانى، ميرزا احمد، 523

منجم‌باشى لاهيجانى، آمحمّد مهدى، 644

منجم‌باشى، ميرزا بديع الزّمان، 524

منجم‌باشى، ميرزا عبد الوهاب، 525، 577

منجم‌باشى، ميرزا محمّد حسن، 524

منجم، مير محمّد صادق، 523

منشار، شيخ على، 525

منشى اصفهانى، امير نظام الدّين عبد الحيّ، 526

منشى الممالك، ميرزا محمّد رضا، 527

منشى، خواجه جلال (شاعر)، 526

منشى، ميرزا حسن، 526

منصور دوانيقى، 96، 97، 613

منظر، ميرزا محمّد، 527

منوچهر بن قابوس وشمگیر، 345، 351

منوّر علی شاه، 110، 355، 362، 583، 639

موحّد، ملّا شفیعا، 528

موسی بن عبد الملك اصفهانی، 528

مولی، آقا عبد المولی، 529

مونس، میرزا محمد (شاعر)، 529

مهابادی افضل الدّین، حسن، 530

مهجور، محمّد علی (شاعر)، 530

مهری عرب، سیّد علی، 530

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 775

مهلبی (وزیر معز الدوله)، 76، 80، 81، 82، 693، 694

میر ابراهیم (فرزند میر عماد قزوینی)، 531، 554، 556

میر ابو صالح (از سادات بنی مختار اعرجی، 531

میر افضل هندی، 111

میربهاء الدّین، محمّد، 522

میرپنجه، عبد الحسین خان، 732

میرداماد، 76، 239، 308، 319، 478، 532، 535، 554، 557، 733

میررشیدا (خواهرزاده میر عماد قزوینی)، 448، 536، 556

میرزا ابراهیم بن خلیفه سلطان، 536

میرزا ابو تراب (شاگرد میر عماد قزوینی)، 123، 536، 554، 555

میرزا ابو طالب (صاحب حاشیه سیوطی)، 536

میرزا اشتها، میرزا عبد الله، 537، 543

میرزا باقر (شاعر)، 539

میرزا جواد شاعر (چهارمحالی)، 540

میرزا حسن بن دوست محمّد، 540

میرزا حسن بن ملّا علی نوری، 541

میرزا حسینعلی بها، 192

میرزا سلمان (شاعر)، 298

میرزا سنگلاخ خراسانی، 238

میرزا شاه حسین، 541

میرزا قاضی شیخ الاسلام، 542

میرزا قشمشم، میرزا عبد الحسین، 542

میرزا قوام الدّین محمّد بن محمّد ... قزوینی، 543

میرزا محمّد سعید اردستانی، 103

میرزا محمّد علی بن میرزا مظفّر، 544

میرزا نورا (فرزند صدر الشریعة اصفهانی)، 545

میرزا هادی (فرزند شاه تقی)، 546

میرزای شیرازی، 416، 417، 573، 667، 682

میرزای قمی، 192، 201، 237، 255، 446، 451، 590، 680، 686، 728

میر سیّد رضا (شاعر)، 546

میر شاه قوام الدّین، 546

میرصبری، روزبهان، 546

میر عبد الرّزاق (خواهرزاده میر عماد قزوینی)، 547

میر عبد المجید (فرزند میر محمّد صادق)، 547

میر علی تبریزی، 553

میر عماد قزوینی، 113، 114، 118، 123، 124، 219، 391، 466، 488، 527، 531، 545، 547، 548، 549، 550، 551، 553، 554، 556، 560، 604، 629، 735

میر فاضل هندی، 556

میرفندرسکی، ابو القاسم، 236، 532،

549، 557، 558

میر محمّد امین (نواده میر عماد قزوینی)، 562

میر محمّد باقر (پدر مؤلف)، 51، 52، 55

میر محمّد باقر میر محمّد صادقی، 562

میر محمّد علی (داماد میر عماد قزوینی)، 562

میر محمّد میر لوحی، 561

مؤذن خراسانی، شیخ محمّد علی، 273

مؤذّن، شیخ محمّد علی، 528

مؤمن، حاج محمّد، 520

مؤید الدوله، 341، 342، 344، 345

نادر شاه افشار، 60، 63، 69، 71، 106، 196، 222، 223، 251، 276، 282، 315، 316، 372، 399، 400، 427، 508، 578، 630، 631، 637، 661، 662، 730، 746

ناصح، احمد، 100

ناصر الدّین شاه قاجار، 62، 65، 107، 118، 121، 157، 161، 169، 206، 215، 218، 238، 239، 274، 291، 315، 322، 356، 400، 406، 474، 496، 506، 516، 519، 523، 569، 572، 574، 576، 622، 623، 633، 634، 668، 698، 711، 731، 742

ناصرخسرو علوی، 560، 567

ناصر عرب، شیخ ناصر، 569

ناصر علی شاه، 557، 568

ناصر، محمّد علی (عارف شاعر)، 568

ناصری، 569

ناطق، میرزا صادق، 569

ناظم الاطباء، میرزا علی اکبر خان، 163

ناظم العلوم، علی خان، 55، 56

نامی، میرزا محمّد صادق، 570

نایب الصدر، حاج محمّد حسین، 605، 685

نایب الصدر، حاج محمّد رضا، 686

نایب الصدر، میرزا مهدی، 571

نایب جعفر ورزشکار، 571

نایینی، حاج محمّد حسن، 299، 565

نایینی خوشنویس، میرزا محمّد علی، 566

نایینی، ملّا حسن، 565

نایینی، میرزا رفیعا، 180، 479، 566، 636

نایینی، میر محمّد باقر، 522

نجات، عبد العالی، 571

نجف‌آبادی، حاج سیّد علی، 713

نجف‌آبادی، حاجی ملّا عبد الرحیم، 572

نجف‌آبادی، میرزا محمّد تقی، 653، 654

نجفی، آشیخ محمّد باقر، 621

نجفی، آقا جلال، 573

نجفی، آقا محمّد علی، 572

نجفی، آمیرزا محمّد حسن، 180، 248، 428، 518، 572، 584

نجفی، حاج آقا جمال، 573

نجفی، حاج شیخ اسماعیل، 573

نجفی، حاج شیخ کمال الدّین، 573

نجفی، حاج شیخ محمّد باقر، 204، 324،

415، 456، 472

نجفی، حاج شیخ محمّد تقی، 742

نجفی، حاج شیخ مهدی، 574

نجفی، حاج شیخ نور الله- حاج آقا نور الله

نجفی، حاج میرزا عبد الحسین، 573

نجفی، حاجی شیخ محمّد باقر، 192، 202، 237

نجفی، حاجی شیخ محمّد علی، 574

نجفی، شیخ جعفر، 573، 662، 682

نجفی، شیخ محمّد الرضا، 574

نجفی، شیخ محمّد تقی- آقا نجفی

نجفی، شیخ محمّد حسین، 573

نجفی، میرزا محمّد حسن، 189، 489، 605

نجم الدوله، حاج میرزا عبد الغفّار، 56، 65، 574، 525، 575، 576، 577

نجم الدّین اصفهانی، محمود، 574

نجم الدّین ایوب، 499

نجم الدّین رازی، 79

نجم الدّین کبری، 79

نجم الملك، میرزا محمود خان، 577

نحاس اصفهانی، ابو المعالی، 577

نحوی، آمیرزا عبّاس، 684

ندیم، میرزا زکی، 578

نراقی، آسیّد محمّد، 451

نراقی، حاج ملّا احمد، 161، 728

نراقی کاشانی، ملّا مهدی، 222، 446، 485

نسّاج، آقا حسین، 653، 654

نشاط، آقا محمّد، 580

نشاط، سیّد عبد الوهاب (معتمد الدوله)، 578

نشاطی گرجی اصفهانی، 580

نصر بن حسن بن فیروزان، 345

نصر بن سیار، 95

نصر بن سیار لیثی، 94

نصیب، آقا محمّد، 581

نصیر الدّین ثانی، محمّد، 582

نطنزی، ملّا درویش محمّد، 476

نطنزی، نور الدّین عبد الصمد، 574

نظام اصفهانی، 582

نقاش زرگر اصفهانی، آقا محمّد حسن، 583

نقش‌بندی، خواجه بهاء الدّین، 383

نقش‌بندی، علاء الدّین، 382

نقنه‌ای، آخوند ملّا محمّد، 621

نمازی، حاج شیخ فتح الله، 583

نمازی، میرزا محمّد صادق، 584

نواب، میرزا باقر، 584

نوایی، رضا قلی خان، 359

نوح بن منصور سامانی، 348

نور علی شاه، 111، 201، 568، 584، 585، 586، 587، 588، 589، 737، 738

نوری، آخوند ملّا علی، 151، 201، 336، 590، 636

نوری، حاج میرزا حسین، 484

نوری، ملّا محمّد علی، 704

نوری، میرزا آقا خان، 541

نهاوندی، ملّا صادق، 654

نهاوندی، ملّا یعقوب، 654

نیاز، سید حسین، 592

نیازی، نواب احمد میرزا، 592

نیکی، زین الدّین مسعود، 593

واحد العین اصفهانی، آخوند ملّا اسماعیل، 374، 590

واحد، میرزا شاه تقی، 593

واعظ جبل عاملی، سیّد جمال، 174، 174، 175، 176، 177

واعظ کاشی، حاج سیّد حسن، 594، 595

واله، آمحمّد کاظم، 262، 374، 596

واله، علی قلی خان، 598

وامق، محمّد صالح (شاعر)، 596

واهب، میرزا حسن، 599

وثیق الملك، میرزا اسد الله خان، 507

وحشت بختیاری، میرزا امام قلی، 600

وحید دستگردی، ملّا حسن، 600، 738

ورنوسفادرانی، ملّا محمّد طاهر، 647

وصال شیرازی، 300

وفاء، میرزا محمّد علی، 602

هاتف اصفهانی، سیّد احمد، 285، 501، 602

هادی بیك ساکی، 718

هبت الله بن حسین اصفهانی، 603

هبت الله بن داود، 604

هراتی، آقا میر علی، 137

هراتی خطاط، امیر خلیل، 604

هراتی، ملّا محمّد تقی، 519

هرندی، آخوند ملّا مهدی (مجتهد)، 685

هرندی، آقا مهدی مدبّر الممالك، 687

هرندی، آمیرزا عبد العلی (مجتهد)، 685

هرندی، بدیع الزمان، 605

هرندی، حاج ملّا عبد الله، 686

هرندی، حاجی ملّا جعفر، 686

هرندی، حاجی ملّا عبد الله، 605

هرندی، عبد الباقی، 605

هرندی، ملّا مهدی، 485

هرندی، میرزا عبد الحسین، 605

هرندی، میرزا عبد العلی، 605

هزارجریبی، آقا محمّد باقر، 605

هزارجریبی، آقا محمّد علی، 605

هزارجریبی، ملّا کاظم، 517

هزارجریبی، ملّا محمّد قاسم، 644

هما، رضا قلی خان، 606

همای شیرازی، میرزا محمّد علی، 606

همایی، جلال الدّین، 711

همدانی، حاج ملّا رضا، 161

همدانی، ملّا عبد الصمد، 585

همدانی، ملّا کلب‌علی، 240

همیون، عبد العال، 607

هُویزی قاضی، شیخ جعفر، 543

یاری اصفهانی، میرزا محمّد حسین، 608

یزدی، آخوند ملّا محمّد کاظم، 57، 621، 666

یزدی مدرّس، شیخ علی، 611، 666

یزدی، مولانا شرف الدّین علی، 609

یعقوب بیك تركمان آق‌قوینلو، 328، 612

یعقوب صفار، 476

یغمای جندقی، 155

فهرست جایها

آب‌بخشان، 189، 260، 328

آتشکده، 71

آذربایجان، 60، 196، 291، 451، 500، 526، 612

آذرجان اردستان، 714

آرند، 565

آزادان، 422

آفریقا، 226

ابن بابویه، 423

احمدآباد گجرات، 183، 748

اردبیل، 509

اردستان، 104، 405، 420، 567، 685

ارگ طهران، 175

اژه رویدشت، 270

استخر، 341

استرآباد، 508، 527

اسکندریه، 99، 299

اسلامبول، 165، 220، 299، 391

اصفهان، 49، 50، 51، 52، 54، 55، 57، 58، 59، 60، 62، 66، 67، 68، 70، 72، 73، 74، 75، 78، 84، 86، 88، 89، 90، 94، 98، 99، 100، 101، 102، 103، 107، 112، 113، 114، 118، 121، 122، 123، 125، 126، 129، 132، 133، 134، 137، 138، 139، 140، 141، 142، 143، 144، 145، 146، 147، 148، 151، 152، 154، 155، 156، 157، 160، 161، 163، 165، 167، 169، 171، 172، 173، 174، 175، 176، 177، 178، 179، 180، 181، 182، 183، 184، 187، 188، 189، 191، 192، 193، 194، 195، 198، 200، 203، 205، 206، 207، 210، 211، 212، 213، 214، 215، 216، 217، 218، 220، 221، 227، 229، 230، 232، 233، 236، 237، 238، 239، 240، 241، 243، 245، 247، 248، 249، 251، 252، 253، 255، 256، 257، 260، 261، 263، 264، 267، 268، 269، 270، 271، 273، 274، 276، 278، 283، 284، 285، 286، 288، 291، 293، 294، 298، 299، 301، 302، 303، 304، 305، 307، 310، 311، 312، 313، 314، 315، 318، 319، 321، 324، 325، 326،

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 781

327، 328، 330، 331، 332، 335، 336، 337، 338، 339، 340، 341، 342، 343، 349، 351، 352، 354، 356، 358، 359، 360، 361، 363، 364، 367، 369، 370، 371، 372، 374، 375، 377، 378، 379، 382، 383، 384، 386، 387، 388، 389، 391، 392، 394، 397، 398، 399، 400، 401، 402، 404، 408، 410، 415، 416، 418، 419، 420، 422، 424، 425، 427، 428، 433، 434، 435، 444، 445، 446، 447، 449، 451، 452، 453، 455، 456، 457، 458، 459، 460، 461، 462، 465، 466، 467، 470، 472، 473، 474، 476، 480، 483، 485، 486، 487، 488، 489، 491، 492، 493، 494

افغانستان، 215، 481

امامزاده اسماعیل، 550

امامزاده باقر، 221

امامزاده هارون ولایت، 550

امریکا، 56

انارك، 512

انگلیس، 670، 679

اوچ کلیسا، 622

اهواز، 407، 442، 671

ایران، 103، 120، 148، 175، 178، 183، 196، 255، 269، 291، 302، 312، 323، 329، 339، 370، 397، 401، 416، 435، 436، 442، 451، 480، 481، 482، 488، 498، 508، 510، 532، 614، 663، 666، 669، 679، 680، 681، 690، 707، 715، 725

ایوانکی، 661

بابل، 441، 442

بادکوبه، 488

بازار بزرگ اصفهان، 482

بازار بیدآباد، 155

بازارچه حسن‌آباد، 358

بازار صرّافها، 358

باغ بهادران لنجان، 163

باغکاران، 221

بحرین، 331

بخارا، 73، 298

براآن، 214

برخوار، 387، 431

برلن، 178

برلین، 701

بروجرد، 192، 370، 732

بعلبك، 329

بغداد، 72، 86، 113، 207، 232، 240، 267، 299، 344، 380، 388، 467، 596، 661

بقعه بابارکن‌الدّین، 566

بلوچستان، 508

بلوك فایق، 94

بندرعبّاس، 196، 362

بهبهان، 144، 654

بیابانك، 508، 512

بیدآباد (محله)، 157، 286، 336، 562، 647، 650، 655، 743

بیلقان، 486

پای‌قلعه، 359

پزوه، 309

پطرزبورغ، 175

پل خواجو، 104

پوده، 163

پونه، 163

تالار طویله، 214

تالار عالی‌قاپو، 452، 664

تبریز، 163، 164، 291، 388، 396، 548

تخت پولاد- تخت فولاد

تخت فولاد، 59، 103، 152، 165، 166، 181، 190، 236، 243، 260، 266، 271، 292، 312، 324، 367، 388، 419، 428، 445، 448، 506، 517، 532، 549، 559، 567، 597، 616، 627، 636، 638، 664، 666، 681، 708، 727، 738،

ترکستان، 229، 247، 301، 690

تفلیس، 169

تکیه آمیرزا محمّد چهارسوقی، 517

تکیه بابارکن‌الدّین، 335

تکیه پای‌قلعه، 359

تکیه خاتون‌آبادی، 367، 636

تکیه خاتون‌آبادی‌ها، 636

تکیه خوانساری، 317

تکیه ظلمات، 397، 554

تکیه فیض، 303، 584، 588

تکیه کازرونی، 181، 708

تکیه مادر شاهزاده، 166، 681

تکیه میر، 205، 354، 367، 532، 559

تکیه میرفندرسکی، 554

تکیه واله، 738

توحیدخانه شیخ بهایی، 331

تیران، 86، 106

جبل عامل، 175، 195، 301، 325، 326، 330، 360، 386، 477، 491، 525، 530، 563

جرجان، 489

جرقویه علیا، 359، 625

جزیره، 378

جلفا، 622

جوباره، 460، 494

جوب بابا حسن، 157

جوشقان، 223

جولاباد، 685

جی، 94، 121، 214، 704، 707

جیحون، 301

جیلان، 152

چارسو علی قلی آقا، 201

چله‌خانه شیخ بهایی، 331

چهارباغ، 649

چهارسوق شیرازی‌ها، 681، 743

چهارمحال، 248، 540

چین، 438

حبیب‌آباد، 387

حجاز، 56، 60، 247، 295، 576

حسن‌آباد، 625، 626

حلب، 299

حلّه، 140

حمّام چهارباغ صدری، 221

حمّام درچه، 243

حمّام شیخ بهایی، 690

حمّام علی اکبر، 444، 445

حمّام ملك‌آباد طهران، 57

حمص، 299

حیدرآباد سند، 182

حیره، 96

حیمره، 346

خراسان، 85، 91، 92، 94، 95، 139، 173، 196، 223، 230، 242، 272، 325، 355، 377، 444، 494، 524، 527، 531، 549، 583، 586، 604، 614، 620، 694، 717، 719، 726

خوارزم، 302، 491

خوانسار، 236، 680، 681، 748

خوزان، 237

خوزان ماربین، 187

خوزستان، 146، 172، 360، 576، 671

خیابان چراغ‌برق طهران، 288

خیابان طوقچی، 396

دار البطیخ، 233

دامغان، 303

درب امام، 312

درب کوشك (محله)، 157

درچه لنجان، 243

دردشت، 174

دروازه طوقچی، 207، 352، 490

دروازه نو، 256

دزفول، 683

دستگرد، 387، 601

دمشق، 333، 425

دولت‌آباد برخوار، 513

دهکده ماوانه، 94

دهکرد، 247، 248

دهلی، 196، 339

دیار بکر، 299

دَیمرت، 724

رشت، 145، 549

رنان ماربین، 303

رودبار، 267، 268

رودشت، 671

روس، 622، 668، 677، 679

روم، 229، 301، 500، 549، 695

رویدشت، 105، 214، 309

ری، 75، 188، 345، 691

ریز، 271، 709

زاینده‌رود، 267، 269، 336

زرین‌شهر، 709

زوّاره، 183، 602

زوّاره اردستان، 183، 285، 497

سامره، 142، 248، 417، 492

سبزوار، 203، 410، 423، 707

سده ماربین، 253، 291، 286

سر قبر آقا (سر قبر آخوند)، 194، 618، 623، 619، 629

سمرقند، 174، 229، 247، 298

سمنان، 401

سمیرم، 50، 102

سنجرد، 89، 90

سیچان، 141، 529

شام، 86، 114، 295، 330، 334، 348، 378، 514، 682، 690

شاه‌آباد لنجان، 301، 733

شده، 267

شط العرب، 179

شفروه، 309

شوشتر، 180، 247، 318

شهاب‌آباد لنجان، 664

شهرستان، 323

شهرضا، 424

شهشهان، 331

شیراز، 52، 79، 133، 146، 171، 179، 189، 215، 221، 263، 264، 285، 293، 301، 314، 315، 362، 368، 461، 493، 494، 505، 508، 533، 542، 578، 582، 583، 585، 587، 591، 595، 624، 707

شیروان، 299، 486

شیروانات، 727

صفه صاحب، 352

طالقان، 341، 367، 528

طالقان اصفهان، 341

طالقان خراسان، 341

طالقان قزوین، 341

طبرستان، 722

طبس، 419، 585

طرسوس، 79

طوقچی، 331، 358

طهران، 57، 58، 64، 66، 69، 101، 107، 114، 136، 139، 141، 145، 147، 148، 151، 161، 163، 172، 175، 177، 178، 184، 214، 238، 248، 261، 267، 288، 299، 314، 315، 321، 322، 326، 355، 358، 360، 362، 369، 370، 371، 374، 408، 423، 446، 460، 466، 485، 492، 504، 506، 518، 519، 525، 527، 541، 574، 579، 583، 595، 601، 620، 621، 627، 628، 632، 633، 634، 661، 663،

666، 668، 669، 670، 671، 677، 686، 698، 709، 711، 714، 723، 730، 741، 745

عبّاس‌آباد (محله)، 195

عثمانی، 120، 679

عراق، 60، 94، 142، 143، 144، 156، 167، 196، 247، 255، 361، 377، 378، 403، 426، 531، 535، 546، 612، 661، 663، 675، 695، 748

عراق عرب، 302، 375، 596، 606، 682

عربستان، 54

عمارت اشرف، 303

عمارت صدری، 359

عمارت نمکدان، 620

غار یمگان بدخشان، 568

غزنه، 75

فارس، 60، 133، 134، 189، 196، 205، 237، 293، 360، 505، 542، 586، 606، 609، 612

فتح‌آباد، 359

فرح‌آباد، 58

فرح‌آباد مازندران، 303

فروشان ماربین اصفهان، 119

فریدن، 89، 90، 410، 415، 498، 694

فلوجه، 661

فندرسك، 203

فندین، 89

قبرستان آب‌بخشان، 169، 194

قبرستان طوقچی، 554

قبرستان مرزغان، 735

قدس، 333

قراباغ، 727

قریه جورت، 494

قریه خاتون‌آباد، 494، 615

قریه شهاب‌آباد، 665

قریه جز، 188

قریه سده، 668

قریه شهاب‌آباد، 680

قریه گورت، 615، 637

قریه مارچی، 656

قزوین، 189، 203، 330، 331، 451، 466، 467، 531، 536، 546، 548، 549، 590

قسط، 473

قسطنطنیه، 119، 438

قصر شمس‌آباد، 521

قلعه تبرك، 214، 293، 705

قلعه جعبر، 108

قلعه رز، 694

قلعه نجف، 358

قم، 89، 171، 220، 255، 303، 359، 364، 394، 446، 472، 711، 747

قمشه، 264، 304، 422، 423، 606، 645

قندهار، 182، 389، 644

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، ص: 786

[369]

رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان) ؛ ص786

قهاب، 508

قهپايه، 254، 508، 512، 724

قيصريه، 198

كابل، 215

كازرون، 653

كاشان، 89، 122، 188، 427، 446، 594، 602

كاظمين، 337، 358، 428، 652، 659، 678، 682

كرارج، 214، 508

كربلا، 63، 202، 299، 320، 323، 358، 403، 451، 455، 517، 533، 535، 659، 663، 741

كرج، 86، 88، 89، 90، 142، 694

كردستان، 148، 360

كرمان، 221، 267، 291، 371، 500، 508، 540

كرمانشاه، 62، 129

كرمانشاهان، 129، 355، 455، 589، 653، 661، 662

[369] جناب، علی، رجال و مشاهير اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفريحی شهرداری اصفهان - ايران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.

کرند، 699

کشمیر، 536

کفران رویدشت، 366

کلکته، 183

کمال‌آباد، 625، 626

کوچه ساووجیان، 294

کوچه باقالی‌فروش‌ها، 637

کوزه‌کنان تبریز، 461

کوفه، 95، 170، 171

کوه دماوند، 438

کوه‌کیلویه، 671

کوه گورت، 615

گرجستان، 226، 301، 302، 537

گلپایگان، 139، 140، 336، 698

گنجه، 727

گیلان، 195، 197، 257، 267، 299، 467، 549، 593، 637

لار، 60، 196

لارستان، 196

لاهیجان، 418

لرستان، 360، 732

لسان الارض، 428

لنجان، 161، 163، 269، 271، 660

ماربین، 656

مازندران، 60، 145، 219، 323، 518، 590

مالاواجرد، 625، 626

ماوراءالنهر، 226

مبارکه لنجان، 521

محله جوباره (جوده‌باره)، 226، 459، 472، 614، 720

محلّه چهارسوق شیرازی‌ها، 681

محلّه خواجو، 490

محله دربـکوشك، 264

محله دردشت، 70

محلّه ظلمات، 397

محلّه نو، 363، 532، 574

محلّه احمدآباد، 360، 372، 663

محلّه باغ همایون، 279

محلّه بیدآباد، 256، 682

محلّه پاقلعه، 742

محله چهارسوق، 212، 237، 313، 637

محلّه خواجو، 194، 222

محله دار البطیخ، 478

محلّه دربـدشت، 545

محله دربـکوشك، 248

محله دردشت، 352، 720

محله دری، 459

محله دریه- دشت، 226

محله دشت، 459

محله سلطان سنجر، 494، 614

محله شهشهان، 292، 317

محلّه طوقچی، 735

محلّه عباس‌آباد، 161، 163، 339

محله قهوه، 104

محله گلبار، 370، 456

محله لنبان، 514

محله میدان میر، 658

محله نو، 493

محلّه نیم‌آورد، 59

محله یزدآباد، 336، 526

مدائن، 96

مدرسه الماسیه، 445

مدرسه امیر علی شیر، 527

مدرسه بابا قاسم، 331

مدرسه باقریّه، 512

مدرسه جده، 427، 521، 597

مدرسه جدّه بزرگ، 51

مدرسه جده کوچك، 686

مدرسه چهارباغ، 125، 182، 256، 359، 635، 636

مدرسه حاج، 449

مدرسه خواجه ملك، 234، 462، 563

مدرسه دربکوشك، 56، 286

مدرسه دارالشفاء، 184

مدرسه دار الفنون، 64، 65، 101، 112، 274، 574، 575

مدرسه سلطانیه، 636، 638، 649

مدرسه شاهزاده‌ها، 54، 210، 256، 445

مدرسه شیخ عبد الحسین، 64

مدرسه شیخ لطف الله، 234، 563، 564

مدرسه صدر، 189، 190، 192، 212، 247، 248، 564

مدرسه صدر طهران، 175

مدرسه عربان، 375

مدرسه علی قلی آقا، 201

مدرسه فحمیه، 449

مدرسه فردوسی، 684

مدرسه کاسه‌گران، 184، 368، 634

مدرسه مادر شاه، 175

مدرسه مبارکه، 445

مدرسه منصوریه، 179

مدرسه میر اسماعیل، 637

مدرسه میرزا حسین بیدآباد، 495، 542

مدرسه نظامیه بغداد، 425

مدرسه نوریّه، 161

مدرسه نیم‌آورد، 104، 181، 565، 735

مدرسه همایونی، 172

مدیسه لنجان، 495

مدینه، 153، 296، 380، 494، 614

مراغه تبریز، 132

مرشدآباد بنگاله، 655

مرو، 89، 275

مسجد آقا نور، 545

مسجد بیدآباد، 58، 284

مسجد جارچی، 213

مسجد جامع، 165، 600

مسجد جامع تبریز، 164

مسجد جامع عتيق، 57، 58، 70، 86، 106، 156، 224، 266، 294، 352، 353، 358، 478، 479، 485، 535، 550، 622، 627، 715، 732، 744

مسجد جورجير، 352، 353

مسجد حاجى رضا، 213

مسجد حاجى طالب، 256

مسجد حكيم، 353، 449، 634، 635، 637، 640، 743

مسجد خياطها، 274

مسجد دركوشك، 141

مسجد ذو الفقار، 324، 714

مسجد سرخى، 264

مسجد سيّد، 284، 292

مسجد سيّد كاظم رشتى، 202

مسجد شاه، 57، 123، 124، 148، 200، 201، 204، 209، 250، 328، 389، 397، 398، 429، 469، 478، 532، 545، 547، 550، 562، 563، 585، 617، 621، 627، 628، 636، 663، 664، 670، 674، 705، 732، 742، 747

مسجد شاه سليمان، 123

مسجد شاه (طهران)، 632، 634

مسجد شاه قزوين، 728

مسجد شيخ لطف الله، 124، 319، 397، 398، 550، 564

مسجد شيرپزها، 402، 472

مسجد على، 105، 542، 544

مسجد لنبان، 191، 745

مسجد مدينه، 108، 380

مسجد مصلّى، 260

مسجد مقصود بيك، 397، 398، 735

مسجد نو، 243

مسجد نو بازار، 415

مسجد وکیل، 582

مسجد هندی، 417

مشهد، 60، 167، 211، 242، 299، 302، 304، 311، 318، 325، 330، 332، 335، 444، 527، 563، 578، 593، 631، 632، 659، 717، 726

مشهد قالی‌شوران، 122

مصر، 95، 299، 333، 378، 469

مغولستان، 438

مقبره بابا قاسم، 331

مقبره شیخ ابو مسعود، 612

مکّه، 96، 108، 109، 119، 136، 145، 153، 258، 280، 295، 296، 299، 362، 369، 388، 395، 490، 511، 512، 513، 536، 682، 742

مورچه‌خورت، 156، 541، 588، 598، 698

موصل، 108، 109، 299، 585

مهاجرت، 637

میدان خواجو، 358

میدان شاه، 234، 318، 462، 554، 563، 564، 629

میدان کهنه، 105، 456، 544، 621، 710

میدان کهنه اصفهان، 357

میدان نقش‌جهان- میدان شاه

نایین، 370، 502، 508، 510، 512، 514، 565، 566

نجف، 52، 54، 63، 70، 154، 255، 284، 299، 311، 318، 337، 338، 358، 359، 370، 416، 417، 447، 472، 493، 495، 516، 535، 569، 578، 591، 620، 632، 633، 634، 638، 646، 656، 661، 662، 663، 665، 666، 667، 669، 673، 676، 681، 682، 699، 711، 733، 741

نجف‌آباد، 430، 654، 663، 664

نخجوان، 216

نصرآباد، 340

نصرآباد جرقویه، 179

نصرآباد ماربین، 126

نطنز، 477، 539

نور، 121

نهاوند، 232

نیشابور، 75، 94، 230، 240، 361، 490، 552، 719، 720

ورامین طهران، 661

ورکان، 223

هارون ولایت، 456، 710

هرات، 168، 330، 331، 332، 444، 549، 700، 720، 726

هرند، 685، 687

هشت‌بهشت چهارباغ، 172

همدان، 90، 175، 177، 343، 578، 691، 692، 693، 694

هندوستان، 60، 63، 101، 107، 110،

120، 175، 183، 187، 196، 301، 303، 304، 324، 330، 331، 339، 362، 401، 404، 446، 480، 481، 525، 529، 536، 545، 556، 557، 558، 598، 604، 655، 707، 743

یزد، 103، 133، 147، 168، 286، 305، 362، 363، 508، 600، 623، 657، 659، 707

یمن، 483

فهرست کتابها

آتشکده آذر، 60، 63، 100، 353، 365، 456، 496، 690، 691، 705، 722، 746

اعیان الشیعة، 690، 698

اغانی، 80، 81، 82

الاصفهان، 121، 279، 442

الذریعة، 691، 707، 709

المآثر و الآثار، 323، 696، 700، 705، 714، 724

امل الآمل، 386

انوار نعمانی، 180، 483

بستان السیاحه، 170، 267، 340، 369، 589، 723

پیدایش خط و خطاطان، 696، 708، 723، 736

تاریخ ادبیات ایران، 720

تاریخ اصفهان، 77، 98، 708

تاریخ الحکماء، 160

تاریخ بیهقی، 719

تاریخ سنی الملوك الارض و الانبیاء، 207

تاریخ کاشان، 697

تجارب الامم، 75

تجارب الامم، 693

تحفه العالم، 691، 722، 263، 709

تذکره الشعراء، 702، 713

تذکره القبور، 628، 702، 706، 738

تذکره حزین، 696، 734

تذکره دولتشاه سمرقندی، 721

تذکره سامی، 695

تذکره سخنوران نایین، 736

تذکره نصرآبادی، 706، 707

جراید و مجلات، 723

حبیب السیر، 224، 577

خاطرات حاج سیاح، 698

خاطرات سیّد علی محمود دولت‌آبادی، 733

دبستان المذاهب، 558، 717

دیوان نور علی شاه، 738

رجال اصفهان، 708، 714، 738، 739

رجال اصفهان (تذکرة القبور)، 738

روضات الجنات، 72، 76، 152، 250، 332، 334، 338، 403، 481، 563، 564، 609، 632، 691، 698، 709، 729، 731، 748

روضة الصفا، 167، 325

رياض الانساب، 706

رياض العارفين، 168، 309، 405، 557،

610، 700، 709، 733

رياض العلماء، 120، 338، 339، 609، 684، 707، 713

ريحانة الادب، 721

رؤياى صادقه، 147، 175

سخن و سخنوران، 702

سفرنامه شاردن، 703

شمس التواريخ، 738

طبقات اعلام الشيعة، 708

طرائق الحقائق، 267

عالمآرا، 555، 614

عتبه الكتبه، 720

عمده الطالب، 167، 613، 614

فارسنامه ناصرى، 729

فرهنگ سخنوران، 700

فرهنگ ناصرى، 267، 268، 438

فوائد الرضويه، 702، 703، 706، 729

فهرست ابن نديم، 704

فهرست كتابخانه آستان قدس رضوى، 724، 729، 736

فيض القدسى، 338، 466، 632، 637

قصص العلماء، 257، 628، 728، 729، 738

گنج شايگان، 178، 701

گنجینه آثار تاریخی اصفهان، 690، 714، 715

لغتنامه دهخدا، 691، 696، 718، 739

مجالس المؤمنین، 79، 343، 691، 692، 693، 700، 718

مجله یادگار، 708

مجمع الفصحاء، 59، 104، 158، 269، 286، 277، 291، 312، 316، 322، 325، 326، 354، 371، 372، 374، 378، 382، 384، 386، 405، 406، 408، 409، 431، 468، 473، 527، 529، 530، 535، 540، 569، 580، 592، 596، 606، 607، 608، 690، 695، 700، 702، 713، 714، 718، 721، 738

محاسن اصفهان، 89

مرآة الاحوال، 62، 143، 661

مرآة البلدان، 169، 700

معجم الادباء، 75، 82، 341

معجم البلدان، 89

معجم المؤلفی الشیعة، 736

مکارم الآثار، 691، 698، 699، 702، 707، 708، 709، 710، 713، 724، 729، 738

منتخب التواریخ، 729

منتظم ناصری، 325، 709

وفیات الاعیان، 360

وقایع السنین و الاعوام، 338، 713

رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، ص: 793

فهرست منابع و مآخذ (مورد استفاده مصحح

آتشکده آذر: لطف‌علی بیك آذر بیگدلی، تصحیح دکتر سادات ناصری، تهران، امیرکبیر، 1336 ش 3 جلد

آثار الباقیة: ابو ریحان بیرونی، ترجمه اکبر داناسرشت، تهران، امیرکبیر، 1363 ش

اطلس خط: حبیب الله فضایلی، اصفهان، انجمن آثار ملی اصفهان، 1391 ش

اعیان الشیعة: سید محسن عاملی، تحقیق حسن امین، بیروت، دار التعارف للمطبوعات 1403 ه 10 جلد

امل الآمل: محمد بن حسن بن علی بن حر عاملی، تحقیق سید احمد حسینی، مطبعه نمونه، قم

انوار نعمانیه: نعمت الله الموسوی جزایری، تبریز، بنی هاشم، حقیقت 1378- 1382 ق

بستان السیاحه: حاج زین العابدین شیروانی. اصفهان، طباطبایی نایینی، 1415 ق

پیدایش خط و خطاطان: میرزا عبد المحمد ایرانی، تهران، بی‌تا، 1346 ش

تاریخ ادبیات ایران: ذبیح الله صفا، تهران. فردوس، 1372 ش

تاریخ اصفهان و ری: حاج میرزا حسن خان جابری انصاری، اصفهان، انتشارات روزنامه و مجله خرد، مهر ماه 1321.

تاریخ الحکماء: ابن القفطی، به کوشش بهمین دارایی، دانشگاه تهران، 1347 ش

تاریخ بیهقی: ابو الفضل بیهقی، به اهتمام دکتر غنی و دکتر فیاض، خواجو، بهار 1362.

تاریخ جراید و مجلات ایران: محمد صدر هاشمی اصفهان، کمال چاپ دوم، 1363

تاریخ حبیب السیر فی اخبار افراد الشبر: غیاث الدّین خواند میر، مقدمه جلال الدّین همایی، تهران کتابخانه خیام، بی‌تا، 4 جلد.

تاریخ کاشان: عبد الرحیم کلانتر، به کوشش ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، 1356.

تاریخ گزیده: حمد الله مستوفی، به اهتمام دکتر عبد الحسین نوایی، تهران، امیرکبیر، چاپ دوم، 1362

تاریخ مسعودی: مسعود میرزا ظل السلطان، یساولی، (فرهنگسرا)

تاریخ منتظم ناصری: محمد حسن خان اعتماد السلطنه: تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، تهران، دنیای کتاب، 1363

تحفه العالم فی شرح خطبه العالم: سید جعفر آل بحر العلوم

تحفه سامی: سام میرزا صفوی: تصحیح رکن الدّین همایون فرّخ، تهران: شرکت سهامی چاپ و انتشار کتب ایران، بی‌تا

تذکره الخطاطین: میرزا سنگلاخ خراسانی: بی‌جا، بی‌تا، بی‌تا.

تذکره الشعراء: عبد الرزاق بن نجف قلی مفتون دنبلی، به کوشش ع. خیامپور، تبریز، نشر تذکره‌ها، 1342

تذکره القبور: حاج شیخ عبد الکریم گزی اصفهانی، به کوشش ناصر باقری بیدهندی، قم کتابخانه آیت‌الله مرعشی، 1371

تذکره حزین: شیخ محمد علی حزین، با مقدمه محمد باقر الفت، چاپ چرم، تأیید، اصفهان، 1334

تذکره سخنوران نایین: جلال بقایی نایینی، تهران، کتابفروشی تاریخ، 1361

تذکره نصرآبادی: میرزا محمد طاهر نصرآبادی، تصحیح وحید دستگردی، تهران، کتابفروشی فروغی، بی‌تا.

تذکره شعرای اصفهان: سید مصلح الدّین مهدوی: اصفهان، تأیید 1334 ش

ترجمه محاسن اصفهان: حسین بن احمد بن آوی، به کوشش عباس اقبال، تهران، 1380

خاطرات حاج سیاح «دوره خوف و وحشت): حاج سیاح محلاتی، به کوشش حمید سیاح، تصحیح سیف الله گلکار، تهران، ابن سینا 1346

خاطرات سید محمود دولت‌آبادی: حسام الدّین دولت‌آبادی، تهران، فردوسی، ایران و اسلام، 1362

دستور الوزراء: غیاث الدّین خواند میر، تصحیح و مقدمه سعید نفیسی، تهران، اقبال چاپ دوم، 1355

دیوان جمال الدّین عبد الرزاق: با مقدمه وحید دستگردی، چاپخانه ارمغان، 1320

دیوان سروش: با مقدمه استاد همایی، اصفهان، ثقفی، چاپ چرم

دیوان نور علیشاه اصفهانی: به سعی دکتر جواد نوربخش، فردوسی، 1349

دیوان هاتف اصفهانی: به تصحیح وحید دستگردی.

الذریعة: آقابزرگ طهرانی، اسماعیلیان، قم، 26 جلد

رجال اصفهان: سید محمد باقر کتابی، اصفهان، گلها، 1375 ش

رجال اصفهان: (تذکرة القبور)، با حواشی و ملحقات سید مصلح الدّین مهدوی، چاپ دوم، 1328 ش.

روضات الجنات: میر سید محمد خوانساری اصفهانی، ترجمه شیخ محمد باقر ساعدی خراسانی، تهران کتابفروشی اسلامیه، 1356 --1360

ریاض العارفین: رضا قلی خان هدایت. سعی و اهتمام ملا محمود خوانساری، تهران، دارالطباعه دولتی، 1305 ش، چاپ اول.

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء: ملا عبد الله افندی اصفهانی، به کوشش سید محمود مرعشی، 1403 ق.

ریحانه الادب: محمد علی مدرس تبریزی، تبریز، شفق، چاپ سوم.

رؤیای صادقه (حقایقی ناشناخته از تاریخ مشروطیت ایران): حاج محمّد حسن تاجر کاشانی، به کوشش و مقدمه جمشید صداقت‌نژاد، تهران، نشر بهاره، 1363

سخن و سخنوران: بدیع الزمان فروزانفر، تهران، خوارزمی، 1369، چاپ چهارم، 2 جلد

سفرنامه شاردن: ترجمه حسن عریضی، اصفهان، 1379

سیری در تاریخ تخت فولاد اصفهان: سیّد مصلح الدّین مهدوی، انجمن کتابخانه‌های عمومی اصفهان، 1370.

شمس التواریخ: شیخ اسد الله ایزدگشسب، اصفهان، نقش‌جهان 1346.

الاصفهان: میر سید علی جناب، مطبعه فرهنگ، اصفهان 1303

طرائق الحقائق: نایب الصدر شیرازی، به تصحیح محمد جعفر محجوب، سنایی، 1339 ش، 3 جلد

عالم‌آرای عباسی: اسکندر بیك ترکمان، چاپ دوم، تهران امیرکبیر، 1350 ش 20 جلد

عتبه الکتبه: تصحیح عباس اقبال، تهران، 1329

فرهنگ انجمن‌آرای ناصری: رضا قلی خان هدایت، تهران، اسلامیه، 1288.

فرهنگ سخنوران: خیامپور، طلایه، 1372 ش

فوائد الرضویه فی احوال علماء المذهب الجعفریة. حاج شیخ عباس قمی، تهران، کتابخانه مرکزی 1327 ش

فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی

فیض القدسی فی احوال المجلسی: حاج میرزا حسین نوری، چاپ امین الضرب.

قصص العلماء: میرزا محمد تنکابنی، تهران، کتابفروشی اسلامیه، بی‌تا

الکامل: ابن اثیر، ترجمه علی هاشمی، علی، چاپ چهارم، 1368

گنج شایگان (اوضاع اقتصادی ایران) محمد علی جمال‌زاده، تهران، کتاب تهران، 1362

گنجینه آثار تاریخی اصفهان: لطف الله نصر، اصفهان، کتابفروشی ثقفی، 1350

لغت‌نامه دهخدا: علی اکبر دهخدا، زیر نظر محمد معین، سازمان لغت‌نامه

مجالس المؤمنین: قاضی نور الله شوشتری، اسلامیه، 1375 ق.

مجمع الفصحاء: رضا قلی خان هدایت، به کوشش مظاهر مصفا، تهران، امیرکبیر چاپ دوم 1340، 6 جلد

محاسن اصفهان، مفضل بن سعد مافروخی، به کوشش سید جلال الدّین طهرانی. مطبعه مجلس

مرآة الاحوال جهان‌نما: احمد بن محمد علی بهبهانی، با مقدمه و تصحیح دوانی، تهران، امیرکبیر، 1370 ش

مرآة البلدان: محمد حسن خان اعتماد السلطنه، به کوشش عبد الحسین نوایی، دانشگاه تهران

المآثر و الآثار: محمد حسن خان اعتماد السلطنه، کتابخانه سنایی، بی‌تا

معجم الادباء: یاقوت حموی، ترجمه و پیرایش عبد المحمد آیتی، تهران، سروش، 1381 ش

معجم مؤلفي الشيعة: علی الفاضل القائینی النجفی، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، 1405 ق

مکارم الآثار: میرزا محمد علی معلم حبیب‌آبادی، اصفهان، نشر نفاس مخطوطات، 1337

نصف جهان فی تعریف الاصفهان: محمّد مهدی بن محمّد رضا الاصفهانی، تصحیح دکتر منوچهر ستوده، تهران، کتابخانه امیرکبیر و تأیید اصفهان، 1340.

وفیات الاعیان: ابن خلکان، تحقیق احسان عباس، قم، منشورات الشریف الرضی، چاپ دوم، 1364.

وقایع السنین و الاعوام: سید عبد الحسین حسینی خاتون‌آبادی، تصحیح محمّد باقر بهبودی، تهران، کتابفروشی اسلامیه، 1352.[370]

[370] جناب، علی، رجال و مشاهیر اصفهان (الاصفهان)، 1جلد، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان - ایران - اصفهان، چاپ: 1، 1385 ه.ش.